واتـــــاسازی

semantics

دانانا:

د.شێـــرزاد سەبـــری عـەلی: زانکۆیا دهۆك

پەرتوك: واتـــــا ســـازی

دانانا: د.شیرزاد صبری علی/ زانكۆیا دهۆك

دیزاینا تێكستی: شڤـان زوبێـر

دیزاینا بەرگی: فـەرسەت زوبێـر

ژمارا سپاردنێ:

چاپخانا:

تیراژ:

بسم الله الرحمن الرحیم

پـێشکێشکـــرن :

- بۆ هەر پێشمەرگەیەکی و هەر شەهیدەکێ خوینا خۆ گوری ئاخا کوردستانێ کری.
- دایك و بابێن هێژا.
- دایکا ڕەندێ و هەر دوو کچێن من : (ڕەند و تۆلین)
- خویشك و برایێن من.
- هەمی هەڤالێن من.

سۆپـــــــاسی:

سۆپاسی بۆ:

1- **خودایێ مەزن، کو شیان داینە من،کو من شیای ئەڤێ پەرتووکێ بۆ قوتابییێن مە بێن خۆشتڤی ب دوماهیك پێ بهینم.**

2- **مامۆستا و برایێ عەزیز(م.أحمد رمضان هسنی)، کو گەلەك هاریکارییا من د وەرگێڕانا ژێدەرێن ئینگلیزیداکری.**

3- **م. نژیار ئیدریس، کو زۆر ل گەل من ماندییووی د ئەوێ پێداچوونا ئەوی بۆ ئەڤێ پەرتووکێ کری و گەلەك زانیارییێن هویر و زانستی داینە من.**

4- **د.نزار سەلمان ئورمانی و م. رمضان حجی قادر کو پێداچوون د ئەڤێ پەرتووکێدا کرین و گەلەك تیبینییێن ب مفا داینە من.**

4- **خێزانا من یا خۆشتڤی، دایکا ڕەندێ، کو بەردەوام هاریکاربوویە د گەل منذا.**

5- **مامۆستا ئیسماعیل طە شاهین، بۆ ئەوان زانیارییێن ب مفا ئەوێن داینە من.**

پێشەکی:

واتاسازی ئێك ژ ئاستێن گرنگێن زمانییە، کو ڤەکۆلینێ ل واتایا کەرەستێن زمانی دویر ژ دەوربەرێن نەزمانی دکەت. دکەڤندا زانایان گرنگی ب هەبوونا لایەنێن ئەڤی ئاستی داینە، هەر چەندە گەلەك هەول هاتینە کرن، کو ئەڤی ئاستی ژ زمانی دویربێخن، بەلێ ژبەر گرنییا ئەوی هەتا نهۆ مایە و جهەکێ گرنگ د ناڤ زمانیدا هەیە و د ناڤ هەمی ئاستێن دییێن زمانیدا هەبوونا خۆ هەیە.

ئەڤ پەرتووکە ژ هەشت پشکان پێکدهیت، کو ئەڤان ناڤونیشانان ب خۆڤە دگرن: (تێگەهـ و گرنگی و سەرهلدانا واتاسازییێ(سیمانتیکێ))، (پەیوەندییا واتاسازییێ ب زاستێن دیڤە)، (واتا و ڕەهەندێن ئەوێ)، (واتا، یەکە و جۆر و پیڤان)،(جۆرێن واتایێ)،(تیۆرێن واتایێ)،(پەیوەندییێن واتایی)، (تەمومژییا واتایی).

ل دوماهیکێ پێدڤییە ئەوێ چەندێ بێژین، کو ئەڤ بەرهەمە ژ کێماسییانیێ ڤالا نابیت، بەلێ ئومێد و هیڤییێن من ئەون، ئەڤ پەرتووکە بشێت بۆشاهییەکێ د ناڤ پەرتووکخانا کوردیدا ب گشتی و د ناڤ پەرتووکخانا کرمانجیدا ب تایبەتی پڕ بکەت و قوتابییێن مە یێن پشکا زمان و ئەدەبێ کوردی مفای ژێ ببینن و داخوازا من ژ خودێ مەزن ئەوە، کو شیانا بدەتە من، ئەز بشێم هەمی ئاستێن دییێن زمانی بنقێسم و ل پشتی مرنا من ژی وەکو خێرەکا بەردەوام بۆ من بمینن.

نـــاڤـــەرۆك

پێشەکـی: 6
پشکا ئێکێ: تێگەهـ و گرنگی و سەرهلدانا واتاسازییێ(سیمانتیکێ) .....12..
1- میژوویا زارافەیێ واتاسازییێ(سیمانتیك)ێ 12
2- پێناسەیا واتاسازییێ 16
3- گرنگیا واتاسازییێ 19
4- ئەرکێن واتاسازییێ 21
5- سنووریێ ڤەکۆلینا واتاسازییێ یان بیاڤێن ڤەکۆلینێ د واتاسازییێدا 22
6- جۆرێن واتاسازییێ 24
7- بۆچی ڤەکۆلینا واتاسازییێ دهێتە ئەنجامدان؟ 42
8- پێشکەڤتنا ڤەکۆلینێ د واتاسازییێدا 42
9- جێگیرێن واتاسازییێ-Semantics Invariants 44
10- گرنگیپێدانێن واتاسازییێ 45
11- ڤەکۆلینا زمانییا واتایێ: ئەو چییە ئەم هەولددەین ب دەستڤە بهینین؟.... 45
12- داهێنانا واتاسازییێ 46
13- بابەتێن واتاسازییێ 47
أ- واتایا پەیڤێ 48
ب- واتایا ڕستەیێ 49
14- هەرەمییا واتاسازییێ 51
15- دویراتی(مسافە) و مەودایێ واتاسازییێ 52
16- بها و ڤەگۆڕێن واتاسازییێ 52

پشکا دووێ: پەیوەندییا واتاسازییێ ب زاستێن دیڤە 56
1- سەرەتا 56
2- واتاسازی و جڤاك Semantics and Society 56
3- واتاسازی و دەروونناسی 61

4- واتاسازی و ئەنترۆبۆلۆجی 64
5- واتاسازی و زمانناسی 64
أ- واتاسازی و فۆنۆلۆجی 66
ب- واتاسازی و مۆرفۆلۆجی 69
ج- واتاسازی و سینتاکس 70
د- واتاسازی و پراگماتیك 73
6- واتاسازی و فەلسەفــە 75
7- واتاسازی و فەرهەنگ 81
8- واتاسازی و لۆجیـــك 84
9- واتاسازی و هێمالۆجی 91
10- واتاسازی و زمانێ خەملاندی 93
11- واتاسازی و لیکسیکۆلۆجی 95

پشکا سێیی: واتا و ڕەهەندێن ئەوێ 98
1- واتا چییە؟ 98
2- واتا د ناڤبەرا زمانناسی و زانستێن دیدا. 105
3- واتا د بیاڤی زمان و ئەدەبیدا. 107
4- ئاریشەییێن واتایێ د ئەدەبیدا. 109
5- واتا ل کیڤەیە-Where is the meaning؟ 111
6- واتا و زمان 111
7- واتا وفەلسەفا زمانی 114
8- تێگەهشتنا واتایێ 115
9- ڕێکێن ڕوهنکرنا واتایێ 116
10- واتا و جڤاك 117
11- واتا و واقعێ دەروونی 118
12- واتا و ڕاگەهاندن 119
13- واتا و چەمك 119

14- واتا و دەوروبەر 129
15- واتا و ڕۆل 131
16- واتا و وێنە 133
17- واتا و زانینا زمانی 136
18- واتا و شێوە(نمط) 137
19- واتا و شێواز 138
20- واتا و درککرن 140
21- واتا و گەهاندن و گرنگی 142
22- واتا و ڕاستی- Meaning and Truth 143
23- واتا و وەرگێڕان 145
24- واتا و بەشێن ئاخفتنێ 153
پشکا چارێ:واتا، یەکە و جۆرو پیڤان..... 155
1- بنەمایێن واتایێ 155
2- پێکهاتێن واتایێ- Components of Meaning 156
3- زمان و جیهانا ڕاستەقینە 159
4- واتایا واتایێ 160
5- ڕێککەڤتنا واتایی 161
6- دال و مەدلول 171
7- مەدلول و واتا 178
8- واتا و دەلالەت 179
9- سنووردارییا واتایێ- Deteminacy of Meaning 180
10- واتایێن ئیدراکی 180
11- یەکەییێن واتایی 181
12- پیڤانا واتایێ 195
13- ڕێژەییا واتایێ..... 199
14- ڕێکێن ڕاڤەکرنا واتایێ 201

15- هەژارکرن و دەولەمەندکرنا واتایێ 203
16- گوهۆڕینا واتایێ 205
17- سیمایێن واتایی 223

پشکا پێنجێ:جۆرێن واتـایێ 226

پشکا شەشێ: تیۆرێن واتـایێ 276
1- تیۆرا ئاماژەیێ 276
2- تیۆرا هۆشەکی 286
3- تیۆرا هۆشەکییا نوی 289
4- تیۆرا مەدلولی 290
5- تیۆرا ڕەفتاری 291
6- تیۆرا دەوروبەری 299
7- تیۆرا بوارێن واتایی 304
8- تیۆرا شیکاری 313
9- تیۆرا کاتز و فۆدۆری 318
10- تیۆرا مەرجێن ڕاستەقینە 319
11- تیۆرا مۆر-کواین 321
12- تیۆرا مەسەلەیێ 322
13- تیۆرا سەلماندنێ 323
14- تیۆرا لۆجیکی 325
15- تیۆرا پراگماتیکێ 326
16- تیۆرا کردەیێن ئاخفتنێ 328
17- تیۆرا دانایی 333
18- تیۆرا دەفرا واتایێ 334
19- تیۆرا ژێدەرکەفتنا واتایێ 335
20- تیۆرا گرنگیپێدانێ 337

21- تیۆرا ڕێچکەیی یان ڕەوت 337
پشکا حەفتێ: پەیوەندییێن واتایی 339

أ- پەیوەندییا ستوونی 340
1- هەڤواتا 341
- چەمکێ هەڤواتایێ 341
- هۆکارێن دروستبوونا هەڤواتایێ 343
- جۆرێن هەڤواتایێ 345
- هەڤواتا د ناڤ تیۆرێن واتایێدا 350
- پیڤەرێ هەڤواتابوونێ 352
2- دژواتا 353
- هۆکارێن دروستبوونا دژواتایێ 354
- جۆرێن دژواتایێ 355
3- جیاوازی 365
4- بەش و گشت(میرۆنیمی) 367
- تایبەتمەندییێن میرۆنیمییێ 369
- جۆرێن میرۆنیمییێ 370
5- داپۆشین(هایپۆنیم) 371
- چەمکێ هایپۆنیمی 371
- هایپۆنیمی و ب خۆڤەگرتن 375
- هایپۆنیمی و ڤەگوهاستن 376

- هایپۆنیمی و میرۆنیمی 376
- تاکسۆنۆمی 377
6- هیترۆنیم 379
7- نموونەیا بنەرەت 380
ب- پەیوەندییا ستوونی 381

پشکا هەشتێ: تەمومژییا واتایی 383
1- **چەمکێ تەمومژییا واتایی:** 383
2- **هۆکارێن پەیدابوونا تەمومژییا واتایی** 386
3- **جۆرێن تەمومژییا واتایی** 388
أ- **تەمومژییا واتایا پەیڤێ:** 389
- **فرەواتا** 389
- **هاوبێژ** 399
- **جوداهی د نافبەرا فرەواتا و هاوبێژێدا** 409
ب- **تەمومژیییا واتایا ڕستەیێ** 410
4- **نەهێلانا تەمومژییا واتایی** 414
ژێدەر 419

]

پشکا ئێکێ: تێگەه و گرنگی و سەرهلدانا واتاسازییێ(سیمانتیکی):

1- میژوویا زاراڤەییێ واتاسازییێ(سیمانتیك)ی:

واتاسازییه ئاستەکێ زمانییه و گرنگییا تایبەت د شرۆڤەکرنا لایەنەکێ زمانیدا دبینیت، ئەڤجا جهێ ئەڤی زانستی د ناڤ بازنێ ڤەکۆلینا زمانیدا هەیه.

واتاسازی -Semantics ئەو زانسته ئەوێ ڤەکۆلینێ ل کێشەیا واتایێ دکەت. زاراڤەیێ واتاسازی ئانکو سیمانتیك زاراڤەکێ نوییه. ئەڤ زاراڤه ل چەرخێ هەڤدەیێ ب واتایا (نهێنیزانی یان جادوزانی) دهات (صلاح حسنین، 2010، 9). ئەڤ زاراڤه بۆ هندێ دیارنەبوو، کو ئاماژەیێ ب واتایێ بدەت، ئانکو وەکو ئاستەکێ زمانی، هەتا دوماهیکا سەدێ نوزدێ دیارنەبوو، واتەهەتا بەری سەدێ بیستێ ئەڤ زاراڤه ب شێوەکێ بەربەلاڤ نەهاتییه بکارهینان.

بەلێ ل ڤێرێ پێدڤییه ئەو چەندە بهێتە ڕوهنکرن، کو بەربەلاڤبوونا زۆر یا ئەڤی زاراڤی بۆ سەدێ بیستێ دزڤریت، لێ بابەتێ واتاسازییێ بۆ میژوویەکا گەلەك دویر دزڤریت، ئەوژی بۆ هندییان پاشی بۆ گریکییان ب تایبەتی: ئەفلاتۆن و ئەرستۆی.

ئەڤان بابەتێن واتاسازییێ گرنگییا خۆ ل دەڤ هندییان هەبوون:

1- پەیوەندی د ناڤبەرا دال و مەدلولیدا چەوایە؟ ئایا پەیوەندییەکا هۆییه، وەکو ئەوێ پەیوەندییا د ناڤبەرا دویکێل و ئاگریدا یان پەیوەندییەکا خۆبخۆییه؟

2- گرنگیدان ب دەوروبەری بۆ ڕوهنکرنا واتایێ.

3- هەبوونا پەیڤێن هەڤواتا و هاوبێژ.

4- ڕۆلی پیڤان و خوازەیێ د گوهۆڕینا واتایێدا (عەبدولواحید موشیر دزەیی، 2011، 19-20).

پاشی گریکی هاتن و گرنگی ب باتێن واتاسازییێ دا. ب تایبەتی ئەفلاتۆن و ئەرستۆی، گەلەك پرسیار ل دوور تێگەهێ واتایێ پێشکێشکرن، هەروەسا د ئەوی سەردەمیدا جهێ گرنگیپێدانا گەلەك ژ فەیلەسۆف و زانایێن لۆجیکی بوو ، بەلێ د ئەڤی سەردەمیدا ئەڤ زانسته جهێ گرنگیپێدانا زانایێن زمانییه و بوویه ئاستەکێ زمانی (Crystal.D, 1997,100).

واتاسازی وەکو ئاستەکێ زمانییێ سەربەخۆ، کو ڤەکۆلین ل سەر هاتبیتەکرن، ل سالا (1838ز) دیاربوو، بەلێ ئەو ڤەکۆلین ب ئەوی نافێ نوکە نەهاتبوو نافکرن، هەتا سالا (1883ز)، زانایێ فەرەنسی(میشال بریل_ M. Breal)ی، نافێ (Semantique)دانایە ل سەر ئەڤی ئاستێ زمانی، کو د بنەرەتدا ژ پەیڤا (Semantikos) یا گریکی هاتییە، کو ب واتایا (important)ا ئینگلیزی دهێت و ئەڤەژی ب واتایا (گرنگی)دهێت. واتە میشال بریلی زارافێ (Semantique) ژ زمانێ یونانی (گریکی) دارشتییە (http://en.wikipedia.org/wiki/Semantics). پاشی هەر زوی بۆ زارافێ (Semantic)ێ ئنگلیزی هاتە وەرگێڕان(ستیفن أولمان، 1997، 20).

ژهەژییە بێژین،کو میشال بریلی زارفێ (Semantique) بۆ ئاماژەپێکرنا واتایێ بکارنەهینابوو، بەلکو بۆ ئاماژەپێکرنا گەشەکرنا واتایێ بکارهینابوو، کو زانایێن زمانی دبێژنە ئەڤی لقی، واتاسازییا میژوویی. بەلێ زارافێ سیمانتیك بۆ ئاماژەپیکرنا واتایێ ل سالا 1894ز هاتییە بکارهینان. ئەوژی د ئەوی بەرپەریدا ئەوێ بۆ کۆمەلا ئەمریکییا فەلسەفی هاتییە پێشکێشکرن، ل بن نافێ واتایێن ڕەنگڤەدای: تەوەرەك د سیمانتیکیدا(صلاح حسنین، 2010، 9).

هەر د چەرخی نوزدێدا، ڤەکۆلینین دەستپێکی ژ لایێ زانایێن فەرەنسی و جێرمەنیڤە هاتنە دیتن. بۆ نموونە(کریستیان کارت-Christian Cart)ی دەست ب درککرنا واتایا پەیڤان کر، وەکو تایبەتمەندییین گرنگ بۆ گەشە و گوهۆڕینا زمانی.

ل سالا 1900ز پەرتووکا بریلی ئەوا ب نافێ: (ڤەکۆلین د زانستێ واتاسازییێدا)دیاربوو، بەلێ دانەیا فەرەنسی ژ ئەڤێ پەرتووکێ ل سێ سالان بەری ئەوی دەمی هاتبوو دەرئێخستن. ئەڤ پەرتووکە قەبارێ ئەوێ یێ بچویکە، بەلێ یا گرنگە و ژ پەرتووکێن ئێکێنە د بوارێ زمانڤانییێدا و چارەسەریا واتایێ وەکو زانست دکەت و ب شێوەکی سەرەکی گرنگییێ ب گوهۆڕینا زمانی ژ ئالییێ میژوویڤە ددەت(صلاح حسنین، 2010، 9).

دیسان ژ پەرتووکێن گرنگ د بیافێ واتاسازییێدا، پەرتووکا واتایا واتاییە یا ئوگدن و ڕیچاردزی، کو بۆ جارا ئێکێ ئەڤ پەرتووکە ل سالا 1923ز هاتییە بەلافکرن. ژ

هەژییە بێژین، کو زارافێ سیمانتیك د ناڤا پەرتووکێ ب خۆدا نەهاتییە گوتن، بەلکو د پاشکۆیدا هاتییە بکارهینان، ئەوژی ب تێگەهی ئەوێ یێ کەڤن(واتاسازییا مێژوویی) ئەوژی ل دەمێ ئاماژە ب پەرتووکا ب نافونیشان: گرفتا واتایێ د زمانێن کەڤندا دهێتە دان، ئەوا زانایی ئەنترۆبۆلۆجی مالینوسکی ل سالا 1923ز نڤێسای(بلمر، 2012، 6).

ئەگەر تەماشەی میژوویا زمانی بکەین، دێ بینین چەند زارافەیێن دی مل ب مل یان ل جهێ سیمانتیکێ هاتینە بکارهینان، کو ئەو ب خۆ وەسا نینە. د ئەڤی بواریدا H.G.Wells دبێژیت: ئەڤە دیتنەکا شاشبوو بۆ ئەڤێ تێکەلییێ، ئەڤ چەندە ژی هەتا دەستپێکا سەدێ بیستێدیارنەبوو(بلمر، 2012، 7).

ئەو زارافْ ژی (سیمیۆتیك) یان (سیمۆلۆجی)[1] بوون، لێ د ڕاستیدا ئەڤ زارافْ جودایە ژ زارافێ سیمانتیکێ، چونکی سیمانتیك ڤەکۆلینێ ل کێشەیا واتایێ دکەت و گرنگیێ ب هێمایێن زمانی ددەت، بەلێ (سیمیۆتیك) یان(سیمیۆلۆجی) ئەو زانستە ئەوێ ڤەکۆلینێ ل هێمایێن زمانی و نەزمانی دکەت. دیسان ژ جوداهییێن د ناڤبەرا ئەڤان هەر دوو زارافاندا ئەوە، کو سیمانیك ڤەکۆلینێ ل ڕویێ ژناڤدا یێ هێمایێ دکەت، ئانکو تایبەتە ب لایەنێ واتایا هێمای بەلێ(سیمیۆتیك) ڤەکۆلینێ ل ڕویێ ژناڤدا و ژدەرڤە یێ هێمایێ دکەت، ئەوژی بریتییە ژ (دەنگ و ڕێزمان و واتا).

پەیڤا واتاسازی ئاماژەیێ ددەتە گەلەك ژ هزران، بەلێ بەهرا پتر د زمانێ ئاسایی و ڕۆژانەدا بۆ ئاماژەکرنا گرفتا تێگەهشتن و درککرنێ دهێتە بکارهینان، کو ب ڕێکا بکارهینانا پەیڤ و ئاماژەیان ب دەستڤە دهێت. ژ هەژییە بێژین، کو گرفتا تێگەهشتنێ بۆ مـــاوەکێ درێـــژ بـــۆ جهـــێ پەیـــدابوونا گەلـــەك ژ پرســـیاران (http://en.wikipedia.org/wiki/Semantics).

واتاسازی هەر وەکو هاتییە دیارکرن، ئێکە ژ ئاستێن زمانی و ب دیتنا هندەك زمانڤانان ئەڤ ئاستە ب زەحمەترین ئاست دهێتە هژمارتن، چونکی پێشکەڤتنەکا دیار تێدا

[1] بۆ زارافێ سیمیۆتیك د زمانێ کوردیدا چەند زارافەکێن دیژی دهێنە بکارهینان. وەکو:(سیمیۆلۆجی، سیمۆلۆجیا، هێمالۆجی، هێماکاری، زانستێ هێمایان...هتد.)

پەیدابوو و بۆ ماوەیەکێ درێژ زانایێن واتاسازییێ ل سەر پرسیارکرنا ئەوان پرسێن کو پێدڤییە بهێنە پرسکرن ڕێکنەکەفتن(Trask.R.L,1999,47).
ل سالێن سیهان ژ سەدێ نوزدێ بلۆمفێلد و کۆمەك ژ زانایێن قوتابخانەیا بونیادگەرییا ئەمریکی هەولدان واتاسازییێ ژ زمانی دویربێخن.

د سالێن 1940-1950ز دا، گەلەك ژ زانایێن زمانڤانییێ ل وەلاتێن ئێکگرتییێن ئەمریکی ب پەرۆشەکا زێدە کار ل سەر واتاسازییێ کرن ب پلەیەکا وەسا ئەوان ڕەهەند و بواڕێن واتاسازییێ دیارکرن، هەروەسا واتاسازی ل سەر ئەڤی دەمی ئێك ژ بوار و ئاستێن زیندییێن پتر چالاك د زمانڤانییێدا دهێتە هژمارتن(Trask.R.L,1999,47).

د سالێن 1960- 1970ز دا، پێنگاڤێن مەزن د بواڕێ ڤەکۆلینا واتاسازییێدا هاتینە هاڤێتن، بۆ نموونە د سالێن 1960 دا، ڕیچارد مونتاگیوی-Richard Montague سیستەمەك بۆ نیاسین و پێناسەکرنا دەروازەییێن واتاسازییێ پێشکێشکر، ئەوی دیارکر، کو واتایا ڕستەیێ دشێت ل دویڤ پێکهێنەرێن ئەوێ بهێتە دابەشکرن و شرۆڤەکرن، ل جهێ ڤەکۆلینا هندێ، کو واتایا ڕستەیێ وەکو یەکەیەك بهێتە کرن، کو پشتی هینگێ، ئەڤە ب ڕێزمانا مونتاگیو هاتە نافکرن. هەر ل سالێن 1960ز چومسکی و تیۆرا ئەوی زمانڤانییا بەرهەمهینانێ-Generative Linguistics دیاربوو، کو ئەڤێ تیۆری کاریگەرییەکا مەزن ل سەر ڤەکۆلینا واتاسازی و زمانڤانییێ هەبوو، دیسان تیۆرا ئەوی یا دی ژی، کو (Univesal Grammer)بوو، کاریگەرییا خۆ ل سەر واتاسازی و زمانڤانییێ هەبوو(http//sites.google.com /Semantics-studies).

پشتی سالێن شێستان و هەتا نافەڕاستا سالێن حەفتێیان، ڤەکۆلین د واتاسازییێدا بەردەوامبوون. هەر د ئەڤی ماوەیدا واتاسازییا بەرهەمهینانێ هاتە هەبوونێ، کو ژ لایێ زانایێن ئەمریکی لاکوف و مکاولیڤە هاتە پێشئێخستن.

د سالێن 1970 دا، ئیلینور ڕوسچی-Eleanor Rosch پتر ژ زانایێن دی کار د واتاسازی و ڤەکۆلینێن واتاسازییێدا کریە. ئەوی دەرئەنجاما تیۆرەکێ کر، کو دهێتە نافکرن ب –Putotype theory، کو ل سەر ئەوی بنەمای یان هزرێ بوو، کو واتا یا بابەتی یان یا ڕاستگۆ نینە، بەلکو ب ڕێکا سەربۆرێ دهێتە فێرکرن. هەروەسا ل سالا

1970ز ولیـەم لابـۆری- William Labureگـوت: پێدڤییـە ڤـەکۆلین ل زمـانێ کـو دهێتـە بکارهینـان بهێتـە کـرن، نـەکو ئـەوێ د مێشکیدا و ئـەڤی زانـایی ژی گرنگییـەکا مەزن د ڤـەکۆلینین واتـا و زمانیـدا هـەبوو(http//sites.google.com /Semantics-studies).

ل سـالا 1980 هـەتا 2000ز پێشـکەڤتنەکا هێـدی هێـدی یـا د بـواری ڤـەکۆلینێن واتاسـازییێدا دهێتـە دیـتن. بـۆ نموونـە ل دوماهیکـا سـالێن نـوتێ ژ چـەرخێ بیسـتێ، واتاسازییا فەرهـەنگی- Lexical Semantics وەکو بەشـەك یـان جـۆرەك ژ واتاسـازییێ دیـاربوو، ئـەڤ جـۆرە، ڤـەکۆلینێ ل هنـدێ دکـەت، کـو چـەوا پـەیڤ ئـەوێ واتایا هـەی ب تـەمامی ددەن یـان چـەوا دێ دشـیاندا بیـت پـەیڤ بـۆ وەسـڤکرنا چـەمکان بهێنـە بکارهینان(http//sites.google.com /Semantics-studies).

د سـەردەمێ نهۆدا ڤـەکۆلین بـەردەوام د واتاسـازییێدا دهێنـە ئەنجامـدان، ژ بـەرکو ئـەڤ زانستە بەردەوام ژ لایێ زانایێن ئەمریکی و ئەورۆپیڤەدهێتە پێشئێخستن.

2- پێناسەیا واتاسازییێ:

واتاسـازی وەکـو هـەر ئاسـتەکێ دییـێ زمـانی ب گەلـەك ڕەنگـان هاتییـە پێناسـەکرن، ل خوارێ دێ هەولدەینپێناسەیێن چەند زمانڤانان بۆ واتاسازییێ بهینین:

1- جـون سـەعید دەربـارەی پێناسـەیا واتاسـازییێ دبێـژیت: واتاسـازی ئـەو زانسـتە ئـەوێ ڤەکۆلینێ ل سەر واتایا پەیڤان یـان ڕستەیان دکـەت. ئـەڤجا ژ بـەر هنـدێ ئارمانجا مـە ژ واتاسـازییێ دیارکرنـا چـەوانییا ڤەگوهاسـتن یـان گەهانـدنا واتایانـە ل گـەل زمانان(Saeed.J.I,2009,3-5).

2- رالف و جیف ب دوو شێوەیان پێناسەیا واتاسازییێ دکەن، ب ئەڤی ڕەنگێ ل خوارێ:

أ- " واتاسازی ئێك ژ ئەوان زانستانە ئەوێ جەختێ ل واتایا فەرهەنگییا پەیڤان و لارستە و ڕستەیان دکـەت. هەروەسـا ئـەڤ زانسـتە یـێ تایبەتـە ب هنـدێ کـا چـەوا پرۆسـێن سینتاکسی واتاییێن ئالۆز ژ واتایێن سادە و ساکار دهێنـە دروستکرن. هەروەسـا واتاسـازی ئێـك ژ ئـەوان زانسـتایە ئـەوێ ل گـەل پراگمـاتیکێ ڤـەکۆلینێ ل واتـایێ دکەت"(Fasold.R.W & Linton.J.C,2006,137).

ب-" واتاسازی ئەو زانستە ئەوێ جەختێ ل ئەوێ پەیوەندییا د ناڤبەرا فەرهەنگ و ڕێزمان و واتایا سیمانتیکیدا دکەت"(Fasold.R.W & Linton.J.C,2006,139).

3- جون لاینز ل دوور پێناسەیا واتاسازییێ دبێژیت: واتاسازی ئەو زانستە ئەوێ ڤەکۆلینێ ل دوور ئەوی پەیوەندییا د ناڤبەرافۆرمێن زمانی و تشتێن د جیهانێدا هەین دکەت و ئەڤەژی واتایا هندێ ددەت، کا چەوا پەیف ب شێوەیێ حەرفی ب تشێن د جیهانا ژدەرڤەدا دهێنە گرێدان، ئەڤەژی شرۆڤەکرنا واتاییە، کو هەولددەت، پەیوەندییان د ناڤبەرا حالەت و ئاماژەکرن و سالوخەتێن کاریدا ئاڤابکەت یان دروستبکەت(loyns. J,2006,u).

4- دەیڤد کریستال دەربارەی زاراڤێ واتاسازییێ دبێژیت: واتاسازی لقەکێ سەرەکییە د زمانیدا، ئەو زانستە ئەوێ تایبەت ب ڤەکۆلینا واتایێ د زمانیدا. دیسان بکارهینانا ئەڤی زاراڤی د زمانیدا ، واتە جەختکرنا واتاسازییێ ل سەر واتایێ د ناڤ زمانیدا، کو یا جودایە ژ دەمێ واتا د لۆجیك و فەلسەفێدا[1] دهێتە بکارهینان(Crystal.D,1985, 273).

5- سبستیان لوبنەر د پەرتووکا خۆدا ئەوا ب ناڤێ (تێگەهشتنا سیمانتیکێ)، ل دوور پێناسەیا واتاسازییێ دبێژیت: واتاسازی ئەو بەشەیە ژ زمانڤانییێ ئەوێ ڤەکۆلینێ ل واتایێ دکەت و یێ تایبەتە ب ڤەکۆلینا یەکەیێن زمانی. وەکو پەیڤان و ئیدیەمان و شێوەیێن ڕیزمانی و ڕستەیان و ڤەکۆلینێ ل واتاییێن ڕستەیان یان کاران یان واتاییێن دیاردێن زمانی ناکەت، ژ بەرکو زمان داتایان پێشکێشی واتاسازییێ دکەت(Lobner.S,2002,2).

6- مسباح د پێناسەکرنا واتاسازییێدا دبێژیت: واتاسازی ئەو زاستە ئەوێ ڤەکۆلینێ ل واتایا دەربڕینێن زمانی دکەت، ئەڤجا چ ئەو واتایە ئاسان یان ئالۆز بن، هەروەسا د شیاندایە بێژین واتاسازی ڤەکۆلینێ ل واتاییێن، کو ئاخڤتنکەر ب لێڤدکەت یان دبێژیت دکەت یان ئەو واتایا د دەوروبەریدا دهێتە گوتن و پەیوەندییا ئەوی دەوروبەری ب واتایا دەربڕینانڤە هەبیت. دیسان جەختێ ل سەر واتایا ڕووتا ژ زانینا زمانی ب

[1] بۆ پتر پێزانینان بنێرە: جۆرێن واتاسازییێ ژ ئەڤێ پەرتووکێ.

دەستڤە دهێت دکەت و د شرۆڤەکرنێدا جەختێ ل واتایا پەیڤ و ڕستێن کو هەین دکەت(Al-Sulaimaan.M.M,2010,29).

7- جورج یوّل سەبارەت پیناسەیا واتاسازیی دبیژیت: واتاسازی ئەو زانستە ئەوێ تایبەت ب ڤەکوّلینا واتایا پەیڤان و دەستەواژە و ڕستەیان(Yule.G,2006,100).

8- هانس فردریك ل دوور پێناسەیا واتاسازییێ دبێژیت: واتاسازی ڤەکوّلینێ ل واتایا پەیڤان ب سەربەخوّیی و پێکهاتەیا ڕستەیان و ڕاڤەکرنا حەرفییا دەقی و ڕێکا نڤیسینێ و دروستکرنا دەقی دکەت(Fredrick.H, importanc- semantics).

9- لیس د پێناسەکرنا واتاسازییێدا دبێژیت: واتاسازی ڤەکوّلینا واتاییێیە و تەوەرێ ڤەکوّلینا پەیوەندیکرنێیە، هەروەسا تەوەرێ ڤەکوّلینا زەین و هوّشێ مرۆڤییە(عدنان بن زريل، 1981، 51).

10- د ویکوّپیدیایێدا هاتییە، کو واتاسازی ئەو زانستە ئەوێ ب ڕاڤەکرنا ئەو هێمایێن بکارهاتی ژ لایێ کەسان یان جڤاکانڤە ل دویڤ بارودوّخین دیارکری و دەوروبەرێن دەستنیشانکری ڕادبیت(http://en.wikipedia.org/wiki/Semantics).

ژ ئەنجامێ ئەڤان هەمی پێناسەیان د شیاندایە بێژین: واتاسازی ئەو ئاستێ زمانییە ئەوێ ڤەکوّلینێ ل ئەوێ پەیوەندییا د ناڤبەرا یەکەیێن زمانیدا دکەت. وەکو پەیڤ و گرێ و ڕستەیان و ئەو ئاماژەکرنا ئەڤ یەکە د ناڤ مێشك و جیهانا ژدەرڤەدا دکەن.

ل دوماهییێ پێدڤییە ئاماژەیێ ب ئەوێ چەندێ بدەین، کو بیاڤێ واتاسازییێ ئەڤ تەوەرێن سەرەکی هەنە یان ب خوّڤە دگریت، ئەوژی ئەڤەنە:

أ-پەیوەندییا پەیڤان ب ئەوان تشتێن ئاماژە پێ دهێتە کرن.

ب-پەیوەندییا پەیڤان پێخەمەت ڕاڤەکرنا پەیڤان د سنووورێ دەوروبەرێ زمانیدا(http:// encyclopedia 2. The dictionary.com /semantics).

3- گرنگییا واتاسازییێ:

د شیاندایه گرنگییا واتاسازییێ د ئەڤان خالاندا دیاربکەین:

1- ئێـك ژ گـرنگییێن واتاسـازییێ د هندێدایـه، کـو پەیوەندییـەکا ڕاسـتەوخۆ ل گـەل پەیوەندیکرنێ هەیە. تاکو ڕۆلێ پەیوەنـدیکرنێ د ڕێکخستنا جڤاکیـدا زێـدەتر بیـت، ئـەم زێدەتر پێدڤی ب واتاسازییێ دبین(محمد معروف فتاح، 1990، 157).

2- ڤـەکۆلینا واتـایێ پەیوەنـدی ب نـاخ و کویراتییـا ڤـەکۆلینا مێشکێ مرۆڤیڤـە هەیـە، ژ بەرکو پرۆسێسێن هزرکرنێ و وەرگرتنا زانینێ و شـێوازێ چـەمکان و دروسـتکرنا ئـەوان، ئەڤان پرۆسەیان ب شێوەکێ ئالۆز پەیوەندی ب ڕێك یان ئـەوی شـێوازیڤە هەیـە، ئـەوێ ئـەم پـۆلینکرنێ پـێ ئەنجامـددەین و ب ڕێکـا ئـەوێ ئـەم شـارەزاییا خـۆ ب ڕێکـا زمـانی ئاڕاستەی ئەوێ جیهانێ دکەین، ئـەوا ئـەم تێـدا دژیـن(لیتش، 3،2012- 4). ئـەڤجا ژ بـەر هندێ دهێتە گوتن:واتا ب پلا ئێکێ ژ مـەرداتی و کـەرەما هـزرێ و ڕەنجا مێشکییە(محمد حسن حسن جبل، 2009، 12).دیسان دهێتە گوتن: ڤەکۆلین ل واتایێ هۆیەکـە بـۆ تێگەهشـتنا مێشکێ مرۆڤی(محمد معروف فتاح، 1990، 157).، ئەڤـەژی ب ئێـك ژ گـرنگییێن واتاسـازییێ دهێتە هژمارتن.

لێ ژ بەرکو ڤەکۆلینا واتایێ کرۆکـە بـۆ ڤـەکۆلینا پرۆسـا پەیوەنـدییێ و کرۆکـە بـۆ ڤەکۆلینا مێشکێ مرۆڤی، ب ئەڤێ چـەندێ هـەر دوو دبنـە خـالا سـەرەکی یـان تـەوەری ل ڤەکۆلینا مرۆڤی بۆ مرۆڤی و واتاسازی دبیتە خالا گەهانـدنا شـێوەیێن هزرکرنـێ و لقـێن جیاواز ژ ڤەکۆلینان(لیتش، 4،2012).

3- ڤەکۆلینێن ڕەوانبێژی و شێواز و ڕەخنەیا ئەدەبی د بیـاڤێن کـارێن خـۆدا جـەختێ ل سەر واتـایێ دکـەن و ب ڕێکـا واتـایێ دگەهنـە ئارمـانجێن خـۆ(محمد حسن حسن جبل، 2009، 11).ئەڤەژی ئێکە ژ گرنگییێن واتاسازییێ، چونکی واتا کاکلا واتاسازییێیە.

4- بەشداریێ د هەمی ئاستێن زمانیدا دکەت، واتە د زمانیـدا فۆنۆلـۆجی و مۆرفۆلـۆجی و سـینتاکس د کـارێن خـۆدا تـا ڕادەیـەکێ زۆر پشـت ب واتـایێ دبەسـتن.د ئـەڤی بورایـدا سـتیڤن ئولمـان دبێـژیت: ((واتـا نوکـە د ڤـەکۆلینێن زمانیـدا خالـەکا سـەرەکییە ژ خـالێن ڤـەکۆلینێ و فێـرس واتـا کریـە بنـەرەتێ ئـەوان هـەمی ڤـەکۆلینان و ئارمانجـا ئـەوان یـا ئێکێ))(ستیڤن اولمان، 1997 ، 6).

5- هـەر وەکـو ئاشـکەرا گـرنگترین بابـەتێ واتاسـازییێ واتایـە و بێـی واتـا زمـان نینـە و دشیاندا نینە - هەر وەکو بەری نوکە هاتییە گوتن – واتاسازییێ ژ ئاستێن دییـێن زمـانی دویـربێخین، ژبـەرکو هـەمی ئاسـتێن زمـانی بـۆ شـرۆڤەکرنێ پشـت ب واتـایێ دبەسـتن، دیسان واتاسازی ژی بۆ نواندنا ئـەرکێ خـۆ پێدڤی ب ئـەڤان ئاستێن زمـانی هەیـە (أحمد مختار عمر، 2006 ، 13).ئانکو پشتبەستن دووقۆلییـە د ناڤبـەرا واتاسـازی و ئاسـتێن دییـێن زمانیدا.

6- گرنگییا ئەوێ ب تنێ یا تایبەت نینە ب هنـدێ، کـو واتاسـازی بەشـکە یـان ئاسـتەکە ژ زمانڤـانییێ یـان ژ بـەرکو واتاسـازی هۆکـارەکێ سـەرەکییە بـۆ گەهشـتنا ورد یـا گوهۆڕینـا مێژوویـا واتایا پەیڤان، بەلکو ئەوێهەمی گرنگییێ ب خۆڤە دگریت، هـەتا ئـەوی ڕادەی، کو ئەڤ زانستە دبیتە خودان گرنگییەکا مەزن ل دەڤ لۆجیکنـاس و فەیلەسـۆف و زانـایێن دەروونی و جڤاکی(فتح الله أحمد سليمان، 1991، 7).

7- تێگەهشتنا دروست بـۆ واتاسـازییێ د هـەمی زمانانـدا، هـەمی سیسـتەمێن ئـەکادیمی د زمانیدا پێڤە گرێداینە، هەروەسا تێگەهشتن و درککرنـا ڕوهـن و ئاشـکەرا بـۆ واتاسـازییێ هاریکاریـا قوتـابی و مامۆسـتایان دکـەت، کـو پـەیاما خـۆ ب شـێوەکێ ڕوهـن و ئاشـکەرا بگەهینن، بێیکو مەترسییا نەباشییا ڕاڤەکرن یان ڕاڤەکرنا هەلـە هـەبیت(Fredrick.H, semantics- importanc).

8- واتاسـازی ب ڕێکـا ڕەگـەزێن خـۆیێن ژێکجـودا بەشـداریێ د پێشـکەڤتنا ڤـەکۆلینێن دەقیدا دکەت و مل ب ملـێ سـینتاکس و پـراگماتیکێڤە، بوویـە ئاسـتەکێ شـرۆڤەکاری بـۆ زانستێ دەقی. ب ئەڤێ چەندێ تێگەهشتنا دەقی پشت ب تیۆرا سیمانتیکێ دبەستیت.

9- تێگەهشـتنا واتـایێ د بیـاڤێ واتاسـازییێدا، دبیتـە هـۆیێ هنـدێ مـرۆڤ بشـێت ل ئـەوان ڕستەیێن نوی بگەهیت، ئەوێن چ جاران بەری هینگی گوھ لێ نەبووی.

10- فەرهەنگسـازی و دروسـتکرنا فەرهـەنگان تـا ڕادەیـەکێ زۆر پشتبەسـتنێ ب لایـەنێ واتاسازییێ دروستکرنا خۆدا دکەت.

11- پێشـکەڤتنا د ئـەڤان بیـاڤێن ل خوارێـدا ڕوێـدای گرنگییـا واتاسـازییێ زێـدەتر لێدکەت، چونکی ئەو هەمی بیاڤ چ ب ڕاستەوخۆیی یان ب نەراستەوخۆیی مفای ژ تیۆرا

واتاسازییێ دبینن، ئەو بیاڤ ژی ئەڤەنە:

أ- پێشکەڤتنا د زانستێن ئەبستمۆلۆجی و تەکنۆلۆجیاییدا ڕوویدای.

ج- پێشکەڤتنا د بیاڤێ جڤاکی و ڕەوشەنبیریدا ڕوویدای.

د- پێشکەڤتنا د زاراڤاندا پەیدابووی.

4- ئەرکێن واتاسازییێ:

ب ڕەنگەکێ گشتی واتاسازی ئەڤان ئەرکێن ل خوارێ ب خۆڤە دگریت:

1- واتاسازی دڤێت بشێت واتایا وشە و ڕستەیان دەستنیشانبکەت.

2- دڤێت بزانیت، کا تەمومژییا واتایی ژ کیڤە دهێت(عەبدولواحید موشیر دزەیی، 2011، 2728-).

3- دڤێت ب شرۆڤەکرن و ڕاڤەکرنا پەیوەندییێن واتایی(دژواتا، هەڤواتا، بەش و گشت...هتد) ڕابییت

4- دڤێت سنووریێ واتاسازییێ د ناڤ زمانیدا دیاربکەت، کا ژ کیڤە دەستپێدکەت و هەتا کیڤە دشێت بچیت، داکو سنوور د ناڤبەرا ئەوێ و ئاستێ دییێ واتاییێ(پراگماتیك)دا نەهێتە بەزاندن.

5- سەرئێخستنا واتایا ڕاستەوخۆ ل سەر واتایا نەراستەوخۆ.

6- پێکهاتا زمانی بۆ واتاسازییێ یا گرنگە نەکو بکارهینانا زمانی، ژ بەر هندێ دهێتە گوتن، واتاسازی بریتییە ژ:(واتایا فەرهەنگی+ کاریگەرییا ڕێزمانی).

7- ڤەگوهاستنا هێمای بۆ تەنێ هێمای یان بۆ چەمکێ هێمای یان پێچەوانە واتە ڤەگوهاستنا چەمکێ هێمای یان تەنێ هێمای بۆ هێما(پەیڤ و ڕستە)، ئەوژی ل دەمێ ئەو هێما ژ لایێ ئاخڤتنکەریڤە دهێتە نڤێسین یان گوتن.

8- دڤێت واتاسازی بشێت ڕوهنکرنێن زێدەتر ل سەر دەربڕینان بدەت و ئاشنایی دەربڕینێن د ناڤ زمانیدا بیت.

9- دڤێت واتاسازی شیان ل سەر دانەنیاسینا سیمایێن واتاییێن دەربڕینان و پەیوەندییێن ئەوێهەبیت. د ئەڤی دۆخیدا دڤێت واتاسازی بشێت واتاییێن ل سەر سیما و پەیوەندییا ئەوێ هاتینە ئاڤاکرن دەستنیشانبکەت.

ژ هەژییە بێژین کو ئەڤ خالێن ل سەری هەر د هەمان دەمدا دبنە ئارمانجێن واتاسازییێ ژی.

5- سنووریّ ڤەکوّلینا واتاسازییێ یان بیاڤێن ڤەکوّلینێ د واتاسازییێدا :

هەر وەکو ئاشکەرا و بەربەلاڤ واتاسازی دەوروبەری[1] وەرناگریت، بەلکو سەرەدەرییێ ل گەل واتا فەرهەنگی ل گەل کاریگەرییا ڕێزمانی دکەت.

داکو پتر ئەڤا مە گوتی بهێتە ڕوهنکرن، پێدڤییە بێژین: ڤەکوّلینا واتایا زمانی دچیتە د ناڤ دوو ئاستان یان دوو بواریّن سەرەکیدا، ئەوژی واتاسازی-Semantics و پراگماتیکن- Pragmatics. واتاسازی سەردەرییێ ل گەل واتایا حەرفییا پەیڤان و ئەو واتایا ژ ئەنجامێ پێکڤەگرێدانا پەیڤان پێکڤە ب دەستڤە دهێتدکەت(Al-Sulaimaan.M.M,2010, 50).

واتاسازیتایبەتە ب ڤەکوّلینا واتایێ و واتاژی بەرهەمێ سیستەمێ زمانییە و بەشەکە ژ شیانا سینتاکسی ئەوا تایبەت ب مەڤە. واتایا واتاسازییێ تایبەتە ب واتایا ژدەرڤەی دەوروبەری، ئانکو گرێدای چ گوتنێیە. دیسان واتاسازی ڤەکوّلینێ ل شیانا ئاخڤتنێ، واتە شیانا زمانی دکەت، ژبۆ پێشکێشکرن یان تێگەهشتنا ڕستەیێن نوی ل ئەوێ خالا ژ سنووریّ ڕێزمانێ دەردکەڤیت و دچیتە د ناڤ ئاستێ واتاسازییێدا (Al-Sulaimaan.M.M,2010, 50).

ڤەکوّلینا واتاسازییێد زمانیدا ل سێ ئاستەیان کاردکەت، ئەوژی:(ئاستێ پەیڤان و ئاستێ ڕستەیێ و دەقییە.)

د ئاستێ پەیڤێدا زانایێن واتاسازییێ ڤەکوّلینێ ل پەیوەندییا د ناڤبەرا پەیڤان د ناڤ هەمی زمانیدا دکەن، ئەڤەژی تێگەهـ و واتایا پەیڤێ ل دویڤ جهێ پەیڤێ د ناڤ سیستەمێ زمانیدا دیاردکەت(Al-Sulaimaan.M.M,2010, 51). ل گەل ڤەکوّلینا واتاسازییێ بۆ پەیوەندییێن واتایی. وەکو: (دژواتا، هەڤواتا، جیاوازی...هتد) و پەیوەندییا فۆرم و واتاییێ...هتد.

[1] مەبەستا مە ژ دەوروبەری، دەوروبەرێ نەزمانییە.

د ئاستێ ڕستەیێدا، زانایێن واتاسازییێ ب شێوەکێ مەزن گرنگییێ ب بهاییێ ڕاستەقینە یێن دەربڕینێن زمانی ددەن، ب واتایەکا دی ڤەکۆلینێ ل چەوانییا دروستکرنا هەڤچەشنییەکا جیهانییا ڕاستەقینە بۆ پەیڤ و ڕستە و پرسیاران دکەن. بسپۆرێن واتاسازییێ هێلەکێ د نافبەرا ڕاستییا شرۆڤەکاری و ڕاستییا نەڕاستەقینە(دروستکری) دکێشن(Al-Sulaimaan.M.M,2010, 51). ل گەل هەمی ئالییین دی ئەوین گریدای ب ڤەکۆلینا واتایا ڕستێڤە.

د ئاستێ دەقیدا، زانایێن واتاسازییێ بەحسێ پەیوەندییێن ناڤ دەقیدا دکەن، وەکو ئامرازێن بەستنێ و ئاماژەیێن پێش و پاش د ناڤ دەقیدا...هتد ئەوێن دبنە هۆیێ ئافاکرنا دەقەکێ پێکڤەگرێدای. ب واتایەکا دی ڤەکۆلینێ ل واتایا حەرفییا دەقی دکەن.

د شیاندایە ئەو بابەتێن دچنە د بن سنووری ڤەکۆلینا واتاسازییێدا د ئەڤان خالاندا دیاربکەین:

- ڤەکۆلینا واتا پەیڤ و ڕستە و دەقی.
- ڤەکۆلینا تێگەهێ واتایێ.
- ڤەکۆلینا پەیوەندییێن واتایی. وەکو:(هەڤواتا، دژواتا، جیاوازی، هایپۆنیم، بەش و گشت).
- ڕاوستان ل پەیوەندییا ئاسۆیی و ستوونی.
- ڤەکۆلینا تەمومژییا واتایی، ب هەمی جۆرێن ئەوێڤە.
- ڤەکۆلینا واتا بنەرەتی و جۆرێن دییێن واتایان ئەوێن دویر ژ دەوروبەری. وەکو واتایا بابەتی، واتایا مۆرفۆلۆجی....هتد.
- ڤەکۆلینا پیڤانا واتایێ.
- ڤەکۆلینا پەیوەندییا واتایێ و وەرگێڕانێ.
- ڤەکۆلینا پەیوەندییا فۆرم و واتایێ د هێمایێدا. ئانکو ڤەکۆلینا ڕەگەزێن واتایێ:(هیما، هزر، تەن)ی.
- ڤەکۆلینا تیۆر یان بۆچوونێن واتایی. وەکو تیۆرا ئاماژەیی، هۆشەکی، ڕەوشتی،....هتد.

- ❖ ڤـەکۆلینا کـۆتێن ل ســەر واتـایێ دهێنـه دانـان و ژێکجوداکرنـا ڕسـتێن گونجـای و نەگونجای.
- ❖ ڤەکۆلینا پەیوەندییا واتایێ ب لۆجیکیڤە.
- ❖ ڤەکۆلینا پەیوەندییا واتاسازییێ ب جڤاکیڤە.
- ❖ ڤەکۆلینا پەیوەندییا واتاسازییێ ب ئاستێن زمانیڤە.
- ❖ ڤەکۆلینا پەیوەندییا واتاسازییێ ب فەرهەنگێڤە.
- ❖ ڤەکۆلینا پەیوەندییا واتاسازییێ ب دەروونناسی، ئـەنتڕۆبۆلۆجیا، فەلسـەفە، سیاسـەت و ڕاگەهاندنێڤە...هتد.
- ❖ ڤەکۆلینا وێنە و ئاگەهی و ڕیکلام و درۆشم و مانشێت و کاریکـاتێر و پـرۆپاگەنـدە و شـانۆ چـیرۆك و هـەر بابەتـەکێ دی یـێ کـو د ڤـەکۆلینا ئەویـدا دەوروبـەر نەهێتـە وەرگرتن.
- ❖ دیارکرنا ڕەهەندێن سیمانتیکی د هەر جۆرەکێ زمانیدا بیت. وەکـو زمـانێ بازرگـانی، زمانێ ڕێورسمان، زمانێ هەلبژارتنان...هتد.

6- جۆرێن واتـاسازییێ:

واتاسازییێ چەند جۆرەك هەنە، ئەوژی ئەڤێن ل خوارێنە:

1- واتـاسازییا لۆجیکی-Logical Semantics:

ئـەڤ جـۆرە ب دیتنـا هنـدەك زانایـان، جۆرەکـە ژ جـۆرێن زانسـتێ لـۆجیکی، کـو سـەرەدەرییێ ل گـەل واتـایێ و واتایـا پەیوەنـدی- Sense بـۆ چـەمك و مەسـەلەیان- Prepositions و ڕاڤەکرنا دەربڕینان دکەت. ئارمانجا ئێکێ و دوماهیکێ بـۆ واتاسازییا لۆجیکی ئەوژی دانا پێناسەیەکا هویرە بۆ واتـا و واتایـا پەیوەنـدی- Sense و چـەمك و مەسەلەیان-Prepositions و ڕاڤـەکرنا دەربڕینـان، ئـەوژی ل دویـڤ تێگـەهێ ڕاسـتی و شیانا ڕاڤەکرنێ و شیانا پێناسەکرنێ.

گرفـت و ئاریشـەیێن واتـایێ ژ ئـەنجامێ هـەبوونا جوداهییـان د ناڤبـەرا ناڤـەرۆك و چـەمکاندا و د ناڤبـەرا واتـا و بـەهایێ راستییـدا بـۆ مەسـەلەیانڕوویددەت. مەسـەلە ئـالاڤ

ئـانکو ڕێکـه یـان ئـەنجامێن واتاسـازییا لۆجیکینـه، کـو د بـوارێن جـودایێن زمانڤانییـا پراکتیکی و سیمیۆلۆجیایێدا دهێنه بەرجەستەکرن

.(http: // encyclopedia 2.the free dictionary.com / Logical+Semantics)

کەواتە ئەڤ جۆرێ واتاسازییێ ئاماژەیێ ددەتـه ئـەوێ ڕێکا زانـایێن لـۆجیکێ دیـتین ژ بـۆ تێگەهشـتن و دەستنیشـانکرنا ئـەوی بەشـی ژ واتـایێ، ئـەوێن ل دەڤ ئـەوان گـرنگ. زانـایێن لـۆجیکێ گرنگییـێ ب ڕسـتەیێ نـادەن، هـەر وەکـو هاتییـه گـوتن، بـەلکو ئـەو گرنگییێ ب مەسەلەیێ ددەن، ئانکو نموونەیا گونجای بۆ کارێ لۆجیکی.

فینـج ل دوور ئـەڤی جـۆرێ واتاسـازییێ دبێـژیت: واتاسـازییا لـۆجیکی هنـدەك جـاران ب ناڤێ(واتاسازییا مـەرجییا سـادە یـان واتاسـازییا رووت- Pure Semantics)ژی دهێتـه ناڤکرن. ئەڤ جـۆرێ واتاسـازییێ ب شـێوەکێ سـەرەکی، پشتبەسـتن و گرنگییـێ ب لۆجیکا هـزرێ ددەت. زانـایێن واتاسـازییا لـۆجیکی هێمـایێن تایبـەت ب لۆجیکـا فۆرمیڤـه بکاردهینن، ژ بۆ هنـدی داکـو ڕستە ب کێمی و کورتیڤـه بهێتـه شـرۆڤەکرن، کـو ب ڕێکا نوانـدنا ئـەڤان هێمایـان بگەهنـه بـەهایێ ڕاسـتەقینه یـان ڕاسـت و دروسـت. دیسـان ئـەو گرنگییێ ب ئـامرازێن لـۆجیکی ددەن، ئـەوژی بریتینـه ژ:(ئەگـەر، هەروەسـا، پاشـی، یـان، نەخێر...هتد). ئەڤەژی پەیڤێن لۆجیکییێن

زمانینه، ئەوێن تێگەه یان هـزرێن ڕسـتەیی پێکڤـه گرێـددەن و ئـەڤ لایەنـه ژ زمـانی یـێ ئـالۆزە و گرێدایـه ب فەلسـەفا زمانیڤـه و پێـدڤی ب مەشـقکرنێ هەیـه، داکـو ب شـێوەکێ سـەرکەڤتی بگەهینـه ئارمانجـا دروسـت. دیسـان واتاناسـێن لـۆجیکی هەولـددەن بگەهنـه ئەوێ ڕێکازمانی ل گەل دورهێلی(واقعی) هەڤچەشندکەن(مطابق) هـەر وەکـو هـەی، هـەر ژ بـەر هنـدێ زانـایێن زمـانی یـێن لـۆجیکی ب نـاڤێ خـودان دیتنـێن هەڤچەشـن دهێنـه نیاسین(Finch.G, 2000, 146).

جون لاینز دبێژیت: واتاسازییا لۆجیکی ب هاریکارییا لۆجیکا ماتماتیکیڤەکۆلینێ ل واتایێ دکـەت. ئـەڤ زارافـه بـاراپتر ژ لایـێ زانـایین لۆجیکیڤـه ب تێگەهـەکێ بەرتـەنگتر ژ ئـەڤێ چـەندێ دهێتـه بکارهینـان، ئـەوژی بـۆ ئاماژەکرنـا ڤـەکۆلینا واتـایێ یـان ڕافـەکرنا دەربڕینـان د سیسـتەمێن لـۆجیکییێن لێکدایـدا دهێتـه بکارهینـان. ب ئـەڤی تێگـەهێ

بەرتەنگێ واتاسازییا لۆجیکی، کو د شیاندایە نافێ واتاسازییا ڕووت ژی ل سەر بهێتە دانان یان بۆ بهێتە بکارهینان(Lyons.J, 1981,238).

میسباح دبێژیت: واتاسازییا لۆجیکی ڤەکۆلینێ ل واتایێ دکەت، ب هاریکارییا لۆجیکا ماتماتیکی. ئەڤ زاراڤە(واتاسازییا لۆجیکی) ژ لایێ زانایێن لۆجیکیڤە ب شێوەکێ بەرتەنگ هاتییە بکارهینان، ئەوژی ئاماژەکرنە ب شرۆڤەکرنا واتایێ یان ڕاڤەکرنا دەربڕینێیە د سیستەمەکێ لۆجیکییێ دیارکریدا و ژ بەر ئەڤی تێگەهێ بەرتەنگێ ئەڤی جۆرێ واتاسازییێ، دشیاندایە ئاماژەیێ ب ئەڤی جۆری بدەین، ئەوژی ب نافێ واتاسازییا ڕووت(Al-Sulaimaan.M.M,2010,31).

ب کورتی واتاسازییا لۆجیکی گرنگییێ ب ڤەکۆلینا واتایێ ددەت د بن چارچۆڤێ شرۆڤەکرنا ل سەر بنەرەتێ لۆجیك و زانستێ جیاکاری و تەواوکاریی(تفاضل و تکامل) هاتییە دانان، ژ بەر هندێ ئەڤ جۆرێ واتاسازییێ نێزیکترە بۆ لۆجیك و ماتماتیکێ ژ زمانڤانییێ(Crytal,D,1988,274).

2- واتاسازییا درککرنێ- CognitiveSemantics:

زانایێن ئەڤی جۆرێ واتاسازییێ دبینن، کو زمان بەشەکە ژ شیانا درککرنا گشتییا مە وئەو گرنگییێ ب میتافۆرێ ددەن(Finch.G, 2000, 147). دیسان ئەڤ جۆرێ واتاسازییێ گرنگییێ ب پەیوەندییا (واتایێ و ئاماژەکرنێ) ددەت، ئانکو هەمی ڕێکێن میشکی ئەوێن واتایێ دروستدکەن. هەروەسا پێدڤییە ئەوێ چەندێ بێژین، کو بواری بابەتێ واتاسازییا درککرنێ بەرتەنگترە ژ بواری بابەتێ زانستێ درککرنێ، ژ بەرکو واتاسازییا درککرنێ ژ ڕەخەکیڤە ب تنێ گرنگییێ ب گرفتا پۆلینکرنا گوتنێ و ئاڤاکرنەکا کێم هینان ددەت و ژ لایەکێ دیڤە ڕوویێن پۆلینکرنا گوتنێ ب خۆڤە دگریت، کو ب ڕێکا زمانی دەربڕین ژێ دهێتە کرن، ئەڤەژی ب تنێ بەشەکێ بچویك ژ سیستەمێ درککرنێ دیاردکەت، ئەڤجا یا گونجایترە د واتاسازییا درککرنێدا ب شێوەکێ تایبەتیتر باس ل سەر بۆچوونێن واتایی(واتایێن دەلالی) و گوتنێن واتایی(واتایێن بنەرەتی) بهێتە کرن(سبستیان لوبنر، 2011، 455-456).

بۆ پتر تێگەهشتنا ئەڤی جۆرێ واتاسازییێ ب کورتی د شیاندایە بێژین، واتاسازییا درککرنێ ب ئەڤێ ڕێکێ ب دەستڤە دهێت: مرۆڤ تێگەهێن زانستێ درککرنێ بۆ

واتاسازییێ فەدگوهێزیت، ل دویف دارشتنا سیگۆشەیا سیمیۆتیکی، ئەوژی ب ئەفی رەنگێ ل خوارێ دیارکری:

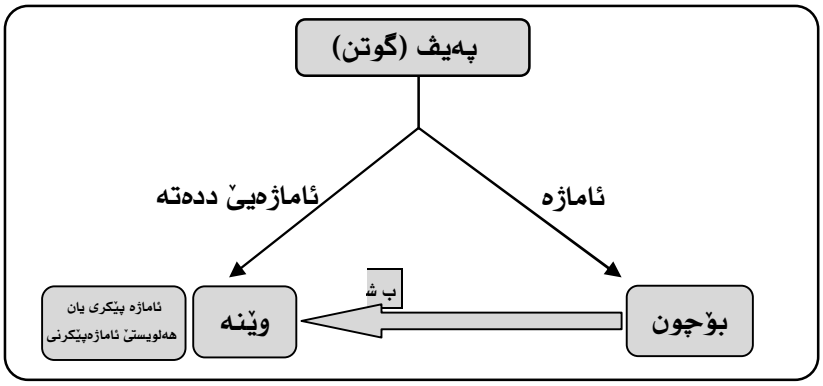

(سبستیان لوبنر، 2011، 454-455).

کەواتە د شیاندایە بێژین: واتاسازییا درککرنێ دهێتە بکارهینان بۆ هەر رێکەکا واتایی، کو تێگەهەکێ دەروونی بۆ واتایێ دروستبکەت، هەروەسا واتاسازییا درککرنێ هەولددەت سالۆخدانەکا ئەرێنی بۆ واتایێن پەیڤان پێشکێشبکەت و پاشی بەرسڤی ل سەر ئەڤێ پرسیارێ بدەت: بۆچی و چەوا پەیف ئاماژەیێ ددەن و ئاماژەیێ ب چ ددەن.

3-واتاسازییا بەرهەمهینانێ-Generative Semantics :

واتاسازییا بەرهەمهینانێ ناڤێ پرۆگرامەکێ ڤەکۆلینێیە د ناڤ زمانڤانییدا، گەلەك ژ زانایان ڤەکۆلین ل ئەڤی بابەتی کرینە. وەکو: پۆستال و جون ڕۆس و جێمس مککاولی و لاکوفی. واتاسازییا بەرهەمهینانێ چارەسەرییا چەمکێ چومسکی بۆ پێکهاتا ژنافدا کر، کو چومسکی بۆ هندێ دچوو، کو پێکهاتا ژنافدا دەروازا سەرەکییە بۆ ڕافەکرنا واتایی. ئەڤێ گریمانەیێ زانایێن واتاسازییا بەرهەمهینانێ پالدان، کو پتر واتاسازییا بەرهەمهینانێ پێشبێخن. ئەڤی زانستی بانگەوازییا هندێ کر، کو چەمکێ پێکهاتا ژنافدا بهێتە پێشکێشکرن وەکو بابەتەك بۆ دەروازەیا فەرهەنگی. د ماوەیێ سالێن د ناڤبەرا شێست و حەفتێیاندا جڕە و گەنگەشە د ناڤبەرا زانایێن واتاسازییا

بەرهـــــەمهینانێ و چومســـــکی و لاینەگـــــەرێن ئەویـــــدا پەیـــــدابوو (http://en.wipeople.umass.edu/partee/Nz_2006/Nz2.pdf).

ژ سالا 1961 و هـەتا 1975 هنـدەك لایـەن ژ واتاسـازییا بونیادگـەری (ب تایبـەتی شـرۆڤەکرنا پێکهاتـەیان) د ڕێزمانـا بەرهەمهینانێـدا هاتنـە تێکـەلکرن. ئـەڤ قۆناغـە ژ واتاسازییێ ب قۆناغەکا گرنگ دهێتـە هژمارتن، ژ بـەرکو هەولدانـەکا نوییـە بـۆ دارشـتنا واتاسـازییێ ب دارشـتنەکا فـۆرمی، کـو بەشـەکە ژ ڕێزمانـا فـۆرمی. د هـەمان دەمـدا ئاڕاستەیا زەینی بۆ یاسایێن بەرهەمهینانێ گرنگی ب شیانا دەروونـی دا. ئـەڤ درێـژبوونا دووقـۆلی بـۆ شـرۆڤەکرنا پێکهاتـەیان پرسـیاران ل دوور شـیانا فـۆرمی و دەروونـی دئازرینیـت، کـو د سـەردەمێ ڤـەکۆلینێن بەرهەمهینانێـدا کاریگەرییـەکا مـەزن هـەبوو، کەواتە وەسفکرنا فۆرمی و بەرچاڤەرگرتنا پیڤەرێ دەروونـی ژ سیمایێن سـەرەکینە بـۆ واتاسـازییا بەرهـەمهینانێ، کـو هـزرا ئـەفی جـۆرێ واتاسـازییێ بـۆ کـاتز و فـۆدۆری دزڤریت(دیرك جیرارتس، 2013، 161). کەواتە ئەڤ جۆرێ واتاسازییێ لایـەنێ بەرهـەمهینانێ ژ پێکهاتێن سینتاکسی بەحسدکەت، دیسان هەولـددەت پەیوەنـدییێن لـۆجیکی دیاربکـەت بۆ هندێ داکو بگەهیتە واتایـەکا نـوی د ناڤبـەرا پەیڤانـدا(عەبدولواحید موشیر دزەیی، 2011، 29).

جولیا.س. فالك ل دوور واتاسازییا بەرهەمهینانێ دبێژیت: ئـەڤ جـۆرێ واتاسـازییێ د شـرۆڤەکرنا پێکهاتـا سینتاکسـیداگرنگییێ ب ڕوێـێ ژنافـدا ددەت، کـو واتاسـازییە، هندەك جاران ژی د ڕاڤەکرنا ئەفی جـۆرێ واتاسازییێدا پـەنا بـۆ پراگماتیکێ ژی دهێتـە برن. ئەڤ ڕوێێ ژنافدا ژ گەلەك پێکهاتان پێکدهێت، ئەوژی بریتینـە ژ سیمایێن واتـایی، پەیوەندییێن واتایی و گریمانێن پێشەکی...هتد(Falk.J.S, 2007 , 288).

ب دیتنـا میسـباحی واتاسـازییا بەرهـەمهینانێ، ڤـەکۆلینێ ل پەیوەنـدییێن لـۆجیکییێن واتایی د زمانیدا دکـەت، ئـەڤ جـۆرێ واتاسـازییێ گرێـدای شـرۆڤەکرنا پێکهاتـەیێ نینـە و گرنگییـا ئـەفی جـۆرێ واتاسـازییێ د هندێدایـە، کـو یـا گرێدایـە ب گریمانەکێڤـە ئـەوژی ئـەوە، کـو د شـیاندا هەیـە، پێکهاتـا واتاییـا هـەمی زمانـان بهێتـە شـرۆڤەکرن(Al-Sulaimaan.M.M,2010, 30-31).

ماسـوێس دبێـژیت: تیـۆرا ڕێزمانـا ڤەگوهاسـتنێ ل سـالێن 1960 هـەتا نیڤـا 1970 پێشڤەچـوو و پێشـنیارا سـەرەکی ئـەو بـوو، کـو پێکهاتـا سـەرەکی بـۆ ڕێزمـانێ دڤێـت

ڕاستەوخۆ سیمایێن واتایی بۆ ڕستەیێ بەرهەمبهینن و ئەڤە پەیوەندە ب پێکهاتا سەرڤە، بێیکو کاریگەرییێ ل سەر پێکهاتا ژناڤدا بکەت. ئەڤ هزرە یا گرێدایە ب ئەوێ گوتنا دبێژیت: یەکەیێن زمانی ئەو یەکەنە ئەوێن ب تنێ تایبەت ل سەر ئاستێ سەرڤە، بەلێ ل سالێن 1970 ئاشکەرابوو کو سیمایێن واتایی یێن پێشکێشکری نابیت ژ ئالییێ یاساییێن ڕێزمانا سەربەخۆڤە بۆ زانینا هزرێن تاکەسێن ئاخڤتنکەرانبهێنە تایبەتکرن .(Mathews.P.H, 2007,156)

ب دیتنا بەعلەبەکی واتاسازییا بەرهەمهینانێ لقەکە ژ واتاسازییێ گرنگییێ ب پەیوەندیێن لۆجیکی د ناڤبەرا واتایاندا ددەت و هەولددەت ڤەکۆلینێ ل پێکهاتا سینتاکسی یا زمانی بکەت . دیسان ڤەدیتنا ئەوێ ژ ئالییێ ڤەکۆلینا پێکهاتێن واتایی، ئەوا ب بنەرەتێ ڤەکۆلینا بەرهەمهینانێ بۆ سینتاکسێ دهێتە هژمارتن و ل دویڤ ئەڤی مەنهەجی یاسایێن واتایی د واتایا ڕستەیێدا کاردکەت و شێوەیێن ئەوێ دیاردکەت بەرۆڤاژی واتاسازییا ڕاڤەکرنێ(رمزي منير بعلبكي، 1990،209).

ئەو زمانڤانێن سەر ب ڕێبازا واتاسازییا بەرهەمهینانێڤە بۆ هندێ دچن، کو هەمی ڕستە ژ ئێك پێکهاتا واتایی دهێنە بەرهەمهینان. وەسا دیارە، کو هندەك ژ پراکتیکێن ئەڤێ تیۆرێ، شێوەیێ لۆجیکا فۆرمی، هەروەسا پیڤەرێ ئەوێ یێ شیکاریوەردگرن. زمانڤانێن سەر ب ئەڤێ ڕێبازیڤە دبینن، کو پەیوەندییێن ئاشکەرا د ناڤبەرا ڕستەیانداهەنە. هەر چەندە لایەنێن پراکتیکییێن ئەڤێ تیۆرێ ل سەر لایەنێ سەرڤە(ژدەرڤە) یێن ڕستەیێنە، بەلێ د بنەرەتدا بۆ چەمسەرەکێ واتایی دزڤرن. ئەگەر تەماشەی دارشتنا ئەڤان پێکهاتێن ل خوارێ بکەین:

- ڕوییێ کچکا جوان بیرا من ب دایکا ئەوێ دهینیت.
- ئەو کچ وەکو دایکا خۆیە.
- بەرژەنگێن ڕوییێ کچێ ب تەمامی وەکو بەرژەنگێن دایکا خۆنە.
- ڕوییێ دایکێ تابلۆیەکا هونەرییە ڕوییێ کچێ ژێ هاتییە بەرهەمهینان.

ئەڤ هەمی دارشتنێن فۆرمی، دشیاندایە ئەڤی حوکمی ل خوارێ ڕەنگڤەبدەن:

- ئاخڤتنکەر(ئەزم).
- ڕوییێ جوان(کچ+دایك)

- پرۆسەیا درککرنێ(بۆچوونەکا واقعییە)
- وەك هەڤی (حالەتێ ڕێژەیبوون یێ ڤەبڕ نینە) (عبدالقادر عبدالجليل، 2006، 130)

4- **واتاسازییا وەسفی**- SemanticsDescriptive :

ئەڤ جۆرێ واتاسازییێ یێ تایبەتە ب ڤەکۆلینا واقعێ زمانی ژ ئالییێ واتاییڤە ئەوژی د ئێك زمان و ئێك دەم و ئێك جهێ دیارکریدا(حازم على كمال الدين، 2007، 32). ب شێوەکێ بەرفرەهتر واتاسازییا وەسفی ب ڤەکۆلینا واتایا وەسفی یا پەیڤ و ڕستە و گوتنان ڕادبیت، د ئێك زمان و دەم و جهیدا، هەروەسا سالۆخکرنا هۆشەکی بۆ هندەك حالەت و دیاردەیان پێشکێشدکەت، ئەوێن ئاماژەیێ پێددەت.وەکو ل دەمێ ڤەکۆلین ل دیاردەیا دژواتایێ ل زمانێ کوردی، ل سەردەمێ نوکە بهێتە ئەنجامدان.

5-**واتاسازییا میژوویی**- SemanticsHistorycal:

هەر وەکو بەری نوکە ئاماژە پێهاتییە دان، واتاسازی د دەستپێکا گەشەبوونا خۆدا هەڤواتا بوو بۆ زاراڤێ سیمانتیك واتە واتاسازییێ ب خۆ.

ئەڤ جۆرێ واتاسازییێ گرنگییێ ب ڤەکۆلینا گوهۆڕینێ د واتاییدا ددەت، ئەوا د قۆناغێن ڕۆژگاریدا ڕوویددەت(بلمر، 2012، 18).

ب واتایەکا گشتیتر ئەڤ زانستە ڤەکۆلینێ ل واقعی زمانی ژ ئالییێ واتاییڤە دکەت، ئەوژی د ئێك زمانیدا و د سەردەمێن جیاوازدا، ئەڤجا ل ئێك جهی بیت یان ل چەند جهێن جیاواز بیت، داکو بزانیت ژ لایێ گەشەکرن و گوهۆڕینێڤە چ د ئەڤی بواریدا(واتایی) ڕوویدایە، بۆ هندێ داکو ل سەر نهێنییا ئەڤێ چەندێ و یاسایێن ئەوێ یێن جیاواز براوستیت(حازم على كمال الدين، 2007، 32).

6- **واتاسازییا بەراود**- Semantics Comparative:

ئەڤ جۆری واتاسازییێ یێ تایبەتە ب ڤەکۆلینا لایەنێ واتایی د ئەوان زمانانداا ئەوێن سەر ب ئێك خێزانێڤە، ئەوژی ب مەرەما هندێ، کو ئەڤ خالێن ل خوارێ بهێنە زانین و ئاشکەراکرن:

1- ڕاوستان ل سیمایێن هاوبەش.

2- ب ڕێکا زانینا سیمایێن هاوبەش، دێ د شیاندا بیت ڕهێن لایەنێن واتایی و ڕەهەندێن ئەوێ یێ ئێکێ ئەوێ نواندنا کیانێ زمانێ دایکێ دکەت بهێتە دەستنیشانکرن.

3- دەستنیشانکرنا ڕهێن بابەتی دێ هاریکار بیت بۆ زانینا قەبارێ ئەڤێ گوهۆرینێ ئەوا د ئەڤی لایەنیدا ڕویدای(حازم علی کمال الدین، 2007، 33).

دیسان دشیاندا هەیە، د واتاسازییا بەراوردا ڤەکۆلین ل دیالێکت یان شێوەزار یان شێوەزارێن ئێك زمانی ژی بهێتە کرن. ئەوژی ل دەمێ گرنگی ب ڤەکۆلینا بەراودکرنا لایەنێ واتایی د ئەوان دیالێکت یان شێوەزار یان شێوەزارێن ناوچەییێن ئەوی زمانیدا بهێتە دان. هەر وەکو ل دەمێ ڤەکۆلین ل بەراوردکرنا دیاردەیا هەڤواتایێ د ناڤبەرا دەڤۆکا دهۆك و سێمێلێدا بهێتە کرن.

7- واتاسازییا بەرامبەری:

ئەڤ جۆری واتاسازییێ یێ تایبەتە ب ڤەکۆلینا لایەنێ واتایی د ئەوان زمانانداا ئەوێن سەر ب ئێك خێزانڤە نەبن. هەر وەکو بەرامبەرکرنا دیاردەیەکا واتایی د ناڤبەرا زمانێ کوردی و زمانێ عەرەبیدا.

8- واتاساسازییا فەرهەنگی-Lexical Semantics:

پالەر دبێژیت: ئەڤ لقێ واتاسازییێ ڤەکۆلینێ ل دیارکرنا واتایێن پەیڤان ب ڕێکا گرێدانا ئەوان ب پەیڤێن دیڤە دکەت و ژ بوارێن ئەڤی جۆرێ واتاسازییێ: ئیدیەم و واتایا پێکڤەهاتن و پەیوەندییا ئاسۆیی و ستوونینە..هتد(بلمر، 2012، 129-145).

میسباح د پێناسەکرنا ئەڤی جۆرێ واتاسازییێدا دبێژیت: واتاسازییا فەرهەنگی لقەکە ژ واتاسازییا زمانی، کو ب ڤەکۆلین و چارەسەرکرنا واتایێ ڕادبیت ب ڕێکا پەیوەندییا ئەوێ ب پەیڤانڤە، ژ ئالییێ پەیوەندییێن واتایێ ب ڕێکا هاتنا پەیڤان ل گەل ئێك و پەیوەندییێن واتایا پەیڤان ل گەل جیهانا ژدەرڤە(Al-Sulaimaan.M.M,2010,31).

ب دیتنا ئالان کروزی، ئەڤ زانستە ب ڤەکۆلینا واتایێن پەیڤان ل گەل جەختکرن ل سەر ناڤەرۆکا پەیڤێن فەرهەنگێ ڕادبیت. وەکو: پلنگ، دار، دیوار ...هتد و زێدەباری پەیڤێن

ئەرکی. وەکو ئامرازان، جهنافێن لکاو...هتد، ل دەڤ نە تایبەتمەندان، تێگەهێ واتایێ زێدەتر ژ یەکەیێن دیـێن زمـانی، گرێدایـە ب هـزرا پەیڤێڤـە. پـەیف ل دومـاهیکێ د فەرهەنگانـدا دهێنـە وەسـفکرن و ئـەرکێ سـەرەکییێ فەرهـەنگان ئـەوە، کـا ئـەڤ پـەیڤێن رێزکـری د فەرهانگانـدا چ دگـەهینن و ژ بـەر ئـەڤی ئەگـەری واتاسـازییا فەرهـەنگی ئاســـانترین رێکـــێ پێشکێشـــدکەت ژ بـــۆ چـــوونا د نـــاڤ تەمومـــژییا واتاسازییێدا(Cruse.A,2004,14).

9- واتاسازییا زمانی- Linguistic Semantics:

ئـەڤ جـۆرێ واتاسـازییێ جـەختێ ل لایـەنێ زمـانی ژ واتاسـازییێ دکـەت.ئـەوژی پشـتی ڤـەکۆلینا فەلسـەفی و لـۆجیکی کـونترۆل ل سـەر ئـەڤی زانسـتی کـرین. هـەر وەکـو د واتاسازییا فەلسەفی و لۆجیکیدا دیاردبیت. واتاسازییا زمـانی ڤـەکۆلینی ل پەیوەنـدییا د ناڤبـەرا هێمایێن زمـانی و ئـەوا گرێـدای ب بـارودۆخی بکارهینانانـا ئـەوان د دەوروبـەری یان د مێشکێ ئاخڤتنکەریدا دکـەت، هەروەسـا گەشـەکرنا واتـایێن پـەیڤان د میژوویێـدا و ئـەو پەیوەنـدییا د ناڤبـەرا واتـایێن پـەیڤێن جیـاوازدا هـەی(رمـزي مـنير بعلبكي، 1990، 287).ئەڤجا ژ بەر ئەڤێ چەندێ دڤێت تیـۆرا واتـایی گرنگییـێ ب شـێوەیێ دروستکاریییێ واتایـا ڕستەیێ بـدەت و ب ئـەوێ رێکـا کـو ڕاڤـەکرنا ڕسـتەیێ پشتبەسـتنێ ب ڕاڤـەکرنا پـەیڤێن ئـەوێ ڕستەیێ و پەیوەنـدییێن پیکهاتـەییێن د ناڤبـەرا ئـەوان پەیڤانـدا هـەین بکەت(Al-Sulaimaan.M.M,2010,31).

جـۆرج یۆلـل دوور پێناسـەیا واتاسـازییا زمـانی دبێـژیت، ئـەڤ جـۆرێ واتاسـازییێ سـەرەدەرییێ ل گـەل واتایـا تەقلیـدی دکـەت، ئـەوا ب رێکـا بکارهینانـا پـەیف و گـرێ و ڕستەیان د زمانیدادهێتە ڤەگوهاستن(Yule.G,2006,100).

10- واتاسازییا فەلسەفی- philosophical Semantics:

واتاسـازییا فەلسـەفی لەقەکـە ژ لقـێن واتاسـازییێ ڤـەکۆلینێ ل پەیوەنـدییا د ناڤبـەرا هێمایێن زمانی و جیهانا ژدەرڤەدا دکەت، هەروەسا ڤەکۆلینێ ل مـەرجێن ڕاستییا واتـایی و ب تایبەتی ژ ئالییێ هەڤچەشنییێ د ناڤبـەرا نـاڤکرن و ناڤلێکرنێژیـدا دکـەت(رمـزي مـنير بعلبكي، 1990، 371). میسباحی هەر هەمان بۆچوون بـۆ ئـەڤی جـۆرێ واتاسـازییێ هەیـە و

نافێری دبێژیت: واتاسازییا فەلسەفی ڤەکۆلینێ ل پەیوەندییا د نافبەرا دەربڕینێن زمانی و دیاردەیێن ئەو دەربڕین د جیهانا ژدەرڤەدا ئاماژەیێ پێددەن، هەروەسا ئەو بارودۆخێن ئەو دەربڕین تێدا هاتینە گوتن دکەت، چونکی ئەو دەربڕین چێدبن ڕاستبن یان ڕاست نەبن. هەروەسا ئەو فاکتەر و هۆکارێن کاریگەرییێ ل ڕاڤەکرنا واتایێ دکەن، ل دەمێ بکارهینانێ(Crytal,D,1988,273).

هەر د ئەڤی بواریدا (F.Dagfinn)دبێژیت: زانایێن واتاسازییا فەلسەفی ب کویراتی ڤەکۆلینێ ل پرسیارێن گرێدای ب واتا و ئاماژەیێدا ددەن، ب تایبەتی ئەوێن گرێدایی ب نافێن ئیشاریی(ئاماژەیێڤە). وەکو:(ئەڤە، ئەواهە، ئەڤان،...هتد) و زارافێن دییێن ب کریارا ئاماژەدانێ ڕادبن(F.Dagfinn,-,1).

11- **واتاسازییا تەڤگر**-Universal Semantics :

لقەکە ژ واتاسازییێ یێ تایبەتە ب ڤەکۆلینا بنەرەتێن هەڤپشک د نافبەرا واتایێن پەیڤاندا د زمانێن جیازوازدا ژ ئالییێ ڤەکۆلینا شرۆڤەکرنا پیکهاتەیان(رمزي منير بعلبكي، 1990، 519).

12- **واتاسازییا گشتی**- General Semantics:

نافەکە هاتییە دانان ل سەر بزاڤەکا فەلسەفی، کو ل سالێن سیهان ژ چەرخێ بیستێ ژ لایێ زانایێ ئەمریکی-A.Korzybzki هاتییە دروستکرن. ئەڤ لقە هەولددەت ب باشکرنا گەهاندنێ د نافبەرا خەلکیدا ڕابیت ژ ئالییێ هشیارکرنەکا دروست بۆ ئەوێ پەیوەندییا د نافبەرا نافـ و نافکرناندا هەی(رمزي منير بعلبكي، 208،1990).

13- **واتاسازییا بزاڤێ یان جەستەیی**- Body Semantics:

ئەڤ لقە یێ تایبەتە ب ڤەکۆلینا ئاماژەیێن دەربڕینێ ژ واتایان د پرۆسیسا پەیوەندییا زمانیدا دکەن، ئەڤجا چ یا پشکی(جزئی) بیت هەر وەکو ل دەمێ ئەو ئاماژەیێن لەشی ل گەل ئاخڤتنا ئاسایی دهێنە بکارهینان یان تێکڕایی(کلی) بیت. هەر وەکو د پەیوەندیکرنا بێدەنگدا دهێتە دیتن(رمزي منير بعلبكي، 269،1990)

14- **واتاسازییا رێرەوی(نهجی)**- Procedural Semantics:

بەشەکە ژ زمانڤانییا دەروونی، گرنگییێ ب ئەوی رێرەوی ددەت، ئەوێ پرۆسێسا هۆشەکی(عقلی) ل سەر دچیت، د دەستنیشانکرنا ئەوێ پەیوەندییا د ناڤبەرا پەیڤان و نافکرنا ئەوان د جیهانا ژدەرڤەدا هەی(وەکو ل دەمێ بێی پەیڤێن دی، ب دروستی پەیف د دەوروبەریدا یان د وەسفکرنا تشتیدا دهێتە بکارهینان)(رمزي منير بعلبكي، 1990،400).

15- **واتاسازییا ئەدەبی**- ArticleSemantics:

ئەڤ جۆرێ واتاسازییێ ڤەکۆلینێ ل ئەوان فۆرمێن زمانی دکەت، ئەوێن واتاییێ د ئەدەبیدا ددەن، کو ل سەر بنەمایێ لادان و داهینانێ هاتینە هەبوونێ و واتاییێن رەوانبیژی ڕاڤەدکەت.

16- **واتاسازییا رەوشتی**- Behaviorist Semantics :

ئەو زانستە، ئەوێ بەحسێ رەهەندێن رەوشتی بۆ دەرئێخستنا واتاییێن یەکەیێن زمانی دکەت.

17- **واتاسازییا دەماری**- Neuro Semantics:

ئەڤ جۆری واتاسازییێ بەحسێ پەیوەندییێن ڕاستەوخۆ و نەڕاستەوخۆیێن واتاییێ ب کۆئەندامێن دەماری وەکو مێشک و هزرێ...هتد دکەت (عەبدولواحید موشیر دزەیی، 2011، 29- 30).

18- **واتاسازییا بونیادگەری**-Structuralist Semantics:

د ئەڤی جۆرێ واتاسازییێدا بنەرەتێ شرۆڤەکرنا واتاییێ تێدا، پەیوەندییێن واتایانە ب هەڤدووڤە، ئانکو ل دەڤ ئەوان واتا بەشەکە ژ زمانی. دیسان لایەنێ دەروونی ژ ڤەکۆلینا واتاییێ دویردئێخیت.ئەڤ جۆرێ واتاسازییێ بابەتێن ل خوارێ ب خۆڤە دگریت یان ئەڤ بابەتێن ل خوارێ دچنە دبن ئەڤی جۆرێ واتاسازییێدا:

أ- تیۆرا بواریێن فەرهەنگی- Lexical field theary.

ب- شرۆڤەکرنا پێکهاتەیێن واتایی- componential analysis.

ج- واتاسازییا پەیوەندییێ-relational Semantics[1](دیرك جیرارتس، 2013، 81-86).

19- **واتاسازییا بۆنیادگەرییا نوی**- Neo Structuralist Semantics :

د بـن ئـەڤی جـۆرێ واتاسـازییێدا کۆمـەکا جیـاواز ژ رێبـازێن هەڤجـەرخ کۆمـدبن، ئـەوێن واتاسـازییا بونیادگـەرییا نـوی مفـای ژێ دبینیـت. ئـەڤ تیـۆر و رێبـازە پشـت ب هـــزرێن بونیادگـــەرییێ دبەســـتن. وەکـــو وەســـفکرنا پەیوەنـــدییێ(relational) یـــان هەلوەشانگیری(decompositional) یا پێکهاتا واتایی، بـەڵێ ئـەو ئـەڤێ چـەندێ دکـەن ل گـەل گرنگیپێدانـەکا تایبـەت ب دابێشـێن، کـو ڤەکۆلـەر د واتاسـازییا بەرهەمهینانێـدا دئازرینن، وەکو شیانا گەهشتنێ بـۆ شـێوازی فـۆرمی یـان سـنووری ورد و هـویر د ناڤبـەرا واتایـا زمـانی و درککرنێـدا ب واتایـا ئـەوێ یـا بـەرفرەه(دیـرك جیرارتـس، 2013، 14-15)، ژ بـــەرکو د واتاســـازییا بەرهەمهینانێـــدا تێکـــەڵی د ناڤبـــەرا لایـــەنێ فـــۆرمی و پیڤـــەرێ دەروونییێ د شرۆڤەکرنا پێکهاتاندا هەیە.

---

(1) أ-تیۆرێن بواریێن فەرهەنگی: ئەڤ تیۆرە بۆ هندێ دچیت، کو زمان ئاستەکێ تێگەهی ب خۆڤە دگریت، کو دکەڤیتە د ناڤبەرا مێشك و جیهانا ژدەرڤەدا و ب ئەڤێ چەندێ بواریێن فەرهەنگی دروستدبن. ب واتایەکا دی بواریێ فەرهەنگی بریتییە ژ گرۆپەکا ڕەگەزین فەرهەنگی، کو ژ لایێ واتایێڤە پێکڤە گریدایینە، هەتاکو پێکڤە پێکهاتەکا تێگەهی بۆ بوارەکێ ژ بواریێن جیهانا ژ دەرڤە دروستبکەت. وەکو تابلۆیا ژ بەرێن لۆلۆ و مەرجانان هاتییە دروستکرن.

ب- شرۆڤەکرنا پێکهاتەییێن واتایی: ئەڤە ئێکە ژ رێبازین سەرەکی بۆ واتاسازییا بونیادگەری و ئەڤە گەشەکرنا لۆجیکییە بۆ تیۆرا بواریێن فەرهەنگی. هەروەسا د شیاندا نینە ئەم بشێین ب دەستنیشانکرنا پەیوەندییێن نافخۆیی د ناڤبەرا ڕەگەزین بواریێن واتاییدا ڕابین، هەتاکو ئەم ئەڤان پەیوەندییان وەسفبکەین و ب درێژی گەنگەشەیێ ل سەر بکەین. ئەڤجا دێ د شیاندا بیت سیمایێن تایبەت ب پەیڤانڤە دەستنیشانبکەین ب پشتبەستن ل سەر ڕەهەندێن پێکهاتا بواریێ فەرهەنگی دروستدکەن. وەکو ئەوێ نموونەیا فایجستری دیارکری، کو ئەوژی نێزیکبووییێن خزماتییا جڤاکییە، کو ئەو ڕەهەندێن پەیوەندی پێڤە هەین بریتینە ژ: ڕەهەندێن نێزیکی ب ڕەگەزێن تاکیڤە هەین و نەژادێ دایکێ و بابی و ئیجاخێ.

ج- واتاسازییا پەیوەندییێ: ئەو زانستەیە ئەوی ڤەکۆلینێ ل ئەوان کەرەستەیان دکەت، ل شێوەیێ پەیوەندییێن فەرهەنگی. وەکو هەڤواتایان، دژواتایان(دیرك جیرارتس، 2013، 87-88).

20- **واتاسازییا هەلوەشەنگیری**-Decomposition Semantics:

د ئەڤی جۆرێ واتاسازییێدا کەرەستێن(پەیڤێن) زمانێ سروشی بۆ زمانێ فۆرمی دهێتە وەرگێڕان ، کو کورترن ژ ئەوێ پەیڤێ ئەوا هاتییە وەرگێڕان. ئەڤەژی دبیتە رەهەندێهەلوەشاندنا واتایێ د زمانڤانییێدا، هەروەسا واتاسازییا هەلوەشەنگیرییێ چ تیۆر نین، کو گرنگییێ ب چەوانییا گرێدانا جیهانێ ب زمانڤانییێڤە بدەن، ئانکو د ئەڤی جۆرێ واتاسازییێدا شرۆڤەکرنا پێکهاتێن ڕستەیێ ب تنێ وەرگێڕانا زمانێ سروشتییە بۆ زمانێ وێنەیی، کو ب وەرگێڕانا خوارزمی دهێتە نافکرن (دیرك جیرارتس، 2013، 177 - 181).

21- **واتاسازییا فۆرمی**- Formal Semantics :

واتاسازی ب شێوەکێ گشتی ڤەکۆلینێ ل واتایا زمانی دکەت و زاراڤێFormal ئاماژەیێ ددەتە جۆرێ تەکنیکێن بکارهاتی د ڤەکۆلینا واتایا زمانیدا. ب شێوەکێ دی واتاسازییا فۆرمی ئەو زانستە ئەوێ تەکنیکان بۆ لۆجیکا ڕەمزی و ماتماتیك و ماتماتیکا لۆجیکی بەرجەستە دکەت، داکو تیۆرێن ورد و هویر بۆ واتایێ د زمانێن سروشتیدا(وەکو زمانی ئینگلیزی، ئوردو، ئەلمانی، فەرەنسی...هتد) یان د زمانێن دروستکریدا(وەکو زمانێن بەرمەجەیا کومپیوتەری) پێشکێشبکەت. واتاسازییا فۆرمی ل سەدێ بیتی سەرهلدا و ل سەر دەستێ ئەلفرێد تارسکی پێشکەفت(http://www.uniheidelberg/md/...).

د زمانڤانییدا، واتاسازییا فۆرمی ڤەکۆلینێ ل تێگەهشتنا واتایا زمانی دکەت ژ ئالییێ دانان یان ئافاکرنا نموونەیێن ژمێریارییێن وردڤە، کو ئاخڤتنکەر بکاردهینیت، داکو پەیوەندییێ بزانیت د نافبەرا دەربڕینان د زمانێن سروشتیدا و جیهانا پالپشییا گوتارا خودان واتادا دکەت. د ڤێرێدا ئالافێن ژمێریارییێن بکارهاتی، ئەوژی ئێکگرتنە د نافبەرا زانستێ لۆجیکی یێ فۆرمی و تیۆرا زمانییا فۆرمیدا(formal-(http://en Wikipedia.org/wiki/semantics(Linguistics).

ب دیتنا دیرك جیرارتسی واتاسازییا فۆرمی، بریتییە ژ پراکتیکرنا شێوازێن لۆجیکییە بۆ وەسفکرنێ ل سەر زمانێ سروشتی. ئەڤ واتاسازییە ل ئەوی دەمی پەیدابوو ل دەمێ زمانڤانان پلە ب پلە گرنگییەکا زێدەتر ب لۆجیکێ فۆرمی دای،

ئـەوێن زمانڤـانێن بەرهـەمهینانێ دیـارکرین(دیـرك جیرارتـس، 2013، 181).ب واتایـەکا دی واتاسـازییا فـۆرمی ژ بـۆ شـرۆڤەکرنا مـەرجێن ڕاسـتەقینەیی، ڤـەکۆلینێ ل واتـایێن دەربـــڕینێن زمـــانی د بـــوارێ سیســـتەمێ ئـــەوان یـــێ لۆجیکیـــدا دکـــەت(Al-30 .(Sulaimaan.M.M,2010,

مونتاگۆ بۆ هندێ دچیت، کـو ڕستەسازی و واتاسازییا زمـانێن سروشـتی د شـیاندایە سـەرەدەری دگەلـدا بهێتـەکرن ب هـەمان جـۆرێن تـەکنیکێن بکارهـاتی ژ لایـێ زانـایێن لۆجیکیڤە ژ بۆ دەستنیشانکرنا ڕستەسازی و نموونەیا تیـۆرا واتـایی بـۆ زمانـان، کـو ئەڤـە بنەرەتێ واتاسازییا فۆرمییە(Partee.B.H,2006,1).

ئادگار داڤید دبێژیت: واتاسازی ڤـەکۆلینـێ ل واتـایێ د زمـانێن سروشـتیدا دکـەت، بـەڵێ واتاسازییا فۆرمی ئەو سیستەمە ئـەوێ ڕەو و ڕێشال د نـاڤ زانستێ لۆجیکیـدا هـەین. ئـەڤ زانسـتە ب ڤـەکۆلینا واتـایێ ب تێگەهـەکێ تایبـەتڕادبیت. زێـدەباری ڤـەکۆلینا د ناڤبـەرا زمان و هزرێـدا یـان ڤـەکۆلینا زمـانی ب پەیوەندیکرنێڤـە. وەکـو بنـەرەت بـۆ تێگەهشتنا واتایێ و ئەڤە پەیوەندییێ د ناڤبەرا زمان و ڕاستییێدا وەردگریـت و ئـەڤ پەیوەنـدی ڕێکا بنەرەتییـە بـۆ چارەسـەرکرنا واتـایێ. ئەگـەر مـە دوو ڕسـتە هـەبن و د شـیاندا هـەبیت مەزەندەیا(تخیل) هندێ بکەین، کو ئێك ژ ئەوان ڕستەیان یـا ڕاست بیـت و یـا دی ڕاسـت نەبیت. ل ئەوی دەمی دێ پشت ڕاستبین، کو ئەوان هەر دوو ڕستەیان دوو واتـایێن جـودا هەنە(Adger.D, http://www.//as.ac.uk/resources/gpg/407).

ژبـەرکو واتاسـازییا فـۆرمی ڕاسـتییێ وەکـو تێگەهـەکێ سـەرەکی، کـو پەیوەنـدی ب واتایێڤە هەبیت وەردگریت، ژبەر هندێ پێدانین سـەرەکی بـۆ ئـەڤی سیسـتەمی مـەرجێن ڕاستی و ب خۆڤـەگرتنن. مـەرجێن ڕاسـتییێ بـۆ هـەر ڕسـتەیەکی ئـەو مـەرجن ئـەوێن د جیهانێدا هەین داکو ڕستە یـا ڕاست بیـت. سـەبارەت ب خۆڤـەگرتنێ ئێـك ژ ڕسـتەیان یـا دی ب خۆڤە دگریت، ل دەمێ چ ڕێك نەبن بۆ هندی کو ڕستەیا ئێکی یـا ڕاست بیـت و ڕسـتەیا دووێ ڕسـتەیەکا ڕاسـت نـەبیت(Adger.D, //www.//as.ac.uk/resources/gpg/407 :http..

22- **واتاسازییا تێگەهی یان چەمکی (علم الدلاله المفهومی)**:

ئـەڤ جـۆرێ واتاسـازییێبۆ هنـدێ دچـیت، کـو نوانـدنا واتاییـا فـۆڕمی، هـەمی زانیاریـیـان ب خۆڤـە ناگریـت، ئـەوێن شـرۆڤەکرنەکا هنـدی تێگـەهی بـۆ بکارهینـەرێن زمانی داخواز دکەت، بەلکو ئەڤ زانیاریـیە ل سەر ئاستێ پێکهاتا تێگـەهی هەنـە، هەروەسـا شـێوەیێن دی یـێن زانینـێ د ئـەڤان جـۆرە پێکهـاتێن تێگەهانـدا هەنـە، وەکـو زانینـا درککرنێ و نەخشەدانانا لقینێ زیدەبارەری زانینا زمانی(ديرك جيرارتس، 2013، 207).

23- **واتاسازییا زاری(علم الدلالة اللفظي)**:

ئەڤ جۆرێ واتاسازییێ ڤەکۆلینێ ل واتایا پەیڤێ دکەت.

24- **واتاسازییا نەزاری(علم الدلالة الغير اللفظي)**:

ئـەڤ جـۆرێ واتاسـازییێ گرنگییـێ ب ڤـەکۆلینا واتـاییێن گرێـدای ب ئاماژەیـان، دەنگـێن نەزاری و وێنەیڤە...هتد دکەت(حازم على كمال الدين، 2007، 30).

25- **واتـاسازییا دروستکاریی**-Compositionl Word Semantics:

ئـەڤ جـۆرێ واتاسـازییێ ڤـەکۆلینێ ل واتایـا پـەیڤان دکـەت، ئـەوێن ب رێکا یاسـایێن دروستکاری(سینتاکسی و مۆرفۆلۆجی...هتد) دهێنە دروستکرن

26- **واتـاسازییا فۆرمێن رێزمانی**-Grammatical Forms Semantics:

ئەڤ جۆرێ واتاسازییێ ڤـەکۆلینێ ل پشکداریا واتـایێ بـۆ فـۆرمێن سینتاکسی(رێزمـان) دکەت، ئـەوێن د شـیاندا بیـت ب سـانەهی بهێنـە هەلبـژارتن و پـێریـا جـاران ئـەڤ فـۆرمێن سینتاکسی ب رێکا خۆڤەگرتنا شرۆڤەکرنا واتاییا پەیڤێن ئەرکی[1] دهێتـە تێگەهشتن. وەکو ئامرازێ پەیوەندی و لێکدانێ...هتد.

---

[1] د زمانێ کوردیدا ژ لایێ رۆخسار و واتاییڤە دوو جۆر پەیف هاتینە ژێکجوداکرن، ئەوژی:پەیڤێن ئەرکی و پەیڤێن فەرهەنگینە. پەیڤێن فەرهەنگی ئەوان پەیڤان ب خۆڤە دگریت، کو د فەرهەنگێدا فۆرم و واتاییێن سەربەخۆ هەنە. وەکو:ئاسن، دار، درەخت؛ بەلێ پەیڤێن ئەرکی: ئەوان پەیڤان ب خۆڤە دگریت، کو د فەرهەنگێدا واتایەکا سەربەخۆ نینە، بەلکو واتایا ئەوان ب تنێ ژ لایێ ئەرکیڤە دەردکەڤیت، ئانکو د ناڤ ڕستەیێدا و ب رێکا ئاخڤتنێ واتایا ئەوان ڕوهندبیت. وەکو: ئامرازێن

27- **واتاسازییا پراگماتیکی**-Pragmatic Semantics:

ئـەڤ جـۆرێ واتاسـازییێ ڤـەکۆلینێ ل واتـایێن دەربـڕینێن زمـانی یـان گوتنـان د دەوروبەرێن ئەوان ییّن جڤاکی یان فیزیکیدا دکەت.

28- **واتاسازییا توانایی-جیهانی**: Possible-World Semantics:

ئـەڤ جـۆرە یـێ ل سـەر تیـۆرا مـەرجێن ڕاستەقینەیی بـۆ واتـایێ هاتییـە دانـان و ئـەوژی ئـەوە، کـو واتایـا ڕستەیێ د زمانیـدا ب ڕێکـا بـارودۆخ و مـەرجێن کـو ڕستەیا راسـت و دروست تێدا چێبوو ب دەستڤە دهێت.

29- **واتاسازییا پێرابوونێ**- :Procedural Semantics

ئەڤـە زارافـەکێ دەروونـی- زمانییـە، کـو نوانـدنا تێگەهـەکێ واتـایی ل دویـڤ گرۆپـەکا پرۆسێسێن هۆشەکی(عقلانی) دکەت، ئەوێن بڕیارا شیانا پراکتیکرنا یەکەییّن زمـانی بـۆ هەبوونەکێ یان حالەتەکی...هتد ددەت.

30- **واتاسازییا کردەیا ئاخڤتنی**- Speech Act Semantics:

ئەڤ جۆرە ژ بـۆ دەستنیشانکرن یـان دیارکرنـا سروشـتێ زمانیکاردکـەت ، نـەکو ژ ئـالییێ ڕەگـەزێن تێبینیکرنـێ بـۆ حالـەتی، بـەلکو ژ ئـالییێ گرێـدانا زمـانی ب تێگـەهێ تیـۆرا کـردەییّن ئاخڤتنێڤـە. جـەختکرنا سـەرەکییا ئـەڤی جـۆری ئـەوە، کـو ئـەم زمـانی بکـاردهینین ژ بـۆ ڕابـوون ب تشـان، هەروەسـا زمـان دهێتـە بکارهینـان، بـۆ ب جهینانـا کردەیان، وەکو سوپاسیکرن یان سۆزدان یان هێرشکرن...هتد.

31- **واتاسازییا تیۆری**-Thertical Semantics:

ئەڤ جۆرە ڤەکۆلینێ ل پێکهاتا تیـۆرا گشـتی بـۆ واتـایێ د زمانیـدا دکـەت یـان گەنگەشـەیا تیۆرێ بۆ گەلەك دیاردەییّن واتایێ د زمانیدا دکـەت، چـونکی هـەتا نوکـە یـا پشـت راسـت نینـە، کـو دێ د شـیاندا هـەبیت ب ڕێکـا سـنووری تیـۆرەکـا تـەڤگر و ئێکگرتـی بگەهینـە هەمی دیاردەییّن واتایێ

لێکدانێ، ئامرازێن پەیوەندی، جهنافێن لکاو(محمد معروف فتاح، 1990، 90) و (نازەنین جەلال ئەحمەد، 2004، 67).

32- **واتاسازییا گوتنێ** UtteranceSemantics-:

ئەڤ جۆرێ واتاسازییێ ڤەکۆلینێ ل ئەوان ڕێکان دکەت، ئەوێن واتاییێن گوتنێ ل سەر بنەرەتێ واتایا دەربڕینی دەستنیشاندکەت.

33- **واتاسازییا ڕاستی – مەرجداریی**- :Truth- Conditional Semantics

ئەڤ جۆرێ واتاسازییێ ڤەکۆلینێ ل واتایا هزرییا گوتنێ دکەت و بارودۆخێن لۆجیکی بۆ دروستبوون و ڕاستییا ئەڤان واتایان و ئەڤ جۆرە یێ گرێدای هندێیە، کا چەوا زمان گرێدای جیهانا ژدەرڤەیە، هەروەسا ئەڤ جۆرێ واتاسازییێ ب شێوەکێ تایبەتی جەختێ ل سەر تایبەتمەندییێن ئاماژەییێن زمانی دکەت(Al-Sulaimaan.M.M,2010,30-34).

34- **واتاسازییا ڕۆنانکاری**-Structural Semantics:

ئەڤ جۆرە پراکتیکرنا بنەمایێن زمانڤانییا ڕۆنانکاری د ڤەکۆلینا واتاییدا ڕوهندکەت، ژ ئالییێ تێگەهێ پەیوەندییێن واتاییڤە(پەیوەندییێن واتایی. وەکو هەڤواتا و دژواتا و...هتد)(Al-Sulaimaan.M.M,2010, 33).**هەروەسا گرنگییێ ب پەیوەندییێن واتایێ ئەوێن ب گرێدانا پەیڤ و ڕستەیان ڕادبیت ددەت**(رمزي منير بعلبكي، 1990،477).

35- **واتاسازییا دۆخ** - Semantics Stratum:

ئەڤ جۆرێ واتاسازییێ ب چارەسەرکرنا سیستەمێ پەیوەندییێن واتایی د ناڤبەرا یەکەیێن زمانیدا ڕادبیت(Crystal.D,1998, 275).

36-**واتاسازییا ڕێزمانی**- Gramatical Semantics:

ئەڤ جۆرێ واتاسازییێ ڤەکۆلینێ ل شێوەیێ پەیڤان دکەت، ئەوێن پەیوەندییەکا ڕاستەوخۆ ب سینتاکسێڤە هەین. ئێک ژ ئەوان گرفتان ژی واتایا کاتیگۆرێن سینتاکسینە. بۆ نموونە واتایا پەیڤا زەر-Yellow **د ئەڤان ڕستەیێن ل خوارێدا ژێکجیاواز دبیت**(Cruse.A,2004,14):

1- **د ئەڤێ ڕستەیا ل خوارێدا**(Yellow) **دبیتە هەڤالناڤ:**

- She wore a yellow hat.

2- **د ئەڤێ ڕستەیا ل خوارێدا**(Yellow) **دبیتە ناڤ:**

-They pointed the room aglowing yellwo.

3- د ئەفێ ڕستەیا ل خوارێدا(Yellow) دبیتە کار:

-The leaves yellwo rapidly once the frosts arrive.

د یسان د زمانێ کوردیدا پەیڤا (سەرکەفت) دشێت ببیتە:

1- ناڤ، وەکو: سەرکەفت هات.

2- کار، وەکو: ئەو سەرکەفت.

3- هەڤالناڤ، وەکو: قوتابییێ سەرکەفتی هات.

لایەنێ دی یێ واتاسازییا ڕێزمانی جەختێ ل سەر دکەت، ئەوژی واتایا مۆرفیمێن ڕێزمانییە.

37- **واتاسازییا جڤاکی**-Sociosemantics:

لقەکە ژ لقێن واتاسازییێ ڤەکۆلینێ ل واتایێن ڕەگەزێن(کەرەستێن) زمانی ژ ئالییێ پەیوەندییا ئەوان ب جڤاکێ تێدا بکارهاتی دکەت(رمزي منير بعلبكي، 461،1990).

38-**واتاسازییا ڕاڤەکرنی**-Interpretive Semantics:

د ڕستەسازییا بەرهەمهینانێدا، مەنهەجەك هەیە، کو پێکهێنێ واتایی ب بەشەك ژ ڕستەسازییێ دهژمێریت و ل دویڤ ئەڤی مەنهەجی یاسایێن واتایی د پەیڤ و پێکهاتاندا کاردکەت ژ بۆ دیارکرنا واتایێن ئەوێ بەرۆڤاژی واتاسازییا بەرهەمهینانێ(رمزي منير بعلبكي، 257،1990).

39-**واتاسازییا ڕەفتاری**- Behaviourist Semantics:

لقەکێ واتاسازیێیە گرنگییێ ب بنەمایێن ڕەفتاری د تیۆرا واتایێداددەت. وەکو: هاندەر و بەرسڤدان د ناڤبەرا ئاخڤتنکەر و گوهداریدا.

40-**واتاسازییا سەرەدەریکرنێ**[1]-Combinatorial Semantics:

لقەکە ژ واتاسازییێ گرنگییێ ب واتایێن پەیڤان و ڕێکخستنا ئەوان د ناڤ پێکهاتێدا ددەت(رمزي منير بعلبكي، 1990،100).

بۆ نموونە ئەڤ ڕستەیە:(پشیکی مشك خوار.) ڕاگەهاندنە، کو واتایا ئەوێ ژ ئەنجامێ واتایێن ئەڤان پەیڤان:(پشیك+مشك+خوار) ل گەل کاریگەریا ڕێزمانی ب دەستڤەهاتییە.

7- بۆچی ڤەکۆلینا واتاسازییێ دهێتە ئە نجامدان:

ئارمانجا واتاسازییێ ئەوە ڕابیت ب ڤەدیتنا هندێ بۆچی واتا ئالۆزترە ژ سادەیی و ساکاریا پەیڤێن نڤێسی د ڕستەیێدا و واتاسازی ئەڤان پرسیاران دئازرینیت:

- بۆچی پێکهاتەیا ڕستەیێ بۆ واتایا ڕستەیێیا گرنگە ؟

- پەیوەندی ژ لایێ واتایێڤە د ناڤبەرا پەیڤ و ڕستەیاندا چییە؟

ئەگەر ئەم ل سەر هندێ بمینین، کو واتاسازی ئەو زانستە ئەوی ڤەکۆلینێ ل واتایێ دکەت، ل ئەوی دەمی واتاسازی دبیتە جەوهەر بۆ ڤەکۆلینا پەیوەندیکرنێ و پەیوەندیکرن ژی ب ڕۆلێ خۆ فاکتەر و هۆکارەکێ گرنگە ل دوور چەوانییا ڕێکخستنا جڤاکی. ئەڤجا ل دوماهییێ بۆ بەرسڤدانا هەر دوو پرسیارێن ل سەری دێ بێژین، بێیکو زانینا واتاسازییێ د شیاندا نابیت ڕاستییا و دروستییا ڕستەیێ بهێتە زانین(http://sites.google.Why-is-Semantics-studied). **ب ئەڤێ چەندێ پەیوەندی د ناڤبەرا پەیڤ و ڕستەیاندا ژ لایێ واتایێڤە دهێتە دیارکرن، هەروەسا گرنگییا پێکهاتەیا ڕستەیێ بۆ واتایا ڕستەیێ دیاردبیت.**

8- پیشکەڤتنا ڤەکۆلینێ د واتاسازییێدا:

گرنگترین پێشکەڤتن ئەوێن ل هەشتێ سالێن چووین د ڤەکۆلینێن میژوویێن واتاسازییێدا ڕەنگڤەداین، ئەڤەنە:

1- **پراکتیکرنا بنەمایێن بونیادگەرییێ ل سەر بوارێن واتایی و میژوویا ئەوێ.**

---

[1] **بۆ ئەڤی زاراڤی چەند زاراڤەکێن دی بکاردهێن. وەکو: واتاسازییا ڕێککەڤتنێ، واتاسازییا هەماهەنگییێ**(رمزي منير بعلبكي، 1990،100).

2- ڤـەکۆلینا میـژوویا فەرهـەنگا زمـانی، ب شـێوەیەکێ سـەربەخۆ ژ ڤـەکۆلینا میژوویا جڤاکی و ئابووری و ڕەوشەنبیریا ئاخڤتنکەران بۆ زمانێ ناهێتە ئەنجامدان.

3- گرنگیـدان ب دیالێکتـان و پێشـکەڤتنا ئـەوان یـا میـژوویی و ئـەڤ پێشـکەڤتنە پشتبەستنێ ب پیشکەڤتنا زمانی ب گشتی دکەت(عدنان بن زريل، 1981، 56-57).

بـەلێ پێدڤییـە دیاربکـەین، کـو دیـارترین پێشـکەڤتن د ڤـەکۆلینا زمـانی، د واتاسـازییێدا پەیـدابیت، ئـەوژی پەیـدبوونا واتاسـازییا بەرهەمهینانێیـە، وەکـو کارڤەدانەك و سەربەخۆ ژ ئەوا ل سەر ڕاڤەکرنا واتایی هاتییە گوتن، ژبـەرکو چومسکی پشتی هەولدای تیۆرەکا نـەواتایی ل سـەر(پیکهاتـا سینتاکسی) دابنیـت، ژ هەلویستێ خـۆ ڤەگەریا و ڕاستڤەکر، ئـەو پشتی هینگی ڕابـوو ڕاڤـەکرنا واتـایی کـرە د نـاڤ سـینتاکس و ئـەرکێن ئەوێـدا و ڕاڤـەکرنا واتـایی گرنگیـێ ب پەیوەنـدییێن سینتاکسـییێن د ڕوییـێ ژناڤـدادا دەستنیشـانکری ددەت، بـەلێ د شـیاندا هەیـە، ژ هنـدەك تایبەتمەنـدییان بـۆ ڕوییێ ژدەرڤەمفا ژ ڕوییێ ژناڤدا بهێتە وەرگرتن (عدنان بن زريل، 1981، 57).

ژ هەژییە بێژین، کو پێکهاتەکا واتایی هەیە، کو ڕاڤـەکرنا واتـایی بـۆ ڕوییـی ژناڤـدا ددەت، کو ئەوژی پێکهاتەکا سینتاکسییە، کـو ب ڕێکـا ڤەگوهاسـتنان بـۆ ڕوییـێ ژدەرڤـە ب دوماهیك دهێت. ڕوییێ ژدەرڤە هەر وەکو چومسکی دبێژیت ئاماژەیێ ب ڕێکا بەلگەییێن ڤەگوهاسـتی ددەت. دیسـان چومسـکی دبێـژیت، ل ڕوییـێ ژناڤـدا ڕاڤەکرنـەکا دەنگـی ژی دهێتـە ئەنجامـدان، کـو ژ پێکهاتـا دەنگـی دهێتـە وەرگـرتن. دیسـان دهێتـە گـوتن، کـو گوشەگیرکرنا(پێکهاتا واتایی) دێ مەحال بیت ڕێك ب راڤەکرنا ژ ناڤدا و ژدەرڤـەدا بهێتـە دان(عدنان بن زريل، 1981، 57).

ژ هەژییـە بێـژین سـەرهلدانا واتاسـازییا فەرهـەنگی و واتاسـازییا فـۆرمی و واتاسـازییا بۆنیادگـەرییا نـوی و واتاسـازییا هەلوەشـانگیری[1]...هتـد بوونـە ئەگـەر واتاسـازی پێشبکەڤیت.

---

[1] بۆ پتر پێزانینان ل سەر ئەڤان جۆرێن واتاسازییێ و جۆرێن دی یێن واتاسازییێ بنێرە: (جۆرێن واتاسازییێ) ژ ئەڤێ پەرتووکێ.

9- **جێگیرێن واتاسازییێ**-Semantics Invariants:

د سالێن دوماهیکێدا، گەلەك نەحەز و گەلەك لایەنگەر بۆ واتاسازییێ پەیدابوون. زارافەییێ (وەکهەڤییا خێزانێ-Family Resembelance**) ئێك ژ ئەوان خالێن بەرچاڤە، کو د رێکا پێشکەڤتنا واتاسازییێدا ڕاوستای، هەروەسا هێرشێن گرێدای ل سەر تێگەهێ جێگیرییا واتایی، ئەو بۆ شرۆڤەکرنا واتاییا ئەکتیڤ و کارابەرێ بنیاتێیە** (Wierzbicka. A, 1996, 24).

زارافەییێ وەکهەڤییا خێزانێ، ئێکەمجار ژ لایێ زانا سپینگلری هاتییە بکارهینان، ئەوژی ل سالا 1930**ز. پاشی ئەڤ زارافە د کارێن فەیلەسۆف ویتگنشتاینیدا دهێتە دیتن. ئەڤ زارافە بۆ هندێ دچیت، کو پەیڤان واتا نینن. ویتگنشتاینی هێرش کریە ل سەر ئەڤان هزرێن تەقلیدی. هەروەسا هێرشکریە ل سەر ئەوێ هزرا دبێژیت: پەیڤ واتایان ژ هزرێن کەسان وەردگرن، ئەوێن پەیڤان بکاردهینن، بەلکو تێگەهێ ویتگنشتاینی بەرامبەر ئەو بۆچوونا تایبەتا پێشوو ڕاوستایە و دبێژیت: پەیڤ واتایێن خۆ ژ ئالییێ نواندنا تشتان د واقعیدا وەردگرن.**

(www.philosophy- index om/Wittgenstien/family-resembance).

پەیڤان واتا هەنە و ئەڤ واتایە د شیاندا هەیە دەربڕین ژێ بهێتەکرن.ئەڤجا ئەگەر د ڕابردوودا واتایێن دەربڕین ژێ دهێتە کرن، ژ لایێ سیمایێن واتاییڤە خودان شێوەکێ ڕوهن و ئاشکەرا نەبن، ئەڤە ئەگەرێ ئەوێ چەندی نینە، کو پەیڤان چ واتایێن جیگیر بۆ خۆ نەبن، بەلکو ئەگەر و هۆ بۆ مەنهەجییەتا ل دویڤ دچوون دزڤریت، کو ل ئەوی دەمی یا گونجای نەبوو. بێگومان واتا دشێت بهێتە گوهۆڕین و دشێت هەمەجۆر ببیت، ئەوژی ژ دیالیکەتکێ بۆ دیالیکتەکا دی و ژ جڤاکەکی بۆ جڤاکەکێ دی، بەلێ گوهۆڕینا واتایی ب ئەڤی شێوەیی یا پلەدار نینە، چێدبیت ئێك ژ واتایان ب شێوەیی پلەی ژناڤبچیت و واتایەکا دی ب شێوەیێ پلەیی بەلاڤببیت، بەلێ هەر دوو واتا دەستنیشانکەرن و جوداهی د ناڤبەرا ئەواندا ژێکجودایە(Wierzbicka. A, 1996, 24).

د هەر جڤاکەکیدا، کو ب هەمان زمان باخڤن، واتا د ناڤبەرا هەمیاندا هاوبەشن و ئەڤ واتایێن هاوبەش، بنەرەتێ پەیوەندیکرنێ دروستدکەن، هەروەسا بنەرەتن بۆ مانا ڕەوشەنبیرییێ و تا ڕادەیەکی ئالاڤە، کو ڕەوشەنبیری ب رێکا ئەوێ دهێتە ڤەگوهاستن.

ئەڤجا ژبۆ تێگەهشتنا ڕەوشەنبیرییەکێ، پێدڤی واتایێن پەیڤان بهێنە تێگەهشتن، ئەوێن ئەڤێ ڕەوشەنبیرییێ ڤەدگوهێزن(Wierzbicka. A, 1996, 24).

10- گرنگیپێدانێن واتاسازییێ:

ژ پێخەمەت گرنگیدانا واتاسازییێ ژ هەر هلگرا زانیاریان، ژبەر هندێ واتاسازی گرنگییێ ب خەلك و ڕەوشت و تیتالێن ئەوان یێن جڤاکی و ڕێکێن پەیوەندیکرنێ ئەوێن د ناڤبەرا ئەواندا هەی و ئالاڤ و ڕێکێن د ئەوی چەندێدا دهێنە بکارهینان ددەت(میشال عازار مخایل، 2012، 22).

لیچ گرنگیپێدانین واتاسازییێ کورتدکەت و دبێژیت: واتاسازی خالا گەهشتنێیە بۆ جۆران ژ هزرکرن و زانستان. وەکو فەلسەفە و دەروونناسی و زمانڤانییێ..هتد، خۆ ئەگەر گرنگیپێدانا هەمی ئەوان زانستەیان جیاواز لێ بهێت ژ جیاوازییا خالا دەستپێکی(میشال عازار مخایل، 2012، 23).

11- ڤەکۆلینا زمانییا واتایێ: ئەو چییە ئەم هەولددەین ب دەستڤە بهینین؟

أ- دەستنیشانکرن/ وەسفکرنا واتایێ:

ئێك ژ ئەرکێن گرنگێن ڤەدیتنا ڕێکا دەستنیشانکرن و وەسفکرنا واتایێن تایبەت ب پەیڤێن گۆشەگیر یان ڕستەیان یان واتایێن د گوتنانداا دهێنە بکارهینان، دەوروبەرە(Cruse.A,2004,11).

ب- چەوا واتا ل گەل دەوروبەری جیاواز دبیت:

واتایێن دەربڕینێن زمانی ل گەل ئەوی دەوروبەری دهێنە گوهۆڕین ئەوی تێدا بکاردهێن. بۆ نموونە واتایا پەیڤا (ڕەش) ب ڕێکا ئەو پەیڤێن ل گەل دهێن دهیتە گوهۆڕین. وەکو (سەرڕەش)، (دلڕەش)...هتد. د ئەڤان نموونەیاندا هەر دوو واتایێن پەیڤا ڕەش وەکو ئێك نینن.

هەروەسا دەمێن ئاماژە ب هەیڤێهاتییە کرن، د ئەڤان هەر دوو رستەیێن ل خوارێدا دیاردبیت(Cruse.A,2004,11):

1- He is here for a mounth.
2-He is here for the month.

ڕستەیا(1) پشتبەستنێ ل سەر دەمێ گوتنێ ناکەت . کو ئەڤە واتایا ئەوێیە: ئەوێ ل ڤێرێ بۆ ماوەیێ هەیڤەکێ.

ڕستەیا(2) پشتبەستنێ ل سەر دەمێ گوتنی دکەت، کو چێدبیت (31) ڕۆژ بن، کو ئەڤە واتایا ئەوێیە: ئەوێ ل ڤێرێ بۆ ئەڤێ هەیڤێ.

ج- ل دەمێ واتا پێکڤە دهێنە گرێدانێ ڕوویددەت:

ئێك ژ دیمەنێن گرنگێن واتاسازییێ، لێگەڕیان و ڤەکۆلینە ل سەر هندێچەوا واتایێن سادە دهێنە گرێدان ژ بۆ دروستکرنا واتا یان واتایێن ئالۆز. تا ڕادەیەکی ئەڤ تشتە ئەرکێ ڕێزمانا پێکهاتەیێیە. بۆ نموونە ڕێکا پێکڤەگرێدانا (Red) ل گەل(Hat) د (Red hat- کۆلاڤەکێ سۆر)دا، یا جودایە ژ ڕێکا گرێدانا (Hat) ل گەل (turn-استدارە) د (Hat turn)دا، د ئەڤی دەمیدا جوداهی د پێکهاتێن ڕێزمانێدا ڕوویددەت. هەروەسا پێکڤەگرێدانا (هەمی) ل گەل (قوتابی) د د پێکهاتا (هەمی قوتابی)دا یا جودایە ل ڕێکا پێکڤەگرێدانا (قوتابی) ل گەل (هەمی)یێ د پێکهاتا (قوتابی هەمی)دا، دڤێرێژیدا جوداهی د پێکهاتێن ڕێزمانیدا پەیدادبیت.

د- دروستکرنا واتایێن نوی ژ واتاییێن کەڤن:

ئێك ژ گرنگترین تایبەتمەندییێن دەربڕینێن زمانی، ئەوژی نەرماتییا ئەوێ یا واتاییە،کو د شیاندا هەیە واتایا پەیڤان بۆ ئەوی لای ببیت، کو ب تەمامی دویربیت ژ واتایا ئەوان یان بەهایێ ئەوان یێ کەڤن. ئەڤەژی دبیتە ئەگەرێ دورستکرنا پەیڤێن هاوبێژ د ناڤ زمانیدا، بۆ نموونە د کەڤندا و هەتا نهۆژی، د ناڤ زمانێ کوردیدا پەیڤا (دەق) بۆ (ئەوان دەقێن ل سەر پیستێ مرۆڤان دهێنە چێکرن) دهاتە بکارهینان، د یسان د هەمان دەمدا ل سەر دەمێ نهۆ ئەڤ پەیڤە ب واتایا (تێکست)یژی دهێتە بکارهینان.

12-**داهێنانا واتاسازییێ**-Semantic creativity:

لیچ داهێنانا واتاسازییێ ب سێ شێوەیان پۆلێندکەت(لیتش، 2012، 57-58):

1- شێوەیێ ئێکێ: ئەوژی د بوارێ نویکرن یان داهینانا فەرهەنگێدایە و ب ئەڤێ چەندێ د شیاندایە شێوەیین کاتیگۆرییێن نوی دابهێنین و ئەڤەژی ب پلەیا ئێکێ ل سەر زمانێ زانستی و تەکنیکی پراکتیك دبیت، کو پەیڤێن زانستییێن تایبەتمەند،

نه د کارهینانا ئەوێ یا زانستی و تەکنیکیدا بەرجەستە دکەت. کو کارهینانا ئەوێ یا نوی د ناڤ خەلکیدا دێ بەلاڤ و باو بیت و دێ بیتە تشتەکێ ئاسایی ژ لایەکیڤە و ژ لایەکێ دیڤە دێ ل جهێ پەیڤەکا نوی هێت. ژ هەژی گوتنێیە بێژین، کو ئالافێن گەهاندنا نوی ڕۆلەکی مەزن و مەترسیدار د ئەڤی بواریدا دبینن.

2- شێوەیێ دووێ ژ داهێنانا واتاسازی، کو ب ناڤێ سەرهلدان یان هشاریا واتاسازی- Semantic alertness دهێتە ناڤکرن. ئەڤەژی ئەدیب و نڤێسەر و بیرمەند د بیاڤێن خوێین جودا و بازنێن گرنیپێدانێن خوّدا پێرادبن، ژ ئالییێ داهێنانا ڕەهەندێن واتایی یێن نوی بۆ پەیڤان د ناڤ زمانیدا. کو بەرگرییێ ژ پاراستن یان هەبوونا بۆماوەیی بۆ بکارهینانا زمانی دکەن و هەر نویکرنەکەکێ د بەرجەستەکرنا زمانیدا ڕەتدکەن ئەڤە ژ ئالییەکیڤە و ژ لایەکی دیڤە چارەسەریا نەشیانا زمانی ب وەفاداری دکەن، ئەوژی ژ ڕەخێ داهێنانا واتایێن پێدڤی و ئەڤەژی ڕۆژ بۆ ڕۆژێ بێ دوماهیک د زیدەبوونێدایە، کو د شیاندایە د زمانیدا دەربڕین ژێ بهێتە کرن و ئەڤ ڕەنگێ داهینانێ ب پلەیەکا مەزن دگەهیتە بواریّ پەخشانا ئەدەبی و نڤێسەرێن ئەوێ، ئەوژی ل دویڤ جیاوازییا بوار و بازنێ گرنپێدانێن ئەوان.

3- جۆر یان شێوەیێ سێیێ ژ داهێنانا واتاسازی ب ناڤێ چوونا ناڤ ئێک یان حەلاندنا واتایی-conceptual fusion دهێتە ناڤکرن، کو هەمی ڕەهەند و شێوەیێن واتاییێن داهێنانێ، ئەوێن چێژێن هوزانڤانان پێ زێدەدبن ب خوّڤەدگریت، ئەوژی ژ ئەنجامێ بەرزبوونا زیرەکییا ئەوانە ل وێنەکرن و ڕونبێژییێ ب هەمی جۆرێن ئەوێڤە. وەکو: وەکیەکی و میتافۆر و پارادۆکسێ. ئەڤە هەمی نواندنا شێوەیێن دەربڕینا شعرێ دکەن، کو وەسا دیاردبن، کو هەڤدژن بۆ مێشکی ژدەرڤە، لێ ژناڤدا د ڕاست و دروستن و ئەڤ جۆرێ داهێنانێ ب شعرێڤە یێ گرێدایە.

4- شێوەیێ چارێ ژی هەیە، کو ب ناڤێ ڤەگوهاستنا واتایی دهێتە ناڤکرن و ئەڤەژی دەست ب سەرداگرتنا ئەوان واتایانە ئەوێن ژ پەیڤێن ناسیار هاتینە داهێنان.

13- بابەتێن واتاسازییێ:

زانایێن واتاسازییێ ب شێوەکێ گشتی ئاماژەیێ ب هندێ ددەن، کو بابەتێن سەرکییێن واتاسازییێ، (پەیڤ و رستە)نە، بەلێ ل گەل هندێ، هندەك ژ ئەوان پەیڤێ ئانکو واتایا

پەیڤێ دکەنە بابەتێ سەرەکییێ واتاسازییێ و هندەکێن دی ڕستەیێ یان واتایا ڕستەیێ دکەنە بابەتێ سەرەکی.

ل دەڤ هندەك زانایێن واتاسازییێ، واتاسازی دڤێت ئێکەمجار و بەری هەر تشتەکی گرنگییێ ب واتایا پەیڤێ بدەت، بەلێ هندەك زانایێن واتاسازییێ دبێژن، خۆ ئەگەر واتایێن پەیڤان گرنگییا خۆ هەبیت و سەر یێن دی بکەڤیت، پێدڤییە فەکۆلینا ئەوان ل سەر ئاستێ دەربڕینێ بهێتە کرن. ب واتایەکا دی ئەوا بنەرەت د واتایێدا ئەو ڕێکە ئەوا پەیڤ تێدا دهێنە ڕێکخستن، داکو واتایا ڕستەیەکێ دروستبیت. بۆ نموونە ئەگەر تەماشەی ئەڤان هەر دوو ڕستەیێن ل خوارێ بکەین:

-زەلام پارەی ددەتە کوڕکی.

- کوڕك پارەی ددەتە زەلامی.

واتایا ئەڤان هەر دوو ڕستەیان ژێکجودایە، هەر چەندە هەمان پەیڤ د هەر دوو ڕستەیاندا دووبارەبووینە، بەلێ واتایا ئەوان ژێکجودایە، ئەڤەژی ژبەر هندێیە، کو جوداهی د ڕێزبوونا ئەواندا هەیە. د ڤێرێدا ل سەر ئاستێ ڕویێ سەرڤەیێ زمانی ئاریشە د ناڤبەرا ڕستە و واتایێدا ڕویددەت(کلود جرمان و ریمون لوبلان، 2006، 30).

ل خوارێ دێ هەولدەین ب کورتی بەحسێ بابەتێن واتاسازییێ بکەین، ئەوژی ئەڤەنە:

أ- واتایا پەیڤێ:

واتاسازی گرنگییێ ل سەر پەیڤێ دکەت و فەرهەنگ ژی گرنگییێ ب ڕوهنکرنا واتایا پەیڤان ددەت، ژبەرهندێ پەیڤ ب یەکەیا سەرەکی د واتاسازییا فەرهەنگییدا دهێتە هژمارتن، لێ ل گەل ئەڤێ چەندێ چەند گرفت و ئاریشە هەنە، وەکو(صلاح حسنین، 2010، 51-52):

1- واتایا هەمی پەیڤان وەکو ئێك ب دەستەڤە ناهێت. هندەك ژ ئەوان ب تنێ، بێ واتانە یان کێم واتانە. وەکو پەیڤێن ئەرکی (شێوەیی)، کو ئەوژی ئامرازێن پەیوەندی و لێکدانێنە...هتد، کو واتایا ئەوان د سنووڕێ ڕستە و گرێیاندا دیاردبیت.

2- ئەوا ئەم دبێژینێ پەیڤ، چێدبیت یەکەیەکا سادە بیت یان یەکەیەکا سادە نەبیت(ئانکو دارشتی یان لێکدای یان ئالۆز بیت).

3- د ئاخڤتنا پیکڤەگریدایڤە د شیاندا نینە سنووریّ ژێکجوداکرنیّ د ناڤبەرا پەیڤاندا بهێتە دانان، ئانکو د ئاخڤتنێدا پەیڤ یەکەیەکا زمانییا دەستنیشانکری نینە.

ب- واتایا ڕستەیێ:

واتایا تەقلیدی بۆ ڕستەیێ ئەوە، دەربڕینێ ژ واتایەکا تەمام بکەت و ئەگەر پەیڤ بهێنە هژمارتن بەش بۆ دروستکرنا ڕستەیێ، ل ئەوی دەمی ڕستە ب شێوەکێ بنەرەتی دێ پشتبەستنێ ل سەر واتایا پەیڤان کەت. لێ ژبەرکو ڕستە وەکو یەکەیەکا سینتاکسی پشتبەستنێ ل سەر ڕێکخستنا پەیڤان و دیارکرنا ئەرکێ ئەڤان پەیڤان د ناڤ ڕستەیێدا دکەت، ل ئەوی دەمی ئەڤ ئەرکێن سینتاکسی دێ بەشداریێ د دەستنیشانکرنا واتایا ڕستەیێدا کەن(صلاح حسنین، 2010، 54). هەر وەکو د ئەڤان هەر دوو ڕستەیاندا دیاردبیت:

- ئازادی نەوزاد بریناکر.
- نەوزادی ئازاد بریندارکر.

د ڕستەیا ئێکێدا(ئازاد) بکەرە و (نەوزاد) بەرکارە و د ڕستەیا دووێدا (نەوزاد) بکەرە و (ئازاد) بەرکارە، ئانکو ئەرکێ (ئازاد) و (نەوزاد)ی د هەر دوو ڕستەیاندا وەکو ئێک نینە و ئەڤ چەندە دبیتە ئەگەر کو واتایا ئەوان هەر دوو ڕستەیان ژێکجودابیت، چونکی شول و ئەرکێ ئەوان دێ ژێکجودابیت.

ڕستە ب تنێ ب وەسفکرنا واتایا سینتاکسی مل ب ملێ واتایا فەرهەنگیڤە ڕانابیت، بەلکو گرنگییێ ب واتایێن پراگماتیکی ژی ددەت، کو بریتینە ژ(صلاح حسنین، 2010، 52):

أ- دەستنیشانکرنا بابەتی و ئەڤە تشتێ هەڤپشکە د ناڤبەرا ئاخڤتنکەری و گوهداریدا و دهێتە وەسفکرن ئەو تشتە ئەوێ ل سەر دئاخڤن، پاشی زانیاریا نوی دهێتە دەستنیشانکرن، ئەوا گوهدار مفای ب ڕێکا ئاخڤتنکەری ژێ دبینیت. ئەڤ زانیاریا نوی بەردەوام هێز دکەڤیتە سەر، ژبەر هندێ ب بەرزکرنا دەنگی و ب جودا ژ هەمی پەیڤێن دییێن ڕستەیێ دهێتە گوتن. دڤێرێدا ڤەکۆلەران دوو زاراڤ بکارهینابنە، ئێک ژ ئەوان بۆ ئەنجامدانا دەربڕینێ ل سەر تشتێ ئاخڤتن ل سەر دهێتە کرن، کو ب باس–Topic یان تەوەر دهێتە ناڤکرن و یێ دی بۆ ئەنجامدانا دەربڕینێیە ل سەر زانیاریا نوی ئەوا

گوهـدار مفـای ب رێکـا گوهـداری ژێ دبیـت، کـو ب خـواس-Focusدهێتـه نـافکرن(صلاح حسنین، 2010، 52). کەواتە باس زانیارییا کەڤنە و خواس زانیارییا نوویە.

پێدڤییە ئاماژەیێ ب ئەوێ چەندێ بدەین، کو د سادەترین ڕستەیا پراگماتیکیدا(باس) ل بـەری(خـواس)ی دهێـت، هـەر وەکـو ل دەمـێ ڕستەیا هەوالـدان بیـت، وەکـو: ئـازاد هـات. ئازاد(باسە) و هات(خواسە)، بەلێ ل دەمـێ دانوستاندن د ناڤبـەرا دوو ڕستەیاندا هـەبیت، ل ئـەوی دەمـی جهـێ خواسـێ ل دویـڤ جهـێ فـۆڕمێ پرسـێ دهێتـه گوهـۆڕین. وەکـو د ئـەڤان نموونەیاندا دیاردبیت:

أ- کی هات؟

2- ئازاد هات. (ئازاد: خواسە و زایاریا نوویە)(شێرزاد سەبری عەلی، 2014، 215)

دیسان ڕێزمان دشێت دابەشبوونا زانیاریـان بگوهۆریـت(محەمـەد مـەعروف فتاح، 2009- 2010) بـۆ نموونە:

- من لاندك هەژاند .
باس خواس
- لاند'كمن هەژاند.
خواسە باس باس

د ئەڤێ ڕستەیا ل سـەریدا (لانـدك) بوویـە خـواس، چـونکی جـەختکرن یـا ل سـەرە، دیسان هێز یا ل سەر هەی.

ئەڤجا ئەگەر هێـزا سـەرەکی د نـاڤ ڕستەیێدا کەڤتـە سـەر پەیڤـەکێ، ل ئـەوی دەمـی ئـەو پەیڤ دێ بیتە زانیارییەکا نـوی(مجید ماشطة، 2009، 116). هـەر وەکـو د نموونـەیا ل سـەریدا دیاردبیت.

ب- هەبوونا کردەیا ئاخڤتنی د ناڤ رستەییدا، ئەڤەژی ب ئەڤان کاران ڕادبیت:

1- دەرئیخسـتنا ئـاخڤتنێ ژ واتایـا ب سـەرڤە، ئـانکو یـا ئاشـکەرا(صـلاح حسـنین، 2010، 55).وەکو:

- چ چێنەبوویە، تۆرە نەبە. (ئاماژەدانە بۆ سڤککرنا ڕویدانێ)

-تۆ دزانی ئەوی یا چ کـری، دڤێـت ئـەم ئـەڤێ چـەندێ بەرچاڤەربگرین. (ئاماژەدانـە بـۆ مەزنکرنا بابەتی)

2- بکارهینانا شێوەیێن ڕستەیێ بۆ ژبلی ئەوان واتایێن بۆ هاتییە دانان: پرسیار شێوەیەکە بۆ داخوازکرنێ بکاردهێت، بەلێ چێدبیت بۆ ژبلی واتایا خۆ بهێتە بکارهینان(صلاح حسنين، 2010، 56). ب ئەڤی ڕەنگێ ل خوارێ:

- هیڤیخواستن. وەکو: ئەرێ ئێك هەیە پارەکی ب قەر بدەتە من؟
- سەرسۆرمان. وەکو: ئەڤە تەمەنی ئەوی بیست سالە؟
- هۆشداری. وەکو: هوین دێ قەستا ئاگری کەین؟
- گەفکرن. وەکو: ئەرێ ما هوین پێڤە ناچین؟
- ...هتد.

14-هەرەمییا واتاسازییێ:

هەرەم سیفەتەکە بۆ ڕێکخستن یان ڕێزکرنا کەرەستێن زمانی یێن ل دویڤ ئێکهاتی، هەروەسا ب ڤەدیتنا شرۆڤەکرنا زمانی ڕادبیت. بۆ نموونە ئاخڤتن ژ ڕستەیان پێکدهیت و ڕستە ژلارستە و گرێیان پێکدهیت و لارستە و گرێ ژ پەیڤان پێکدهێت و پەیڤ ژی مۆرفیمان پێکدهیت و مۆرفیم ژی ژ فۆنیمان پێکدهیت و ئەڤەیە ب پێکهاتا هەرمی بۆ زمانی دهێتە نیاسین(رمزي منير بعلبكي، 1990،226).

ئەڤجا د پەیوەندییا هەرەمیدا بۆ کەرەستێن زمانی د شیاندایە ژ بچویکترین کەرەستە دەستپێبکەین، هەتا بگەهینە مەزنترین کەرەستە ، ئانکو ڕێزکرنا هەرەمی بۆ کەرەستێن زمانی دێ ب ئەڤی ڕەنگی بیت: فۆنیم مۆرفیمان پێکدهینن و مۆرفیم پەیڤان پێکدهینیت و پەیڤ گرێیان پێکدهینیت و گرێ لارستەیان و لارستە ڕستەیان پێکدهینیت.

بەلی هەرەمییا واتاسازییێ- semantic hierarchyبریتییە ژ ڕێکخستنا هەرەمی بۆ کەرەستێن واتاسازی ل دویڤ ڕێکخستن یان زنجیرا ئەوان یا لۆجیکی. وەکو: مەزن، مەزنتر، مەزنترین یان ل دویڤ ب خۆڤەگرتنا واتایا هندەك ژ ئەوان بۆ واتایێن هندەکێن دی. هەر وەکو: د (ڕەنگ، ڕەش... یان ڕستە و پەیڤ و دەنگ)یدا (رمزي منير بعلبكي، 1990،443).

15- **دویراتی(مسافه) و مەوداییۆواتاسازییێ:**

أ- دویراتییا واتاسازییێ-Semantic Space:

ئەڤە دویراتییەکا ئاشۆپییە د ناڤبەرا دوو هەڤالناڤێن هەڤدژدا. هندەك ژ زانایێن واتاسازییێ هەولددەن جهێ پەیف دکەڤیتە تێدا ل دویڤ ئەڤێ دویراتییێ دەستنیشانبکەن، ئەوژی ئەگەر داخواز ژ هژمارەکا کەسان بهێتە کرن، کو نمرەییێن دەستنیشانکری بدەن، کو جهێ پەیڤێ ل دویڤ ئەوان هەر دوو هەڤالناڤێن هەڤدژ بهێتە دیارکرن. وەکو (داد) د ناڤبەرا هەڤالناڤێن هەڤدژ : (باش) و (خراب)دادکەڤیتە کیدەرێ، یان ئەگەر بهێتە گوتن د ناڤبەرا (بهێز) و (لاواز)یدادکەڤیتە کیدەرێ(رمزي منير بعلبكي، 1990،444).

ب- مەوداییێ واتاسازییێ-Semantic range:

بریتییە ژ گرۆپەکێ دەوروبەران، کو دشیاندایە پەیف تێدا بکاربهێت(رمزي منير بعلبكي، 1990،444). **وەکو هاتنا پەیڤا کورت ل گەل: ماموستایەکێ کورت، ماوەکێ کورت، چیرۆکەکا کورت...هتد.**

16- **بها و ڤەگوهڕێن واتاسازییێ:**

أ- بەهاییێ واتاسازییێ-Semantic Value:

ئەو ئەرکێ بەرامبەرییە ئەوێ یەکەیا زمانی پێرادبیت بۆ گەهاندنا واتایێ. بۆ نموونە بهایێ واتاسازییێ بۆ دەنگی ئەوە، کو دەنگەك ل جهێئەوی دەنگی د ناڤ پەیڤێدا بهێتە دانان. بۆ نموونە ڤەگوهاستنا: (کار) بۆ (بار)ی بەهایێ واتاییێ (ك)ێ دیاردبیت. دیسان بەهایێ واتاسازیی بۆ پەیڤێو هەمی یەکەیێن دی ب هەمان شێوە دهێنە پیڤان(رمزي منير بعلبكي، 1990،444). **هەروەسا گوهڕین یان ڤەگوهاستنا کارێ (کوشت) بۆ (مر) د ڕستەیا:(کەو کوشت.)دا، بەهایێ واتاییێ(کوشت)ێ دیاردبیت.**

ب- ڤەگوهڕێن واتاسازییێ-Semantic variables:

بریتییە ژ کۆمەکا ڕەگەزێن زمانی، کو چێدبیت ب گوهڕینا ئەوان واتایا پەیڤان بهێتە گوهڕین. وەکو: هێز، ئاوازە و ڕاوەستانێ(رمزي منير بعلبكي، 1990،444).

17- **بيردانك و زيندیكرنا واتاسازييى:**

أ- بيردانكا واتاسازييێ-Semantic memory :

بەشەكە ژ بيردانكێ دهێتە ديركرن، كو ئەركێ ئەوێخەزنكرنا پەيڤانە ل دويڤ تايبەتمەنديێن ئەوان يێن واتايى، كو پەيڤێن پێكڤەگرێداى ژ ژلايێ واتايێڤە. وەكو(رووەك و دار، ب رێڤەچوون و غاردان) خەزندكەت، كو ئەڤ پەيڤێن پێكڤەگرێداى هاريكارييێ دكەن بۆ بيرهينانا ئەوان ل دەمێ پێدڤييياتييێ(رمزي منير بعلبكي، 444،1990).

ب- زيندیكرنا واتاسازييێ-Semantic rejuvenation:

ئەڤە بريتييە ژ دووبارە بكارهينانا واتايا ديركريا پەيڤەكێ پشتى كەڤتنا واتايا ئەوێ پەيڤێ د دەمەكێ بەرى نوكەدا(رمزي منير بعلبكي، 444،1990).وەكو: پەيڤێن:(كێشوەر، نوژدار، نشتەرگەر...هتد) ئەڤ پەيڤە د كەڤندا و د زمانێ پەهلەويدا هەبووينە، بەلێ بكارهينانا ئەوان پشتى دەمى كێمبوويە يان هەر نەمابوو، بەلێ د كورديا نوكەدا ئەڤ پەيڤە زيندیبوونە و بكارهينانا ئەوان زێدەبوويە.

18- **تێكەلبوون و هێشوەيا واتاسازييێ:**

أ- تێكەلبوونا واتاسازييێ-Semantic blend :

مەبەست پێ ئەوە بەشداريا پەيڤێ د ئێك جهيدا پتر ژ واتايەكێ د پێكهاتەيێدا پەيدابكەت(رمزي منير بعلبكي، 442،1990). پتريا پەيڤێن هاوبێژ و فرەواتا ل دەمێ تەمومژييێ د پێكهاتا رستەيێدا پەيدادكەن، د شياندايە بكەينە نموونە بۆ ئەڤێ تێكەلبوونا واتايى د سنووريێ پێكهاتێدا. وەكو:

- ئەوێ كۆليژێ سێ كورسى هەنە.

د ئەڤێ نموونەيا ل سەريدا پەيڤا (كورسى) ب واتايا كورسييێن خواندنا بلند دهێت، هەروەسا واتايا كورسييێن رۆينشتنێ ژى ددەت.

ب- هێشوەيا واتاسازييێ-Semantic cluster :

دڤێريدا واتايا پەيڤەكێ بۆ پتر ژ ئێك رەگەز يان سيمايێ ئيلزامى دهێتە دەستنيشانكرن. بۆ نموونە پەيڤا (boy): ئەڤ پەيڤە بۆ دوو واتايان دهێت، ئەوژى (child) و (male) ن و پێكڤەگرێدانا ئەڤان هەر دوو واتايان بۆ دروستكرنا واتايا

پـەیڤێ ب پێکڤەگریـدانا سـیمانتیکی-semantic linking دهێتـه نـاڤکرن(رمـزي مـنير بعلبكي، 1990،442).هەروەسـا د زمـانێ کوردیـدا پـەیڤا (پیرەمێـر) هێشـوەیا سـیمانتیکی دروسـتدکەت، چـونکی پێکڤەگرێدانـەکا واتـایی بـۆ پـەیڤێ دروسـتدکەت، ب رێکا واتـایێن خۆ، کو ئـەوژی ئەڤەنـە:(دانعـەمر) و (نێـر) و ب هـەمان شـێوە پـەیڤا (پیرەژن)، کـو دوو واتـــایێن پێکڤەگرێـــدای هەنـــە و هێشـــوەیا ســـیمانتیکی دروســـتدکەت، ئـــەوژی ئەڤەنە:(دانعەمر) و (مێ).

19- واتاسازییا هەڤچەرخ:

واتاسازییا کەڤن زێدەتر گرێدای ئەڤان خالێن ل خوارێیە:

1-واتا چییە؟(سەلام ناوخۆش و نەریمان خۆشناو،2009 ،258)

2-جۆرێ پەیوەندییێ د نافبەرا دال و مەدلولیدا چییە؟

3- گرنگیدان ب پەیوەندییێن واتایی، وەکو: هەڤواتا و هاوبێژ.

4-گوهۆرینا واتایێ چییە و چەوا ڕوویددەت؟

5-گرنگیپێـدانا ب واتـایێ ژ لایـێ فەیلەسـۆف و دەروونـناس و زانـایین لۆجیکێڤـە...هتـد دهاتە ئەنجامدان.

بەلێ د واتاسازییا هەڤچەرخدا زێدەباری ئەوان خـالێن ل سـەری، دیسـان ئـەڤ خـالێن ل خوارێ ژی تایبەتن پێڤە:

1- واتا تۆخم و ڕەگەزەکێ جودایێ زمانی نینـە، بـەلکی هـەمی تـۆخمین زمـانی ئاوێتـە و دنافئێکداچـووینە.دیسـان جـەختێ ل هنـدێ دکـەت، کـو واتایـا پـەیڤێ د نـاڤ ڕستەیا بکارهاتیدا ب دەستڤە دهێت (سەلام ناوخۆش و نەریمان خۆشناو،2009 ،258-259).

2- خالەکا دی یا پشتگیرییا خالا ل سەری دکەت، کو واتا تۆخمەکێ جـودایێ زمـانی نینـە، ئـەوژی ئـەوە، کـو زمـان بریتییـە ژ دەنـگ و واتـایێ و پێدڤییـە ل سـەر تیـۆرا زمـانی گرنگییـێ ب ئـەوان یاسـایان بـدەت ئـەوێن تەحـەکومێ ل سـەر پێکڤەگرێـدانا د نافبـەرا دەنگ و واتایێدا دکەن. ئەڤجا ل ڤێـرێ ئاخڤتنـا ئاخڤتنکـەری دوو نوانـدن هەنـە، ئـەوژی نواندنا دەنگی و نوانـدنا واتاییـنە. نوانـدنا دەنگی ڕەنگڤـەدانا چـەوانییا ئـەوا ڕستە پـێ رادبیت ب دەنگی دکـەتو نوانـدنا واتـایی ڕەنگڤـەدانا ئـەو واتایـا دهێتـە گەهانـدن ب رێکا دەنگی دکەت. ب ئەڤێ چەندێ تیـۆرا زمـانی دهێتـە هـژمارتن ب رێکخستنەك ژ بنـەما و

یاســایێن سینتاکســی ئــەوێن گرێــدانێ د ناڤبــەرا وێنــەیێ دەنگــی و وێنــەیێ واتاییــدا دروستدکەن(عبدالمجید جحفة، 2000، 9).

3- تەماشەکرنا سروشتێ پێکڤە گرێدانێ د ناڤبەرا پێکهاتە و واتاییێدا، ب واتایەکا دی باسکرنا ڕوویێ ژدەرڤە و ڕوویێ ژناڤدا، دیاردکەت کا واتاسازییێ چ ڕۆڵێ د شرۆڤەکرنا ڕستەیێن زمانیدا هەیە، ئەڤجا چ ژلایێ هەبوونا تەموژاوییێ یان ژ ئەوی ئالیڤە کا چ خزمەتێ بۆ سینتاکسێ و ئارڕشەیێن دکەڤنە د ڕێکا سینتاکسێدا دکەت.

4- تێکەلبوونا ئەوێ ل گەل پراگماتیکێ.

5- زێدەتر زمانڤان کار ل سەر دکەن.

6- پەیدابوونا چەند تیۆرێن نوی ل سەر هندێ کا واتا چییە و چەوا دروستدبیت.

پشکا دووێ: پەیوەندییا واتاسازییێ ب زانستێن دیڤە:

1- سەرەتا:

لیچ دبێژیت تایبەتمەندێن واتاسازییێ بەهرا پتر ژ هزرکرنا (واتایا واتایێ) ناترسن، کو ئەڤەژی یا پێدڤییە د ڤەکۆلینا دەستپێکییا واتاسازییێدا و ئەو بەرەڤ هندێ دچیت، کو واتایێ ل گەل زانستێن دی پێشڤە ببەت. هەتا نهۆژی زانا دانوستاندنێ ل سەر هندێ دکەن، کو واتا ب تنێ ناهێتە تێگەهشتن یان ب تنێ د تێگەهێ خۆ یێ زمانیدا پێشڤە ناچیت. د ئەڤی بواریدا لیچ دبێژیت: واتاسازییێ بیاڤەکێ بەرفرەه هەیە و ڕەگەزێن سینتاکس و ڕەگەزێن ئەرکێ زمانی ب خۆڤە دگریت و ئەوێ د کارکرنا خۆدا پەیوەندی ب دەروونناسی و ئەنترۆبۆلۆجی و کۆمەلناسییێڤە هەیە.

واتاسازی زێدەتر ب فەلسەفە و لۆجیکێڤە گرێدایە ژ گرێدانا ئەوێ ب زانستێن دیڤە. نێزیکی چارێکا چەرخەکی، زمانڤانان واتاسازی بۆ فەیلەسۆف و ئەنترۆبۆلۆجیان هێلا، پاشی واتاسازییێ پلە ب پلە جهێ خۆ د ناڤ زمانڤانییێدا گرت، هەتا ئەڤان سالێن دوماهیکێ د ناڤ ڤەکۆلینێن زمانیدا ل جهەکێ بنەرەتی هاتە دانان(میشال عازار مخایل، 2012، 22).

ئەڤجا واتاسازییێ پەیوەندی ب گەلەك زانستانڤە هەیە، وەکو فەلسەفە و جڤاکناسی و دەروونناسی و ئەدەبیات و لۆجیك و ئەنترۆبۆلۆجی...هتد، ئەڤەژی ژبەر هندێیە، کو واتا تێکەلی سنووری ڤەکۆلینا زانستێن ئەوان دبیت، ئەڤە ژ لایەکیڤە و ژ لایەکێ دیڤە واتاسازی نوکە ب تنێ پابەند نینە ب زمانیڤە، بەلکو نوکە واتاسازی ژ ئەوان زانستایە، کو ڤەکۆلەر د بیاڤێن جودا و هەمەجۆردا داینە کارکرن. ئەڤجا ژ بەر هندێ دێ هەولدەین بەحسێ پەیوەندییا واتاسازییێ ب چەند زانستانڤە کەین:

2- واتاسازی و جڤاك Semantics and Society:

پەیوەندییا واتاسازییێ ب جڤاکی و پیدڤییاتییێن جڤاکی یێن هەمەجۆرڤە د ئەڤان خالانێن ل خوارێدایە:

أ- ئەرکێن زمانی د جڤاکیدا:

لـیچ بەحسێ پێـنج ئـەرکێن زمـانی د جڤاکیـدا دکـەت، کـو ئـەڤ ئەرکـە پەیوەنـدییێ د ناڤبەرا واتاسازی و جڤاکیدا مۆکمدکەت، ئەو ئەرکێن زمانی ژی ئەڤێن ل خوارێنە:

1- **ئەرکێ ڤەگوهاستنا پێزانینان**-The neutral informational function:

وەکـو ئـەم دزانـین ئـەرکێ سـەرەکییێ زمـانی ڤەگوهاسـتنا زانیـاری و پێزانینانـە و ئاخڤتنکـەر دئاخڤیـت،داکو زانیاریـیـەکێ بگەهینتـە گوهـداری، واتـە زانیاریـیـا د مێشـکێ ئەویدا هـەی بـۆ مێشکێ گوهداری ڤـەدگوهێزیت. زانـا بـۆ هنـدێ دچـن، کـو ئـەڤ ئـەرکێ زمانی گرنگییـەکا مـەزن د نـاڤ هـەمی ئـەرکێن زمانیـدا هەیـە و ژ هـەمی ئـەرکێن زمـانی گرنگترە.

2- **ئەرکێ دەربڕینێ** -Expressivefunction :

ئـەڤ ئەرکـە دەربڕینـێ ژ هەسـت و سـۆز و هەلویسـتێن ئاخڤتنکـەری یـان نڤێسـەری دکەت. هاوار و بانگەوازی و پەیڤێن سـویندخوارنێ باشـترین نموونەنـە بـۆ ئـەڤی ئـەرکی. دیسان واتایا سۆزداری ل سەر ئەڤی ئەرکی یا زالە. ئـەڤ واتایـەژی دەربڕینـی ژ بـارودۆخێ دەروونییی ئاخڤتنکەری دکەت(لیتش، 2012، 64).

3- **ئەرکێ ئاڕاستەکرن یان کارتێکەر**-The directive function:

ئـەڤ ئەرکـە ب ڕاسـتڤەکرنا ڕەفتـارێن کەسـی و هەلویسـتێن ئـەوێڕادبیت. باشـترین نموونە بۆ ئەڤی ئەرکی. فەرمان و شیوەیێن پرسن. ئەڤ ئەرکە جـەختێ ل سـەر کـونترۆل و پێکڤەگریـدانا جڤـاکی دکـەت. ئەڤـەژی زێـدەتر گرێدایـە ب گوهـدارێ پەیامێڤـە ژ دروستکەرێ ئەوێ(لیتش، 2012، 65).

4-**ئەرکێ جوانییێ** -Aestheticfunction:

ئەڤـەژی گرێـدای شـێوازێ شـعرییە د بەرجەسـتەکرنا زمانیـدا، کـو ئەڤـەژی دروستکرنا شعری ب هـەمی ڕەهەنـدێن جـوانییێن زمانیڤـە ب خۆڤـە دگریـت. ژ هەژییـە بێژین کو تەوەرێ واتایی یێ سەرەکی بۆ شعرێ، ئەوژی هـژمارتنا شـعرێیە وەك زمانـەکێ گەهانـدی ب هـەمی ڕەهەنـدێن ئەویڤـە، کـو پێکهاتییـە ژ هـەمی ڕێکـێن گەهانـدنێ یـێن دشیاندابن و ڕێکـێ ددەتـە شـعرێ، کـو ب بەرجەسـتەکرنا هـەمی ئاسـت و جـۆرێن واتـایێ

ڕابیت. هەر ئێك ژ شاعر و خواندەڤانی، ئەو دلنیایی ل دەڤ ئەوان دروستدبیت، ئەوژی گونجاندن د ناڤبەرا گەهاندن واتایێدا دروستدبیت(لیتش، 2012، 65).

5- **پاراستنا پەیوەندییێن جڤاکی یان زمانێ هەڤپشك**-phaticfunctionThe:

مینورسکی دبێژیتە ئەڤی ئەرکی، زمانێ هاوبەش یان هەڤپشك، ئەڤ ئەرکە پارچەکا بەرفرەهە د زمانێ تاکەکەسێ ئاساییدا، کو هزر و هەستێن ئەوی بۆ کەسێن دی هلدگریت و دگەهینیت، کو ب ئەرکێ پاراستنا گەهاندن و بەردەوامییا ئەوێ ڕادبیت، هەروەسا ئەڤ ئەرکە ب شێوەیەکی باش ب پاراستنا پەیوەندییێن جڤاکی د ناڤبەرا هەمی تاکەسێن جڤاکی و کۆمێن مرۆڤاندا ڕادبیت(لیتش، 2012، 65- 66). دیسان ئەڤی ئەرکی، ڕەهەندەکێ جڤاکی یان ئەرکەکێ جڤاکییێ دی هەیە، ئەوژی ب پاراستنا هەڤگرتنا کۆمەلێ و گونجانا ئەوێ ڕادبیت، چونکی ئاشکەرایە زمان و جڤاك تەمامکەرێن ئێکوددوونە و هەر دوو هەڤکار و هاریکارن ل گەل ئێك بۆ ڕێڤەبرنا ژیانا تاکەکەسان و ئەنجامدانا کاران.

زمانێ هەڤپشك گرنگییەکا مەزن هەیە، ژ بەرکو ڕۆلەکێ مەزن د پاراستنا هەڤسەنگییا جڤاکیدا دبینیت، بەلێ ل گەل هندێ گرفتەکا مەزن هەیە، ژ بەرکو ب شێوەیەکێ گشتی نواندنا شێوەکێ زمانییێ بێزارکەر دکەت، ئەوژی ژ بەر هندێیە، کو پتریا پەیڤێن ئەوێ ژ هەر واتایەکێدڤالانە. ژ شیوەیێن د ئەڤی ئەرکیدا دهێنە بکارهینان، بریتینە ژ:

1- زۆر گوتن.

2- ئاخڤتنا سادە و ساکار.

3- پەیڤێن سلاڤکرنێ.

4- پەیڤێن خاترخواستنێ.

5- دیسان ئەو پەیڤێن ب پرسیارێن ڕێزگرتنێ یێن روتینیڤەگرێدای بن. وەکو ئەوێن ب پرسیارکرنا ساخلەمییێ و بارودۆخێن خێزانی و سەڤایڤە...هتدگرێدای بن. کو پتریا پەیڤێن د ئەڤان دەوروبەراندا دهێنە بکارهینان ڤالانە ژ هەر تشتەکێ بوری و دەگمەن، ئەگەر فەرمانەکێ هلبگرن یان دەربڕینێ ژ هەر تشتەکێ خودان بەهایەکێ واتایی بکەن(لیتش، 2012، 69-70).

زانایێ دەروونییێ جڤاکی- ئەریك بیرن، باس ل دیتنەکا جیاواز یا زمانێ هەڤپشك دکەت، کو سوودمەند و خودان مفایەکێ دیژی بۆ زارۆکی هەیە، کو د شیاندایە ب رێکا ئەڤی زمانی دلنیاییێ ل دەڤ زارۆکی پەیدابکەت، دیسان رۆلەکی گرنگ د خودانکرن و پەردەوەرکرنا زارۆکی یا دروستدا هەیە(لیتش، 2012، 71-72).

ب- جڤاك و گوهۆڕینا واتایا هۆشەکی:

بەری ئەم بەحسێ جڤاکی و گوهۆڕینا واتایا هۆشەکی بکەین، پێدڤییە بزانین واتایا هۆشەکی چییە؟

واتایا هۆشەکی ئەو واتایا جێگیر و نەگۆڕە، کو رێکەڤتنا جڤاکی ل سەرە و خودان سیمایێن واتاییە(أحمد مختار عمر، 2006، 36-37).بۆ نموونە پەیڤەکا وەکو (داعش) خودان ئەڤان سیمایێن واتاییە:

(<+ مرۆڤ، ± نێر، ± پێگەهشتی >).

جڤاك دشێت واتایا هۆشەکی بگوهۆڕیت و واتایین زیدە دابنیتە سەر واتایا هۆشەکی. ئەڤ گوهۆڕینا د واتایا هۆشەکیدا دهیتە کرن، چیدبیت ژ ئەنجامی سەربۆرا کەسی یان جڤاکی بیت یان رەنگڤەدانەکا خوەیی بیت یان چیدبیت ژ ئەنجامی رەنگڤەدانا جڤاکی هەمییی بیت. بۆ نموونە واتایا هۆشەکییا پەیڤا (داعش) رێکەڤتنا ل سەر هەی، کو مرۆڤن، و خودان ڕەگەزێن نێر و مێنە، بەلێ ژ ئەنجامێ سەربۆر و ڕەنگڤەدانا کەسی و جڤاکی چەند واتایەکێن دی ل گۆری بۆچوونا ئەوان لێ پەیدابووینە، کو د شیاندایە ئەو واتاییێن لێ پەیدابووین، دابەشی دوو دیتنێن هەڤدژی ئێك بکەین، ب ئەڤێ ڕەنگێ ل خوارێ دیارکری:

1- دیتنا ئێکێ بۆ گوهۆڕینا واتایا پەیڤا داعش، کو ئەزژی ل گەلم، ئەڤان واتایان ب خۆڤە دگریت:

(<+ درندە،+تیرۆریست، - دلۆڤانی، +تێکدەرێن ئایینی،+ دوژمنێن مرۆڤی و ئیسلامێ ... هتد >).

2- دیتنا دووێ بۆ گوهۆڕینا واتایا پەیڤا داعش، ئەڤان واتایان ب خۆڤە دگریت:

(<+ موسلمان، +خودان ماف، +بەرگریکرن ژ زۆلێ، +جیهادی ...هتد >).

ج- ڕۆڵێ واتاسازییێ د بیاڤێن جودابێنجڤاکیدا :

ئاشکەرایە بکارهینانا دروست و گونجای بۆ واتایێن کەرەستێن زمانی دبیتە هۆیێ هندێ مرۆڤ ژ گرفتێن ژ ئەنجامێ تیگنەهشتنێ پەیدادبن ڕزگاردبیت. وەکو نەمانا هەڤالینییێ و دلمان و تووشبوون ب گرفت و نەخۆشییێن هەمەجۆر.

کورزی باسکی ئەوێ سەر ب قوتابخانا واتاسازییا گشتیڤە، ئەوا دەنگوباسێن ئەوێ ل ئەمریکا پەیدابووی، بۆ هندێ دچیت، کو باش ب کارنەهینانا زمانی ب هۆکارەکێ سەرەکی د دروستکرنا ناکۆکی و ململانێدا د ناڤبەرا مرۆڤاندا دهێتە هژمارتن و ئەڤێ ژی مەترسییەکا مەزن ل سەر ئایندەیێ ڕەگەزی مرۆڤی هەیە. دیسان ژ پێشەنگێن ئەڤێ قوتابخانەیێ، ئەوێ گرنگی ب ڤەکۆلین و شرۆڤەکرنا ئەڤی بابەتی دای، هایاکاو بوو د پەرتووکا خۆدا ئەوا ب ناڤێ:(Language in thought and Action)(لیتش، 2012، 73).

ئەڤ دیتنا ل سەری دبیتە هۆیێ پەیداکرنا باوەرییەکا مەزن ب هێزا چارەسەرا واتاسازییێ. د ئەڤی بواریدا ستیوارت تشیس، ل سالا 1937ز د پەرتووکا خۆدا ئەوا ب ناڤێ (زۆرداریا پەیڤان) دبێژیت: هێشتا واتاسازی ب تەمامی نەهاتییە هەبوونێ، بەلێ پشتی زانستێ واتاسازییێ ب تەمامی دهێتە هەبوونێ، ل ئەوی دەمی دێ خزمەتێن مەزن پێشکێشی بوارێن هەر ئێک ژ گوتاربێژ و ئاخڤتنکەر و جادوگەر و خڤێزانک و شارەزایێن ڕیکلام و پرۆپاگەندە و سەرکردە و فەیلەسوفان...هتد کەت(لیتش، 2012، 73)، بەلێ پشتی نوکە بوار و ڕەهەندێن واتاسازییێ پەیدابووین، واتاسازیخزمەتەکا باش پێشکێشی ئەوان بوارێن ل سەری و هەر ئێک ژ بوارێن سیاسەتمەدار و ڕاگەهاندنکار و ڕەوشەنبیران هەتا بگەهیتە بوارێن ئەنترۆبۆلۆجی و دەروونناس و تۆرەڤانان...هتد کریە.

ژ خالێن واتاسازییێ ب جڤاکی یان زانستێ جڤاکیڤە(جڤاکناسی) گرێددەت، ئەوە کو پارا پتر سەرەدەرییێ ل گەل واقعی د جڤاکیدا دهێتە کرن، ب ڕێکا بکارهینانا پەیڤێن دیارکری، ئەوژی ل دەمێ تشتەک دهیتە گوتن، کو ئەڤەژی دشێت ناسنامەیا کەسی یان کۆمەلێ دیاربکەت (htt:p//Kabun village. Blogsport.com)..

3- **واتاسازی و دەروونناسی:**

وەکـو ئاشـکەرا ل دەڤ شـارەزاییێن زمـانی، پەیوەندییـەکا بهێـز د ناڤبـەرا زمـانی ب شـێوەکێ گشـتی و دەروونناسـییێدا هەیـە، ئـەڤ چـەندە بـوو ئەگـەر لقـەکێ بـەرفرەه ژ زمانڤانییـا کـارەکی پەیـدابیت، ئـەوژی زمانڤانییـا دەروونییـە. ل خـوارێ دێ هەولـدەین کورتییەکێ ژ ئەوێ پەیوەندییا د ناڤبەرا واتاسازی و دەروونناسییێدا هەی باسبکەین:

زانـایێن دەروونناسـییێ دبیـنن، کـو پـەیڤ و دەربـڕین، وەرگێـڕانن ژ هـزرا مرۆڤـی و سیتەمێ زمانی ب تنی ب خزمـەتا کارێن لۆجیکی ڕانابیـت، بـەلکو ئارمانجا ئـەوی ئـەوە دەربڕینێ ژ هەست و سۆزێن ناڤخۆیی ل دەڤ تاکەسی بکەت(نوال محمد عطية، 1975، 39).

شرۆڤەکرنا دەروونییا پەیڤ و دەربڕینان لایەنێن هەلچوونێ ب خۆڤە دگریـت، بـەڵ شرۆڤەکرنا لۆجیکی ژ ئەوی ئالییڤە ڤەکۆلینێ ل پەیڤ و دەربڕینان دکەت، کـو لایـەنن ژ کێشەیان. ئەڤجا ژ بەر هندێ شرۆڤەکرنا دەروونی بـۆ دیـاردەیێن زمـانی ل سـەر دەلالـەتا زمـانی و واتایـا ئـەوێ یـا دەروونـی ل دەڤ تاکەکەسـان دهێتـە ئەنجامـدان و بیـێ ئـەڤێ چەندێ پەیڤ و پێکهاتەیان چ ئەرك و کارابوون نابیت(نوال محمد عطية، 1975، 41).

هنـدەك زانـا دیاردکـەن، کـو واتایـا پـەیڤێ یـان ڕستەیێ ژ چـار ڕەگـەزێن سـەرەکی پێکدهێت، ئەوژی ئەڤەنە:

1- **ڕەگەزێ ئێکێ: ئـەڤ ڕەگـەزە نوانـدنا واتـایێ-** sense **دکـەت، ئـەوژی ئـەو تشـتە ئـەوێ بەرامبەری پەیڤێ د جیهانا دروستدا، ئەڤجا یێ بەرجەستە بیت یان بەرجەستە نەبیت.**

2- **ڕەگەزێ دووێ: لایەنێ هەلچوونێیە.**

3- **ڕەگەزێ سێیێ: ئاوازە.**

4- **ڕەگەزێ چارێ: مەبەستە**(عبدالمجيد سيد أحمد منصور، 1982، 124-125).

پەیڤ و دەربڕین و ڕستەیان ژ بلی شـەحنا دەروونـی پەیامـەکا هـزری هەیـە و ئـەڤ پەیامە گەلەکجاران کاردکەت ژ بـۆ هنـدێ گوهـداری ژ ڕەخـی دەروونیڤـە ئاڕاسـتە بکـەت، ئـەڤجا چ ئـەرێنی بیـت یـان نـەرێنی بیـت و هنـدەك جـاران ئـەڤ پەیامـە دکەڤیتـە دبـن پشکنین و ڤەکۆلینێدا و هەلویست بەرامبـەر دهێتـە وەرگـرتن(حازم على كمال الدين، 2007، 38).

ڤـەکۆلینا واتاسـازییێ ئـەوا گرێـدای ب دەروونناسـییێڤە، پەیوەندییـەکا مـەزن ب مێشکیڤە هەیە، ژبەرکو (دەربـڕین ژ هەستان)، ب رێکا دەربڕینـێ ژ کارهینانـا زمـانی ب دەستڤە دهێت و واتا ل دویڤ دەوروبـەرێ بکارهـاتی ب دەسـتڤە دهـێن(Kabun village. htt:p//Blogsport.com). هەروەسـا دەروونناسـی بـەرژەنگێن دەروونـی ل دەڤ مرۆڤـی بەرجەستەدکەت، کو ب رێکا کریار و رەفتاران دەربڕینـێ ژێدکەت.

ژ هەژییـە بێـژین، کـو دەسـتەیەك ژ زانایـان هەنـە، پشتبەسـتنێ ب لایـەنێ واتـایی د چارەسـەرکرنا هنـدەك نەخۆشـییێن دەروونیـدا دکـەن و ئـەڤ دەسـتەیە ب نـاڤێ" چارەسـەرێن درککـرنێییێن واتـایی" دهێنـە نیاسـین و ب نـاڤودەنگترین چارەسـەرێن درککرنێییێن واتـایی بریتینـە ژ: جـورج کیلـی و ئـارون بیـك و ئیلیسنی. شـێوازی ئـەڤان چارەسـەرێن واتـایی ئـەوە ب ڕاسـتڤەکرنا نمـوونییێن چـەوت ژ هزرکرنـا نەخۆشـی ڕابـن و تەکـەزا چارەسـەرکرنێ ل سـەر ناڤـەرۆکا هزریـە، کـو د ڤێرێـدا چارسـەرکەر هەولـددەت جیهانی ژ ڕەخی چاڤێن نەخۆشیڤە بینیت(حازم علی کمال الدین، 2007، 39).

دەروونناسی سوێسری یول دیبوز دبێژیت: نەخۆشـییا هەلچـوونێ(الالم الانفعـالی) ژ ئەنجامێ هزرکرنا چەوت و هەلەیە و کارێ چارەسەرکرنێ ئازادکرنـا نەخۆشـییە ژ ئـەوان هزران، ئەوژی ب رێکا دیارکرن و ڕازیکرنێ(حازم علی کمال الدین، 2007، 39- 40).

کونسـتانس هـامین دیاردکـەت، کـو چارەسـەرێ درککرنـێ یـێ واتـایی ئـارون بیـك، ئێکەم کەسە دیارکری، کـو ڕەشـبینی ب پـلا ئێکـێ تێکچـوونە د هزرکرنێـدا(حازم علی کمال الدین، 2007، 40).

دیسـان شـرۆڤەکرنا واتـایی ژ لایـێ ڕەفتاریڤـە دهێتـە ئەنجامـدان، بـۆ ئـەڤێ چـەندێ مفـا ژ تاقیکرنـا بـافلۆڤ دهێتـە وەرگـرتن ئەڤـە ژ لایەکیڤـە و ژ لایـەکێ دیڤـە زانـایێن دەروونـی گرنگییـەکا زۆر ب تێگەهشـتنێ ددەن، کـو ئەڤـەژی دیاردەیـەکا تاکەکسـییە و خالەکا هاوبەشە د ناڤبەرا واتاسازی و دەروونناسییێدا(عەبدولواحید موشیر دزەیی، 2011، 32-33).

هەروەسـا دشـیاندایە ئـەو چـەندە ژی بهێتـە دیـارکرن، خـۆ ئەگـەر ڕسـتە ڕێزبوونـا کەرەسـتێن ئـەوێ ژ لایـێ سینتاکسیڤە ورد و ل جهـێ خـۆ یـێ دروسـت بـن، لی هـەر ئـەم پشتبەسـتنێ ب واتـاییێ دکـەن، داکـو بـۆ ڕاڤـەکرنێ هاریکاریـیا مـە بکـەت و ڕێزبوونـا کێشەیێن واتایی پشتبەستنێ ل سەر دیاردەیێن دەروونـی دکـەت(صلاح حسنین، 2010، 19).

بـۆ نموونـه ل دەمـێ پـاش وپێشکرن د کەرستەیێن ڕستەیێدا دهێتـه کـرن، ب مەبست دهێتـه ئەنجامـدان و ئـەو کەرەستێ دهێتـه پـێش دبیتـه تۆپیـك و هێـزا ڕستەیێ وەردگریت و ئەڤ پاش و پێشکرنه پێخەمەت جـەختکرن و ڕووژانـدن و گرنگیپیدانێیـه و ئەڤێ چەندێ پەیوەندی ب حالەتێن دەروونییێن ئاخڤتنکەریڤه هەیـه، ژبلی هنـدێ، کـو مەبەست ب خۆ کاکلا خالا گرێدانا واتا و دەروونییه.بۆ نموونه:

1- نەوزاد سەرکەڤتییێ ئێکێ بوو.

2- سەرکەڤتییێ ئێکێ نەوزاد بوو.

ئەگەر ئەم تەماشەی ئەڤان هەر دوو ڕستەیێن ل سـەری بکـەین، دێ بینین د ڕستەیا ژمـارە(1)دا، جـەختکرن ل سـەر(نـەوزاد)یـه، کـو بکـەرێ ڕستەیێیه و ل جهـێ خـۆ یـێ دروست د ناڤ ڕستەیێدا هاتییه وەسا دیارە، کو نەوزاد د پەیام گەهاندێدا ئـەو گـرنگترە ژ ڕوێـدانێ، کـو تەواوکـەرە، بـەڵێ د ڕسـتەیا ژمـارە(2)دا، تەواوکـەر(سـەرکەڤتییێ ئێکـێ) هاتییـه پـێش بکـەری، ئەڤـەژی ئـەوێ چـەندێ دگـەهینیت، ل دەڤ ئاخڤتنکـەری سـەرکەڤتییێ ئێکـێ، گـرنگترە ژ کەسـی، لـەوا ل دەسـتپێکا رسـتەیێ بکارهینایـه و هینایـه پێش بکەری و جەختلێکریه.

پیڤانـا واتـایێ ژی ژ ئـەوان ڕێکانـه ئـەوێن پەیوەنـدییێ د ناڤبـەرا واتاسـازی و دەروونناسـییێدا دروسـتدکەت، چـونکی ئـەڤ بابەتـه تشـتەکێ ل سـەر واتایـا دەروونـی پێشکێشی مه دکەت(بلمر، 2012، 32).

دەروونناسـییێ ڕۆلـەکێ مـەزن د گرنیپێـدانا دەلالەتانـدا هەیـه، ژبـەرکو دەروونناسـی ب چارەسەرکرنا لایەنێ خودییێ زمـانی ڕادبیـت و چـەوانییا وەرگرتنـا زمـانی و ڤـەکۆلینا ڕێکێن پەیوەندیکرنێ پێ دهێتە ئەنجامدان (میشال عازار مخایل، 2012، 22).

ئـەڤجا ل دومـاهیکێ پێدڤییـه ئـەو چـەندە بهێتـه گـوتن: کوئـەو خـالا دەروونناسـی ڤـەکۆلینێ لـێ دکـەت و زمانڤان گرنگییـێ پێـددەن، ئـەوژی ئـەو خالـه ئـەوا گرێـدای ب چەوانییا پێکهینانا زمانی، ئەڤجا چ ل دەمێ بەرهـەمهینانا زمـانی یـان ل دەمـێ وەرگرتنـا ئـەوی. هوسـا دیـارە، ئـەڤ خالـه ب ئازرانـدنا چـەندییا گرێـدانا واتـایێ ب سینتاکسـێڤه رادبیت. کورتییا گوتنێ، کو پترِیا کارێن زمانڤانان پشتبەستنەکا مـەزن ب دەروونناسـییێ دکەت(صلاح حسنین، 2010، 18).

4- واتاسازی و ئەنترۆپۆلۆجی:

زانـایێن ئـەنترۆپۆلۆجی وەکـو بەشـەکێ سـەرەکی ژ شـێوەیێن ڕەفتـاری(ڕەوشـتی) و ڕەوشەنبیریا خەلکی، گرنگییێ ب زمانی ددەن، ژ بەرکو ئەو زانا زمـانی وەکو بەشـەکێ سەرەکی ژ شیوەیێن ڕەوشتی و ڕەوشەنبیرییێ دهژمێرن. یا دروست نینـە زانـایێ زمـانی، ل دەمێ ڕۆلی زمانی د ڕەفتار و ڕەوشـەنبیرییێدا پشتگوهبێخیت. ئـەڤ خالـە ب هێزیڤـە ژ لایـێ زانـا مینوریسـکیڤە هاتـە چارەسـەرکرن، ئـەوژی ب ڕێکا پێشـنیارێن ئـەوی ل سـەر دەوروبـــەرێ هەلویســتی. هەروەســـا ڕوبـــەرەکێ تایبـــەت و دیـــارکری ژ ڤـــەکۆلینا ئـەنترۆپۆلۆجی هەیـە، کـو واتاسـازییێ گرنگییـەکا تایبـەت پێدایـە، ئـەوژی بابـەتێ خزمایـەتی و نەژادییـە(بلمـر، 2012، 29)، ژ بـەرکو پەیوەنـدییا ئـەنترۆبۆلۆجییێ یـا د ڤـــەکۆلینا زاراڤـــێن خزمایەتییێـــدا، کـــو نـــاڤکرنێن جیـــاواز د جڤـــاکێن جـــودادا هەنە(http://www.unizd.hr/portal/…pdf).هەروەسا پێدڤییـە ئـەوژی بهێتـە گوتن، کـو ژ ئـــەنجامێ پەیوەنـــدییێن خزمـــاتییێن هەمـــەجۆر و هـــویر بـــۆ گەلـــەك ژ جڤـــاکێن مرۆڤایەتی، هەیکەل یان قالبێن واتـاییێن هـویر بـۆ پـەیڤێن خزمایـەتی و زاراڤـێن ئـەوێ پەیدابووینـە(بلمـر، 2012، 29)، دیسـان زانـاییێن ئـەنترۆبۆلۆجی گرنگییـێ ب واتاسـازییێ ددەن، چونکی شرۆڤەکرنا واتایێ د زمانەکیدا و ژ ئـالییێ بکارهینانـا پـەیڤێن بکارهـاتی، دێ پۆلینکرنـەکا پراکتیکییـا بـاش بـۆ ژیانـا ڕەوشـەنبیریا ئاخڤتنکـەرێ زمـانێ دایـك پێشکێشکەت.

هندەك زمانڤان ژ بەر ئەوێ پەیوەندییا د ناڤبـەرا واتاسازی و ئەنترۆپۆلۆجییێدا هـەی، ب لقـەکێ واتاسـازییێ ناڤدکـەن، ئـەوژی واتاسـازییا ئەنترۆپۆلۆجییـە، ب دیتنـا زانـاییێن ئـەڤی بواریڤـەکۆلینا ئـەوێ واتـایێ، ئـەوا پەیوەنـدی ب هـزر و مـرۆڤ و جڤـاك و ڕەوشـەنبیرییێڤە هـەی و ئـەو جوداهییـا واتـایی ئـەوا د ناڤبـەرا ڕەوشـەنبیریاندا هـەی، دچیتە د ناڤ بابەتێ پەیوەنـدییا واتاسازی ب ئەنترۆپۆلۆجییێڤە (عبدولواحید موشیر دزەیی، 2011، 30).

5- واتاسازی و زمانڤانی:

ل دەستپێکێ ئەم دشێین گریمانێ بـۆ هنـدێ بکـەین، کـو واتاسـازی ڕەگەزەکـە یـان ئاستەکە بـۆ زمانڤـانییێ، هـەر وەکـو ڕێزمـان و دەنگی. ئـەڤجا ئەگـەر ئـەم زمـانی وەکـو

سیتەمەکێ پێزانینان یان ب شێوەکێ وردتر وەکو سیتەمەکێ پەیوەندیکرنێ دابنین یان بهژمێرین، ل ئەوی دەمی واتا دێ ب گرۆپەکا هێمایانڤە (دەنگێن زمانی یان هێمایێن زمانێ نڤێسی) هێتە گرێدان، کو زانایێ سوێسری دیسوسێری ئەڤ هەر دوو لایەنە یان ڕەگەزە ب فۆرم و واتا ناڤکریە(بلمر، 2012، 12).

دیسوسێری زاراڤێ Signبۆ پێکڤەگریدانا هەر دوو زاراڤێن فۆرم و واتا بەرجەستەکریە، ئانکو ئاماژەیێ ب پێکڤەگریدانا فۆرم و واتایێ ددەت، لێ هندەك زمانڤانێن نوی ئەوێن ل پشتی ئەوی هاتین، کو ئەڤ زاراڤە Sign بۆ ئاماژەکرنا زاراڤی فۆرم ب تنێ بکارهینایە(بلمر، 2012، 13).

ژ هەژییە بێژین، کو زۆربەیا سیستەمێن پەیوەندیکرنێ ئاسانترن ژ زمانی، وەکو ئیشارەتێن هاتنو چوونێ، هەروەسا ئەو دەنگێن هندەك گیانەوەر بۆ پەیوەندیکرنێ د ناڤبەرا خۆدا بکاردهینن. وەکو مەیمیکین جیبوون- The gibbon، کو هندەك دەنگێن دیارکری بکاردهینن بۆ ئاماژەکرنا دیتنا خوارنێ یان بۆ مەترسییا کو گەفە ل سەر هەی یان بۆ هەڤالینییێ، هەروەسا ئێك گازیکرن هەیە، کو بۆ ئاگەهدارکرنا هەلویستەکی بکاردهینن. وەکو بۆ قەدەغەکرنا چوونا هەڤالێن گرۆپێ خۆ بۆ جهێن دویر بکاردهینن(بلمر، 2012، 13).

هژمارتنا واتاسازییێ بەشەك ژ زمانڤانییێ، ئاریشەکا گرنگ دروستدکەت، چونکی زمانڤانی ڤەکۆلینەکا زانستییە بۆ زمانی و ڤەکۆلینا زمانی ڤەکۆلینەکا ئەزموونگەرییە(سەربۆرییە) و مەبەست ژ ڤەکۆلینا تەجریبی ئەنجامدانا تاقیکرنێیە بۆ جەختکرنا دروستییا ئەوی کەرستەیە ئەوێ هاتییە تاقیکرن، د شیاندایە ڤەکۆلینا تەجریبی ل سەر دەنگان بهێتە پراکتیکرن، چونکی ب ڕێکا ئامیرێن زانستی د شیاندا هەیە سیمایێن فیزیکییێن دەنگییێن دهێنە بەرهەمهینانبپیڤین، بەلێ د شیاندا نینە ڤەکۆلینا تەجریبی ل سەر واتاسازییێ پراکتیك بکەین، ژ بەرکو ئەو هەمی تیۆرێن ڤەکۆلینێن ل واتایێ دکەن، ئەو چەندە سەلماندییە، کو ڤەکۆلینا واتایێ ب شێوەیێ پێدڤی یا زانستی نینە.دیسان گرفتەکا دی هەیە، کو پەیوەندی ب واتاسازییێڤە هەیە، ژبەرکو واتا یا سەربەخۆ نینە، چونکی پشت ب ئاخڤتنکەر و گوهدار و دەوروبەری دبەستیت(صلاح حسنین، 2010، 11-12).

ل ڤێرێ پێدڤییە جوداهی بهێتە کرن د ناڤبەرا واتایا ئاساییا پەیڤێ یان یا ڕستەیێدا و ئەو واتایا د بارودۆخێن تایبەتێن دیارکریدا دهێتە وەرگرتن و ئەڤەژی جوداهییە د ناڤبەرا واتایا پەیڤا د فەرهەنگێدا بەرامبەر واتایا ژ ئەنجامێ بکارهینانێ ب دەستڤە دهێت یان ئەوە ئەوا هندەك فەیلەسۆف و زمانڤانان پێشنیارکری، ئەوژی جوداکرنە د ناڤبەرا واتاسازی و پراگماتیکێدا. هەروەسا جوداکرنەکا دی هەیە، کو جون لاینزی ئاماژەپێکریە، ئەوژی جوداکرنە د ناڤبەرا واتایا ڕستەیێ، ئەوا ڕاستەوخۆ پەیوەندی ب سیمایێن سینتاکسی و فەرهەنگییێن ڕستەیێڤە هەی و واتایا دەقی(واتایا گوتنێ یان گوتارێ)، ئەڤەژی هەمی لایەنێن لاوەکییێن واتایێ ب خۆڤە دگریت و ب تایبەتی ئەوا گرێدای ب دەوروبەریڤە، ئەڤ جوداکرنە گرنگە، ژبەرکو ئەڤە ڕێکێ ددەت، کو ئەم تشتەکی بێژین و مە تشتەکێ دی مەبەست بیت(صلاح حسنین، 2010، 13).

لێ پێدڤییە ئەوێ چەندێ بێژین، کو هەمی ئاستێن زمانەوانی(دەنگسازی، وشەسازی، ڕستەسازی، پراگماتیك)، هەر ئێك ژ ئەوان ژ ڕەخێ خۆڤە پەیوەندی ب واتاسازییێڤە هەیە، ژ بەر هندێ واتایا فۆنۆلۆجی و واتایا مۆرفۆلۆجی و واتایا سینتاکسی، واتایا پراگماتیکی[1] پەیدابوون.

ل خوارێ دێ هەولدەین، ب کورتی بەحسێ پەیوەندییا واتاسازییێ ب ئاستێن زمانیڤە بکەین:

أ- واتاسازی و دەنگسازی:

دەنگسازی ئەو زانستە ئەوێ ڤەکۆلینێ ل دەنگان ، ژ ڕەخەکیڤە ل جهێ دەرکەڤتنا ئەوان و سیمایێن ئەوان و ژ ڕەخەکی دیڤە ل ئەرکێن ئەوان د کارهینانا زمانیدادکەت. ئانکو ڤەکۆلینا دەنگان ژ دوو ڕەخانڤە دهێتە کرن، ئەوژی یا ئێکێ یا گرێدایە ب دەنگان ب خۆڤە و یا دووێ یا گرێدایە ب ئەرکێ ئەڤان دەنگان د پرۆسەیا ئاخڤتنێدا. و لایەنێ دەنگی گاریکارییێ ل واتایێ دکەت. وەکو دانانا دەنگەکی ل جهێ دەنگەکێ دی. وەکو دانانا دەنگێ/ب/ ل جهێ دەنگێ/ك/ د نموونەییێن (بار، کار)دا. هەروەسا کەرەستێن

[1] بۆ پتر پێزانینان ل سەر واتایا فۆنۆلۆجی و واتایا مۆرفۆلۆجی و واتایا سینتاکسی، بنێرە: (شێرزاد سەبری عەلی، 2011، 34-38).

نەکـــەرتی ژی:(ئـــاوازە-Intonetion، هێـــز-Stess، ڕاوەســـتانjunecter-...هتـــد.) کاریگـــەرییێ ل واتـــایێ دکـــەن(رجـب عبـدالجودا ابـراهیم، 2001، 14)، کـــو ئـــەڤ کەرەســـتە تەمومژییێ د واتایێدا ناهێلن.

بۆ نموونە د ڕستەیەکا وەکو:(گەل بێدەنگ نابیت.)دا، ئەگـەر پلـەیا گوهۆڕینـا دەنگی ژ بـەرز بـۆ نـزم یـان بـەرۆڤاژی بگوهـۆڕین، دێ واتـایێن جـودا دەت. ب واتایـەکا دی ئـەڤ ڕستە ل دویڤ ئاوازەیێ دشێت بیتە ڕاگەهاندن، سەرسورمان، پرس...هتد.

هەروەسا هێز ژی دشێت واتایا کەرەستێن زمانی بگوهۆڕیت. ئـەڤجا چ ڕستە بیـت یـان پەیڤ بیت. بـۆ نموونـە د پـەیڤا (نڤێسین)دا، ئەگـەر هێـز بکەڤیتـە سـەر بزوینـا بڕگـەیا ئێکێ دێ بیتە نـاڤ، بـەلێ ئەگـەر بکەڤیتـە سـەر بزوێنـا بڕگـەیا دومـاهیکێ دێ بیتـە کـار. وەکو د نموونەیێن ل خوارێدا دیاردبیت:

- مە ناڤێن مالباتێن شەهیدان نڤێسین. (نڤێسین=کار)

- نڤێسینا دەستووری هـەرێمێ کـارەکێ پێـدڤیبوو.(نڤێسـین=نـاڤ) (عەبـدولوەهاب خالیـد موسـا، 2009، 56).

دیسـان ڕاوەسـتان ژی د ناڤبـەرا یەکـەیێن زمانیـدا دبیتـە ئەگـەرێ گوهۆڕینـا واتـایێ و دیاردەیا ڕاوەستانی بریتییە ژ ئەوێ ڕاوەستانا د ناڤبـەرا پـەیڤان یـان بڕگەیانـدا د کریـارا ئاخڤتنێـدا ڕوێـددەت ب مەبەسـتا ئامـاژەکرن ب جهـێ ب دوماهیـك هاتنـا پـەیڤێ یـان بڕگـەیێ و دەسـتپێکرنا یـا دی. ئـەڤ ڕاوەسـتانە نـاڤبڕییێ دئێخیتـە د ناڤبـەرا سـنووریێن دەنگـێن زمـانی و پەیڤانـدا، هەروەسـا واتـایێ ژی دگوهۆڕیـت. دیسـان واتایـا جـەختکرن و تۆرەبوون و ڕازیبوونـێ ژی ددەت. د ئاخڤتنێـدا هەسـت ب ئـەڤێ ڕاوسـتانێ دهێتـەکرن و گەهاندنا دەنگی ڕۆلی خۆ د دیارکرنا ئەڤان ڕاوەستناندا دبینیـت(محمود عکاشة، 20011، 52-53).ل خوارێ دێ هەولدەین چەند نموونەیەکان بۆ ئەڤێ دیـاردەیێ بهینین، داکـو بـۆ مـە دیاربیت، کا چەند کاریگـەری ل سـەر گوهۆڕینـا واتـایێ و نـەهێلانا تەمومـژییا واتاییـدا هەیە:

- ژنکا (سەرسپی) هاتە مالا زاڤای. (ژنکا ل بەر دەرگەهێ بیکی ڕادوەستیت)

- ژنکا (سەر + سپی) هاتە مالا زاڤای.(+ڕەنگ)

- سەردار (سەرۆك، دیسان ناڤێ مرۆڤیژییە)

- سەر+دار(ل سەرداریّ)
- سەرکار(نافە)
- سەر+کار(چافدێر)
- کافین(نافە)
- کا+فین(کانیّ فیان؟)
- کارۆژ(نافە)
- کا+ڕۆژ(کانیّ حەتاڤ؟)
- کاوار(نافە)
- کا+وار(کانیّ وارگەھ؟)
- وارھێل(نافە)
- وار+ھێل (ئەو کەسە ئەوی واریّ خۆ دھێلیت).

ھندەك جاران گرانکرن و سڤککرنا دەنگی ژی کاریگەرییێ ل واتایێ دکەت و دبیتە ئەگەریّ گوھۆڕینا واتایێ. وەکو:

أ- گرانکرنا دەنگی(Velarization)[1] :

ئەڤ دیاردە ئەوی دەمی پەیدادبیت، ئەگەر ل گەل گوتنا دەنگەکی پاشییا ئەزمانی بەرەڤ پەحنکا نەرم بلندبوو، ئەوی دەمی ئەڤ دیاردە دی (گرانییێ) یان (قەلەوییێ) یان (ستویراتییێ) ل ئەوی دەنگی زێدەکەت(بائیزیّ عەمەری، 2005، 76).

-گرانکرنا دەنگیّ(ت~)[2] :

- تا (ئێشا تایێ): ت~ ـا(چق یان لق)
- تازی(بەھی): ت~ـــــــازی(ڕوویـــس)

ب- سڤککرنا دەنگی(Unaspiration):

---

[1] ھەژی گوتنییە، کو د دیالێکتا سەرییا زمانیّ کوردیدا، ب تنیّ دەنگیّ(ی) و (یّ) تێنەبن، دەنگێن دی ھەمی دشێن ئەڤێ دیاردیّ وەرگرن: ب وەرگرتنا دیاردێژی ھندەك واتایێ دگوھۆڕن و ھندەکێن دی واتایێ ناگوھۆڕن. ئەوێن د دیالێکتا سەریدا واتایێ دگوھۆڕن، ب تنیّ ئەڤ دەنگەنە:(ر، ۆ، ت)(بائیزیّ عەمەری، 2005، 76).

[2] د فێرێدا نیشانەیا(~) بۆ گرانکرنا دەنگی و نیشانەیا(°) بۆ سڤککرنا دەنگی ھاتینە بکارھینان.

ئەڤ دیاردە ئەوان دەنگان ڤەدگریت، ئەوێن د چێکرنا ئەواندا تەوژمێ هەوای نینە. باهرا پتر ئەڤ دیاردە د ئەوان دەنگێن کپدا دیاردبیت، ئەوێن تایبەتییا پەقینێ هەبیت. د دیالیکتا سەرییا زمانێ کوردیدا، ئەڤ دەنگە(پ، ت، ك، چ) ئەڤێ دیاردەیێ وەردگرن، هەمی ژی واتایێ دگوهۆڕن(بائیزێ عەمەری، 2005، 76).

1- سڤککرنا دەنگێ(ك°):

- کەر(گوهدرێژ): کـ °ـەر(پارچە)

- کتك(پشیك):کـ°ـتك(کتکا هەژیرێ)

2- سڤککرنا دەنگێ(ت°):

- تی(برایێ هەڤژینی): تـ°ـی(تییێن خوارنێ)

3- سڤککرنا دەنگێ(پ°)

-پیر(پیرەمێر): پـ°ـیر(مەزنین ئێزدییان)

4- سڤککرنا دەنگێ(چ°):

- ((چال(أشهب أو أعز أو جوزاء): چـ°ـال(حفرة عميقة)))(بائیزێ عەمەری، 2005، 77).

- چل(40)، چـ°ـــل(پیس)(نژیار ئدریس، 2012، 34).

ب- واتاسازی و وشەسازی:

وشەسازی ئەو زانستە ئەوی ڤەکۆلینێ ل پێکهات و واتایێن پەیڤێ دکەت. هەروەسا دیاردکەت کا ئەو پەیڤ یا سادەیە یان ژ چەند مۆرفیمەکان پێکدهیت.

پەیوەندی د نافبەرا واتا و یەکەیێن وشەسازییێدا د ئەڤان خالاندا دیاردبیت(محمود عكاشة، 2011، 61):

1- کێشێن مۆرفۆلۆجییێن گەردانکری. وەکو: نافێ بکەری، نافێ بەرکاری، نافێ چاوگی، نافێ کاری....هتد. وەکو: بکر، کڕین، کڕ.

2- گیرەك: ئەڤەژی بریتییە ژ پێشگر و پاشگر و نێڤگران، کو دچنە سەر پەیڤێ یان دچنە د ناڤ پەیڤێدا، ژ بۆ ب دەستڤەهینانا واتایێن نوی یان بەشداریێ د واتایێدا دکەن. ئەڤە هەمی ب مۆرفیمێن بەند دهێنە هژمارتن.

ژ ئـەڤا سـەری دیاردبیـت، کـو مۆرفیمـا بـەنـد شـیانا گوهۆڕینـا واتـایێ هەیـە، دیسـان گەردانکرنا پـەیڤان ب ڕێکا مـۆرفیمێن بـەنـد دهێتـە ئەنجامـدان، ئـەوژی ژ ڕەخـێ خۆڤـە پـەیوەنـدییێ د ناڤبـەرا واتـا و وشەسـازییێدا دروسـتدکەت. هـەر وەکـو کـارێ ڕابـردوو دکەینـە رانـەبردوو یـان فـەرمان یـان ل دەمـێ نـاڤێ بکـەری یـان نـاڤێ کـاری ژێ دروستدکەین. وەکو کوشت:دکوژیت، بکوژە، بکوژ، کوشتن.

ل ڤێرێ دیاردبیت، کو واتا د ئاستێ وشەسازییێدا گرێـدای ئـەرکێن مۆرفۆلۆجینـە بـۆ مـۆرفیمێن بەنـد. بـۆ نموونـە: (ی) د نموونـەیا (فـڕی)دا، مۆرفیمـا دەمـێ بوریـیە، بـەلێ د نموونەیا (تۆ چووی)، مۆرفیما ڕێکەڤتنێیە بۆ کەسی دووێ تاك.

پێدڤییـە ئامـاژەیێ ل ڤێـرێ ب هنـدێ ژی بـدەین، کـو پەیوەنـدێ د ناڤبـەرا واتـا و بەشـێن ئـاخڤتنێ)ژیـدا هەیـە. ئـەوژی ل دەمـێ نـاڤی و کـاری هـەڤالناڤی و هـەڤالکاری و ئامرازی ل دویڤ واتایێ ددەنە نیاسین[1].

ج- واتاسازی و ڕستەسازی:

ڕستەسـازی ئـەو ئاسـتێ زمانییـە ئـەوێ ڤـەکۆلینێ ل ڕێزبـوون و ڕێکخسـتنا پـەیڤان ب شێوەکێ ئاسۆیی د ناڤ ڕستەییێدا دکەت.

ئـەڤجا ئەگـەر وشەسـازی گرنگییـێ ب ئـەوێ گوهـۆڕینـێ بـدەت، ئـەوا سـەر ب پێکهاتـا پـەیڤێدا دهێت؛ بـەلێ ڕستەسازی گرنگییێ ب ئەوێ گوهۆڕینێ ددەت ئـەوا سـەر ب ئـەرکێ پـەیڤاندا دهێت، ل دەمـێ د ناڤ ڕستەیاندا ڕێزدبن.

هەر پـەیڤەکێ د ناڤ ڕستەییێدا پـەیوەندییەکا گرێدای د ناڤبـەرا واتایـا دەلالی و ئـەرکێ سینتاکسیدا هەیە. ئەڤجا ئەگـەر جـھ گوهۆڕینـا پـەیڤان د نـاڤ ڕستەییێدا نـەببا ئەگـەرێ گوهۆڕینا واتایێ(رجب عبدالجواد ابراهیم، 2001، 17-18)، ل ئەوی دەمـی چ جـوداهی د ناڤبـەرا ئەڤان هەر دوو ڕستەیاندا نەدبوو:

- ڕویڤی مریشك خوار.
- مریشکێ ڕویڤی خوار.

---

[1] بۆ پتر پێزانینان ل دوور پەیوەندییا واتایێ و بەشێن ئاخڤتنێ. بنێرە: بابەتێ(واتا و بەشێن ئاخڤتنێ) ژ ئەڤێ پەرتووکێ.

دیسان ئەگەر تەماشەی ئەڤان هەر دوو ڕستەیان بکەین:

1- کۆترێ برنج خوار.

2 -برنج کۆترێ خوار.

ئەڤ هەر دوو ڕستە ژ لایێ واتایێڤە ژێکجودانە، چونکی د ڕستەیا(1) یێدا، جەختکرن ل سەر پەیڤا کوتر هاتییە کرن، بەلێ د ڕستەیا (2)یێدا، جەختکرن ل سەر پەیڤا برنج هاتییە کرن، چونکی ئەو بوویە تۆپیك.

لێچ ل دوور جوداهی و پەیوەندییا د ناڤبەرا ڕستەسازی و واتاسازییێدا دیتنا خۆ پێشکێشدکەت و دبێژیت: هەر ئێك ژ ڕستەسازی و واتاسازییێ لایەن و گرنگیپێدانێن خۆ یێن سەربەخۆ هەنە، هەروەسا ئەنجامدانا ئەرکێ دروست یێ هەر ئێك ژ ئەوان گرێدای مەرج و سالۆخەتێن خۆ یێن تایبەتە(لیتش، 2012، 164).

لێچ ئەوژی دیارکر و ئاماژە ب هژمارەك ژ پرۆسێسێن دناڤئێکداچووی یان هاوبەش ئەوێن گرێدانێ د ناڤبەرا واتاسازی و ڕستەسازییێدا پەیدادکەن دایە،کو ئەوژی ئەڤە:

1- فەرهەنگ-Loxicalization: بریتییە ژ هەلبژارتنا یەکەیێن فەرهەنگییێن گونجای ژ بۆ ئەنجامدانا دەربڕینێ ژ ناڤەرۆکێ یان واتایەکا دیارکری.

2- فشارا پێکهاتەیی-structural compression: ئەڤە پرۆسەیا کورتکرن یان کێمکرنا پیکهێنێن پێکهاتێنە، ئەوژی ب ڕێکا ژنافبرنا زمانی-ellipsis یان هەر ڕیکەکا دی بیت(لیتش، 2012، 164). وەکو:

- من دوهی قوتابی دیت.

- من قوتابی دیت.(ژنافبرنا گرێیا هەڤالکارێ دوهی)

- ئەو قوتابییێ بلند هات.

- ئەو هات.(گریێا (ئەو قوتابییێ بلند) یا هاتییە کورتکرن و ل جهێ ئەوێ جهنافێ ئەو هینایە.)

3- ڕێکخستنا درێژیێ بۆ زنجیرەیا ئاخفتنێ-Linearization: ئەڤە بریتییە ژ ڤەگوهاستنا پەیامێ بۆ زنجیرەیەکا درێژ. ئانکو بنەرەتێن دەربڕینی ل سەر دهێنە

دانان. ب واتایەکا دی ئەڤە بریتییە ژ ڤەگوهاستنا لایەنێن واتایی بۆ زنجیرەکا تەمام یا دویڤئێکهاتییا گونجای. کو د هەر زمانەکیدا زنجیرەکا جیاواز بۆ ڕێکخستنا یەکەیێن سینتاکسی د ناڤ ڕێکهاتێدا هەیە(لیتش، 2012، 160). بۆ نموونە:

- زمانی کوردی: (SOV). وەکو: (ئەوی نان خوار.)
- زمانی عەرەبی: (VSO). وەکو:(کتب الگالب الدرس.)
- زمانی ئینگلیزی: (SVO). وەکو: (.He sells a book)

ئەڤجا ل دەمێ گرییێن دی د ناڤ ڕێکهاتێدا دهێن، هەر ئێك ل دویڤ ئەوی جهێ بۆ گونجای بیت دهێتە بکارهینان. ئەڤەژی بێگومان دبیتە هۆیێ هندێ کو ڕێکهاتە بشێت پەیامێ یان واتایێ ب دروستی بگەهینیت.

(کەیڤ-Cafe) دوو بنەمایان بۆ دابەشکرنا یەکەیێن سینتاکسی ددانیت یان دوو بنەمایان بۆ ڕێزبوونا سینتاکسی د ناڤ ڕێکهاتاندا ددانیت، ئەوژی ئەڤەنە(بنێرە: لیتش، 2012، 161-162):

أ- ڕێزبوونا یەکەیێن سینتاکسی د ناڤ ڕێکهاتاندا، کو هەر زمانەکی ڕێزبوونەکا تایبەت هەیە. کوردی(SOV) و ئینگلیزی(SVO).

ب- بنەمایێ ئێکێ مە دگەهینیتە بنەمایەکێ دی یێ ڕێکهاتەیی، ئەوژی کەنگی ئێك ژ ڕەگەزێن ڕێکهاتێ دبیتە زانیاریا نوی،ئانکو (باس) د ناڤ ڕستەییدا، بۆ نموونە د ئەڤێ نموونەیا ل خوارێدا زانیاریا نوی(باس) پەیڤا (ئازاد)ە.

- کی هات؟
- ئازاد هات.

4- ڕێزبوون و ڕێکخستنا ڕەگەز یان یەکەیێن پەیامێ-The Matization: ئەڤ هەر دوو بنەمایێن ل سەری هاریکارن بۆ دروستبوونا پرۆسەیەکا دی، ئەوژی دبێژنێ- The Matization. ئەڤەژی بریتییە ژ هەماهەنگی و ڕێکخستن و ڕێزبوونا پەیامێ ب ڕەچاڤکرنا دەستنیشانکرنا جهێن کارتێکەر د ڕێکهاتاندا ژ بۆ یەکەیێن ڕیکهاتەیێ ئەوێن شیانا ڤەگوهاستنا ئەرکییا زەڤکری هەین، کو ئەڤەژی ب ناڤێن پەیڤێن تۆپیك یان باس دهێتە ناڤکرن، کو د ئەڤی بواریدا زمان دهێنە گوهۆڕین، ئەوژی ل دویڤ سیستەمێ هەر ئێك ژ ئەوان زمانان دمینیت(لیتش، 2012، 164).

دیسان ژ کارێن زمانییه، چەند رێکەکان رێکبێخیت، ئەوێن رێکخستنا پەیڤان د ناڤ رستەیێدا دگوهۆڕیت. باشترین نموونە بۆ ئەڤێ چەندێ ئەو یاسایێن تایبەتن بۆ ڤەگوهاستنا رستەیێن بکەر دیار بۆ رستەیێن بکەر نەدیار. ئەڤ ئەحکامێن ڤەگوهاستی دشیاندایە ب ئەوی رەنگی تەماشەبکەین، کو د ناڤبەرا هەر دوو ئاستێن رستەسازی و واتاسازییێدا کاردکەن(لیتش، 2012، 162-163).

پیدڤییە ل ڤێرێ ئاماژەیێ ب چەند زاراڤەکان بدەین، کو د هەر دوو ئاستێن واتاسازی و رستەسازییدا هەبوونا خۆ هەنە، ئانکو د هەر ئاستەکیدا ناڤکرنەکا جودا بۆ هەمان زاراڤی هەیە. وەکو ل خوارێ دیاردبیت(لیتش، 2012، 151):

Syntactic	Semantic
Noun phrase	Argument
Verb phrase	Predicate
Agective(phrase)	Attributive Predicate
preposition(phrase)	Downgraded predication

د- واتاسازی و پراگماتیك:

کەیت کیرنس دبێژیت: ب شێوەکی گشتی ڤەکۆلینێنواتایا زمانی دابەشی دوو بوارێن سەرەکی دبن، ئەوژی واتاسازی و پراگماتیکن. واتاسازی سەرەدەرییێ ل گەل واتایا حەرفییا پەیڤان دکەت، ل گەل ئەوێ واتایا ژ ئەنجامێ پێکڤە گریدانا پەیڤان ل گەل ئێك ب دەستڤە دهێت؛ بەلێ پراگماتیك سەرەدەرییێ ل گەل هەر رێکەکێ دکەت، ئەواکو واتایا حەرفێ پێ بهێتە دیارکرن ژپێخەمەت گەهشتنا درککرن و تێگەهشتنا مەبەستەکێ ل دەمێ گوتنەکا تایبەت ب خۆڤە دگریت(Kearns.K,2011,1). بۆ نموونە د رستەیا:

- ئەوی دەرگەھ خرابکر.

واتاسازی ڤەکۆلینێ ل واتایا حەرفییا ئەوێ رستەیێ:(ئەوی، دەرگەھ، خرابکر) دکەت، ئەڤ رستە ژ لایێ واتاسازییێڤە واتا ئەوێ یا گرێدایە ب رێزکرنا واتایا حەرفییا ئەوان پەیڤان، ئەوژی ئەو واتایە، کو ئەوی کەسی بەری دەمێ گوتنێ تشتەك خرابکریە،

ئەوژی دەرگەهە؛ بەڵێ پراگماتیك زانیارییێن زێدەتر ددەت، بەرەڤ گەهاندنەکا باشتر. کو د ئەنجامدا دهێتە دیارکرن، کا (ئەو) کییە و بۆچی و بۆچ مەبەست ئەو ڕستە گوتییە.

ب دیتنا مۆریسی جوداهییا واتازییێ ل گەل پراگماتیکێ د هندێدایە، کو واتازی ڤەکۆلینێ ل پەیوەندییا هێمایان ب ئەوان بابەتان دکەت، ئەوێن هێما ئاماژەیێ پێ ددەن؛ بەڵێ پراگماتیك ڤەکۆلینێ ل پەیوەندییا هێمایان ب ڕاڤەکەرێن ئەوان دکەت.

د جهەکێ دیدا مۆریس ب ئەڤی ڕەنگی واتازی و پراگماتیکێ ژێکجودا دکەت؛ ئەوژی ئەوە، کو واتازی ب چارەسەرکرنا واتایا هێمایان ڕادبیت، د هەر دیمەنەکێ واتاییدا، کو بۆ دروست بیت ؛ بەڵێ پراگماتیك بەشەکە ژ هیمالۆجییێ د ناڤا خۆدا ب چارەسەرکرنا ڕەفتارێ دروستکەرێ هێمایان و پاشماوێن ئەوان ڕادبیت(عدنان بن زریل، 1981، 39).

کارناب بۆ هندێ دچیت، کو بابەتێ پراگماتیکێ ڤەکۆلینا سەربۆرییە د زمانێن سروشیدا، ئەوێن د ڕێرەوێ د بورینا دەمیدا ب دەستڤە هاتین؛ بەڵێ واتازی دوو جۆرە:

1-واتازییا وەسفی: ڤەکۆلینێ ل واتایا دەربڕینان د زمانێن سروشتیدا دکەت، ئەوێن د ڕێرەوێ بورینا دەمیدا ب دەستڤە هاتین.

2-واتازییا ڕووت : ڤەکۆلینێ ل سیستەمێ هێماییێن دروستکری دکەت(عدنان بن زریل، 1981، 40).

کارناب د پەرتووکا (دەروازەیەك بۆ ناڤ واتازییێدا) دبێژیت: ئەگەر مە ڕۆلێ ئاخڤتنکەری، ئانکو ڕۆلێ بکارهینەری بۆ زمانی بەرچاڤ وەرگرت، ل ئەوی دەمی ئەم یێن د ناڤ سنووریّ پراگماتیکێدا؛ بەڵێ ئەگەر چ بایەخ بکارهینەرێ زمانی نەهاتە دان، ل ئەوی دەمی ئەم دێ د ناڤ بیافێ واتاساییێدا بین(عدنان بن زریل، 1981، 40). بۆ نموونە ڕستەیەکا وەکو: (هەمی ئافرەت حەز ژ ئەفسەران دکەن.) ئەگەر ئەم ئەوێ چەندێ بەرچاڤ وەربگرین، کا بۆچی ئاخڤتنکەری یان بکارهینەرێ زمانی ئەڤ ڕستەیە گوتییە، ئانکو کا مەبەستا ئەوی نرخاندنە یان ئاموژگاری یان ئاگەهدارکرنە، ل ئەوی ئەم دێ د ناڤ پراگماتیکێدا بین؛ بەڵێ ئەگەر ئەم ئەوێ چەند بەرچاڤ وەرنەگرین، کا کێ ئەو ڕستە گوتییە و بۆ چ مەبەست بکارهینایە، بەلکو ب تنێ وەکو ڕستەیەکا ڕاگەهاندن

تەماشەی ئەوێ ڕستەیێ بکەین، ل ئەوی دەمی ئەم دێ د ناڤ سنووری واتاسازییییدا بین.

میسباح ل دوور واتاسازی و پراگماتیکێ دبێژیت: واتاسازی و پراگماتیك نواندنا دوو بواریّن جودا بۆ ڤەکۆلین و چوونا د ناڤ زمانیدا، کو هەر دوو سەرەدەرییێ ل گەل واتایێ د زمانیدا دکەن. واتاسازی ڤەکۆلینێ ل واتایێ د زمانی سروشتیدا دکەت(واتایا پەیڤان و ڕستەیان...هتد.)؛ بەلێ پراگماتیك ڤەکۆلینێ ل واتایێ دکەت ل گەل ئەوێ کارلێکرنا واتایا ئاخڤتنکەری ب خۆڤە دگریت، ل گەل گرنگییێدانێن دی. وەکو دەوروبەری. هەر دوو بواریّن واتاسازی و پراگماتیك ئاماژەیێ ب ڕاستییێن زمانی و بنەما و تایبەتمەندی و پێکهێن و ڕوهنکرنان...هتد. ددەن. ب شێوەکێ گشتی واتاسازی جەختێ ل سەر ئەوێ واتایێ دکەت، ئەوا ژ زانینا زمانی یا ڕووت دهێت؛ بەلێ پراگماتیك جەختێ ل سەر دیمەنێن زمانی دکەت، ئەوێن د شیاندا نەبیت پێشبینییا ئەوان بهیتە کرن ب تنێ ب پشتبەستن ب زانینا زمانی، بەلکو ل گەل هندێ زانینا ل دوور زانیارییێن جڤاکی و سروشتی ژی ب بەرچاڤ وەردگریت. کەواتە واتاسازی ئەو زانستە ئەوێ گرێدای ب یاسایانڤە(ب ڕێزمانێڤە)؛ بەلێ پراگماتیك ئەو زانستە، ئەوێ پابەند ب بنەمایانڤە(ڕەوانبێژییێڤە) و پابەندییێن یاسایێن واتاسازییێ د بنەرەتدا تەقلیدینە، بەلێ بنەمایێن پراگماتیکێ د بنەرەتدا دیالۆگی و گرێدای دانوستاندنێنە(Al-Sulaimaan.M.M,2010, 55-58).

6- واتاسازی و فەلسەفە:

فەلسەفێ گرێدانەکا بهێز ب واتاسازییێڤە هەیە، چونکی د شیاندا هەیە دەربڕینێ ژ واتایا دابێشەییێن تایبەت(ئەوژی واتایا دەربڕین و گوتنانە)بکەین یان ب شێوەیەکێ فەلسەفی ڕوهنبکەین.

ئەڤ پەیوەندییا د ناڤبەرا واتاسازی و فەلسەفەییێدا هەی، ب شێوەکێ سەرەکی ب گەنگەشەکرنا واتایا فەیلەسۆفین زمانی ڕابوویە، د ئەوێ پەیوەندییا د ناڤبەرا گوتار و هزر و واقع و سروشتیدا هەی(http://Kabun village. Blogsport.com).

هندەك زانا د ئەوێ باوەرێدانە، کو گەلەك ژ گرفتێن فەلسەفی، د شیاندا هەیە، ب ڕێکا ڤەکۆلینا واتایێ بهێنە چارەسەرکرن و ئەو دبێژن سروشتێ خێر و شەڕی د فەلسەفا

ڕەوشتیدا، د شیاندا هەیە سەرەدەرییێ د گەلدا بکەین، ژ ئالییێ تەماشەکرنا ئەوێ ڕێکا هەر دوو پەیڤێن خێر و شەڕ بکارهینایە (http://www.unizd.hr/portal/…pdf).

ژ هەژییە بێژین ڤەکۆلینێن واتاسازییێ جەخت ل سەر دوو دابێشەیان کریە، ئەوژی: زمان و زانینا مرۆڤینە.

أ- زمان:

فەیلەسۆفان هەولنەدایە جوداهییێ د ناڤبەرا فەلسەفە و واتاسازییێدا بکەن و د ئەڤی بواریدا واتاسازی یا تایبەتە ب کێشەیێن(واتا و ڕاستی) و (واتا و هزر) و پەیوەندی د ناڤبەرا ئاماژە و ئەو واتاییێن ئەو ئاماژەیە ددەن، ژ پێشەنگێن ئەڤی بواری ئەڤ زانایەنە:(فریگە، لادی ویلدی، ڕوسەل، ئۆتۆ)(www.study mode // http:).

واتا د فەلسەفە و زمانیدا بریتییە ژ واتایا دەربڕینا زمانی و هندەکجاران دەربڕینێ چ تەن نابن. بۆ نموونە: ستێرا سپێدەیێ و ستێرا ئێڤاران، واتاییێن جیاواز هەنە، بەلێ ئەوان هەمان تەن هەیە، ئەوژی (هەسارەیا زەهرەیە). هندەك دەربڕینان واتا هەیە، بەلێ چ ئاماژەپێکری یان تەن نینن. وەکو(پاشایێ نوکەیێ فەرەنسا) وەکو ئەم دزانین سیستەمێ حوکمی ل فەرەنسا پاشایەتی نینە، ژ بەر هندێ ئەڤێ دەربڕینێ چ تەن نابن.

زێدەباری ئەوێ چەندا ل سەری، واتایا حەرفی و واتایا ئاسایی بۆ هەر دەربڕینەکێ دهیتە گوهۆرین، ئەوژی ل دەمێ ئاخفتنکەر ئێك دەربڕینێ د هەلکەڤتێن ژێکجودادا بکاردهینیت. ئانکو واتایا ئاسایی ل دویڤ دەوروبەرێن جودا دبیتە ئەگەرێ هندێ، کو ئێك دەربڕین گەلەك واتا و دەرکەڤتەیان ب خۆڤە بگریت.

ب- زانینا مرۆڤی :

مرۆڤی خۆ د ناڤ سروشتیدا دیتییە، کو ئەرد و چیا و کەش و با و ئاسمان...هتد تێدا هەنە و مرۆڤی دیت، کو ژیانا ئەوی بێی پەیوەندیکرن ب برایێ خۆ، مرۆڤی چ بهایێ خۆ نینە و ئەڤ پەیوەندیکرنە بۆ دروستکرنا جڤاکێ مرۆڤایەتییێبنەرەت بوو ، کو پشتی هینگێ ئەڤ چەندە بۆ هزرا دەولەتێ پێشکەڤت. ئەڤەژی ئەوێ چەندێ

دگەهینیت، کو ژیانێ مرۆڤ نەچارکریە، پەیوەندییێ ب برایێ خۆ یێ مرۆڤ بکەت، د ناڤ ئەوێ ژینەگەها تێدا دژیت، ژ ئالیێەکێ دیڤە مرۆڤی هەست و سۆز و خەیال هەنە و ئەڤان هەمییان مرۆڤ پالدایە، کو هەلویستەکێ دیارکری بەرامبەر کا چ پێدڤییە یان کی پیدڤییە و بەرامبەر کا کی نەڤێت یان چ نەڤێت ڕوهنبکەت. ئەڤەژی ئەوێ چەندێ دگەهینیت، کو ئێکەمجار مرۆڤی پەیوەندی ب خۆ دکر و دووەم جار پەیوەندی ب یێن دی(مرۆڤان) دکر(صلاح حسنین، 2010، 13).

فەیلەسۆف دبێژن: ئەوا هاریکارییا مرۆڤی دکەت، کو ب ئەنجامدانا ئەڤێ پەیوەندیکرنێ رابیت. ئەوە مرۆڤی کۆئەندامەکێ تایبەت د مێشکێ خۆدا هەیە، کو شیان هەیە ب دروستکرنا وێناکرنێ (تصور)ڕابیت. هەروەسا شیان هەیە، وە ل مرۆڤی بکەت، کو پەیوەندییێ ب برایێ خۆیێ مرۆڤ بکەت و پەیوەندییان ل گەل دروستبکەت. پێشکەڤتنا زانستی ئەو چەندە ڕوهنکریە، کو ئەڤ کۆئەندامە ژ دوو بەشان پێکدهێت: بەشەك هاریکارییێ ل سەر وێناکرنێ دکەت، ئانکو دروستکرنا وێنەی ل سەر دورهێلێ ئەوێ تێدا دژیت، بەلێ بەشێ دی ب ڕێکخستنا وێناکرنێن بەرێڕادبیت ، کو ب ناڤێ بیردانك دهێتە نافکرن. هەروەسا فەیلەسۆفان ئەوژی دیارکر، کو مرۆڤ ل دەمێ ژ دایك دبیت، کو ئەڤ هەر دوو بەشێن کۆئەندامی د مێشکێ ئەویدا هەنە، ئەڤ کۆئەندامە ل دەمێ ژدایکبوونێ وەکو لاپەرەکێ سپییە، بەلێ ل دەمێ مرۆڤ مەزن دبیت و تێکەلی ژیانێ دبیت، ئەڤ کۆئەندامە دەست ب کارکرنێ دکەت و هاریکارییا مرۆڤی بۆ پەیوەندیکرنێ دکەت. ئەڤ پەیوەندیکرنە ب ناڤێ شارەزایی دهێتە نافکرن، بەلێ ڕێکا جێبەجێکرنا شارەزاییێ، درککرنە، کەواتە درککرن بریتییە ژ شیانا وێنەکرنا د واقعیدا هەی و ئەڤ واقعە ژی هەر چ د جیهانا ژدەرڤە و ژنافدا هەی ب خۆڤە دگریت. فەیلەسۆفان ژ ئالییەکێ دیڤە ئەو قۆناغ دیارکریە ئەوا کو مرۆڤ تێدا شیای پەیوەندییێ ب جیهانا ژدەرڤە بکەت و دیارکریە، کو دەستپێکا ئەڤێ قۆناغێ یا هەڤدەمە ل گەل شیانا دانانا هێمایان بۆ هەر وێناکرنەکێ. ئەڤ شیانە داخوازا پێکڤە گرێدانا هەر وێناکرنەکێ(تێگەه یان هزر) ب کۆدەکێ دیارکری(هیمایەکی دیارکری) دکەت و ئەڤ کۆدە ژ زنجیرەکا دەنگی پێکدهێت(صلاح حسنین، 2010، 14).

ئەڤا ل سەری ئەوێ چەندێ دگەهینیت، کو زنجیرەکا دەنگی هەیە و گرێدایە ب هزرلێکرنەکا دیارکری(تێگەه)ڤە و ئەڤ هزرلێکرنە ب تشەکێ دیڤە د جیهانا ژدەرڤەدا گرێدایە، یان ب نەدیاریەکا دەروونیڤە، کو دبێژنە ئەڤی تشتی: (ماهیەت) یان (مسداق)(صلاح حسنین، 2010، 15) یان تەن یان ژێدەر.

فەیلەسۆفان ژ ئالییەکێ دیڤە تێبینییا هندێ کر، مرۆڤ ل دەمێ ب پرۆسێسا پەیوەندیکرنێ ڕادبیت، ئێک هزرلێکرنێ بکارناهینیت، بەلکو کۆمەکا هزرلێکرنان بکاردهینیت و دیارکریە، کو ئەڤ گرێدانە پشتبەستنێ ب هەلێنجانێ دکەت. فەیلسۆفێن یۆنانییان دیارکریە، کو مێشک ئەوە ب هزرلێکرنێ ڕادبیت و ب کارێ هەلێنجانێ ژی ڕادبیت و ل چەرخێن ناڤین ئاڕاستەیەك دیاربوو، ب ناڤێ ئاڕاستەیا سایکۆلۆجییا کەڤن دهێتە ناڤکرن. ئەڤی ئاڕاستەی تەکەز ل سەر شرۆڤەکرنا زاراڤێ هزرکرنێ(تفکیر) کر و ئەوان دیت، کو هزرکرن چار پرۆسێسان ب خۆڤەدگریت و مێشك پێرادبیت و ئەڤ پرۆسێسە ژی بریتینە ژ: ڕووتکرن، پۆلینکرن، شرۆڤەکرن و پێکهاتە، کو ل خوارێ دێ هەولدەین ئەڤان پرۆسێسان بدەینە ڕوهنکرن:

1- **ڕووتکرن یان پاککرن(تجرید)**: ڕووتکرن د ئەوێ هزرلێکرنێدا دهێتە نواندن ئەوا مێشك بۆ جەوهەر یان ماهییەتێ دەستنیشاندکەت و ئەڤ هزرلێکرنە نواندنن د مێشکیدا ل سەر ماهییەتێ.

2- **پۆلینکرن**:مەبەست پێ پۆلینکرنا ڕووتکرنانە و گرنگترین پۆلینکرن بریتیتە ژ: (ناڤ، کار، ئامرازان) و ئەڤ پۆلینکرنە پشتبەستنێ ب ڕەفتارێ پەیڤێ د ناڤ پێکهاتەییدا دکەت؛ بۆ نموونە کار پەیڤەکە ئاماژەییێ ددەتە پەیوەندییا د ناڤبەرا دوو تشتاندا دهێتە گرێدان، ئەگەر مە دوو پەیڤ هەبن، ئەوژی (زەیت) و (ئاڤ) بن، ل ئەوی دەمی کارەکێ وەکو(سەرکەفت) ئەوێ پەیوەندییا د ناڤبەرا ئەواندا هەی ڕوهندکەت، بۆ نموونە ئەم دبێژین: زەیت سەر ئاڤێ کەڤت؛ کەواتە کارێ(سەرکەفت)پەیوەندییێ د ناڤبەرا (زەیت) و (ئاڤ)یدا ڕوهندکەت، ژبەرکو زەیت سەر ئاڤێ دکەڤیت(صلاح حسنین، 2010، 15- 16).

3- **شرۆڤەکرن**:پشت ب ئەوا ب دەستنیشانکرنا نەژادی دهێتە ناڤکرن دبەستیت، کو پێنج نەژاد هەنە، ئەوژی: ڕەگەز، جۆر، گرۆپ(فصل) ، تایبەتمەندی و جەستەنە؛ ئەڤجا

ڕەگــەز دەســتەیەکە و جــۆر بەشــەکە ژ ڕەگــەزی و گــرۆپ بەشــەکە ژ جــۆری و تایبەتمەنــدی بەشــەکە ژ گرۆپــی و جەســتە بەشــەکە ژ تایبەتمەنــدییێ(تــودوروف و اخــرون، 2000، 15-16).

4- **پێکهاتە :** پێکهاتە شیانا میشکی بۆ هــەلێنجان و ڕوهنکــرن و بڕیــاردانێ ڕوهندکــەت و گرێدانا پەیڤێ ب یا دیڤە دزڤریتەڤە بۆ گرێدانا ڕەگەزی ب جۆریڤــە، هــەر وەکو بێژین: ئەو کوڕ مرۆڤە. (کوڕ) جۆرە و (مــرۆڤ) ڕەگــەزە بــۆ ئــەڤی جــۆری و گرێــدان ل ڤێــرێ ب واتایا بڕیاردانێ دهێت، کو کوڕ جۆرەکە ژ ڕەگەزی، کو ئەوژی مرۆڤە، چێدبیت گرێــدان د ناڤبەرا دوو پەیڤان یان پترا هەبیت، بەلێ چ پەیوەندییەکا لـۆجیکی د ناڤبــەرا ئەوانــدا نــەبیت، هــەر وەکو بێژین: ئەو کوڕدچیت. ل ڤێرێ مە چوون بۆ کوڕی ڤەگەڕاندیــە، ئــەڤ ڤەگەڕاندنە بڕیاردانە(صلاح حسنین، 2010، 16).

ل چەرخێ هەڤدێ و هەژدێ، جون لۆك و هیۆمنی تیۆرەك ب نــاڤێ: (تیــۆرا زانینــێ) دەرئێخست و دبێژن: ل دەمێ زارۆك ژدایك دبیت و زارۆکی لاپەڕەکێ ســپییێ ڤالا ژ هــەر هزرەکێ(تێگەهان) هەیە و ئەڤ لاپــەڕە دهێتــە پڕکرن، ئــەوژی ل دەمــێ زارۆك تێکــەلییێ ل گەل جیهانا ژدەرڤە دکــەت و ئــەڤ تێکەلییــە ئــەوە نوانــدنا ســەربۆرا زارۆکی د جیهانــا ژدەرڤەدا دکەت. لۆك و هیۆمەن، ب ڕێبازا ئەزموونی(سەربۆری) کاریگەربووینە، کو ئــەڤ ڕێبازە د ئەڤان هەر دوو چەرخاندا یا بەربــەلاڤبوو، ئــەڤێ ڕێبــازێ ســەرکەڤتن د زانســتێن فیزیکیــدا تۆمارکریــە و ئــەڤ ڕێبــازە پشتبەســتنێ ب دوو فاکتــەران دکــەت، ئــەوژی: تێبینیکرن و هەستن، ژ بەر هندێ ئەو دبینن، کــو مــرۆڤ ، پشــتی ســەربۆرا پەیوەنــدیکرنا ئەوی ب جیهانا ژدەرڤەزانینێ وەردگریت؛ کەواتە ســەربۆر بنەرەتــە بــۆ وەرگرتنــا زانینــێ (تودوروف و اخرون، 2000، 16- 17).

پشــتی کــارل مــارکس پەیــدابووی بەرســڤا لــۆك و هیــۆمنی دا و گــوت: ئەگــەر بیناسازەکی ڤیا خانییــەکی ئاڤابکــەت، ئێکەمجار دێ هــزرا دروستکرنا خــانی د مێشکی خــۆدا کــەت، بــەری دەست ب ئاڤاکرنێ بکــەت و ئــەو دێ خــانی ل دویــڤ هزرلێکرنــا خــۆ ئاڤاکــەت، ئــەڤ هزرلێکرنــە بێگومــان ژ هزرلێکرنــەکا دی یــا جیــاوازە، ژ بــەر هنــدێ ئــەو خــانی دێ ژ خانیــەکێ دی جیــاواز بیــت، بــەلێ ئەگــەر مێشا هنگڤینــی ڤیــا خانیــەکی ئاڤا

بکەت، ئەو دێ ل دویف شێوەیێ خانییێن دی ئافاکەت، ئەوێن هەمی مێشێن دییێن هنگڤینی ئافاکرین(تودوروف و اخرون، 2000، 17).

ئەڤ جیاوازییە دیاردکەت، کو مێشکی ڕۆلەکێ گرنگ د زانینێدا هەیە و کارل مارکس دڤێت بێژیت: سەربۆرا مرۆڤایەتی، ب تنێ پشتبەستنێ ب هەستکرنێ ناکەت، ئەوا سەربۆرێ دادرێژیت، هەر وەکو لۆك و هیۆمن بۆ ئەڤێ چەندێ چووین، بەلکو پشتبەستنێ ب کارێ مێشکی ژی دکەت، ب ئەڤێ چەندێ ئەو هەر دوو ڕێبازێن سەربۆری و هۆشەکی(عقلی) دگەهینیتە ئێك.

کانت ب ئێك ژ لاینگەرێن ئەڤی ئاڕاستەی دهێتە هژمارتن، ئەو دبێژیت: ئەگەر سەربۆرا مە، ب هندێ مە ئاگەهدار بکەت ، کو ئەڤ تشتە ب ئەڤی ڕەنگییە و مە ئاگەهدار نەکەت، کو نابیت ئەو تشت ب ئەوی ڕەنگی بیت، ئەڤەژی ئەوێ چەندێ دگەهینیت، کو زانین ل سەر دوو هۆکاران دهێتە ئافاکرن، ئەوژی سەربۆر و نەزعا هۆشەکینە، ژبەرکو سەربۆر نواندنا حالەتەکێ بەشی دکەت و نەزعا هۆشەکی ئەو گرێدانێ د ناڤبەرا ئەڤی حالەتێ بەشی و حالەتێن دیدا دروستدکەت، ئەڤجا ئەگەر سەربۆر - بۆ نموونە - بۆ مە دیاربکەت، کو حالەتێ سەقای ل مەریخێ وەکو حالەتێ سەقایە ل سەر ئەردی، ل ئەوی دەمی نەزعا عەقلی وە ل مە دکەت، کو ئەم ژ ئەڤی حالەتێ بەشی دەربازببین و دەرئەنجاما هندێ بکەین، کو ژیان چێدبیت ل سەر هەسارا مەریخی هەبیت(تودوروف و اخرون، 2000، 17).

کانت دبێژیت ئەگەر زانین ب شارەزاییێڤەگرێدای بیت، دیسان ئەو گرێدایە ب گرێدانێن د ناڤبەرا ئەڤان شارەزاییاندا هەی و ئەڤ گرێدانە ئەوە مەسەلەیان دروستدکەت و مەسەلەژی گرێدایە ب بڕیاردانا پێدڤیڤە و ئەڤ بڕیاردانەژی بۆ هەلینجانێ دزڤریت و هەلێنجان ژی دیمەنەکە ژ دیمەنێن کارێ مێشکی یان ئەگەر یا گونجای بیت بێژین دیمەنەکە ژ دیمەنێن هزرکرنێ. پێدڤییە ئەوێ چەندێ بێژین، کو بڕیاردان ژی چەند جۆرەکن، ئەوژی: بڕیاردانا شرۆڤەکاری و بڕیاردانا پێکهاتەیی و بڕیاردانا پێکهاتەییا پێشوویە. مەبەست ژ بڕیاردانا شرۆڤەکاری گرێدانە د ناڤبەرا دوو تێگەهاندا، ئێك ژ ئەوان نواندنا ڕەگەزی دکەت و یێ دی نواندنا جۆری دکەت، وەکو کۆڕ مرۆڤە و مەبەست ژ بڕیاردانا پێکهاتەیی، گرێدانە د ناڤبەرا دوو تێگەهاندا، کو چ

پەیوەندی د ناڤبەرا ئەواندا نەبیت و گرێدان ب دیتنەکا ڕێژەیی د ناڤبەرا ئەڤان هەر دوو تێگەهاندا ڕادبیت ، هەر وەکو بێژین: ئەرد ل دوور هەتاڤێ دزڤریت و بڕیاردانا پێکهاتەییا پێشوو بریتییە ژ گرێدانێ د ناڤبەرا دوو تێگەهاندا، کو تشتەکی ل سەر تێگەهێ میشکی ڕوهندکن، کو پێشوەخت ئاشکەرا بوویە. وەکو بێژین: هێلا ڕاست کورترین دویراتییە د ناڤبەرا دوو خالاندا(صلاح حسنین، 2010، 17-18).

7 - واتاسازی و فەرهەنگ:

هەر زمانەکی ژمارەیەکا زۆر ژ یەکەیێن فەرهەنگی هەنە و مەبەست ژ یەکەیێن فەرهەنگی پەیف و ئیدیەمن و ئەرکێفەرهەنگێ ئەوە، ڕەچافکرنا ئەڤان یەکەیانە. هەروەسا دانا هەر ڕوهنکرنەکێیان زانیاریێن پێدڤییە(چ فۆنۆلۆجی یان سینتاکسی یان سیمانتیکی یان جڤاکی...هتدبن.) ب مەرەما هندێ چەوا د ناڤ سیستەمێ زمانیدا دێ هێنە گونجاندن یان ڕێکوپێکرن و دبێژنە کۆما بەیانات و زانیاریێن تایبەت ب یەکەیا فەرهەنگییا دیارکریڤە زارافێ-Lexical entry. پێدڤییە ئەوێ چەندێ بێژین، کو ژ گرنگترین زانیاریێن فەرهەنگی، ئەوژی زانیاریێن واتایینە، ئانکو پێناسەکرنا پەیڤێیە. دیسان ڕاستییەکا گرنگ هەیە، کو چێدبیت هندەك جاران د گەنگەشەیا فەرهەنگێدابهێتە پشتگوهئێخستن. ئەوژی ئەوە، کو فەرهەنگ چ سنووران نانیاسیت، کو باراپتر خۆ ل گەل پێدڤیاتی و داخوازییێن دهێنە داهێنان زیدەباری کەرەستی فەرهەنگی یێ نوێدگونجینیت(لیتش،2012، 169).

ئەڤ بنەمایێ نویکرنێ یان بەرهەمهینانێ بۆ فەرهەنگان د شیاندایە ل بن ڕێککاری و ئەحکامێن فەرهەنگی بهێتە ڕافەکرن یان شرۆڤەکرن، ژ ئەوان ژی، ڕێککاری و ئەحکامێن تایبەتن ب ڤەگوهاستنا واتایێڤە. وەکو ئەحکامێن ڕێکێ ددەنە مە، کو پەیڤان د واتایێن مەجازی یان میتافۆرییێن نویدا بەرجەستەبکەین(لیتش،2012، 169-170).

ل دوور پێناسەیا فەرهەنگێ- Dictionary زانایان ب چەند شێوەکان دایە نیاسین، ل خوارێ دێ هەولدەین چەند پێناسەیەکان ڕێزبکەین:

1- لـیچ ل دوور پێناسـەیا زارافـێ فەرهـەنگێ- دبێـژیت: فەرهـەنگ کوگـەها ڕاسـتییێن هـویرە ل دوور زمانـەکێ دیـارکری، ئـەوژی دابەشـدی دوو جـۆران دبیـت، ئـەوژی: فەرهەنگا تیۆری و فەرهەنگا پراکتیکینە(لیتش،2012، 170).

2- ئـالان داڤیـز و کاسـرین ئیلـدر دبێـژن: فەرهـەنگ کـارێ نموونەییـە بـۆ پۆلینکرنـا پـەیڤان و ئاماژەدانـا فەرهـەنگی و فەرهـەنگ ژ بـۆ پـۆلینکرن و کۆمکرنـا زانیاریـیـان کاردکـەت، ئـەڤجا چ ب شـێوەیێ چاپکری یـان ب شـێوەیێ ئـەلکترونی و ل دەڤ فەرهـەنگی سیسـتەمەکێ چـوونا نـاڤ یـان سیسـتەمەکێ خـودان دیـزاین هەیـە، کـو ڕێکـێ ددەتـە بکارهێنـــەری زانیاریـــان ب ســـانەهی چ ب شـــێوەکێ تـــەواو یـــان بەشـــی بزڤرینیت(Davies.A& Elder.C,2004,59).

3- گـرین جوناسـان ل دوور پێناسـەیا فەرهـەنگێ دبێـژیت: فەرهـەنگ لیسـتەکە ب شێوەکێ ڕێکخستی ژ شێوەیێن زمانێ جڤاکی، کو ژ نـەریتێن ئاخڤتنـا جڤاکـەکی دهێتـە وەرگـرتن و ڕاڤـەکرن ژ لایـێ دانەریڤـە ل سـەر دهێتـە دان، ب شـێوەیەکی کـو خوانـدەڤان بشێت ل واتا هـەر شـێوەکێ زمـانی ب جـودا(پـەیڤ) بگـەهیت، هەروەسـا د نـاڤ جڤاکـەکێ دیارکریـدا، زانیاریـیـان ل دوور ڕاسـتییێن پەیوەنـدی ب ئـەرکێن ئـەوی شـێوەیێ زمانیڤـە هەین ددەت(Green,Jonathan,1996,22).

4-فەرهـەنگ: بریتییـە ژ سـێ خـالان: ئێـك: یەکـەیێن زمـانییێن سـادە و نەسـادە. دوو: سیسـتەمێ دەرگـەهبوونێ. سـێ: شـرۆڤەکرنا واتـایی. ل دویـڤ ئـەڤان هـەر سـێ خـالان فەرهـەنگ ب شـێوەکێ گشـتی دهێتـە دروسـتکرن، کـو وەکـو ئامانەکییـە ناڤـەرۆکا زمـانی دپارێزیت و نابیتە سیستەمەك ژ سیتەمێن زمـانی. یەکـەیا زمـانی تـەوەرێ فەرهەنگێیـە و چالاکی و همەتا ئەوێ ل دوور یەکەیا زمانی دزڤریت، ژ ئـالیێ دارشـتن و بکارهینـان و پلە پلەیەکا(تدرج) ڕۆژگاریڤە.

5-فەرهەنگ: فەرهەنگ ئەو پەرتووکە ئەوا پەیڤان ب خۆڤە دگریت، کـو ب ڕێکخسـتنەکا دیارکری هاتییە ڕێکخستن، کو زانیاری ب خۆڤە دگریت، هەروەسا ڕێکا درکانـدن و ئـەرك

و ڕەسەنی و دارشتن و بکارهینان و واتا و جهێ ئەوێ د ئاخفتنێدا دیاردکەت(صافية زفنكي، 2007، 45).

ژ هەژییە ئاماژەیێ ب ئەوێ چەندێ بدەین، کو فەرهەنگ ب بەرجەستەکرنا دەلالییا دروست بۆ یەکەیێن فەرهەنگی-Lexicon items[1] ڕادبیت ئەڤ یەکەیێن زمانی چ دوماهیکان نزانن، هەر چەندە مرۆڤ هەتا تەمەنێ چوار سالی ڕێزمانێ فێردبیت، بەلێ ب دریژییا ژیانی داخوازا زانینا یەکەیێن زمانییێن نوی دکەت یان ڕەهەندێن بەرنیاس و بەلاڤ ئەوێن ژێ پەیدادبن، ژ ئەوان فەرهەنگێن کارەکی یێن بەربەلاڤ، فەرهەنگا(Concise Oxford Dictionary)یە(ليتش،2012، 171).

لیچ دیاردکەت، کو فەرهەنگ لیستەکا نەرێکوپێکە ژ زانیاری و بەیاناتێن فەرهەنگی، کو زارافێ کەرەستێ فەرهەنگێ ژی ل سەر دهێتە دانان، هەروەسا تەماشەی ئەوێ دهێتە کرن، کو پێکهاتە ژ سێ مواسفاتێن سەرەکی پێکدهیت، ئەوژی ئەڤەنە(ليتش،2012، 171-172):

أ-مواسفاتێن مۆرفۆلۆجی-a morphological specifcxation : ل ژێر ڕۆشنایا ئەوێ گەلەك پەیف دهێنە دەستنیشانکرن، هەروەسا گیرەك ژی دهێنە دەستنیشانکرن.

ب-مواسفاتێن سینتاکسی- specifcxationa syntactic: کو ل ژێر ڕۆشنایا ئەوێ پەیف ژ ئالییێ جهێن ئەرکیڤە دهێنە دەستنیشانکرن. وەکو: ناڤ، کار، هەڤالناڤ...هتد، کو چێدبیت د ناڤ ڕستێدا بهێنە دەستنیشانکرن.

ج-سالۆخەتێن سیمانتیکی- a semantic specifcxation: ئەڤەژی بریتییە ژ پێناسەیا واتایی بۆ یەکەیا فەرهەنگی. ئەڤەژی د ناڤا خۆدا بریتییە ژ کۆمەکا سیمایێن واتایی بۆ یەکەیا فەرهەنگی.

بێگومان د بنەرەتدا فەرهەنگ بابەتەکە بۆ ڤەدیتنا واتایا پەیڤان و پەیڤان د فەرهەنگێدا دوو واتا هەنە: واتایەك د خودێ(ذات) خۆدایە و واتایا دی ل دەمێ ل گەل پەیڤێن دی دهێتە لێکدان؛ پەیڤێ د فەرهەنگێدا واتایەکا بەربەلاڤا گشتی هەیە، بەلێ ل دەمێ ل گەل پەیڤێن دی دهێت، واتایەکا دیارکری یا خودان ئێك واتا وەردگریت، بەلێ

[1] Lexicon: بریتییە ژ گروپەکێ یەکەیێن فەرهەنگی، کو شیانا واتایی-semantics competency بۆ ئاخفتنکەرێ خودانێ زمانی دیاردکەت(ليتش،2012، 170).

ئەگەر د بنەرەتدا پەیڤێ چ واتا نەبن، ل ئەوی دەمی هاتنا ئەوێ ل گەل پەیڤێن دی چ مفایێ خۆ نابیت، ئانکو ئەو پێکهات نەشێت ب ڤەدیتنا واتایێ ڕابیت. دیسان چێدبیت پەیڤان ب تنێ واتا د فەرهەنگێدا هەبیت، بەلێ ل دەمێ پێکڤە پێکهاتەکێ دروستدکەن، چێدبیت ئەوێ پێکهاتێ چ واتا نەبیت. وەکو:

-هزر بێرەنگن، ب تۆرەیڤە دنڤن.

ئەڤان پەیڤان واتایا خۆ یا فەرهەنگی هەیە، بەلێ چ واتا ل گەل ئێك نینن. ئەڤجا هەتاکو واتاسازی مفای ژ پەیڤێن فەرهەنگی بکەت، پێدڤییە دوو مەرج هەبن:

1- دڤێت پەیڤێ د بنەرەتدا واتا هەبیت.

2- دڤێت ل دەمێ ل گەل پەیڤێن دی د ناڤ سنووریّ پێکهاتەیەکێدا دهێتە لێکدانواتایەکێ بدەت(رجب عبدالجواد ابراهیم، 2001، 18-19).

8- واتاسازی و لۆجیك:

بەری نوکە مە بەحسێ واتاسازییا لۆجیکی کر، ئەڤ جۆرێ واتاسازییێ پەیوەندییێ د ناڤبەرا واتاسازی و لۆجیکێدا نیشانددەت. ئەڤ جۆرێ واتاسازییێ ڤەکۆلینێ ل واتایێ د زمانێ فەرمی و سروشتیدا دکەت، کو زمانی وەکو ئالاڤەك بۆ ڤەکۆلینێ بکاردهینیت. د ڤێرێدا ئەو ڕستەیێن دهێنە بکارهینان، مەرجێن ڕاستییێ تێدا هەنە، کو دهێتە دەستنیشانکرن ب ڕێکا ئەوێ پەیوەندییا ب نواندنا ڕاستییا جیهانا ژدەرڤە هەی ڕادبیت. ئەڤەژی ئەوێ چەندێ دگەهینیت، کو د شیاندایە واتایا لۆجیکی، وەکو واتایا مەرجێن ڕاستییێوەسفبکەین.

سیمایێن لۆجیکی و پەیوەندییێن ئەوێ ب ڕاستەوخۆیی پەیوەندی ب واتایێڤە نینە، بەلکو گرێدای ڤەگەڕان و واتایا بنەرەتی و مەرجێن ڕاستییێنە، کو ئەو شێوەیەکە ژ دەربڕینێن زمانی، کو ب ڕێکا واتایێ دهێتە دەستنیشانکرن و ب شێوەکێ وردتر ب ڕێکا واتایا وەسفی، ئەڤجا ڕێکا لۆجیکییا واتایی یا سنووردارە، ئەوژی ب ئەڤی ڕەنگێ ل خوارێ:

1- ئەو یا تایبەت نینە، ب ئەوان بەشان ژ واتایێ، ئەوێن بەشداریێ د دیارکرنا ڕاستی و ڤەگەڕانێدا نەکەن. دەربڕینێن زمانی ل گەل واتایا وەسفی ب خوّیە، بەلێ ئەو ب ڕێکا واتایا دەربڕینێ یان جڤاکی ژی دهێتە دەستنیشانکرن.

2- واتایا وەسفی ب شێوەکێ ڕاستەوخوّ ناهێتە درککرن، بەلکو کاریگەرییا ئەوێ ب تنێ د مەرجێن ڕاستی و ڤەگەران و واتایا بنەرەتیدایە.

3- ئەو یا تایبەت نینە ب جوداهی و جیاوازیێن د ناڤبەرا واتایێن وەسفیدا بوّ دەربڕینان هەین. ژ بەر ئەوی ئەگەرێ کو مەرجێن ڕاستی و ڤەگەڕان، ب ڕێکا واتایا وەسفی دهێتە دەستنیشانکرن، ئەڤجا ڕێکا وەسفی دشێت ئەڤان جوّرێن ل خوارێ ژ ئەنجامان پێشکیشبکەت:

أ- ئەگەر دوو دەربڕین ژ لایێ لوّجیکیڤە هەڤچەشن نەبن، ل ئەوی دەمی دێ واتایێن ئەوان یێن وەسفی جیاواز بن.

ب- ئەگەر دەربڕینا A دەربڕینا B ب خوّڤە نەگریت، ل ئەوی دەمی واتایا B نابیتە بەشەك ژ واتایا دەربڕینا A.

ج- ئەگەر پەیوەندییەکا لوّجیکی د ناڤبەرا دوو ژ دەربڕیناندا هەبیت، ل ئەوی دەمی واتایێن ئەوان یێن وەسفی دڤێت پەیوەندییەکا موکوّم پێکڤە هەبیت .(Lobner.S,2002,81-82)

پێدڤییە ئەوێ چەندێ ژی بێژین، کو ڕێکا لوّجیکی، ڕێکێن سادە و ساکار بوّ مە پێشکێشدکەت، ژ بوّ هەلبژارتنا دەربڕینان، ژ پێخەمەت دیارکرنا پەیوەندییێن واتاییێن ئەوێ ل گەل دەربڕینێن دی و ئەڤەژی دبیتە هوّیێ هندێ کو پەیوەندییێن لوّجیکی ببنە پێدانێن گەلەك گرنگ ژبوّ شرۆڤەکرنا واتایێ (Lobner.S,2002,,81-82) .

أ- زمان و لوجیك:

❖ **دەستپێك:**

پەیوەندی د ناڤبەرا زمانی و لوّجیکێدا، د ئەوێ خالێدایە، کو لوّجیك ئەو زانستە، ئەوێ ڤەکولینێ ل بیر و شێوەیێن جوداێین بیرێ دکەت و ژ بەرکو پەیوەندییەکا بهێز دناڤبەرا زمان و بیرێدا هەیە، ئاساییە پەیوەندییەکا بهێز دناڤبەرا هەردوو زانستاندا هەبیت(دیار عەلی کەمال، 2012، 30-31).

لۆجیك ڤەکۆلینێ ل بۆچوون و مەسەلەیان دکەت، ب ئەڤێ چەندێ دڤێت پەیوەندییەکا بهێز ل گەل بەرامبەرێن خۆ هەبیت، کو پەیف و دەستەواژێن زمانینە، سەرەرای ئەڤێ چەندێ هندەك هەنە، دبێژن بونیادێ زمانی و بونیادێ لوجیکێ ئێکن، یان گەلەك ژ ئێك نێزیکن، ب تایبەتی کارناپ، د پەرتووکا (لۆجیکا سینتاکسا زمانی)دا دبێژیت: ئەگەر بنەرەتێن لۆجیکێ شرۆڤە بکەین، دێ بینین هەر بنەرەتێن زمانینە(دیار عەلی کەمال، 2012، 37-38).

ب- واتا و لۆجیك:

واتاسازی ڤەکۆلینێ ل واتایا پەیڤێ و ڕستەیێ دکەت، بەلێ زانستێ لۆجیکێ ڤەکۆلینێ ل بنەما یان یاسایێن هزرکرنێ دکەت، یاسایێن هزرکرنێ پشت ب واتا و واتایێن واتایێ دبەستیت، ژ بەرکو چ هزرکرن بێ واتا نینە،ئەڤجا پەیوەندییەکا بهێز دناڤبەرا واتاسازی و زانستێ لۆجیکێدا هەیە، ئانکو پەیوەندی دناڤبەرا واتا و هزرکرنێدا هەیە و هزرکرن ژی پشت ب ڕستەیان دبەستیت، نەکو پەیڤان، پەیوەندی دناڤبەرا هزرکرن و ڕستەیێدا پەیوەندییەکا ڕاستەوخۆیە، بەلێ پەیوەندییا دناڤبەرا هزرکرن و پەیڤێدا پەیوەندییەکا نەڕاستەوخۆیە، هزرکرن پشت ب ڕستەیان و ڕستە پشت ب پەیڤان دبەستیت، ئانکو پەیوەندی دناڤبەرا هزرکرن و ڕستەیاندا، پەیوەندییەکا پلەیا ئێکە، بەلێ پەیوەندییا دناڤبەرا هزرکرن و پەیڤاندا، پەیوەندییەکا پلە دووە(محمد علي الخولي، 2000، 209).

ج- پەیڤێن لۆجیکی:

د هەمی زماناندا پەیف هەنە، گونجاینە ببنە دەربڕینێن خودان ئاماژە، یان خودان خەبەر و ڕاگەهاندن.پەیڤێن وەکو(پاریس ، لەندن، ئازاد، کوڕ...هتد) گونجاینە و دروستن ببنە دەربڕنێن خودان ئاماژە، ژبەرکو ئاماژەیێ ب هەبوونا ژ دەرڤەی زمانی ددەن و پەیڤێن وەکو(قوتابی، کوڕ، زیرەك) گونجاینە و دشێن ببنە دەربڕینێن ئیخباری، کو خەبەری پێ ل سەر دەربڕینێنن خودان ئاماژە بدەین. وەکو:

- ئازاد قوتابییەکێ زیرەکە.

بەلێ پەیڤێن وەکو (و ، یان ، نەرێ، بەلێ، هندەك، گەلەك، هەمی...هتد) نابنە دەربڕینێن خودان ئاماژە و دەربڕینێن ئێخباری، بەلکو دبێژنە ئەڤان پەیڤان، دەربڕینێن هەڤبەند یان پەیڤێن لۆجیکی(محمد علي الخولي، 2000، 209-210)..

1- (و) لێکدانێ:

بۆ نموونە:

1- ئازاد هات.

2- نەوزاد هات.

د شیاندایە ئەڤ هەردوو ڕستە د ئێك ڕستەدا بهێنە تێکەلکرن:

3- ئازاد و نەوزاد هاتن.

ئەڤجا ڕاستییا ڕستەیا (3) دمینیتە ل سەر ڕاستییا ڕستەیا (1) و ڕستەیا (2)، ئەڤجا چ ڕستەیا ئێك یان یا دوو یا ڕاست نەبیت، ل ئەوی دەمی ڕستەیا سێیێ یا ڕاست نابیت. دیسان ئەگەر تەماشەی ڕستەیا سێیێ بکەین، کو ئەگەر یاڕاست بیت کو (ئازاد و نەوزاد هاتبن) ل ئەوی دەمی دێ یا ڕاست بیت کو (نەوزاد و ئازاد هاتبن). ئەڤجا ئەگەر ئەم ڕەمزێ(&) ل شینا (و) یا لێکدانێ)دابینین و دشییاندایە دەربڕینێ ب ئالوگۆڕکرنا لێکدانێ ب ئەڤی یاسایێ ل خوارێ بکەین:

((ئەگەر س&ص ڕاست بن،ل ئەوی دەمی ص &سژی دێ ڕاست بن))(محمد علي الخولي، 2000، 213).

2- ئامرازێ (یان):

د زمانێ لۆجیکێدا ئەڤ هێمایەV بۆ ئامرازێ (یان) دهێتەبکارهینان(محمد علي الخولي، 2000، 218).

بۆنموونە:

1- نیرۆژ یان نەسرین ل ڤێرێ بوو؟

2- نەسرین یان نیرۆژ ل ڤێرێ بوو؟

ئەڤجا ڕاستبوونا س V ص ، ئانکو ص Vسیا ڕاستە. جوداهییا (و) یێ ژ (یان)ێ ئەوە، ئەگەر س&ص ڕاست بن، ل ئەوی دەمی هەر ئێکژ (س) ێ و (ص) یا ڕاستە، بەلێ ئەگەر س Vص ڕاست بیت، ل ئەوی دەمی ئەڤە واتایا هندێ نادەت، کو ڕاستبوونا

(س)، هەروەسا راستبوونا(ص)ێ ژی، واتە ئێك ژ ئەوان یا ڕاستە و یا دی یا ڕاست نینە(محمد علي الخولي، 2000، 219).

3- ئامرازێ (بەلێ):

وەکو:

- ئازاد گەهشت بەلێ نەوزاد چوو.

ئەگەر ئەڤی هیمایی (ل) بۆ ئەڤی ئامرازی د لۆجیکێدا دابنین، ل ئەو دەمی ئەم دێ شێین سەرەدەریێ ب زمانێ هیمایان ل گەل شرۆڤەکرنا ڕاستی و نەراستییا ڕستەیان بکەین، هەروەکو ئەم دزانین ئەڤ ئامرازە، ئامرازێ لێکدانێیە، کو ڕستەیا لێکدای دروستدکەت. ل ڤێرێ پرسیار ئەوە، کەنگی ئەڤ ڕستە دێ ڕاست بیت و کەنگی ڕاست نابیت، ڕاستبوونا ڕستەیا لێکدایی پشت ب ڕستەییێن ناڤخۆیی دبەستیت، کو ئەڤ ئیحتیمالاتە هەنە(محمد علي الخولي، 2000، 223):

1- ڕاستبوونا گەهشتنێ و ڕاستبوونا چوونێ، ل ئەوی دەمی ڕستەیا لێکدای دێ یا ڕاست بیت:

س ڕاست بیت.

ص ڕاست بیت.

_____

∴ س ل ص ڕاستە.

2- ڕاستبوونا گەهشتنێ و راستنەبوونا چوونێ، ل ئەوی دەمی ڕستەیا لێکدای یا ڕاست نابیت:

س ڕاست بیت .

ص ڕاست نەبیت.

_____

∴ س ل ص ڕاست نابیت.

3- ڕاستنەبوونا گەهشتنێ و ڕاستبوونا چوونێ، ل ئەوی دەمی ڕستەیا لێکدای ڕاست نابیت:

س ڕاست نەبیت.

ص ڕاست بیت.

_____

∴ س ل ص ڕاست نابیت.

4- ڕاستنەبوونا گەهشتنێ و ڕاستنەبوونا چوونێ، ل ئەوی دەمی ڕستەیا لێکدای ڕاست نابیت:

س راست نەبیت.

ص راست نەبیت.

∴ س ل ص ڕاست نابیت.

4- نەرێ:

نیشانا نەرێ د زانستێ لۆجیکێدا ڕ~ بۆ دهێتە بکاهینان(محمد علي الخولي، 2000، 224)، هەروەکو د نەرێکرنائەڤان ڕستەییێن ل خوارێدا دیاردبیت:

1- ئازاد چوو قوتابخانێ.

2- ئازاد ~ چوو قوتابخانێ.

3- ئازاد چوو و نەوزاد هات.

4- ئازاد ~ چوو & نەوزاد ~ هات.

ئەگەر تەماشەی ڕستەییێن ل سەری بکەین، دێ بینین ڕستەیا (1) ئەرێیە و ڕستەیا (2) نەرێیا ئەوێیە و ڕستەیا (3) ئەرێیە و ڕستەیا (4) نەرێیا ئەوێیە.

ئەڤجا ل ڤێرێ یا گرنگ ئەوە چ پەیوەندی د ناڤبەرا **س**و ~ **س**داهەیە ژلایێ ڕاست یان نەڕاستییێڤە؟ ئەگەر ڕاست بیت، ل ئەوی دەمی نەرێییا ئەوێ(~ **س**)یا راست نابیت و ئەگەر س یا ڕاست نەبیت، ل ئەوی دەمی نەرێییا ئەوێ(~ **س**) دێ ڕاست بیت و ئەگەر **س** یا ڕاست بیت، بەلێ نەرێ نەرێیا ئەوێ(~~ **س**) دێ یا ڕاست بیت وئەگەر(**س**) یا ڕاست نەبیت، بەلێ نەرێ نەرێیا ئەوێ دێ وەکو ئەرێ یاڕاست نابیت(محمد علي الخولي، 2000، 225).

د- دارشتنا لۆجیکێ:

ئەگەر مە ڤییا ئەم جەختێ ل سەر واتایا ڕستەیێ بکەین، دێ یا گونجای بیت، ئەم هەر کەرەستەیەکی لابدەین، هەتا ئەوی ڕادەی، کو کاریگەری ل واتایێ نەهێتەکرن(قوتابی ب ترومبێلێ چوو.) دێ ڤەگوهێزین بۆ (قوتابی ترۆمبێلێ چوو .) دزانستێ لۆجیکێدا (قوتابی و ترومبێل) ل ڤێرێ دبنە دەربڕنێن ئاماژەدار و (چوو)

دەربڕینەکا ئیخباری یان خەبەرە.ئەڤە زمانێ لۆجیکێیە، نەکو زمانێ سینتاکسێیە.لادانا ئامرازێ (ب)ێ نابیتە هویێ هندێ، کو تێگەهیشتن نەمینیت. ئەڤ جۆرێ سەهمی( )) بۆ ڤەگوهاستنا ڕستەیا ئاسایی بۆ ڕستە یا لۆجیکی دهێتە بکارهینان(محمد علي الخولي، 2000، 210).

- ئازادی نەوزاد بۆ من دانیاسین ⟵ ئازادی نەوزاد من دانیاسین .
- دلێر شانازییێ ب قوتابی دکەت ⟵ دلێر شانازییێ قوتابی دکەت .

- **چەند تێبینییەك:**

1- نیشانەیا نیاسینێ و نە نیاسینێ دشێن بهێنە لادان .

2- ئامرازێن پەیوەندی دشێن بهێنە لادان ئەگەر بەشداریێ د ڕستی یان کەڤتنا ئەوێ ڕستەێیدا نەکەن.

3- تا ڕادەیەکی د شیاندایە پەیڤێن ئەرکی بهێنە لادان، بەلێ پەیڤێن فەرهەنگی دڤێت بمینین(محمد علي الخولي، 2000، 211).

ھ- جۆرێن ڕستەیێ ژ لایێ لۆجیکێڤە[1]:

1- ڕستەیا شیکاری:

ئەڤ جورێ ڕستێ ڕاستییا ئەوان د ناڤ ڕستێدایە و پێدڤی ناکەت ئەم ڤەبگەڕینە جیهانا ژ دەرڤە وەکو بێژن:

سێف فێقییە.

شێر گیانەوەرە.

2- ڕستەیا تەرکیبی:

ڕاستیا ئەڤێ ڕستەیێ ب ڕێکا جەختکرن ب ڕێکا جیهانا ژ دەرڤە ب دەستڤە دهێت. ئەڤجا ئەگەر ڕستە ل گەل جیهانا ژ دەرڤە یا هەڤچەشن بیت ل ئەوی دەمی ئەو ڕستە دێ یا

[1] بۆ پتر پێزانینان ل سەر جۆرین رستەیان ژ لایێ لۆجیکێڤە، تەماشەی (واتایا شیکاری و واتایا تەرکیبی) ژ ئەڤێ ڤەکۆلینێ بکە.

ڕاست بیت و ئەگەر نە، ل ئەوی دەمی ئەو ڕستە یا ڕاست نابیت وەکو بێژین: (ڕێژین مامۆستایە.) ڕاستییا ئەڤێ ڕستەیێ بتنێ ب ڤەگەڕانێ بۆ جیهانا ژ دەرڤە ب دەستڤە دهێت، ئەوژی ئەگەر ب دروستی ڕێژین مامۆستابیت،ئەگەر نە، دێ بیتە ڕستەیەکا نەڕاست.

3- ڕستەیا هەڤدژ:

ئەڤ جۆرێ ڕستەیێ ژ ئەنجامێ نەڕێکرنا ڕستەیا شیکاری ب دەستڤە دهێت و ڕستەیا هەڤدژ هەمی گاڤان ڕستەیەکا ڕاست نینە، ژ بەرکو ئەو بەردەوام ڕستەیا شیکارییا ڕاست دکەتە نەرێ.وەکو:

- قوتابی مرۆڤە.(ڕستەیەکا شیکارییا ڕاستە بەلێ ئەگەر بهێتە نەڕێکرن، دێ بیتە ڕستەیەکا هەڤدژ:

- قوتابی مروڤ نینە.

هەروەسا نەڕێکرنا ڕستەیا شیکارییا ڕاست: (فیل گیانەوەرە.) دبیتە ڕستەیا هەڤدژا نەڕاست(فیل گیانەوەرە نینە.)

ئەگەر ڕستەیا هەڤدژ یا ئەرێ بیت ئەڤجا زێدەکرنا نیشانەیا نەرێ ل گەل دکەتە ڕستەیەکا شیکاری وەکو(فیل ڕووەکە ⟵ فیل ڕووەك نینە)، بەلێ ئەگەر ڕستەیا هەڤدژ یا نەرێ بیت، ل دەمێ نیشانەیا نەرێ بهێتە لادان ، ل ئەوی دەمی ئەو ڕستە دێ بیتە ڕستەیەکا شیکاری وەکو:

- فیل گیانەوەر نینە ⟵ فیل گیانەوەرە.

9- واتاسازی و هێمالۆجی:

فەرهەنگێن زاراڤەیێن زمانی ل دوور زاراڤەیێ هیمالۆجی-Semiotics دبێژن، هێمالۆجی ڤەکۆلینا زانستییە بۆ هیمایێن زمانی و نەزمانی، ل سەر ئەوی بنەمای، کو ئالافێن پەیوەندیکرنێنە. دی سوسێر ل دوور پێناسەیا هیمالۆجیێ دبێژیت: هێمالۆجی

ئەو زانستە، ئەوێ ڤەکۆلینێ ب شێوەیەکێ گشتی ل هێمایان دکەت و زمانڤانییێ[1] ب ئێك ژ لقێن ئەوێ ددانیت(میشال عازار مخایل، 2012، 22).

هێمالۆجی بەرفرەهترە ژ واتاسازییێ، ژبەرکو واتاسازی ب تنێ گرنگییێ ب هێمایین زمانی ددەت، بەلێ هیمالۆجی گرنگییێ ب هیمایێن زمانی و نەزمانی ددەت(میشال عازار مخایل، 2012، 22).

ب دیتنا داگفینی، واتاسازی ڤەکۆلینێ ل واتایێ و ئاماژەیا دەربڕینا زمانی دکەت، بەلێ هێمالۆجی ڤەکۆلینا گشتییە بۆ هیمایان و ب هەمی جۆر و شێوەیانڤە و واتاسازی بەشەکە ژ هیمالۆجیایێ.

چارلس مۆریس واتاسازییێ دکەتە بەشەك یان لقەك ژ هیمالۆجیێ. ب دیتنا ئەوی هیمالۆجی پێکدهیت ژ: ڕستەسازی و واتاسازی و پراگماتیکێ.

پێدڤییە ئەوێ چەندێ بێژین، نێزیکبوون و پێکڤەگریدانەکا گەلەك کێم د ناڤبەرا کارێن زانایێن واتاسازییێ ئەوێن د بیافێ فەلسەفە و زمانڤانی و هیمالۆجیایێدا کاردکەن هەیە. زانایێن واتاسازییا زمانی و فەلسەفەیی ب شێوەکێ ورد و کویر ڤەکۆلینێ ل ئەوان پرسێن گرێدای ب واتایێ و ڤەگەڕانێ و ب تایبەتی ئەوێن گرێدای ب نافێن ئیشارەیی(ئاماژەیی) و زارافێن کەسی- Individual terms دکەت؛ بەلی هێمالۆجی ب شێوەکی بەرفرەه ڤەکۆلینێ ل دیاردەیا گەهاندێ ئەوا نەناسیار ل دەڤ زانایێن واتاسازییێ دکەت.

د ئەڤی بواریدا (F.Dagfinn) دبێژیت: هێمالۆجی ب شێوەکی بەرفرەه ڤەکۆلینێ ل دیاردەیا پەیوەندیکرنێ دکەت، ئەواکو نە ناسیار ل دەڤ زانایێن واتاسازییێ و دشیاندا واتاسازیێدا نەبیت، ئەوێ چەندێ بکەت(F.Dagfinn,-,1).

---

[1] بەرۆڤاژی دی سوسێری، ئەنترۆبۆلۆجییێ ئەمریکی بیر دوستەل و رەخنەگرێ فەرەنسی ڕۆلان بارت هێمالۆجییێ ب لقەکی ژ زمانڤانییێ دهژمێرن، چونکی ئەو دبێژن: سیستەمێ هێمایان ئەوێ جڤاك دزانیت هەتا پلەیەکا زۆر وەکو سیستەمێ زمانییە، زێدەتر دچن و دبێژن ئەو ب خوە زمانە، ئەگەر کەرەستێ ئەوێ یێ جوداژی بیت))(عبدالقادر عبدالجلیل، 2006، 42 - 43).

هێمالۆجی ڤەکۆلینێ ل ڕوویێ ژ ناڤ و ژدەرڤەی هێمایێ(فۆنۆلـۆجی و ڕێزمان و واتا) دکەت، بەلێ واتاسازی ڤەکۆلینێ ل ڕوویێ ژناڤدا یێ هێمایێ دکەت. پێدڤییە بێژین، کو ڕوویێ ژناڤدا، سیمانتیکێ(واتاسازی) و پراگماتیکێ ب خۆڤە دگریت، بەلێ ڕوویێ ژناڤدا د پراگماتیکێدا پەیوەندییا هێمایێ ب ڕاڤەکرێ ئەوێڤە هەیە.

بۆ پتر ڕوهنکرنا ئەڤێ چەندێ پێدڤییە جوداهییێ د ناڤبەرا ڕوویێ ژناڤدا و ڕوویێ ژدەرڤەدا بکەین، ڕوویێ ژدەرڤە بریتییە ژ ئاستێن:(دەنگسازی و وشەسازی و رستەسازی)، بەلێ واتا ڕوویی ژناڤدا یێ هێمایە و ڤەکۆلینا ئەوێ دکەڤیتە ستۆیێ واتاسازییێ. دڤێرێدا دگەهینە ئەوێ ڕاستییێ، کو ئاستێن(دەنگ و وشە و ڕستە) بێی ئاستێ(واتا) چ بایەخ و گرنگی نینە و واتاسازی ب چالاکانە کار د هەموویاندا دکەت(عەبدولواحید موشیر دزەیی، 2011، 48-51).

10- واتاسازی و زمانێ خەملاندی:

زمانێ خەملاندی پەیوەندی ب ناڤەرۆکا دەقیڤە هەیە، کو ڕۆلێ خۆ د ئاڕاستەکرن و گەهاندنا پەیامێدابۆ بینەری یان گوهداریەهەیە، بەلێ واتاسازی ئەو ڕێکە ئەوا ب هاریکاریا ئەوێ، ئەو ناڤەرۆك دهێتە تەسەوەرکرن. ئانکو د ڤێرێدا دبیتە شێوازێ ڕێنڤیسێ د وێنەیاندا و ئەڤەژی دیسان ئاماژەیێ ددەتە دەوروبەری و ئەڤەژی دێ ب خواندنا دەقی ڕادبیت و چەوا دەوروبەر کاریگەرییێ ل سەر ناڤەرۆکێ دکەت.

واتاسازییێ کاریگەرییەکا مەزن ل سەر زمانێ خەملاندی هەیە، واتاسازییێ هێزا کۆمکرن و پێکڤە گرێدانێ هەیە، ئەڤجا ئەگەر ئەڤ پێکڤە گرێدانە ب شێوەکێ ڕاست بیت، ئەڤەژی دێ بیتە ڕێکخۆشکرنا ئاوازەیا ناڤەرۆکێ و پەیامێ و دێ ڕاستەوخۆ ب بینەر و گوهداریڤە هێتە گرێدان و ژ ئالییەکێ دیڤە ب شێوەکێ خراب دهێتە دانان، کو واتاسازی د بیاڤێ زمانێ خەملاندیداخودان هێز بیت، ژ بەرکو ئەو بەهایێ ناڤەرۆکێ کێمدکەت یان شێلی دکەت. بۆ نموونە ئەگەر ئەم تەماشەی ئەڤان هەر دوو شێوەییێن ل خوارێ بکەین:

1-The Bank

2-The bank

ئـەڤ نموونـەیێن ل سـەری دیاردکـەن، کـو هێـزا پیکڤەگرێـدان یـان کـۆمکرنێ ژ واتاسازییێ(د دۆخێ شێوازێ رێنڤیسێدا) کاریگەرییێ ل سەر مە دکـەت، کـو ئـەم بڕیـارێ وەربگـرین و بێگومـان کـو بـەنکا(1)ێ، بـۆ هنـدێ دچـیت، واتاسـازی بـۆ نڤێسـین یـان نڤیسـارێ یـا فەرمییـە، کـو زمـانێ خەملانـدییێ کـەلتوور و شـێوە و فەرمییاتییێیـە و واتاسازی مرۆڤی دکەتە د هەست و سۆزەکا ب ئـارامی و ئەمانـدا، بـەڵێ ئەگـەر بـەنکا (1) ل گـەل بـەنکا(2) بهێتـە بـەراوردکرن، دیاردبیـت، کـو واتاسـازی بـۆ ڕەخ و دۆرێـن ڕەشـێن تۆخ یان نڤێسینێن نەڕاست و سێمایین گۆشەیان، دبیتە ئەگەر کـو زمـانێ خەملانـدی یـێ فـەرمی نـەبیت و بێـی پیڤـەر بیـت و مـرۆڤ بلـەز بڕیـارا خـۆ نـەگونجانێ ل گـەل ئـەوێ رێنڤیسێ بدەت. دیسان ئەگەر تەماشەی ئەڤان هـەر دوو وێنـەیێن ل خـوارێ بکـەین، ئـەڤ چەندە دێ زێدەتر بۆ مە ڕوهنبیت(Johnson.S,2009,1-2):

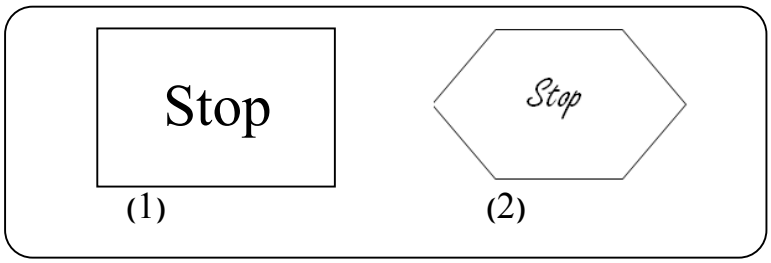

د ئـەڤان هـەر دوو نموونـەیێن ل سـەری(1) و (2)دا دیاردبیـت، کـو دەوروبـەر چـەوا گەلەك گرنگە بۆ زمانێ خەملاندی. ئەڤجا هەلبژارتنا رێنڤیسـەکا نـەخوار و ڤـیچ، ئـانکو ڕاسـت و ئاسـایی، ل ئـەوی دەمـی ئـەو دەوروبـەرێ ئـەو دەق تێـدا هاتییـە بکارهینـان، خواندنا ئەوێ ژ لایێ جەماوەریڤە دێ گەلەك کاریگەرتر بیت. ئەڤجا وێنـە یـان نیشانەیا ڕاوسـتانێ یـا (1)، کـو هۆشـداریێ ددەت و زانیاریـیان ب شـێوەکێ ئاشـکەرا ددەت، ژبـەر هندێ ب ڕێکا دەوروبەرێ نیشانەیێ، هەروەسـا ب ڕێکا بەرچاڤەرگرتنا ئـەڤان خـالێن ل خوارێ، دێ د شیاندا بیت، ئەو دەق بهێتە خواندن:

1-ڕێنڤیس گەلەك یا ئاشکەرایە و خودان بەرپرسایەتییە.
2-سیمایێن رێنڤیسێ د مەزنن و دیتنەکا ئاشکەرا هەیە.
3-هەبوونا ڕەنگەکێ بهێز، کو ئەوژی ڕەنگێ سۆرە.

4-ل دەمێ تەماشەکرنێ(د شیاندا هەیە، بهێتە خواندن خۆ ل دەمێ چوون و لڤینێ ژی) بەلی ئەگەر تەماشەی، نیشانە یان وێنەیێ ژمارە(2) بکەین(Johnson.S,2009,1-2):

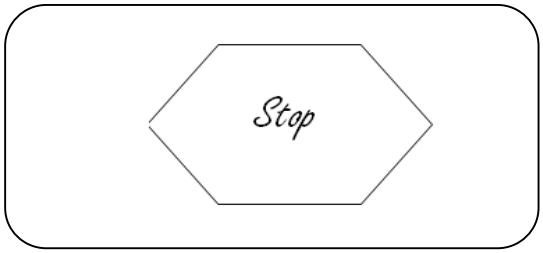

ئەڤ وێنەیێ ل سەری زمانێ ئەوێ یێ خەملاندی و ناڤەرۆکا هۆشداری و ئاڕاستەکرنێ ئەوێ یا کێم و لاوازە، دیسان چەوا ئەو دەق دێ هێتە خواندن، ل گەل هندێ، کو د شیاندا نینە ئەڤ خالێن ل خوارێ بەرچاڤ بهێنە وەرگرتن:

1- ڕێنڤیس: دبیتە هۆیی شێلاندنا دیتن و نەبوونا بەرپرسایەتییێ.

2- یا ب زەحمەتە بهێتە خواندن ل دەمێ لڤین و چوونێ.

3- کاریگەرییا ڕەنگان بۆ تەماشەکرنێ یا لاوازە.

4- بۆ دیتنێ یا لاوازە و دیمەنەکێ تێکەلە ژ ڕەنگان.

11- واتاسازی و لێکسیکۆلۆجی[1]:

زاراڤێ لێکسیکۆلۆجی ژ دوو پەیڤان پێکدهێت، پەیڤا ئێکێ(لێکسیك)ە، کو ژ پەیڤا (فەرهەنگ-Lexicon)هاتییە وەرگرتن و لۆجی ب وتایا زانست یان ڤەکۆلین دهێت. لەوا هالیدای دبێژیت لیکسیکۆلۆجی ڤەکۆلینە ل فەرهەنگێ(سیپان عوسمان عومەر، 2013، 5).

لێکسیکۆلۆجی وەکو زانستەکێ زمانی گرنگییێ ب پەیڤێ ددەت ژ لایێ دارشتن و گەشە و گوهۆرینا واتایێ و هاوبێژ و فرەواتایێ(عەبدولواحید موشیر دزەیی، 2014، 15).د

[1] پەیوەندییا لێکسیکۆلۆجییێ ل گەل پراگماتیکێ ژ ئەنجامێ ئیدیەم و فرێزۆلۆجییێ ب دەستڤەدهێت(سیپان عوسمان عومەر، 2013، 62). بۆ پتر پێزانینان ل دوور ئیدیەم و پراگماتیکێ. بنێرە:(شێرزاد سەبری عەلی، پراگماتیك، 2014، 143-146) و (سیپان عوسمان عومەر، 2013، 62-64).

فەرهەنگا (معجم المصطلحات اللغوية)دا هاتییە، کو لێکسیکۆلۆجی: بەشەکە ژ واتاسازییێ گرنگییێ ب ڤەکۆلینا پەیڤێن زمانی ددەت ژ ئالییێ دارشتن و واتایایێن ئەوێ و ئەوژی ب دوو ڕوویان: ڕوویەکی وەسفی بۆ حالەتێ ئەوێ یێ نوکە و ڕوویەکێ مێژوویی، کو تەماشەی گەشە و گوهۆڕینا واتایا ئەوێ دکەت(رمزي منير بعلبكي، 1990، 283). د پەرتووکا (دراسات في اللسانيات التطبيقية)دا هاتییە، کو لێکسیکۆلۆجی ڤەکۆلینێ ل واتایا فەرهەنگییا پەیڤان دکەت، ژ ئالییێ سروشتێ ئەوێ و چەوانییا دروستبوون و پیشکەڤتنا ئەوێ و تەوەرێ گرنگیپێدانا ئەوێ پەیڤە، هەر وەکو زانایێن فەرهەنگان وەسا تێدگەهن و ژبەر ئەڤێ چەندێ هندەك جاران ل گەل واتاسازییێ تێکەلدبیت، بەلێ نوکە ئەڤی زانستی بنەرەتێ تیۆرەکێ هەیە، کو ژ واتاسازییێ جودادکەت، کو دبێژنی تیۆرا فەرهەنگی یان تیۆرا واژەیان، بەلێ پێدڤییە ئەوێ چەندێ بێژین، کو ئەڤ زانستە لقەکە ژ زمانڤانییا تیۆری، کو پتریا زمانڤانان ل سەر ئەڤێ چەندی ڕێککەڤتینە، کو لێکسیکۆلۆجی نواندنا بنەرەتێن ئەڤی زانستی و ڕوانگەهێن ئەوێ یێن دەستپێکی دکەت، کو پێدڤییە ل دەمێ ڤەکۆلینا تیۆری یان د بارودۆخی هەر تیۆرەکا زمانیدا، کو خودان سیمایێ بابەتی و گشتگیر بیت، ب بەرچاڤ بهێتە وەرگرتن (حلمي خليل، 2014، 63).

خالا پێکڤەگرێدانا واتاسازییێ ل گەل لێکسیکۆلوجییێ(پەیڤ و واتا)نە، ل دویڤ واتاسازییا مێژوویی و وەسفی، ئەگەر ئەم نموونەیەکێ وەربگرین. وەکو پەیڤا (مێش) ل دویڤ واتاسازییا مێژوویی بۆ ئەڤان واتایان دهاتە بکارهینان:

1- مێشا هنگڤینی.

2- مێشا ڕەش.

بەلێ ل دویڤ واتاسازییا وەسفی گوهۆڕین یێن ب سەردا هاتین و بۆ واتایەکا دی ژی دهێتە بکارهینان، ئەوژی (مێشا پرچێ) یە. واتە لێکیسکۆلۆجی ل گەل واتایێ ل گەشە و گوهۆڕینا واتایا پەیڤان ڤەدکۆلن(سيپان عوسمان عومەر، 2013، 13-14). دیسان دێ نموونەکا دی ژی ل سەر ئەڤێ پەیوەندییێ وەرگرین، ئەوژی پەیڤا (ڕوستەم)ە، کو ل دویڤ واتاسازییا میژوویی ب واتایا نافێ مرۆڤی دهاتە بکارهینان، بەلێ ل دویڤ واتاسازییا وەسفی ب واتایا زیرەکی و قارەمانییێ دهێت.

د شـیاندایه پەیوەنـدییا واتاسـازییا فەرهـەنگی ل گـەل لێکسـیکۆلۆجییێ، ل دویـف پێناسـەیا هالیـدای بـۆ لێکسـیکۆلۆجییێ دیاربکـەین، ئـەوا دبێـژیت : "لێکسـیکۆلۆجی ڤەکۆلینە ل فەرهەنگێ". ل دویـف ئـەڤێ پێناسـەیێ پەیوەنـدییا واتاسـازییا فەرهـەنگێ ل گەل لێکسـیکۆلۆجییێ د ئـەوان پەیوەنـدییێن واتاییـدا دیاردبیـت، ئـەوێن واتایـا پـەیڤێ د ناڤ فەرهەنگێدا پێ دیاردبیت، کو بریتینە ژ پەیوەندییا هەڤواتا، دژواتـا، جیـاوازی، بـەش و گشـت و ب خوڤـەگرتنێ، ژ بـەرکو واتاسـازییا فەرهـەنگی ژی((ئـەو واتایـا، کـو واتایـا پـەیڤان د فەرهەنگێـدا پـێ رۆهـن دکـەت، کـو زۆربـەیا وان هـەڤ واتانـە و هنـدەك جـاران پەیوەندی ب واتایەکا دی هەیە، ئەڤ واتایـە واتایـا سـەردەمی یـا پـەیف ب خوڤـە دگریـت، ئەڤ واتایە پەیوەندیا فەرهەنگێ ل گـەل پێـنج پەیوەنـدییێن واتـایی یـێن پـەیڤێ دبینیـت، کو تورِەکا واتایی پێکدهینیت))(سیپان عوسمان عومەر، 2013، 52).

پشکا سێیی: واتا و ڕەهەندێن ئەوێ:

1- واتا چییە؟

واتا–meaning[1] ئێکە ژ ئەوان زارافێن تەمومژ و مشتومڕ د ناڤ زمانڤانییێدا ل سەر هەی. ئوگدن و ڕیچاردزی د پەرتووکا خۆدا ئەوا ب ناڤێ (واتایا واتایێ) نێزیکێ (22) پێناسەیان ل سەر واتایێ کۆمکرینە.

زارافێ واتا–meaningبریتییە ژ مەبەست و نیاز و گرنگییێ ژ لایێ ئیتیمۆلۆجیڤە ژ پەیڤا ئەلمانی یا کەڤن (meina) هاتییە دارشتن، کو ئەڤە واتایا هزر یان مەبەست یان دەربڕین ژ مەبەستداریێ دهێت. هەروەسا یا دارشییە ژ پەیڤا (minni)، کو ب واتایا بیرکرن و بیرانك و هۆشی دهێت(Williams.P,-,5).

هەر وەکو هاتییە دیارکرن، کو واتاسازی ڤەکۆلینێ ل واتایێ دکەت، بەلێ پرسیارەك خۆ دسەپینیت، ئەوژی ئەوە، کو ئایا هەمی جۆرێن واتایێ دچنە دبن چەترێ واتاسازییێدا یان ب تنێ هندەك جۆرێن واتایێ؟ بەلێ یا ل ڤێرێ گرنگ ئەوە، پێدڤییە پرسیارا هندێ بهێتە کرن: واتا ب خۆ چییە؟(Lyons.J, 1995, 3).

بێگومان زانین یان پێناسەکرنا واتایێ یا ب سانەهی نینە، ئەوژی ژ بەر هندێیە، کو چەند تیۆر و بۆچوون هەنە و هەر ئێك ژ ئەوان ب ڕەنگەکی تەماشەی تێگەهێ واتایێ دکەت، کو دێ هەولدەین د پشکێن بهێتدا ، ل سەر بابەتێ واتا چییە؟ ڕابوستین و ب تێروتەسەلی ل سەر باخڤین.

واتا ب کاکلا ڤەکۆلینا واتاسازییێ دهێتە هژمارتن، ئارمانج و کارێ واتاسازییێ ئەوە ل دویڤ واتایێ بگەڕیت و ڕەهەندێن ئەوێ دیاربکەت.

---

[1] پێدڤییە ل ڤێرێ جوداهییێ د ناڤبەرا هەر دوو زارافێن(meaning) و (Sense)دا بکەین. ب دیتنا (کمال بشر)ی، زارافێ (Sense) بەرتەنگتر ژ زارافێ(meaning). ب دیتنا ئەوی (Sense) واتایا هۆشەکییە-conceptial meaning یان زارڤەکێ کورتکریە بۆ واتایا هۆشەکی، کو واتایەکا بەرتەنگ هەیە، یان واتایا پەیڤێیە یان یا دەربڕینێیە، بەلێ زارافێ(meaning) بەرفرەهترە و لایەنێن ئەوێهەمەجۆرن.

ل ڤێرێ پێدڤییە ئەوێ چەندێ دیاربکەین، کو ئەگەر پەیڤان واتا هەبیت، ئەڤجا چەوا دێ د ئاخڤتنێدا ئەو واتا یاهەی دێ گەهینیت یان چەوا پەیڤ دێ ب تەمامی ئەو واتایا ددەت دێ گەهینیت؟ (بلمر، 2012، 11).

کەیت کیرنس دیاردکەت، کو دوو ڕێکێن سەرەکی هەنە، کو واتایێ بدەینە پەیڤان یان واتایان بدەینە دەربڕینان، ئەوژی ئەڤێن ل خوارێنە:

- ڕێکا ئێکێ: ڕێکا ئێکێ یا سادە و ساکارە، ئەوژی پێشکێشکرن یان دانا نموونەیانە، ئەوێن پەیڤ ئاماژەیێ پێ دکەن. بۆ نموونە پەیڤا (شین) ئاماژەیێ ددەتە ڕەنگی و تشتێن (شین) د جیهانێدا.

- ڕێکا دووێ: ڕێکا دووێ بۆ دان و پێشکێشکرنا واتایێن پەیڤان، ئەوژی پێناسەکرنا پەیڤانە ل گەل دانا دەربڕینین دی ئەوێن هەمان واتا یان تێگەهـ یان ناڤەرۆك هەین. باشترین نموونە بۆ ئەڤێ چەندێ وەرگێڕانە ژ زمانەکی بۆ زمانەکی دی(Kearns.K,2011,2-3).بۆ نموونە (The blue train) ب واتایا (شەمەندەفرا شین) د زمانێ کوردیدا دهێت و ئەڤەژی ئەوێ چەندێ دگەهینیت، کو دەربڕینا ئینگلیزی و کوردی هەمان ناڤەرۆك و واتا هەیە.

ژ هەژییە ئەوێ چەندێ ژی بێژین، کو ب ڕێکا هینانا دژواتا یان هەڤواتایێن پەیڤان، د شیاندا هەیە، واتایا پەیڤان دیاربێت. وەکو بێژین دژواتا (تاری)یێ(ڕوناهی)یە و هەڤواتا (جەنگەل) (دارستان)ە.

واتا- meaning تێگەهە د واتاسازییێدا و دهێتە نیاسین، کو واتایێ دوو پێکهاتە هەنە:

1- ژێدەر یان دەلالەت -Reference: بریتییە ژ هەر تشتەکی د جیهانێدا، کو ب ڕێکا پەیڤێ یان دەربڕینی ئاماژە پێ دهێتە کرن.

2- واتایا پەیوەندی –:Sense بریتییە ژ سیستەمێ هیمایێن ئاسۆیی و ستوونی د ناڤبەرا یەکەیێن زمانیدا(htt://www.google-uk/? gws-rd…what-is- Meaning.).

جەیمس هۆلیس دیاردکەت، کو واتا بەرهەمەکە ب ڕێکەکێبۆ ژیانێ دهێتە پێشکێشکرن،کو دڤێت مرۆڤد ناڤدا ژیابیت(Williams.P,-,5).

لویس کارۆل بۆ هندێ دچیت، کو واتا ب رێکا پەیڤاندهێتە هلگرتن یان گەهاندن ، کو ب ئیرادەیا ئاخڤتنکەری کاریگەر دبیت(Hurford.J.R & Heasley.B, 1996, 2).

ب دیتنا پیرسی سێ هۆکارێن سەرەکی هەنە بەشداریێ د واتادارکرنا گوتنێدا دبینن، ئەو هەر سێ هۆکار و فاکتەرە ژی ئەڤێن ل خوارێنە:

1- پروسێسێن هۆشەکی(عقلی)، کو ئەڤەژی هزرە.

2- هێما(پەیڤ).

3- واتا: ئەڤەژی تشتە، ئانکو تشتێ ژدەرڤەی زمانی.

پرسیار ل ڤێرێ ئەوە چەوا ئەڤ هەر سێ ڕەگەز یان هۆکار پێکڤە دهێنە گرێدان؟ د بەرسڤدانا ئەڤێ پرسیارێدا دێ بێژین: د ناڤبەرا هزرێ و هیمایێدا، پەیوەندییەکا هێمایی هەیە و د ناڤبەرا هزر و تشتێ ژدەرڤەدا پەیوەندییەکا ئاماژەیی هەیە، بەڵێ د ناڤبەرا هێما و تشتێ ژدەرڤەدا ل دوێف بۆچوونا ئۆگدن و ریچاردزی چ پەیوەندییەکا راستەوخۆ نینە، هەروەسا ئەو پەیوەندییا ئاماژەیی بۆ تشتی د ناڤ مێشکێ ئەوی کەسێدا دروست دبیت، ئەوێ گوتنێ بکاردهینیت (/htm.

(http//courses.Logics.it/Ew/26)، کو د شیاندایە ئەڤان هەر سێ ڕەگەزان د ئەڤێ سێگۆشەیا واتاییدا ڕوهنبکەین:

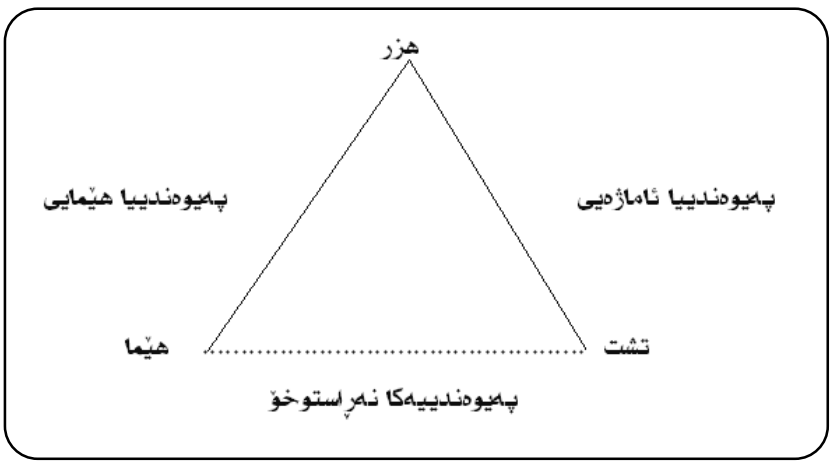

هەر وەکو بەری نوکە مە گوتی پێناسا واتایێ یا ب سانەهی نینە، ژ بەرکو چەند تیۆر و بۆچوونەك هەنە، کو هەر ئێك ژ ئەوان ب ڕەنگەکی پێناسا واتایێ دکەت، دیسانهەر زانایەکی ل دویف بۆچوونا خۆ پێناسەکریە. بۆ نموونە ئۆگدن و ڕیچاردزی، د پەرتووکا خۆدا ئەوا ب ناڤێ واتایا واتایێ نێزیکی (22) پێناسەیان بۆ واتایێ گوتینە، ل خوارێ دێ هەولدەین چەند پێناسەیەکان بۆ واتایێ بهینین:

1- ئەفلاتون د پێناسەکرنا واتایێدا دبێژیت: واتا بریتییە ژ پەیوەندییەکا دوو لایەنی د ناڤبەرا دوو تشتاندا، کەرستەیەك یان پەیڤەك د ناڤ زمانیدا و تەنەك ژ دەرڤەی زمانی(ئارا عەلی ئەحمەد، 2008، 15).

ئەڤ پەیوەندییا د ناڤبەرا پەیڤ و تەنیدا (ئەفلاتون) ب پەیوەندییەکا ڕاستەوخۆ دهژمێریت و ب پەیوەندییەکا ئاماژەیی دهێتە نیاسین(ئارا عەلی ئەحمەد، 2008، 16).

پەیڤ (د + 1 + ر) پەیوەندییا ئاماژەیی تەن (🌴).

2- ئەرستۆ سەبارەت پێناسەیا واتایێ دبێژیت: واتا بریتییە ژ ئەوێ هەڤچەشنییا بۆچوونێ ئەوا د مێشکی مرۆڤیدا هەی و ئەرستۆی جوداهی د ناڤبەرا سێ خالاندا کریە، ئەوژی ئەڤەنە:

أ- تشت د جیهانا ژدەرڤەدا.

ب- بۆچوون= واتا.

ج- دەنگ= هێما یان پەیڤ(أحمد مختار عمر، 2006، 17).

3- ب دیتنا ئۆگستین و ئەگویانسی واتا بریتییە ژ ئەوێ پەیوەندییا د ناڤبەرا هێما و تشتاندا هەی، کو ب مەبەست هاتییە دەربڕین(Meaning-philosophy-of-http://en.wikipedia.org/wiki/Meaning).

4- دی سوسێر و ئولمان د پێناسەکرنا واتایێدا دبێژن: واتا پەیوەندیەکا ئالوگۆرە د ناڤبەرا فۆرم و واتایێدا، کو هەر ئێك ژ وان بێی یا دیتر دروست نابیت(نور الهدی لوشن، 2006، 27) و(عبد القادر عبد الجلیل: 2006، 146).(دی سوسێرو ئولمان) بۆهندێ دچن، کو د شیاندا نینە

فۆرم و واتا ژ ئێك و دو بهێنه جوداكرن، بەلكو هەر ئێك ژ وان داخوازا یا دیتردكەت، ئەفەژی د مێشكێ تاكه كەسێن جڤاكەكێ دیاركریدا دپاراستینه.

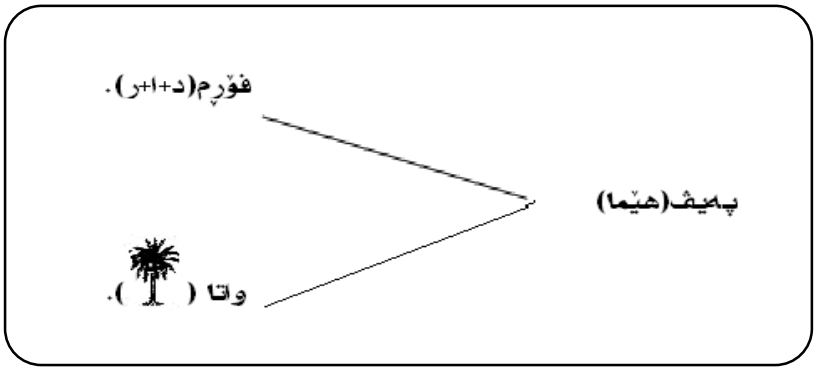

هەژی ئاماژەپێ كرنێیه بێژین،كو هەر گوهۆرینەك د رێكخستنا دەنگێن هەر پەیفەكا دەست نیشانكریدا ڕوی بدەت، ئێكسەر ئەو پەیف دێ وێ واتا هەی ژ دەست دەت و دێ واتایەكا دی دەت و ڕەنگه ژی چ واتایان نەدەت، ئەگەر ئەو پەیف د فەرهەنگا وی زمانیدا نەبیت.

5- میسباح ل دوور پێناسەیا واتایێ دبێژیت: واتا ئەو پەیامه ئەوا ژ لایێ ئاخڤتنكەری بۆ گوهداری، ب رێكا كودەكی دهێتە ڤەگوهاستن و ئەڤ كودە چێدبیت زمانی بیت(زنجیرەكا پەیڤان) یان نەزمانی بیت. وەكو(دەربڕینێن ڕوی و لڤین و چاڤ نقاندن و گرنژینان...هتد)، ئەڤجا ب هەر ڕەنگەكی بیت دشیاندایه پێناسایەیا واتایێ ب ئەڤی ڕەنگی بكەین: كو واتا بریتییە ژ گروپەكێ كریارێن لڤینێ یان پرۆسێسێن، كو ئاخڤتنكەری دڤێت ل دەڤ گوهداری بئافرینیت یان دروست بكەت، ئەوژی ب رێكا بكارهینانا ڕستەیان(Al-Sulaimaan.M.M,2010,63).

6- سبستیان لوبنەر د پێناسەكرنا واتایێدا دبێژیت: واتا بریتییە ژ تێگەهەكێ بەرفرەه ژ پراكتیكرنان، هندەك ژ ئەوان ژ سنووری واتایا هەی دویردكەڤن و هندەك تێگەه ژی

خودان واتایا حەرفینە و واتا بەردەوام بریتییە ژ واتایا تشتی یان دیاردەیان، کو ب رێکا پەیڤان و ڕستە و کریاران دهێتە نواندن(Lobner.S,2002,2).

7- یوێل ئەزیز، د پێناسەکرنا واتایێدا دبێژیت: واتا ئەوە کو ب رێکا فۆرمی بهێتە نواندن یان ئاماژە پێ بهێتە کرن(Aziz.Y.Y & Lataiwish. M.S, 2000, 6).

8- ماسوێس دەربارەی پێناسەیا واتایێ بۆ هندێ دچیت، کو: واتا تشتەکێ تەقلیدییە بۆ تشتەکی کو ب رێکا ڕستەیێ دەربڕین ژێ دهێتە کرن. ئەو شێوە یان فۆرمێن دەربڕینێ ژ تشتەکی دکەن، ئەو شێوە (فۆرمە) خودان واتانە، بەلێ ئەو شێوەییێن(فۆرمێن) دەربڕینێ ژ تشتی نەکەن، ئەو بێ واتانە(Mathews.P.H, 2007, 240).

9- ئەدریان ئەکماجیان پێناسا ئەوی بۆ واتایێ ئەوە، کو واتا جۆر و هەبوون(کیان) یان تشتە و ئەم بەحسێ ئەوان پەیڤان دکەین، ئەوێن واتا هەین یان بەحسێ ئەوی تشتی دکەین، کو هەمان واتا هەبیت(Akmajian.A,2001 ,213).

10- جاك ڕیچارد و ڕیچارد سکمیدت د پێناسەکرنا واتایێدا دبێژن: واتا د زمانڤانییێدا، ئەوە زمان دەربڕینێ ژێ دکەت، ل دوور ئەوێ جیهانێ ئەوا ئەم تێدا دژین یان هەر جیهانەکا دی بیت(Richards.C.J & Schmidt,2010, 355).

11- ساوسورس ل دوور واتایێ دبێژیت: واتایا پەیڤێ ب تنێ د شیاندایە بهێتە وەسفکرن، ب رێکا کاریگەرییا پەیڤێن جوداهییێن ڕەخ و دۆرێن پەیڤێ د ناڤ سیستەمێ زمانیدا هەی (Traugott.E.C & Kort mann. B, 2007,10).

12- لالاند ب چەند شێوەیان پێناسەیا واتایێ کریە. وەکو:

أ- واتا ئەوە تە بڤێت تۆ بێژی و بگەهینییە مێشکێ گوهداری، ئەڤجا چ ڕستە بیت یان هەر ئاماژەیەکا دی بێژی، کو ب هەمان ڕۆلی ڕابیت.

ب- واتا بریتییە ژ بهایێ ڕاستەقینە بۆ ئاماژەیێ، ل سەر ئەوی بنەرەتێ بکارهینان دیاردکەت یان زارافێ بۆ هاتییە دانان؛ ب ئەڤێ چەندێ (واتا) ل گەل (پێناسە)یێ یان(زوی تێگەهشتنا ئاسان) یەکسان دبیت و ئەڤ بهایە دوو بەشان ب خۆڤە دگریت، ئەوژی(واتایا حەرفی) و (مەبەست)ن(عدنان بن زریل، 1981، 61).

13- جەمیل سلیبا ل دوور پیناسەیا واتایی دبیژیت: واتا بریتییە ژ وینەیێ زەینی، کو پەیف نواندنا ئەوی دکەت(عدنان بن زریل، 1981، 52).

14- ئوگدن و ڕیچاردز د پەرتووکا (واتایا واتایێ)دا، ل دوور پێناسەیا واتایێ چەند پێناسەك ڕێزکرینە. وەکو:

- واتا مولکیەتە یان بریتییە ژ تایبەتییەکا خویەتیی.
- واتا پەیوەندییەکا بژارەیە تشێن دیڤە ب تشتێن دیڤە و هەمی گاڤان یا ب سانەهی نینە بۆ

شرۆڤەکرنێ.

- واتا جەوهەرە.
- واتا بریتییە ژ ئەوێ واتا پەیف ب خۆڤە دگریت یان ئاماژەیێ پێ ددەت.
- واتا چالاکییا تشتەکییە.
- واتا بریتییە ژ واتا پەیڤێن، کو گرێدای ب واتایا پەیڤانڤە د ناڤ فەرهەنگێدا.
- واتا ڕویدانەکا مەبەستدارە.
- واتا ئینتهاك و شکاندنە.
- واتا جهە بۆ هەر تشتەکی د سیستەمیدا.
- واتا ئەنجامێ کارەکییە(فعلی) بۆ تشتی د سەربۆرا ئایندەیدا.
- واتا بریتییە ژ ئەنجامێن تیۆرییێن د ناڤ گوتنێدا هەین.
- واتا سۆزە، کو دهێتە ئازراندن ب هەر تشتەکێ پێڤە گرێدای بیت.
- واتا گرێدایە ب ئاماژەیێڤە، ئەوژی ب ڕێکا پەیوەندییەکا هەلبژارتی.
- واتا کارتێکرنە بۆ هاندەرەکی، ئانکو پێکڤەگرێدانەکا داخوازکریە.
- واتا بریتییە ژ پەیداکرنا کارتێکرنەکا گونجای بۆ هەر ڕویدانەکێ.
- واتا بریتییە ژ پێشنیارا هەر تشتەکی د حالەتێ هێمایێدا.
- واتا بریتییە ژ ئاماژەپێکرنا بکارهینەرێ هێمای ب شێوەکێ فعلی.
- واتا بریتییە ژ ئاماژەپێکرنا بکارهێنەرێ هێمای ب شێوەکێ تەمام.

- واتا بریتییه ژ ئاماژەپێکرنا بکارهینەرێ هێمای و هزر د هندێدا بکەت، کو پیدڤییە هێما
ئاماژەیێ پێ بکەت.
- واتـا بریتییـه ژ تێگەهشـتنا ڕاڤەکـەرێ هێمـای و نەڕاسـتەوخۆ ل ئاماژەپێکرنـا ئاخفتنکەری بگەهیت(Ogden.C.K & Richards.I.A,1923,186-187).

هەروەسا ئەڤەژی چەند پێناسەیەکن، کو ژ لایێ زمانڤانانڤە بۆ واتایێ هاتینە گوتن:
- واتـا جادۆیـە یـان خەیالـە، وەکـو تشـتەکێ بنـەرەتی یـان جەوهـەری دیاردبیـت، کـو ب ڕێکەکا
جادۆیی ب پەیڤێڤە گرێدایە، ئەوا دەربڕینێ ژێ دکەت.
- واتا بریتییە ژ ئەوان پەیڤان ئەوێن دەروازەیێ بۆ چوونا ناڤ فەرهەنگان پێکدهینن.
- واتا بریتییە ژ ئەوا ئەم دەربڕینێ ژێ دکەین، داکو بگەهیتە گوهداری، ئەوژی ب ڕێکا جێبەجیکرنا ئەوێ د کریارا زمانیدا.
- واتا بریتییە ژ جهێ تشتی د ناڤ سیستەمیدا. بۆ نموونـە واتـا پـەیڤێ ب ڕێکـا پـەیڤێن ڕەخ و
دۆر ب دەستڤە دهێت.
- واتا بریتییە ژ ئەنجامێن پراکتیکی و تیۆری بۆ پەیڤێ، ئەوژی ل دویڤ سەربۆرا مە یا ئایندەیی دمینیت(http//courses.Logics.it/Ew/26 .htm/).

ژ ئـەنجامێ ئـەڤان هـەمی پێناسـەییێن ل سـەری بـۆ مـە دیاردبیـت، کـو واتـایێ چـەند پێناسـە هەنـە و پێناسـەکرنا واتـایێ یـا ب سـانەهی نینـە، بـەلێ ل گـەل هنـدێ ئـەم ژ ئەنجامێ ئەڤان هـەمی پێناسـەیان دێ شـێین بێـژین: واتـا بریتییـە ژ ئـەوی چـەمکی یـان هزرێ ئەوا د ناڤ کەرەستێن زمانیدا هەی و ئەڤ کەرەستە ڕێکێن ڤەگوهاستنا واتایێنـە ژ ئاخفتنکەری بۆ گوهداری و بەرۆڤاژی.

2 - واتـا د ناڤبەرا زمانڤانی و زانستێن دیدا :

بەری ئەم بهێین بەحسێ تێگەهێ واتـایێ د نـاڤ زانستاندا بکـەین. پێدڤییـە ئاماژەیێ ب ئـەوێ چـەندێ بـدەین، کـو تەمومـژی د زارافـێ واتـایێ ب خـۆدا هەیـە، هـەر وەکـو بـەری

نوکه مه ئاماژه ب ئەڤێ چەندێ کری، ئەڤە بۆ ئەگەر ئوگدن و ڕیچاردز نێزیکی بیست و دوو پێناسەیان بۆ واتایێ دابنن.

زمانڤانان بتنێ گرنگی ب ڤەکۆلینا واتایێ نەدایە، بەلکو گرنگیپێدان ب واتایێ ژ لایێ گەلەك زانستێن دیژیڤە دهێتە دیتن. پالمر د ئەڤی بواریدا دبێژیت: زمانڤانان گەلەك مفا ژ ڤەکۆلینێن ئەڤان زانستان(فەلسەفە، ئەنتڕۆپۆلۆجی، دەروونناسی) ل دوور واتایێ دیتینە، هەر چەندە ڕێبازا ئەوان بۆ بابەتێ واتایێ و پلانا ئەوان بۆ واتایێ، یا جودایە ژ یا زمانڤانان(بلمر، 2012، 25-26).

فەلسەفە یان فەیلەسۆف گرنگییێ ب زارافێ واتایێ-meaning ددەن، ژ ئەوی ئالییێ کا چەند خزمەتا ئارمانجێن ڤەکۆلینا ئەوی دکەن، پاشی دهێت واتایێ ل ژێر سیبەرا ڕاستی و نەڕاستییێ یان ل سەر بنەرەتێ ئەواندەستنیشاندکەت. هەروەسا دەروونناسی یان دەروونناس دهێت واتایێ ل دویف ڕەفتاری یان ڕەوشتی دەستنیشدکەت، ل ژێر سیبەرا هاندەر و بەرسڤدانێ، بەلێ ڕەخنەیا ئەدەبی زارافێ واتایێ دەستنیشاندکەت ژ ئالییێ گونجانا خواندەڤانان و ڕێککەڤتنا ئەوان ژ نەبوونا ئەوێ ل گەل کارێ ئەدەبی ل دەمێ دهێتە شرۆڤەکرن(لیتش، 2012، 15). ئەڤ چەندە د هندەك ڕێبازێن ڕەخنەیيا نویدایە، وەکو د بونیادگەری و هەلوەشانگیرییێدا دهێتە دیتن، بەلێ ل گەل هندێ هندەك ڕێبازین ڕەخنەیی هەنە، وەکو مێژوویی و جڤاکی د شرۆڤەکرنا کارێ ئەدەبیدا گرنگییێ ب واتایێ ددەن.

زمانڤانی د ڕێکا خۆدا بۆ ڤەکۆلینا واتایێ، ب ڤەکۆلینا تایبەتمەندییێن واتایێ ب شێوەکێ ڕێکخستی ڕادبیت، هەروەسا یا ئارمانجدارە، کو ئاماژەیێ ب واتایێ ب شێوەکێ گشتی و تەڤگر(شامل) د هەمی زماناندا بدەت، ئەڤجا ژ بەر هندێ ئەڤ ڕێکا ڤەکۆلینێ ل واتایێ تەڤگرتر و بەرفرەهتر ژ ڕێکێن فەلسەڤی و لۆجیکی ئەوێن خۆ پابەندکرین ب بوارەکێ دیارکری ژ ڕستەیێ:(وەکو گوتنان و ناڤەرۆکێ) د زمانەکێ دیارکریدا، بەلێ ل گەل هندێ شرۆڤەکرنا لۆجیکی کاریگەرییەکا مەزن ل سەر واتاسازییا زمانییا هەڤچەرخ هەیە(Crystal.D,1997,100).

بەلێ پێدڤییە ئەوێ چەندێ ژی بزانین، کو د سنووورێ واتایێدا، ڕێکا زانستی بۆ ڤەکۆلینا واتاسازییێ ئەوە، کو دڤێت ژ تێگەهێ پەرەپێدای یێ زارافیبهێتە جوداکرن،

ئەوێ گەلەك پێشكەفتی، ئەوژی ل دەمێ مرۆڤ ل سەر چەوانییا بكارهینانا زمانی ژ بۆ شێلیكرنا(تەشویشكرنا) گشتیدئاخڤن (Crystal.D,1997,100)، كو ئەڤەژی ب پراگماتیك ناڤدارە.

ئارمانجا بسپۆرێن واتایێ ئەوە سروشتێ واتایێ ڕوهنبكەن. واتایا پەیڤ و ڕستەیان د زمانەكیدا د شیاندایە بهێتە گوتن، كو ل دەڤ شیانا زمانی یا ئاخڤتنكەرێ زمانیێا ناسیارە. ئاخڤتنكەرێن زمانێن دایكێ ژێدەرێ سەرەكینە بۆ زانیاریان ل دوور واتایێ (Hurford.J.R & Heasley.B, 1996, 7).

ل دوماهییێ پێدڤییە ئاماژەیێ ب ئەوێ چەندێ بدەین، كو زانا لیچی چەند تێبینییەك ل دوور واتایێ دانایە بەر دەستێ مە، ئەڤەژی سنووری ب واتایێ د زمانڤانییێ دكێشیت، ئەوژی ئەڤەنە:

أ- یا ڕاست نینە، پێناسەیا واتایێ ژ ئالییێ پابەندكرنا ئەوێ ب زانستیڤە، نە ب زمانڤانییێڤە بهێتە كرن.

ب- دێ باشتر بیت، ڤەكۆلینا واتایێ وەكو دیاردەیەكا زمانی بهێتەكرن، نەكو وەكو تشتەكێ ژدەرڤەی زمانی.

ج- ئەڤ خالا پێشتر:(ب)، گریمانا جوداكرنێ د ناڤبەرا زانینا زمانی و زانینا جیهانا ڕاستەقینەدا دكەت(Leech . G, 1974, 9).

3- واتا د بیاڤێن زمان و ئەدەبیدا:

واتا بیرۆكەیەكا سەرەكییە، د ڤەكۆلینا زمانیدا ب دوو ڕێكێن سەرەكی هاتییە بكارهینان، ئەو هەر دوو ڕێك ژی ئەڤێن ل خوارێنە:

أ- دەستنیشانكرنا گرنگییا پەیامێ، كو ئەڤەژی ئارمانجا دوماهیكێیە د داخوازییا زمانیدا و ل سەر ئەڤێ هەمییێرا، ئەركێ زمانی گەهاندنا واتاییێیە.

ب- واتا دهێتە بكارهینان، وەكو ڕێكەكا سەرەكی بۆ شرۆڤەكرنا پێكهاتا زمانی(Crystal.D,1992,247).

واتا د بنەرتدا سەر ب ڤەكۆلینین زمانیڤەیە و واتایا زمانی نواندنا پەیوەندییا ئالوگۆرا د ناڤبەرا فۆرم(دال) و واتا(مەدلول)یدا دكەت. دال پەیڤ یان واژەیا دركاندییە و

مـەدلول واتایـە. ئـەڤ پەیوەنـدییا د ناڤبـەرا ئەوانـدا دبیتـە ئەگـەر هـەر ئێـك ژ ئـەوان داخوازا یا دی بکەت، فۆرم ب تنێ داخوازا واتایێ ناکـەت، بـەلکو واتـا ژی داخـوازا فـۆرمی دکەت، ئەو پەیوەندییا بهێزا د ناڤبەرا ئەواندا هـەی، دی سوسیری ب دوو ڕوویـێن پـارەکێ لێکچواند. هەر پەیڤەك سـەر ب بوارەکیڤەیـە، کـو تێـدا ب شـێوەکێ زنجیرەیـی دابەشـدبن (مصطفى محمد الحسناوي، 2011، 65).

ژ هەژییە بێژین، پەیف د نـاڤ فەرهەنگێـدا واتایـەکا بـەرفرەه هەیـە. ل ئـەوی دەمـی واتایا پەیڤێ دهێتە دەستنیشانکرن، ل دەمێ دچیتە د سـنووردێ یەکـەیا ژ خـۆ مـەزنترا یان دچیتە د ناڤ دەوروبەرێ نەزمانیدا. وەکو د ئەڤان نموونەیاندا دیاردبیت:

- پرچا ئەوی یا درێژە.(درێژ ب واتایا <– کورت> هاتییە.)
- دەستێ ئەوی یێ درێژە.(درێژ ب واتایا خودان شیان هاتییە.)
- کچا سپی هات.(د ئەڤێ نموونێدا ئەگەر ب توانج بهێتـە گـوتن. د شـیاندایە سـپی واتایـا بەرۆڤاژییا خۆ بدەت، ئانکو ب واتایا ڕەش بهێت.)

تێگەهێ واتایێ د بیاڤی ئەدەبیدا ب تنـێ ل سـەر واتایـا هـەر ڕەگـەزەکی ژ ڕەگـەزێن دچـنە د نـاڤ دروسـتکرنا کـارێ ئەدەبیـدا، هەروەسـا ل سـەر تـۆرا پەیوەنـدییێن ئـالوگۆر د ناڤدایا گرێـدای نینـە ، بـەلکو دڤێـت ڕێکـا نوانـدنا ئـەوێ بـۆ ئـەرکێن ئـەوێ و چـەوانییا ڕێکخسـتنا ئـەوێ د ئـەڤی سیسـتەمیدا ب خۆڤـە بگریـت، ئـەوژی ژبـۆ ب دەسـتڤەهینانا چـالاکییەکا ئێسـتاتیکییا تایبـەت، ئـەدیب ل دەمـێ دنڤێسـیت هەولـددەت ب زمانـەکێ دەربڕییـێ خـودان واتـا بنڤێسـیت، هەروەسـا ل دەمـێ شـعرەکێ ژی دنڤێسـیت. واتـا د تێگـەهێ ئەدەبیـدا د بلـنترین ئاسـتێ خـۆدا دهێتـە بکارهینـان، هـەتاکو بابـەت بگەهیتـە بکارهینانـا سـیمبۆلێن ئـاینی و میـژوویی و هەروەسـا بکارهینانـا دەربڕینـان ژی ژ پـەرتووکێن بـەرێ و یـێن دی ژی و واتـا ب بیـاڤێ ئەدەبیڤـە دهێتـە گرێـدان، ژ ئـالییێ ب کارهینانـا پـەیف و واژەیانڤـە د نـاڤ ئـالافێن ڕاگەهاندنێـدا، ژ پێخەمـەت دروسـتکرن و ئافاکرنـا نێـڕین و بۆچـوونان ل دەڤ جـەماوەرێ ئارمانجـدار، تێگـەهێ واتایـا ئـەدەبی ئـالۆزتره ژ تێگـەهێ واتایـا زمـانی و ڤـەدیتن و دیارکرنـا واتـایێ د نـاڤ دەقـی ئەدەبیـدا داخـوازا شـرۆڤەکرنەکا هـویرتر دکـەت ژ ئـەوێ گرێـدانا ب ڤـەدیتن و دیارکرنـا واتایـا زمانیڤە هەی (مصطفى محمد الحسناوي، 2011، 66).

4- ئاریشەییێن واتایێ د ئەدەبیدا:

واتا ئاریشەکا ب زەحمەتە و ل ڤێرێ دێ هەولدەین بزانین کا واتا چییە؟ ئایا کارێ ئەدەبی چییە؟ یان واتایا راستەقینە یا ئەدەبی چییە؟

ل ڤێری گەلەك ڕێك هەنە، بۆ گەهاندنا ئەڤێ چەندێ، ئەوژی ئەڤەنە:

- واتا ئەوە، کو نڤیسەری مەبەست بیت.

- واتا ئەوە دەق دئافرینیت و د دەقی ب خۆدا هەبیت.

- واتا ئەوە ژ لایێ خواندەڤانیڤە بهێتە دیتن(Lye.J,1996,1).

ل خوارێ دێ هەولدەین، ئەڤان خالێن ل سەری ڕوهنبکەین:

أ- نڤیسەر: ئایا هەر کارەکێ ئەدەبی، ئەوێ چەندێ دگەهینیت، کو نڤیسەری مەبەست بیت؟ ئەگەر بەرسڤ بەلێ بیت، چەوا دێ شێت ئەوێ چەندێ بێژیت؟ ئەگەر مە هەمی بەلگە هەبن، کو ئەڤ چەندە ب ڕێکا دەقی ب خۆ ب دەستڤە دهێت، ل ئەوی دەمی ئەم ب تنێ دێ پێشبینییێ ب هندێ کەین ئەو ئەولەویات و هزرێن تایبەت ب نڤیسەریڤە چنە؟ ئەڤەژی گرۆپەکە ژ مومارەسات و پرۆسیسێن ڕاڤەکرنێ. لێ ئەڤە دشێت ب ئەڤی ڕەنگێ ل خوارێ ژی ب دەستڤە بهێت(Lye.J,1996,1):

1- **ب ڕێکا خواندنا بەرهەمێن دییێن هەمان نڤیسەری.**

2- **ب ڕێکا زانینا گەلەکێ ل دوور جۆرین واتایێ، ئەوێن بەربەلاڤ د ناڤ بەرهەمێ ئەدەبیدا.**

3- **ژ ئالییێ زانینێڤە ڕەمز و بەهایێن ڕەوشەنبیری یێن ئەوی سەردەمی چنە؟**

هەر دەقەکەك واتایێ یان مەبەستێ، ب ڕێکا گرۆپەك ژ نەریت و ڕێکێن لاسایکرن و خەیال و ڕەمز و هزرێن ژ ئالییێ جڤاکیڤە هاتینە پشتەڤانیکرن و ئەوێن پێشوەخت هەین دهێتە گەهاندن.مەبەست یان نیازا داهێنانێ یا ئالۆزە، کو نە ب تنێ ژ ئالییێ ڕێکێن نڤیسەری بۆ واتایێ و بکارهینانا لاسایکرنێن ئەدەبی یان ڕەوشەنبیری ب دەستڤە دهێت، بەلێ ڕاستی ئەڤەنە(Lye.J,1996,1):

1- کـارێ نفێسـەری چـێدبیت واتـایێن ڕەمـزی یـان ڕەوشـەنبیری ئـەوێن ب تـەمامی بـۆ نفێسـەری ب خـۆ نـەڕوهن بـن بەرجەستەبکەت و چـێدبیت ب تنـێ ب ڕێکـا تێگـەهێن مێژوویی و ڕەوشەنبیری دیاربیت.

2- چـێدبیت نفێسـەر ئاگـایی یـان درکپێکـەر نـەبیت ب هـەمی ئـەوان سـۆزین د نـاڤ بەرهەمیچن ئەواندا هەین.

ب- دەق: ئایا واتا د دەقیدا هەیە؟

پێدڤییـە بێـژین: ڕەگـەزێن: ڕێزمـان و زمـان و بکارهینانـا وێنـەیان...هتـد د نـاڤ دەقیـدا گرنگییـا خـۆ هەیـە. ئەڤـە واتـایێ هلـدگرن و پێشکێشـدکەن، ئـەڤجا ئەگـەر ئـەم پرسیارێ بکەین: ئایا هەر خواندەڤانەکێ ڕەوشەنبیر وەکو ئێکـێ دی، دێ گەهیتـە هـەمان ڕاڤـەکرنێ؟ بێگومـان د بەرسـڤدانا ئـەڤێ خالێـدا دێ بێـژین: هـەمی ناگەهنـە هـەمان ڕاڤـەکرنێ، ژ بـەرکو ئـەڤ ڕەگـەزە ئـەوێن واتـایێ ڤـەدگوهێزن ب چـەند شـێوەیان د شیاندایە بهێتە ڕاڤەکرن(Lye.J,1996,2).

ج- خوانـدەڤان: ئایـا واتـایێ بـۆ خوانـدەڤانی ڕۆلێ خـۆ هەیـە؟ بـۆ بەرسـڤدانا ئـەڤێ پرسیارێ سێ کێشە هەنە:

1- واتا پرۆسـەیەکا جڤاکییـە، ئـانکو زمـان و نـەریت ب تنـێ ل ئـەوی دەمـی کاردکـەن، ل دەمـێ هەڤپشکبن ل گـەل واتـایێ. ل دەمـێ ئـەم دەقـەکی دخـوینین ل ئـەوی دەمـی، ئـەم بەشـداریێ د واتایـا جڤـاکی یـان ڕەوشـەنبیریدا دکـەین، چـونکی جڤـاك و ڕەوشـەنبیری هەڤپشکن ل گەل دەقی.

2- واتـا گرێـدای دەوروبەرییـە، ل دەمـێ مـرۆڤ دەوروبـەری دگوهۆڕیـت، ل ئـەوی دەمـی مرۆڤ واتایێ دگوهۆڕیت.

3- دەقێن ئەدەبی، کۆد و شێوازین خـۆیین تایبـەت هەنـە، ئـەڤجا هنـدی ئـەم زێـدەتر ژێ بـزانین، ئـەم زێـدەتر دێ شـێین دەقـی ڕاڤەبکـەین، ئـانکو ئـەم دێ پـتر ل دەقـی گەهین(Lye.J,1996,2).

5- **واتا ل کیڤەیە**-Where is the meaning؟

ئەوا پەیڤ و دەربڕینێن دی بۆ هندێ دبەت، کو خودان واتا بن، ئەوە کو ئەو پەیڤ و دەربڕین ل دوور تشان د جیهانا ژدەرڤەدا دزڤرن و ئەوا ئەوان دکەتە خودان واتا، پەیوەندییا ئەوانە ب جیهانا ژدەرڤە(ڕاستەقینە)ڤە، بەڵێ واتا و هەبوون(سروشت)، ئەوێن واتاسازی ڤەکۆلینێ لێ دکەت، د شیاندا نینە، ب شێوەکێ ڕاستەوخۆ بهێنە دیتن. د ناڤ تەمومژییا واتاییدا، وەسا دیار نینە، واتا ل هەر جهەکی وەکو ئێك بیت، نە د پەیڤێدا و نە د تشێن ب ڕێکا پەیڤاندا دهێنە وەسفکرن و نە د مێشکیدا-chapter-what (cc.pku.edu.cn/douBTfine/Semantics/is-meaning pdf).

یا گرنگە تێبینییا هندێ بکەین، کو واتا ناکەڤیتە د فۆرمێ فیزیکییێ پەیڤاندا و د شیاندا نینە، پێناسەیا پەیڤان ژ ئالییێ پەیوەندییا ئەوێ ب سیمایێن فیزیکیڤە بکەین و ل سەر ئەڤێ خالێ مشتو مڕ و گفتوگۆ هەنە، ئەوژی ئەڤەنە:

1 - وەکهەڤی د ناڤبەرا ناڤ و ناڤکرنێدا نینە. شێوە یان فۆرمێن زمانی چ وەکهەڤییەکا سروشتی ل گەل ئەوان تشتان ئەوێن نواندنا ئەوان دکەت نینە.

2- نە ب تنێ زمان د واژە و پەیڤێن زمانییێن خۆدا ژێکجودانە، بەلکو د ئێك زمانی ژیدا، کو پەیوەندی د ناڤبەرا پەیڤان و ئاماژەپێکرنا ئەوان یان نواندنا ئەواندا پەیوەندییەکە، کو شیانا گوهۆڕینی هەیە. هەر وەکو د دیاردێن بەرتەنگبوون، بەرفرەهبوون، نزمبوون و بلندبوونێدا دیاردبیت chapter-what-is-meaning (cc.pku.edu.cn/douBTfine/Semantics/pdf).

کورتییا بابەتی ئەوە، واتایا پەیڤان ژ سیمایێن فیزیکییێن ئەوان ناهێتە وەرگرتن و د شیاندا نینە، ل سەر وێنەیەکێ تایبەت د مێشکێ مندا یان د مێشکێ تە یان ئەویدا پابەند بکەین؛ بەلکو واتایا پەیڤان پێدڤییە ژ ئەوێ پەیوەندییا د ناڤبەرا پەیڤان و تێگەهـ و تشتێن د جیهانا ڕاستەقینەدا هەی وەربگرین.

6- **واتا و زمان:**

زمان ئالافە بۆ ڤەگوهاستنا واتایێ. پێکهاتەیا زمانی ئەرکێ خۆ ڕەنگڤەددەت و دشیاندایە ب شێوەکێ دروست ل زمانی بگەهین ب ڕێکا ئەرکێن ئەوی. ڤەکۆلینا زمانی بێی ئاماژەکرن ب واتایێ. وەکو ڤەکۆلینا نیشانەیێن ڕێکانە ژ ڕوانگەها تایبەتمەندییێن

فیزیکی(کێشه و جۆر و ڕەنگ...هتد) یان وەکو ڤەکۆلینا پێکهاتا چاڤییه بێیکو ئیشاره یان ئاماژه ب هەستێ دیتنێ بهێته دان.(Wierzbicka. A, 1996,3).

هەر دوو زانایێن ئەمریکی(بلۆمفیلد و چومسکی) ژ ئەوان پێشەنگان بوون ئەوێن خۆ ب ڤەکۆلینا زانستێ زمانیڤه تایبەتکرین، بێیکو ئاماژەیێ ب واتایێ بدەن.

بلۆمفیلد پێچەوانەی ئەدوارد سابیری، کو ژ واتایێ دترسا و دڤیا ڤەکۆلینا واتایێ ژ ئالییێ سیستەمێن دیڤەدویربێخیت. وەکو زانستێن کۆمەلناسی یان دەروونناسییێ و ئەگەرێ سەرەکییێ ترسیانا ئەوی ژ واتایێ ئەوبوو ، هەولدانا ئەوی بۆ هندێ بوو، کو ئەوی دڤیا زانستێ زمانی ب جودا وەکو زانست دروستبکەت و دابمەزرینیت و ئەو بۆ هندێ دچوو، کو ڤەکۆلینا واتایێ د شیاندا نینە ب هەمان چالاکی وەکو ڤەکۆلینا دەنگێن زمانی و پێکهاتێن زمانی بهێته کرن(Wierzbicka. A, 1996,3-4).

تیۆرا ڕەفتاریا بلۆمفیلدی بۆ هندێ دچوو، کو د شیاندا هەیە هەمی ئاماژە و هزر و چەمك و بۆچوون ب ڕێکا ڕەفتاری بهێنە زانین. هاریس خودانێ پەرتووکا (شەڕێن زمانی-1993) دگوت: هزرێن بلۆمفیلدی مزاجێ دەمێن زمانییە، ئەوژی ژ بەر هندێ، کو زمانڤانی ل دەڤ ئەوی زانستەکێ وەسفی و زانستەکێ پۆلینکاری بوو. وەکو زانستێ گیانەوەران و بایلۆجی و فەلەکناسییێ و سەرەدەریا مێشکی یا هەڤچەشن بوو بۆ ڕوحانییەتێ ئەوا زانست پشتگوه ئێخستی و هەمی پرسیارێن دەروونییێن خودان پەیوەندی:(فێربوون و زانین و بکارهینانا زمانی) کو د شیاندا هەیە ب ڕێکا ڕەفتار و ڕەوشتی بەرسڤا ئەوان بهێتە دان، ئەڤە دێ بیتە ئەگەرێ هندێ واتا ژ دەرڤەی چارچۆڤێ ڤەکۆلینا زانستی بیت(Wierzbicka. A, 1996, 4-3).

ئەوێن بەرگری ژ هزرێن بلۆمفیلدی کرین، گوتن: لایەنگرێن بلۆمفیلدی، نەکو بلۆمفیلدی ب خۆ ڤەکۆلین ل سەر ڕەهەندێن واتایێ د زمانڤانییێدا ئەنجامداینە.

ماسویسی-Mathews ئەو چەندە دیارکر، کو بلۆمفیلد ل سەر هندێ یێ بەرەوام بوو ، ئەڤێ چەندێ ڕوهنبکەت: کو د زمانیدا فۆرم(پێکهاتە) هەنە، کو د شیاندا نینە، ژ واتایێ بهێنە گۆشەگیرکرن. بەلێ یا بەر عاقل نینە بێژین: کو ئەوا لایەنگەرێن بلۆمفیلدی ئەنجامداین، ئەوان هەلویستێ بلۆمفیلدی یێ هەڤدژ بۆ واتاسازییێ وەرگرتییە. ماسویسی هەولدا ئەوێ چەندێ ڕوهنبکەت، کا بۆچی لایەنگەرێن بلۆفیلدی

بۆ هندی دچوون، کو فۆرم د شیاندایه و دڤێت بهێتـه وەسـفکرن بێیکو ئاماژه ب واتـایێ بهێتـه دان. کـو ژێکجـوداکرن د ناڤبـەرا فـۆرم و واتییـدا تشـتەکێ نورمـال و بەرچـاڤبوو. لایەنگـەرێن بلۆمفێلـدی د ئـەوێ باوەرێـدابووون، ئـەو پشتراسـتن، کـو ئـەو ل سـەر رێکـا بلۆمفێلدی د بەردەوامن(Wierzbicka. A, 1996,4).

بلۆمفێلدی ئەو چەندە ڕەتنەکر، کو نابیت د وەسفکرنا زمانیـدا هـەر ئاماژەکرنـەك ب واتـایێ بهێتـه دان، هەروەسـا ئـەوی نـەدڤیا پێرابـوونێن واتـایی ژ شـرۆڤەکرنا زمـانی دویربێخیت. بۆ نموونه ئەو ب هزرا هندێ ڕابوو، کو کاتیگۆرا رێزمـانی بـۆ ژمـارا(تـاك و کـۆم) بنکەیـەك یـان بنەرەتـەکێ واتـایی هەیـه و د شـیاندایه پێناسـا ئـەوان بهێتـەکرن، ئـەوژی ب رێکـا ئامـاژەکرن ب واتـایێ. کـو کـاتیگۆرا نـاڤێ کـۆم ب رێکـا واتـایێ دهێتـه پێناسەکرن. ئەوژی پترە ژ ئێکی:کەس و جه یان تشت).

بلۆمفیلـدی ئـەو بانگەوازییـه ڕەتکـر، کـو ئـەوی هەولدایـه، ڤـەکۆلینێ یـان چارەسـەریا زمـانی بێـی واتـا بکـەت، بـەلێ دەربـڕینـا واتـایێ بازنـەکێ لاوازه د ڤـەکۆلینا زمانیـدا و ب ئەڤێ چەندێ دێ مینیت، هەتاکو زانینا زمـانی پێشبکەڤیت، دویـر ژ ئـەوێ ڕەوشـا نوکـه یا ئەو تێدا(Wierzbicka. A, 1996,4).

ئەڤجا بلۆمفێلد بـۆ هنـدێ دچیت، کـو د شـیاندا هەیـه ئامـاژه ب واتـایێ بهێتـه دان، بەلێ نەڤەکۆلین لـێ بهێتـەکرن و ئەڤـەژی پێچـەوانەی تێگـەهی ڕەوشـتکاری و هۆشـەکییه بۆ واتایێ.

شۆرەشـا زانینـێ(درککرنـێ) ل دوماهیکـا سـالێن پێنجـی و شێسـتان، هێـز و سـیبەرا ڕەفتارکاران شکاند یـان لاوازکـر، کـو واتـا و مێشك ب شـێوەکێ گشـتی کرنـه گرنگییێـدانا ئێکی بۆ زانستێن مرۆڤایەتی و ب شێوەکێ تایبەتی گرنگییێدانا ئێکی بۆ زانستێ زمانی.

ل دەڤ جیرومی برونەری-Jeromy Beruner شۆرەشا زانینێ ب قەدەغـەکرنا هنـدێ ڕابوو، کو واتا یا سنوور و کوتدار بوو بۆ زانستێن مرۆڤایـەتی، کـو پشـتی مـاوەکێ درێـژ د ئەڤی بارودۆخیدا مای. ل دەڤجیرومی برونەری، مێشکی پەیوەندییـەکا بهێـز ب واتاییێڤـه هەیه.

سەبارەت چومسکی، چومسکی ڤیانا باسکرنا مێشکی ل دەڤ هەیـه، بـەلێ ئـەوی نـەدڤیا ڤەکۆلینێ ل واتایێ بکەت، ئەوی دڤێت بـاس ل واتاسـازییا فـۆرمی بکـەت. ئـەوا ب تنـێ ژ

ڕەخێ چەمکێ مەرجێ ڕاستەقینە دڤیا بەحسێ واتایێ بکەت، نەکو ژ ڕەخێ چەمکێ پێکهاتێن ئیدراکیڤە(Wierzbicka. A, 1996, 5-6).

ب شێوەکێ گشتی، هەر چەندە بەرژەنگێن سەرکەڤتنا تیۆرا درککرنێ د زانستێن مرۆڤایەتیدا و دیتنێن چومسکی د زانستێ زمانیدا دیاربوون، بەلێ هەتا نوکە واتا ل دەڤ گەلەك زمانڤانان خالا لاوازییێیە د ڤەکۆلینا زمانیدا.

7 – واتا و فەلسەفا زمانی:

سروشتێ واتایێ و پێناسە و ڕەگەز و جۆرێن ئەوێ ژ لایێ ئەرستۆ و ئوگستین و ئەگویناسی هاتینە گەنگەشەکرن. ل دویڤ ئەڤان، واتا بریتییە ژ ئەوێ پەیوەندییا د ناڤبەرا هێما و جۆرێن تشاندا هەی، ئەوێن پێکهاتە یان دەربڕین نواندنا ئەوان دکەن[1]

ژ هەژییە بێژین، کو جۆرێن واتایێ ل دویڤ جۆرێن تشتان دهێنە گوهۆڕین، ئەوێن واتا ژ لایێ ئەوانڤە دهێتە نواندن، ئەوژی ئەڤەنە:

1- هندەك تشت د جیهانێدا هەنە، کو چێدبیت واتا هەبیت. وەکو دێوان

2- هندەك تشت د جیهانێدا هەنە، کو ئەوژی هێمانە بۆ تشێن دی، کو بەردەوام خودان واتانە(وەکو هیمایێن سروشتییێن جیهانا فیزیکی و هزران د ناڤ مێشکیدا).

3- هندەك تشت هەنە، کو بەردەوام خودان واتانە، وەکو پەیڤان.

ژ هەژییە بێژین، کو جهێن هەڤچەرخ بۆ پێناسەکرنا واتایێ ل بن توانا و دەستهەلاتا پێناسەییێن بەشی بۆ واتایێ دهێن، کو بریتینە:

أ- تیۆرین سایکۆلۆجی: ئەوژی ب تێگەهێن هزر و مەبەستێ یان تێگەهشتنێدهێنە بکارخستن.

ب- تیۆرێن لۆجیکی: تێگەهێن وەکو: مەبەست و ناڤەرۆکا زانینی یان تێگەهـ ل گەل درێژییێ و ئیشارەت یان ئاماژەییێ ب خۆڤە دگریت.

پ- پەیام و ناڤەرۆك و زانیاری یان گەهاندن.

ج- مەرجێن ڕاستەقینەیی(مەرجێن دروست).

---

[1] بنێرە: بابەتێ(واتا چییە؟) ژ ئەڤێ پەرتووکێ.

د- بکارهینان و ڕێنیشاندەرێن بکارهینانێ.

هـ- پیڤان و ئامار و پرۆسێس((http://en. Wikipedia.org/wiki/ Meaning-(philosophy- of- Language)).

8- تێگەهشتنا واتایێ:

فریگـە و داڤیدسـۆنی هـزر ل واتـایێ ژ ئـالییێ تێگەهشـتنا ئـەوێ ب مـەرجێن ڕاستییێڤەکر، ئـەوژی ژ بـەر ئـەوێ پەیوەنـدییا د ناڤبـەرا (تێگەهشتن یـان زانینـا واتایـا ڕستەیێ) و (مەرجێن ڕاستییا ڕستە)ییدا هەی. مامۆستایێ زمـانی ئـەوێ ئـەڤ پەیوەنـدی یـان گرێـدان پێشکیشـکری، ئـەوژی میچـەل دونمێتـە-Michal Dunmett ، ئـەوی ژی وەکـو داڤیدسـۆنی، بـاوەری ب گرنگییـا تیـۆرا واتـایێ هـەبوو، ئـەوا داویـی هێنـەر بـۆ دروستکرنا تیۆرا سیمانتیکی(Guler.K, , 1).

بۆ تێگەهشتنا دەربڕینەکێ پێدڤییە ڕۆلێ دەربڕینێ د زمانیدا بهێتـە زانـین، ژبـەرکو تیۆرا تەواو بـۆ واتایـا زمـانی، بریتییـە ژ تیـۆرەکێ ل دوور چـەوا زمـان کاردکـەت. تیـۆرا واتایی، تیۆرا تیگەهشتنێیە، کو گرنگییێ ددەتە زانینا زمـانی ژ لایـێ کەسـیڤە، ئـەوژی ل دەمێ واتـایێن دەربڕینـان و ڕستەیێن تایبـەت ب زمانیڤـە دزانیـت(Guler.K,- , 2).ئـەڤجا ئەڤ تێگەهشتنە ب دوو ڕێکان ب دەستڤە دهێت، ئەوژی ئەڤ ڕێکێن ل خوارێنە:

1- تێگەهشـتنا زمـانی د ڤێرێـدا ب ڕێکا پشتبەسـتن ب واتایا فەرهـەنگییا پـەیڤان د نـاڤ دەوروبـەرێ زمانیـدا دەسـتڤە دهێـت، ئـەوژی ب بەرچـاڤەرگرتنا مـەرجێ ڕاسـتییا ڕستەیێ، کو ئەوژی ژیوارە(واقعە). وەکو د ئەڤان نموونەیاندا دیاردبیت:

- !مشکی پشیك خوار.
- پشیکێ مشك خوار.

2- تێگەهشـتنا زمـانی ب ڕێکا پشتبەسـتن ب واتایـا دەوروبـەری ب دەسـتڤە دهێـت، کـو د ڤێرێدا هەمی بوارێن پراگماتیکێ. وەکو:(نیشانکار، دەرکەڤتە، کـردە، پێشـگریمانە...هتـد.) د ناڤ دەربڕین و ڕستەیێن زمانیدا پەیدادبن. وەکو:

أ- نازدار بوو دکتۆرا.

ب- نازدار بوو مامۆستا.

د بەرسڤدانا (أ)دا، (ب) بنـەمایێ چـەوایی بەزاندییـە و دەرکەڤتـە هاتییـە هـەبوونێ، چونکی(أ) تێدگەهیت، کو(نازدار) نەبوویە دکتۆرا.

9-ڕێکێن ڕوهنکرنا واتایێ:

ب دیتنـاڕوس.م. کیمپسـۆن سـێ ڕێکـێن سـەرەکی هەنـە، کـو زمانڤـان و فەیلەسـۆفان تێـدا هەولداینـە، کـو ببنـە ڕوهنکـەرنێن واتـایێ د زمـانێ سروشـتیدا(مرۆڤیـدا)، ئـەو ڕێـك ژی ئەڤێن ل خوارێنە(Kempson.R.M,1977,11):

أ-ژ ئالییێ ڕوهنکرنا سروشتێ واتایا پەیڤێ.

ب-ژ ئالییێ ڕوهنکرنا سروشتێ واتایا ڕستەیێ.

ج- ژ ئـالییێ ڕوهنکرنـا پرۆسیسـا گەهانـدنێ، ژ ئـالییێ پێکڤەگرێـدانا ئـەوێ ب خـالا(أ) و (ب)ڤە.

ژ ئـەڤێ چـەندێ دیاردبیـت، کـو دوو شـێواز یـان ڕێکـێن سـەرەکی هەنـە، بـۆ ڤـەکۆلینا واتایێ د زمانیدا، ئەو هەر دوو ڕیك ژی ئەڤێن ل خوارێنە:

أ- ڕێکا زمانییا ئێکێ یا گرێدایە ب ئەوێ ڕێکا ژ ئالیێ ئەوێڤە واتـا د نـاڤ زمانیـدا دهێتـە ڕێکخستن. ئەڤـەژی جـەختێ ل سـەر ڕێزبوونـا و ڕێکخسـتنا پـەیڤان د نـاڤ یـەکیێن ژ خـۆ مەزنترا دکەت. وەکو د سنووورێ رستەیێ یان دەقیدا.

ب- ڕێکـا دوویـێ ژلایـێ میتۆدیڤـە یـا فەلسـەفییە، کـو ئەڤـەژی ڤـەکۆلینێ ل ئـەوێ پەیوەندییا د ناڤبەرا دەربڕینا زمانیدا وەکو پەیڤێن زمـانی و کـەس و تشـتان و ڕوِیـدانان د جیهانێدا دکەت، ئەوێن پەیڤ ئاماژەیێ پێددەن.

ئـەڤا مـە بەحسـکری ڕێکـێن ڕوهنکرنـا واتایێنـە د سـنووورێ واتاسـازییێدا، بـەلێ د سنووورێ پراگماتیکێدا دەوروبەر پەیدادبیت و ئەڤ خـالێن ل خـوارێ تێـدا بەشـدار دبـن و ڕۆلێ خۆ د ڕوهنکرن و دیارکرنا ئەڤێ واتایێدا دکەن:

1- پلە و پایەیا ئاخڤتنکەران.
2- بارێ ئەوان یێ دەروونی.
3- هەلویستێ ئەو هەر دوو تێدا.
4- زمانێ جەستەیی.

5- سەقا.

6- ...هتد.

10- واتا و جڤاك:

گوهۆرین د واتایێن پەیڤاندا، پتریا جاران گوهۆرینان د هەلسەنگاندنا جڤاکاندا یان د ناڤ گرۆپێن زمانی د جڤاکاندا ڕەنگڤەددەت. ئاماژە ب هندێ هاتییە دان، کو هندەك پەیف هەنە، ئاماژەیێ ددەنە هەلسەنگاندنا ڕەوشتییەکێ نزم. وەکو د حالەتێ (villain: چەپەل) و(knave: زیاندەر) دا دیاردبیت، کو نوکە دەربڕینێ ژ ڕازیبوونەکا ڕەوشتی(ئەخلاقی) دکەن. وەکو (free:ئازادی) و (gentle:کەسەکێ ڕێزدار)(gramly.s and patzold. K.m ,2004,44).

نموونێن ئەڤێ چەندێ د زمانێ کوردی ژیدا بەرچاڤ دکەڤن. د زمانێ کوردیدا، پەیڤا (شۆخ) د کەڤندا بۆ (بێجەیایێ) بکاردهات، نوکە بۆ واتایا جوانییێ دهێت(محەمەد مەعروف فەتاح، 1990، 124).

زمانێ ئینگلیزی یێ دەولەمەندە ب لیکسیمێن[1] ئاماژەیێ ب ئەندامێن کەمینەیان(اقلیات) یان گرۆپێن خودان دەستهەلات و هێز ددەن، کو د زمانێ ئینگلیزیدا دهێنە بکارهینان. وەکو:(کەسێ ڕەش، ئافرەت، نێرەمێ...هتد.). بۆ نموونە زارافێ(gay) د زمانێ ئینگلیزیدا بۆ ئاماژەپێکرنا کەسێن نێرەمێ، گەلەك خەبات ژ پێخەمەت بکارهینانا ئەڤی زارافەی هاتییە ئەنجامدان؛ بەلێ زارافەیێ (black) مرۆڤێن ڕەشپیست، زۆر هەول و تێکۆشان کرینە، کو ل گەل دروشمێ(ڕەش ب واتایا جوانی دهێت)بکاربهینن(gramly.s and patzold. K.m ,2004, 44).

دیسان دهێتە دیتن، کو هەولەکا بەرۆڤاژی بۆ حالەتا دەلالی هەیە، ئەوژی ژ لایێ گرۆپێ خودان هێزڤە(دەستهەلاتا حوکمکەر)، کو د شیاندا هەیە، د واتایا پەیڤا(bad) دا بهێتە دیتن. پەیڤا(bad) ب واتایا (خراب) دهێت، بەلێ د نموونەیا ل خوارێدا ب هەمان واتایا (باش) دهێت:

-He is a bad man on drums, and the fans Love him.

---

[1] لیکسیم: بەرامبەر زارافێ پەیڤێ د واتاسازییێدا دهێتە بکارهینان.

- ئەو زەلامەکە د لێدانا دەهۆلیدایێ خرابە ، بەلێ سەرسامبوویی(معجب) حەزژێدکەن.
دەربارەی پەیڤا (mean)، کو ب واتایا (بێریێز و نزم) دهێت، بەلّی د زمانێ ئینگلیزییێ تایبەت ب ڕەشپیستانڤە ل ئەمریکا ب واتایا (خودان شیان و چالاك) دهێت (gramly.s and patzold. K.m ,2004,44).

د ئەڤی سەردەمیدا، د ناڤ ناڤەندێن ڕاگەهاندنێدا، ژ بۆ ب دەستڤەهینانا ڕیکلامێ یان پرۆپاگەندەیێ، خۆ ئەگەر یا پەسەند(مەرغوب)ژی نەبیت، بەلێ ژ لایێ گەلەك کەسانڤە ب پەسەند ددانن، کو دشێن دەربڕینێ ژ دووبارە هەلسەنگاندنێ بۆ پێشکێشکرنێ بکەن.

11- واتا و واقعێ دەروونی:

د شیاندا هەیە، واتایێن پەیڤان بهێنە دەستنیشانکرن ب ئەوێ ڕێکا واتایا ئەوان ل دەڤ خەلکی هەی یان ب ڕێکا ئەوا د مێشکێ خەلکیدا هەی، ل دەمێ ئەوان پەیڤان بکاردهینن. بێگومان ئەو واتایێن ل دەڤ خەلکی هەین یان ئەوا د مێشکێ ئەواندا هەی یا جودایە ژ ئەوێ واتایا پشتبەستنێ ب دەوروبەرێ نەزمانی (بار) دکەت. ئەڤجا پێدڤییە ئەم ئەوێ واتایا دیاربکەین، ئەوا پێدڤی ئەم سەرەدەرییێ د گەلدا بکەین، ئەوژی ل گەل دیمەنێن جێگیر نەکو ل گەل دیمەنێن هەمەجۆر بۆ بکارهینانا پەیڤێ. ئەڤ دیمەنێن جێگیر د شیاندا هەی ب ڕێکێن هەمەجۆر ب دەستڤە بهێن یان بهێنە جێبەجێبکرن، کو بریتینە ژ ڤەکۆلینا مەنهەجییەتا قۆل و ڤەکۆلینا شێوازێ ئاخڤتنکەری یێ بەربەلاڤ و میتافۆرا بەربەلاڤ و پرسیارا بەشداران و سەربۆرێن دەروونی بۆ جۆرێن جیاواز...هتد. ئەڤ هەمی ڕێکە دیاردکەن، کو د مێشکی ئاخڤتنکەریدا ب شیوەیێن ئالوگۆرکر و ب ڕێکێن جیاواز، پەیڤ پێکڤە گرێدانە یان ب ئێکوددووڤە پابەندن و ئەڤە ڕێکێ ددەتە مە، ئەم چەوانییا ئەڤێ پابەندییێ یان پێکڤە گرێدانێ بزانین(Wierzbicka. A, 1996, 297-298).

واتاسازی ڤەکۆلینێ ل واتایێ دکەت، نەکو ڤەکۆلینێ ل زانینا پراکتیکی یان یا فراوان دکەت، بەلێ ئەڤە ئەوێ چەندێ ناگەهینیت، کو واتاسازی یا تایبەتە ب ڕاستییێن سەرڤە یان ڕاستییێن نێزیك ژ سەرڤە یان ب تنێ ئەو ڕاستییا د عەقل و ژیرێ

ئاخڤتنکەریدا هەی، بەلکو دشێت ڤەکۆلینێ ل میتافۆرا بەربەلاڤ و شێوازێ ئاخڤتنکەری یێ بەربەلاڤ ژی...هتد بکەت.

12- **واتا و ڕاگەهاندن:**

ڕستەیێ د بنەرەتدا واتا هەیە. پترپا جاران ڕستە بۆ ڕاگەهاندنا گوهداری ب تشەکێ دیارکری دهێتە گوتن و ب تایبەتی د هەلویستێن دانوستاندن و دیالۆگیدا، بەلێ هندەك ڕستە هەنە، کو د گەلەك هەلویستاندا دهێنە گوتن، کو مەبەست پێ ڕاگەهاندن نینن، بەلکو مەبەست پێ دروستکرنا پەیوەندییێن جڤاکییە یان خۆشککرنا ئەڤان پەیوەندییانە. بۆ نموونە ل دەمێ ئاخڤتنکەر دبێژیتە گوهداری: "ئەڤ ڕۆژە یا خۆشە" یان" باران نوکە گەلەك یا دهێت" یان" ئەڤ ڕۆژە گەلەك یا گەرمە" د ئەڤان ڕستەیاندا ئاخڤتنکەر تشتەکی نابیژیتە گوهداری کو گوهدار نزانیت، بەلکو گوهدار دزانیت ڕۆژ یا خۆشە و باران گەلەك یا دباریت و ئەو ڕۆژ یا گەرمە. ئەڤ جۆرێن ڕستەیان زانینەکێ ل دەڤ گوهداری زێدەناکەت، کو مەبەست ژ ئەڤان ڕستەیان ڕاگەهاندن یان زێدەکرنا زانیارییەکا نوی نینە، بەلکو ئارمانج ژێ گەشەکرنا پەیوەندییێن جڤاکییێن پێشوەختن یان ڕێخۆشکەرەکە بۆ چوونا د ناڤ دانوستاندنەکا گرنگدا یان ڕێخۆشکەرە بۆ هەڤنیاسینێ پێخەمەت دروستکرنا پەیوەندییەکا نوی(محمد علي الخولي، 2001، 16).

پێدڤییە ئەوێ چەندێبێژین، تێگەهشتنا خواندەڤانی یان گوهداری ئەوا نڤێسەری یان ڕاگەیێنری دڤێت جێبەجێبکەت، ب ئارمانجا بنەرەتییا ڕۆژنامەگەری و ڕاگەهاندنێ دهێتە هژمارتن. ئەڤجا پێدڤییە واتایا پەیڤان د ناڤ دەقێ ڕۆژنامەگەری و ڕاگەهاندنێدا یێ ڕوهن و ئاشکەرا و تێگەهشتی بیت، ل دەڤ خواندەڤانی یان گوهداری، داکو ئەو بشێت ل ناڤەرۆکا دەقی بگەهیت(مصطفى محمد الحسناوي، 2011، 65).

13- **واتا و چەمك**-Concept:

أ- پێناسەیا چەمکی:

چەمك ب چەند ڕەنگان هاتییە نیاسین:

1- س.أ.ئەسکولدوف ئەلیکسف، کو ئێکەم کەس بوو، زاراڤێ چەمك ل سەر ئاستێ ناوچەیی ل سالا 1928ز بکارهینای و ئەڤی زانایی چەمك ب ئەڤی ڕەنگی

پێناسەکریە: چەمك هەبوونەکا زەینییە و ل دەمێ هزرکرنێ نواندنا گەلەك ژ کەرەستە و کار و ئەرکێن هزری ئەوێن ژ ئێك جۆری دکەت. وەکو چەمکێن ڕووەکان و چەمکێن دادپەروەریی و چەمکێن ماتماتیکی.

2- د.س.لیخاتشیفی هەر د هەمان دەمێ دیارکریدا، هەمان زاراڤ بکارهینایە و چەمك بۆ ئاماژەکرنا یەکەیا هزرییا گشتگیر بکارهینایە، کو ب ڕەنگڤەان و ڕاڤەکرنا دیمەنێن واقعی ڕادبیت ب پشتبەستن ب ڕەوشەنبیرییا خودان زمانی(ئەوێ پێ دئاخڤیت) و سەربۆرا ئەوی یا کەسی و شارەزاییا ئەوی یا مەهەنی و جڤاکی.

3- ی.س. کوبریاکوفا سەبارەت پێناسەیا چەمکی دبێژیت: چەمك یەکەیا ئەکتیف و کارایە بۆ بیردانك و فەرهەنگا مێشکی و ڕێکخستنا بۆچوون و زمانێ مێشکی و وێنەیێ جیهانێ هەمییێ و بڕەیەك ژ زانینێ و گرنگترین چەمك ب ڕێکا زمانی دهێنە دەربڕین.

4- ف.ی. کاراسیك، چەند پێناسەیەك بۆ چەمکی گوتینە، ژ ئەوان:

أ- چەمك خودان هەبوونێن زینینە نواندنا پارچەیان ژ شارەزاییا نموونەیی و درککرنێن مەزن دکەت ئەوێن د ناڤ بیردانکا مرۆڤیدا هاتییە کۆگاکرن.

ب- چەمك هەبوونەکا زەینییا فرە ڕەهەندە، کو لایەنێن بەهادار و هزرییێن میتافۆری ب خۆڤە دگریت.

ج- چەمك بەشەکە ژ سەربۆرا ژیانا مرۆڤی.

د- چەمك بریتییە ژ ئەوان زانیارییێن ئەم ل گەل ژیاین.

هـ- چەمك بریتییە ژ بڕەیا زانینا ب دەستڤە هاتی.

5- أ.أ.زالیفسکا دبێژیت: چەمك هەبوونەکا هەستێ ئیدارکییە، یێ ئەکتیفە و خودان سروشتەکێ دینامییە، کو د ناڤ ئاگەییا مرۆڤیدا ب شێوەیەکێ بابەتی هەیە، پێچەوانەی هزر و واتایان، کو ئەو بەرهەمن ژ بۆ وەسفکرنا زانستی.

6- ستیبانۆف د پێناسەکرنا چەمکیدا دبێژیت: چەمك ئەو هزرە ئەوا هێمایێن هەلسەنگێنەر-کارتێکەر و جڤاکییێن دیارکری ب خۆڤە دگریت، هەروەسا ئەو هزرەیا مێژوویی فشار ل سەر کری ب خۆڤە دگریت.

7- لیخاتشیف دبێژیت: چەمك بریتییە ژ درککرنا کەسی و ڕاڤەکرنا واتایێ و هزرەکا بابەتی، ژ بەرکو ئەو (کێمترین پلەیە) بۆ واتایی.

8- سولومینك ل دوور پێناسەیا چەمکی دبێژیت: چەمك بریتییە ژ هزرەکا زانستییا ڕووت، کو ل سەر بنەرەتێ چەمکەکێ ژیانێ یێ دەستنیشانکری هاتییە دانان.

9- کولیسوف دبێژیت: چەمك جەوهەرێ هزرەکا دیارە د شێوەیێن ناڤەرۆکا خۆدا، ئانکو د پێکهات و چەمك و هیماییدا.

10- لیبابین دبێژیت: چەمك بریتییە ژ جیناتێن ڕەوشەنبیری ژ جۆرێن تایبەت، کو دچنە د ناڤ پێکهاتا بۆماوەییا ڕەوشەنبیریدا و ئەو ، دروستکرنێن نموونەیی و ڕێکخستییا تەواو و فرە ڕەهەند(ب کێمیڤە سێ ڕەهەندان) چێدکەت، کو پالپشتییێ ل سەر هزەکێ یان هزرەکا نەدروست دکەت.

11- بیمینوفا ل دوور واتایا چەمکی دبێژیت: هەر تشەکێ مرۆڤ بزانیت و هزر پێ بکەت ل سەر تشتێن ناڤخۆیی و ژدەرڤە و ئەڤە ب چەمك دهێتە نیاسین. کەواتە چەمك هزرکرنە ل سەر بەشەکی ژ جیهانێ(زینایدا بوبوفا و یوسف ستیرین، 2012، 35-38).

12- عەبدولواحید مشیر دزەیی، ل دوور پێناسەیا چەمکی دبێژیت: چەمك بریتییە ل واتایا تشتی، کو د ناڤ میشکیدا هلگرتییە و ئەوان زانیاریان ژی ب خۆڤە دگریت، ئەوێن ئەم دەربارەی دزانین، کو پەیوەندییێ ل گەل پەیڤێن دییێن زمانی وەردگرین. چەمك ناڤەرۆکا هزرێ ب خۆڤە دگریت و تایبەتمەندییەکا سایکۆلۆژی هەیە، کو ل داویا پەیڤا بکارهاتی دهێت، ئانکو چەمك ئەو بۆچوونە، کو د هزرا مرۆڤیدا دروستدبیت، ل دەمێ گوھ ل ناڤێ تشتەکێ مادی یان مەعنەوی یان بیری یان کەلتووری دبیت و جودایە ل گەل واقعی و ل ئێك و دوو ناچن، بەلێ هەمی پەیڤەکێ چەمك نینە. بۆ نموونە مۆرفیما (له) خۆ ئەگەر بێژین، چەمکێ بەستنێ دگەهینیت، دیسان ئەو تاکە مۆرفیم نینە، کو چەمکێ بەستنێ بگەهینیت، بەلکو مۆرفیمێن دی ژی هەنە، ئەڤی ئەرکی دگەهینن. وەکو (و، یان، بە...هتد)(عەبدولواحید موشیر دزەیی، 2011، 53-54).

ب- جۆرێن چەمکان:

دابێشەیا پۆلینکرنا چەمکان ئێك ژ دابێشەیێن دەستپێکینە، ئەوێن دکەڤنە د ڕێکا زمانڤانییا درککرنێدا. هەروەسا ڤەکۆلین ل دوور چەمکی و پۆلینکرنا زەینی ب شێوەیەکێ مۆکم ب کێشەیا پۆلینکرنا چەمکانڤە هاتە گرێدان، ئەوێن ڤەکۆلەران گرنگییەکا مەزن پێدای(زینایدا بوبوفا و یوسف ستیرین، 2012، 121).

بیر و ڕایـێن جودا ل سـەر جـۆرێن چـەمکان هەنـە.ب دیتنـا ویستمۆندی، چـەمکان چەند جۆرەك هەنە، ئەوژی ئەڤێن ل خوارێنـە (Types concepts / Language that / 7 Lecture
:(http: // www.westmont.edu/ ~ Bsmith / General/out lines

1- چـەمکێن کلاسـیکی: ئـەڤ جـۆرە هـەمی سـیما و تایبەتمەنـدییێن چـەمکی ب خۆڤـە دگـرن. ل دەمـێ زانـایێن ڕەفتـاری(ڕەوشـتی) ب ڤـەکۆلینا چـەمکان و وەرگرتنـا ئـەوان ڕابـووین، ب ئافرانـدن یـان دیتنـا چـەمکێن دەسـتکرد ڕابـوون ، کـو ئـەوژی چـەمکێن کلاسیکی بوون، ب ئەڤێ چەندێ شیان کـونترۆلێ ل سـەر ڤـەگۆڕێن نـامۆ ل دویـڤ شـیانان بکەن.

2- چەمکێن ئیحتیمالی: ئەڤ جۆرە یی جیـازازە ژ چـەمکێن دەسـتکرد، کـو ئـەڤی جـۆری ، دوو سیما یان تایبەتمەندی هەنە، ئەوژی ئەڤەنە:

أ- ئەو تایبەتمەنـدییێن چـەمکی ددەنـە نیاسـین، کـو ئـەو تایبەتمەنـدییێن سـەرەکینە، کـو باراپتر هەمی ئەندامێن چەمکی، ئەڤ تایبەتمەندییە هەنە.

ب- تایبەتمەنـدییێن ل گـەل هـەڤ یـان پێڤەگرێـدای: ئـەڤ تایبەتمەندییـە بـەردەوام ب دەسـتڤەدهێن، بـەلێ بـۆ گـرنگ نینـە، کـو هـەر حالەتـەکی دیارکـەت ، کـو ئـەو حالـەت ئەندامەکە د ئەوێ دەستەبێدا.

چەمکێن ئیحتمالی سـنوورەکێ نـەڕوهن و نەئاشکەرا هەیـە، کـو ئـەو بـەردەوام یـا ڕوهـن نینە، خۆ ئەگەر نموونەیا ئەڤی جۆری تشتەك یان ڕویدانەك یان کەسەك بیت.

3- چـەمکێن زمـانێ سروشـتی: ئـەو چـەمکێن زمـانێ مـە یـێ ڕۆژانـە دیاردکـەت، ئـەو چـەمکێن زمـانێ سروشـتینە. ئـەڤ چـەمکە وەسـا دیـاردبن، کـو بـاراپتر چـەمکێن ئیحتیمالینە، هـەر چـەندە هنـدەك ژ ئـەڤان چـەمکان کلاسـیکینە. هنـدەك ژ ڤەکۆلـەران، وەکو(ئیلینور ڕۆسـچ-Rosch Eleanor) هەولـدان دیاربکـەن، کـو بـۆ زانـین و درککرنـا چـەمکان هـەر وەکـو ئـەم بکـاردهینین، ل دەمـێ ڤـەکۆلینا چـەمکێن زمـانێن سروشـتی، پێدڤیە ل جهێ چەمکێن دەستکرد بکاربهینین.

ب دیتنا ف.ی.کاراسیکی چەمك دابەشی ئەڤان جۆرێن ل خوارێ دبن:

1- چەمکێن ڕێکخستی.

2- چەمکێن نەڕێکخستی.

م.ف.بیمینۆفا ئەڤان جۆران بۆ چەمکان دەستنیشاندکەت:

1- وێنە. وەکو:(وەلاتێ ڕوسان، ڕوسیا، دایك.)

2- هزر. وەکو:(سوشیالیستی، شوعی.)

3- ڕەمز. وەکو:(بالندێ ماسی گر- البجع)

4- چەمکێن ڕەوشەنبیری، کو دابەشی ئەڤان گرۆپان دکەت:

- دەستەیێن ڕەوشەنبیرییێن گشتی: دەم، جھ، لقین، گوهۆڕین، ئەگەر، ئەنجام، بڕە، جۆر.

- دەستەیێن ڕەوشەنبیرییێن جڤاکی:دەستەیێن ڕەوشەنبیرییێن ناوچەیی یێن ڕوسان، بریتینە ژ: ئیرادە، گیان، نەسیب، ڤەگرتن(شمول). دەروون.

- دەستەیێن ڕەوشتی: خێر، شەر، ئەرك، ڕاستگۆیی، ڕاستی.

- دەستەیێن ئەفسانەیی: خوداوەند، ئەجنە[1]...ھتد.

زینایدا بوبوفا و یوسف ستیرین، بەحسێ ئەڤان جۆرێن چەمکان دکەن:

1- چەمکێن ژ ئێکا گوتنێڤە ھاندای.

2- چەمکێن ژ ئێکا گوتنێڤە ھاننەدای.

3- چەمکێن نەتەوەیی. وەکو چەمکێن ڕۆژئاڤایی: لێبورین، داوا، یاریا پاقژ...ھتد.

4- چەمکێن کۆمێ. وەکو: تەمەنی، ڕەگەزی، پیشەیی.

5- چەمکێن تاك.

6- چەمکێن نەبەرجەستە.

7- چەمکێن بەرجەستە(زینایدا بوبوفا و یوسف ستیرین، 2012، 125-126).

[1] د ناڤ جڤاکێن موسلمانداٍ، ئەڤە دبیتە چەمکەکێ ڕاستەقینە، چونکی موسلمانان باوەری ب ھەبوونا ئەجنان ھەیە.

عەبدولواحید موشیر دزەیی، چەمکی دابەشی ئەڤان جۆرێن ل خوارێ دکەت:

1- چەمکێ گشتییێ بەرفرەه: ئەڤ چەمکە بۆ گەلەك کەس و جهان دزڤریت، زۆربەیا هلگرێن زمانی تێدا هاوبەشن، کو چەمکێ لۆجیکی و شێوە و سیبەرا هەست و سۆز و کەلتووری...هتد ڤەدگریت و دبیتە دوو بەش:

أ- تەواو: ئەوە کو ب تەمامی بەرامبەر چەمکی ڕادوەستیت. وەکو: دار، مرۆڤ، زێڕ، گول...هتد.

ب-بگومان: هندەك جاران بەرامبەر چەمکی ڕادوەستیت و هندەك جاران بەرامبەر ڕاناوەستیت. وەکو پەیڤا سپی.

2- چەمکێ تایبەت: ئەڤ چەمکە گرێدایە ب زانیاری و تاقیکرنا تایبەت ب تاکەکێ دیارکریڤە. ئەڤ چەمکە ئاماژەیێ ب تشتەکێ تایبەت دکەت ژ کەس و جهی...هتد. وەکو:هەولێر، سوسێر...هتد.

3- چەمکێ توانایی(شیانی):پێکهاتییە ل واتا و بۆچوونێ دەربارەی هێمایەکێ زمانی، کو د هزرێدا هلگرتییە، وەکو بەشەك ژ سیستەمێ زمانی. ئەڤ جۆرە شیانە ڤەشارتییە و د دەوروبەرێ پێدڤیدا ئامادە دبیت.

4- چەمکێ واقعی: ئەو واتا پێدڤی ب خۆڤە دگریت، کو ب هێمایەکێ تایبەت هاتییە دان و بارودۆخ و جهـ و دەمـێ ئەوێ یـێ دیار نینە. بۆ نموونە ل دەمـێ دبێژی:(ئەو مێهڤان هاتن). ل ڤێری مەبەست پێ مێهڤانەکێ دیارکریە(عەبدولواحید موشیر دزەیی، 2011-2012).

پ- چەمك و پەیڤ:

تا نوکە دابێشەیا پەیوەندییا د ناڤبەرا پەیڤ و چەمکیدا، ئێك ژ دابێشەیێن تیۆرا مەرکەزینە بۆ زمانڤانییا درککرنێ. ڤەکۆلەر سلیکشن و فورکاتشیف و بابوشکین بۆ هندێ دچن، کو چەمك بەردەوام دەربڕینا زمانییە و دڤێت پەیڤ بیت و بێ ئەڤ چەندە د شیاندا نینە ل سەر چەمکی باخڤین. کوزلیاکین هەڤچەشنییەکا تەمام د ناڤبەرا چەمك و پەیڤێدا ددانیت، کو چەمك لێکسیمان ب خۆڤە دگریت، کو واتایا ئەوان، ناڤەرۆکا ئاگەیيا زمانییا نەتەوەییە(زینایدا بوبوفا و یوسف ستیرین، 2012، 82).

ڤـەکۆلینێن زمانڤانییـا دەروونـی و زمانڤانییـا دەماریـیـا نـوی ئامـاژەیێ ب هنـدێ ددەن، کـــو میکانزمـــا هزرکـــرن و میکانزمـــا دەربڕینـــا پـــەیڤێ، دوو میکـــانزمێن ژێکجودانە(زینایدا بوبوفا و یوسف ستیرین، 2012، 82).

پێدڤییە ئەوێ چەندێ بێژین: کـو مـەرج نینـە، چـەمك ب تنـێ پـەیف بیـت، بـەلکو هـەمی یەکـەیێن زمـانی دشـێن ببنـە چـەمك، هەروەسـا ژبلـی زمـانێ مرۆڤـی، زمـانێ جەستەی ژی دشێت چەمکی وەسفبکەت.

دابەشکرنا بۆشاهییان ل دویـف پەیوەنـدییا د ناڤبـەرا پـەیف و چـەمکیدا دابەشـی ئەڤان بۆشاهییان دبیت:

1- بۆشـاهییا فەرهـەنگی: نـەبوونا پـەیڤێ یـان دەربـڕینێن پێکڤـەهاتییێن جـێگیر یـان ئیدیـەمان د سیسـتەمێ واتـاییێ فەرهـەنگییێ زمانیـدا ل گـەل هـەبوونا سـیمێما یـەدەکا گونجای بۆ مەرجێن نموونەییێن فەرهەنگییێن د زمانیدا هەین، ل گەل هـەبوونا چـەمکی. د ئەڤی باریدا لێکسیم نینن.

2- بۆشاهییا واتایی: ئامادەنەبوونا پەیف و سیمێمێ، ل گـەل هـەبوونا چـەمکی. د ڤێرێـدا ب تەمامی پەیف نینە، ئانکو چ واتا بەرامبەر د زمانێ دیدا نینن.

3- بۆشـاهییا ئیـدراکی: ئامادەنـەبوونا پـەیف و سـیمێمێ، ژ بـەرکو دیاردەیـا بابـەتێ ڤەکۆلینێ، ل دەڤ خەلکی ناهێتە زانـین، هەروەسـا خـەلکی چ بۆچـوون ژی ل سـەر نـینن. وەکـو: بێـدەنگییا گۆشـەگیر(الصـمت المنعـزل) د سروشـتیدا، ڕاسـتڤەکرنا سیاسـی، لێبورین...هتد(زینایدا بوبوفا و یوسف ستیرین، 2012، 94).

ب شێوەکێ گشتی دوو جۆرێن سەرەکی ژ بۆشاهییان هەنە:

1- بۆشـاهییێن د نـاڤ زمانیـدا: نـەبوونا پـەیڤێ د زمانەکیـدا، ل گـەل هـەبوونا پـەیڤێن نێزیکی ئەوێ ژ لایێ واتاییڤە د ناڤ نموونەیەکا فەرهەنگییا دیاردا.

2- بۆشـاهییێن د ناڤبـەرا زمانانـدا: نـەبوونا یەکـەیا فەرهـەنگی د زمانەکیـدا، ل گـەل هەبوونا ئەوێ د زمانەکێ دیدا(زینایدا بوبوفا و یوسف ستیرین، 2012، 94).

ج- بەرژەنگێن گشتی بۆ واتا و چەمکی:

ئاگەهی و هەستێ مرۆڤی ڕەنگڤەدانا واقعێ خودی و بابەتی دکەت، پشتی د مێشکیدا کۆمدبیت. ئەڤجا چەمك نواندنا ڕەنگڤەدانا هەر دوو واقعێن خودی و بابەتی دهێتە کرن. هەر دوو دیاردەیێن(واتا و چەمك) سروشتەکێ درککرنێ هەیە و هەر دووك نواندنا ئەنجامێ ڕەنگڤەدانا واقعی و تێگەهشتنا ئەوێ د هەست و ئاگەهییا مرۆڤیدا دکەن.

هێمایێن درککرنێ ئەوێن ناڤەرۆکا چەمکی دروستدکەن، لایەنێن دیارکری ژ دیاردێن واقعی ڕاستەقینە ڕەنگڤەددەت. ئانکو سیمێم خودان سروشتەکێ درککرنییە، هەروەسا ئەو ژ سیمایان پێکدهیت، کو د ئاخڤتنیدا نواندنا هیمایێن درککرنێ یێن دیارکری دکەن، کو ناڤەرۆکا چەمکی پێکدهینن(زینایدا بوبوفا و یوسف ستیرین، 2012، 98).

چ- چەمك بەرامبەر واتایێ(مەنهەجێ درککرنێ):

ب دیتنا بن زریلی هەر دوو زاراڤێن(چەمك) و (واتا)، بریتینە ژ ئەوی وێنەیێ د مێشکیدا یان ل دەڤ دروستدبن، بەلێ (واتا) و (چەمك) ل دویڤ مەبەست و ب دەستڤە هینانێ ژێکجودادبن. ئەڤجا وێنەیێ مەبەستدار ژ پەیڤێ دبیتە واتا ، لێ ل دەمێ د مێشکیدا دروستدبیت، ب چەمك دهێتە نافکرن(عدنان بن زريل، 1981، 52).

ب دیتنا(وینچی) چەمك: ئەو بۆچوونێن دەروونییێن تایبەتن ل دەڤ خەلکی بۆ پەیڤان . وەکو:(سێف و کورسی)، بەلێ واتا تێگەهشتنا خەلکیە بۆ پەیڤان و دەربڕینین دییێن زمانی. وەکو(سێف و کورسییا مەزن)(Wenchi.L.W.B & other, - ,1).

ل دەستپێکی زاراڤێ چەمك. وەکو هەلبژێرەکێ پەیڤا گشتگیرهاتییە بکارهینان، ئەوژی د پرۆسێسا هزرکرنێدا جهێ گرۆپەکێ نەدیارکری ژ تشت و کار و ئەرکێن درککرنێ بۆ هەمان جۆری دگریت. زانا(D.S.Likhachov) ئەڤ زاراڤە ژ بۆ ئاماژەکرنا یەکەیەکا درککرنێیا گشتگیر بکارهینایە، ئەوا ڕەنگڤەدان و ڕاڤەکرنا دیاردەیا واقعی دکەت، ئەوژی ب پشتبەستن ل سەر پەروەدە و شارەزاییا کەسی و سەربۆرا جڤاکی و پیشەیی یا ئاخڤتنکەرێ زمانێ دایکێ.

ئالۆزییـا چـەمکی ئـەوژی هەڤبەندییـەکا دوو ئاڕاسـتەییە د ناڤبـەرا زمـان و مێشکیدا. پۆلێن مێشکی ب ڕێکا کەرستەیێن زمانی دهێتە نواندن و د هەمان دەمدا هـەر ب ئـەوێ ڕێکـێ دهێتـە دەستنیشـانکرن. ب واتایـەکا دی ڕەوشـەنبیری چـەمکی دیاردکەت(ئانکو چەمك پرۆژەیەکێ ژیرییە بۆ ڕەگەزێن ڕەوشەنبیرییێ). پەیوەندی د ناڤبـەرا دیاردەیـا زمـانی و ڕەوشـەنبیرییێدا ب تـەمامی یـا ئـالۆزە، هـەر چـەندە زمـان بەشـەکە ژ ڕەوشـەنبیرییێ و هۆکارێ ژدەرڤـە یـێ ڕەوشـەنبیرییێیە. زمـان و ئـاخڤتن ئـەو بـوارن ئـەوێن ب ڕێکـا چـەمکی دهێنـە نوانـدن. ب ئـەڤێ چـەندێ سروشـتێ چـەمکان و پەیوەندییا ئـەوان ل گـەل تشتان و پەیوەنـدییا ئـەوان ب مێشکیڤە، ئـەوێ کـو چـەمکان بەرهەڤدکـەت یـان بکاردهینیـت، کـو نوکـە د نـاڤ زمانڤانییێـدا ژ ئـەوان بابەتانـە، کـو گەلەك مشتومڕ ل سەر هەیە.

گەلـەك یـا گرنگـە پەیوەنـدی د ناڤبـەرا چـەمك و واتایـا تایبـەتا پـەیڤێ بهێتـە ڤـەدیتن، ژبـەرکو ئـەڤ چـەندە کاریگـەرییێ ل هـەر دەستنیشـانکرنەکا بابـەتێ زمـانێ درککرنێ دکەت. هەروەسا کاریگەرییێ ل پێشکەڤتنا ڕێکێن شـرۆڤەکرنا واتاسازییا زمـانی دکـەت. ژ ئالییـەکێ دیڤـە هـەر ئێـك ژ چـەمك و واتایـا پـەیڤێ ب هـەمان وەکهەڤیڤـە بەشداریییێ دکەن. مێشکێ مرۆڤی ڕاستییا بابەتی و خودی ڕەنگڤەددەت. واتـا و چـەمك هەر دووك ڕەنگڤەدانا واقعی یان ڕاستییێینە(بابەتی و کەسی). هەروەسا چـەمك و واتـایێ هـەر دووکـان سروشـتێ درککرنـێ هەنـە و گـەنجینا ڕەنگڤـەدان و درککرنـا تایبـەت ب ڕاسـتییڤە ب ڕێکـا مێشـکێ مرۆڤـی پێشکێشـدکەن. ب واتایـەکا دی ناڤـەرۆکا چـەمکی دیمەنێن دیارکری بۆ دیاردەیا ڕاستییێ ڕەنگڤەددەت، هەروەسا واتا دیمـەنێن دیـارکری بـۆ ڕاستییێ ئەوێن خودان سروشتەکێ درککرنێ هـەی ڕەنگڤـەددەت، بـەلێ ژ ئالییـەکێ دیڤـە جوداهی د ناڤبەرا واتـا و چـەمکیدا هەیـە. واتـا و چـەمك بەرهـەمێ ئاسـتێن ژێکجودانـە. چەمك بەرهەمێ ئاگەهییا مرۆڤی یا درککرنێیە، بەلێ واتا بەرهەمێ ئاگـەهییا مرۆڤـی یـا زمانییە.

پەیوەندییا واتایێ ب چەمکیڤە وەسا دیاردبیـت، کـو بەشـەکە ژ ناڤـەرۆکا ئـەوێ، کـو ئەوژی، ئانکو چەمك پەیوەندییە ب جڤاکێ ڕەوشـەنبیری و زمانیڤـە. زۆربـەیا زمانڤانێن تایبەتمەنـد ب درککرنێڤـە ل سـەر هنـدێ ڕێکدکـەڤن، کـو پێکهێنـێن واتایـا فەرهـەنگی ب

تنـێ تایبەتمەنـدییێن چـەمکییێن گـرنگ ڕەنگڤـەددەت. پێکهاتـا چـەمکی ئـالۆزتره و هەمەجۆرتره ژ پێکهاتا واتایا فەرهەنگی بۆ پەیڤان. واتـا تایبەتمەنـدییێن درککرنـێ یـێن سـنووردار ڤـەدگوهێزیت، هەروەسـا ب ڤەگوهاسـتنا پێکهاتـان ڕادبیـت، ئـەوێن چـەمکی دروستدکەن، بـەڵێ واتـا ب تنـێ و بـەردەوام بەشـەکە ژ پێکهـات یـان ناڤـەرۆکا دەلالی بـۆ چەمکی.

ئەنجامێن شـرۆڤەکرنا زمـانی ژ پێخەمـەت ڕوهنکرنـا ناڤـەرۆکا چـەمکێ یەکـەیێن فەرهەنگییـە زێـدەباری پێـدڤییاتییا ڤـەکۆلینێن سـەربۆری ژ بـۆ تـەمامکرنا ئـەنجامێن شـرۆڤەکرنا زمـانی. ب ئـەڤێ چـەندێ پەیوەندییـەکا ئـالوگۆر واتـا و چـەمکی پێکڤـە گرێـددەن، وەکـو بەشـەکێ گەهانـدنێ، کـو خـودان پەیوەندییـە و هـەمی سـەر ب عەقلیڤەیە.

د- پەیوەندی د ناڤبەرا واتـا و چەمکیدا:

واتا بەشەکە ژ چەمکی، ئەڤ واتایایە ب هێمایا زمـانی دهێتـە نـاڤکرن، کـو ب شـێوەکێ ڕێکخستی د جڤاکـەکێ دیارکریـدا دهێتـە بکارهینـان، هەروەسـا د مێشـکێ تـاکێن ئەوێـدا هاتینـە عومبـارکرن و د دیالۆگێـدا نوانـدنا بەشـەکێ چـەمکێ تایبـەت ب گەهانـدنا گرۆپەکێ ڕەوشەنبیرییا زمانییا دیارکریڤە دکەت(زینایدا بوبوفا و یوسف ستیرین، 2012، 99).

د شیاندایە پەیوەندییا د ناڤبـەرا پـەیڤ و چـەمکیدا ب دوو بەشـێن چیایەکێ بـەفرێ یـێ بینـراو نـەبینراو تەشـبیهبکەن. پێکهێنـێن واتایـا فەرهـەنگی هێمـایێن چـەمکییێن گرنگ دیاردکەن، بەڵێ نە ب هەمی قەبارێ ئەوێڤە، ژ بـەرکو قـەبارێ چـەمکی مـەزنتره ژ یـێ واتایـا فەرهـەنگی بـۆ پـەیڤێ. هەروەسـا پێکهاتـەیا چـەمکی ئـالۆزتر و چـەقێن ئـەوێن بەلاڤترن ژ واتایا فەرهەنگی(زینایدا بوبوفا و یوسف ستیرین، 2012، 99).

واتـا(سـیمێم)ێ، ب سـیمایێن خۆڤـە، هیمـایێن درککرنـێ یـێن دیـارکری و پێکهێنـێن پێکهاتا چـەمکی ڤـەدگوهێزن، بـەڵێ ئەڤـە بـەردەوام بەشـەکە ژ ناڤـەرۆکا واتاییـا چـەمکی، ئـەڤجا ژبـۆ ب دەسـتڤەهینانا ڕاڤەکرنـەکێ بـۆ ناڤـەرۆکا چـەمکی هـەمییێ، بـەردەوام پێـدڤییاتی ب گەلـەك ژ یەکـەیێن فەرهـەنگی هەیـە، ئـانکو ب واتـایێن گەلـەك پـەیڤان، هەروەسـا پێـدڤی ب ڤـەکۆلینێن سـەربۆری هەیـە ژ بـۆ تـەمامکرنا ئـەنجامێن شـرۆڤەکرنا

زمـانی. ب ئـەڤێ چـەندێ پەیوەنـدییا واتـایێ ب چـەمکیڤە دبیتـە پەیوەنـدییا بەشـێ تایبەت ب گەهاندنێڤە ل گەل گشت مێشکی(زینایدا بوبوفا و یوسف ستیرین، 2012، 99).

ھ- جوداهی د ناڤبەرا واتا و چەمکیدا:

واتـا و چـەمك بەرهـەمێن چـالاکییا جـۆرێن جیـاوازە ژ ئاگـەهییێ. جـوداهی د ناڤبـەرا ئاگـەهییا مرۆڤـی یـا درککرنـێ و ئاگـەهییا ئـەوی یـا زمانیـدا ڕێکـێ ددەتـە مـە، چـەمك و واتـایێ بهینینـە بەرامبـەر ئێـك. چـەمك بەرهـەمێ ئاگـەهییا درککرنـێ یـا مرۆڤییە و واتا بەرهەمێ ئاگەهییا زمانییە(زینایدا بوبوفا و یوسف ستیرین، 2012، 98-99).

تایبەتمەنـدییا واتایـا یەکـەیێن زمـانی د دروسـتکرنا واتایێـدا یـا پابەنـد نینـە ب بـەرۆڤاژی واقعیڤـە، هـەر وەکـو چـەمك ئـەڤێ چـەندێ دکـەت، بـەلکو ئەڤـە بەشـەکە ژ چـەمکی ل دەڤ هـەمییان ئاشـنا و نیـاس بیـت و ب تایبـەتی ل دەمـی گەهانـدنێ(زینایـدا بوبوفا و یوسف ستیرین، 2012، 99).

14- واتا و دەوروبەر:

ب دیتنـا (Dash.N.S)ی، دەوروبـەر-Context بریتییـە ژ ئـەوێ ژینگـەها زمـانی ئەوا واتایا پەیڤان تێدا دهێتە دیارکرن(Dash.N.S,-,22).

دەوروبـەر کاریگـەرییێ ل واتـایێ دکـەت و دبیتـە ئەگـەرێ دیارکرنـا واتـایێ (F.Doyle.V.T,2007,4) .هەروەسـا دەوروبـەر یـێ گرنگـە ژ بـۆ دیارکرنـا واتـایێ ژ بـەر ئەڤان ئەگەرێن ل خوارێ دیارکری:

1- دەوروبـەر بـەردەوام یـێ پێدڤییـە ژ بـۆ شـرۆڤەکرن و ڕاڤـەکرنا تیگـەهێن واتـا و درککرنـێ. ئەڤـەژی واتایـا ئـەوێ ئـەوە، کـو گەنگەشـکرنا گونجـای بـۆ تێگـەهین واتـا و درککرنێ دێ د شیاندا بیت، ل دەمێ دیاردەیا واتایێ ب بەرچاڤ دهێتە وەرگرتن.

2 -د شـیاندا نینـە، دەوروبـەر د هنـدەك سیسـتەمێن نواندنێـدا بهێتـە کـورتکرن. ئـەوژی ژبەر هندێیە، کـو ڕەگـەزێ مرۆڤـی یـێ تیـدا ئامادەیـە، کـو ئەڤـەژی بـەردەوام پێکهاتـەکێ سەرەکییە بۆ دەوروبەری. دەوروبەر د زمانێن سروشـتیدا بـەردەوام ئامادەبوونـەکا کـارا و ئەکتیف یـا ڕەگـەزێ مرۆڤـی ب خۆڤـە دگریـت، ئـانکو حـالاتێن شـارەزاییا مرۆڤـی. ئـەڤجا هـەر هەولدانـەك بـۆ کورتکرنـا دیمـەنێن پەیوەنـدی ب دەوروبەریڤـە هـەین، بـۆ لیسـتەکا

سـنووردارکری، پیڤـەرێ ئـەوێ سـەرنەکەڤتنە، ژ بـەرکو زمـان بوونـەوەرەکێ زیندییـە و دەوروبەر بەردەوام پەیوەندییێ د ناڤبەرا ئاخڤتنکەری و گوهداریـدا ب خوّڤـە دگریـت و ئەڤ پەیوەندی بەردەوام پەیوەندییێن زمانینە.

3- د شـیاندا نینـە پێشـوەخت وەسـفا دەوروبـەری بهێتـە کـرن. ژبـەرکو هۆکـارێن وەکـو زانیاری و پەیوەندی و پێدڤییاتییێن ئاخڤتنکەری رێکێ نـادەن، کـو پێشـوەخت سـنووری دەوروبەری بهێتە دیارکرن.

4- ئـەم پیڤـەرێن دەوروبـەری ژ لایـێ پراگماتیکێڤـە تێدگـەهین و ئەڤـەژی دبیتـە هۆکـار ئەم ژ ئەوێ گومانێ دویربکەڤین ئەوا د واتایێدا هەی.

5- دەوروبەر ژ ئـالییێ بنەمایڤـە، شـیانا دەرئێخستنێ هەیـە یـان یـا ئاسانە بـۆ گەهانـدنا مەبەستێ. ئەڤەژی ئەوێ هزرێ رەتدکەت، کو هندەك دەوروبـەران شـیانا پیڤـانێ نـەبیت. ل ڤێرێ چارەسەرییا پراگماتیکی یا د بن دەستیدا و ئەوژی ئەوە کو گەلەك رێکێن جـودا هەنـــە بـــۆ گەهانـــدنا دەوروبـــەرێن نـــامۆ. وەکـــو پـــەنا بـــرن بـــۆ کەلتووری...هتد(F.Doyle.V.T,2007,128-129).

ب دیتنا(Dash.N.S) دەوروبەری چەند جۆرەك هەنە، ئەوژی ئەڤێن ل خوارێنە:

1- دەوروبـەرێ ناوچـەیی-Local Context : ئـەڤ جـۆرێ دەوروبـەری ئامـاژەیێ ددەتـە بازنەیێ ڕاستەوخۆیێ پەیڤا سەرەکی د ئەوێ ڕستەیا تێدا ب دەستڤە دهێت.

2- دەوروبەرێ ڕستەیی-Sentential Context : ئاماژەیێ ددەتـە ئـەوێ ڕسـتەیێ ئـەوا پـەیڤا سـەرەکی تێـدا ب دەسـتڤە هـاتی. ئـەڤ جـۆرێ دەوروبـەری زانیـاریێن سینتاکسـی پێشکێشدکەت ژ بۆ زانینا هندێ کا پـەیڤا سـەرەکی پەیوەندییـەکا ئاشـکەرا یـان ڤەشـارتی ل گەل پەیڤێن دییێن بکارهاتی د ناڤ ڕستەیێدا هەیە.

3- دەوروبـەرێ بابـەتی-Topical Context: ئـەڤ جـۆرە ئامـاژەیێ ددەتـە بابـەتێ دانوستاندنێ و جەختێ ل سەر ناڤەرۆکا پارچەیا دەقی دکەت.

4- دەوروبـــەرێ جیهـــانی- Global Context: پـــەیڤان چ هـــەبوونێن ڤـــارێ و گوشـــەگیر(معزولـــە) نیـــنن، بـــەلکو د نـــاڤخۆدا ل گـــەل پـــەیڤێن دی پێکڤەدگرێداینـــە، هەروەسا ل گەل دەوروبەرێن نەزمانی ژی، ژبەر هندێ واتایا پـەیڤا سـەری گرێـدای نینـە ب واتاییێن پەیڤێن ئەوێن ب دەوروبەرێ ناوچەیی و بابەتی و ڕستەیی ب دەستڤە دهێن،

بـەلکو گرێدایـە ب دەوروبـەری نەزمانیڤـە، ئـەوێ گرێـدای ب ڕوویـدانێن زمانیڤـە، ئـەوێ بکارهینەرێ زمانی پێڕادبیت(Dash.N.S, -, 26-28).

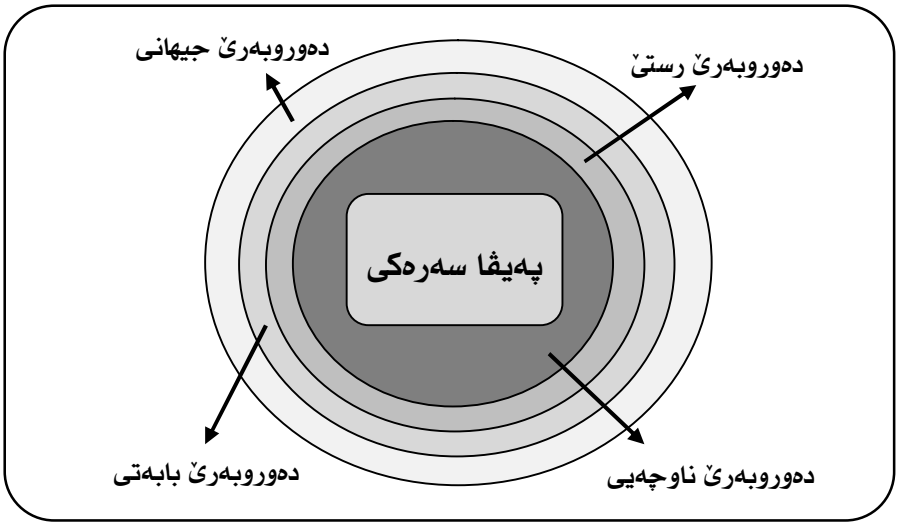

ئەڤ وینەیێ ل سەری ئاستێن تێگەهییێن دەوروبـەرێن تایبـەت ب پەیڤێڤـە د نـاڤ پارچەیا دەقیدا ڕوهندکەت(Dash.N.S, -, 22).

15- واتا و ڕۆل:

ل جهێ هندێ ب ئەوێ ڕێکێ هزر ل پەیڤان بکەین، کو ئامانن بـۆ واتـایێ، دشیاندایە تەماشـەی ئـەوان ڕۆلان بکـەین ئـەوێن پـەیڤ ئەنجامـددەت ل دویـڤ ئـەوی حالـەتێ تێـدا دهێتە وەسفکرن.

تێگـەهێن بکـەر و بـەرکار و نیهـاد و گـوزارەیێ و ...هتـد تێگـەهێن سینتاکسـینە، پترێـا جـاران پشتبەستنێ ل سـەر جهـێ پـەیڤی د نـاڤ ڕستەییدا دکـەن، بـەلێ ئـەڤ تێگـەهێن سینتاکسی ل گـەل واتاسازییێ(سـیمانتیك) نـاگونجن، بـەلکو پێـدڤی ب تێگـەهێن واتاینـە، کو پشتبەستنێ ل سەر واتا پـەیڤێ و ڕۆلی ئـەوێ د واتایـا ڕستەییدا دکـەت، نـەکو ل سـەر

ئەوێ خانێ یان ئـەو جهێ تێدا کاردکـەت، کو ئەڤـەژی ب ڕۆلـێن واتـایی- Semantic Rolesدهێتە نافکرن(محمد علي الخولي، 2001، 83).

واتاسـازی سـەرەدەرییێ ل گـەل تێگـەهێن جیـاواز ژ تێگـەهێن سینتاکسـی دکـەت، کـو ئەوژی ئەڤێن ل خوارێنە(بنێرە: محمد علي الخولي، 2001، 83- 84):

1- کارا: کی یان چ ب کـاری ڕابیـت، بێـی بەرچـاڤەرگرتنا جهـێ پـەیڤێ د نـاڤ رسـتەیێدا. وەکو:

- نەوزادی خانی ئاڤاکر.

2- کارتێکـەر: ئـەوە کـار دکەڤیتـە سـەر، بێـی بەرچـاڤەرگرتنا جهـێ پـەیڤێ د نـاڤ ڕستەیێدا. وەکو:

- کاوەی تـرۆمبێل هاژۆت.

- دەرگەه ڤەبوو.

3- بەرهەم یان ئەنجام : بریتییە ژ ئەنجامێ کـاری، بێـی بەرچـاڤەرگرتنا جهـێ پـەیڤی د ناڤ ڕستەیێدا. وەکو:

-قوتابی سەرکەڤتن دڤێت.

4- دەم: بریتییـە ژ ئاماژەپێکرنـا دەمـێ کـار ئەنجامـدانێ ژ لایـێ واتاییڤـە، بێـی بەرچاڤەرگرتنا جهێ پەیڤی د ناڤ ڕستەیێدا. وەکو:

❖ ئەو رۆژ هات ئەوا تۆ دەربچی.

5- جـهـ: ئەڤـە ئامـاژەیێ ب جهـێ کـار ئەنجامـدانێ ژ لایـێ واتاییڤـە ددەت، بێـی بەرچاڤەرگرتنا جهی پەیڤێ د ناڤ ڕستەیێدا. وەکو:

-ئەڤە جهێ شەرییە.

6- ئارمانج: ئەڤەژی ئارمانجا کار ئەنجامدانێیە، بێی بەرچاڤەرگرتنا جهـێ پـەیڤێ د نـاڤ ڕستەیێدا. وەکو:

❖ قوتابی چوو قوتابخانەیێ.

7- ئـامیر: ئامـاژەیێ ب ئـامرازێ کـار ئەنجامـدانێ ژ لایـێ واتاییڤـە ددەت، بێـی بەرچـاڤەرگرتنا جهـێ پـەیڤێ د نـاڤ ڕستەیێدا. ب واتایـەکا دی((ئـامێر: ئـەو ئـامرازەی کارێکی پێ ئەنجام دەدرێ))(محەمەد مەعروف فەتاح، 2010، 377).وەکو:

- کلیلێ دەرگەھ ڤەکر.
- خانی ب ماھۆلی ھاتە شکاندن.

8- سوودمەند: ئەڤە بریتییە ژ سوودمەندبوون یان مفا وەرگری کار ئەنجامدانێ. وەکو:
- من پەرتووك بۆ تە بەرگکر.

ئەڤ ڕۆلێن واتایی دشێن واتایا دەھان و سەدان پەیڤان جودابکەن، ئەڤ زانیارییێن واتایی دشێن ببنە پاشکۆیەك بۆ زانیارییێن سینتاکسی و ئەڤ زانیارییێن سینتاکسی و واتایی ڕستەییێن ڕێزمانی و نەڕێزمانی ژێکجودا دکەن(محەمەد مەعروف فەتاح، 2010، 377).وەکو د ئەڤان نموونەییێن ل خوارێدا دیاردبیت:

کارێ(شکەست) پێدڤی ب ئێك ڕۆلی ھەیە، ئەوژی (کارتێکراو)ە و نابیت ژ ڕۆلەکی زێدەتر ھەبیت، چونکی کارێ ڕستەیێ تێنەپەرە. ب ئەڤی ڕەنگی ل خوارێ:
- دار شکەست.
- *من دار شکەست.

ئەڤ ڕۆلێن ل سەری دیارکری، واتە(کارا، کارتێکراو، بەرھەم، دەم، جھ، ئارمانج و ئامێر،...ھتد) ، ب ڕۆلێن واتاییێن گرێیا نافی دھێنە نافکرن.

کەواتە ڕۆلێن واتایی پشتبەستنێ ب واتایا پەیڤێ و ڕۆلێ ئەوێ د واتایا ڕستەییێدا دکەت، بێی بەرچاڤەرگرتنا جھێ پەیڤێ د ناڤ ڕستەییێدا. ھەروەسا ئەڤ ڕۆلێن واتایی ب تەمامی ژ تێگەھێن سینتاکسی دھێنە گوھۆڕین، ئانکو : (کارا نە بکەرە)، (کارتێکراو نە بەرکارە)، (دەم ژی نە ھەڤالکاری دەمییە)،(جھ ژی نە ھەڤالکارێ جھییە)، (ئامیر ژی نە بەرکارێ نەراستەوخۆیە و نەژی ئامرازە). ئەڤ تێگەھین واتایی ب تەمامی ژ وەکھەڤێن خۆ ییێن سینتاکسی جودانە(محمد علي الخولي، 2001، 84- 85).

16- واتا و وێنە :

وێنە ئێکە ژ ھێمایێن نەزمانی، کو ڕۆلەکێ گرنگ د بوارێ ڕاگەھاندن و گەھاندنا واتاییێدا ھەیە.

وێنە سۆزا مرۆڤی دلڤینیت و دچیتە د ناڤ ھەست و سۆزێن مرۆڤیدا و ھەستێ مرۆڤی دھەژینیت و کاریگەرییێ ل سەر دەروونێ مرۆڤی دکەت(كمال الزماني، 2012، 11). ئەڤەژی ژ بەر ھندێیە، کو وێنە دەربڕینترە ژ پەیڤان. واتە، ئەو دەربڕینا وێنە دکەت ژ یا پەیڤان

پـتره یـان بهێزتـره. د ئـەڤی بواریـدا کونفـو شـیوس دبێـژیت: وێنەیـەك ژ هـزار پـەیڤان ب دەربڕینـتره(قدور عبدالله ثاني، 2007، 119).

بارسـیس-Barthes د پـەرتووکا (ڕەوانبیـژییا وێنـەی- Rhetoric of the image)دا، هەولـددەت تیشـکێ بێخیتـە ل سـەر ئـەوێ پەیوەنـدییا د ناڤبـەرا وێنـە و واتاییّدا هەی، ژبەر هندێ ئەوی ڕیکلامـەکا سادە یـا Panzani[1] هەلبـژارت. بارسیسی گریمانـا هنـدێ کـر، کـو تـۆ وەکـو خواندەڤانـەك دشـێی سـێ پـەیامان ژ ئـەڤی وێنـەی دەستنیشـانبکەی، ئـەوژی ئەڤەنـە: پـەیاما زمـانی و وێنـەیێ ئامـاژەپیکری و وێنـەیێ ئیحائی.(Barthes,1977,43)

د شـیاندا هەیـە، پـەیڤێن (ڤەگـەڕان- denote و ئیحاء-connote) ب دروسـتی نەهێنـە بکارهینـان. پـەیڤا denote کریارەکـە تشـتەکی وەردگریـت ژبـۆ دەستنیشـانکرنا تشتەکی یان دابیتە هێمایەك بـۆ تشـتەکی(Barthes,1977,43). یـان ڤەگـەڕان بریتییـە ژ پەیوەنـدییا د ناڤبـەرا دەربـڕین و چـەمکیدا هـەی، کـو د هـزرا ئاخڤتنکەریدایـە بێـی ڤەگەڕان بۆ دەوروبەری. بۆ نموونە ئەو تشتێن بەرجەستەیێن د جیهانـا ژدەرڤـەدا هـەین. وەکـو: دار، بـەر، چـیا...هتـد، کـو دبنـە هانـدەر بـۆ دروسـتبوونا چـەمکی یـان وێنـەی د هزرێدا، کو ڤەگەڕانن(عەبدولواحید موشیر دزەیی، 2011، 55).

دەربـارەی ئیحـائێconnote-، کـو ئـەوژی کریارەکـە بـۆ ئامـاژەکرنێ ب شـێوەکێ نەڕاستەوخۆ، ب ئەڤێ چەندێ دشێت ب وروژانـدنا وێنـەی یـان گرێدانێن پەیوەنـدی ب پەیڤێن دیارکری و تایبەتڤـە هـەین ڕابیـت. لێ ئـەوا پەیوەنـدی ب پـەیاما وێنەیڤـە هـەی، ئەوا ب کریارا ئیحائێ ڕادبیت، ئەوژی ئەو هێمانـە ئـەوێن ژ کۆدێن ڕەوشـەنبیری دهێنـە وەرگـرتن. هەمـەجۆری د خواندنێـدا پشتبەسـتنێ ل سـەر جـۆرێن جیـاوازێن زانینـا نەتەوەیی و ڕەوشەنبیری و جوانییێ دکەت و ل دویڤ دیتنا بارسیسی، کـو پـەیاما زمـانی د هـەر وێنەیەکیـدا هەیـە. ئـەڤجا ب هـەر لایەنـەکێ وێنـەی بهێتـە گەهانـدن، چ د نافۆنیشانیدا بیت یان د ناڤەرۆك یان دیالۆگا ئەویدا بیت(Barthes,1977,46).

---

[1] Panzani: ئەڤە مارکەیەکە، ل سالا 1946ز ژلایێ (جین بانزانی)ڤە دەستپێکر، کو تایبەتە ب (مەعکەرونێ)ڤە.

ئەگەرێ پێدڤیبوونا مە بۆ پەیاما زمانی ئەوە، کو چێدبیت دەق هاریکاریا مە بکەت ژ بۆ دەستنیشانکرنا ڕەگەزێن دیمەنی و دیمەنی ب خۆ، ب شێوەکێ ڕوهن و ب سانەهی. پەیاما زمانی ئێک ژ ئەرکێن دووبارەبووی یێن د ناڤ وێنەیێ ڕۆژنامەگەری و ڕیکلاماندا دهێتە دیتن(Barthes,1977, 34).

ئەڤجا واتا ژ دوو ڕەخانڤنە د ناڤ وێنەیدا دهێتە بەرجەستەکرن، ئەوژی واتایا ڕاستەوخۆ و واتایا نەڕاستەوخۆنە.

واتایا ڕاستەوخۆ پەیوەندی ب ئاستێ سیمانتیکێڤە هەیە، ژبەرکو سەردەییێ ل گەل واتایا حەرفی دکەت، کو دشیاندایە ب ڕێکا سیمایێن بنەرەتی بهێتە دەستنیشانکرن. وەکو د ئەڤی وێنەیێ ل خوارێدا دیاردبیت:

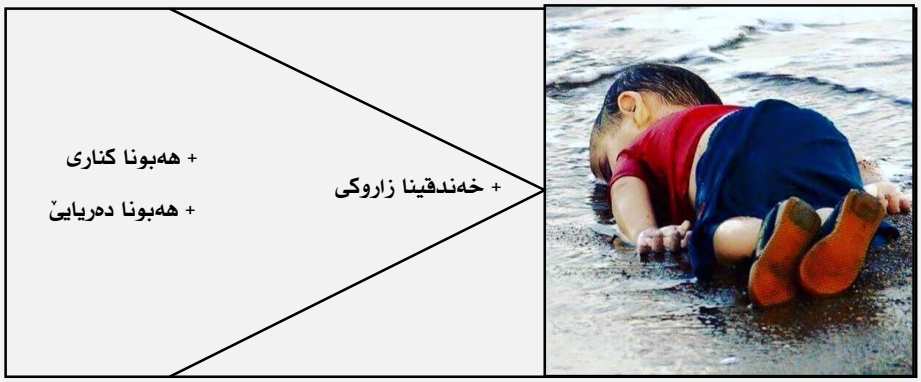

واتایا نەڕاستەوخۆ پەیوەندی ب ئاستێ پراگماتیکێڤە هەیە، چونکی ژ بۆ گەهشتنا ئەڤی جۆرێ واتایێ دڤێت خواندەڤان یان بینەر خۆ ب ئەوی دەوروبەریڤە گرێبدەت، ئەوێ ئەو وێنە تێدا هاتییە بکارهینان، نەکو واتایا ڕاستەوخۆیا وێنەی. هەر وەکو د هەمان وێنەیدا دیاردبیت:

د شیاندایه ئەڤان واتایێن ل خوارێ ژ ئەوی وێنەی دەرئەنجامبکەین:

1- **سیمبۆلا هەژاریێ و بێخودانییاملەتێ کورد.**

2- **ڕەڤین ژبێحالی و داگیرکەران.**

3- **قوربانێ دەریا ئیچە.**

4- **کاریگەریکرن ل سەر ڕایا گشتی.**

5- **هەژاندنا هەست و هەلویستێ جیهانێ.**

6- **گوهۆڕینا هەلویستێ دەولەتان بەرامبەر کوچپەران.**

7- **....هتد.**

17- **واتا و زانینا زمانی:**

ب زەحمەترین تشت ئەوێن ئەم تێبینییا ئەوان دکەین، ئەو تشتن، ئەوێن ئەم هەر ڕۆژ دبینین. ئەگەر ئەم پرسیار بکەین: پەیڤێن سۆر- Red و شین-Blue چ دگەهینن یا چ واتا هەیە؟ ل دەڤ گەلەك ژ مە چێدبیت پرسیارەکا بێبەها بیت ، بەلێ د ڕاستیدا ئەڤ پرسیارە یا ب زەحمەتە، بەرسڤ ل سەر بهێتە دان. هەر چەندە ڤەکۆلینێن دەروونناسی و فەلسەفە و زمانی ل سەر زاراڤەیێن ڕەنگان گەلەکن، بەلێ ئەو خۆ بۆ پرسیارەکا دی دبەن.

بێگومـان ئەڤـە ڕاسـتییەکە، کـو واتایـا زاراڤـەیێن ڕەنگـان، ژ لایـێ فەیلەسـۆف و دەروونـناس و زمانڤانانڤـە ڤـەکۆلین ل سـەر هاتینـە ئەنجامـدان و ئـەڤ ڤەکۆلینـە ل دەڤ گارنـاپ-Garnap و ڕوسـول-Russel و هیـوم- Hume و لـۆکی- Locke دهێنـە دیـتن. پێدڤییـە ئـەوێ چـەندێ بێـژین، کـو تێگـەهێ فەلسـەفی یـێ جودایـە ژ تێگـەهێ دەروونناسی و هەتا ژ تێگـەهێ زمـانی و جوداهییـا بنـەرەتی د هندێدایـە، کـو فەیلەسـۆف گرنگرییێ ب زمانی ددەن، بەلێ زمانڤـان گرنگییـێ ب زمانـان ددەن. سـەبارەت زمانڤـانان، ئاریشە ب تنێ د هندێدا نینە، کا پەیڤا سۆر یـان شـین چ دگـەهینن، بـەلێ پێدڤییـە ئـەوێ چـەندێ ژی بەرچـاڤ وەربگریـت، کـا د زمـانێ هنگاریـدا پـەیڤێن-Voros و Piros چ دگـەهینن، کـو ئـەوژی جـۆرن ژ ڕەنگـی سـۆر، هەروەسـا کـا پـەیڤا goluboj و Sinijد زمـانێ رووسـیدا واتایـا چ ددەن، کـو ئـەوژی جـۆرن ژ ڕەنگـی شـین و ب ئـەڤێ چـەندێ سـەبارەت هـەمی زمانـان، کـو ئەڤـە کـارێ زمانڤانایـە ئـەڤێ چـەندێ ب بەرچـاڤ وەربگریت(Wierzbicka. A, 1996, 290-291).

سەبارەت هندەك ڤەکۆلـەران ئـەڤ جـۆرە پرسیارە بێبـەها و پروپۆچن، چونکی ئـەو بـۆ هنـدێ دچـن، کـو واتایـا هـەر زاراڤـەکێ ڕەنگـی د شـیاندا هەیـە ب مـەرجان بهێتـە دەستنیشانکرن، ئەوژی یان ب ڕێکا تایبەتمەنـدییێن ڕەنگی، ئـانکو درێـژییا شـەپۆلێ یـان وزەیا ڕیژەیی. د ڕاستیدا زانینا زمانی بۆ ئەڤی جـۆری ب شـیوەکێ گشتی دانوسـتاندن یـا ل سەر هەی(Wierzbicka. A, 1996, 292).

زانینا زمانی بۆ درێژییا شەپۆلێ ل گەل زاراڤـەیێن ڕەنگـێن جیـاواز، بهایێ ئـەوێ د ناڤ پەرتووکێن فیزیکیێدایە، بەلێ ئەڤ زانینـە ل دەمـێ د پـەرتووکێن زمـان و ڕاپۆرتانـدا دهێنـە بکارهینـان، ئـەو گرێدایـە ل دوور تێگەهشـتنا ڕاسـتەقینە ئـەوا ل دەڤ خـەلکی هەی، ل دەمـێ ئەڤان پەیڤان بکاردهینن(Wierzbicka. A, 1996, 292).

18- واتا و شێوە:

مەبەست ژ شێوەی(نمط) ل ڤێرێ بریتییە ژ دیارکرنا هەمی سیمایێن پیدڤییێن واتایێ، ئەوژی لیستەکە ژ سیمایێن نموونەییێن بنەرەتییێن واتایێ و ئەڤ لیستە ب شـێوە دهێتـە نـاڤکرن(محمـد علـي الخـولي، 2001، 75). بـۆ نموونـە ل دەمـێ ئـەم ب وەسـفکرنا پەیڤـەکا

وەکو(بەغبەغا) ڕادبین یان واتایا ئەوێ پەیڤێ ڕوهندکەین، پێدڤییە ب تەمامی بدەینە نیاسین داکو واتا ئەوی تشتی ب دروستی بهێتە دەستنیشانکرن. وەکو بێژین: بەغبەغا بالندەیە و دفریت و دشێت لاسایکرنا ئاخڤتنا مرۆڤی بکەت و چێدبیت مێ بیت یان نێر بیت. ئەڤەژی بۆ هندێیە داکو ژ بالندەکێ وەکو کوتر یان کەوی...هتد بهێتە جوداکرن، کو دبێژنە ئەڤێ لیستا وەسفکرنێ شێوە.

ل ڤێری پێدڤییە ئەم جەختێ ل سەر ئەوێ جوداهییا د ناڤبەرا ئەڤان زاراڤانـدا هەی بکەین، ئەوژی بریتینە: ژ(درێژبوون، نموونە، واتا، شێوە).

1- درێژبوون بریتییە ژ کۆمەکا هەستپێکەران، بەلێ نموونە نێکە ژ ئەوانان.

2- درێژبوون یا هەستپێکریە، بەلێ واتا یا ئەبستراکتە .

3- نموونە یا هەستپێکریە، بەلێ شێوە یێ ئەبستراکتە.

4- واتا و شێوە ئەبستراکتن، بەلێ درێژبوون و نموونە هەستپێکرینە.

5- درێژبوون و واتا گرێدای هەمی حالەتانە، بەلێ نموونە و شێوە ب حالەتێن ئایدیالیڤە گرێدایە(محمد علي الخولي، 2001، 75).

19- واتا و شێواز:

زاراڤێ شێواز-Styleئەو زاراڤە ئەوێ ئەم بەردەوام د ئاخڤتنا خۆ یا ڕۆژانەدا و د نڤیسارێن خۆیێن تایبەتدا بکاردهینین. ئەڤ زاراڤە بۆ ئاماژەپێکرن ب ڕۆخساریّ(فۆڕم) یان دیزاینکرنا تشتی یان ئاخڤتن ل سەر چەوانییا نواندنا تشتی یان پێشکیشکرنا ئاخڤتنێدهێتە بکارهینان.

شێواز د زمانیدا دهێتە پێناسەکرن، کو دەربڕینەکا زمانییا بژارەیە، بەلێ شێوازگەری ئەو زانستە ئەوێ گرێدای ب ڤەکۆلینا شێوازی د زمانیدا، دیسان شێوازگەری دهێتە پێناسەکرن ئەو زانستە ئەوێ تایبەت ب شرۆڤەکرنا دەربڕینێن بژارە د زمانیدا، هەروەسا سالۆخکرنا تایبەتمەندی و کاریگەرییا ئەوان(Verdenlc.P,2002,3-4).

ئارمانج و مەبەبەستا گشتی و تەڤگر بۆ زمانی ئەوە، کو خودان تێگەهـ و ناڤەرۆك بیت. زمان د شیوەیێن خۆ یێن نوکەدا پێشڤە چوو، ئەوژی پێخەمەت هندێ کو بشێت پێدڤییاتییێن گەهاندنێ د هەمی دیمەنێن ئەوێدا ب دەستڤە بهینیت.

ئەگەرێ هندێ کو پرۆسێسێن گەهاندنێ ب گەلەك رێك و ئالییێن جیاواز دەربازدبن، ئەوە کو فەکۆلینا واتایێ ب زەحمەترین و قورستڕین بەشە ژ فەکۆلینا نوییا زمانی. زمان د کەڤندا دهاتە پێناسەکرن، کو دەربڕینە ژ هزران و ئەڤە پێناسەیەکا گەلەك بەرتەنگە بۆ ڕاڤەکرنا زمانی و پێناسەیەکا گەلەك بەرفرەهە بۆ دەربڕینان. دەربڕینێن هزران ئێکە ژ ئەوان گەلەك ئەرکێن زمان د دەوروبەرێن ژێکجودادا پێشکێشدکەت(.(http://www.britannica.com...Meaning-and-style- -in- language

واتا و شێوازی پەیوەندییەکا بهێز ب ئێکودووڤە هەیە و تەمامکەرێن ئێکودوونە و هندەکجاران تێکەلی ئێك دبن و دبنە ئێك و هەر دوو پێکڤە دهێنە گوهۆڕین، ئەوژی ل دەمێ گوهۆڕێن د شێوازیدا ڕوویبدەت، د هەمان دەمدا گوهۆڕین د واتاییێژیدا ڕوێددەت. هەر د ئەڤان هەر دوو ڕستەیێن ل خوارێدا دیاردبیت:

- من ژنا برایێ تە دیت.

- من هەڤژینا برایێ تە دیت.

ئەگەر ئەم تەماشەی هەر دوو ڕستەیێن ل سەری بکەین، دێ بۆ مە دیاربیت، کو ب دوو شێوازێن جودا هاتییە گوتن، کو وەسا دیارە شێوازێ ڕستەیا ئێکێ یێ بازاریە و شێوازێ ڕستەیا دووێ یێ ئەدەبییە و ڕێز تێدا هەیە، ئەڤ چەندە دبیتە ئەگەر کو واتایێن ئەوان هەر دوو ڕستەیان ژی ب تەمامی وەکو ئێك نەبن، چونکی کارڤەدانا هەر دوو ڕستەیان وەکو ئێك نینە و ژلایەکێ دیڤە د ڕستەیا (2)دا ڕێز تێدا هەیە، ب پێچەوانەی ڕستەیا(1)ێ کو ڕێز تێدا نینە.

هندەکجاران چێدبیت، شێوازێ دەربڕینێ و واتا وەکو ئێك نەبن، ئانکو گوهۆڕین د شێوازێ دەربڕینێدا ڕوویبدەت، بێیکو واتا بهێتە گوهۆڕین، ئەڤەژی زێدەتر د ڕستەیێن هەڤواتادا دیاردبیت، کو ئەڤان ڕستەیان هەمان واتا هەنە، بەلێ جوداهییا ئەوان د شێوازێ دەربڕینێدایە. وەکو:

-تۆ ژ هەمی مرۆڤێن خۆ مەردتری. (شێوازێ کەسێ شارەزا)

-هەمی مرۆڤێن تە ژ تە قەلسترن. (شێوازێ کەسێ نەشارەزا)

ب دیتنا بۆچوونێن کەڤن شێواز دەفرەکە بۆ کۆمکرنا ئەو واتاییێن کو تێدا هەین، هەر وەکو زمان، کو بەرگێ واتاییێە و شیواز ژی شێوەیێ ئەوی جل و بەرگییە. شاعر و

ڕەخنەگرێ ئینگلیزی درایدن بۆ هندێ دچیت، شێواز هونەرێ گوتارێیە یان هونەرێ ڕازاندنا ئەوی جل و بەرگییە، کو ل بەر دکەت. هەروەسا گلیریدگییێ شاعر دبێژیت شێواز هونەرێ ڤەگوهاستنێیە ب شێوەیەکێ گونجای و ڕوهن(عەبدولواحید موشیر دزەیی، 2012، 27).دیسان کریسۆ دبێژیت: شێواز هەلبژارتنە، بریتییە ژ هەمی هەلسوکەڤتێن زمانی، ئەوێن کو ژلایێ بکارهێنەریڤە دهێنە ئەنجامدان. هەروەسا هالی دبێژیت: شێواز بریتییە ژ ئەوێ پەیامێ ئەواکو ب ڕێکا پەیوەندییێن د ناڤبەرا ڕەگەزێن زمانیدا هەین دهێتە بەخشکرن و ئەڤ ڕەگەزە د ئاستەکێ بژارە و پتر ڕەهەنددا ژ ڕستەیێ خۆجھ دبیت. دیسان ل دەڤ بلۆشی شێواز ب ڕێکا دابەشکرن و ئیحتمالات و پێکهاتەیێ، سیما و ساخلەتێن زمانی د ناڤ دەقیدا ڤەدگوهێزیت(عبدالجلیل مرتاض، 2013، 92-94).

20- واتا و درککرن:

د ئەڤان سیھ سالێن دوماهیکیدا بێافی زانستییێ نوی، کو ئەوژی دەروونناسییا درککرنێیە، ئانکو ب شێوەکێ گشتی زانستێ درککرنێ. ڕێکێن نوییێن گرنگ بۆ زمانڤانییێ و ب تایبەتی بۆ واتاسازییێ پێشکێشکرینە. زانستێ درککرنێ ڤەکۆلینێ ل هندێ دکەت، کا چەوا مێشکێ مرۆڤی کاردکەت و چەوا ب ڕێکا هەستان زانیاریان ژدەرڤە وەردگریت و ئەڤان زانیاریان وەردگریت و ل گەل زانیاریێن پێشوەخت بەراوردکەت و پاشی پۆلیندکەت و دکەتە د بیردانکێدا. زانستێ درککرنێ هەولددەت ئەوی بڕیا زۆر ژ زانیاریان ئەوێن دکەڤنە سەر ئێك د مێشکی مەدا(د سیستەمێ درککرنێدا) شرۆڤەبکەت، هەروەسا هەولددەت کا چەوا دێ د شیاندا بیت سەرەدەرییێ د گەلدا بکەت، ل دەمێ ئەم هزر دکەین و زمان د ئەڤان تیۆراندا ڕۆلەکی تەوەریی دبینیت. ژ ئالییەکیڤە بەرهەمهینانا زمانی و وەرگرتنا ئەوی و پێکهاتا فەرهەنگا مێشکی بابەتێن ڤەکۆلینێ یێن تەوەرینە بۆ بیافێ بەشی یێ وەسفکریێ زمانڤانییا دەروونی و ژ ئالیەکێ دیڤە ئەو ڕێکا ئەم ب زمانی دەربڕینێ ژێ دکەین(کا مە چ د مێشکی خۆدا هەیە) گەلەکێ ل دوور کا ئەڤە د مێشکی مەدا چەوایە دبێژیت(سبستیان لوبنر، 2011، 411).

گرنگییا مەزنا دەروونناسییا درککرنێبۆ واتاسازییێ ئەوە، ڤەکۆلینێ ل ئەوێ تیۆرا پەیوەند ب بۆچوون و گوتنانڤەدکەت، ئەوا ئەم پێ کاردکەین. واتا د ئاڕاستەیا

بۆنیادگەریـــدا جـــەختێ ل ســـەر ڤـــەکۆلینا پەیوەنـــدییێن واتـــایێ دکـــەت و ئەڤـــەژی دەرئـەنجامان ل دوور واتایـان کورتدکـەت، بـەلێ ب ڕاستەوخۆیی ناکەتـە بابـەتێ خـۆ یـێ سەرەکی. ژ هەژی ئاماژەێیە، کو واتاسازییا فۆرمی تەماشـەی یـان گرنگییـێ ب واتایـان ب تنێ د چارچۆڤێ ئەوێ یێ لۆجیکی بۆ مەرجێن ڕاستی و ڕوییـێن پێگیریکرنـێ ددەت. ئـەڤ ڕێکا چارەسـەرکرنێ ئاستێ هۆشـەکی بـۆ واتـایێ ب تـەمامی دویردئیخیـت. میتـۆد یـان ڕێبازا درککرنێ ب تنێ ئـەڤی ئاستی دکەتـە ئارمانجـا خـۆ. ئـەو هەولـددەت ب وەسـفکرنا ئـەوان بۆچـوونان ڕابیـت، ئـەوان ئـەم ب پەیڤانڤـە گرێـدەین. هەروەسـا ب ئـەڤێ ڕێکـێ شـرۆڤەدکەت، بۆچـی پـەیڤ ئامـاژەیێ ب واتـاییێن سـەرەکی ددەن و چـەوا و ب واتایـا سەرەکی ئاماژەیێ ددەتە چ؟ ئەگەر تەماشەی ئەڤێ سیگۆشـەیا سـیمۆتیکی بکـەین، بـۆ مـە دیاردبیت، کو واتاسازییا درککرنـێ ب وەسـفا هنـدێ ڕادبیـت، کـو واتـا دهێتـە دیـارکرن ب وەسفا هندێ کو بۆچوونە و چەوا ئەڤ بۆچوونە واتایـا سـەرەکی دیاردکـەت(سبستیان لوبنر، 2011، 411-412):

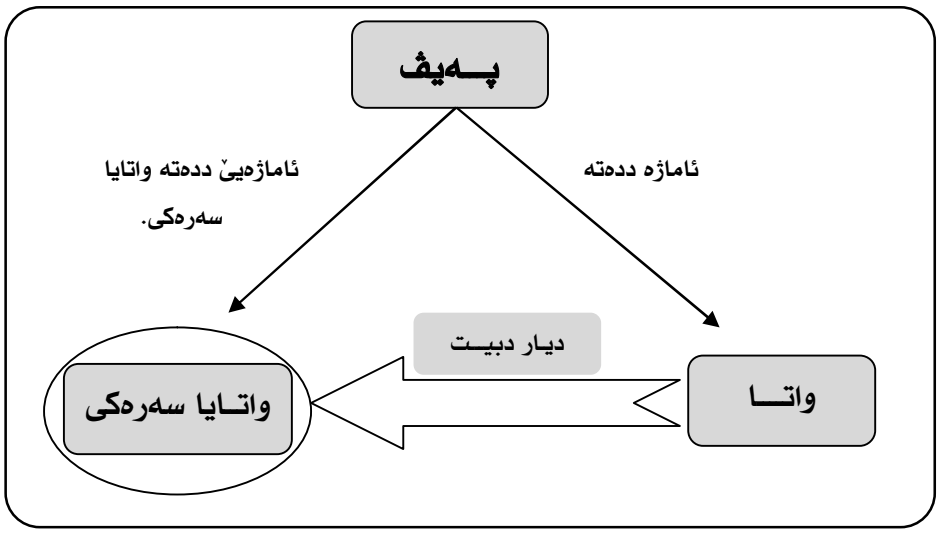

تەوەرێ واتاسازییا درککرنێ

بۆ پتر دیارکرنا پەیوەندییێ د ناڤبەرا واتا و درککرنێدا، دڤێت جوداهی د ناڤبـەرا واتایـا پـەیڤێ و لێکدانا زانینییـا تـەڤگردا بهێتـە کـرن. ب واتایـەکا دی دڤێت جـوداهی د

ناڤبەرا زانینا واتایی و زانینا ڕەوشەنبیریدا بهێتە کرن(سبستیان لوبنر، 2011، 413)، کو زارافێ واتا یەکسانە ب زارافێن واتایا پەیڤێ و زانینا و اتایی؛ بەلێ درککرن یەکسانە ب زارافێن لێکدانا زانینییا تەڤگر و زانینا ڕەوشەنبیری، کو زانینا واتایی، زانینا بنەرەتییا پەیڤێیە، بەلێ زانینا ڕەوشەنبیری زێدەکرنا سیمایێن زێدەنە ل سەر واتایا زانینا بنەرەتییا پەیڤێ.

21- واتا و گەهاندن و گرنگی:

ب شێوەکێ نەفەرمی یا ب سانەهییە ئەم ل سەر ئەوێ گوتنێ ڕێکبکەڤین، کو واتا دلێ زمانییە. ئەڤجا ژ بەر هندێ د شیاندا هەیە، بێژین، کو زمان بێی واتا وەکو سیێیە(سییەکان) بێی هەوا. واتا ئەو تشتێ سەرەکییە بۆ سەربۆرا بکارهینانا زمانی و ئەڤێ چەندێ ئەم دزانیین، ئەوژی ل دەمێ خەلك ب زمانەکێ نەناسیار ل دەڤ مرۆڤی دئاخڤن(Riemer.N, ,3).

ئەڤجا بێی هەبوونا شیانا دەربڕینێ ل سەر واتایێ، ل ئەوی دەمی زمان دێ دیمەنێن خۆ یێن سەرەکی دێ هنداکەت یان دێ بەرزەکەت. ئەم بەردەوام دئاخڤین ژپێخەمەت دەربڕینی ژ واتایەکێ بکەین. ئەڤ تشتە ژی ل ئەوی دەمی ب تنێ دی دروست بیت، ل دەمێ زمان ب ڤەگوهاستنا زانیاریان ڕادبیت. ئەگەر کەسەك ژ نیشکەکێڤە ئەڤێ ڕستەیا ل خوارێ بێژیت:

- ئازاد دوو سالان ژ نوزادی بچویکترە.

ئەڤ ڕستە واتایێ ڤەدگوهێزیت و هندەك زانیاری ل دەڤ مرۆڤی دروستدکەت، ئەڤجا چ ڕاست بن یان ڕاست نەبن و چێدبیت ل دەڤ مرۆڤی پێشەوەخت یا زانراو نەبیت، بەلێ ب تنێ ڕستەیان واتا نینە، بەلکو پەیڤان و گوتن و دەربڕینان ژی واتا هەیە(Riemer.N, 3,). ئەو واتایێن ب ڕێکا زمانی دەربڕین ژێ دهێتە کرن. پتر پێشکەڤتی و وردتر و تەڤگر ترن، ژ ئەوان واتایێن ب ڕێکا ئالافێن ڕاگەهاندنێ یێن ئیشاری یان وێنەیی دەربڕین ژێ دهێتە کرن، ل گەل هندێ ئەو واتایا زمانی دیتی، د شیاندایە، وەکو گرۆپەکێ لاوەکی بۆ دوو دەستەیێن بەرفرەه بۆ واتایێبهێتە تەماشەکرن، ئەوژی ئەڤەنە:

1- گرنگییا ڕەفتارێ مرۆڤی ب شێوەکێ گشتی.

2- واتایا گەهاندنێ ب شێوەکێ تایبەتی.

ئـەڤ نەخشـەیێ ل خـوارێ پەیوەنـدییێ د ناڤبـەرا واتایـا زمـانی و واتایـا گەهانـدن و گرنگییێدا دیاردکەت(Riemer.N, ,5):

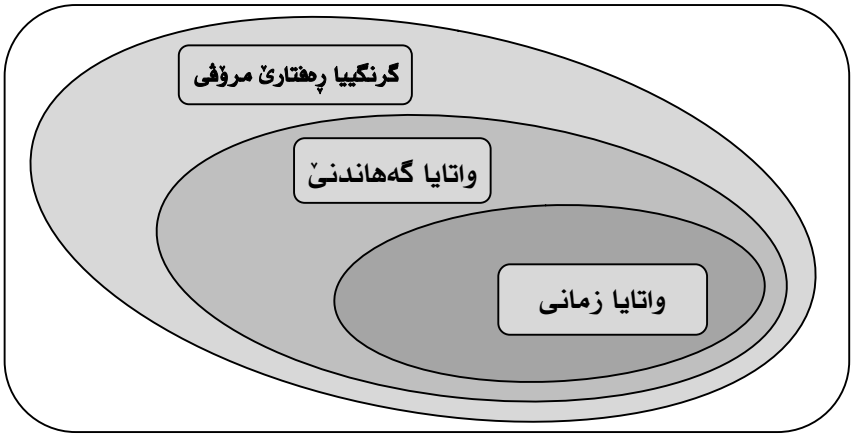

22- واتا و ڕاستی- Meaning and Truth:

ژ ئـالییێ سروشتێواتاسـازییڤە، واتاسـازی پەیوەنـدییێ د ناڤبـەرا ڕستەییێن دارشـتی و جیهانێدا دروستدکەت. ئێك ژ نەریتێن کەڤن دبینیت، واتاسازی د سروشـتێ خۆدا وەکو زانستەکێ وەرگێڕانێ دهێتە دیـتن. هـزر ل ڤێـرێ ئـەوە، کـو ڕستە ب ڕێکا وەرگێڕانـێ ب شێوەکێ نموونەیی بۆ زمانێ هزرێدهێتە ڕاڤەکرن(Malmkjar.K,2010,462).

ل ڤێـرێ پێدڤییـە ئـەوێ چـەندێ بێـژین، کـو ڕستە خـودان بەهایـە، ژ بـەرکو خـودان واتایە. هەروەسا ل دەمێ ئەم تشتەکی دبینین، کـو ئـەم ئـەوی تشتی بـزانین کـا چـییە، ل ئەوی دەمـی ئـەم واتـا ئـەوێ دزانـین و ل دەمـێ ئـەم واتـایێ دزانـین، ل ئـەوی دەمـی ئـەم ئـەوی تشـتی دبیـنین، ئەڤـەژی ب ڕێکـا شـرۆڤەکرنا واتـایێ دیاردبیـت و دەسـتپێك و دوماهیك ژی ب ڕێکا مەرجێن ڕاستییێنە.

مەرجێن ڕاستییێ بۆ هەر ڕستەیەکێ، ئەوژی مەرجێ جیهانـا ژدەرڤەیـە ئـەواکو تێـدا ڕستە یا ڕاست بیت. ئەڤجا ئەگەر ئـەو تشـتە د جیهانـا ژدەرڤـەدا هـەبیت یـان وەسـا بیـت وەکو د ڕستەییێدا هـەی، ل ئـەوی دەمـی ئـەو ڕستە دێ ڕاست بیـت، ئەگـەر نـە، ل ئـەوی دەمی ڕستە دێ بیتـە ڕستەیەکا نەدروست یـان نەراست. ئـەڤجا ئەگـەر ڕستە یـا ڕاست بیت یان ڕاست نـەبیت، ئـەو دێ پشتبەستنێ ل سـەر پارچـێن ڕستەیێ کـەت(. Meaning

(and Truth, http:webpages.uidaho.edu). هـەر وەکـو د ئـەڤێ نموونـەیا ل خوارێـدا دیاردبیت:

- بەفر یا سپییە.

ڕاستییا ئـەڤێ ڕستەیێ پشتبەستنێ ب بـەفرێ و تایبەتمەنـدییا ئـەوێ کو یـا سـپییە دکەت. ئەڤجا هەتاکو ڕستە یا ڕاست بیت، دڤێت ئەڤ تشتە ب شـێوەکێ دروست و گونجای پێکڤە گرێدای بن، ئەگەر هوسا نەبیت، ل ئەوی دەمی ڕستە یا ڕاست نابیت.

ئەڤجا مەرجێن ڕاستییێ بۆ هەر ڕستەیەکێ، کـو پێکدهێت ژ پەیوەنـدییا د ناڤبـەرا ڕستە و جیهانا ژدەرڤەدا یان گونجاندن و پێکڤەگرێدانا بەشێن ڕستەیێ.

ل خـوارێ دێ هەولـدەین پەیوەنـدییێ د ناڤبـەرا واتـا و مـەرجێ ڕاسـتییێدا د دوو حالەتاندا دیاربکەین(Meaning and Truth, http:webpages.uidaho.edu.):

1- حالەتێ ئێکێ: ل دەمێ مـرۆڤ مـەرجێ ڕاست یـێ ڕستەیەکێ بزانیـت. ل ئـەوی دەمـی دێ ئەوی مەرجی زانیت، ئەوێ مرۆڤ ب ڕێکا ئەوێ دشێت بـەهایێ ڕاست بـۆ ڕستەیێ د هـەر بارودۆخەکیـدا دیاربکـەت، کـو چـێدبیت ڕسـتە تێـدا بهێتـە هەلسـەنگاندن و ئـەڤ مەرجە ئەوێ خالێ ب خۆڤە دگریت، ل کێدرێ ڕستە دێ ڕاست بیـت و ل کیڤـە ڕستە یـا ڕاست نابیت، ئـەوژی ب بەرچاڤەرگرتنا ئـەو جهـێ ڕستە تێـدا دهێتـە هەلسـەنگاندن ب دەستڤە دهێـت. ئـەڤجا ئەگـەر مـرۆڤ ئـەڤێ چـەندێ بزانیـت، بێگومـان ل ئـەوی دەمـی مـرۆڤ دێ واتایێ زانیت و واتاژی دڤێت هاریکاریـیا مرۆڤی بکـەت، د دەستنیشـانکرنا ئـەوا مـرۆڤ لێدگەڕیت، ل دەمێ ب هەلسەنگاندنا ڕستەیێ ڕادبیت.

2- حالـەتێ دووێ: ل دەمـێ مـرۆڤ واتایـا ڕسـتەیەکێ بزانیـت، ل ئـەوی دەمـی دێ هـەر تشتەکێ زانیت، کـو پێـدڤی پـێ هـەبیت، ژبـۆ دیارکرنـا بـەهایێ ڕستەیێ یـێ ڕاستەقینە. ئـەڤجا ئەگـەر مرۆڤی شیان نـەبن ل سـەر دەستنیشانکرنا بـەهایێ ڕاست یـێ ڕستەیێ د دەوروبەرەکی دەستنیشانکریدا، ل ئەوی دەمی مرۆڤ واتایا ڕستەیێ نزانیت.

ئەڤجا زانینا مەرجێن ڕاستییێ، زانینـا واتـایێ ب خۆڤـە دگریـت و زانینـا واتـایێ ژی مەرجێن ڕاستییێ ب خۆڤەدگریت، ژ بەر هندێ ئەو بۆ ئێك و دووهەڤچەشنن.

23- واتا و وەرگێڕان:

ئارمانجا سەرەکییا وەرگێڕانێ ڤەگوهاستنا واتاییێە ژ زمانێ ژێدەری بۆ زمانێ ئارمانجدار و د پرۆسێسا ڤەگوهاستنا واتاییدا، وەرگێڕێ باش دڤێت زانینەکا باش ب زمانێ ژێدەری و زمانێ ئارمانجدار هەبیت، ژ لایێ ڕێزمان و ڕەوشەنبیریا هەر دوو زمانانڤە، هەروەسا دڤێت کارامەیێن وەرگێڕانێ ل دەڤ هەبن و ژ بەرکو ئارمانجا سەرەکییا وەرگێڕانێ ڤەگوهاستنا واتاییە، ئەڤجا ژبەر هندێ پێدڤییە ڤەکۆلینا تیۆرین واتایێ بهێتە کرن و پێدڤییە ئەوژی بهێتە گوتن، کو واتاسازی ئەو زانستە ئەوێ ڤەکۆلینێ ل واتایێ دکەت و ب ئەڤێ چەندێ ئەم دشێین تێبینییا هندێ بکەین، کو واتاسازی ڕۆلەکێ گەلەك گرنگ د پرۆسێسا وەرگێڕانێدا دگێڕیت.

کەواتە وەرگێڕان ئەو پرۆسێسە ئەوا ب ڤەگوهاستنا واتایێ یان واتاییێن دەقی یان ئاخڤتنێ ڕادبیت، ئەوژی ژ زمانێ ئێکێ(ژێدەری) بۆ زمانی دووێ(ئارمانجدار)، ئەڤەژی پشتبەستنێ ب واتایا پەیڤان و پێکهاتێن زمانی و دەوروبەرێ دەقێ زمانێ ژێدەری دکەت(Zaky.M.M,,1).

هەر وەکو بەری نوکە مە دیارکری ئارمانجا سەرکییا وەرگێڕانێ ڤەگوهاستنا واتاییێە ژ زمانێ ژێدەری بۆ زمانێ ئارمانجدار و د پرۆسێسا ڤەگوهاستنا واتاییدا، دڤێت وەرگێڕی، زانینەکا باش ب هەر دوو زمانان هەبیت، هەروەسا کارامە د وەرگێڕانێدا، کو زانین و کارامە د وەرگێڕانێدا ژ ئالافێن ئەکتیڤن ژ بۆ گەهشتنا کار و وەرگێڕانەکا هەرەباش. د شیاندایە (زانین) ب ڕێکا خواندن و تێگەهشتنێ ب دەستڤە بهێت، بەلی کارامە د شیاندایە ب ڕێکا راهێنان و مەشقەکا زێدە ب دەستڤە بێخین و ژبەرکو ئارمانجا سەرەکییا وەرگێڕانێ واتایە، ئەڤجا یا گرنگە ڤەکۆلینا تیۆرین واتایی بهێتە کرن. هەر وەکو بەری نوکە هاتییە باسکرن واتاسازی لقەکە ژ زمانڤانییێ، کو ڤەکۆلینێ ل واتایێ دکەت، ژ بەر هندێ ئەم دشێین بێژین، کو واتا ڕۆلەکێ بەرچاڤ د وەرگێڕانێدا دگێڕیت. (Windrari.N,L,-,1).

هندەك رۆژنامە و گوڤارێن نیڤ دەولەتی ل دوور واتایێ ئاماژە ب شیانا دیتنا رۆلێن موحتەمل بۆ واتاسازییێ د وەرگێڕانێدا داینە. ڤەکۆلینا واتایێ تیۆر و ڕێکان د تێگەهشتنا واتاییدا پێشکێشدکەت، کو ئەڤەژی بۆ وەرگێڕانێگەلەگ گرنگن. هندەك

ئاریشـەیێن گرێـدای ب واتاییڤـە پترێـا جـاران بـەرهنگاری وەرگێـڕی د پرۆسێسـا وەرگێڕانێدا دبن.

هندەك گرفت و ئاریشە هەنە، کو دکەڤنـە د ڕێکا وەرگێڕانـدا، کـو ئـەوان ئاریشـە و گرفتـان پەیوەنـدی ب واتاییڤـە هەیـە، د ئـەڤی بواریـدا، کـاتفۆرد- Catfordدبێـژیت: سەرنەکەڤتن د پرۆسێسا وەرگێڕانێدا هنگی دهێتـە پـێش، ل دەمـێ یـا موستەحیل بیـت، کـو تەمومـژی د واتایـا دەوروبەریـدا بـۆ دەقـێ ئارمانجـدار (زمـانێ دووێ) بهێتـە ڤەگوهاستن یـان دروستکرن. ئەڤـەژی بـۆ پەیوەنـدییێن هاوبێـژ و فرەواتایێ دزڤریـت، دیسان ل دەمێ گرفت و ئاریشە یـا رەوشـەنبیری ژی بیـت(Catford.J.C,1965,44)، بـەڵێ ئەگـەر گرفـت و ئاریشـە یـا ڕەوشـەنبیری بیـت، ل ئـەوی دەمـی چـەند ڕێکـەك بـۆ شرۆڤەکرنا واتایا تایبەتا پەیڤێ هەنە، ئەوژی ئەڤێن ل خوارێنە:

1- دڤێـت بـۆ تێگەهشـتنا واتایـا پـەیڤێ، ئـەم واتـایێ ب دەوروبەریڤـە(پراگماتیکێڤـە) گرێبدەن. هەر چەندە ئوگدن و ڕیچاردز پێشنیارا تێگەهی سێگۆشەیی بـۆ واتـایێ دکـەن، کـو تێـدا واتـا گرێدایـە ب هێمـا و تـەنی د جیهانـا ژدەرڤـەدا، بـەڵێ هنـدەك جـاران بـۆ تێگەهشـتنا واتایـا پـەیڤێ پێـدڤی ب هنـدێ هەیـە، ئـەم ب دەوروبەریڤـە(پراگماتیکیڤـە) گرێبدەین، چونکی د شیانا سیمانتیکێدا نینە، ئەوێ واتایێ دیاربکەت.

2- ڕێکا دی بۆ شرۆڤەکرنێ، بکارهینانـا ڕێکا شـرۆڤەکرنا پێکهاتایـە، کـو دیسان ب نـاڤێ شرۆڤەکرنا سیمایێن واتـایی یـان شـرۆڤەکرنا هەڤـدژان دهێتـە نـاڤکرن و ئەڤـە ئاماژەیێ ددەتـە وەسـفکرنا واتایـا پـەیڤێ ژ ئـالییێ گـرۆپێن لێکـدای ژ سـیمایێن واتـایی و ئـەڤ سیماییە دهێنە دان. ئەڤجا چ ئامادە بن یان ئامـادە نـەبن. شـرۆڤەکرنا پێکهاتێ ڕێکەکا تایبەتە ب واتایا پێکهاتەیێڤە، کو ب شرۆڤەکرنا پێکهاتێن واتایا پـەیڤێ ڕادبیـت، ب ئـەڤێ چەندێ ئەڤە ب ڤەدیتنا سیمایێن ڕەوشـەنبیرییێن گـرنگ ڕادبیـت، ئـەوێن ئاخڤتنکـەرێن زمـانی ب ڕێکـا ئـەوان دشـێت پـەیڤێن جیـاواز د بوارەکیـدا ژێکجودابکـەت. کەواتەشـرۆڤەکرنا سـیمایان، ئامـاژەیێ ددەتـە وەسـفکرنا واتـایێن پـەیڤان ب ڕێکا هینانـا سـیمایێن جوداکـەر، کـو تێگەهـەکی نوکـە و نەئامـەدە ددەتـە پـەیڤێ. شـرۆڤەکرنا پێکهاتـەیێ ڕێکەکا تایبەتـە ب واتاییڤـە، کـو پێکهاتـا واتایـا پـەیڤێ شـرۆڤە دکـەت، ژبـەر

هندیٚ ئەو پێچەیێ ل سەر سیمایێن ڕەوشەنبیرییێن گرنگ ڕادکەت ، کو ب ڕێکا ئەوی ئاخفتنکەرێن زمانی، پەیڤێن زمانی یێن جیاواز د بوارەکیدا ژێکجودا دکەن.

3- ڕێکا دییا گەلەك گرنگ د وەرگێڕانێدا، تیۆرا تایبەتە ب (ئانا ویرزبیکا- Ana Wierzbicka) ییڤە، کو دهێتە نیاسین ب نافێ(Natural Semantic Meta NSM=Language). ئەڤ تیۆرە ب بەرجەستەکرنا واتایێن هەڤپشکێن ڕەوشەنبیری ڕادبیت. ئەڤ تیۆرە پشتبەستنێ ل سەر پشتەڤانییا ئەڤێ ڕا و بۆچوونێ دکەت، کو هەر چەندە جوداهییێن مەزن د نافبەرا هەمی زمانانداهەنە، بەلێ ئەو هەڤپشك و هاوبەشن د واتایێن سادە و ئاساندا، کو ب نافێ (دەستپێکا سیمانتیکی – Semantic Prime) دهێتە نیاسین و مەبەست ژ دەستپێکا سیمانتیکی ئەوە، کو واتایان، پێکهاتێن زمانی هەنە. وەکو پەیڤ یان دەربڕین د هەمی زمانانداو ئەو د یاسایێن هەبوونێدا بۆ پێکڤەگرێدان وهاوتاییا جیهانی(تکافؤ عالي)و شرۆڤەکرنێبەشدارن.

4- ڕێکا هێرمۆنیتیکی. تیۆرا ڕافەکرنێ پەیوەندی ب وەرگێڕانێڤە هەیە، ژ بەرکو چ وەرگێڕان نابیت، بێی تێگەهشتن و ڕافەکرنا دەقان، کو ئەڤەژی پێنگافا ئێکێیە د هەر پرۆسێسەکا وەرگێڕانێدا و ژ ئەوان ژی وەرگێڕانا ئەدەبییە. هەر ڕافەکرنەکا نەدروست، وەرگێڕانەکا نە یا ورد بەرهەمدهینیت، ئەگەر وەرگێڕانەکا هەلە نەبیت. پرۆسێسا ڕافەکرنێ بواریٚ شیانا تێگەهشتنا تشتان ژ ئالییێ بۆچوونا کەسێن دی. هەروەسا نرخاندنا هێزا جڤاکی و ڕەوشەنبیری ، ئەوێن ب هەر ڕێکەکێ کاریگەری ل دیتنا نڤیسەری کرین ب خۆڤە دگریت(1-2Windrari.N,L,-,).

سانتوس دبێژیت: هەر دوو تێگەهێن وەرگێڕان و واتایێ پێکڤە گرێداینەکابهێز د نافبەرا ئەواندا هەیە، ژ ئالییەکیڤە واتا د واتاسازییا فۆرمیدا-Formal Semantics ئاماژە پێدهێتەکرن ژ ئالییێ وەرگێڕانێ بۆ جیهان و بیروبۆچوونان، ئانکو تشتی ژدەرڤەی زمانی ب خۆ، ژ ئالییەکێ دیڤە وەرگێڕان د نافبەرا زمانانداب شێوەکێ گشتی سەرەدەرییێ ل گەل واتایێ دکەت. کریسمیل دبێژیت: واتا ئەو پەیوەندییە ئەوا د نافبەرا زمانێن سروشتیدا و جیهانێدا هەی، ئانکو هەبوونێن زمانی. تایمۆکزکۆ دبێژیت: کار و ئەرکێن واتایێ پشتبەستنێ ب هۆکارێن ڕەوشەنبیری و جڤاکی دکەت، ژبەرکو ئەو بنەرەتەکێ پێدڤییە بۆ ژێکجوداکرنا ئەرکێن واتایێ(Santoos.D,-,23).

خالا دەستپێکی د وەرگێرانێداپەیامە و پەیام ژی د زمانەکێ دیارکریدا دەربڕین ژێ دهێتە کرن، کو ب زمانێ ژێدەر دهێتە نافکرن. د پرۆسێسا وەرگێرانێدا هەول دهێتە دان ژبۆ دووبارە هینانا پەیامی د زمانەکێ دیدا و ئەڤ زمانە ب زمانێ ئارمانجدار دهێتە نافکرن. هەر زمانەکی فۆرمێ تایبت ب خۆڤە هەیە، ئەڤجا وەرگێران دی گوهۆڕینان د فۆرمێ زمانیدا پەیداکەت و ئەڤەژی ئەوێ چەندێ دگەهینیت، کو واتا یا جێگیرە و ناهێتە گوهۆڕین. پرۆسێسا وەرگێرانێ دوو قۆناغان ب خۆڤە دگریت:

1- شرۆڤەکرنا واتایا زمانێ ژێدەری.

2- ڤەگوهاستنا واتایێ ب شێوەیێ ئەوێ ڕەسەن بۆ زمانێ دووێ و ئەڤ پێنگاڤە ب دووبارەکرنا هەیکەلی دهێتە نافکرن(Barnwell.K,1980,7).

پێدڤییە د ئەڤی بابەتیدا ئاماژەیێ ب خالەکێ بدەین، ئەوژی بەرزەبوونا واتایێیە د وەرگێرانێدا. وەرگێران ئێك ژ ئەوان ڕێکێن باشە بۆ کێمکرنا جوداهییان د ناڤبەرا زمان و ڕەوشەنبیرییاندا. هەر چەوا بیت، ڤەگوهاستنا نامەیێ ژ زمانێ ژێدەر بۆ زمانێ ئارمانجدار یا ب سانەهی نینە، ژ بەرکو د ڕاستیدا بەرهەنگاری گەلەك گرفت و ئاریشەیان دبیت و ئێك ژ ئەڤان گرفتان بەرزەبوونا واتایێیە. ب دیتنا (Bassnett Mcquire)ی بەرزەبوون-Loss بریتییە ژ بارەکێ دیارکری ئەوژی ئەوە، کو زاراڤ و تێگەهـ د دەقێ نویدا وەکهەڤی ئەوا د زمانێ وەرگێرایدا نینە. گەلەك هۆکار و ئەگەرێن باوەرپێکری هەنە، دیاردکەن کو بەرزەبوون یان ژدەستدان، ل ئەوی دەمی ب دەستڤەدهێت ل دەمێ وەرگێران د ناڤبەرا دوو زمانادا دهێتە ئەنجامدان و ئەڤ ئەگەر و هۆکارە ژی یان فەرهەنگینە یان سینتاکسینە یان سیمانتیکینە. نیدا ل دوور پرۆسێسا بەرزەبوونێ د وەرگێرانێدا دبێژیت: ئەڤ دیاردە ئەوە، ل دەمێ وەرگێر بەرهنگاری ئاستەنگ و ئالۆزیان دبیت، ل دەمێ زاراڤان یان تێگەهان ژ زمانێ ڕەسەن وەردگێرێت و د زمانێ وەرگێرایدا بەرامبەری ئەوان زاراڤ و تێگەهان نەبن(Friedman.T.L& Male.T.T,2012, 6).ئەڤەژی ژ ئەنجامێ ڕەوشەنبیرییێن ژێکجودایە، ژبەرکو دوو زمان نینن، کو هەمان ڕەوشەنبیری هەبیت و ئەڤەژی واتایا هندێ ددەت، کو تێگەهێن زمانییێن تایبەت ب زمانانڤە هەنە(Nida.E.A,1964,5).

ب دیتنا ماکگیوری پرۆسیسا بەرزەبوونا واتایێ، ئەوە ل دەمێ کۆمەکا جوداهییێن رەوشەنبیری و زمانی د ناڤبەرا دوو زمانانداهەبن(Mcquire.S.B,1980,30).

کەواتە ژ ئەڤان پێناسەیێن ل سەری دیاردبیت، کو بەرزەبوونا واتایێ بریتییە ژ هندێ ل دەمێ هندەك کەرەستێن زمانی یێن دیارکری د دەقێ زمانێ ئارمانجداردا دیارنەبن، کو د زمانێ رەسەندا هەبن، ئەوژی ل ئەوی دەمی ئەڤ چەندە رویددەت ل دەمێ هندەك جاران دەقەك ژ زمانێ رەسەن بۆ زمانێ ئارمانجدار دهێتە وەرگێڕان. هەر وەکو د ئەڤان نموونەیێن ل خوارێدا دیاردبیت:

-The Israeli Tropps entered tow West bank Towns yesterday

– وەرگێڕانا نەدروست: دخلت القوات الاسرائيلية مدينتا البنك الغربي البارحة.

دڤێرێدا وەرگێڕانا (West bank) بۆ (البنك الغربی) یا دروست نینە و ئەڤ شاشییە دبیتە ئەگەرێ ژدەستدان یان بەرزەبوونا واتایێ، کو یا دروست دبیتە (الضفة الغربية في الفلسطين).

- أكل الجمل بما حمل.

-To eat the camel with all what it carries.

ئەڤ وەرگێڕانا ئینگلیزییا ل سەری، واتایا ڕاستەقینەیا گوتنێ بەرزەدکەت و واتایەکا ب سەرڤە یا نە دروست دگەهینیت، کو نەشێت کاریگەرییا گەهاندنێ یا دروست یا ئەوێ گوتنا مەزنان بگەهینیت و ئەگەر ژی ئەوە، کو گیانەوەری(حێشتر) د رەوشەنبیرییا بریتانیدا گەلەك یێ ناسیار نینە.

بەڵێ وەرگێڕانا دروست ئەوە:

-To eat some out of house and home.

- يوجد في وزارة المالية حوالي 1000 منتسب فضائي.

- وەرگێڕانا نەدوست: د وزارەتا داریيدا نێزیکی 1000 فەرمانبەرێن بەتال هەنە.

د ئەڤێ نموونەیا ل سەریدا وەرگێڕانا (فضائي) بۆ (بەتال) یا دروست نینە و ئەڤەژی دبیتە ئەگەرێ بەرزەبوونا واتایێ و دروستییا ئەوێ د زمانێ کوردیدا دبیتە(بندیوار). ئانکو وەرگێڕانا ئەوێ ڕستەیا ل سەری د زمانێ کوردیدا دبیتە:

- د وەزارەتا داریيدا نێزیکی 1000 فەرمانبەرێن بندیوار هەنە.

بـەرزەبوون چـێدبیت ببیتـە هـۆیێ سـەرنەکەفتنا وەرگێـڕی د وەرگێڕانـا ڕەگـەزێن واتاییدا. وەکو یێن دەربڕینێ و پاشی کاریگـەری و زینـدیبوونا دەقی دهێنـە ژدەستدان و بـەرزەدبیت. ئـەڤجا ئەگـەر وەرگێـڕ د زمـانی ئارمانجـداردا یـێ خـودان شـیان نـەبیت، دێ بیتـە هـۆیێ هنـدێ، کـو چـێدبیت هنـدەك پـەیف و دەربـڕین بهێنـە ژنـاڤبرن و ل ڤێـرێ بەرزەبوون دێ پەیدابیت و بۆ چارەسەرکرنا ئەڤێ ئاریشەیێ دڤێت وەرگێڕ یـێ ئاگەهـدار و زانیار بیت د سەردەییا خۆدا ل گەل زمانـان. ژێـدەرەکێ دی بـۆ پرۆسـەیا بـەرزەبوونێ هەیە، ئەوژی زەحمەتییا وەرگێڕانێیە(استحالة الترجمة) و د شیاندایە ئـەڤ چـەندە د دوو ئاستاندا هـزر لـێ بهێتـە کـرن. ئـەوژی ئاستێ زمـانی و ئاستێ ڕەوشـەنبیرییە. ژ ئـالییێ ئاستێ زمانیڤە، زەحمەتییا وەرگێڕانێ ، ل دەمێ ئالوگۆرکرنا سینتاکسی یـان فەرهـەنگی د زمـانێ ئارمانجـداردا بەرامبـەر یەکـەیێن زمـانییێن زمـانێ ژێـدەری نەبندروستدبیت ؛ بـەڵێ ژ ئـالییێ ڕەوشـەنبیرێڤە زەحمـەتییا وەرگێرانـێ دڤێرێـدا بـۆ دەولەمەندنـەبوونا ڕەوشـەنبیرییا زمـانێ ئارمانجـدار بەرامبـەر پەیوەنـدییا وەکهـەڤ بـۆ هـەڤکوێڤێ خـۆ یـێ زمانێ ڕەسەن دزڤریت(Nozizwe.D & Ncube.B,2014, 676-677).

گەلـەك هۆکارێن سـەرەکی بـۆ نـەبوونا وەکهـەڤییا وەرگێڕانـێ یـا تـەواو یـان بـۆ ب دەستڤەهینانا وەکهەڤییا وەرگێڕانێ ب ڕێژەیا 100٪ هەنە:

1- یا ب زەحمەتە ئەم بشێین وەرگێـڕانێن هەڤچەشـن یـێن پـتر ژ وەرگێڕەکی بـۆ هـەمان دەقی ب دەستڤە بهینین.

2- وەرگێڕان بریتییە ژ پرۆسێسا ڕاڤەکرنا کەسایەتییێ بـۆ وەرگێـڕان ژ زمـانێ ڕەسـەن. ب ئەڤێ چەندێ پـرۆسێسا بەرهـەمهینانێ کاریگەرییـەکا ئارمانجـدار ل سـەر خوانـدەڤانێ دەقێ وەرگێڕای هەیە، بەڵێ هەمان کاریگەری ل سەر خواندەڤانێ دەقـێ ڕەسـەن هـەبیت ژ بۆچوونێن نەراستەقینە دهێتە دانان.

3- چـێدبیت وەرگێـڕی ئـەو شـیان نـەبیت ل دوور دەستنیشـانکرنا چـەندییا بەرسـڤدانا جەماوەری بۆ دەقێ ڕەسەن ل دەمێ هاتییە دانان. ئەڤجا ژ بەر هندێ وەرگێرانـا ئاسـان و ب سـانەهی دێ کارتێکرنـەکا مـەزن ل سـەر جـەماوەری هـەبیت، ل دەمـێ ل گـەل دانـەیا ڕەسەنا دەقی دهێتە بەراوردکرن.

گاوتـام چـەند هۆکارەکـان بـۆ بـەرزەبوونا واتـایێ د وەرگێڕانێـدا دەستنیشـاندکەت، ئـەو هۆکارژی ئەڤەنە:

1- ل دەمێ وەرگێڕ پرۆسەیا وەرگێڕانێ ب شێوەکێ باش و دروست بەرچاڤ وەرنـەگریت. وەسا دبینیت، کو وەرگێڕان ئەرکەکە و دڤێت جێبەجێبکەت و ب جھ بھینیت.

2- ل دەمێ لێزڤرین و ڤەگەڕانێ ب شێوەکێ دروست ل دەقی نەکەت و پـەیڤ و دەربـڕین و ڕستەیان بھێلیتەنەوەرگێڕای.

3- گرنگیپێدان ب وەرگێڕانا زاراڤەیێن ڕەوشەنبیری و ئیدیەم و پەنـد و زمـانێ ئاسـایی و یۆڤیمیزمێ[1](Gautam.T.R,2001,4).

---

[1] Euphemism- دەربڕینێن جوان، کو ب زمانێ ئەغریقی ب واتایا گوتارا باش دھێت، کو درێژپێدانەکە بۆ پەیڤ و دەربڕینێن ئاسایی، کو بۆ ئەنجامدانا دەربڕینێ ل جھێ هزرێن نەباش و ب شەرم دھێنە بکارهینان. هەروەسا دەربڕینەکا جوانە کو ب تەمامی یا بێ زیانە کو دھێتە بکارهینان ل جھێ دەربڕینەکا کو واتایەکا نەباش ددەت. دیسان پێدڤییە ل ڤێرێ ئاماژەیێ ب زاراڤەکێ دی ژی بکەین، کو دبێژنێ: دیسفیمیزم-dysphemism، بریتییە ژ کارهینانا پەیڤ و دەربڕینین کرێت یان قەدەغەکری. ب هەر حالەکێ هەبیت. ئەڤ پەیڤ و دەربڕینە د پیسن و هەتکبەرن، ئەڤ چەندە بۆ هۆکارێن جڤاکی و سیاسی و ئایینی دزڤرن(Malo.S.S & Mohammed.F.O,2014,1-2).

ل خوارێ دێ کورتییەکێ ل سەر بکارهینانێن یۆڤیمیزم و دیسفیمیزمێ دیارکەین(Malo.S.S & Mohammed.F.O,2014,3-4):

دەربڕینێن یۆڤیمیزم و دیسفیزمی ب ڕێکێن جودا د هەلکەڤتێن جودادا دھێنە بکارهینان، ئەڤ دەربڕینە د هەلکەڤتێن جودادا دھێنە بکارهینان و مەبەستێن جودا ل دویڤ ئەو جھێ بکارهینەر تێدا ڕەنگڤەددەن. دەربڕینێن دیسفیزمی د هەلویستێن جڤاکیدا ناڤبەرا هەڤالێن نێزیك و ل بازار و کافترى و د ئاخڤتن و هەتا د نڤێسینان ژیدا بکاردهێن.

1- خەلك دەربڕینێن یۆڤیزمی بکاردهینن ژ بۆ دویرکەڤتن ژ کارهینانا پەیڤ و دەربڕینێن قەدەغەکری، کو ئەو ژ ئالییێ ڕەوشەنبیریڤە دپەسەند نینن و د ژیانا ڕۆژنەدا دھێنە بکارهینان. بۆ نموونە د زمانێ ئینگلیزیدا پەیڤا: (heak) ل جهی پەیڤا(hell- جەحیم)دھێتە بکارهینان و د زمانێ کوردیدا(بێشەرم) ل جهێ پەیڤا(شیشتی) دھێتە بکارهینان.

2- دەربڕینێن یۆڤیزمی بەردەوام هاریکاریيا مە دکەن ب ڕێکەکا سانەهی و ب جوانتر ، ئەم بشێین ل سەر هندەك تشێن نەپەسەند و قەدەغە باخڤین. بۆ نموونە(death– مرن) هەلکەڤتەکا نەخۆش و بێکەیفە، کو گەلەك پەیڤ و دەربڕینێن دی ل جهێ ئەوێ دھێنە بکارهینان. وەکو:(pass away) و (depart

ئەڤجا قەرەبووکرن بۆ بەرزەبوون یان ژدەستدانا واتایێ ب ئەڤان رێکان ب دەستڤە دهیت:

1- گرنگیدان ب دویرکەفتنا بەرزەبوونا واتایێ، ب رێکا بەرچاڤەرگرتنا دەوروبەری، ئەڤەژی دبیتە هۆکارەك بۆ تێگەهشتنا وەرگێرانێ د ناڤبەرا ڕەوشەنبیریياندا ب شێوەکێ باشتر(Regmi.K & other,-,18).

2- دڤێت دەقێ وەرگێڕای بۆ زمانێ ئارمانجدار دووبارە بهێتە بەرهەمهینان و وەرگێڕان بۆ هندێ داکو ئەو بەرزەبوونا واتایی نەمینیت(Baker.P,1992,78).

3-قەرەبووکرن چێدبیت ب دەستڤە بهێت ل دەمێ قەرەبووکرن بۆ بەزەبوونا واتایی و کاریگەریيا دەنگی و میتافۆر و کاریگەریيا پراگماتیکی بۆ بەشەکێ ڕستەیێ یان کەرەستەکێ دییێ زمانی دهێتە ئەنجامدان(Newmark.p,1988,90).

ل دوماهییێ پێدڤییە ئەوێ چەندێ ژی بێژین: کو پەیڤێن زمانی ئەو هێمایێن زمانینە، کو پابەندی ئازادی و ملکەچی نەریتێن جڤاکی دبن. هەروەسا خودان پەیوەندییەکا ڕەمەکینە. ئەڤجا ئەو ئازادییا هیمایێن زمانی هەین یا وە لێ کری، کو د شیاندا بیت پەیوەندیکرن ب کەسانێن دی بهێتە کرن و ئەگەر دا پرۆسەیا وەرگێڕانێ یا ب زەحمەت بیت. ژ ئالیێەکێ دیڤە پێدڤییە ب شێوەکێ نەڕاستەوخۆ دانپێدانێ ب هندێ بهینین، کو د شیاندا نینە بانگەوازییا هندێ بکەین، کو وەرگێڕان دشێت ب وردی

---

this life) و د کوردیدا ل جهێ پەیڤا (مرن) پەیف و دەربڕینێن (وەغەرکر)، (ئەمرێ خودێ کر)...هتد دهێنە بکارهینان.

3- خەلك دەربڕینێن یۆفیمیزمی بکاردهینن بۆ هندێ دابگەهنە لوتکا رێزگرتنێ. د زمانێ ئینگلیزیدا پەیڤا (stupid- مەژی هشك) پەیڤەکا کرێتە د دەوروبەرێن فەرمیدا، ژ بەر هندێ پەیڤا (slow- کێمفەهم) ل جهێ ئەوێ دهێتە بکارهینان. د زمانێ کوردیدا ل جهێ پەیڤا (هەژار) پەیڤا (دەستکورت) دهێتە بکارهینان.

4- دەربڕینێن یۆفیزمی دهێنە بکارهینان بۆ دویرکەفتن ژ ئاماژەپێکرنا بابەتێن پەیوەندی ب پارچێن لەشی یان جەستەیڤە هەین. د زمانێ ئینگلیزیدا دەربڕینا (drain the dragon- دمیزیت) ل جهێ پەیڤا (uninate) دهێتە بکارهینان. د زمانێ کوردیدا (دەستاڤ) ل جهێ (ئەدەبێ) دهێتە بکارهینان.

دەربڕینـێ ژ هـویربینییێن زمانـەکێ دی بکـەت، ژبـەر هـەبوونا سـیبەرا واتـایێ[1] ئـەوا گرێدای ب کەلچەر و دەم و جهیڤە. (أحمد دراج، 2015، 83).

ئـەڤ نـەوردییا د وەرگێڕانێـدا دروسـتدبیت ب نـاڤێ جـوداهییێن واتـایی د ناڤبـەرا زمانانـدا دهێتـە نیاسـین. بـۆ نموونـە بـۆ دەربڕینـا میتافۆرییـا زمـانێ عـەرەبی(خریـف العمر)، کو بۆ قۆناغا پیراتییێ دهێتە بکارهینان، کو د کوردیدا یـا دروست نینـە ب ئـەڤی ڕەنگی بهێتە وەرگێـڕان:(پـائیزا عەمـەر)، بـەلکو ئـەڤ دەربڕینـا میتـافۆری (ژووردانییـە) یان (نشیڤییە) یان (ئیڤارا تەمەنی)... بۆ دهێتە بکارهینان.

ئەڤجا ل ڤێرێ ئەو چەندە دیاردبیت، کو یـا گرنگـە وەرگێـڕ ئاگەهـدار بیـت بـۆ ئـەوێ پەیوەنـدییا د ناڤبـەرا شـێوەییێن زمانیـدا هـەین ژ ئالیەکێڤـە و بـۆ پەیوەنـدییێن دەوروبەری ژ ئالیەکێ دیڤە. ل گـەل بەرچاڤەرگرتنا ژینگـەها ڕەوشـەنبیری یـا هـەر دوو زمانان(أحمد دراج، 2015، 84).

24- واتـا و بەشێن ئاخڤتنێ:

ئایـا پەیوەنـدی د ناڤبـەرا واتـا و بەشـێن ئاخڤتنێـدا هەیـە؟ ئەگـەر تەماشـەی پەرتووکێن ڕێزمانێ بکەین، - ب تایبەتی ڕێزمانا کـەڤن - دێ بینـین، کـو ب ئـەڤی ڕەنگی ل خوارێ پێناسەیا بەشێن ئاخڤتنێ(ناڤ، کار، هەڤالناڤ، هەڤالکار....هتد) هاتییە کرن:

-نـاڤ: پەیڤەکـە بـۆ ناڤلێنانـا کەسـی یـان هـەر تشـتەکێ دهێتـە بکارهینـان. وەکـو(ئـازاد، دەرگەھ...هتد.)

- کـار:"ئـەو پەیڤـە ئامـاژەیێ ددەتـە ڕویـدانا کـاری ل ڕابـردوو یـان ل نوکـە یـان ل داهاتی"(محمد علي الخولي، 2001، 79).وەکو(هات، دهێت، دێ هێت.)

- هەڤالناڤ: ئەو پەیڤە یان بەشێ ئاخڤتنێیـە، ئـەوی وەسـفا نـاڤی یـان جهنـاڤێ سـەربەخۆ دکەت و دشێت ببیتە تەواوکەرێ کارێ بێهێز. وەکو د ئەڤان نموونەیاندا دیاردبیت:

- کوڕێ زیرەك هات.(هەڤالناڤێ زیرەك وەسفا ناڤێ :(کوڕ) دکەت.)

- ئەوا جوان هات.(هەڤالناڤێ جوان وەسفا جهناڤێ کەسییێ سەربەخۆ:(ئەو) دکەت.)

- ئەوکچ یا جوان بوو. (هەڤالناڤێ جوان تەواوکەرێ کارێ بێهێز(بوو)یە.)

---

[1] مەبەست پێ واتایا لاوەکییە.

- هەڤالکار: ئەو پەیڤە یان بەشێ ئاخڤتنێیە ئەوێ وەسفا کاری دکەت. وەکو د ئەڤێ نموونەیێدا دیاردبیت:

- ئەو جوان دئاخڤیت.(هەڤالکارێ جوان وەسفا کاری (دئاخڤیت) دکەت.)

- ئامراز:((ئەوە ئاماژەیێ ب واتایا ژبلی خۆ ددەت و ئاماژەیێ ب واتایا خۆ نادەت. وەکو ئامرازێ پەیوەندی و لێکدانێ)) (محمود عكاشة، 2011، 63). وەکو:

- ئەز هاتم و تۆ چووی.(و:لێکدان)

- من خانی ژ تە کری. (ژ:پەیوەندی)

ئەگەر ئەم ب هویری تەماشەی پێناسەیێن ناڤی، کاری، هەڤالناڤی، هەڤالکاری...هتد، بکەین، دێ بینین ئەو پێناسە ب واتایێڤەگرێدانە. د ڕاستیدا ئەو پێناسە پێناسەیێن واتایێنە بۆ بەشێن ئاخڤتنێ. ئەڤە هۆکاربوو، کو زانایێن ڕستەسازییێ ڕەخنەیێ ل ئەڤان پێناسەیان بگرن. ئەڤ زانایە دبینن، کو پێناسەکرنا ناڤی یان کاری یان هەڤالناڤی...هتد- د بیاڤی ڕێزمانێدا- دڤێت پێناسەیەکا سینتاکسی بیت(ئەگەر د بیاڤێ ڕستەسازییێدا بیت.) یان پێناسەیەکا مۆرفۆلۆجی بیت(ئەگەر د بیاڤی مۆرفۆلۆجییێدا بیت.) پێناسەیا سینتاکسی جەختێ ل ئەرکێ پەیڤێ د ڕستەیێدا دکەت(نەکو ل سەر مانا و واتایا پەیڤێ.) و پێناسەیا مۆرفۆلۆجی دڤێت جەختێ ل سەر فۆرمێ پەیڤێ یێ مۆرفۆلۆجی و گیرەکان بکەت، ئەوێن د شیاندا بەشێن ئاخڤتنێدا بیت، کو بشێن ئەوان گیرەکان وەربگرن(محمد علي الخولي، 2001، 80). وەکو ناڤ، مۆرفییمێن کۆمکرن و نەنیاسین و نیاسین و ڕەگەزی:(ان، ەك، ینۆ...هتد.) وەردگریت و کار مۆرفیمێن نەرێ و دووبارەکرنێ...هتد. وەکو:(نە، نا، ەڤە...هتد.) و هەڤالناڤ مۆرفیما (تر، ترین) وەردگریت...هتد.

ئەڤجا ژ بەر هندێ د بیاڤێ مۆرفۆلۆجیدا، دڤێت ئەم زارافەیان ب پێناسەیا مۆرفۆلۆجی بدەینە نیاسین و د سینتاکسێدا، دڤێت پێناسە یا سینتاکسی بیت و د واتاسازییێدا دڤێت پێناسە یا واتایی بیت و نابیت ل دەمێ ئەم د بیاڤێ سینتاکسێدا بین، ئەم پەیڤان ژلایێ واتایێڤە پێناسەبکەین، هەروەسا نابیت ل دەمێ ئەم د بیاڤی واتاسازییێدا بین، ئەم پەیڤێ ژ لایی مۆرفۆلۆجیڤە یان سینتاکسێڤە پێناسەبکەین(محمد علي الخولي، 2001، 80).

پشکا چارێ:واتا، یەکە و جۆر و پیڤان:

1- بنەماییێن واتایێ:

واتاسازی خەریکێ شرۆڤەکرنا واتاییێە د چارچۆڤێ پەیوەندییا هێمای ب تەنیڤە و ئایا پەیوەندییەکا ڕاستەوخۆیە یان نەڕاستەوخۆیە، کو ب ڕێکا هزرێ پێکڤە دهێنە گرێدان(عەبدولواحید موشیر دزەیی، 2011، 67). ژ ئەڤێ چەندێ بۆ مە دیاردبیت، کو بنەماییێن واتایا واتاسازی، ئەڤێن ل خوارێنە:

أ- هێما-Sign:

هێما ئەو ئازرێنەرێ جێگیرە، کو نواندنا تشتەکی دکەت د دەمەکیدا ئەو تشت یێ ئامادەبیت یان یێ ئامادەنەبیت، ژبەر هندێ دبێژن پەیف هێمانە، چونکی ئەو تشتێ پەیف ئاماژێ پێ دکەت و نواندنا ئەوی دکەت، چێدبیت یێ ئامادە بیت یان ئامادە نەبیت. هەروەسا ئەو تشتێ پەیف نواندنا ئەوی دکەت ئەو ب خۆ نینە(أحمد مختار عمر ، 2006 ، 12) . ژبەر هندێگەلەکجاران هێما دهێتە نیاسین، کو"هێما: زنجیرە دەنگێکی ڕێکخراوە، کە وشە پێکدێنێت"(عەبدولواحید موشیر دزەیی، 2011، 52).

مەبەستا مە ژ ئامادەبوون و ئامادەنەبوونا تشتێ ئەوە، هێمایێ ئەو شیان هەنە نواندنا تشتەکی بکەت ب ئامادەبوون یان بێی ئامادەبوونا ئەوی تشتی. هەر وەکو ئاخفتنکەر و گوهدار باسی میزەکێ بکەن، بێیکو ئەو میزە ل بەر چاڤێ ئەوان بیت. هەروەسا چێدبیت ئەو میز یا ئامادەبیت و ل بەر چاڤێ ئەوان بیت(عەبدولسەلام نەجمەدین عەبدوللا و شێرزاد سەبری عەلی، 2011، 94).

ب- هزر-Thought:

ئەڤ بنەمایە دکەڤیتە د ناڤبەرا هێما و تەنیدا، کو د ناڤ سێگۆشەیا واتاییدا ب چەند ناڤکرنەکێن جودا دهێتە گوتن، وەکو: بۆچوون،مەزەندە، وێنە، ئەندێشە، چەمك ، مەدلول، واتا...هتد.

هزر ئەرك و کارێ میشکییە، ژێدەری هزرێ ئەو جیهانە ئەوا مرۆڤ تێدا دژیت یان ژینگەها جڤاکی و سروشتییە(نوري جعفر، 1971، 99)، ب هاریکاریا ئەندامێن

هەستپێکرنێ ب پشتبەستنا زمان و زانینێ ب دەستڤە دهێت، کو ژ ئەڤێ چەندێ ئەنجامێن ئەرێنی و نەرێنی دهێنە دەرئێخستن(نوري جعفر، 1971، 106).

ج- تەن-Referent:

تەن بریتییە ژ ئەوی تشتێ ژدەرڤەی زمانی، کو کەس و تشت و ڕوویدانان...ب خۆڤە دگریت و هەر ئەڤ زاراڤە(تەن) ب چەند ناڤکرنێن دی ژی دهێتە نیاسین. وەکو: ژێدەر، ڤەگەڕان و تشتێ مەبەست...هتد.

مەرج نینە تەن یێ بەرجەستەبیت. وەکو(جوانی، زیرەکی...هتد) و چێدبیت یێ بەرجەستەبیت، وەکو (مێزە)یێ. هەروەسا چێدبیت چەواییەك بیت. وەکو (شین) یان ژی ڕوویدانەك بیت. وەکو (کوشتن). دیسان چێدبیت تەن یێ دەستنیشانکری نەبیت، هەر وەکو هێمایا (پێنڤیس)، کو ئاماژێ ب پێنڤیسەکێ دیارکری ناکەت، کو د شیاندایە ئەو هێما بۆ هەر پێنڤیسەکێ بهێتە گوتن؛ ژبەرهندێ هندەك زانایان پێشنیارکر و گوتن، کو هێمایا (پێنڤیس) ئاماژێ ب کۆمەکا پێنڤیسان یان جۆرێن پێنڤیسان دکەت یان کارێ (دچیت) ئاماژێ ب هەمی کارێن (چوو)نێ دکەت(أحمد مختار عمر، 2006، 55 – 56). هەروەسا چێدبیت تەنی، هەبوونەکا ئەفسانەیی و ئاشۆپی د ناڤ دەقەکێ دیارکریدا هەبیت ، هەروەکو تەنێن (خێو، دێو)(جون لاينز، 1980، 44).

تەنێ هێمایان هەر د ژیانێ زاروکینێدا قۆناغ بۆ قۆناغێ ل دەڤ زاروکی ئاشکەرا دبن و دهێنە زانین، ئەوژی بێگومان ژئەنجامێ ئەوێ ئاماژەکرنێیە ئەوا ب تەنێ هێمایان دهێتەدان ل گەل ئەوێ دانوستاندنا ل گەل زاروکی دهێتەکرن(جون لاينز، 1980، 44).

2- پێکهاتێن واتایێ -Components of Meaning :

لیچ پرۆسێسا شرۆڤەکرنا واتایا پەیڤان ب ئەڤی ڕەنگی پێناسە دکەت، کو پارچەکرن یان کەرتکرنا تێگەهێ پەیڤێیە بۆ سیمایێن واتاییێن ئەوێ یێن بچویك. ئانکو شرۆڤەکرنا پەیڤێ بۆ پێکهاتێن ئەوێ یێن جودا ژ پێکهاتێن دی(Leech . G, 1974, 96).

پـەیڤین (کـوڕ، کـچ، ژن، زەلام) سـەر ب ئێـك بـواریّن واتاییّڤەنـە، ئـەوژی(ڕەگـەزی مرۆڤی)یە و پەیوەندی د ناڤبەرا ئەواندا ب ئەڤی ڕەنگێ ل خوارێیە:

	مێ	نێر
هەڕاش	ژن	زەلام
گەنج	کچ	کوڕ

ئەڤ نەخشەیێ ل سەری دوو ڕەهەندان دیاردکەت: ئـەوژی واتایـا تایبەتـە ب ڕەگـەزی و یـا دووێ ب تەمەنیڤە و ڕەهەندێ سێیێ ژ ئـالییێ گریمانـەیا گۆشـەگیرکرنا هـەر بوارەکییـە، کو د ناڤبەرا مرۆڤ و ڕەگەزێن نەمرۆڤاندا دهێتە وەرگرتن(Hobi.E.A, , 117).

ئەم دەربڕینێ ژ واتایا پەیڤان ب ڕێکا گرێدانا ئەوان ب سیمایێن ئەوانڤە دکـەین و ئەڤە گرێدای پێناسەیا پێکهاتێیە. وەکو:

ژن: + مرۆڤ، + هەڕاش، - نێر.

زەلام: +مرۆڤ، + هەڕاش، +نێر.

کچ: +مرۆڤ، ± هەڕاش، +مێ.

کوڕ: +مرۆڤ، ±هەڕاش، - مێ.

هـەر وەکـو ل سـەری دیـار، بـۆ دیارکرنـا سـیمایێن واتـایی یـێن پـەیڤێ، د شـیاندایە، هـەڤواتایێن زارافـان بهیـنین، بـۆ نموونـە: (+مـی، - نێـر)، (+شـیکرن، + ب مێـر). هـەر چەندە ئەم دشێین هەر ئێك ژ ئەڤان هەڤواتایان ل جهێ ئێکودوو بکاربهینین، لێ ئـەو د واتایـا شـێوازیدا ژێکجودانـە. ئـەڤجا ژ بـەر هنـدێ پێدڤییـە واتـایێن گرێـدای ب پـەیڤێن ئەوانڤە ل گەل ئێك بهێنە بەراوردکرن(Hobi.E.A, , 117).

ئەڤ ڕێژەیە ب ناڤێ پێناسەیێن پێکهاتەیان بۆ یەکەیان دهێتە نـاڤکرن و د شـیاندایە ب پێناسەیێن فەرهەنگی بهێتە نـاڤکرن و ڕەهەنـدێن واتـایی ب خـۆ ب پێکهـاتێن واتـایی دهێتە نافکرن(Leech . G, 1974, 97).

شرۆڤەکرنا پێکهاتەیی بریتییە ژ تەکنیکەکێ بۆ سالۆخکرنا پەیوەندییێن ناڤخۆیی یێن واتایێ ژ ئالییێ کەرتکرنا هەر تێگەهەکی بۆ پێکهێنێن بچویك یان سیمایێن بچویك، کو ئەڤەژی جیاوکن(ممیزە)، ژ ئالییێ گرێدانا ئەوان ب ڕەهەندێ هەڤدژ یان جوداکرنێڤەو ئەڤەژی دشێت پەیوەندییێن واتایی دەستنیشانبکەت. وەکو هایپۆنیمێ یان هۆنۆنیمێ یان دژواتایی...هتد

(Leech . G, 1974,124). ل خوارێ دێ هەولدەین نموونەیەکێ ل دوور دژواتایێ بهینین:

ب ڕێکا شرۆڤەکرنا پەیڤان بۆ سیمایێن واتایی، ئەم دشێین سەلماندنا دژواتاییژی بکەین، ئەوژی ئەگەر سیمایێن واتایی یێن بنەرەتی د ناڤبەرا دوو یان زێدەتر ژ پەیڤێن ئێك بواریّ واتاییدا وەکو ئێك نەبن(عەبدولسەلام نەجمەدین عەبدوللا و شیرزاد سەبری عەلی، 2011، 197)

بۆ نموونە ئەگەر ئەم هەر دوو پەیڤێن (کوڕ) و (کچ) وەربگرین و ژ لایێ سیمایێن واتاییڤە شرۆڤەبکەین، دێ بۆ مە دیاردا دژواتایێ دیاربیت. وەکو ل خوارێ دیاردبیت:

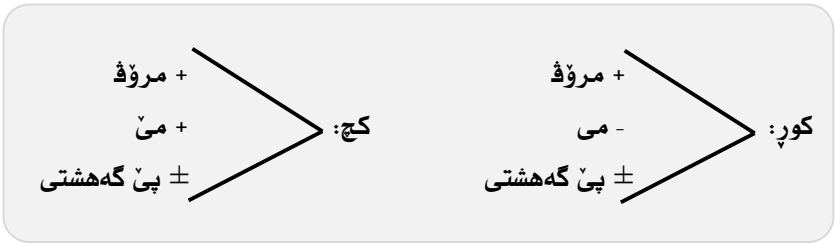

ژبەرکو (کوڕ) و(کچ) د سیمایا (مێ) د ژێکجودانە، بۆ کوڕی(<- مێ >) یە و بۆ کچێ (<+مێ>) یە، ژبەر هندێ ئەو هەر دوو پەیڤە دێ د واتاییدا دژی ئێك راوستن و دێ بنە هەڤ دژێن ئێك.

د شیاندایە تێبینییا هندێ بکەین، کو پێکهات بۆ شرۆڤەکرنا پەیوەندییێن واتایێ دهێنە بکارهینان، ئەوژی شرۆڤەکرنا واتایا تەڤگرە بۆ پەیڤی، ل دوور ئەوا گرێدای ب ڕەگەزێن جیاوازێن واتاییڤە. هزرا پێکهاتان چارچۆڤەکێ کاری یێ تیۆری بۆ چارەسەرکرنا جۆران ژ پەیوەندییان پێشکێشدکەت(Hobi.E.A, , 118).

3- **زمان و جیهانا ڕاستەقینە :**

ڕاستی گرفتەکا سەرەکییە بۆ زمانڤانی هەروەسا بـۆ فەیلەسـۆڤ ژی، کـو ب سـانەهی نینە بشێت ناڤبڕەکێ د ناڤبەرا بەرهۆشی(مەعقولییەت) و نەبەرهۆشـیدا دابنـیـت، بـەڵێ ل گەل هندێ دوو جۆر بۆ نەمەعقولیـەتێ هاتینـەدانان، ئـەوژی ئەڤەنـە(لیتش، 2012، 21-22)؛

أ- ئەو نەمەعقولیەتا ژ ئەوێ درەوێ ب دەستڤە دهێت، ئەوا ئەم ژ زمـانی و باگرەوەنـدێ بوری دزانین:

ئەگەر پرسیار ژ کەسەکی بهێتە کـرن، کـو کومێنتـەکێ ل سـەر ئـەڤێ رستەیا ل خـوارێ بدەت:

- خالێ من بەردەوام ڕاوستای ل سەر ئێك پێیی دنڤیت.

چێدبیت ئـەو کـەس بکەتـە کـەنی یـان توانجـەکا بهێـز بەرامبـەر بێـژیت...هتـد، ب ئـەڤێ چەندێ د شیاندا نینە، ئەڤ ڕستە یا دروست یان ڕاست بیت.

ب- ئەو نەمەعقولیەتا ژ ئەوێ درەوێ ب دەستڤە دهێت، ئـەوا ئـەم ژ جیهانـا ڕاسـتەقینە دزانین:

چێدبیت ئەو کەسێ پرسیار ژێ دهێتە کرن، ل سـەر ئـەڤێ ڕسـتەیا ل خـوارێ ژی هـەمان کـومێنتێ بکاربهینیـت و ب درەوینـی ئـەوێ چـەندێ نیشـانبدەت، ئـەو ڕسـتە ژی ئـەڤا ل خوارێیە:

- خالێ من بەردەوام هشیار دنڤیت.

ڕەتکرن یان ب درەو دەرئێخستنا ئـەڤێ ڕسـتەیێ ژ لایـێ کەسـیڤە بـۆ شـارەزاییا ئـەوی بـۆ جیهانێ و ڕەفتارێ سروشتی ئەوێ ئەو هـەڤناس ل سـەر دزڤریـت، کـو یـا مـەعقول نینـە، کەسەك ب ئێك ژ ئەڤان هەر دوو ڕێکێن بوری بنڤیت.

ئـەو هـەر دوو جـۆرێن نەمەعقولیـەتێ ئـەوێ چـەندێ نیشـانددەن، کـو د شـیاندایە و پێدڤییە ئەم جوداهییێ د ناڤبەرا زانینا زمانی و زانینا جیهانا ڕاستەقینەدا بکەین.

4- **واتایا واتایێ**- Meaning of meaning:

واتاسازی ئەو زانستە ئەوێڤەکۆلینێ ل واتایێ دکەت، بەلێ پرسیار ل ڤێرێ ئەوە، ئایا د شیاندا هەیە، هەمی واتا د بن ڕەهەندێ واتاسازییێدا ڤەکۆلین لێ بهێتە کرن یان ب تنێ هندەك واتا؟ و مەبەست ژ واتایێ چییە؟

پەیڤێن - meam و meaning **ئەڤ پەیڤە مل ب ملێن پەیڤێن دی د ناڤ زمانێ ئینگلیزیدا د دەوروبەرێن جودا و ب چەمکێن جودا دهێنە بکارهینان. بۆ نموونە**(Lyons.J,1995,4):

1-Mary means well.

- ماریێ نیەتەکا باش هەیە.

ئەگەر تەماشەی ئەڤێ ڕستەیا ل خوارێ بکەین، چ نیەتێن باش تێدا ناهێتە دیتن. ئەو ڕستەژی ئەڤا ل خوارێیە:

2-The red flag means danger.

- ئالایێ سۆر واتایا مەترسییێ ددەت.

3- Smoke means fire.

- دویکیل ئاماژەیە بۆ ئاگری.

هەر چەندە نیزیکبوونەك د ناڤبەرا رستەیا(2) و (3)دا هەیە، بەلێ واتایا پەیڤا (mean) د هەر سی ڕستەیاندا ژێکجودا، کو د هەر ڕستەیەکێدا واتایەکا جودا هەیە، ئەڤە دبیتە واتایا واتایێ, کو د نموونەیێن ل سەریدا دبیتە واتایا واتایا پەیڤا(mean).

بەعلەبەکی ل دوور واتاییێن واتایێ دبێژیت: کۆمەکا هۆکاران بەشداریێ د دیارکرنا واتاییێدا، هەروەسا د دیارکرنا پەیوەندییێدا د ناڤبەرا پەیڤان و گەلەك تشتاندا دکەن. وەکو تشێن ژدەرڤە یێن بەرجەستە و زانین و سۆز و دەوروبەرێ بار (رمزي منير بعلبكي، 1990، 303).

کەواتە ژ ئەڤا ل سەری بۆ مە دیاردبیت، کو واتایا واتایێ بریتییە ژ واتا یان واتاییێن واتایا پەیڤێ ، ئەڤجا چ ب ڕێکا دەوروبەری یان ب ڕێکا فرەواتایێ و هاوبێژییا

پەیڤێ ب دەستڤە بهێت. وەکو تشێن ژدەرڤە یێن بەرجەستە، و زانین و سۆز و دەوروبەرێ بار. بۆ نموونە واتایا واتایا (تیر)ئەڤا ل خوارێیە:

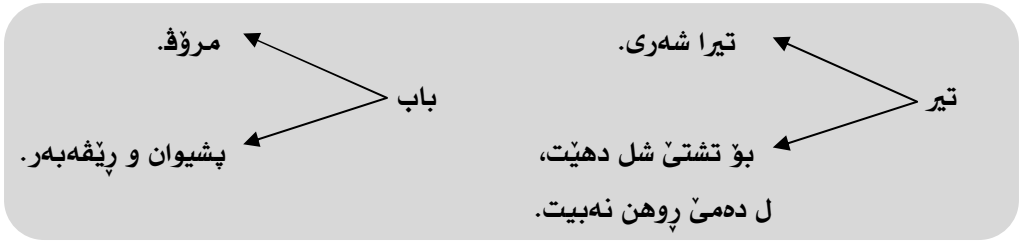

5- **ڕێککەڤتنا واتایی:**

- پێناسەیا ڕێککەڤتنا واتایی:

ڕێککەڤتنا واتایی بریتییە ژ پێکڤەهاتن و گونجانا کەرەستێن ڕستەیێ ل گەل ئێک، ژ لایێ واتایێڤە، کو پەیوەندی د ناڤبەرا ئەواندا بۆ بەرهەمهینانا ڕستەیەکا پەسەند و گونجایە(فیان سلیمان حاجی سلیڤانەیی، 2001، 85).

- واتا وەکو بابەتی ما تماتیکی:

مونتیکیۆ ئەوێ هزرێ ڕەتدکەت ئەوا دبێژیت: جوداهییەکا تیۆری یا گرنگ د ناڤبەرا زمانێن وێنەیی(صوری) و زمانێن سروشتیدا هەیە، کو ژ ئەوێ پێکڤەگرێدانا د ناڤبەرا زمانێ سروستی و زمانێ وێنەیدا هەی، ئەوێ چەندێ دەرئەنجامدکەت، ئەوا دبێژیت: کو هەر دوو زمان ملکەچی هەمان ڕێکێن شرۆڤەکرنێ دبن. ئەوی پێکهات و واتایا زمانێ سروشتی ب بەشەك ژ ماتماتیکی هژمارت، نەکو ژ دەروونناسییێ. ئەڤجا پێکهات و واتا و لایەنێن پەیوەندی ب زمانێ سروشتیڤە هەی، دهێنە هژمارتن بەشەك ژ ماتماتیکی. نموونەیا ئەوێ ژی وەکو نموونەیا تیۆرا ژمارەیی یان ئەندازییاریییە. ئەڤ ئیستراتیژییەتا مونتیکیۆی د ڤەکۆلینا زمانێن سروشیدا، هەمان ڕێکێن بکارهاتینە د میتا ماتماتیکێدا ژ بۆ ڤەکۆلینا زمانێ وێنەیی و میتا ماتماتیك بەشەکە ژ ماتماتیکی. ئەڤجا گشتگیرکرنا ئەوێ داکو زمانێن سروشتی ب خۆڤە دگریت، نابیتە هۆیێ کێمکرنا ئەوێ وەکو بەشەك یان بەندەك ژ ماتماتیکێ(محمد غالیم الحاج، 2010، 44).

د بابەتێ ڕێککەفتنا واتاییدا، گرنگە بەحسێ ئەڤان بابەتێن ل خوارێ بکەین:

أ- چەمکێ پەسەندییا واتایێ:

مەبەست ژ پەسەندییا واتایی ئەوە، کو ڕێککەفتنەکا واتاییا گونجای د ناڤبەرا کەرەستێن گرێ یان ڕستەیێدا هەبن، کو د ئەنجامێ پێکڤەهاتنا ئەوان کەرەستاندا دڤێت ڕستەیەکا دروست و لۆجیکی بهێتە دروستکرن.ئەڤجا هەر دەمێ ئەو کەرەستە ژ لایێ واتایێڤە ل گەل ئێك نەگونجن، ل ئەوی دەمی دێ چەمکێ نەپەسەندییێ یان ناوێزەییێ پەیدادبیت. وەکو بێژین:(!دیوار ئاخڤت.) ئەڤ ڕستەیە، ڕستەیەکا نەگونجای و نەپەسەند و ناوێزەیە، چونکی کارێ(ئاخڤت) پێدڤی ب بکەرەکی هەیە، کو خودان سیمایێ واتایی(<+گیاندار>)بیت، بەلێ د ئەڤێ ڕستەیێدا، بکەرێ ڕستەیێ(<-گیاندار>)ە.

ئالان کرۆز د پێناسەکرنا ناوێزەیا واتاییدا دبێژیت: ل ئەوی دەمی ئەم دشێین بەحسێ ناوێزەیا واتایی بکەین، ل دەمێ واتایێن دەربڕینا لێکدای ب شێوەکێ باش ل دویڤ ئاسایی بوونا واتایێ ب ڕێڤەنەچیت. وەکو:

- شەپرزەبوونەکا پلاستیکی.
- وەتەرێن سێگۆشەیی د کارا نینن.

ئەڤ دەربڕینێن ب ئەڤی شێوەیی د ڕاستیدا د شیاندا نینە بهێنە ڕاڤەکرن، ناوێزە د ڕاڤەکرنا حەرفیدا بۆ هەر دەربڕینەکێ د شیاندا هەیە ئەو دەربڕین ب شێوەکێ نەحەرفی بهێتە ڕاڤەکرن. زاراڤێ ناویزە ئاماژەیێ ددەتە ئەوان حالەتان ئەوێن ململانێ یان ب هەڤچوون د بوارێن پراکتیکیدا هەبیت. بۆ نموونە (نەکارایی –feeble) یا ب زەحمەتە ل گەل (ئەوتارێن سێگۆشەیێ-)hypotenusesبهێتە گرێدان. هەروەسا هندەك دەربڕینێن ناوێزە، ناوێزەیا ئەوان پترە ژ هندەك دەربڕینێن دی. ئەو دەربڕینێن ناوێزەیا ئەوان کێم بیت، د شیاندا هەیە چارەسەرییا ئەوان بهێتە کرن، ب ڕێکا ئالوگۆرکرنا ئێك ژ کەرەستێن ڕستەیێ ب پەیڤەکا هەڤواتا(Cruse.A,2004,13-14).

وەکو د ئەڤان نموونەیاندا د یاردبیت:

- !من زڕینا سەی گوهلێبوو.
- من ڕەوینا سەی گوهلێبوو.

ڕستەیا ئێکێ ڕستەیەکا ناوێزەیە ژ لایێ واتایێڤە، بەلێ پشتی پەیڤا هەڤواتا (ڕەوین) ل جهێ پەیڤا (زڕین) هاتییە دانان، ئەو ڕستە بوو ڕستەیەکا گونجای و پەسەند و ژ ناوێزەیا واتایی دەرکەڤت، هەر چەندە (زڕین) و (ڕەوین) ناڤێن دەنگێن گیانەوەرانە، بەلێ هەر ئێك ژ ئەوان دەنگان تایبەتە ب گیانەوەرەکیڤە و نابیت ل گەل گیانەوەرەکێ دی بهێت، ڕەوین تایبەتە ب سەیڤە و زرین تایبەتە ب کەریڤە.

پێدڤییە ئاماژەیێ ب ئەوێ چەندێ بدەین، کو چەند ڕێکەك هەنە، بۆ نەهێلانا نەپەسەندییا واتایی، ئەوژی ئەڤەنە:

1- د شیاندایە چارەسەرییا ناوێزەیێ یان نەپەسەندییێ بهێتە کرن، ئەوژی ب ڕێکا پێکگۆهارتنا هەر ئێك ژ ڕەگەز و پەیوەندییێن ڕێزمانی:(ناڤ یان کار یان هەڤالناڤ یان هەڤالکاری...هتد). ل ڤێرێ پێدڤییە جەختێ ل ئەوێ چەندێ بکەین، کو ئەم سەرەدەرییێ ل گەل ناوێزەیا واتایی دکەین. وەکو د ئەڤان هەر دوو نموونێن ل خوارێدا دیاردبیت(Cruse.A,2004,42):

-!John is too small to get through the hole.
-John is toobig to get through the hole.

- ! ئومێد دوهی دێ هێت.
- ئومێد سوبەهی دێ هێت.

2- ڕێکەکا دی هەیە بۆ نەهێلانا ناوێزەیا واتایی، ئەوژی ل دەمێ ئەم چارەسەرییا ناویزەیێ یان ب ڕێکا ڕاستڤەکرنا ڕێزمانی یان فەرهەنگی دکەین. ب ئەڤی ڕەنگێ ل خوارێ دیارکری:

أ-ڕاستڤەکرنا ڕێزمانی:

وەکو:

-!Mary went home tomorrow.
-Mary will go home tomorrow.

ب- ڕاستڤەکرنا فەرهەنگی:

وەکو:

– Mary went home tomorrow.!

–Mary went home yesterday.(Last Week, Last Month)

سەرەرای ئەڤێ چەندا بوری پێدڤییە ئەوێ چەندێ ژی بێژین، کو د شیاندایە ناوێزە یان نەپەسەندییا واتایی بهێتە دەستنیشانکرن، ئەوژی ل دەمێ یاریکرن ب دەوروبەری بهێتەکرن، بەلێ ئەڤ چەندە د شیاندا نینە، ل سەر ناوێزەیا ڕێزمانی بهێتە پراکتیکرن. هەر وەکو د ئەڤان نموونەیێن ل خوارێدا دیاردبیت(Cruse.A,2004,43)، کو ئەڤ نموونە ب ناوێزەیا واتایی دهێنە نافکرن:

- **!خەونـەکـــا ڕەش.**
- **! گۆڤارەکـا زیـنـــدی.**
- **! عەورەکێ خوینەلۆ.**
- **! باژیرەکێ ب خەم.**
- **! جیهانەکا ب گـری.**
- **! گژلۆکـەکـــا سۆر.**
- **! پەلەکـا ســـــار.**
- **! گەنجەکـێ پـــیر.**

د ئەڤان نموونەیێن ل سەری و ئەڤا ل خوارێدا یاریکرن ب دەوروبەرێ زمانی هاتییە کرن و ئەڤ چەندە بوویە ئەگەرێ دروستبوونا ناوێزە و نەپەسەندییا واتایی، چونکی سیمایێن واتایێن پەیڤان ل گەل ئێك ناگونجن و هەڤدژی ئێکن، ئەڤجا چێدبیت ئێك سیما یان چەند سیمایەك د هەر دوو پەیڤاندا وەکو ئێك نەبن:

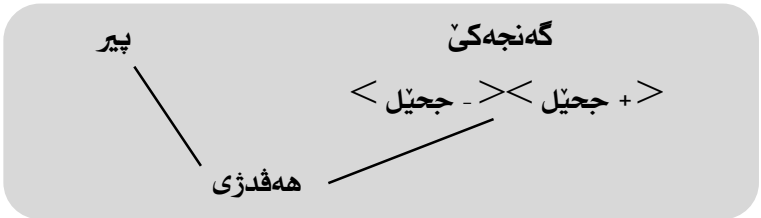

ب شێوەکێ گشتی ناوێزەیا واتایی دابەشی ئەڤان جۆرێن ل خوارێ دبیت:

1- **حەشۆ**- pleonasm:

مەبەست ژ دیاردەیا حەشۆیێ ئەوە، تشتەکێ زێدە و دووبارە بهێتە گوتن، کو گوتنا ئەوێ زیدەهییێ دبیتە ئەگەرێ دروستبوونا ناوێزەیا واتایی. وەکو د ئەڤان نموونەییێن ل خوارێدا دیاردبیت(Cruse.A,2004,44):

-ئەو خوارنێ ب ددانێن خۆ دجیت.

- ئەوی دزی ب شێوەکێ نەقانوونی کرن.

-ئەوی گوتار ب شێوەکێ ئەنقەست پێشکێشکر.

د ئەڤان نموونەیاندا دیاردەیا حەشۆ هەیە، چونکی چەوان کەسەك ژ نیشکەکێڤە گوتارێ پێشکێشبکەت یان چەوا دێ شێت خوارنێ بێ ددان بجیت یان چەوا دێ شێت دزییێ ب شێوەکێ قانوونی بکەت.

ژ ئەڤان نموونەییێن ل سەری دیاردبیت، کو بکارهینانا دەربڕینێن(ب ددانێن خۆ، ب شێوەکی نەقانوونی، ب شێوەکێ ئەنقەست) حەشۆ و زێدەنە، کو هەتا ئەو حەشۆیە نەمینیت، دڤێت ئەو دەربڕینێن هاتینە دەستنیشانکرن د ناڤ ئەوان هەر سێ رستەییێن ل سەریدا نەمینن.

لیچ ل دوور حەشۆیێ دبێژیت: ئەڤ دیاردە تشتەکێ وەسا نابێژیتە گوهداری، کو ئەو بەری هینگێ نەزانیت، ژ بەر هندێ ئەڤ دیاردە ژ ئالییێ بەهایێ پەیوەندیکرنێ یا ڤالایە. وەکو (ڕۆژا ئێکشەمبی بەری ئەوێ ڕۆژا ل پشتی خۆ دهێت.)(لیتش، 2012، 20).

2- **پێکدادانا واتایی(ب هەڤکەڤتنا واتایی)**-Semantics clash:

مەبەست ژ ئەڤێ دیاردەیێ ئەوە، ل دەمێ دوو واتاییێن نەگونجای ل گەل ئێك بهێن و پێکدادانا واتایی د ئەوان هەر دوو واتایاندا پەیدابیت، ئانکو هەست ب هەڤدژی و جیاوازییێ د تێگەهاندا بهێتە کرن. وەکو د ئەڤان نموونەییێن ل خوارێدا دیاردبیت(Cruse.A,2004,44):

- بالۆن بلندبوو خوارێ.

- پشیك ب تنێ پیچەکێ یا مرییە.

ب هەڤکەڤتنا واتایی د ئەڤان نموویێن ل سەریدا د ناڤبەرا واتایێن (بلندبوو × خوارێ) و (پیچەکێ× مرن)یێدایە.

ب هەڤکەڤتنا واتایی دبیتە سێ جۆر، ئەوژی ئەڤەنە:

أ- ناتەبایی(نە ل گەل): بریتییە ژ هەلبژارتنا پەیڤەکا هەڤواتا یا نەردروست، کو ل گەل ئەوێ پەیڤێ ب تەواویی ناگونجیت(عەبدولواحید موشیر دزەیی، 2009، 76). وەکو:

- !سەرمایا ئاگری....

- !ئافا ڕزی....

- !بەفرا گەرم....

- !سەرمایا هاڤینێ...

- !گەرما زڤستانێ....

- !ماسیا دێمی....

- !تارییا ڕۆژێ....

ب- دژەرۆیی یان هەڤدژی: ژ پلەیا ناتەباییێ زیدەترە و ژ ئەنجامێ پێکڤە هاتنا دوو پەیڤێن دژیەك دروستدبیت(عەبدولواحید موشیر دزەیی، 2009، 76). وەکو:

- ! پیرێن جحێل هاتن.

- ! پەلێن سار بهینە.

لیچ ل دوور دژەرۆیی یان هەڤدژییێ دبێژیت: ئەڤ جۆرە ناوێزە ئەوە، ل دەمێ ڕستەیەك دەربڕینێ ژ مەدلول یان واتایێن هەڤدژ یان دژرەو دکەت، کو ئەڤە دبیتە ئەگەرێ دروستبوونا واتایەکا نەڕاست و ئەڤان ڕستەیان بۆ دهینیت:(هەر تشتەکێ ئەز حەز لێ بکەم، من نەڤێت.) و (برایێ من گازندەیان ژ ئێشانا ددانێن خۆ ژ تبلێن پێ خۆ دکەت)(لیتش، 2015، 20).

ج- نەگونجان: بەرزترین ب هەڤکەڤتنا واتاییە، چونکی گەلەك زەحمەتە گوهدار پەیوەندییەکا واتایی بۆ ببینیت. وەکو(عەبدولواحید موشیر دزەیی، 2009، 76):

- ئەو کج ژنا زەلامەکێ ڕەبەنە.

3- ژنافڤچوونا ڕێکوپێکییێ-Zeugma:

بریتییه ژ کارهینانا پەیڤەکێ، کو د هەمان ڕستەییدا ئاماژەیێ ب دوو پەیڤان بدەت. ب واتایەکا دی ئەڤ دیاردە بریتییە ژ ئەوێ هەولا کو وە ل دەربڕینەکێ بکەت د هەمان دەمدا دوو ئەرکان بهینیت(Cruse.A,2004,44). وەکو:

- ! مە کێك و چا خوارن.

ناوێزە د ڕستەیا ل سەریدا بۆ پەیڤا (خوارن) دزڤریت، ژ بەرکو بۆ کێك و چایێ هاتییە، لێ چونکی(خوارن) بۆ کێکێ دهێت، بەلێ بۆ چایێ ناهێت، لەوا دبیتە ناوێزە.

د فەرهەنگا (معجم المصطلحات اللغوية)دا هاتییە، کو ژنافچوونا رێکوپێکییێ بریتییە ژ ئەوێ لێکدانا د ناڤ ڕستەییدا هەی، کو هەر دوو لایەن د پەیوەندییا خۆدا ل گەل ڕەگەزی سێیێ یەکسان و گونجای نینن((رمزي منير بعلبكي، 1990، 544). وەکو:

- ! سەر و چاڤێن من دنیایێ دبینن.

چاڤ دونیایێ دبینن، بەلێ سەری شیانا دیتنێ نینە.

4- **نەئیحتمالییەت**-Improbability:

ناوێزە د ئەڤێ خالێدا بۆ هندێ دزڤریت، کو چ ئیحتیمالییەت تێدا ناهێتە کرن، بەلکو ئیحتیمالییەتا گونجان و پەسەندییێ ڕەتدکەت.

ئالان کروز ل دوور نەئیحتمالییەتێ دبێژیت:د شرۆڤەکرنا ئەڤێ ناوێزەییدا بەهرا پتر بەردەوامی د ناڤبەرا نەئیحتیمالییەت و ژێکدویرکەفتنێدا پەیدادبیت. وەکو د ئەڤێ نموونەیا ل خوارێدا دیاردبیت(Cruse.A,2004,44):

- ! کویچکی بەتلێ ویسکییێ خلاسکر.

- ! عەرش ژ لایێ مەیمیکا چەکدارڤە هاتە داگیرکرن.

دیسان ئەو ئاماژەیێ ب ئەوێ چەندێ ددەت و دبێژیت: ژبۆ دیارکرن و نەهێلان نەئیحتیمالییەتێ دێ ب ڕێکا ڕاستییا گوتنا ئەڤان دەربرینان بیت(Cruse.A,2004,44):

- ئەز ئەڤێ چەندێ باوەرناکەم.

- ئەڤە یا سەیرە!

- ئەڤە درەوە!

- و هەر چ دەربڕینەکا دی یا گونجای هەبیت دهێتە گوتن.

5- **بۆچوون و ئاخڤتنا سەیر**-whimsicality:

ئەڤ دیاردەیە یا تایبەتە ب ئەوان پرسیارێن، ژ لایێ لۆجیکێڤە ڕێك ب تنێ ب ئێك ژ ئەڤان فۆڕمان دهێتە دان (بەلێ یان نەخێر) وەکو بەرسڤ ل سەر بهێتە دان، بەلێ ل گەل هندێ ئەو پرسیار پێدڤی ب بەرسڤێ نینە(لیتش، 2015، 21). وەکو ڕستەیا: (ئەرێ مرۆڤ ب ڕێڤەدچن؟).

دیسان هندەك پرسیار هەنە، کو د شیاندا نینە بەرسڤ ل سەر بهێتە دان، ئەوژی ژ بەرکو ئەو دەرئەنجامێن لۆجیکییێن نەرێکری ب خۆڤەدگریت. وەکو:(ئەرێ تۆ دزانی ئەو زەلام چەوا هاتە سزادان ئەوێ بیژنا خۆ ماچیکری؟). ئەڤ جۆرێ ناوێزەیێ بیرا مە ل ئاخڤتنا سەیر یان ئاخڤتنەکا ڤالا ژ هەر بەهایەکێ واتایی دهینیت(لیتش، 2015، 21).

ژ هەژی گوتنێیە بێژین، کو د شیاندایە ناوێزەیا واتایی چارەبکەین، ئەوژی ئەگەر هندەك گوهۆڕینان بێخینە ئەوان بۆچوونان، کو د بارێ سروشت و جیهانا ژدەرڤەدا هەنە(جون لاینز، 1987، 174).ئەڤەژی ژ بەر هندێیە، کو جیهانا ژدەرڤە و سروشت پیڤەرن بۆ هێلان و نەهێلانا ناوێزەیا واتایی. ئەوژی ئەگەر ئەو گرێ یان ڕستەیا دهێتە گوتن، وەکو ئەوا جیهانا ژدەرڤە و سروشتیدا بیت، ل ئەوی دەمی ئەو ڕستە دێ ژ چەمکێ ناوێزە و نەگونجانێ دویرکەڤیت. وەکو بێژین:(زەلامەکێ پیر هات.)؛ بەلێ ئەگەر ئەو گرێ یان ڕستە وەکو ئەوێ نەبیت ئەوا د جیهان و سروشتیدا هەی، ل ئەوی دەمی، ئەو گرێ و ڕستە دێ بنە ناوێزە یان نەگونجای. وەکو(!گەنجەکێ پیر هات).

پێدڤی ئاماژەیێ ب ئەوێ چەندێ بدەین، کو ئەڤ ناوێزەیا واتایی دیسان د پراگماتیکێ ژیدا دهێتە چارەسەرکرن، ژ بەرکو پراگماتیك هەولددەت ب ڕێکا دەوروبەرێ نەزمانی بگەهینە مەبەستا ڤەشارتییا ئەڤان دەربڕینان، ئەڤە ژ لایەکیڤە و ژ لایەکێ دیڤە ئەڤ ناوێزە هۆیەکە بۆ دروستکرنا داهینانێ ب تایبەت د زمانێ شعرێدا.

ب- چەمکێ ڕێزمانییوونێ:

مەبەست ژ چەمکێ ڕێزمانییوونێ ئەوە، کەرەستێن زمانی ئەوێن د سنوورێ گرێ و ڕستەیاندا دهێن، یاسایان پەیرەو بکەن و نەشکێنن.

ئەڤجا مەرجێ دروستییا ڕێزمانا ڕستەیێ یا گرێدایە ب پەیرەوکرنا ئەڤان هەر دوو خالێن ل خوارێ:

((أ-ئەو یاسایانەی کە چۆنیەتی پەیوەندی ڕێزمانی لە نێوان کەرەسەکانی ڕستە لە ئاستی ژێرەوە دەردەخەن.

ب-ئەو یاسایانەی کە چۆنیەتی ڕێزبوونی کەرەسەکانی ڕستە بە دوای یەکتر لە ئاستی سەرەوە دەردەخەن))(ڤیان سلیمان حاجی سلیڤانەیی، 2001، 86).د شیاندایە ئەڤێ چەندێ د پەیرەوکرنا ئەڤێ ڕستەیا ل خوارێدا دیاربکەین:

- مرۆڤ شەبەلۆتێ دخوێت.

أ- یاسایێن پەیوەندییا ڕێزمانی د ناڤ کەرەستاندا هاتییە جێبەجێکرن. کارێ (دخوێت)، کارەکێ تێپەرە و د ئەوێ ڕستێدا، بکەر و بەرکار وەرگرتینە و ژ لایێ کەس و دەمیڤە کار ل گەل بکەری ڕێککەڤتییە.

ب- یاسایێن ڕێزبوونا کەرەستێن سەرەکییێن ڕستەیا کوردی پارازتییە، کو ل دویڤ ئەڤی یاسایی هاتییە دارشتن: (بکەر+بەرکار+کار).

ئەڤجا نەڕێزمانیبوون ل دەمەکی دروستدبیت، ل دەمێ:

((1-یاساکانی چۆنیەتی پەیوەندی ڕێزمانی نێوان کەرەسەکان پەیرەوی نەکرێن))(ڤیان سلیمان حاجی سلیڤانەیی، 2001، 87). بۆ نموونە کارێ تێنەپەر ب تنێ پێدڤی ب بکەری هەیە و هەر گاڤەکا بەرکاری وەربگریت، ل ئەوی دەمی ئەو ڕستە دێ بیتە ڕستەیەکا نەڕێزمانی، وەکو ل خوارێ دیاردبیت:

- دلیـــێر هات.

-* دلێر من هات.

2- چۆنیەتی ڕێزبوونی کەرەسەکانی ڕستە پێچەوانەی یاساکانی زمانەکە بن))(ڤیان سلیمان حاجی سلیڤانەیی، 2001، 88).وەکو:

- ئەز کوتران خواندکەم.

-* خواندکەم ئەز کوتران.

پێدڤییە ئەوێ چەندێ بێژین، کەرەستێن نەبنجی ژی د ناڤ خۆدا ڕێزبوونەکا تایبەت هەیە. بۆ نموونە د گرێیا بەندا ئامراز بەردەوام بەری تەواوکەری خۆ

دهێت(ڤیان سلیمان حاجی سلیڤانەیی، 2001، 89). ئەڤجا ئەگەر ئامراز چوو پشتی تەواوکەرێ خۆ، ل ئەوی دەمی، دێ بیتە نەڕێزمانی وەکو:

- من پەرتووك بۆ تە هنارت.

-⋆ من پەرتووك تە بۆ هنارت.

هەروەسا د سنوورێ ئێك گرێدا، دیارکری(دیارخراو) ژی بەری هەڤالناڤی دهێت(ڤیان سلیمان حاجی سلیڤانەیی، 2001، 89)، ئەوژی ئەگەر نیشانەیا خستنەسەرێ د ناڤبەرا دیارکری و هەڤالناڤیدا هەبیت. ئەڤجا ئەگەر د هەمان دۆخدا(دۆخێ خستنەسەر) هەڤالناڤ هاتە بەری دیارکری، دێ چەمکێ نەڕێزمانییێ پەیدادبیت. وەکو:

- کورِێ زیرەك.

-⋆ زیرەك کورِێ.

ج- پەسەندییا واتایێ و ڕێزمانییوونا ڕستەیێ:

چێدبیت د زمانێ کوردیدا ڕستە ژ لایێ واتایێڤە یا پەسەند بیت و د هەمان دەمدا یا ڕێزمانی بیت. هەر وەکو د ئەڤێ ڕستەیا ل خوارێدا دیاردبیت:

- مرۆڤ شەبەلۆتێ دخۆت.

هەر وەکو ل دەڤ خەلکێ ڕوهن و ئاشکەرا، کو د شیانا مرۆڤیدا هەیە ئەڤی کاری ئەنجامبدەت و د هەمان دەمدا د واقعیدا ئاساییە، کو مرۆڤ دشێت شەبەلۆتێ بخۆت. ئەڤجا ژ بەر هندێ ئەڤ ڕستە دێ ژ لایێ واتایێڤە یا پەسەند و گونجای بیت. کارێ (دخۆت) پێدڤی ب بکەرەکی هەیە، کو خودان سیمایێ(<+شیانا خوارنێ بیت>)، هەروەسا ب بەرکارەکی هەیە، کو (<+بهێتە خوارن>)، کو ئەڤە د ڕستەیا ناڤبڕیدا دهێتە دیتن. دیسان ئەڤ ڕستە یا ڕێزمانییە، چونکی چ یاسایێن ڕێزمانی نەشکاندینە. وەکو دەستکاریکرن د ڕێزبوونا یاسایێن ڕێزمانیدا.

د- نە پەسەندییا واتایێ و ڕێزمانییوونا ڕستەیێ:

هندەکجاران چێدبیت، ڕستە ژ لایێ واتایێڤە یا پەسەند و گونجای نەبیت، بەڵێ ژ لایێ ڕێزمانیێڤە یا ڕێزمانی بیت، ئەوژی ل دەمێ ئەو ڕستە د واقعیدا ب ئەوی شێوەی نەبیت

یان ناوێزە بیت و د هەمان دەمدا ژ لایێ ڕێزمانێڤە یاسایێن ڕێزمانی پارازتبن. هەر وەکو د ئەڤێ ڕستەیا ل خوارێدا دیاردبیت:

❖ ! شەبەلوتێ مرۆڤ خوار.

ئەڤ ڕستەیا ل سەری ڕستەیەکا نەگونجای و نەپەسەندە ژ لایێ واتایێڤە، ژ بەرکو د واقعیدا تشتێ ب ئەڤی ڕەنگی ناهێتە دیتن و نینە؛ چونکی شەبەلوتێ سیمایێ(<+شیانا خوارنێ نینە>)؛ بەلێ ڕستەیەکا ڕێزمانییە، چونکی ل دویڤ ئەڤی یاسایێ ڕێزمانا کوردی :(بکەر+بەرکار+کار) هاتییە ڕێزکرن.

ھ- پەسەندییا واتایێ و نەڕێزمانییوونا ڕستەیێ:

چێدبیت ڕستە ژ لایێ واتایێڤە یا گونجای و پەسەند بیت، بەلێ ژلایێ ڕێزمانێڤە یا ڕێزمانی نەبیت. هەر وەکو د ئەڤێ ڕستەیا ل خوارێدا دیاردبیت:

❖ ⋆ خوار مرۆڤی شەبەلۆت.

ئەڤ ڕستە ژ لایێ واتایێڤە یا گونجایە، چونکی ئەم تێدگەهین؛ بەلێ ژ لایێ ڕێزمانێڤە یا دروست نینە، چونکی یاسایێ ڕێزمانی د زمانێ کوردیدا شکاندییە، کو یاسا ب ئەڤی ڕەنگی هاتییە دارشتن:(کار+بکەر+بەرکار).

ر- نە پەسەندییا واتایێ و نەڕێزمانییوونا ڕستەیێ:

چێدبیت ڕستە ژ لایێ واتایێڤە یا گونجای و پەسەند نەبیت و د هەمان دەمدا ژ لایێ ڕێزمانێ ژیڤە یا ڕێزمانی نەبیت. هەر وەکو ئەڤێ نموونەیا ل خوارێ:

- !خوار شەبەلۆتێ مرۆڤ ⋆.

ئەڤ ڕستەیا ل سەر ژ لایێ واتایێڤە یا گونجای و پەسەند نینە،چونکی شەبەلوتێ سیمایێ(<+شیانا خوارنێ نینە>)؛ دیسان ئەڤ ڕستە ژ لایێ ڕێزمانێ ژیڤە یا ڕێزمانی نینە، چونکی یاسایێ ڕێزمانی یێ شکاندی و ب ئەڤی ڕەنگی هاتییە دارشتن:(کار+بکەر+بەرکار.)

6 - دال و مەدلول-Signifiere & Signified:

تیۆرا دیسوسیری، دهێتە نیاسین، کو هێما یا پێکهاتییە ژ جووتەکێ ژ دال و مەدلولی. دال بریتییە ژ دەنگێن هێمای یان پەیڤێ و وێنەیێ وەسفییە. مەدلول ژی تێگەهـ و واتا و تشتێ ئاماژەپێکریە ب ڕێکا دالی و پێدڤی ناکەت تشتەکێ ڕاستەقینەیی بیت. دال

پتر یا جێگیرە و مەدلول د ناڤبەرا خەلکی و دەوروبەراندا دهێتە گوهۆڕین و مەدلول ل گەل نەریتی جێگیر دبیت، بەلێ دال هزر و بۆچوونان دبێژیت.

ل دەڤ دیسوسیری زمان پێکهاتییە ژ هێمایان و هەر هێمایەکێ دوو لایەن یان ڕووی هەنە، کو ئەوژی دال و مەدلولن.

دال و مەدلول ژ ئالییێ ب سەرڤە سادەنە، بەلێ ئەو دبنە کاکلا زانستێ هیمایان. دال بێی مەدلولی چ واتا نینن و ل دەڤ پلاتۆی مەدلول ل گەل کەس و دەوروبەری دهێتە گوهۆڕین. دیسان ل دەڤ دیسوسیری ژی مەدلول دشێت بهێتە گوهۆڕین(signifirer- (http://changing minds.org /explanations/critical-theary/concepts/signified.htm.

هەر ژ کەڤنەدا مشتومر و دانوستاندن ل سەر ئەوی پەیوەندییا د ناڤبەرا دال و مەدلولیدا هەبوویە.

د ناڤ شارتانییا یونانیدا، ململانێیا گوتنێ د دووانییا دال و مەدلولیدا، گرێدای بوو ب هزر و بیرۆکا پەیدابوونا زمانی ل دەڤ ئەوان فەیلەسۆفان. ئەفلاتۆن(374پ.ز) کو ددیت، زمان دیاردەکا سروشتییە، ئانکو مرۆڤی چ دەستهەلات و شیان د هەبوونێدا نینە، بەلێ ئەرستۆ دبینیت، کو زمان دیارەکا جڤاکییە و زمان د بن دەستهەلاتا جڤاکیدایە(عبدالقادر عبدالجلیل، 2006، 54). ئەڤەژی ئەوێ چەندێ دگەهینیت، کو ب دیتنا ئەفلاتۆنی پەیوەندی د ناڤبەرا دال و مەدلولیدا، پەیوەندییەکا خۆبخۆیی نینە، بەلکو هۆییە، بەلێ ب دیتنا ئەرستۆی پەیوەندی د ناڤبەرا دال و مەدلولیدا پەیوەندییەکا خۆبخۆییە و ڕێککەڤتنا جڤاکی ل سەر هەیە، لەوا دال یان شێوەیێ پەیڤان ژ زمانەکی بۆ زمانەکێ دی دهیتە گوهۆڕین، کو د زمانێ کوردیدا (دار) ژ ئەڤان دەنگان پێکدهێت:(د+ا+ر) و د زمانێ ئینگلیزیدا دبیتە: (t+r+e+e) و د زمانێ عەربیدا دبیتە:(ش+ج+ر+ة).

کەواتە، پەیوەندی د ناڤبەرا دال و مەدلولیدا پەیوەندییەکا ڕەمەکییە(خۆبخۆییە)، ئانکو چ پەیوەندی د ناڤبەرا شێوە و ناڤەرۆکێدا نینە، ژ بەر هندێ چ ئەگەر نینن، کو دەنگێن(د+ا+ر) چەمکێ دارێ د مێشکی مەدا دروست بکەن، بەلکو ب تنێ ژ ئەنجامێ ڕێکەڤتنا جڤاکییە ل سەر. دیسوسیری ئەڤ پەیوەندییە ب پەیوەندییەکا نەراستەوخۆ ناڤدکر. تشتێ ژدەرڤە مەرج نینە ژدەرڤە بهێتە دیتن، بەلێ پەیڤەکا وەکو (cat)

وێنەیــەك د جیهانــا ژدەرفــەدا هەیــە. پــەیڤا فەرەنسـی(chat) بەرامبــەر پــەیڤا ئینگلیزی(cat) ناهێت، چونکی پەیڤا فەرەنسی(chat) واتایێن جودا هەنـە. د زمانێ فەرەنسیدا پەیڤا (mount) ب واتایا هەر ئێك ژ (بـەرخ) و (بـەرخێن ساخ) دهێت، بـەلێ پەیڤا ئینگلیزی جوداهییێ د ناڤبەرا هەر دووکاندا ناکەت.

ب دیتنا دیسوسیری دال، ژ ئـالییێ واتاییڤـە مـەدلولی ڕەنگڤـەددەت، کـو هێما پێدڤی ب هەر ئێك ژ دال و مەدلولی هەیە، چونکی پێکڤە گرێدانەکا بهێز د ناڤبـەرا ئەوانـدا هەیـە، کـو دال بێـی مـەدلول تەشویشـە و مـەدلول ژی بێـی دال تشـەکێ مەحالـە (signifirer-.(http://changing minds.org /explanations/critical-theary/concepts/signified.htm

ب دیتنادیسوسـێری ئـەڤ دووانییـە دوو ڕوینـە یـان دوو ڕەگـەزن بـۆ هێمـایێ، کـو ل دەڤ ئەوی دال، سیستەمێ ماددییە یـان وێنـەیێ دەنگییـە و مـەدلول ژی بۆچـوونا زەینییـە یـان هزرە(عبدالقادر عبدالجلیل، 2006، 56). کـو ل خـوارێ دێ هەولـدەین، ئـەڤێ چـەندێ د ئـەڤی خشتەیدا ڕوهنبکەین:

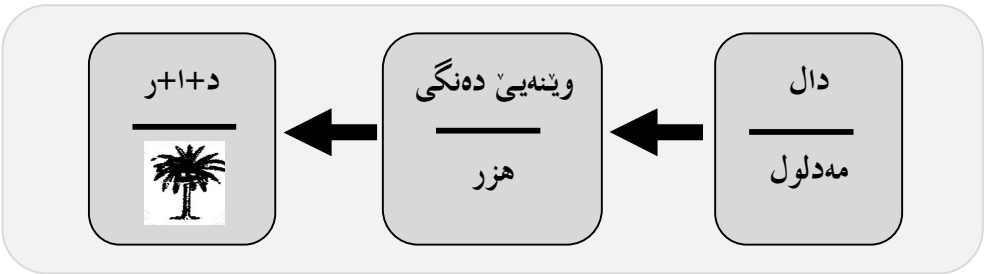

کەواتە دال شێوەیێ پەیڤێیە و پێکهاتـا ئـەوێ یـا دەنگییـە یـان دویـف ئێکهاتنـا دەنگانـە، بـەلێ مـەدلول پێکهاتـا بۆچـوون یـان هزرێیـە، ئـانکو تێگەهشـتنە یـان ئـەو تشـتە ئـەوێ د میشکێ مەدا دروست دبیت، ل دەمێ مە گوھ ل دالێ دبیت. دڤێت ئـەم مـەدلول و ژێـدەری ژ ئێکـودوو جودابکـەین، کـو مـەدلول تێگەهـەکێ هۆشـەکییە یـان عەقلییـە، بـەلێ ژێـدەر تشـتێ ڕاسـتەقینەیە د جیهانێـدا(en.wikipedia.org/wiki/sign-Linguistics// .(http:

دیسوسـێر جـەختێ ل هنـدێ دکـەت، کـو هێمـای دوو ڕوی هەنـە، ئـەوژی(دال و مەدلول)ن و ژێکجودا نابن و پەیوەندییا د نافبەرا ئەواندا وەکو ئـەوێ گرێدانا هـەر دوو ڕوییّن ئێك دراڤینە[1].

ب دیتنـا زانـایی ئـەنترۆلۆجی- ئیدمونـد لـیچ Edmond Leech زمـان تۆرەکـا بۆچوونان دروستدکەت. ئەم زمـانی ل سـەر جێهانێ دسـەپینین ژ پێخەمـەت هنـدێ ئـەم تێگەهـەکی یـان واتایـەکێ دابـنین. ل ڤێـرێ پێدڤییـە ئـەوێ چـەندێ دیاربکـەین، کـو ل دەمێ ئەم هزر د پەیڤاندا دکەین، ئەو هەتا ئەوی دەمـی ئامـاژەیێ ددەن. ئـەڤجا مـەدلولێ ژدەرڤـــە بـــەردەوام د گوهۆڕینێدایـــە(critical-/concepts/signifirer-signified.htm (http://changing minds.org /explanations/theary.

مەرج نینـە، مـەدلول تشـتەکێ هەسـتپێکری بیـت، بـەلکو چێدبیت یـێ هەسـتپێکری نەبیت، هەروەسا چێدبیت، یێ خەیالی و ئەفسانەیی بیت یان یێ ڕاستەقینەیی بیت(شاهر الحسن، 2001، 30). ل خوارێ دێ هەولدەین چـەند نموونـەیان بـۆ ئـەڤان جـۆرێن مـەدلولان بهینین:

1- مەدلولێ هەستپێکری(حسي)، وەکو: مەدلولێ دیوار، دارێ...هتد.

2- مـەدلولێ هەسـتپێنەکری(غـیر حسـي)، وەکـو: مـەدلولێ ئەجنـەی، فریشـتەی، ڤیـانێ، جوانییێ.

3- مەدلولێ ڕاستەقینەیی، وەکو: مەدلولێ ماری، بزنێ.

4- مەدلوولێ ئەفسانەیی: وەکو: مەدلولێ دێوی، ئەژدەهای.

مەدلول چێدبیت یێ جێگیر بیت یان یێ گوهـۆری بیـت. بـۆ نموونـە (پـاریس)، خـودان مەدلولەکێ جێگیرە، چـونکی ئەگـەر مـەلیون کـەس، مـەلیون ڕستەیان بێژن، کـو د هـەر ئێك ژ ئەواندا پەیڤا (پـاریس) هـەبیت، کـو مـەدلولێ ئـەڤێ پـەیڤێ ناهێتـە گوهـۆڕین، کـو ئەوژی باژێرێ پاریسە، کو پایتەختێ فەرەنسایە. دیسان ژ ئـەوان دالـێن مـەدلولێن ئـەوان جێگیر، وەکو: هەیڤ، هەتاڤ، قودس، مەکە، نیۆیۆرك، کوردستانا عیراقێ، بەلێ ئەگـەر ئـەم

[1] هنـدەك زمانڤـان دبێـژن، دیسوسـیری گوتییـە، ئـەو پەیوەنـدییا د نافبـەرا دال و مەدلولیـدا هـەی، ب دوو ڕوییّن بەلگێ داریّ دانایە(عبدالقادر عبدالجلیل، 2006، 56).

تەماشەی دەربڕینا :(پایتەختێ دەولەتا ئیسلامی) بکەین، کو ئەڤ دەربڕینە ئاماژەیێ ب هەبوونەکا ژدەرڤە ددەت، کو ئەوژی دەربڕینا دالێیە، بەلێ هەبوونا ژدەرڤە ل دویڤ ڕۆژگار و هەلویست و بابەتی دهێتە گوهۆرین. ئەڤجا ئەگەر ئەم بەحسێ پایتەختێ دەولەتا ئیسلامی ل سەردەمێ خەلیفێن ڕاشدین بکەین، ل ئەوی دەمی مەدلول دێ بیتە(مەدینا منەوەرە) و ل سەردەمێ خیلافەتا ئەمەوی، مەدلول دیمەشقە و ل سەر دەمێ خیلافەتا عەباسی، مەدلول بەغدایە و ل سەر دەمێ خیلافەتا فاتمی، قاهیرەیە و ل سەر دەمی خیلافەتا ئوسمانی، مەدلول دبیتە ئستەنبوّل، ئەڤە نموونەیەك بوو بۆ دەربرینا دال یا مەدلولێ ئەوێ دهێتە گوهۆڕین، دیسان چەند نموونەکین دیڕی بۆ مەدلولێن نەجیگیر هەنە، وەکو: سەرۆکێ دەولەتێ، پاشایێ وەلاتی و وەزیرێ پەروەردەیێ، ئەڤان دەربڕینە خودان دالن، ژ بەرکو ئاماژەیێ ب تشتەکی یان ب مەدلوّلەکێ ددەت، بەلێ ئەڤ مەدلووله ل دویڤ دەم و جهان دهێتە گوهۆڕین. بۆ نموونە وەزیرێ نوکە یێ پەروەردەیێ ل هەرێما کوردستانێ، هەر هەمان وەزیرێ ل بەری دەه سالان نینە. دیسان ل دەمێ تۆ دبێژی (پاشایێ وەلاتی)، ل ئەوی دەمی مەدلول دمینیتە ل سەر ئەوی وەلاتی ئەوێ تۆ ل وێرێ یان ئەو دەمێ تۆ باس لێدکەی (محمد علی الخولی، 2001، 28-29).

هندەك پەیڤ هەنە، وەکهەڤییەك د ئاماژەپێکرنا ئەواندا هەیە وەکو ئەوان پەیڤێن نافکرنێن ژ دەنگێن ئەوان هاتینە وەرگرتن، کو ب نافێ- ئۆموّتۆپیا[1] هاتییە نافکرن و گەلەك وەکهەڤی د ئەڤان پەیڤاندا د نافبەرا زمانانداهەیە. وەکو پەیڤا (کۆکختی) د نافبەرا ئەڤان زمانێن ل خوارێدا هەی:

- ❖ - زمانێ ئەلمانی: Kuckuck
- ❖ - زمانێ فەرەنسی:Cuocou

---

[1] ئۆنۆماتۆپیاOnomatopoeia:-مەبەست ژ ئەڤێ دیاردەیێ نافکرنا تشتانە ب دەنگێن ئەوان، کو ئەڤە د گەلەك حالەتێن کێمدا پەیرەو دبیت، کو ژ ئەنجامێ نێزیکبوونا پەیڤان بۆ دەنگێن وەکهەڤ پەیدادبیت، کو بەرهڤ پەیوەندییەکا زمانییا پتر پیڤەری چوویە.نموونە بۆ ئەڤێ دیاردەیێ (http//en.wikipedia.org/wiki/sign-Linguistics) . وەکو: چیچك، تیتیك، کۆکختی، شرشر، گورم گورم...هتد.

❖ - زمانێ ئینگلیزی: Cuckoo.

❖ - زمانێ کوردی: Kokxti

بەڵێ دڤێت ئەوێ چەندێ ژی دیاربکەین، کو پەیوەندی خۆ د ئەڤان نموونەیان ژیدا خۆبخۆییە، بۆ بەلگاندنا هەبوونا پەیوەندییا خۆبخۆیی د ناڤبەرا ئەوان پەیڤاندا، ئەوێن ژ ئەنجامێ لاسایکرنا دەنگێن سروشتی هاتینە ناڤکرن، ئەوژی ئەوە، کو هەمی زمانێن جیهانێ ئێك ناڤکرن بۆ ئەوان پەیڤان نینە. ئەگەر ب رێکەڤت نەبیت د ناڤ چەند زمانەکێن خودان ئێك خێزاندا، وەکو ئێك بیت. هندەك جاران د ناڤ ئێك زمانی ژیدا چەند ناڤکرنەك بۆ ئەوان پەیڤان یێن هەین.هەر وەکو پەیڤا (کۆکختی) د زمانێ کوردیدا،کو ژبلی ناڤێ(کۆکختی) چەند ناڤەکێن دی ژی هەنە،وەکو (گا کۆتر)،(کۆتری کێوی)،(قومری)و(قومرییێ ناڤمالان)(شێرزاد سەبری عەلی، 2011، 22).

د شیاندایە پەیوەندییا د ناڤبەرا دال و مەدلولیدا د ئەڤان خالێن ل خوارێدا دیاربکەین:

1- چێدبیت چەند دالەك دەربڕینێ ژ ئێك مەدلولی بکەن. ئانکو چێدبیت د زمانەکیدا ئێك مەدلول ب چەند دەربڕینێن جودا بهێتە گەهاندن، ئەوژی ب رێکا بکارهینانا شێوەیێن رێزمانییێن جیاواز یان ب رێکا بکارهینانا پەیڤێن جیاواز. وەکو د ئەڤان نموونەیێن زمانێ ئینگلیزیدا دیاردبیت:

-Is this place Taken?
-Is there any one sitting here?
-May I sit here?

ئەڤ ڕستەیێن ل سەری ئێك مەدلول هەیە، ئەوژی :(ئەرێ ئەڤ جهە یێ کەسێ نینە؟)(Barnwell.K,1980, 6).

هەروەسا ئەڤ ڕستەیێن ل خوارێ د زمانێ کوردیدا ئیکمەدلول هەیە:

- ئەزێ تێهنیمە.
- ئاڤا تەزی هەیە؟
- بێزەحمەت دێ ئاڤێ دەیە من؟

- دێ ئاڤەك هەبیت؟
- ئاڤەك هەبا، باشبوو.
- ...هتد.

دیسان مەدلولێ ئەڤان هەر دوو دالان:(پایتەختێ کوردستانێ) و (هەولێر) ئێکە، ئەوژی باژێرێ هەولێرێیە.

2- چێدبیت چەند مەدلولەك دەربڕینێ ژ ئێك دالی بکەن. د زمانیدا واتا دالی بەردەوام هەمان مەدلولی نادەت، ئەو مەدلول چێدبیت ل دویف دەوروبەرێ تێدا بکاردهێتبهێتە گوهۆڕین ، کو پشتبەستنێ ب بارودۆخی یان ئەو حالەتێ ئەو گوتن تێدا هاتییە گوتن یان پشتبەستنێ ب دەوروبەرێ گوتنێ دکەت(Barnwell.K,1980, 6). وەکو د ئەڤێ نموونەیا ل خوارێدا دیاردبیت:

❖ نەچی دێ مری.

ئەڤ ڕستەیا ل سەری ل دویف دەوروبەرێن جودا دشێت دوو مەدلولێن جودا بدەت، ئەوژی ئەڤەنە:

1- ئەگەر بچی دێ مری.

2- ئەگەر نەچی دێ مری.

ژ ئەڤا ل سەری دیاردبیت، کو د ئێك زمانیدا، چێدبیت ئێك مەدلولی چەند دالەك هەبن. وەکو پەیڤ و ڕستەیێن هەڤواتا. ب ئەڤی ڕەنگێ ل خوارێ:

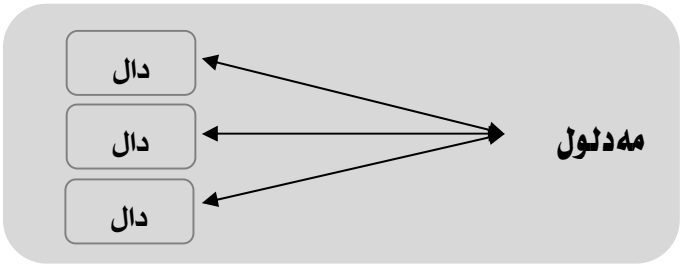

دیسان چێدبیت ئێك دالێ چەند مەدلولەك هەبن، ئەڤەژی پێدڤی ب دەوروبەری هەیە، بۆ دیارکرنا چەند مەدلولان ژ ئێك دالی. هەر وەکو (باش) ل دویف دەوروبەری چەند مەدلولەك هەبن. وەکو:

- زۆر باشە.

- من مامۆستایەکێ باش دڤێت.
- ژنا باش هات.

باشترین نموونە بۆ ئەڤێ خالێ پەیڤێن هاوبێژ و فرەواتانە. بـۆ نموونـە پـەیڤا (شـیر) ا هاوبێـژ دوو مـەدلوول هەنـە، ئـەوژی(شمشـێر) و (شـیرێ ڤەخوارنێیـە). هەروەسـا پـەیڤا (گر)ا فرەواتا ژی، ئەڤ مەدلولە هەنە:(بلندی) و (گرێ ئاخێیە).

کو د شیاندایە، ئەڤێ چەندا بوری د ئەڤی خشتەیێ ل خوارێدا دیاربکەین:

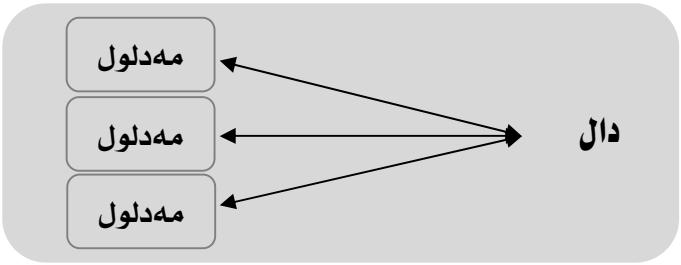

7- مەدلوول و واتا:

گەلەك زمانڤان ئەڤان هەر دوو زاراڤان دکەنـە ئێـك و ل جهـێ ئێکـودوو بکـاردهینن، لی د ڕاستیدا جوداهی د ناڤبەرا ئەواندا هەیە.

زاراڤێ واتـا بـەرفرەهترە ژ زاراڤـێ مـەدلول. مـەدلولێ هێمـای، ئـانکو ئـەوێ ئامـاژەیێ د جیهانـا ژدەرڤـەدا پێـددەت، ئـەوژی بێگومـان بەشـەکە ژ واتایـا هێمـای. ل ڤێـرێ دێ نموونەیـەکی هینـین، بـۆ هنـدێ دا ئـەم زێـدەتر تێبگـەهین: پـەیڤا (خەسـی) ئامـاژەیێ ب دەیکا هەڤژینـێ یان هەڤژینی ددەت، کـو ئەڤـە دبیتـە مـەدلولێ ئـەوێ پـەیڤێ، بـەلێ ئـەڤێ پەیڤێ تاریبوونەك د واتایا خۆدا هەیە، کـو ژ ئـەوی مـەدلولێ هـەی دەربازدبیـت و بـەرەڤ تێگەهێ واتایێ دچیت، ئەوژی یان دێ نەرێنی بیت. وەکو: خۆسەپاندن، غـیرەت، کـەرب و کین، مایتێکەر....هتد یان ئەرێنییە. وەکـو: دایکینـی، دلۆڤـانی، خۆشـتڤیاتی...هتـد (شاهر الحسن، 2001، 33).

ژ بلی ئـەڤا ل سـەری چـەند خـالێن دیـێن جیـاوازییێ د ناڤبـەرا مـەدلوول و واتایێـدا هەنە، ل خوارێ دێهەولدەین ئەڤان جیاوازییان بێخینە بەرچاڤ:

1- واتایا دەربڕینێ پەیوەندییا ئەوێ ب دەربڕینێن دییێن زمانیڤە هەیە، ژ ئالییێ هەڤواتا و دژواتاییڤە...هتد، بەڵێ دەربڕینا مەدلولی هەبوونەکا دیارکریە ژدەرڤەی زمانی، ئانکو د جیهانا ژدەرڤەدا هەیە.

2- واتا نە ب تنێ بۆ پەیڤانە، بەلکو بۆ دەربڕین و ڕستەیان ژییە، بەڵێ مەدلول ب تنێ گرێدای ئەوان دەربڕینانە ئەوێن خودان دال بن. دەربڕینێن دال هەین، مەدلول هەنە، بەڵێ ڕستەیێ چ مەدلول نینن.

3- واتا یا ڕووتە، بەڵێ مەدلول باراپتر یێ هەستپێکریە و د جیهانا ژدەرڤەدا هەیە.

4- هەر دەربرینا بەرعاقل بیت، واتایەك هەیە، بەڵێ نەهەر دەربڕینەکێ، مەدلول هەیە. گەلەك دەربڕین هەنە، بێی مەدلولن. وەکو"زانست یێ ب سوودە". دەربڕینێن ئەڤێ گوتنێ چ مەدلولێن دیارکری نینن، چونکی د ئەڤی حالەتیدا چ هەبوونێن ژدەرڤە یێن دیارکری نینن(محمد علي الخولي، 2001، 29-30).

8- **واتا(المعنى**-meaning) **و دەلالەت(الدلالة**-reference):

گەلەك زمانڤان هەر دوو زاراڤان بۆ ئێك مەبەستێ بکاردهینن، لێ هندەك زمانڤان هەر دوو زراڤان ژێکجودا دکەن.

ب دیتنا (خولی) ئەڤ هەر دوو زاراڤە ژێکجودانە. (خولی) دبێژیت، ل دەمێ ئەم بەحسێ واتایا پەیڤێ دکەین، ل ئەوی دەمی، ئەم بەحسێ پەیوەندییێن ئەوێ ل گەل پەیڤێن دی د ناڤ زمانی ب خۆدا دکەین. وەکو:(دەولەمەند) واتایا (زەنگین)ددەت یان دژواتایا (هەژار) ددەت. واتایا پەیڤێ گرێدایە ب پەیوەندییێن ئەوێ ل گەل پەیڤێن خودان پەیوەندی د ناڤ ئێك زمانیدا. ژ ئالییەکێ دیڤە زاراڤەیێ دەلالەت بریتییە ژ پەیوەندییا پەیڤێ ب جیهانا ژدەرڤەڤە. پەیڤ باراپتر ئاماژەیێ ب تشتەکێ هەبووی د جیهانا ژدەرڤەدا دکەت، ئەڤجا ئەو تشت چێدبیت مرۆڤ بیت یان گیانەوەر بیت یان ڕووەك بیت یان تشتەکێ نەلف بیت یان جهەك بیت. وەکو: ئازاد، شێر، دار، کەڤر، ئەوروپا...هتد.(محمد علي الخولي، 2001، 25).

پێدڤییە جوداهییێ د ناڤبەرا پەیڤ و هەبوونادا بکەین. پەیڤا (کورسی)، کورسی ب خۆ نینە، بەلکو ئەو ئاماژەیێ ددەتە تشتەکی، کو ئەم دبێژنێ کورسی، هەروەسا پەیڤا(دار) دار نینە...هتد. کەواتە دڤێت ئەم بزانین دەربڕینا زمانی و هەبوونێن

ژدەرڤە هەنە. دەربـڕینێن زمـانی بەشـەکن ژ زمـانی، بـەلێ هـەبوونێن ژدەرڤـە بەشـەکن ژ جیهانێ، کەواتـە ل ڤێـرێ (دەلالـەت) بریتییـە ژ ئـەوێ پەیوەنـدییا د ناڤبـەرا دەربـڕینێن زمـانی و هـەبوونێن ژدەرڤـەدا هـەین. ئـانکو (دەلالـەت) ل دەڤ (خـولی) بریتییـە ژ پەیوەندییا د ناڤبەرا دال و مەدلولیدا هەی(محمد علي الخولي، 2001، 26).

9- **سنووردارییا واتایێ**- Deteminacy of Meaning:

ڤـەکۆلین ل سـەر جـێگیرێن سـیمانتیکییێن پـەیڤێ، دبیتـە ئەگـەرێ سـنووردارکرنا گریمانا هزرلێکرنێ . د سەردەمێ نویدا دانوستاندن ل سـەر ئـەڤێ هـزرێ یـان بۆچوونێ د ناڤبـەرا زانـاییێن زمـانی و فەلسـەفێدا هەیـە. هـەر کەسـەك سـەردەرییێ ل گـەل بـوارێ فەرهەنگێ بکەت، ئێکسەر دشـێت سـۆزدار بیـت ل گـەل ئـەڤێ گومـانێ، ئـەوژی دانـان یـان دروسـتکرنا پێناسـەیەکێیە، کـو ل گـەل دویراتییـا گشـتی بـۆ بکارهینانـا پـەیڤێ ب رێڤـە بچیت یان بگونجیت، ئەڤەژی ئـەرك و کـارەکێ ب زەحمەتـە، کـو داخـوازا گەلـەك ژ کـاری دکەت، هەروەسا ئیحتمالییەتا دەست ژ بەردانا ئەوی کاری یان ئەوی ئەرکی هەیـە پشـتی بورینا دوو خۆلەکان یان دوو دەمژمێران(Wierzbicka. A, 1996, 241).

د ڕاستیدا هەولدان و سەرنەکەڤتنا گەهشتنا کەسی بـۆ پێناسـەیەکا گشـتگیر و تـەڤگر بۆ واتـایێ د دوو مـاوێن ژێکجـودادا، ئـەوێ چـەندێ دگـەهینیت، کـو واتـا یـا سـنووردارکری نینە(Wierzbicka. A, 1996, 241).

سەرەرای هەبوونا بۆچوونێن نەواقعی ل دوور چـەندییا دەمـی و ڕەنجـا مـەزاختی بـۆ سەرکەڤتنێ د ئەڤی کاریدا، بەلێ گەلەك فاکتەر و هۆکار هەنـە، کـو پێشـوەخت بەشـداری د پەیداکرنا گومـانـا بـەردەوام و بەربەلاڤدا ل دوور کریـارا پیناسـەکرنا واتـایێ کرینـە و ئەو هۆکارژی ئەڤەنە(Wierzbicka. A, 1996, 241):

أ- هەژاری د کۆمەکا پێناسەیاندا هەیە، کو ڕوهنکرنا ئەوان یاب زەحمەتە.

ب- نەبوونا تیۆرەکا ئێکگرتێ بۆ دیاردەیا پۆلیزمێ.

ج- هـەبوونا شـێلاتییێ د واتایـا فەرهەنگێـدا ل گـەل هـەبوونا هونـەرێن ڕەوانبیـژی و پراگماتیکی. وەکو: میتافۆر، سڤکایەتیپێکرن و زێدەبێژییێ...هتد.

د- هەبوونا هێزەکا هاندەر و ئازراندی بۆ تیۆرا وەکهەڤییا خێزانی.

10- **واتاییّن ئیدراکی**-Connotation:

شرۆڤەکرنا دەقی د زمانێ ژێدەریدا، پێدڤییە ب تنێ ل سەر ڤەکۆلینا پەیوەندییێن رێزمانی د ناڤبەرا یەکەیێن زمانیدا پابەند نەبیت یان ڤەکۆلینا واتاییّن ئاشکەرایێن ئەوان یەکەیان، بەلکو دڤێت ژ ئەڤێ چەندێ دەربازببیت و بۆ ڤەکۆلینا بەرژەنگێن هەلچوونێئەوا د پێکهاتا فۆرمییا زمانیدا هەی بچیت(أحمد موقت، 1997، 169).

نایدا دبینیت، ئەم ب تنێ گرنگییێ ب تێگەهشتنا واتایا پەیڤان نادەین، بەلکو ئەم ب سۆزداری کارلێکرنێ ل گەل دکەین و ئەڤ کارلێکرنە هندەکجاران یا بهێزە و هندەکجاران یا بێهێزە و چێدبیت هندەکجاران یا نێگەتیڤ بیت و هندەکجاران یا پۆزەتیڤ بیت. دبێژنە ئەڤی بواری ژ واتایێ، ئەوێ گرێدای ب کارڤەدانێن سۆزداری بەرامبەر پەیڤان نافێ واتاییّن ئیدراکی. پێدڤییە تێبینییا هندی بکەین، ل دەمێ هەلسەنگاندنا مە بۆ واتاییّن ئیدراکی ل سەر بنەرەتێ شرۆڤەکرنا شێوازێ گەهاندنا زمانی دهێتە کرن، ل ئەوی دمی ڕەگەزێن شێوازگەرییێ ب تنێ گرێدای نینە ب ئێک ئاستی ژ ئاستێن گەهاندنێ، بەلکو ب رێژەیا گشت یا هەر دەربڕینەکا زمانی کاریگەر دبیت، ب ئەڤێ چەندێ بیاڤەکێ بەرفرەه ژ ئاستێن دکەڤیتە د ناڤبەرا ئاستێ هێمایێن دەنگی و ئاستێ دانوستاندن و دیالۆگێدا ب خۆڤە دگریت(أحمد موقت، 1997، 170).

واتاییّن ئیدراکی بیاڤەکی بەرفرەه ژ هزر و هەلکەڤتێن جڤاکی و تاکی ب خۆڤە دگریت و هندەکجاران کارڤەدانا سۆزداری بەرامبەر هندەك پەیڤان یان دەربڕینان ل دەڤ مرۆڤان گەلەك یا بهێزە، کو بیتە ئەگەر، کو ئەو خۆ ژ دویرکەڤتنا بکارهینانا ئەوان پەیڤان د بارودۆخێن ئاساییدا دویربێخت و دبێژنە ئەوان پەیڤێن خەلك خۆ ژ کارهینانا ئەوان د زمانیدا دویردئێخیت، پەیڤێن تابۆ-Taboo.

ل دوماهیکی پێدڤییە ئاماژە ب ئەوێ چەندێ بهێتە دان، کو چەند ژێدەرەك بۆ واتاییّن ئیدراکی هەنە، ئەوژی ئەڤێن ل خوارینە:

أ- ئاخڤتنکەر ب خۆ.

ب- بارودۆخێن گرێدای ب ئاخڤتنێڤە.

ج- چارچۆڤەیێ زمانی.

د- ڕەهـ و ڕیشالێن ڕەوشەنبیری(أحمد موقت، 1997، 173).

11- يەكەيێن واتايى:

زانـا ژ لايەكيڤـە ل دوور دەستنيشـانكرنا تێگـەهێ يەكـەيا واتـايى و ل سـەر پێناسـەيا ئـەوێ، هەروەسـا ل دوور زارافـێ زانسـتى يـێ ورد و هـوير، ئـەوێ پێدڤييـە بـۆ بهێتـە بكارهينان جياوازن.

ژ ئالييێ زارافەيڤە، هندەك دبينن، كو زارافـەيێ: Semantic unit ، زارافـەيێ زانسـتى يـێ گونجايـە بـۆ يەكـەيا زمـانى و پـەيف يەكەيـە ژ يەكـەيێن سـەرەكى د واتاسازييێدا، هەر چەندە هندەك گرفت دكەڤنە د رێكا ئەوێدا(حسام البهنساوي، 2009، 39).

سويتى-H, Sweet دياركريە، كو پەيڤان ب تنێ ئێك جۆر ژ واتـايێ نينـە، هنـدەك پـەيف هەنـە، كـو ژ لايـێ واتايێڤەتـەواون. وەكـو: دار، بـەر، شـين، چـوانى، ئـەڤان هـەمى پەيڤان واتا هەنە. هندەك پەيڤێن دى هەنە، كو خودان واتـايێن سينتاكسـينە، وەكـو: بـۆ، ل ، د...هتد ئەڤ پەيڤە هـەمى سـەر ب رستەيا سينتاكسـينە زيـدەتر ژ واتاسـازييێ، ئـانكو واتايـا ئـەڤان پـەيڤان، واتايـەكا سينتاكسـييە. هەروەسـا گرفتـەكا دى هەيـە، ل دوور ئـەوا دبێـژنێ پـەيڤێن ڕوونـاك، ئـەوێن واتايـا ئـەوان ژ واتـايێن بەشـێن ئەوێدەيێنـە ديـاركرن، بەلێ پەيڤێن تاريك ب ئەوى شێوەيێ پەيڤێن ڕونـاك واتايـا ئـەوان ديارنابيـت، هـەر وەكـو ئولمانى باس لێكرى(حسام البهنساوي، 2009، 39).

هندەك ژ زمانڤانان زارافێ- Sememe[1] بۆ يەكەيا زمـانى بكارهينايـە، ئـەوژى زمانڤانێ سويسدى ئەدولف نورين بوو، ل سالا 1908 و پشتى ئەوى، بلومفيلـدى ل سـالا 1926 ئەڤ زارافەيە بكارهينايە.

---

[1] پەيڤاSememeژ پەيڤا يۆنانى (Semaino) ئانكو (واتا) هاتييە وەرگرتن و ئەڤە يەكەيەكا سيمانتيكييە و بەرامبەر زارافێ مۆرفيمێيە، هەروەسا ئەڤ تێگەهە(سيمێم) گرێدايە ب سيمۆلۆجييا پێكهاتەيڤە-Structural Semiotic. هندەك زانا سيمێمێ دابەشى(5) جۆرێن ل خوارێ دكەن، كو ئەو هەر دوو خالێن ل دەستپێكى (ڤەگەڕان- denotational)ن و هەر سێ خالێن ل دوماهيكێ(دركىكرن يان چەمك- connotational)ن ئەوژى ئەڤەنە:

1-ئاماژەيا سەرەكى. وەكو: سەر ⟵ لەش.

2-ئاماژەيا لاوەكى. وەكو وەكهەڤييا ل گەل واتايێ يان ئاماژەيەكا دى. وەكو: سەر⟵ پاپۆر.

3-جهەكێ بلند، وەكو ئەركێ سەرى د لەشێ مرۆڤيدا.

4-سۆزدارى. وەكو هنگڤين= خۆشتڤى.

ئـەدولف نـورین ل دوور پێناسـەیا Sememe دبێـژیت: سـیمێم بچـویکترین یەکـەیا زمانییـا خـودان واتایـە. کـو زارافـەیێ بەرامبـەر یـێ بەربـەلاڤ زارافـەیێ(مـۆرفیم)ە، بـەڵێ زمانڤـان مارتنێـت دبینیـت، کـو یەکـەیا بچـویکا خـودان واتـا (مـەدلول)ە یـان دبێـژیتێ(مـۆنیم-Moneme)ە. ئـەڤ زارافـە زارافـەکێ کەڤنـە، زمانڤـان مـارتنێتی ل جهـێ زارافـێ مۆرفیم بکارهینایە(عبدالقادر عبدالجلیل، 2006، 165-166).بـۆ نموونـە پـەیڤان (هونـەرمەنـد) ژ دوو مۆنیمـان پێکـدهێت، (هونـەر) مۆنیمـەکا سـەربەخۆیە و (مەنـد) مۆنیمـەکا بەنـدا دارشتنێیە.

بلومفێلـد دبێـژیت: بچـوکترین شـێوە بـۆ واتـایێ مۆرفیمـە و واتایـا مـۆرفیمێ،(Sememe)ە، ژبـەر هنـدێ بلومفێلـدی سـیمێم ب یەکـەیا واتاییـا ڕەسـەن ناڤـدکر و گرێدایە ب مۆرفیمێڤە و د ناڤ مێشکیدایە و دبێژیت: سـیمێمێن هـەر زمانـەکی د شـیاندا هەنـە بهێنـە شـرۆڤەکرن یـان ب شـێوەکێ ڕێکخسـتی بهێنـە پـۆلینکرن، ئـەوژی ل دەمـێ بهێتە تێبینیکرن ژ لایێ چاڤدێرەکێ شارەزاڤە؛ بەڵێ پێچەوانەی ئـەڤێ چـەندێ یەکـەیێن واتـایی ل دەڤ (والاس چایفس- Wallace chafes) ژدەرڤـەی مێشکی دهێنـە دیـتن، ئانکو ژ دەرڤەی زمانینە و ل ئەوی دەمـی ئـەم ئـەوێ ئاماژەیـا ئـەو پێدکـەن دبینین، ل دەمـێ ئەم بۆ ناڤ چارچۆڤێ زمانی دزڤرینین(Read. A.W,2011 ,191-192).

زارافی Sememe د هندەك تیۆرێن واتاییدا ئاماژەیە بۆ بچوکترین یەکەیا واتـایی و ب دیتنا هندەکان ئـەڤ زارافـە بەرامبـەری زارافـەیێ مـۆرفیم دهێـت و ب دیتنـا هنـدەك تیـۆرێن دی زارافـەیێ Sememe بریتییـە ژ سـیمایێن واتایـا هەڤچەشـن بـۆ تێگـەهێ پێکهاتا واتایی یان سیمایێن واتایی ل دەڤ هندەك تیۆرێن دی(Crystal.D,1998, 275).

ب دیتنـا هنـدەك زمانڤـانـان بچـویکترین یەکـە تێگەهـە د پێکهاتـا واتاییـدا و تێگـەهـ ژ لایێ واتایێڤە بۆ سەر چار گرۆپێن سەرەکی هاتینە پۆلینکرن، ئەوژی ئەڤەنە:

1- تشت-Things: هەمی تشێن سروشتی و ئەفسانەیی ب خۆڤە دگریت.

5-هەلسەنگاندن. وەکو بکارهینانا ماری ل دەمێ کارەکێ بەرزە یان نهێنی پێخەمەت تشتەکی دهێتە ئەنجامدان(http://en.wikipedia.org/wiki/seme).

د ناڤ هندەك ژێدەرێن ئەورۆپیدا Sememe بۆ واتایا یەکەیا فەرهەنگی هاتییە بکارهینان(Mathews.P.H,2007, 362).

2- ڕوویدان- Events: هەمی گوهۆڕینان د حالەتیدا ب خۆڤە دگریت.

3تایبەتمەندی-Attributes: هەمی ئەوان تایبەتمەندییان ب خۆڤە دگریت، ئەوێن بەشداریێ د باشی و جۆرێ تشتی و ڕوویدانێدا دکەت.

4 پەیوەندی- Relations: هەمی ئەوان پەیوەندییێن د ناڤبەرا دوو ژ ڕەگەزێن ل سەریدا هەی ب خۆڤە دگریت(Larson.M.L,1998,32).

هەر ل دوور پێناسەیا یەکەیا واتایی، د فەرهەنگا زمان و د شرۆڤەکرنێن زمانڤانیدا سێ پیناسە بۆ یەکەیا واتایی داینە ئەوژی ئەڤەنە:

1- یەکەیا واتایی: بچوکترین یەکەیا واتاییە.

2 - یەکەیا واتایی: کۆمبوونا چەند سیمایێن جوداکەرە.

3- یەکـــەیا واتـــایی: هـــەر درێژبوونـــەك دئاخڤتنێـــدا جوداهییـــەکا واتـــایی ڕەنگڤەددەت(حسام البهنساوي، 2009، 39).

4- یەکەیا واتایی: دەربڕینەکە یان گرۆپەکە ژ دەربڕینێن بەردەوام، کو ئێك هـزرێ هلدگریت (http://www.ascilite. Org. au/ajet21 /Murphy 2.htm/).

زمانڤان نیدا- Nida دبینیت، کو چەند ئاستەك هەنە، د شیاندا هەیە وەکو یەکەیا زمانی بهزمێرین، کو دەستپێدکەت ژ ئێك دەنگی و دەربازدبیت بۆ ئاستی مۆرفیمێ و لێکدانێ، پاشی ڕستەیێ، ل گەل ڕەچاڤکرنا جوداهییێ د ناڤبەرا دوو یەکەیانـدا، ئەوژی یەکەیا فەرهەنگی و یەکەیا واتاییە. ئەڤجا ئەگەر دووپاتکرن ل سەر شێوەکێ(صیغه) دیارکری بیت، ل ئەوی دەمی ئەم ل بەرامبەر یەکەیا فەرهەنگینە؛ بەلێ ئەگەر ل دەمێ دووپاتکرن ل سەر واتایا ئەڤی شێوەی بیت، ل ئەوی دەمی ئەم دێ ل بەرامبەر یەکەیا واتایی بین(حسام البهنساوي، 2009، 40).

ئەم ل گەل ئەوێ بچوونێ نینین، ئەوا فۆنیمێ یان دەنگی ب یەکەیەکا واتایی دهژمێریت، چونکی ئاشکەرایە، فۆنیمێ یان دەنگی چ واتا نینن، هەرچەندە- ب تایبەتی فۆنیم- ب ئەرکێ گوهۆڕینا واتایێ ڕادبیت، ل دەمێ د پەیڤاندا، ل هەمان ژینگەهـ ل جهـێ فۆنیمەکا دی دهێتە دانان. وەکو د پەیڤێن (دار) و (کار) و (بار)دا...هتد دیاردبیت. د ئەڤان نموونەیاندا فۆنیمێن/د/ و /ك/ و /ب/ سێ فۆنیمن د زمانی کوردیدا، چونکی واتایا ئەوان پەیڤان گوهۆڕییە، بەلێ ئەو فۆنیم ب تنێ چ واتایەکی

نـــادەن، بـــەلکو ئـــەم ل گـــەل ئـــەوێ بۆچـــوونێنە ئـــەوا یەکـــەیا واتـــایی ژ مـــۆرفیمێ دەستپێدکەت و دەربازدبیت بـەرەڤ پـەیف و لێکـدان و هـەتا دگەهیتـە دەق و گوتـارێ، چونکی ئەڤ هەمی یەکە خودان واتانە.

ئەڤجا یەکەیێن واتایی یێن بچویکتر و مەزنتر ژ پـەیڤی هەنـە. ئـەو یەکـەیا بچـویکتر ژ پەیڤێ، مۆرفیما بەندە.

لێکدان دبیتە یەکەیەکا واتاییا ژ پەیڤێ مـەزنترە و ژ چـەند یەکـەیێن بچـویك پێکـدهێت و هـەمی پێکڤـە ئێـك یەکـەیا مـەزن دروسـتدکەن، کـو دشـیاندا هەیـە ب نـاڤێ دەربـڕین ناڤبکەین، کو واتایا گشتییا ئـەوان لێکدانان ب تنـێ ب ڕێکا تێگەهشتنا واتایـا کەرەستە یـان کەرتانناهێتـە زانـین، بـەلکو پێدڤییـە واتایـا ئـەڤان کـەرتان یـان کەرسـتان پێکڤـە وەربگـرین و ل ئـەوی دەمـی واتایـا ئـەوێ، ب واتایـا دەربڕینـێ دهێتـە نـاڤکرن و د شیاندایە ئەڤێ یەکا واتایی، ئانکو لێکدانێ دابەشی سی بەشان بکـەین، ئـەوژی ئـەڤێن ل خوارێنە(أحمد مختار عمر، 2006، 33):

1- ئیدیەم:

ب شێوەکێ گشتی د شیاندایەئیدیەمێ ب چەند شێوەیەکان پێناسە بکەین، وەکو:

1- ئیدیەم: ئیدیەم بارا پتر ل سەر ئەوان گرێیان پەیرەو دبیت، ئـەوێن ژ چـەند پـەیڤان پێکدهێن. هەر چەندە ژ ئالییێ تیۆریڤە ئەو پەیڤێن پـتر مۆرفیمـەکێ پێکـدهێن، دشـێن هەمان تایبەتمەندییان بگەهینن. ئیدیەما نموونەیی دوو تایبەتمەندی هەنە:

أ- واتایا ئەوێ ژ واتایا پەیڤان دروست نابیت.

ب- ژ ئالییێ سینتاکسیڤە یا هشکە(Cruse.A, 2006, 82).

2- ئیدیـەم: ئیدیـەم د زمانڤانییێـدا بریتییـە ژ یەکەیـەکا زمانییـا ئـالۆز، کـو د شـێوەیدا درێـژترە ژ پـەیڤێ بـەلێ ژ ڕستەیێ کێمترە و واتایـەك هەیـە، کـو د شـیاندا نینـە ب ڕێکا زانینا پێکهێنێن ئیدیەمێ ب خۆ ب دەستڤە بهێت.

3- ئیدیـەم د زمانڤانییێـدا دهێتـە پێناسـەکرن، کـو یەکەیـەکا واتاییـا ئـالۆزە، کـو واتـا ئەوێ ب ڕێکا کەرتێن ئیدیـەم ژێ دروستبووی ب دەستڤە ناهێت. پترِیـا ئیدیـەمان دوو

واتا هەنە، ئەوژی واتا حەرفی و واتـا مـەجازی یـان مەبەستدارە(gramly.s and patzold. K.m ,2004,55). وەکو:

- چاڤ حولی.
- چاڤ زلە.

د ڤێرێـدا واتـا مەبەسـتدارا ئیدیـەمی ب رێکـا دەوروبـەری ب دەسـتڤە دهێـت. ئـەڤجا د ئەوان حالەتاندا ئەوێن ل دەمێ واتا حەرفی ل گەل ئەوی واقعێ تێدانـەگونجیت ، ئـانکو ل دەمێ واتا کەرتان ژ ئەنجامێ کەرتان ب دەسـتڤە نـەهاتبیت، ل ئـەوی دەمـی پەسـەندترە بهێتە گـوتن، کـو ل ڤێـرێ ئـەم سـەرەدەرییێ ل گـەل ئیدیـەمان دکـەین(شیرزاد سەبری عەلی، 2014، 144).

2- پەیڤا دارشتی:

پـەیڤا دارشـتی بریتییـە ژ ئـەوێ پـەیڤێ ئـەوا ژ پەیڤـەکا سـادە، واتـە مۆرفیمـەکا سەربەخۆ، ل گەل مۆرفیمەکا دارشتنێ پیکدهێت، ئەڤجا چ پێشگر بیت یـان پاشـگر بیـت، یان هەر دووك پێکڤە بن. وەکو د ئەڤان نموونەیاندا دیاردبیت:

- هەلکەڤت.
- دارڤان
- ڤەکرەڤە

3- پەیڤا لیکدای:

ئەڤ پەیڤە ئەوا ب کێمیڤە ژ دوو پەیڤێن خودان واتا پێکدهێت. وەکو:

- چاڤ رەش.
- دەستنیشانکرن.

هەروەسا رستە ژی ئێکە ژ یەکـەیێن واتـاییێن ژ پـەیڤێ مـەزنتر. ب دیتنـا گرۆپـەك ژ زانایـان، رستە گـرنگترین یەکـەیا واتاییـە، بـەلکو ئـەو دبیـنن ژ پـەیڤێ گـرنگترە و ئـەو گرۆپ دبینن ل دەمـێ پـەیڤ ژ رستەیی دهێتـە جـوداکرن، چ واتایـان نـادەت، بـەلکو ئـەو واتایا خۆ د ناڤ پێکهاتییێدا یان رستەییێدا وەردگریت، ئەوا تێدا دهێتـە بکارهینـان. ئەگـەر

ئـەم بێـژین ئـەڤ پەیڤـە خـودان واتایـە، ئەڤـە واتایـا هنـدێ ددەت، کـو ئـەو پـەیڤ د نـاڤ ڕستەیێدایە(أحمد مختار عمر، 2006، 34).

پالمەر دیاردکەت، کو پترپا زمانڤانێن تەقلیدی، گریمانـەیا پەیوەنـدییێ د نـاڤبـەرا واتـا و پێکهاتەیێدا دکەن و پێناسەیا نافی دکەن، کو ئاماژەیـە بـۆ تشتی و ڕەگـەز ئاماژەیـە بـۆ نێر و مێ، بەڵێ کۆم واتایا پتر ژ ئێکێ ددەت (بلمر، 2012، 199).

زمانڤـانێن نـوی و ب تایبـەتی بونیادگـەرێن وەسـفی دبیـنن، کـو پێدڤییـە یاسـا و پێکهات ب جودا ژ واتاسازییێبهێنە پاراستن ، ژ ئـەڤان زانایان، زانـایێ ئـەمریکی ساپیرە، کو ئەو دبینیت، کو هەر پێکهاتـەکا فـۆرمی یـا جودایـە و جیهانـەکا جـودا پێشکێشدکەت. هەروەسـا بلومفیلـدی داخـواز دکـر، کـو (ڕستەسـازی و واتاسـازی) کـو ببنـە دوو زانسـت و دیـارکر، کـو ڤـەکۆلینا واتـایێ خالـەکا لاوازییێیـە د تیـۆرا زمانیـدا. ئـەوێن دبیـنن، کـو پێدڤییە واتاسازی و ڕستەسازی ژێکبهێنە جوداکرن، چەند بەلگە و گـرۆڤ هەنـە، ئـەوژی ئەڤـەنـە: واتـا بـارا پـتر یـا تەمومـژە و جـۆرێن واتـایێ ئاشـکەرا نیـنن و ژ بـەر ئـەڤێ تەمومژییێ پۆلینکرنێن واتایی ئاشکەرا نابن(حسام البهنساوي، 2009، 42-43).

ژ هەژییە ئەوێ چەندێ دیاربکەین، کو زانـایێن تیـۆرا بەرهـەمهینان و ڤەگوهاسـتنێ باس ل گرنگییـا پێکهاتـا واتـایی د نـاڤ پێکهاتێن تیۆرێـدا کریـە. ئـانکو ب تنـێ گرنگـی ب پێکهاتـا سینتاکسـی نەدایـە، هـەر چـەندە پێکهاتـا سینتاکسـی پێکهاتـا بنەرەتییـە ل دەڤ خـودانێن ئـەڤێ تیـۆرێ. د ئـەڤێ بواریـدا چومسـکی دبێـژیت: پێکاهاتـەکا ژنافـدا یـا سینتاکسی هەیە و ل ڤێرێ ئەم دشێین ڕستەیێن بکـەر دیـار و نـەدیار پێکڤە بگرێـدەین و د ڕاستیدا جوداهییا ئێکانە ئـەوا د نـاڤبـەرا ڕستەیا بکـەر دیـار و بکـەر نـەدیاردا هـەی ئەوە، کـو ب نـەبوونا یـان هـەبوونا ڕەگـەزی نەدیاردهێتـە دەستنیشانکرن. پشتی هینگـێ چومسکی د پەرتووکا دیمەنێن تیۆرا سینتاکسیدا ڕابوو ب دروستکرنا پێکڤە گرێـدانێ د نـاڤبـەرا پێکهاتـا ژدەرڤـەدا ل گـەل یاسـایێن ڕاڤـەکرنا واتـایی، کـو پێکهاتـا ژنافدایـە(حسام البهنساوي، 2009، 43-44).

ل دوماهیکا ئەڤی بابەتی د شیاندایە، یەکەیێن واتایی ب ئەڤی ڕەنگی دابەشبکەین:

1- مۆرفیما بەند:

ئەڤە بریتییە ژ هەر مۆرفیمەکا بەند. وەکو: مۆرفیما ڕێزمانی و دارشتنێ. وەکو:

أ- مۆرفیما ڕێزمانی: زەلامان، زەلامێن زیرەك، پیاوەکە.

ب- مۆرفیما دارشتنێ: دارڤان، ڕاهێنان.

2- پەیڤ:

پەیڤ بریتییە ژ هەر یەکەیەکا زمانییا، کو ب تنێ بشێت واتایێ بدەت و ڕۆلەکێ ئەرکی د ناڤ پێکهاتەیێدا هەبیت. هندەك زمانڤان جەختێ ل سەر گرنگییا پەیڤێ د چار دەوروبەراندا دکەن، ئەوژی ئەڤەنە:

أ- هەبوونا شیانێ، کو ب تنێ بشێت بهێتە درکاندن یان ب لێڤکرن.

ب- هەبوونا شیانا لادانێ یان وازهینانێ.

ج- بکارهینانا پەیڤێ د ناڤ دەقیدا.

د- ئالوگۆرکرنا پەیڤێ ب پەیڤەکا دی.

ئەڤ دیتنا ل سەری ئاڕاستەیا زمانڤانێ ئەمریکییێ ڕەوشتکاریيە، کو بلومفێلدە، کو ئەو دبێژیت: پەیڤ بچویکترین ڕێژەیا سەربەستە، کو شیانا پرتبوون و شرۆڤەکرن و بەلافکرنێ هەیە، کو ئەڤ ئاڕاستە بەرۆڤاژی دیتنا ئەندریە مارتنییە(عبدالقادر عبدالجلیل، 2006، 167).

ل دوور گرنگییا پەیڤێ وەکو یەکەیا زمانی، بیر و بۆچوونێن جودا ل سەر هەنە. هندەك زمانڤان پەیڤێ ب گرنگترین یەکەیا واتایی ددانن، چونکی ب دیتنا ئەوان پەیڤ گرنگترینئاستێ بنچینەیی بۆ یەکەیێن واتایی دروستدکەت، ئەڤە بۆ ئەگەر هندەك زمانڤان پەیڤێ ب بچویکترین یەکەیا واتایی بهێژمێرن(أحمد مختار عمر، 2006 ، 33).

ب دیتنا هندەك زمانڤانێن دی، گەلەك ئاریشە بۆ دیارکرنا پەیڤێ وەکو یەکەیەکا واتاییەهنە، ئەو دبینن پەیڤێ شیانێن ڕەوشەنبیریيێن هاوبەش نینن، بەلێ پێدڤییە ئەوێ چەندێ ژی بێژین، کو چ گومان تێدا نینە، پەیڤێ گرنگییەکا مەزن د

ڕەوشەنبیرییێدا هەیە و پەیف و مۆرفیم وەکو کوتلەیەکا ئافاکەر د پەیوەندییێن سینتاکسییێن خۆدا کاردکەن و یا جودایە ژ پەیوەندییێن واتاییێن خۆ و یا زانایە، کو د ناڤ ئەوان پێکهەگرێدانانـدا ئەڤ کوتلە(پارستاییە) دشێن ب ڕێکا شرۆڤەکرنا پێکهاتەییێپارچە ببن (Read.A.W,2011,194).

کریستال ئاماژەییێ ب ئەوێ چەندێ ددەت، کو بکارهینانا زارافێ (پەیف- Word) بۆ یەکەیا واتایی، بکارهینانەکا کلاسیکی و کەڤنە و دبێژیت: پێدڤییە پێکگوهۆڕ(بدائل) بۆ ئەوێ بکارهینانێ هەبن، ئەوژی ژبەر ئەڤان هۆکاران:

أ- بکارهینانا زارافێ پەیف، هاتییە بکارهینانا بۆ دروستکرنا گرفتان د ڤەکۆلینا واتاییێدا. بۆ نموونە: (Walk, walks, walked, walking). ئەڤە هەمی ب (پەیڤێن جودا) دهێنە جوداکرن و ژ لایێ واتاییێڤە ئەڤان هەمییان واتاییێن جودا هەنە.

ب- زارافێ پەیف د ڤەکۆلینا ئیدیەمانداییێ بێمفایە، کو ئیدیەم ب خۆ ژی ژ یەکەیێن واتاییە. بۆ نموونە ئیدیەما (Kick the bucket) کو ب واتایا (دمریت) دهێت. ئەڤ ئیدیەمە ژ سێ پەیڤان پێکدهێت، هەر چەندە ئەو ئیدیەم ئێك یەکەیا واتاییە.

ج- زارافێ پەیف د ڤەکۆلینا زمانڤانیدا هاتییە دەستنیانکرن و تەرخانکرن بۆ جهەکێ دی. ئەوژی د بوار یان بیافێ ڕیزمانێدا.

ژ بەر ئەڤان هۆکاران پترییا زمانڤان پێخۆشە ل سەر یەکەیێن سەرەکی بۆ شرۆڤەکرنا واتاییێ باخڤن، ل گەل زارافەیێن نوی و هەر ئێك ژ:(Lexeme و Lexical units) کو ئەڤە ژ کارهینانێن بەربەلاڤن(Crystal.D, 1977,104).

3- زنجیرەیەك ژ یەکەیێن زمانی ب شێوەییێ پێکهاتەکێ بیت: هندەك زمانڤان ئەڤێ ب گرنگترین یەکەیێن زمانی دهژمێرن، ل سەر ئەوی بنەمای، کو شیانا دروستکرنا ئافاهییێ واتاییێ گشتی هەیە(عبدالقادر عبدالجلیل، 2006، 167)، وەکو: گرێ، ڕستە، گوتن، دەق، گوتار.

أ- گرێ-phrase:

د ڤێرێدا ئەم دێ بەحسێ ئەوان گرێیان کەین، ئەوێن ژ پەیڤەکێ پترن، چونکی گرێ ل دویف ڕێزمانا نوی چێدبیت پەیڤەك بیت، لێ ب مەرجەکی دڤێت ئەو پەیف

سەرە-Head بیت . ل دویف نێرینا کەڤن بـۆ ڕێزمـانێ، گـرێ ب ئـەڤی ڕەنگـێ ل خـواری هاتییە پێناسەکرن:

1- گرێ: گرۆپەکێ بچویکە ژ پەیڤان، کو ل سـەر واتایـا پـەیڤێ دهێتـە زێـدەکرن و گـرێ نەڕستەیە، چونکی هزرەکا تەواو نینە(http://simple.wikipedia.org/wiki/phrase).

2- گـرێ: بریتییـە ژ کۆمـەکا پـەیڤان، وەکـو بەشـەکێ سـەربەخۆ ژ ئـاخفتنێ کاردکـەت و هەر ئێك ژ کار و بکـەری تێـدا نیـنن و بەشـەکە ژ ڕستەیێ و دەربڕینـێ ژ هزرەکـا تـەمام ناکەت(http://English pluse.com /grammer /00000014.htm).وەکو د ئەڤان نموونـەییّن ل خواریدا دیاردبیت:

- ئەوا زیرەك،
- ئەوا زیرەکا جوان،
- ئەوا زیرەکا جوانا درێژ،
- ئەوا زیرەکا جوانا درێژا عاقل،
- کوری ئازادی،
- بەری دوو سالە،
- دوهی ب شەڤ،

ب-ڕستە-sentence:

ڕستە وەکـو هـەر یەکەیـەکا دییـا زمـانی و واتـایی ب چـەند شـێوەیەکان هاتییـە پێناسەکرن. ل خواریّ دێ هەولدەین چەند پێناسەیەکان بۆ ڕستەیێ بهینین:

1- ڕستە: ڕستە گرۆپەکە ژ پەیڤان، کو باراپتر بکـەر و کـار تێـدا هەنـە، کـو دەربڕینـێ ژ گوتنەکێ یـان پرسیارەکێ یـان ئاڕاستەکرنەکێ دکـەت و ڕستەیا نڤیسـێ ب خالـەکێ یـان نیشانەیا سەرسۆرمانێ یان نیشانەیا پـرس دوماهیـك دهێـت، ئـەو خـال و نیشـانە، جـۆرێ ڕستەیی دیاردکەت، کا ڕستەیەکا ڕاگەهاندنـە یـان ڕستەیەکا سەرسـۆرمانە یـان ڕستەیەکا پرسـە(http://www.macillan dictionary.com/ dictionary/british/Sentece). وەکـو ئـەڤ چەندە د ئەڤان نموونەییّن ل خواریدا دیاردبیت:

- تۆلینێ وانه خواند. (ڕستەیا ڕاگەهاندن)
- تولینێ وانه خواند ! (ڕستەیا سەرسۆرمان)
- تولینێ وانه خواند؟ (ڕستەیا پرس)

2- ڕستە: ڕستە دەربڕینێ ژ واتایەك یان هزرەكا تەواو دكەت یان ڕستە بریتییە ژ گرۆپەكێ پەیڤان و ب خالێ دوماهیك دهێت(Greenboum.S & Nelson. G, 2009,102).

3-ڕستە: ڕستە ئەو یەكەیا واتاییە، ئەوا واتایەكا تەمام ددەت و ب كێمیڤە ژ دوو گرێیان پێكدهێت، ئەوژی گرێیا ناڤی و گرێیا كارینە. ب ئەڤی ڕەنگێ ل خوارێ:

- قوتابییێ زیرەكهات.
گ.ن گ.ك

-ئاگرێ فتنێ هلبوو.
گ.ن گ.ك

ج- گوتن -Utterance:

ئەڤ زاراڤە ب گەلەك شێوەیان هاتییە پێناسەكرن، ژبەركو د گەلەك دەوروبەراندا دهێتە بكارهینان. فەرهەنگا Merniam- Webster د پێناسەكرنا گوتنێدا دبێژیت: گوتن ئەو تشتە ئەوێ ب سانەهی دهێتە گوتن. گوتە یان وتەیا نڤیسی یان یا زارەكی دبیتە گوتن و ب شێوەكێ ڕوهن و ئاشكەرا خەلك گوتنێ بۆ تشتێ كورت بكاردهینن. فەكۆلەرێن ئەدەبی گوتنێ ب ئەڤی ڕەنگی پێناسەدكەن، كو گوتن: بریتییە ژ شێوازێ ئاخڤتنێ یان چەوانییا ئاخڤتنێ. زمانڤان گوتنێ وەكو هەر یەكەیەكا دی ب چەند شێوەیەكان ددەنە نیاسین، كو ل خوارێ دێ هەولدەین چەند پێناسەیەكان بۆ گوتنێ بدەینە نیاسین

(http:// English. Answer. Com / definitions/ the-definition-of-utterance):

1- گوتن:گوتن بریتییە ژ دەربڕینەكا دەنگی یان ئاخڤتنەكا سادە و ساكار.

2- گوتن ئەو پارچەیە ژ زمانی، كو ژ لایێ كەسەكێ دیاركریڤە د هەلكەڤتەكا دیاركریدا دهێتە بكارهینان و ئەڤ پارچە یان بەشە ژ زمانی، چێدبیت كۆمەكا ڕستەیان بیت یان ڕستەیەك بیت یان گرێیەك بیت یان ب تنێ پەیڤەك بیت، ئەڤجا دێ د شیاندا بیت،

گوتنێ پیناسه بکەین، کو کردەیەکا فیزیکییە یان ڕاستەقینەییە د واقعیدا، کەواتە گوتن، زمانەکێ دیارکریە یان تایبەتە(Al-Sulaimaan.M.M,2010, 18).

3- بریتییە ژ هەر تشتەکێ د بوارەکیدا بهێتە گوتن(محمد معروف فتاح، 2011، 194).وەکو:

- کی چوو؟

- دلێر.(گوتنە)، کەواتە مەرج نینەگوتن، ژ لایی ڕێزمانیڤە یا دروستبیت، چونکی چێدبیت ئامرازەك یان پەیڤەك ببیتە گوتنەك. وەکو:

- تۆ چ کار دکەی؟

-چ؟ بۆ؟ (ئەڤە گوتنن).

4- گوتن: گوتن ڕستەیەکا بکارهاتییە د دەوروبەریدا. ب ئەڤێ چەندێ واتایا گوتنێ دبیتە:واتایا ڕستەیێ+ واتایا دەوروبەری(عەبدولواحید موشیر دزەیی، 2011، 63).وەکو:

- ترۆمبێلا دهەژیێت.

ئەگەر ئەڤێ ڕستەیا ل سەری بێخینە د ناڤ دەوروبەریدا، ل ئەوی دەمی دێ واتایێن جودا دەت و هەر ئێك ژ ئەوان واتایان دبیتە گوتنەك، ئەو واتایەژی ئەڤێن ل خوارێنە:

- هێدی بهاژۆ.

- تایێرە یا کێم هەوایە.

- بەلانسا ئەوێ یا دروست نینە.

- ها ژ خۆ هەبە، ترۆمبێل نەقۆلبیت.

-...هتد.

د- دەق- Text:

پشتی مە ڕستە و گوتن داینە نیاسین، دێ هەولدەین (دەق و گوتار)ی ژی ژ ئێك جودا بکەین. ڕێککەفتنەکا گشتی ل سەر پێناسەکرنا زارافێ دەق- Text و گوتار- Discourse ێ نینە، د ڕاستیدا تێکراسییەکا مەزن د ناڤبەرا ئەڤان هەر دوو زارافەیاندا هەیە، کو زەحمەتییێ د ژێکجوداکرنا ئەڤان زارافاندا پەیدا دکەت، بەلێ ل گەل ئەڤێ چەندێ ئەڤ هەر دوو زارافە ب تەمامی ژێکجودانە، کو د شیاندا نینە، هەر ئێك ژ ئەوان ل جهێ یێ دی بکاربهینین.

هندەك زمانڤان ل دوور پێناسەیا دەقی دبێژن: دەق ئەوە کو ل سەر ڕستەییە(ئانکو ژ ڕستەیێ مەزنترە) و هندەکێن دی د پێناسەکرنا گوتاریدا دبیژن: ئەو یەکەیە ئەوا ل سەر ڕستەیێ، هندەکجاران زاراڤێ دەق بۆ ئاماژەپێکرنا زمانێ نڤیسی دهێتە بکارهینان، بەلێ گوتار بۆ زمانێ ئاخڤتنێ(ئانکو ئەوێ دهێتە گوتن) بکاردهێت(AL-Haj Qasim.D.M,2003,9).

ستابس- Stubbs جوداهییێ د ناڤبەرا دەق و گوتارێدا دکەت، ژ ئالییێ گوتنێڤە. هەمیشە دەق یێ نڤیسییە، بەلێ گوتار دهێتە گوتن. هەروەسا گوتار بەردەوام یا درێژە، بەلێ دەق یێ کورتە (Stubbs. M,1983,9).

ڤان دایك دەربارەی دەقی دبێژیت: دەق بەشەکێ تیۆرییێ ڕووتە ژ زمانی، کو چ پەیوەندی ل گەل دەوروبەرێ نەزمانی نینە، ئەوێ تێدا دهێتە بکارهینان(Van Dick. T. A, 1977,3). براون و یۆل دبێژن: دەق تۆمارا مێشکییە بۆ کردەیا گەهاندنێ(Brown . G & Yule. G 1983,6). سکیفیرن ل دوور پێناسەیا دەقی دبێژیت: دەق بریتییە ژ ناڤەرۆکا زمانی یان پێکهاتا زمانی بۆ گوتنێ، ئانکو واتایێن سیمانتیکییێن جێگیر بۆ پەیڤ و دەربڕین و ڕستەیان ئەڤێ یەکەیێ(دەقی) دروستدکەن (Schiffrin. D, 1994,378-379).

هندەك زمانڤانێن دی د پێناسەکرنا دەقیدا جەختێ ل سەر لایەنێ ڕێزمانی و جهێ ئەوێ دکەن، کو یەکەیەکا ڕێزمانییا مەزنترە ژ ڕستەیێ. هاوس د پێناسەکرنا دەقیدا دبێژیت: دەق بریتییە ژ درێژبوونەکا زمانی، کو تێدا ڕەگەز و پێکهێنێن زمانی هەمی پێکڤە دهێنە گرێدان و یەکەیەکا تەڤگرا پێکڤە گرێدای دروستدکەت(House.J,1977,29).ب دیتنا ویدۆسنی دەق پێکڤەگرێدانا ڕستەیانە د یەکەیێن مەزنتردا. ب دیتنا ویدۆسنی دەق ڕستەنە د پێکڤەگرێدانێدا(Widdowson.H.G,1979,).

ل دویڤ دیتنا بیلی، دەق بریتییە ژ زنجیرەکا لێکدای ژ دەربڕینێن زمانی، ئەوێن یەکەیەکا تەڤگر و گشتی دروستدکەن(Bell.R.T,1991,149).ئەزیز و لەتێوش دبێژن: دەق یەکەیەکا زمانییە، مەزنترە ژ ڕستەیێن نڤیسی یان گوتی و ژ ڕستەیەکێ یان چەندڕستەیەکان پێکدهێت(Aziz.Y.Y & Lataiwish, 2000, 39) .هالیدای و ڕوقیە حەسەن دبێژن دەق یەکەیەکا زمانییە د کارهینانێدا نەکو یەکەیەکا ڕێزمانییە وەکو

لاڕســتەیێ- Clause و ڕســتەیێ و ل دویــف قــەبارێ پیناســەیا دەقــی ناهێتــە کـرن(Halliday.M.A.K & Hasan.R, 1976, 1-2).بیوگرانـد و دریزلـەر دبێـژن: دەق بریتییە ژ دەستڤە هینان یان ئەنجامدانا گەهانـدنێ و حـەفت پیڤـەر هەنـە، کو ل دویـف دچـیت، ئـەوژی ئەڤەنـە:(کوهیـژن و کـوهێرنس و مەبەسـتداری و قایلـداری و زانیـاری و هەلویستداری و دەرڤەی دەقی)(Beaugrande.R& Dressler.w, 1981, 3de).

هـ- گوتار-Discourse:

دیمـۆ ل دوور پێناسـەیا گوتـارێ دبێـژیت: گوتـار بریتییـە ژ پەیوەنـدییا زمـانی ب دەوروبەریڤـە ئـەوێ زمـان تێـدا دهێتـە بکارهینـان، ئـانکو پەیوەنـدی د ناڤبـەرا زمـان و واتـایێن جڤاکیـدا ژ لایەکیڤـە و پەیوەنـدی د ناڤبـەرا زمـان و کردەیانـدا ژ لایـەکێ دیڤە(Demo.D.A,2001,1). جان بلۆمەیرت دبێژیت: گوتـار ئـەو شـێوەیێن زمانینـە یـێن مـەزنتر ژ ڕستەیێ. گوتـار هـەمی شـێوەیێن چـالاکییا مرۆڤـی ئـەوێن د پەیوەندیکرنێـدا دهێنـە بەرجەسـتەکرن ب خۆڤـە دگریـت، هەروەسـا هـەمی شـێوەیێن (جڤـاکی و ڕەوشـەنبیری و جڤـاکی) و هەروەسـا کارهینانـا زمـانی ژی د گوتارێـدا بەشـدار دبن(Blommaert.J,2005,3).

هەروەسـا گوتـار ب چـەند شـێوەیەکێن دی ژی هاتییـە پێناسـەکرن. ل خـوارێ دێ هەولدەین چەند پێناسەیەکێن دی بۆ گوتارێ بهینیین:

1- گوتار: د واتاسازی و شرۆڤەکرنا گوتارێدا بریتییـە ژ گشتگیرکرنا تێگەهێ گەهانـدنێ، د نـاڤ هـەمی دەوروبەرانـدا. گوتـار ژ پـەیڤا لاتینـی(Discursus) هاتییـە و واتایـا ئـەوێ(دویڤکەڤتنـە بـۆ...) و ئامـاژەیێ ددەتـە پرۆسێسـێن گەهانـدنا نڤێسـی و زارەکی(http://en.wikipedia.org/wiki/discourse).

2- گوتار: ب شێوەیەکێ گشتی بۆ دەستنیشانکرنا شێوەیێن نواندن و کۆد و ڕەوشت و کەلچەرێ زمانی دهێتە بکارهینان، کو بوارێن تایبەت بۆ واتایێن دکەڤنە د دەوروبەرێن ڕەوشەنبیری و مێژوویدا پێشکێشدکەن
(https://faclty.washington.edu/mlg/courses/detimtions/discourse.html).

هەر وەکو ل سەری هاتییە دیارکرن، کو یەکەیێن واتـایی: ژ مـۆرفیمێ دەسـتپێدکەت هەتا دگەهیتە دەق و گوتارێ؛ بەلێ ل گەل هندێ پێدڤییە ئـەوێ چـەندێ دیاربکـەین، کـو

هنـــدەکجاران یـــا ب زەحمەتـــە یەکـــەیێن واتـــایی ب شـــێوەکێ تـــەواو ژئێـــك بهێنـــە ژێکجـوداکرن. ئـەڤ زەحمەتـە ژی بـۆ ئـەوێ کێمییـا پیڤـەرێن دیـارکری دزڤریـت ژبـۆ ژێکجوداکرنـا یەکـەیێن واتـایی. بـۆ نموونـە (هـات) دشـێت وەکـو پـەیڤ یـان گـرێ یـان ڕستە...هتد بهێتە هژمارتن.

12-**پیڤانا واتایێ**-The measurement of meaning:

بەری ئەم بچینە د ناڤ بابەتێ پیڤانا واتایێدا، پێدڤییـە ئاماژەیێ ب ئـەوێ چـەندێ بدەین، کو کێم ڤـەکۆلین هەنـە، واتـایێ ملکەچی پیڤانـا ڤـەبڕ بکـەن، ئەڤـەژی بـۆ چـەند هۆکاران دزڤریت، ژ ئەوان هۆکاران:

أ-زارافـێ واتـا ل دەڤ پتریـا زانـایێن دەرووندی یـێ ئیحائییـە، ئـانکو پتریـا تشـتان زێـدەتر گرێـدای هـزر و ڕوحێیـە ژ گرێـدانا ئـەوان ب هانـدەرێ ڕوهـن و بەرسـڤا ڕوهنڤـە، ژبـەر هنـدێ پێدڤیییـە وەکـو تشـێن دی، ئـەوێن واتسـۆنی ژ دەروونناسـییێ دەرئێخسـتی سەردەرییێ دگەلدا بکەین.

ب- واتا ئاماژەیێ ددەتە هندەك پرۆسـەیێن ڤەشارتی یـان حالـەتێن، کـو ب ڕێکـا هنـدەك کـارێن ڕوهـن د شـیاندایە بگەهینـە دەرئـەنجامێ ئـەوێ، ژ بـەر هنـدێ واتـا جۆرەکـە ژ ڤەگۆڕان(متغیرات)، ئەوێن زانـایێن دەروونییـێن نـوی، خـۆ ژ سـەرەدەریکرنا ئـەوێ دویـر دئێخن.

ج-بێگومـان دابێشـەیەکا ئـالۆز هەیـە، کـو ئـەوژی جێبەجێکرنـە د تەقلیـدا فەلسـەفیدا، ئەوژی ئەوە، کو واتا ئەو ڤەگۆڕێن دەگمەن و بێ دوماهییە، ژ بەر هندێ ئـەڤ دیـاردە ب سانەهی ملکەچی پیڤانێ نابیت(Osgood.C.E,19571).

بێگومـان ئاریشـەیا واتـایێ خـودان ڕەوشـتەکێ تایبەتـە، هـەر وەکـو زانـا ئـەڤێ چـەندێ ڕاڤەدکـەن و دەردبـڕن. بـۆ نموونـە ب دیتنـا زانـایێن فیسـیۆلۆجی، ئـەرکێ بـژارە یـێ کۆئەندامێ دەماری و ب تایبەت مێشکی بریتییە ژ دەربڕینـا واتـا و دەلالـەتێ بـۆ تشـتێن دەرەکـی و ژ لایـەکێ دیڤـە، ب دیتنـا جڤاکناسـان، واتـا گـرنگترین دیارکـەرێ ڕەفتـارێ مرۆڤییـە و ئـەوێ بـەرپرس ژ واتـا و دەلالـەتێ، ئـەوژی کارلێکرنـا مرۆڤییـە ل گـەل

ژینگەها خۆ یا دەرەکی، ژ بەر ئەڤێ چەندی هەر زانایەکی ژ ڕوانگەیەکی هەولدایە شێواز و ڕێکێن پیڤانا واتایێ دیاربکەن(نوال محمد عطية، 1975، 81).

د سالێن بوریدا، گرۆپەك ژ ڤەکۆلەرێن ئەمریکی، کو گرنگی ب زمانڤانییا دەروونی ددا، کار ل سەر پیڤانا واتایێ کرن، پشتی ئەوان زانایان زنجیرەیەك ژ ڤەکۆلینان ل سەر ئەڤی بابەتی نڤێسی، ئەوژی د پەرتووکا (پیڤانا واتایێ) یا ئوزگۆدیدا، ل سالا 1952ز. هەر چەندە ئەڤ پێرابوونە، پێرابوونێن ماتماتیکی ب خۆڤە دگریت، بەلێ بنەمایێ سەرەکی بۆ پرۆسێسێ یێ ئاسانە و خالا دەستپێکی بریتییە ژ نجیرەیەکێ ژ تاقیکرنان، کو ئەڤە دچیتە د ناڤ واتاسازییا جیاکاریدا. ئۆزگۆدی پیڤانا واتایێ د حەڤت بەشاندا دایە خویاکرن و ل دوماهیکا هەر چەمسەرەکی، ساخلەت و سیمایێن هەڤدژ. وەکو: (ڕەق و نەرم)، (ڕاستکار و نەڕاستکار)، (بهێز و لاواز)(Ullmann.S,1977,69). (زانا و نەزان)، (جوان و کرێت)، (گران و سڤك)، (گەشبین و ڕەشبین).

داخواز ژ بەشدارێن د تاقیکرنێدا دهێتە کرن، کو هەلبژارتنەکێ د ناڤ پیڤەریدا بهەلبژێرن، کو بۆ ئەوان پتر یێ گونجای بیت. ب ئەڤی ڕەنگێ ل خوارێ:

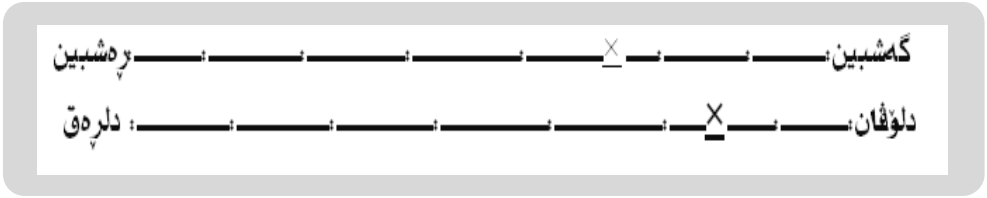

د ڤێرێدا واتایا هەر حەفت هەلبژارتنێن ل سەری ژ ڕەخێ ڕاستێ بۆ چەپێ ب ئەڤی ڕەنگییە: گەلەك دلۆڤان، ب تەمامی دلۆڤان، کێم دلۆڤان، نە دلۆڤان و نەدلڕەق، کێم دلڕەق، ب تەمامی دلڕەق، گەلەك دلڕەق.

تاقیکرن و سەربۆرا ئۆزگۆدی-Osgoods گەلەك مفا بۆ واتاسازییێ هەبوو، ژبەرکو دیتنەکا زانستی بوو، کو ببوو ڕوانگەها سەرەکییا زمانڤانان. ئەڤەژی ژ بەر ئەوێ چەندێ بوو، کو سروشتێ نەزانستی یێ واتایێ، ناڤوبانگییەکا خراب دابوو واتایێ، کو پشتی هینگی، ئێك ژ بونیادگەرێن ئەمریکی دان ب هندێ دا، کو ل دەڤ پتر ژ قوتابییێن زمانڤانییێ پەیڤا واتا-meaning ببوو نەفرەت و لەعنەت. د ئەڤی بواریدا

W.S.Allen د سمینارەکا خۆدا ل کامبرج گوت: د جهێ خۆدا نینە، پەیڤا پیس یان نەعلەت ل سەر پەیڤا واتایێ بهێتە دانان، ژ بەرکو چ گومان تێدا نینە، کو هەر زمانڤانەك ئەڤی تێگەهی(واتایێ) بکاردهینیت و بێگومان بێی هەبوونا واتایێ، زمانڤانی نابیت. پێدڤییە ئەو چەندە ژی بهێتە گوتن، کو د کۆنفراسێ لەندەندا ئەوێ ل دوور زمانڤانییێ ئەڤ هەلویستێ هەڤدژ ئەوێ هەی هاتە وەسفکرن و تێدا ئاماژە هاتە کرن، کو ئەو پێشکەڤتنا ل دوور ڤەکۆلینا واتایا پەیڤان، ئەوا ژ لایێ ئۆزگۆدیڤە هاتییە دانان، یا ب هیڤییە دێ سنووورەکێ بۆ ئەڤی حالەتی ژ مشتومرێ ل دوور واتایێ دانیت .(Ullmann.S,1977,70-71)

ل ڤێرێئەرێ ئەم دشێین واتایێ بپیڤین؟ سەرەرای هندێ کو واتایێ سروشتەکێ ئالۆز هەیە، بەلێ ئەم دشێین پیڤانا واتایێ بکەین، ژ ئەوان رێکێن واتا پێ دهێتە پیڤان، بریتینە ژ:

أ- پیڤانا هەڤبەند یان بیرهینانێ (تداعی):

مەبەست ژ ئەڤی جۆرێ پیڤانێ ئەوە کو ئەم بیرکرنێ ل ئێکەم پەیڤ بکەین، کو ژ ئەنجامێ کارڤەدانەکی بۆ پەیڤا پیڤای دهێتە د ناڤ مێشکێ مرۆڤیدا. بۆ نموونە ئەگەر پەیڤا (گری) بێژین، ئێکسەر ئەم دێ پێشبینییا ئەڤان پەیڤان کەین:(زارۆك، ئافرەت، ڕۆندك، کەیف، خەم). ل ڤێرێ ئەڤ پیڤانە دێ ڕادەیێ بەربەلاڤبوونا هەر ل گەل خۆ هینانەکێ ل بەرچاڤگریت، ل گەل گرنگییپیدانا پلە ئێك ب بەلاڤترین ل گەل خۆ هینانێ ژ ناڤ ئەوان پەیڤان یێن کو پەیوەندییەکا بهێز ب پەیڤا پیڤایڤە هەی(محمد علي الخولي، 2001، 80- 81).

هندەك پەیڤێن هاورێتی، ب ڕەنگەکێ داخوازکری دهێنە د ناڤ مێشکی مرۆڤیدا، چونکی ل دەڤ خەلکی ئەو ژیێن دی بەربەلاڤترن، وەکو(زارۆك و ئافرەت)، هندەك پەیڤێن دی ل گەل دبنە هەڤبەند، چونکی ژ ئەنجامێ کارێ پەیڤا(گری) چێبوویە. وەکو (ڕوندك). دیسان هندەك پەیڤێن دی ژ ئەنجامێ هەڤدژییێ ل گەل پەیڤا (گری) دهێنە بیر یان دبنە هەڤبەند، وەکو(کەیف) و(کەنی، گرنژین) و هندەك پەیڤێن دی ژ ئەنجامێ ئەگەری ل گەل دهێن یان دبنە هەڤبەند، وەکو پەیڤا (خەم). ب ڕەنگەکێ گشتی ئەڤ هینانە بیرە یان هەڤبەندبوونە، ڕەگەزێن واتایێ پێکدهینیت، چونکی ئاماژەیێ ددەنە

ئەگەرێ گرییێ یا بکەرێ گرییێ یان ئەنجامێ گرییێ یا ژی هەڤدژێ گرییێ(محمد علي الخولي، 2001، 81).

ب- پیڤانا هەڤدژ:

ئەڤ پیڤەرە ب رێکا پیڤەرەکێ حەفت لایەنی دهێتە ئەنجامدان، کو هەر دوو رەخێن ئەوێ هەڤدژن، هەر پەیڤەکا بهێتە پیڤان ب سەدان یان ب دەهان کەس بەرسڤێ ل سەر ددەن. بۆ نموونە پەیڤا (ماموّستا)، کو د شیاندایە ل دویڤ ئەڤی خشتەیێ ل خوارێ بهێتە پیڤان(محمد علي الخولي، 2001، 81- 82):

ماموستا

	تا ئەوپەری	تێرادیکێ نێزیک	تێرادیکێ نێگەتیڤ	نە ئەڤ و نە ئەو	تێرادیکێ ئێجاب	تێرادیکێ نێزیک	تا ئەوپەری	
دلۆڤان			×					**دلڕەق**
ڕاستکار		×						**نەڕاستکار**
هاندەر (مشجع)			×					**نەهاندەر**
زانا	×							**نەزان**

پشتی هەلینجانێن ئەڤێ پیڤانێ، دی ڕادە و پلەیا بەربەلافترین بەرسڤ هێنە دەستنیشانکرن و دێ بۆ پەیڤا(ماموّستا) گونجایترین ساخلەت هێنە دەستنیشانکرن و ئەڤ چەندە دبیتە ئالافەك یان رێکەك ژبۆ پیڤانا پەیڤان ب رێکا هەڤدژان، کو ل سەر خشتەیەك حەفت لایەنی دهێتە بەرجەستەکرن، کو سی ئاست بۆ ساخلەتێن ئەرێنی ل لایێ ڕاستێ ژ خشتەی پێکدهێن. وەکو ساخلەتا(دلۆڤان) و سێ ئاستێن دی بۆ

ساخلەتێن نەرینێ ل لایێ چەپێ ژ خشتەی ب خۆڤە دگریت. وەکو پەیڤا (دلرەق) و ئاستەکێ دی، کو دبیتە ئاستێ حەفتێ، کو بێ لایەنە و دکەڤیتە د ناڤەندا خشتەیدا.

ب رێکا هەڤدژان، ئانکو ب رێکا ئەڤی خشتەی دشیاندایە واتایا پەیڤێ بپیڤن، ئەڤەژی دیتن و بۆچوونێ بەرامبەر تێگەهێ پەیڤێ دەردئێخیت.

ج- پیڤانا پلەیی:

ئەڤ پیڤانە ب رەنگەکێ پلەیی پەیڤێن واتایا ئەوان نێزیکی ئێک دپیڤیت. بۆ نموونە وەکو پەیڤێن گەرماتییێ:(تێهن شیر، گەرم، ساخن، کەل) و پەیڤێن سەرماێ:(سار ، قەرسی ، جەمدی) و پەیڤێن حەزژێکرنێ:(ڤیان، ئەڤینی، شەیدایی، حەزژیکرنا ب وەفاو ژدل، ...هتد). ئەڤ جۆرە پەیڤە ب رەنگەکێ پلەیی چ ب شێوەیێ ستوونی یان ئاسۆیی دهێنە پیڤان و ئەو پەیڤێن واتایا ئەوان نێزیکی ئێک بەرجەستەدکەت، ئەوێن پێدڤی ب پلەکرنێ یان شیانا پلەبوون وەرگرتنێ هەبن (محمد علي الخولي، 2001، 82).

ل دوماهییێ پێدڤییە ئاماژەیێ ب ئەوێ چەندێ بدەین، کو یا دیارە پیڤانا واتایێب رەنگەکێ زانستی، پێدڤییە ئەڤان مەرجێن ل خوارێ ب خۆڤە بگریت:

1- بابەتی: ل ڤێرێ پیڤەر ئەوان بەرسڤان دپیڤیت، یێن کو ژ بۆچوونێن ڤەکۆلەران سەربەخۆ بن.

2- جێگیری: پیڤەر یی جێگیرە، ئانکو هەمان ئەنجامان دگەهینیت، ئەگەر هاتە دووبارەکرن.

3- ڕاستی: ئانکو پیڤەرێ ڕاست، هەر ب ڕاستی تشتی دپیڤیت.

4- هەستیاری و ژێکجوداهی: ئانکو پیڤەر جوداهییێ دئێخیتە د ناڤبەرا ئەوان کەساندا یێن ب کارێ پیڤانێ ڕادبن.

5- بەراوردی: دەلیڤێ ددەت، بەراوردی د ناڤبەرا کەس و جڤاکاندا و د هەمی بیاڤاندا بهێتە کرن.

6- مفا و سوود: ئانکو هندەك زانیارییان پێشکێشدکەت و مفا ژ بۆ لایێ تیۆری و پراکتیکی د ناڤدا هەبیت(نوال محمد عطية، 1975، 87).

13- ڕێژەییا واتایێ:

ڤەکۆلینا واتـایێ و شـرۆڤەکرنا ئـەوێ، ڤەکۆلینـەکا ئـالۆزە، کـو ڕەگـەزێن ئـەوێ د ناڤئێکداچووینە، ژبەر هنـدێ دەستنیشانکرنا واتـایێن پـەیڤان ب دەستنیشانکرنەکا ورد، پترپا جاران ژ کارێن زەحمەتە ل سەر ڤەکۆلەران د ئەڤی بیـاڤێ ورددا ژ بیـاڤێن ڤـەکۆلینا زمـانی. کەواتـە، واتایـا پـەیڤان ڕێژەییـە نـەکو ڤـەبڕە، ئـانکو شـیانا گەهشـتنا دەستنیشانکرنەکا ڕوهن و ورد ، بۆ واتایا پەیڤێ دێ ڕێژەیی بیـت، ئەگـەر واتایـا پـەیڤێ ل سـەر بنـەرەتێ پەیوەنـدییا ئـەوێ ب پـەیڤێن دیڤـە ئـەوێن دکەڤنـە د بـوارێ ئـەوێ یـێ واتاییدا نەهێتە دەستنیشانکرن و هندەك زمانڤان و ڤەکۆلـەر گرێـدان د ناڤبـەرا پـەیڤ و واقعیدا دروستکر، ئانکو د ناڤبەرا پەیڤ و تشتیدا و ئەڤەژی گرێدانـە د ناڤبـەرا زمـان و جڤـاك و شـارتانییێدا، کـو بنـەمایێ ڕێـژەییێ د واتاییـدا ژێ دهێتـە تێگەهشـتن(علی زوین، 2013، 16).

هەروەسا ژ دیمەنێن ڕێـژەییێ د واتاییـدا، ڕێـژەیبوونا هنـدەك هێمـایێن تەقلیـدییێن نەریتینـە. وەکـو بکارهینانـا ڕەنگـێ ڕەش نیشانەیە بـۆ خـەمگینییێ و هەژانـدنا سـەری ئاماژەیە بۆ ڕەتکرنێ، وەکـو ئـەڤان ڕەمـزان د ئـەوێ ژینگەهێـدا دێ تێگەهشـتی بـن، ئـەوا تێدا هاتینە دیتن، بەڵێ ئەو ژدەرڤەی ژینگەها ئەوێ، تێگەهشتی نـابن، بـۆ نموونـە ڕەنگـێ سـپی ئاماژەیـە بـۆ خـەمگینییێ ل دەڤ خـەلکێ چـینێ و هەژانـدنا سـەری نیشانەیە بـۆ ڕازیبوونێ ل دەڤ تورکان و هەروەسا جوداکەرێن واتایی د ناڤبـەرا زمانانـدا ژێکجودا دبـن و ژ ئـەنجامێ هنـدێ، پۆلینکرنـا بـوارێن واتـایی د ناڤـدا جیاوازدبیـت و هـەر ئێـك ژ هامبولـت و دی سوسـیر و سـابیری، ئامـاژە ب ئـەڤێ ڕێـژەیا زێـدە ژ ڕێـژەییێ د واتاییـدا داینە، ئەوژی ئەوە، کو پەیڤ د هەمی زمانداندا وەکهەڤ نینن و جوداکەرێن واتـایی ئـەوێن د زمانەکیدا هەین چێدبیت د زمانەکێ دیدا نەبن و زێدەباری ئەڤێ چـەندێ، کـو بـوارێن دیارکری هەنە، کو چێدبیت ب شێوەیێن جیاواز د پترپا زمانانـدا بهێنـە پـۆلینکرن. وەکـو بوارێن واتایی یێن ڕەنگان د ناڤبەرا هندەك زمانڤانانـدا. بـۆ نموونـە زمـانێن ئینگلیـزی و جێرمەنی ڕەنگان د ناڤ خۆدا دابەشدکەنە ڕەنگێن: سـۆر، بورتقـالی، زەر، کەسـك، شـین و بنەفشی، د هـەمان دەمـدا د ڕوسـییێدا ڕەنگـێ شـین دکەنـە دوو بـەش: شـینێ ڤـەکری و شینێ تاری و هەر ئێك ژ ئـەوان ناڤکرنـەکا تایبـەت هەیـە. هەروەسـا هـەر شـەش ڕەنگێن

کەسکەسۆری(قەوس و قزەحی) د ئێك ژ زمانێن مللەتێ لیبریادا، سەر ب دوو پەیڤانڤە کۆمدبن، ئەوژی ڕەنگێن گەرمە، کو سۆر و بورتقالی و زەری ب خۆڤە دگریت و یێن دی سەر ب ڕەنگێن سارڤەیە، ئەوژی: شین و بنفشینە(علی زوین، 2013، 16- 17).

14- ڕێکێن شرۆڤەکرنا واتایێ:

مەبەست ژ شرۆڤەکرنێ د زمانیدا شرۆڤەکرن و ئاشکەراکرن و دیارکرنا واتاییێیە. ئەڤجا شرۆڤەکرن بۆ پەیڤان، ئیدیەمانیان بۆ پێکهاتان بیت (احمد دراج، 2015، 85).

1- شرۆڤەکرنا پەیڤان:

گەلەك ڕێك بۆ شرۆڤەکرنا پەیڤان هەنە. ئەوژی ئەڤێن ل خوارێنە:

أ- شرۆڤەکرن ب ڕێکا وەرگێڕانێ: ل ڤێرێ مەبەستا مە ژ وەرگێڕانێ، ڤەگوهاستن نینە ژ زمانەکی بۆ زمانەکێ دی، بەلکو شرۆڤەکرنا پەیڤێیە ب پەیڤەکێ یان پتر ژ پەیڤەکێ د هەمان زمانیدا(احمد دراج، 2015، 85). ب ئەڤی ڕەنگێ ل خوارێ:

- وەرگێڕانا پەیڤێ ب پەیڤەکا هەڤواتا بۆ ئەوێ. وەکو:(غەزال: ئاسك)، (کتك: پشیك)، (مامرك:مریشك)، (فیستان: کورتەك).

-وەرگێڕانا پەیڤێ ب پتر ژ پەیڤەکێ:

د ئەڤێ وەرگێڕانێدا، پەیڤ ب شرۆڤەکرنەکا کورت دهێتە شرۆڤەکرن(احمد دراج، 2015، 85). وەکو: ئەسمەر: سەر ب ڕەنگی ڕەشیڤەیە. کافر: ئەوە ل دەمێ بەرخ بەری بیتە میە. مەهاباد: باژێرەکە ل کوردستانا ئیرانێ، ل سەر دەمێ قازی محەمەدی ببوو کۆمار و ب ناڤێ کۆمارا مەهاباد دهاتە ناڤکرن.

ب- شرۆڤەکرن ب ڕێکا هینانا پەیڤا هەڤدژ:

مەبەست ژ ئەڤی جۆرێ شرۆڤەکرنێ ئەوە، کو پەیڤەکا مەبەستدار ب ڕێکا پەیڤا هەڤدژ بهێتە ڕوهنکرن. ئەڤ شرۆڤەکرنە هەر چەندە کێم دهێتە بکارهینان بەلێ ژ شرۆڤەکرنا ب هینانا هەڤواتایێ یان وەرگێڕانێ ل گەل هندەك پەیڤان یا سەرکەڤتیترە،

ئەڤ جۆرە ل گەل ئەوان پەیڤان دەستنادەت، ئەوێن واتاییێن پلەدار و رێژەیی هەبن(احمد دراج، 2015، 86). وەکو: (زیرەك: تەمبەل)، (کورت: درێژ)،(خەمگین: کەیڤخۆش)، (نـزم: بلند)...هتد.

ج- شرۆڤەکرن ب رێکا هینانا پەیڤا هاوشان(نظیر):

د ڤێرێدا چەند پەیڤەکن، کو د واتاییێدا نێزیکی ئێکن، بەلێ هەر ئێك ژ ئەوان ل گەل پەیڤەکا هاوشان دهێت و نابیت پەیڤەك بۆ شرۆڤەکرنا هەمی پەیڤان بهێت. وەکو: زڕین بۆ دەنگێ گوهدرێژی دهێت و بۆ سەی ناهێت، بەلکو دەنگێ ڕەوین بۆ سەی دهێت. هەروەسا (ستەڤل، ستەول) بۆ جهێ هەسپ و دەوار و چێلان دهێت و بۆ جهێ پەز و بزنان (کوتان) دهێتە بکارهینان.

2- شرۆڤەکرنا ئیدیەمان:

بەری ئەم بەحسێ رێکێن شرۆڤەکرنا ئیدیەمان بکەین، پێدڤییە بزانین ئیدیەم چییە؟ هەر چەندە بەری نوکە مە پێناسەیا ئیدیەمێ دیارکربوو، لێ ل ڤێرێ ژبەر پەیوەندییا ئەوێ ب بابەتیڤە، ژبەر هندێ مە هەولدایە، جارەکا دی پێناسەیا ئیدیەمێ بکەین:

ئیدیەم ئەو دەربڕینە ئەوا واتایەکا تایبەت هەی، کو جودایە ژ واتاییێن وان پەیڤێن د ناڤ ئەوێ

دەربڕینێدا هاتین (ن.ي.کولنج، 1421، 1016). ب واتایەکا دی ئەو واتایا ئیدیەم ددەت یا دویرە ژ واتاییێن فەرهەنگییێنئەوان پەیڤێن ئەوی ئیدیەمی پێکدهینن.

پێدڤییە ل ڤێرێ ئاماژەیێ ب ئەوێ چەندێ بدەین، کو بۆ شرۆڤەکرنا واتایا ئیدیەمێ پێدڤییە خۆ ب دەوروبەریڤە گرێبدین، چونکی کەرتێن ئیدیەمێ نەشێن واتایا پەیڤێ دیاربکەن. وەکو د ئەڤان نموونەیاندا دیاردبیت:

- زکپیس: مەبەست پێ مرۆڤێ حەرام خۆرە.

-زکڕەش: مەبەست پێ مرۆڤەکێ حەسیدە.

3- شرۆڤەکرنا پێکهاتان:

مەبەستا مە ل ڤێرێ ژ پێکهاتان، یەکەیێن مەزنترن ژ پەیڤێ ئەڤجا ڕستە بیت یان دەق و گوتار و ئاخڤتن بن. ل ڤێرێ پێدڤییە ئاماژەیێ ب ئەوێ چەندێ بدەین، کو

شرۆڤەکرنا واتایا ئەڤان یەکەیان یان دێ ب پشتبەستنێ ب ناڤ زمانی ب خۆ کەین - ئەڤجا چ ب رێکا پشت بەستن ب واتایا فەرهەنگییا پەیڤان بیت د ناڤ پێکهاتێدا یان ب رێکا دەوروبەرێ زمانی بیت یان پەیوەندییێن د ناڤ زمانیدا بیت. وەکو: ئاماژە و لێکدان و ژنافبرن بریتیخستنێ - یان دێ پشتبەستن ب دەرڤەی زمانی هێتە کرن، ئەڤجا چ دەم، جھ، هەلویست، کەس، پلە و پایە، تەمەن یان کەلتوور بیت...هتد.

ل خوارێ دێ هەولدەین، واتایا ڕستەیا(ئەو گۆرگە .) ب رێکا واتایا فەرهەنگی و دەوربەرێ نەزمانی شرۆڤەبکەین:

أ- واتایا فەرهەنگییا پەیڤان: د ئەڤێ شرۆڤەکرنێدا، پشتبەستن ب ڕێزکرنا واتایا فەرهەنگییا پەیڤان و کاریگەرییا ئەوان ل سەر ئێك د سنووورێ ڕستەییدا دکەت، کو دێ شرۆڤەکرنا ئەوان ب ئەڤی ڕەنگێ ل خوارێ بیت:

ئەڤ ڕستە ڕستەیەکا ڕاگەیاندنە،کو ژ ئەنجامێ واتا پەیڤێن (ئەو+گۆرگە.) هاتییە ل گەل کاریگەریا ڕێزمانیا ئەوێ و گوھ نادەتە هندێ،کو ئەڤ ڕستە ژکێیە و بۆ کێیە و ل چ دەم و سات و دەوروبەرەکیدا هاتییەگوتن.

ب- دەوروبەرێ نەزمانی:د ڤێرێدا بۆ شرۆڤەکرنا واتایا ئەڤێ ڕستەیێ دێ پەنایێ بەینە بەر(واتایا فەرهەنگی+واتایا دەوروبەری)، کو دێ ب ئەڤی ڕەنگێ ل خوارێ بیت:

1- دێ واتا خۆ بەرۆڤاژی دەت و دێ ب ترانەپێکرن هێت، ئەگەر ئاخڤتنکەر ب چاڤ نقاندن یان ب پێکەنینڤە ئەوێ ڕستێ بێژیت.

2- دێ بیتە نرخاندن، ئەگەر ب پەسن و زیرەکییا ئەوی ئەو ڕستە بهێتە گوتن.

3- ...هتد.

15- هەژارکرن و دەولەمەندکرنا واتایێ:

أ- هەژارکرنا واتایێ:

مەرج نینە هەر دەوروبەرك واتایا پەیڤێ دەولەمەند بکەت، بەلکو هندەك دەوروبەر واتایا پەیڤا فەرهەنگی هەژاردکەن، ئانکو تەمومژییێ دهینە د ناڤ واتایا پەیڤێدا(سازان رضا معین، 2005، 60).هەر وەکو د بەراوردکرنا ئەڤان هەر دوو ڕستەیاندا دیاردبیت:

- چاردە قوتابی دەرچوون.

-گەلەك قوتابی دەچوون.

د نموونـەیا ئێکێـدا ڕوهـن و ئاشکەرایی هەیـە و د نمونـەیا دووێـدا تەمومـژی هەیـە، چونکی (گەلەك) د ڤێرێدا ب واتایا زۆر دهێت، کو چەندین ئەگەران ب خۆڤە دگریت.

هەروەسا پەیڤێن (ڕەڤدەك، کۆمـەك، جەلەبـەك، دەزنـەك، پیچـەك، ...هتـد) ژ ئـەوان پەیڤانە کو تەمومژی و لێلی تێدا هەنە و د ئەوان دەوروبەرێن تەمومژدا دەردکەڤن.

ب- دەولەمەندکرنا واتایێ:

مەبەستا مە ژ دەولەمەندکرنێ ل ڤێرێ ئەوە، کو پـەیڤ ل ژێـر کاریگـەرییا دەوروبەریـدا زانیارییێن زێدەتر ل بارێ ئاساییا خـۆ ب دەستڤە ددەت و ب ئـەڤێ چـەندێواتا زێـدەتر دەستنیشـانکری دبیـت. دەولەمەنـدبوونا واتایـا ئاسـایی ب ڕێکـا کردەیـا هـەلینجان یـان دەرکەڤتـەیێ ڕوێـددەت و دیارکرنـا واتـایێ ب دوو ڕێکـان دهێتـە دیـتن: ب بەرتـەنکرن و سـنووردانانێ بـۆ پـۆلا پـەیڤێ یـان بـۆ بەشـێن ئـەوێ، ئـانکو ب ڕێکـا هـایپۆنۆمی و میرۆنیمییێ(سازان رضا معین، 2005، 59). هەر وەکو ل خوارێ دیاردبیت:

1- دەولەمەندکرنا هایپۆنۆمییێ:

د ئـەڤی جۆرێـدا، دەوروبـەر هنـدەك سـیمایان بـۆ واتایـا پـەیڤێ زێدەدکـەت، کـو د بنەرەتـدا د پەیڤێـدا نەبوویـە و نینـە(سازان رضا معین، 2005، 59). وەکـو د ئـەڤان ڕستەیاندا دیاردبیت:

-ئەندازیارێن کۆمپانییێ سۆرافێ بکارناهینن.

د ئـەڤێ نموونـەیا ل سـەریدا، ئەنـدازیار ب سـیمایێ: (<+مـێ>)هاتییـە دەولەمەنـدکرن، پـەیڤا (ئەنـدازیار) د بنەرەتـدا ئـەڤ سـیمایە تێـدا نینـە، د ڤێرێـدا واتایـا پـەیڤێ زێـدەتر هاتییە دەستنیشانکرن، چـونکی ئـەو پـۆل یـا بەرتـەنگبووی بـۆ ئـەوێ پـۆلێ کـو ئـافرەتن، نەکو زەلامن.

- هنارێ ئەسمانێ من سووت.

د ئـــەڤێ نموونـــەیا ل ســـەریدا پـــەیڤا هنـــار ب ســـیمایێ:(<+تـــرش>) هاتییـــە دەولەمەندکرن، ئەڤ پەیڤە واتایێن زێدەتر ددەت و هاتییـە دەستنیشانکرن، چـونکی ئـەڤ سیمایە ل دەڤ هەمی هناران نینە، چونکی چێدبیت شرین بیت ...هتد.

2- دەولەمەندکرنا میرۆنیمییێ:

هنـدەك جـاران واتایـا پـەیڤێ ب هنـدێ دەولەمەنـد دبیـت، کـو بـەحس ل بەشـەك ل ئەوێ واتایا دهێتە کرن، کو د ناڤ هەر دوو لایێن پەیڤێدا هەیـە(سازان رضا معین، 2005، 59). وەکو د ئەڤان نموونەیاندا دیاردبیت:

- خانییێ مە یێ سپییە.

د ئەڤێ نموونەیێدا پەیڤا (سپی) ب تنێ دیواریّن خانی ب خوّڤە دگریـت، ئـانکو ب تنـێ ڕوییێ ژدەرڤەیە، د دەمەکیدا دیوار بەشەکە ژ خانی.

- هناریّ ژ ئاخیّ ڤێدە، داکو مەحفیر نەبیتە تەخمە.

د ئـەڤێ نموونەیێـدا پـەیڤا (هنـار) ب تنـێ دنـدکان ب خوّڤـە دگریـت، نـەکو هـەمی هناریّ، کو دندك بەشەکە ژ هناریّ هەمییێ.

16- گوهوّڕینا واتایێ-Semantic Changes:

- چەمکێ گوهوّڕینا واتایێ:

بەری چەرخەکییە زانایێ زمانی ئەدوارد سابیری تێگەهەکێ نوی یـێ بـەهادار د زمانیـدا پێشکێشکر، ئەوی دیارکر کو د زمانیدا چ تشتەك ب تەواویی یێ جێگیر نینە، بـەلکو هـەر پەیڤـەك و هـەر ڕەگـەزەکێ زمـانی و هـەر ڕویدانـەك و هـەر دیالێکتـەك د حالـەتێ گوهوّڕینەکا هێدیدایە(Ullmann.S,1977,193)..

پێدڤییـە ئـەوێ چـەندێ بێـژین، کـو گرنگیپێـدانا زانـایێن واتاسـازییێ ب دابێشـەیا گوهوّڕینا واتایێ هەر ژ دەستپێکا چەرخێ نوزدێ بوو. د ئەڤی بواریـدا ئـەوان ڤـەکوّلین ل بـواریّن گوهوّڕینـا واتـایێ و شـێوە و دیمـەنێن ئـەوێ کـرن و ئـەو بـوّ هنـدێ چـوون، کـو گوهوّڕینا واتایێ بریتییـە ژ گوهوّڕینـا د واتـایێن پەیڤانـدا ڕوییـددەت. هەروەسـا ڤـەکوّلینا گوهوّڕینـا واتـایێ ب تەوەرێسـەرەکی یـێ واتاسـازییا نـوی دهێتـە هـژمارتن، کـو ڕەنجـا ڤەکوّلەران تێدا ڕاوستایە ل سەر ئەوان گوهوّڕینێن دویڤئێك ئەوێن ل سـەر واتایـا پـەیڤی دهێن(عقيد خالد حمودي العزاوي، 2013، 88).

ئالان کرۆز ل دوور پێناسـەیا گوهوّڕینـا واتـایێ دبێـژیت: مەبەسـت ژ گوهوّڕینـا واتـایێ ئـــەوە، کـــو واتـــایێن پـــەیڤان ب تێپـــەربوونا دەمـــی بـــەرەڤ گوهوّڕینێڤـــە بچن(Cruse.A,2004,157).

بەعلەبەکی ل دوور گوهۆڕینا واتـایێ دبێژیت: هـەر گوهۆڕینـەك ل سـەر واتایـا پـەیڤێ د مێژوویا گەشـەکرنا ئەوێـدا بهێـت، ب گوهۆڕینـا واتـایی دهێتـە هـژمارتن. وەکـو: وەکـو بەرتەنگبوون و بەرفرەهبوونا واتایا پەیڤێ. هەروەسا ئەو بکارهینـانێن میتـافۆری ئـەوێن نوی ب سەر واتایا پەیڤێ پەیدادبن...هتد(رمزي منير بعلبكي، 1990، 442).

ماسـوێس سـەبارەت گوهۆڕینـا واتـایێ دبێـژیت: ئەڤـدیاردە بریتییـە ژ بـەردەوام پەیـدابوونا گوهـۆڕینێ د واتایـا پەیڤانـدا. ئەڤـەژی بـەرفرەهبوون یـان بەرتـەنگبوونا واتایێ. دیسان گوهـۆڕینێن نـوی ب سـەر واتایـان هـاتین، هەروەسـا گوهـۆڕینێن میتـافۆری ژی...هتد ب خۆڤە دگریت(Mathews.P.H,2007,360).

د سروشتێ گوهۆڕینا واتاییدا ئەڤ خالە بەرچاڤدبن:

1- دڤێـت هنـدەك پێکڤەگرێـدان د ناڤبـەرا واتـاییێن کـەڤن و نویـدا هـەبن و ئـەڤ پێکڤەگرێدانە یا پێدڤییە بۆ گوهۆڕینا واتایێ.

2- ئەگـەر بـۆ هنـدێ بچـین، واتـا پەیوەندییـەکا ئـالوگۆر و پێچـەوانەیە د ناڤبـەرا نـاڤ و واتاییدا، ل ئەوی دەمی گوهۆڕینا واتایێ دێ دوو دەستەیان ب خۆڤە گریت:

أ- پێگڤەگرێدان د ناڤبەرا واتایاندا.

ب- پێکڤەگرێدان د ناڤبەرا ناڤاندا.

3- هـەر دوو جـووتێن:(وەکهـڤی و گەهشـتنا ئێـك) چـار جـۆران ژ گوهۆڕینـا واتـایێ بەرهەمدهینیت، ئەوژی ئەڤەنە:

أ- وەکهەڤییا واتایان، ئانکو میتافۆر.

ب- گەهشتنا ئێکا واتایان، دبیتە میتۆنۆمی.

ج- وەکهەڤییا ناڤان(زانستێ نەژادێ پەیڤێ).

د- گەهشتنا ئێکا ناڤان، دیاردەیا ژ نافچوونێ دروستدکەت(Dhafer.H, , 2).

دڤێرێدا پێدڤییە ئەو چەندە بهێتە گوتن، کو چـەند هۆکارەك هەنـە ئاسانکارییێ د گوهۆڕینا واتاییدا دکەن، ئەوژی ئەڤەنە:

1- زمانێ بکارهاتی ژ نەوەیەکی بۆ نەوەیەکێ دی.

2- دەوروبـەرێن تەمومـژ: د ڤێرێـدا پـەیڤ ل دویـڤ دەوروبـەران دوو تێگـەهێن جیـاواز ددەت، کو ئەڤە دبیتە ئەگەر واتایا گوتنێ یا ڕاستەوخۆ نەبیت.

3- فرەواتا ، ئەڤە ئێکە ژ ڕێکێن سادە بۆ گوهۆڕینا واتایێ، دڤێرێدا واتایەکا نوی ژ واتایا کەڤنا پەیڤێ پەیدادبیت، بێیکو واتایا نوی بهێتە ژدەستدان.

4- پێکهاتا پەیڤان(نەجێگیرن، بەلکو بەردەوام دهێنە گوهۆڕین، ب تایبەتی پەیڤێن کەڤن ل دەمێ پێدڤییاتی بکارهینانا ئەوان نەما ب سانەهی دهێنە فەرامۆشکرن.)

5- بەرزەبوونا ئازراندنێ: پەیف هند گرێدایە ب ڕهوڕیشالێن خۆ و ئەندامێن دی ژ خێزانا خۆ، ئەڤە دێ بیتە ئەگەر چارچۆڤێ ئەوێ یێ بەرتەنگ بیت.

6- تەمومژیی(واتایا پەیڤان زێدەتر بەرهنگاری گوهۆڕینێ دبیت، زێدەباری پەیدابوونا گوهۆڕینێ د شێوەیێ پەیڤان و پێکهات و بکارهینانا ئەواندا، ئەڤەژی تەمومژییێ د پەیڤاندا پەیدادکەت و ئەڤەژی گوهۆڕینێ د واتاییدا پەیدادکەت.)(Dhafer.H, &.(Ullmann.S,1977,195)(,1

- تایبەتمەندییێن گوهۆڕینا واتایێ:

گوهۆڕینا واتایێ چەند تایبەتمەندییەك هەنە. وەکو:

1- ئەڤ گوهۆڕینە دهێدینە و پێنگاڤ ب پێنگاڤ(تدریجی) ڕوویددەن. بۆ نموونە گوهۆڕینا واتایا پەیڤێ ب شێوەیێ پێنگاڤ ب پێنگاڤ ڕوویددەت، کو واتایا پەیڤێ بۆ واتایا نێزیك ژ خۆ دهێتە ڤەگوهاستن. ب ئەڤی ڕەنگی هەتاکو پەیف د هندەك حالەتاندا بگەهیتە واتایەکێ، کو چ پەیوەندی ب واتایا ئێکێڤە نەبیت. بۆ نموونە: وەکو پەیڤا (سپەهی)، د کەڤندا ب واتایا لەشکەر دهات، بەلێ نوکە ب واتایا جوان دهێت.

2- ئەڤ گوهۆڕینە ب شێوەکێ خۆبخۆیی(تلقائی) ڕوویددەن، بێیکو شیانا مرۆڤی تێدا هەبیت.

3- ئەڤ گوهۆڕینە ب خۆرتییە و کەس نەشیت د ڕێکا ئەڤێ گوهۆڕینێدا ڕابوەستیت.

4- گوهۆڕینا واتایێ یا پابەندە ب دەم و جهیڤە. پترێا دیاردەیێن گوهۆڕینێ ژ ئەنجامێ ژینگەهەکا زمانییا دیارکری و ل دەمەکێ دیارکری ڕوویددەن و چ گوهۆڕینێن واتایی د ئێك بیاڤیدا ناهێنە دیتن، کو ب سەر هەمی زماناندا هاتبن. هەروەسا ئەو گوهۆڕین د ئێك دەمیژیدا نینن.

5- ئەگەر گوهۆڕینا واتایی د ژینگەهەکا زمانیدا ڕوویدا، ل ئەوی دەمی دێ ل دەڤ هەمی تاکەکەسێن ئەوی گرۆپێ زمانی پەیدابیت(محمد سعد محمد، 2007، 114-116).

- هۆکارێن گوهۆڕینا واتایێ:

گوهۆڕینا واتایێ بۆ گەلەك هۆکار و ئەگەران دزڤریت. زانایەکێ واتاسازییێ شیا نێزیکی (31) هۆکاران دەستنیشانبکەت، کو ل پشت گوهۆڕینا واتایێ هەنە. ل خوارێ دێ هەولدەین، بەحسێ هندەك ژ ئەوان هۆکاران کەین:

1- هۆکارێن زمانی:

هندەك ژ گوهۆڕینین واتایێ بۆ پێکڤەهاتنا پەیڤان د ناڤ ڕستەیێ یان ئاخڤتنێدا دزڤرن. ئانکو هندەك ژ دەربڕینێن هاورێ، چێدبیت کاریگەرییێ ل سەر واتایا پەیڤێ بکەن. واتایا پەیڤەکێ چێدبیت بۆ واتایەکا دی بهێتە ڤەگوهاستن، ژبەرکو د گەلەك دەوروبەراندا پێکڤە دهێنە بکارهینان(Ullmann.S,1977,198). بۆ نموونە پەیڤا(حلی) ل گەل پەیڤا (چاڤ). واتایەکا نێگەتیڤ ددەت، ئەوژی ئەنجامدانا شولەکێ خرابە.

2- هۆکارێن مێژوویی:

ئەڤ هۆکارە ژ ئەنجامێ بورینا ڕۆژگاران ڕویددەت، کو دبیتە ئەگەر گوهۆڕین ب سەر ناڤێ تشت و دەزگەھ و هزر و تێگەهێن زانستیڤە بهێن(Ullmann.S,1977,199). بۆ نموونە: پەیڤا (شویشتی)د کەڤندا ب واتایا (شویشتنا تشتی) دهات، نوکە ب واتایا (بێ عار) دهێت.

3- هۆکارین جڤاکی:

ل دەمێ پەیڤەك ژ زمانێ ئاسایی بۆ ڕەوشەنبیرییەکا تایبەت ب تشتەکیڤە دهێتە ڤەگوهاستن. ل ئەوی دەمی ئەو پەیڤ دێ زێدەتر بەرەڤ هندێڤە چن، کو تێگەهەگێ بەرتەنگ وەربگرن، ژ ئالییەکێ دیڤە ل دەمێ پەیڤ ژ بوارەکێ تایبەت بۆ زمانێ ئاسایی دهێنە خواستن، ل ئەوی دەمی پەیڤ زێدەتر، دێ واتایێن ئەوان بەرەڤ بەرفرەهبوونێ چن(Ullmann.S,1977,200).

د ئەڤی حالەتیدا دوو نەزعێن جڤاکی هەنە، کو د دوو ئاڕاستەییێن جیاوازدا کاردکەن، ئەوژی تایبەتیکرن و گشتگیریکرنن(Ullmann.S,1977,200).

أ- تاییەتیکرن:

تایبەتیکرنا واتایێ د گرۆپەکێ جڤاکییێ پابەندکریدا، پرۆسەیەکا زۆر ئاساییە و ئەڤ پرۆسەیە ئێکە ژ ژێدەرێن سەرەکی بۆ فرەواتایێ و د هندەك حالەتاندا تێگەهێ تایبەتی جهێ تێگەهێ گشتی دگریت(Ullmann.S,1977,200). بۆ نموونە پەیڤا (ڕەگ) واتایەکا

گشتی هەیە، کو ب واتایا(جذر) ا عەرەبی دهێت و ل دەڤ زمانڤانی واتایەکا تایبەت هەیە، کو ئەوژی ڕەگێ کارییە.

ب- گشتگیرکرن:

ئەڤ پرۆسە گەلەك یا بەربەلاڤە. گەلەك ژ پەیڤێن بوارێن تایبەت ل دەمێ بۆ زمانێ ئاسایی دهێنە ڤەگوهاستن، واتایا ئەوان بەرفرەهدبیت(Ullmann.S,1977,200). وەکو: د بیاڤێ پیشەشازییێدا، (لەحیمکرن) ب تنێ بۆ بەستنا ئاسنی پێکڤە دهێتە بکارهینان، بەلێ هاتنا ئەوێ د زمانێ ئاساییدا واتایەکا بەرفرەهددەت، چونکی زێدەباری ئەوێ واتایێ، دیسان ب واتایا ئەنجامدانا ئاخڤتنێ ب ڕێکا تەلەفۆنێ د ناڤبەرا کچ و کوڕێن ئەڤیندارداد دهێت.

دیسان ئێك ژ شێوەیێن دی یێن هۆکارێ جڤاکی کاریگەری ل سەر گوهۆرینا واتایێ هەی، ئەوژی ڕێکا ڕێککەڤتنا کۆمەکا کەسانە د ناڤ جڤاکیدا ل سەر ڤەگوهاستنا ناڤێن هندەك تشتان ل سەر هندەك تشێن دی. وەکو ڤەگوهاستنا ناڤێ ستڕانبێژ و هونەرمەند و ناڤداران بۆ سەر تڕۆمبێلان(عەبدولواحید موشیر دزەیی، 2015، 200).وەکو:(ئوپاما، مەرزیا، لەیلا عەلوی...هتد) یان ڤەگوهاستنا ناڤێن ناڤداران و هونورمەندان...هتد بۆ سەر موبایلان.

4- هۆکارێن دەروونی:

گەلەك ژ گوهۆڕینێن واتایی پەیوەندی ب حالەتێ عەقلییێ ئاخڤتنکەریڤە هەیە یان ب هندەك تایبەتمەندییێن بژارە د پێکهاتا مێشکیدا. زانایێن زمانی ئەوێن گرنگییێ ب ئەوان گوهۆڕینێن واتایێ ددەن، ئەوێن پەیوەندی ب حالەتێ عەقلییێ ئاخڤتنکەریڤە هەین، جەختێ ل سەر دوو حالەتان دکەن، ئەوژی ئەڤەنە(Ullmann.S,1977,201):

أ- هۆکارێن سۆزداری:

ئەڤێ خالێ پەیوەندییەکا بهێز ب هەست و سۆزانڤە هەیە. هەر ژکەڤندا هاتییە زانین، کو زمان ب تنێ ئالاڤەك نینە بۆ گەهاندنێ، بەلکو دیسان ڕێکەکە بۆ دەربڕینکرنێ ژ هەست و سۆزان و ئازراندنا ئەوان ل دەڤ کەسێن دی. ئەڤجا ژبەرهندێ دشیاندایە بێژین، کو هەر دوو ڕەگەزێن: (گەهاندن و سۆزداری)هەر دوو هاندەرن بۆ هەر گوتنەکێ، خۆ ئەگەر هەر ئێك ژ ئەوان د هندەك دەماندا ل سەر یا دی بکەڤیت. ئێك ژ زانایێن دەروونناسییێن فەرەنسی دبێژیت: هەر زمانەکی، بهایێ خۆ یێ سۆزداری هەیە. ئەڤجا ل دەمێ ئەز تشتەکێ دبێژم یێ جیاواز بیت سەبارەت من، ئەز نابێژم. د هەمان دەمدا

ئارمانجا زمانان گەهاندنا تشتییە، ئەڤجا ئەگەر مە تشتەك نەبیت بێژین، ل ئەوی دەمی ئەم چ نابێژین(Ullmann.S,1977,128).

ئەڤان دیتنان وە ل هندەك ڤەکۆلەران کر، کو ڕابن جیاوازییێ د ناڤبەرا دوو بکارهینانێن زمانیدا بکەن، ئەوژی بکارهینانا ڕەمزی و بکارهینانا سۆزدارینە. ئەڤ هزرە ب نافێ تیۆرا (the Great Divide) دهێتە نیاسین و ئێکەمجار ئاماژە ژ لایێ ئوگدن و ریچاردزیڤە ب ئەڤێ تیۆرێ هاتییە دان و ئەو دبێژن: بکارهینانا ڕەمزی بۆ پەیڤان بریتییە ژ ئەنجامدانا دەربڕینێ، ئانکو تۆمارکرن و پالپشتی و ڕێکخستن و گەهاندنا ئاماژەیانە؛ بەلێ بکارهینانا دووێ بۆ زمانی ئەوژی سۆزدارییە. بکارهینانا سۆزداری بۆ پەیڤان دابێشەیەکا سادەیە و بریتییە ژ کارهینانا پەیڤان بۆ ئەنجامدانا دەربڕینێ ژپێخەمەت ئازراندنا هەست و سۆزان(Ullmann.S,1977,128).

ئولمان چەند ژێدەرەکان بۆ واتایێن سەربارێن سۆزداری دەستنیشاندکەت، ئەوژی ئەڤەنە:

أ-هۆکارێن دەنگی یان درکاندنێ: چێدبیت دەنگی کاریگەرییێن جوانکاری هەبن، ئانکو چێدبیت ڕاڤەکرنێن جوان و نەجوان بدەتە ئەوان واتایێن دەربڕینێ ژێدکەن. ئانکو دەنگ بەشداریییێ ددانا هێزەکا دەربڕینێ یا مەزن بۆ پەیڤێ دکەت.(Ullmann.S,1977,129).

ب- دەوروبەر: هەر پەیڤەك یان هۆزانەك یان بەخشانەك د دەوروبەرەکیدا دێ ب چارچۆڤەکێ سۆزداریڤەیا پابەند بیت. بۆ نموونە پەیڤا (دیوار) دشیاندا هەیە د بارودۆخێن بێسنووردا و ب شێوەکێ بێلایەن و واقعی بهێتە بکارهینان و ل گەل هندێ چێدبیت ئەڤ پەیڤە گەلەك واتایێن جیاواز ژ ئالییێ سۆزداریڤە بدەت(Ullmann.S,1977,131)..

ج- دروشم: باراپتر دروشمێن سیاسی پڕن ژ سۆزان، کو جهێ ئارمانجان یان واتایا چەمکییا پەیڤێ دگرن(Ullmann.S,1977,131). وەکو بکارهینانا پەیڤا (دیموگراتی) د ناڤ دروشماندا.

د- گیرەك: هندەك گیرەك هەنە، ل دەمێ ل سەر پەیڤێ دهێنە زێدەکرن، چێدبیت تێگەهەکێ سۆزداری بدەنە پەیڤێ. د زمانێ کوردیداهندەك گیرەك هەنە، هلگرێن واتایا سۆزدارینە، چونکی بەشداریییێ د دروستکرنا هندەك پەیڤێن وروژێنەردا دکەن. وەکو پێشگرێن:(نا- ، هاو- ، تێك-...هتد) و پاشگرێن:(- یست، - یزم، - باز، - چی، - چێتی، - کەر،

- ین، - نده، - ناك، - ۆچكه،...)(عەبدولواحید موشیر دزەیی، 2009، 90-92).وەكو: نەمرۆڤاتی، ترسناك...هتد.

هـ- هندەك پەیف هەنە، كو ئەركێ ئەوان یێ سەرەكی دەربڕینە ژ هەلسەنگاندن یان كومێنتەكا سۆزداری. باشترین نموونە ل سەر ئەڤان سیفەتان وەكو: باش، نەزان، كێژ، ترانەكەر...هتد.د ئەڤان نموونەیاندا ڕەگەزێ سۆزداری بەشەكێ تەمامكەرە بۆ واتایا هۆشەكی یا پەیڤێ.

و- بهایێن هاندەر یان ئازرێنەر بۆ یاد و هەست و سۆزان: گەلەك ژ پەیڤێن مە كاریگەرییا ئەوان یا سۆزداری و دەربڕینێ بۆ ئەوان پێكڤەگرێدانان دزڤریت، ئەوێن پەیوەندی ب ئەوان پەیڤانڤە هەی. ئەڤجا دڤێرێدا ئەڤ پەیڤە دێ خواندەڤانی بەتە ئەوێ ژینگەهی ئەوا ئەوێ پەیڤی پەیوەندی پێڤە هەی(Ullmann.S,1977,123)..

ب- تابۆ-Taboo:

تابۆ پەیڤەكا پۆلینیزییە، كو ژلایێ(كۆك)یڤە هاتییە د ناڤ زمانێ ئینگلیزیدا پاشی چوویە د ناڤ زمانێن دیدا و ئەڤی زاراڤەی ل دەڤ كۆكی واتایەكا گەلەك بەرفرەه هەیە، بەلێ ئاماژەیێ ب هندێ ددەت، كو تابۆ ئەو تشت ئەوێ گوتنا ئەوی قەدەغە(Ullmann.S,1977,204)..

پەیڤا تابۆ گرنگییەكا زیندی بۆ زمانڤانی هەیە، ژبەركو ب چەسپاندنا قەدەغەكرنی ل سەر نافێن كەس و تشت و گیانەوەران د پرۆسەیا پەیوەندیكرنیدارادبیت. د گەلەك حالەتاندا د شیاندا نینە پەیڤا تابۆ بهێتە بكارهینان و ل جهێ ئەوێ پەیڤا یۆفیمیزمی ، ژ بۆ پڕكرنا بۆشاهییێدهێتە بكارهینان.

تابۆیێن زمانی دكەڤنە د سێ گرۆپێن جیاوازدا، ل دویڤ ئازراندنا دەروونی ل پشت ئەڤان پەیڤان، ئەوژی ئەڤەنە:

أ-تابۆیا ترسێ-Taboo of Fears: ئەو ترسا هندەك ژ گیاندارێن سەیر هەی باراپتر تابۆبوون ل سەر نافهینانا ئەوان دهێتە سەپاندن. بۆ نموونە بەرامبەر نافێ (شەیتان)ی گەلەك دەربڕینێن یۆفیزمی دهێنە بكارهینان، وەكو (The other one)...هتد(Ullmann.S,1977,205). دیسان د كوردییێدا ل جهێ پەیڤا (ئەجنە) دەربڕینێن (ژمە چێتر) یان (ژ مە بۆشتر) دهێنە بكارهینان.

ب- تابۆیا نەخۆشییێ-Taboo of delicacy: ژ نەریتێن مرۆڤی ییّن سروشتییە خۆ دویربێخیت ژ ئاماژەپێکرنا ڕاستەوخۆ ژ تشێن نەخۆش. وەکو ناڤێن هندەك ئێشان یان مرنێ، کو ل جهێن ئەوان پەیڤ و دەربڕینێن یۆفیمیزمی دهێنە بکارهینان. ئەڤەژی بۆ هندێیە داکو ئەوێ هێزا پەیڤێیا نەخۆش کێمبکەت(Ullmann.S,1977,206). وەکو ل جهێ (سەرەتان) پەیڤا (ئێشا پیس)دهێتە بکارهینان.

ج-تابۆیا خۆپاراستنێ یان ئحتشامیTaboo of-propriety : ئەو هەر سێ تشتێن گرێدای ب ئەڤێ تابۆییڤە بریتینە ژ: سکس، پارچە و ئەرکێن دیارکری ژ لەشی و سویندخوارن(Ullmann.S,1977,206).

5- کاریگەرییا زاراڤێن بیانی وەکو هۆکارەك بۆ گوهۆرینا واتایێ: ئەڤ خالە گرێدایە ب هندێڤە کو گەلەك ژ گوهۆڕینێن د واتایێدا رویددەن بۆ کاریگەرییا هندەك نموونەییّن بیانی دزڤرن. وەکو بکارهینانا پەیڤێن: تەلەڤزیۆن، ڕادیۆ، سەتەلایت...هتد.

6- پێدڤییاتی ب زاراڤێن نوی، ڕێکەکە بۆ گوهۆڕینا واتایێ: دڤێرێدا ئەگەر ناڤێ نوی یان هزرا نوی چ زاراڤ بەرامبەر نەبن، ل ئەوی دەمی دشیاندایە ب سێ ڕێکان ب دەستڤە بهینین:

أ- دروستکرنا پەیڤەکێ ژ ڕەگەزێن هەبوون هەی.

ب- خواستنا پەیڤێ یان زاراڤی ژ زمانەکێ بیانی یان ژ ژێدەرەکێ دی.

ج- بەرفرەهبوون د واتایا پەیڤا کەڤندا بهێتە کرن. ئەڤجا ژبەرهندێ پێدڤیبوون ب دیتنا ناڤەکێ نوی، هۆکارەکێ گەلەك گرنگە بۆ گوهۆڕینا واتایێ.

7- داهێنان: داهێنان ئێك ژ ئەوان هۆکارانە، کو دبیتە ئەگەرێ گوهۆڕینا واتایێ، ئەوژی ل دەمێ خودانێن بەهرە و کارامەییّن زمانی، پەیڤێن زمانی بۆ واتایێن نوی بکاردهینن، کو بەری ئەوی دەمی جڤاکێ زمانی پەیڤ ب ئەوان واتایان بکارنەهینابن. ئەڤەژی زێدەتر د بواری ئەدەب و شعرێدا دهێتە دیتن(حسام البهنساوي، 2009، 138-139).ئەوژی ل دەمێ لادانێ د واتایێدا دروستدکەن و سیمبۆلان بکاردهینن. بۆ نموونە(کوتر)سیمبۆلە بۆ ئاشتییێ و (یار)ژی وەلاتە.

- سروشتێ گوهۆڕینا واتایێ:

گوهۆڕینا واتایێ گرێدای دوو دەستەیانە، ئەوژی ئەڤەنە:

1- ئەوا هاتییە دانان ل سەر بنەمایێ ئەوێ گرێدانا د ناڤبەرا واتایاندا هەی.
2- ئەوێ پێکڤەگرێدانێ ب خۆڤە دگریت، ئەوا د ناڤبەرا پەیڤاندا هەی.
ئەڤ هەر دوو دابەشکرنە دشیاندایە بهێنە دابەشکرن بۆ دوو جۆران ژ پێکڤەگرێدانان، ئەوژی: (وەکهەڤی و گەهشتن بۆ ئێك)ە، ئەڤ هەر دوو جۆر ژ پێکڤەگرێدانان چار جۆر گوهۆرینێن واتایی بەرهەمدهینیت، ئەوژی ئەڤەنە:
أ- میتافۆر: میتافۆر هۆکارەکێ سەرەکییە د ئازراندنێدا و ئالاڤەکێ دەربڕینێیە و ژێدەرە بۆ هەڤواتا و فرەواتایێ، هەروەسا رێکەکە بۆ دەرئێخستنا هەست و سۆزێن بهێز. دیسان رێکەکە بۆ پڕکرنا بۆشاهییا پەیڤان، هەروەسا د گەلەك ڕۆلێن دیدا بەشدارە(Ullmann.S,1977,211).
پێکهاتا سەرەکییا میتافۆرێ یا سادەیە و دوو تشت تێدا بەشدارن، ئەوژی ئەو تشتێ ئاخڤتن ل سەر دهێتەکرن و ئەو تشتێ بەراورد پێ دهێتەکرن. ئەڤجا ل دەمێ ئەو سیفەتێن شێوەکێ هاوبەش هەبیت، زەمینەکێ بۆ میتافۆرێ دروستدکەن. ب شێوەکێ گشتی جار جۆرێن میتافۆرێ هەنە:
1- میتافۆرێن وەکیەکی-Anthropomorphic Metaphor: ئەڤ جۆرێ میتافۆرێهەبوونا خۆ د ناڤ هەمی زمان و شارستانییاندا هەیە، ئەڤ جۆرە د کارهینانا نوکەدا دهێتە دیتن. د ئەڤی جۆریدا لەشێ مرۆڤی یان پارچێن لەشێ مرۆڤی سەنتەرەکێ بهێزە بۆ بەرفرەهکرن و دروستکرنا میتافۆرێ(Ullmann.S,1977,212-214). وەکو:(ملێ خانی)، (سەرێ کولانێ)...هتد.
2- میتافۆرێن گیانەوەران-MetaphorAnimals: ئێك ژ ژێدەرێن دی بۆ میتافۆرێ ئەوژی شاهنشینا گیانەوەرانە، کو ناڤێ گیانەوەران بکاردهینیت(Ullmann.S,1977,215).. وەکو شێرێ عەشیرەتێ، ڕویڤییێ کولانێ...هتد. گەلەك ژ ناڤێن گیانەوەران بۆ گیانێ مرۆڤی دهێنە ڤەگوهاستن، ئەڤجا ل ڤێرێ چێدبیت بۆ پێکەنینێ بیت یان ئاماژە بیت یان گالتەپێکرن بیت. مرۆڤ دشێت ب پشیکێ یان سەی یان بەرازیڤە بهێتە گرێدان.
3- ژ بەرجەستە بۆ نەبەرجستە: ئێك ژ ئارەزوویێن سەرەکی د میتافۆریدا، ئەوژی وەرگێڕانا شارەزاییێن بەرجستەیە بۆ نەبەرجستە. هندەك جاران پرۆسەیا ڤەگوهاستنێ یا ئاشکەرایەو هندەك جاران یا ئاشکەرا نینە و پێدڤی ب ڕوهنکرنێ

هەیە(Ullmann.S,1977,215). بۆ نموونە وەکو ئەوان میتافۆرێن گرێدای ب پەیڤا (روناهی)ییڤە. وەکو:(د ناڤ ڕوناهیییدا)، (پێشییا ڕوناهییێ).

4- میتافۆرێن پێکڤەگرێدای- Synaesthetics: جۆرێ بەربەلاڤ ژ میتافۆرێ ئەو جۆرە ئەوێ پشتبەستنێ ل سەر ڤەگوهاستنێ ژ تێگەهەکی بۆ تێگەهەکێ دی، ئانکو وەکو ژ دەنگی بۆ دیتنێ و ژ دەستکرنێ بۆ دەنگی، ل دەمێ ئەم ل سەر دەنگێ فێنك یان دەنگێ سار دئاخڤین، ئەم ئەوێ چەندێ دبێژین، ژبەرکو ئەم درککرنێ ب جۆرەکێ وەکیەکییێ د ناڤبەرا پلەیا گەرمییا سار و فێنك و جۆرێ ئەڤان دەنگێن سنووردارا دروستدکەین(Ullmann.S,1977,218).

ب- گەهشتنا ئێکا چەمکان(دڕکە-میتۆنیمی): د بنەرەتدا میتۆنۆمییێ گرنگییەکا کێمتر ژ میتافۆرێ هەیە، کو میتۆنۆمی چ پەیوەندییێن نوی پێشکێشناکەت، بەلێ میتۆنۆمی د ناڤبەرا ئەوان پەیڤاندا دروستدبیت، ئەوێن د بنەرەتدا پەیوەندی ل گەل ئێك و دوو هەین. دشیاندایە میتۆنۆمی ب شێوەکێ باشتر بهێتە پۆلینکرن ل دویڤ پەیوەندییێن ئەوێ ئەوێن دەستنیشاندکەت، هندەك ژ میتۆنۆمیان ل دویڤ پەیوەندییێن جهی هاتینە دانان(Ullmann.S,1977,218).. وەکو بکارهینانا (مزگەفتێ) ل جهێ (نڤێژکەران) وەکو د ئەڤێ ڕستەییدا پتر ڕوهندبیت:

-مزگەفت بەردا.

ل ڤێرێ مزگەفت ل جهێ نڤێژکەران هاتییە بکارهینان.

ج- وەکهەڤی د ناڤاندا(ئیتمۆلۆجی): وەکهەڤی د ناڤبەرا ناڤاندا دشیت شێوە و واتایا پەیڤێ بگوهۆڕیت. گوهۆرین د واتایێدا ڤەدگەڕیتەڤە بۆ وەکهەڤییا دەنگی، کو دڤێرێدا واتایا کەڤن و واتایا نوی نێزیکی ئێکودوونە، کو دڤێرێدا واتایا نوی ژ واتایا کەڤن پەیدابوویە.ئەڤەژی زێدەتر د پەیڤێن فرەواتادا دهێتە دیتن(Ullmann.S,1977,220). بۆ نموونە پەیڤا (رۆژ)، کو ژ (رۆژ) هاتییە، بۆ (ڕۆژێن حەفتییێ) دهاتە بکارهینان، نوکە زێدەباری ئەڤێ واتایێ دیسان بۆ حەتاڤێ ژی دهێت، کو دڤێرێدا پەیوەندی د ناڤبەرا واتایا کەڤن و نویدا هەیە و فرەواتا دروستبوویە.

د- گەهشتنا ئێکا پەیڤان(ژناڤچوون–Ellipsis): ئەو پەیڤێن بەردەوام ل گەل ئێك دهێن بەرهنگاری هندێ دبن، کو کاریگەرییێن واتایی ل سەر ئێك و دوو دکەن. بەربەلاڤترین جۆر

ئەوە د گرێیەکێدا دوو پەیف هەبن، کو ئێك ژ ئەوان نەهاتبیتە گوتن، کو ئەڤە دبیتە ئەگەر واتایا پەیڤا هاتییە سوانیان ژنافچوون بۆ پەیڤا دی بهێتە ڤەگوهاستن. ئەڤ جۆرە چێدبیت گوهۆڕینا رێزمانی بیت(Ullmann.S,1977,222)، وەکو هەڤالناڤ ببیتە ناڤ. وەکو:

- بەهێزهات.
- چاڤرەش چوو.
- دلگەش گەهشت.

- شێوەیێن گوهۆڕینا واتایێ:

زمانڤان چەند شێوەیان بۆ گوهۆڕینا واتایی دیاردکەن، ئەڤێن ل خوارێ چەند شێوەیەکن ژ شێوەیێن گوهۆڕینا واتایێ:

1- **بەرفرەهبوونا واتایێ**-Widening of Meaning:

مەبەست ژ دیاردەیا بەرفرەهبوونا واتایێ ئەوە، پەیڤەکێ د کەڤنداواتایەکا بەرتەنگ هەبیت، بەلێ نوکە واتایا ئەوێ بەرفرەهببیت. بۆ نموونە د زمانێ ئینگلیزیدا، پەیڤا (actor) د کەڤندا بۆ ئەکتەرێ نێرێ شانۆیێ دهاتە بکارهینان، نوکە ب واتایەکا گشتی دهێتە بکارهینان، بێیکو ڕەگەز بهێتە دەستنیشانکرن(Cruse.A,2004,159).

ب دیتنا ئولمانی بەرفرەهبوونا واتایێ باراپتر ژ ئەنجامێ هۆکارێن جڤاکی ڕوێددەت، کو ئەو پەیڤا د کارهینانا خۆ یا بەربەلاڤدا ئاماژەیێ ب ژینگەهەکا دیارکری ددەت، کو واتایا ئەوێ هندەك جاران بەرفرەهدبیت و د پرۆسەییدا هندەك ژ سیمایێن خۆ یێن جوداکەر ژ دەستددەت یان بەرزەدکەت(Ullmann.S,1977,230).

بەرفرەهبوونا واتایێ دبیتە ئەگەرێ هندێ، کو پەیف ئاماژەیێ ب زێدەتر ژ یا بەرێ بدەت یان بوارێ بکارهینانا ئەوێ ژ بەرێ بەرفرەهتر لێ بهێت. ئەڤجا چ ل دەڤ ئاخڤتنکەرێن زارۆك یان ئاخڤتنکەرێن مەزن بیت. نموونە ل سەر دیاردەیا بەرفرەهکرنێ ل دەڤ زارۆکی ئەوە، کو (سێف)ی ل سەر هەمی شیوەیێن وەکهەڤ بۆ ئەوێبکاردهینیت. وەکو (برتقالێ) یان (تەپێ)...هتد (حسام البهنساوي، 2009، 141-142).

هۆکارێ ئەڤێ بەرفرەهبوونا واتایێ پەنابرنە ئاخڤتنکەرییە بۆ کەڤتن یان ئێخستنا هندەك سیمایێن جوداکەرێن پەیڤێ، هەر وەکو ل دەڤ زارۆکی هەی، کو ئەو پەیڤا (مام) ل سەر هەر کەسەکێ دی بکاردهینیت، ئەوژی ب ئێخستنا هندەك سیمایێن جوداکەرێن

پەیڤێ، وەکو ئێخستنا سیمایێ واتایێ(<+نێزیکییا مرۆڤاتییێ>) و پشتبەستن ل سەر ئەڤان سیمایان(<+زەلام، + نێر>). هەمان تشت بۆ پەیڤێن (دایك) و (باب)ی ژی دروستە(ابراهیم انیس، 1958، 155).

مرۆڤ د ژیانا خۆ یا ڕۆژنەدا پەنایێ دبەتە بەر بەرفرەهبوونا واتایێ، کو ئەو درازینە ب کێمترین دەستنیشانکرن وهویرییا واتایی، ب ڕێژەییەکا نێزیك، ئارمانجا ئەوان د تێگەهشتنا واتایا ئاخڤتن و دانوستاندنێدا جێبەجێبیت و ئەوان ئەو نیاز نینە، دووپاتییێ ل سەر واتایا هویرا دەستنیشانکری بکەن(ابراهیم انیس،1958، 155).

ئەڤجا ئەم دشێین بێژین: بەرفرەهبوونا واتایێ ئەوە، پەیڤەك ژ بلی واتایا هەی، واتایەکا دی ژی وەربگریت یان ل دەمێ د کەڤندا واتایا پەیڤەکێ بۆ پەیڤەکا دیارکری بکارهاتبیت، نوکە بیاڤێ بکارهینانا ئەوێ پەیڤێ بەرفرەهتر لێ هاتبیت.

ل خوارێ دێ هەولدەین، چەند نموونەیەکان ل سەر دیاردەیا بەرفرەهبوونا واتایێ د زمانێ کوردیدا بهینین:

- پەیڤا (لاواز) د کەڤندا ب واتایا (زەعیف-کێشە کێم) دهات، بەلێ نوکە واتایا ئەوێ پەیڤێ یا بەرفرەهبووی، چونکی زێدەباری هەبوونا ئەوێ واتایێ، دیسان وەکو پلەیەکا ڕەچاڤکرنێ ژی، ئەوژی (سەرنەکەڤتن) دهێت.

- پەیڤا (بچویك) ب واتایا (زارۆك) دهات، نوکە سەرەرایی هەبوونا ئەوێ واتایێ، ب واتایا (هەڤژین یان ژن) ژی دهێت.

- پەیڤا (وار) د کەڤندا ب واتایا (کوین) دهات، نوکە واتایا ئەوێ بەرفرەهبوویە و ب واتایا (وەلات)دهێت.

- نوژدار د کەڤندا ب واتایا (گیا) دهات، نوکە واتایا ئەوێ بەرفرەهبوویە و ب واتایا (پزیشك) دهێت.

- پەیڤا (مال) ب واتایا جهێ ئاکنجیبوونێ دهێت، لێ ل گەل هەبوونا ئەڤێ واتایێ دیسان نوکە ب واتایا (ژن)ژی دهێت.

- پەیڤا (کۆمار) د کەڤندا ب واتایا (زۆم) دهات، بەلێ نوکە واتایا ئەوێ بەرفرەهبوویە و ب واتایا (جمهوریە) دهێت.

- پەیڤا (تۆفان) د کەڤندا ب واتایا(ڕابوونا ئاڤ و لەهیان) دهات، بەڵێ د سەردەمێ نوکەدا، ب شێوەکێ مەجازی بۆ هەر ڕویدانەکا زیانگەهێنەر دهێتە بکارهینان.
- پەیڤا (جووت) د کەڤندا ب واتایا (دوو دەوار یان دوو جێل بوون، کو جووت پێ دهاتە کرن)، ڵێ نوکە ب واتایا (ئەرد کێلانێ یان جووتیارییێ)دهێت.

2- بەرتەنگبوونا واتایێ-Narrowingof Meaning:

بەرتەنگبوونا واتایێ یان تایبەتیبوونا واتایێ بەرۆڤاژی بەرفرەهبوونا واتاییێیە، کو دڤێرێدا واتایا گشتییا پەیڤێ بۆ واتایا بەشی دهێتە ڤەگوهاستن، ئەوژی ئەوە، کو بیاڤێ ئەوێ دێ بەرتەنگبیت(حسام البهنساوي، 2009، 141-143).

هندەك ژ زمانڤان د پێناسەکرنا بەرتەنگبوونا واتاییێدا دبێژن: ئەڤ دیاردەیە بریتییە ژ سنووردارکرنا واتاییێن پەیڤان و کێمکرنا ئەوان(أحمد مختار عمر، 2007، 245).

هەر وەکو بەری نوکە هاتییە دیارکرن، کو دیاردەیا بەرفرەهبوونا واتاییێدبیتە هۆیێ کەڤتن یان ئێخستنا هندەك سیمایێن جوداکەرێن پەیڤێ، بەڵێ بەرتەنگبوونا واتایێ ژ ئەنجامێ زێدەکرنا هندەك سیمایێن جوداکەرە بۆ پەیڤێ(أحمد مختار عمر، 2007، 246). بۆ نموونە پەیڤا (پەز)، کو پەیڤەکە، واتایا ئەوێ بەرتەنگبوویە، کو نوکە بۆ (مە)ان بکاردهێت و د کەڤندا بۆ (کۆما پەزی) دهاتە بکارهینان، ئەڤجا پەیڤا (پەز) ئەڤ سیمایە ل سەر هاتییە زێدەکرن:(<+مە، واتە کەوانێ سپی>)، هەروەسا سیمایێ(<+کۆ>) یێ بوویە(<- کۆ>).

ئولمان ل دوور دیاردەیا بەرتەنگبوونا واتایێ دبێژیت:بەرتەنگبوونا واتایێ ئەوە واتایا پەیڤێ د کەڤندا بەرفرەهبیت، بەڵێ نوکە مەودایێ واتایا پەیڤێ بەرتەنگدبیت و ئاماژەیێ ب بیاڤەکێ سنووردارتر یان تەسکتر بدەت. بۆ نموونە پەیڤا (voyage) د بنەرەتدا ب واتایا (گەشت Journal-) دهات، بەڵێ پشتی دەربازبوونا ڕۆژگاران مەودایێ واتایا ئەڤێ پەیڤێ بەرتەنگبوو و ب تنێ بۆ گەشتا دەریایی یان گەشتا ڕویباری هاتە بکارهینان(Ullmann.S,1977,228).

ل خوارێ دێ هەولدەین چەند نموونەیەکان بۆ دیاردەیا بەرتەنگبوونا واتایێ د زمانێ کوردیدا بهینین:

- پەیڤا (کویڤی) دکەڤندا بۆ هەر گیانەوەرەکێ نەکەهی دهاتە بکارهینان، بەڵێ نوکە ئەڤ پەیڤە هێدی هێدی واتایا ئەوێ یا بەرتەنگدبیت و ب تنێ بەرەڤ هندێڤە دچیت بۆ (پەزکویڤی) بهێتە بکارهینان.

- پەیڤا (مامۆستا) دکەڤندا بۆ هەر (رێخۆشکەرەکی یان ڕابەرەکی) دهاتە بکارهینان، بەڵێ نوکە ب تنێ بۆ (مامۆستایێن بیافێ خواندنێ و مامۆستایێن ئایینی)دهێتە بکارهینان.

- پەیڤا (فولکلۆر) ب واتایا سامان و پاشماوەیێ خەلکی دهات، نوکە واتایا ئەوێ یا بەرتەنگبووی و ب تنێ بۆ تشتێ سەرزاری دهێتە گوتن.

- پەیڤا (جوان) د کەڤندا ب واتایا خورت دهات، نوکە واتایا ئەوێ ب تنێ د بیافێ لایێق و لاوینیێدا مایە.

3- ڤەگوهاستنا واتایێ-Transference of Meaning:

ڤەگوهاستنا واتایێ ب ئێک ژ شێوەیێن گوهۆڕینا واتایێ دهێتە هژمارتن ژ ئالییێ بکارهینانا میتافۆرێ بۆ پەیڤێن زمانی ل سەر بنەرەتیٔهندێ کو پەیوەندییێن واتایی د ناڤبەرا ئەڤان پەیڤان و واتایێن میتافۆریدا هەیە(حسام البهنساوي، 2009، 145). فندریس دیاردکەت، کو ڤەگوهاستنا واتایێ ئەوە ل دەمێدوو واتا ل گەل ئێک یەکسان بن یان ژ ئالییێ گشتی و تایبەتییێڤەژێکجیاواز نەبن(فندریس، 1950، 256). ڤەگوهاستنا واتایێ ژی بریتییە ژ خواستن و خوازەیێ(عەبدولواحید موشیر دزەیی، 2011، 208-210).

أ- خواستن:

بریتییە ژ هندێ کو پەیڤەك بۆ تشتەکێ دی بهێتە خواستن یان ئەو وێنەیە ئەوێ واتایان دەتە پەیڤان، نەکو واتایێن ئەوان یێن ڕاستەڤینەیی(نورالهدی لوشن، 2006، 65). دڤێرێدا پەیف ل دویف لێکچوونا واتایی ل جهێ پەیڤەکا دی دهێتە هەلبژارتن(عەبدولسەلام نەجمەدین عەبوللا، 2008، 146).وەکو:

-ئاسمان دگریت.

- چاڤ غەزال.

- ڕوی هەیڤا چارده شەڤی.

د ئەڤان نموونەیێن ل سەریدا لێکچوونەکا واتایی ژ لایێ ئەرکیڤە د ناڤبەرا (ئاسمان دگریت) و (چاڤ دگریت)دا هەیە، هەروەسا ژ لایێ شێوەیڤە (چاڤ تەرافیك) یان (چاڤ غەزال) سەر ب (چاڤێن مرۆڤ)یڤە دچن ب تایبەتی ئەگەر ئەو مرۆڤ چاڤ مەزن بیت. هەروەسا ڕوویێ کچان وەکو ڕوویێ هەیڤێ دهێتە دیتن، جوانییا ڕوویێ هەیڤێ بۆ ڕوویێ کچێ دهێتە خواستن.

ب- خوازە:

خوازە یان میتافۆر بریتییە ژ ڤەگوهاستنا واتایا پەیف ئاماژەیێ پێ ددەت بۆ تشتەکێ دی، کو ڕێکەڤتن ل سەر واتایێن نوی بهێتە کرن(نورالهدی لوشن، 2006، 67). خوازە چێدبیت ژ پەیوەندییا جهی بیت. وەکو:(کوردستانڕەتدکەت.) ل ڤێرێ مەبەست پێ (خەلکێ کوردستان)ێیە، کو ل ڤێرێ کوردستان ب واتایا خەلك دهێت یان ژی چێدبیت ژ ئەنجامێ پەیوەندییا بەشی بیت. وەکو: تبلێن خۆ کرنە د گوهێ خۆدا. ل ڤێرێ تبل ب واتا سەرێ تبلێ دهێت.

خوازە ژ بەر چەند هۆکاران پەیدادبیت و پەنا بۆ دهێتە برن، ئەوژی ئەڤەنە:

أ- چێدبیت پەیف بۆ سەر ئەزمانی یا گران بیت. ئەڤجا ل ڤێرێ هەولدهێتەدان پەیڤەکا سڤکتر بهێتە هەلبژارتن، کو پەیوەندی د ناڤبەرا ئەوێ و پەیڤا دیدا پەیوەندییەکا پێکڤەگرێدای هەبیت.

ب- چێدبیت پەیڤێ کاریگەرییەکا کرێت هەبیت، کو مرۆڤ هەولددەت خۆ ژێ دویربێخیت، لەوا پەنایێ دبەتە بەر خوازەیێ.

ج- بۆ مەبەستا جوانکارییێ چێدبیت پەنا بۆ خوازەیێ بهێتە برن.

د- چێدبیت پەنا برن بۆ خوازەیێ ب مەبەستا مەزنکرن و بهێزکرنا واتایێ بیت(نورالهدی لوشن، 2006، 67-68).

4- نزمبوونا واتایێ-Pejorative of meaning:

ئەڤە ئێکە ژ گوهۆڕینێن گەلەك بەربەلاڤ د ناڤ زماناندا، کو هندەك ژ زانایێن واتاسازییێن دەستپێکی وەکو نەزعەکا جەوهەری دانا، ئانکو وەکو نیشانەیەکێیە بۆ زنجیرەکێ یان هێلەکا ڕەشبینییێ د مێشکێ مرۆڤیدا، بەلێ زانا بریلی ئەڤ دیتنە ڕەتکر و

ئەگـــەرێ ئـــەڤێ دیـــاردەیێ بـــۆ چـــەند هۆکـــاران دزڤرینیـــت، ئـــەوژی ئەڤەنە(Ullmann.S,1977,231):

أ- هۆکارێ ئێکێ: ئەڤ هۆکارە بۆ هندێ دزڤریت، کو ئەڤە دەربـڕینێن جوانێن سـەختەنە، ئەڤەژی هێزا سەرەکییە ل پشت ئەڤان گوهۆڕینان. ئـەڤجا ئەگـەر ئـەڤ دەربـڕینێن جـوان، دەربـڕینێن ڕەشـبینبن، ل ئـەوی دەمـی ئـەو ڕاسـتەوخۆ دێ ب هزرەکێڤـە گرێـدای بـن، ئەوژی ئەوە کو ئەڤ دەربڕین هاتینە دارشتن و دروستکرن داکو ڤەشارتی بـن و ئەڤـەژی دبیتە ئەگەرێ هندێ کو واتایا پەیڤێ یا کێم یـان نـزم بیـت و ئەڤـە هۆکـارێ ئێکێیـە کـو بەرپرسە بۆ کرێتکرنا واتایێن گەلەك ژ پەیڤێن د کەڤنە د نـاڤ دەستەیا تابۆیانـدا. وەکـو (silly-هەستیگران)د زمانێ ئینگلیزیدا.

ب- هۆکارێ دووێ: هۆکـارێ دووێ ئـەوێ دبیتـە هـۆیێ گوهۆڕینـا تێگـەهێ کێمکرنـێ یـان نزمکرنـێ، ئـەوژی کارتێکرنـا پێکڤەگرێـدانێن دەستنیشـانکرینە، کـو دڤێرێـدا هنـدەك جـاران پـەیڤ، واتـایێن نەهێـژا و نـەڤیایی وەردگریـت. وەکـو پـەیڤا (شویشـتی) د زمـانێ کوردیدا.

ج- هۆکارێ سێیێ ئەوێ ل پشت پەیدابوونا کێمکرن یان نزمبوونـا واتـایێ، ئـەوژی ئـەوە ، کو مرۆڤپراستییا واتایا پەیڤێ ب هەمی شێوەیێن ئەوێ یێن هەمەجۆرڤە نادەتێ.

ئالان کرۆز ل دوور پێناسەیا دیاردەیـا نزمبوونـا واتـایێ دبێژیت: ئـەڤ دیـاردە بریتییـە ژ هندێ کو هندەك پەیڤ هەنـە واتـایێن ئـەرێنی هەنـە یـان بێلایـەنن، بـەلێ پشتی بورینـا دەمـــەکی ئـــەو پـــەیڤ دبنـــە خـــودان واتـــایێن نـــزم یـــان واتـــایێن نـــەرێنی ددەن(Cruse.A,2004,159). وەکو:

- داروخـا، د بنەرەتـدا ب واتایـا (سـەردارێ نوبـەدارێ شـەڤێ)دهـات، بـەلێ نوکـە ب واتایـا (کەسـێ کەدنەکـەر و شـۆلنەکەر، واتـە تەمبـەل)ددەت، هەروەسـا ب واتایـا (کەسـێ هـار و دڕ)ددەت.

- لەوەند، د کەڤندا ب واتایا (سـەربازێن کرێگرتـی یـێن دەریـایی) دهـات و نوکـە ب واتایـا (مرۆڤێ بێ ڕەوشت) یان (فەلیتە) دهێت.

- جوهی، د بنەرەتدا نافێ مللەتەکییە، لێ د نوکـەدا زێـدەباری ئـەوێ واتـایێ واتایـەکا نـزم ژی هەیە، ئەوژی(ترسنۆك)ە.

-خیزان، د کەڤندا ب واتایا پاییزێ دهات، بەلێ نوکە واتایەکا نـزم هەیە، ئەوژی واتایا هەژاریێ ددەت.

- جفـت، د بنەرەتـدا ب واتایـا (جـووت-زوج) دهـات، نوکـە واتایـەکا نـەرێنی هەیـە، ئەوژی(ژنکا بێ رەوشت)ە.

- پەیڤا (دارك)، د کەڤندا ب واتایا دارکێ بچویك دهات، نوکە د سـەر ئـەڤێ واتایێدا بـۆ بێقەلافەتی و لاوازییێ ژی دهێت.

- پەیڤا (کارخانە) د کەڤندا واتایا باش هەیە، ئەوژی واتایا (کارگـەھ)ە، نوکـە ب واتایـەکا خراب دهێت، ئەوژی (ب جهێ پیچاتییێ) دهێت.

-ئەفەندی: ئەڤێ پەیڤێ واتایا ئەرێنی هەبوو، ئەوژی ل جهێ (ڕەوشـەنبیر) دهات، لێ ئـەڤ پەیڤە نوکە هێدی هێدێ واتایەکا بەرۆڤاژی خۆ ددەت و واتایەکا نەرێنی دگەهینیت.

5- **بلندبوونا واتایێ**-Meliorative of meaning:

ئولـان دیاردکـەت، کوئـەڤ دیاردەیـە بـەرۆڤاژی نزمبوونـا واتاییـە، کـو دڤێرێـدا پـەیڤ واتایەکا باش و ئەرێنی وەردگریت، ئەوژی پشتی تێپەربوونا دەمەکێ درێـژ ل سـەر واتایـا ئـەوێ یـا ئاسـایی یـان یـا نـەرێنی. هەروەسـا ئولـان دیاردکـەت، کـو ئـەڤ دیاردەیـە بەربەلاڤبوونا ئەوێ ژ دیاردەیا نزمبوونا واتایێ کێمتر ڕوێددەت و دیاردکـەت، کو ئەڤ دیاردەیە د دوو دەستەیاندا رویددەت:

أ- ئەڤە ئەوان پـەیڤان یـان حالـەتان ب خۆڤـە دگریـت، ئـەوێن گوهـۆرین تێـدا ب تـەمامی نەرێنی بیت. ئەوژی ب ڕێکا کێمکرنا پلە ب پلە، کو ئـەو زارافـێ واتایـەکا نـەڤیایی هـەی، دێ گەلەك ژ سیمایێن خۆ یێن جوداکـەر ژ دەسـتدەت و ئـەڤ نەڤیاییـە دێ کێمتر لێهێت. هـەر وەکـو پـەیڤا (plaspheme) د زمـانێ ئینگلیزیـدا. هەروەسـا پـەیڤا (سـنێلە) د زمانێ کوردیدا، کو د کەڤندا ب واتایا (سەیێ ژ نوی فاما)دهات، نوکـە ب واتایـا هـەرزەکار دهێـت و هنـدەك جـاران، واتایـەکا نـەرێنی هـەر ل گەلـدا مایـە، لێ کاریگـەرییا ئـەوێ کێمتربوویە، بۆ نموونە ل دەمێ کەسەکێ (هەرزەکار)، کارەکێ خراب دکەت، ئێك بێژیتێ ژێ بگەرە هێشتا یێ سنێلەیە، تۆرەبوونەك ل دەڤ ئەوی پەیدادبیت.

ب- دەستەیا دی د بلندبوونا واتایا پەیڤێدا بۆ هۆکارێ جڤاکی دزڤریت. د ڤێرێدا پەیڤا واتایا نەرێنی هەی، هێدی هێدی واتایا ئەوێ بلنددبیت و هندەك جاران چێدبیت بگەهیتە کۆپیتکێ(Ullmann.S,1977,232-234).

ئالان کرۆز ل دوور پێناسەیا دیاردەیا بلندبوونا واتایێ دبێژیت:ئەڤ دیاردەیە بەرۆڤاژی دیاردەیا نزمبوون یان کێمبوونا واتاییێیە، مەبەست ژ ئەڤێ دیاردەیێ ئەوە، کو هندەك پەیڤ هەنە، کو واتایێن بێلایەن یان واتایێن نەرێنی هەنە، بەلێ پشتی بورینا ماوەیەکێئەو پەیڤ واتایێن ئەرێنی ددەن(Cruse.A,2004,159). وەکو:

- شویشتی: واتایا ئەڤێ پەیڤێ نوکە واتایەکا نەرێنییە، ئەوژی واتایا (بێ کەرامەتە و بێ کەسایەتی)یە، بەلێ د کەڤندا ئەڤێ پەیڤێ واتایا ئەرێنی هەبوو، ئەوژی واتایا (پاقژکری) بوو.

- گدی: ئەڤێ پەیڤێ د کەڤندا واتایەکا خراب ددا، ئەوژی واتایا(گەواد) بوو، لێ نوکە واتایا ئەوێ هاتییە گوهۆڕین و واتایەکا ئەرێنی ددەت، کو ئەوژی (زیرەك)ە.

- لەحیم: وەکو ئەم دزانین، لەحیمکرن بۆ ئاسنی بکاردهێت، ل دەمێ گەهاندنا ئێك یان چاکرنا ئاسنەکێ شکەستی...هتد، بەلێ نوکە واتایەکا نەرێنی وەرگرتییە و بۆ ئاخڤتنا نەرەوایا د ناڤبرا ڕەگەزێ نێر و مێدا دروستدبیت دهێتە بکارهینان.

- تۆلاز، د کەڤندا ب واتایا (سەیێ ژ نوی فاما دبیت)دهات، نوکە ب واتایا (جحێل) دهێت.

- مەرگ، د کەڤندا ب واتایا مرن دهات، لێ نوکە ب واتایا (گیان) دهێت.

6- **زێدەبێژی**-Exaggeration :

زیدەبێژی ئاخڤتنەکا میتافۆرییە، کو بریتییەژ هەبوونا کردەیا زێدەبێژییێ د هزراندا ، ژ پێخەمەت جەختکرنێ.

زێدەبێژی ب چەند شێوەیان هاتییە پێناسەکرن، وەکو:

أ- زێدەبێژی بریتییە ژ نواندنا تشتەکی ب شێوەکێ پتر ژ ئەوا هەی.

ب- زێدەبێژی بریتییە ژ وەسفکرنا تشتەکی و وەلێ دکەت، کو پتر بیت ژ ئەوا هەی.

ج- زێدەبێژی بریتییە ژ ئەوێ کریارێ، کو وە ل تشتەکی دکەت، پتر بهێتە تێبینیکرن ژ حالەتێ ئەوێ یێ ئاسایی.

د- زێدەبێژی بریتییە ژ هندێ، کو پەیف یان دەربڕینگەلەکجاران بهێنە بکارهینان ژبۆ زێدەکرنا تایبەتمەندییێن تشتی یان دیاردەیێ.

هـ- زێدەبێژی بریتییە ژ ئەوێ هەولدانا زەفکرن و دیارکرنا سروشتێ ئەوی تشتی کو پێدڤی ب وەسفکرنێ هەبیت و کار ژبۆ دروستکرنا ڕەنگدانەڤەیەکا بهێزتر بهێتە کرن.

و- زێدەبێژی بریتییە ژ زێدەرۆییەکا ب مەبەست ژبۆ سیفەتەکا پێدڤی بۆ تشتەکێیان دیارەیەکێ ژبۆ پێشکێشکرنا ڕەنگدانەڤەکا بهێزتر یان پێخەمەت سەرەنجراکیشانێ.

ژ ئەنجامێ ئەڤان هەمی پێناسەیان دشیاندایە پێناسەیا زێدەبێژییێ ب ئەڤی ڕەنگی بکەین: زێدەبێژی بریتییە ژ مەزنکرنا تشتەکی، کو ئەو ب خۆ د بنەرەتدا وەسا نەبیت، ژپێخەمەت ئەنجامدانا کاریگەری و ئازراندندنا بابەتی و سەرەنجراکێشانا گوهداری یان خواندەڤانی بۆ ئەوی تشتی. هەر وەکو کوڕەك بۆ دیارکرنا هەستێ خۆ بەرامبەر کچەکێ بێژیتێ: ئەڤە چەرخەکە ئەز ل هێڤیاتە. ل ڤێرێ ئاشکەرایە، کو ئەوی چەرخەکی خۆ ل ئەوێ کچێ نەگرتییە، بەلێ بۆ هندێ داکو ئەو کێ بابەتی ب مەزن و ب گرنگیڤە وەربگریت، پەنا بریە بەر زێدەبێژییێ(Duny.T.T.H,2011, 8-9).

ئولمان زێدەبێژییێ ب شێوەیەکێ گوهۆڕینا واتایێ دهژمێریت و ئەوێزێدەبێژی ب بەرپرس ژ دارشتنا دروشمێن مەزهەبی و زاراڤێن سەردابر هژمارتییە، ئەوێن دەزگەهێن پرۆپاگەندەیی بکاردهینن هەتاکو دگەهنە ئەوی ڕادەیی، کو بەرۆڤاژی ئەوا مەبەستدار بیت. هەر وەکو :(ئەو ب شێوەکێ ترسناکیێ کەیفخۆشە.) یان (گەلەك ب سانەهێیا جوانە.) وەکو ئەڤان دەربڕینێن بەرچاڤ، هەر زوی ڕاستی و هێزا دەربڕینێ تێدا دهێتە ژدەستدان، پاشی ل جهێ ئەوان، هندەك دەربڕینێن دی دهێن و جهێن ئەوان دگرن(ستیفن اولمان، 1997، 163)..

17- **سیمایێن واتایی**-Semantic Features:

ئێك ژ ڕێکێن واتایا هۆشەکی(چەمکی) پێ دهێتە شرۆڤەکرن ، ڕێکا سیمایێن واتاییە یان ڕێکا سیمایێن جوداکەرێن پەیڤێیە.

شیکرنا واتایێ ب ڕێکا سیمایێن واتایی پشت ب ڤەکۆلینا نافەکییا واتا پەیڤان دبەستیت، واتە دویر ژ کارهینانێ یان چارچێوەی دهێتە شیکرن، ب ئەڤی ڕەنگی گرنگی ب ڤەکۆلینا تۆخمان یان پێکهێنێن واتایی یێن یەکەیێن زمانی ددەت(کلود جرمان و ریمون لوبلون، 2006، 66 -

67). ب هاریکاریيا ئەڤان سیمایان بۆ نموونه دوو پەیڤێن ((زەلام)) و ((ژن)) ژ هەڤ دهێنه جوداکرن. سیمایێن واتاییژی ب ڕێکا کۆ (+) و کێم (-) و دوولایەن(±)دهێنه دیارکرن.بۆ نموونه ل ڤێرێ ئەم دشیێن چار پەیڤێن ((زەلام))، ((ژن))، ((کور)) و ((کچ))ێ ب ڕێکا سیمایێن واتایی نیشانبدەین.

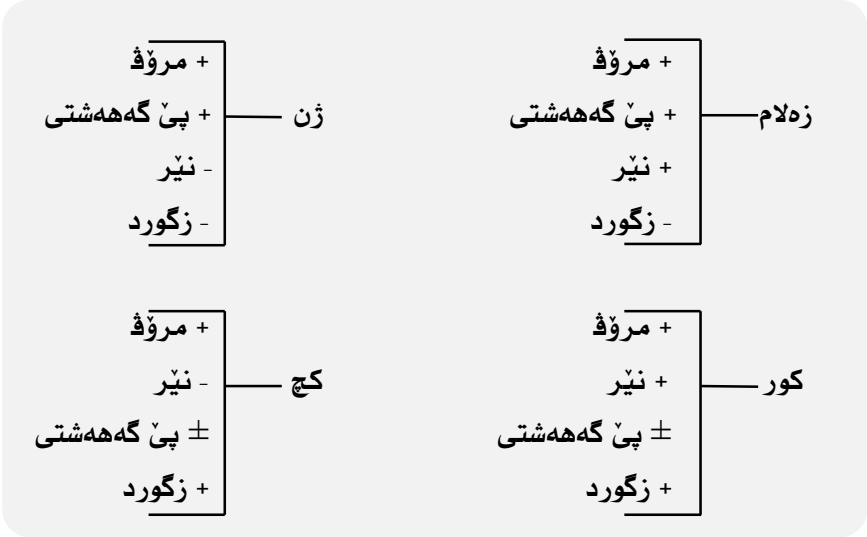

کەواتە هەر پەیڤەك هەلگرا هندەك ژ سیمایانە، کو ژ پەیڤێن دی جودا دکەت، ل دویڤ ئەڤێ بۆچوونێ هەر پەیڤەك ڕێکێ ددەت ب ڕێکا سیمایێن واتایی بهێتە شرۆڤەکرن، و ئەڤ سیمایە، دبنە ئەگەرێ دەستنیشانکرنا واتا هویرا هەر پەیڤەکێ. ب ئەڤێ چەندێ هەر شرۆڤەکارەکێ زمانی دشێت دەستنیشانا واتا هەر پەیڤەکی ل دویڤ هژمارەکا پێکهاتان یان سیمایان بکەت، ئەو سیمایێن دبنە ئەگەرێ جوداکرنا ئەوێ پەیڤێ ژ پەیڤێن دییێنئەوی زمانی. هەر وەکو دەستنیشانکرنا واتا پەیڤا (زەلام). ئەڤ پەیڤە بریتییە ژ ئەڤان سیمایێن واتایی: (< + مرۆڤ، + پێ گەهشتی، + نێر ، - زگورد >). ئەڤجا ئەگەر سیمایەك ژ پەیڤا نافبڕی بهێتە گوهۆڕین بێگومان واتا ئەوێ پەیڤێ ژی دێ هێتە گوهۆڕین(عەبدولسەلام نەجمەدین و شێرزاد صبری، 2011، 190-191).

سیمایێن واتایی ل دویڤ پلەیا گرنگییێ دهێنە گوهۆڕین. ئەو سیمایێن واتایی یێن بنەرەتی ئەوێن ب کارێ ژێکجوداکرنێ ڕادبن، ب سیمایێن جوداکەر یان سیمایێن بنەرەتی دهێنە نیاسین؛ ژبلی ئەڤان، هندەك سیمایێن دی هەنە، کو ب ناڤێ سیمایێن لاوەکی یان

سیمایێن نەجوداکەر دهێنە نیاسین. ل دەمێ ئەم باسی سیمایێن واتایی دکەین، گومان تێدا نینە، ئەم باسی سیمایێن بنەرەتی دکەین، ژبەرکو ئەڤ سیمایە ژێکجوداکرنێ د ناڤبەرا واتایێن پەیڤاندا دکەن. لێ سیمایێن لاوەکی ب ئەرکێ ژێکجوداکرنێ ڕانابن، چونکی ئەو سیمایە بێ ئەرکن و هند گرنگ نینن. بۆ نموونە رەنگ و درێژی بۆ کچێ سیمایێن بنەرەتی نینن، چونکی چێدبیت:ڕەنگێ ڕوویێ ئەوێ(ڕەش، سپی، سوور،...هتد)بیت. هەروەسا درێژاهییا ئەوێ چێدبیت، گەلەك درێژ بیت یان ب تنێ درێژ بیت یان ناڤنجی بیت یان کورت بیت یان گەلەك کورت بیت. لێ سیمایێن:(< + مرۆڤ، ± پێ گەهشتی، + مێ، - شیکری >). سیمایێن بنەرەتینە بۆ پەیڤا (کچ)ێ(عەبدولسەلام نەجمەدین و شێرزاد صبری، 2011، 193).

د ئەڤان نموونەیێن ل خوارێدا شرۆڤەکرنا ئەڤان پەیڤان ب ڕێکا سیمایێن واتایی دێ ب ئەڤی ڕەنگێ ل خوارێ بیت:

	مێزە	هەسپ	کوڕ	زەلام	کچ	ژن
زیندی	-	+	+	+	+	+
مرۆڤ	-	-	+	+	+	+
مێ	-	-	-	-	+	+
پێگەهشتی	-	+	±	+	±	+

ژ ئەڤێ شرۆڤەکرنا واتایی د شیاندایە بێژین، کو ب کێمیڤە ڕێکەك ژ ڕێکێن واتایا پەیڤێ ب ڕێکا ئەڤان سیمایان دیاردبیت. بۆ نموونە واتایا پەیڤا (کچ) د زمانێ کوردیدا، ئەڤان سیمایان ب خۆڤە دگریت:(<+ زیندی، +مرۆڤ، +مێ، ± پێگەهشتی).

پشکا پێنجێ:جۆرێن واتایێ-Types of Meaning:

واتایێ گەلەك جۆر هەنە. هەر زانایەکێ زمانی ل دویف بۆچوونا خۆ پۆلینکرنەك بۆ جۆرێن واتایێ دانایە.

جولیا ئاس فالك دبێژیت: واتا دیاردەیەکا گەلەك ئالۆزە، کو ژ لایێ گەلەك زانایێن واتاسازی و پراگماتیك و قوتابخانێن زمانیڤە دانوستاندن ل سەر هاتییە کرن و ئەگەر ژی دزڤریتەڤە بۆ جۆراوجۆرییا هۆکارێن کاریگەرییێ ل سروشتێ واتایێ دکەن. سەرەرای هندێ تێگەهشتنا واتایێ د شیاندا نابیت، ئەگەر بهێتە دویرئێخستن ژ بوارێن دی ئەوێن پەیوەندی پێڤە هەی. وەکو: دەروونناسی، زمانڤانییا دەروونی، کۆمەلناسی، زمانڤانییا کۆمەلایەتی، فەلسەفە، لۆجیك و ماتماتیك...هتد(Falk.J.S,2007, 254).

1- واتایا سروشتی و نەسروشتی:

ئەڤ هەر دوو زاراڤە بۆ گرایسی دزڤرن. ب دیتنا گرایسی واتایا سروشتی گرێدای واتایا ئاشکەرایە. وەکو واتایا ئەڤێ ڕستەیێ:(ئەڤ برسکە واتایا هندێ ددەت، کو سۆرکن.)؛ بەلێ واتایا نەسروشتی گرێدای واتایا ڤەشارتییە. وەکو واتایا ئەڤێ ڕستەیێ:(ئەڤ هەر سێ خەلەکێن ل سەر قایشا پاسێ، واتایا هندێ ددەن، کو ئەو پاس ب تەمامی یا پڕە.) دیسان گرایس دیاردکەت، کو واتایا ئاخڤتنکەری، زێدەباری واتایا دەربڕینێ، کو پێدڤییە بهێنە هژمارتن، حالەت ژ واتایا سروشتی. هەروەسا دیاردکەت، ئەو حالەتێن مەبەست و ئارمانج تێدا هەبن، پەیوەندی ب واتایا نەسروشتیڤە هەیە(Date.R.E,1996,1-2).

2- واتایا ڕستەیێ-The sentence meaning:

ئەڤ جۆرە بریتییە ژ ئەرکێ واتایا یەکەیێن پەیڤان و پەیوەندییا ڕێزمانی د ناڤ ڕستەیێدا. ل دویف پترا تیۆرێن واتایی و لۆجیکی واتایا ڕستەیێ ب ڕێکا مەسەلەیی-preposition دهێتە دیارکرن، کو ئەڤەژی ب ڕێکا ڕستەیێ دەربڕین ژێ دهێتە کرن. مەسەلە ژی بریتییە ژ وەسفکرنا حالەتەکی د جیهانا ژدەرڤەدا و بارا پتر د چارچۆڤێ ڕستەیا هەوالدا دهێتە پێناسەکرن و بۆ دەستنیشانکرنا ئەوێ، پێدڤی ب زانینا

دەوروبـەرێ تایبـەت ب هاوبەشـێن ئاخفتنکـەران و کریـار و بـارودۆخێ تێـدا ڕوێـدای هەیە(Aziz.Y.Y & Lataiwish,2000,29).

3- **واتایا دەقی**- The Text meaning :

ئـەڤ جـۆرە واتایـە ب تنێـل سـەر بنـەرەتێ هـزرا دەربـڕین ژێ دهێتـە کـرن دیارنابیت، بەلکو زێدەباری ئـەڤێ چـەندێ، بنـەرەتێ زانیـارییێ یـان پـەیاما ئـەوێ هـزرا ب ڕێکـا ڕسـتەیان دهێتـە ڤەدگوهاسـتن، ڕۆڵێ خـۆ د دیارکرنـا واتایـا دەقیـدا دبینن(Aziz.Y.Y & Lataiwish,2000,34).

واتایـا دەقـی ئامـاژەیێ ددەتـە هۆکـارین کاریگـەر د ڕاڤـەکرنا ڕستـەیێدا و ئـەوا ژ پارچـێن دەقـی هاتییـە وەرگـرتن. ئـەڤجا د درامـایێ یـان د ڕۆمانێـدا بیـت(Al-66 Sulaimaan.M.M,2010,). ئـانکو د ڤێرێـدا واتایـا ڕستـەیێ ب گۆشـەگیر و دویـر ژ دەقـی ناهێتە شرۆڤەکرن، بەلکو واتایا ڕستەیێ ئاماژە پـێ دهێتـە کـرن د نـاڤ ئـەوی دەقـێ تێـدا هاتی، نـەکو جودا ژ دەقی(رمزي منير بعلبكي، 1990، 502).

4- **واتایا ئاماژەیی**[1]-Referentionl meaning :

ل دەمـێ پەیڤ ئاماژەیێ ددەتە تشتەکـێ دیارکری یان ڕوێدانـەکـێ یـان پەیوەندییـەکـێ کو د شیانا کەسیدا هەبیت هـزر لێبکـەت یـان د مێشکـێ خـۆدا وێنەبکـەت، دبێژنـە ئـەڤی جـۆرێ واتـایێ، واتایـا ئامـاژەیی. ئـەڤ جـۆرە واتایـە یـا ڕێکخستییە ب پێکهاتـەکا واتایڤـە، ئانکو زانیـاری د ڕێکخستینە و پێکڤـە د گرێدایـنـە و ب ڕێکـا پێکڤەگریـدانێن هەمـەجۆر دەربڕین ژێ دهێتە کرن(Larson.M.L, 1998,41).

---

[1] واتایا ئاماژەیی هندەك جاران ب واتایا ژدەرڤەژی-Intensional Meaning دهێتە نافکرن، واتایا ژدەرڤە ب ئەڤی ڕەنگی د ناڤ ژێدەراندا هاتییە پێناسەکرن: ئەڤ جۆرێ واتایێ ئامازەیێ ب ئەوی تشتی ددەت، ئەوێ پەیڤ نواندنا ئەوێ دکەت. بۆ نموونە ئەگەر ئەم پرسیارێ ل سەر پەیڤا (سێف) بکەین، د بەرسڤدانێدا دێ ئاماژەیێ ب ئەوی تەنێ سۆر یان ئەوی فێقی کەین، ئەوێ دبێژنێ سێف. ئانکو نموونەیا تەنی ب خۆ دێ یێ ئامادە بیت، ل دەمێ ئامازەپێکرنێ و ئەڤە ئەو ڕێکە ئەوا زارۆك و هەمی مرۆڤ پێ فێری ناڤێن نوی دبن، بەڵێ کێماسییا ئەڤی جۆرێ واتایێ ئەوە، کو ئەو تشتێن ئەم باس لێدکەین، بەردەوام بەرامبەری مە نینن، ئانکو بەردەوام د ئامادە نینن(جمعة سيد يوسف، 1990، 128-129).

خولی د پێناسەکرنا ئەڤی جۆرێ واتایێدا دبێژیت: ئەڤ جۆرێ واتایێ بریتییە ژ تشت یان ڕویدان یان ئەو پەیوەندییا دیارکری، ئەوا پەیڤ ئاماژەیێ پێ ددەت(محمد علي الخولي، 1982، 238-239).

میسباح دەربارەی ئەڤی جۆرێ واتایێ دبێژیت: ئەڤ جۆرە واتایە دیسان ب ناڤێ واتایا ئینسیکلۆپیدی ژی دهێتە ناڤکرن، ژ بەرکو ئەو ئاماژەیێ ب کەسێن ڕاستەقینە یان تشێن ڕاستەقینە یان ئاماژەیێ ب ئەوێ پەیوەندییێ ددەت، ئەواکو چێدبیت تاکەکەس هزربکەت یان ددرککرنا ئەوێ بکەت (Al-Sulaimaan.M.M,2010, 68).

پێدڤییە ل ڤێرێ ئاماژەیێ ب ئەوێ چەندێ بدەین، کو هندەك پەیڤ هەنە، گرێدایینە ب واتایێن دیارکریڤە یان بکارهینانێن دیارکریڤە و واتایا ئەوان دیارنابیت، ب تنێ ل دەمێ ئەو پەیڤ پێکڤە بن. وەکو: شەرێن سار، کێشەیا پەری...هتد، کو واتایێن تایبەتێن هەر ئێك ژ ئەڤان دەربڕینان ناهێتە دەرئەنجامکرن ژ واتایا هەر ئێك ژ پەیڤان د دەربرینانداب جودا ژ پەیڤا دی و ئەڤەژی ئەوێ چەندێ دگەهینیت، کو یا ب زەحمەتە پەیڤ ب تاکی یان پەیڤێ جودا بکەین و هەولبدەین واتایا گشتییا ئەوێ ئەوا ب جیهانا ژدەرڤە گرێدای دیاربکەین، ژبەرکو ئەگەر ئەم شیاین ئەڤێ چەندێ بکەین، ئەم نەشێین ئەوێ چەندێ ڕاڤەبکەین، چەوا ئەو پەیڤ بکارهینانەکا دروست د ناڤ ڕستەییدا دهێنە بکارهینان و ئەگەر ئەڤ چەندە د شیاندا هەبا، ل ئەوی دەمی بەس بوو بۆ مرۆڤی بڤێت فێرێ زمانەکێ نوی بیت، کو هزمارەکا زۆرا پەیڤان ژبەربکەت و بەرامبەری ئەوان پەیڤان ئەوێن د زمانێ ئەویدا هەین و ژ ئەوان ڕستەیێن نوی دروستبکەت(یحیی عبابنه و امنه الزعبی، 2005، 85).

بەلێ ئەم ئەوێ چەندێ پشگوه نائێخین، کو پەیڤێ واتایەکا ئاماژەیی هەیە، کو بەشەك ژ واتایا خۆ د کارهینانا زمانیدا پێکدهینیت، ل دەمێ مە گوه ل دەربڕینەکا دیارکری دبیت، دێ بینین کو ژ پەیڤان پێکدهێت، کو سەرەنجێ بۆ هەبوون یان پرۆسێس یان سیمایێن ل دەڤ ئاخڤتنکەری و گوهداری هەین ڕادکێشیت یان زانیارییێن زێدە ل سەر ددەت و ژ شارەزییا بەرێ وەردگریت، ب مەرجەکی ئەڤ واتایە بەشك بن ژ شارەزاییا بەرێ بۆ ئاخڤتنکەری یان گوهداری(یحیی عبابنه و امنه الزعبی، 2005، 85-86).

پـەیف ژی پلەنـە، د ئـەڤی بواریـدا نـاڤێ مرۆڤـان پـتر ژ پـەیڤێن دی پەیوەنـدی ب هەبوونێن دیارکریڤە د جیهانا ژدەرڤە هەیە، پاشی ناڤێن گشتی دهـێن. وەکـو:(کـوڕ، کـچ، دار...هتد) پاشی ناڤێن ئاماژەدار ب واتایان ، کار ژی ئامـاژەیێ ب پرۆسێسان ددەت. وەکـو (گازیکرن، مەلەکرن، غاردان)(یحیی عبابنه و امنه الزعبی، 2005، 86).

ئەڤ جۆرێ واتایێ هەر وەکو ل سەری هاتییە دیارکرن، نواندنا ئـەوی بەشـی دکـەت، ئەوێ پەیڤێ ب هەبوونێن جیهانا ژدەرڤە گرێددەت، بەڵێ ئەڤـە بـۆ بکارهینانـا پـەیڤێ ب ڕەنگەکێدروست د ناڤ دەربڕینێن جیاوازدابـەس نینـە، ئـانکو ئـەڤ جـۆرێ واتـایێ گەلـەك یێ سنووردارە، ژبەرکو زانینا واتایێن زمانییێن پەیڤان شـیانەکا نواندییـە(ادائیـە)، ئـانکو شیانا بکارهینانا پەیڤێیە و تێگەهشتا ئەوێیـە ب شـێوەکێ دروسـت د دەوروبـەرێن ئـەوێ یێن پێکهاتەیێدا ژ ئالییەکیڤە و دەوروبەرێن ئەوێ یێن جڤاکی ژ ئالییـەکێ دیڤـە. پـەیف واتـایێن جـودا ژ شـارتانییێن جـودا وەردگریـت، ژبـەرکو زمـان ڕەنگڤـەدانا ڕەوشـەنبیریا مللـەتی و ژیانـا ئـەوی یـا جڤاکییـە. بـۆ نموونـە پـەیڤا دیموکراتییـەت هـەمان واتـا د دەولـەتێن سـەرمایەداری و دەولـەتێن سوشیالسـتی و دەولـەتێن جیهانـا سـێییێدا نینـە. ل گەل ئەڤێ چەندێ د زمانیـدا هنـدەك پـەیف هەنـە، کـو چ واتـایێن دەلالی نـابن، بـەلکو ب تنێ پەیڤین ئەرکینە و ئەڤەژی ئەوێ جوداکرنا تەرکیبییان و فێرسی دهینیتـە بـیرا مـە، ئەوژی ئـەو جوداکرنـە ئـەوا د ناڤبـەرا واتایـا سینتاکسی و واتایـا فەرهەنگیـدا کـرین، کـو هەر ئێك ژ ئەوان دەست ژ یا دی بەرنادەت و واتایا پەیڤێ ل دوماهییێ ئـەوژی بەرهەمـە بـۆ ئـەرکێ ئـەوێ د پێکهاتـا سینتاکسیدا، هەروەسـا یـۆ ناڤـەرۆکا ئـەوی یـا فەرهـەنگی ژی دزڤریت(یحیی عبابنه و امنه الزعبی، 2005، 86-87).

5- **واتایاڕێکخستی**-Organizational Meaning:

ئـەو جـۆرێ واتایێیـە، ئـەواکو زانیـاریییێن ئامـاژەیی ددانیتـە ل گـەل ئێـك، ئـەوژی د دەقـەکێ پێکڤـە گرێدایـدا و د شـیاندایە بگەهینـە ئـەڤی جـۆرێ واتـایێ، ئـەوژی ب ڕێکـا نیشـانکار و دووبارەکرنـان، هەروەسـا ب ڕێکـا تایبەتمەنـدییێن دی د پێکهاتـا ڕێزمانییـا ڕستەیاندا(Larson.M.L, 1998,42).

میسباحی هەر هەمان بۆچوون سەبارەت واتایا ڕێکخستنێ هەیە و دبێژیت: مەبەست پێ ئەوە، کو هندەك زانیاری هەنە، د کەڤنن و چێدبیت د نوی بن. ب ئەڤی ڕەنگی زانیاری چێدبیت ببنە تۆپیك و زایارییێن دی پێڤە دهێنە گرێدان و هندەك زانیاری دبنە سەنتەر بۆ پەیامێ ب واتایەکا دی پتر گرنگن یان زەقترن.

واتایا ڕێکخستنی زانیارییێن دەلالی دکەتە د دەقەکێ پێکڤەگرێدایدا و ئەڤ واتایە دهێتە دەستنیشانکرن ب ڕێکا نیشانکار و دووبارەکرن و پۆلان و تایبەتمەندییێن دی د پێکهاتا سینتاکسییا دەقیدا(Al-Sulaimaan.M.M,2010,75).

6- **واتایا هەلویستدار**- Situational Meaning:

ئەڤ واتایە یا پێدڤی و ڤەبڕە بۆ تێگەهشتنا هەر دەقەکی، کو ب پێشکیشکرنا پەیامی ڕادبیت، ئەوژی د هەر حالەتەکی پەیوەندیکرنێدا، هەروەسا پەیوەندی د نافبەرا ئاخڤتنکەر و گوهداریدا کاریگەری ل سەر پەیوەندیکرنێ هەیە، ئانکو ل کیڤە و کەنگی پەیوەندیکرن ڕوویدایە، هەروەسا تەمەن و ڕەگەز و بارێ جڤاکی یێ ئاخڤتنکەری و گوهداری و پەیوەندی د نافبەرا ئەواندا، هەروەسا گریمانێن پێشەکی، دیسان حالەت و بارودۆخێن دی، ئەڤی جۆرێ واتایێ بەرهەمدهینیت(Larson.M.L, 1998,42).

7- **واتایا چەمکی یان هۆشەکی**- Conceptual Meaning:

هندەك جاران دبێژنە ئەڤی جۆرێ واتایێ، واتایا درککرنێ-Cognetive یان واتایا هۆشەکی یان بنەرەتی. ئەڤ جۆرێ واتایێ، هۆکارەکێ سەرەکییە د پرۆسیسا گەهاندنا زمانیدا. دیسان د شیاندایە وەسا بهژمێرین، کو واتایەکا تەڤگرە ل سەر ڕەهەندێن تەواو بۆ ئەرکێ بنەرەتییێ زمانی ، بەلێ جۆرێن دییێن واتایێ نەشێن ب ئەڤی کاری ڕابن. ئەگەر ژی ل پشت ئەڤێ گریمانەیێ ئەوە، کو ئەڤ جۆرێ واتایێ خودان پۆلینکرنەکا ئالۆزا د ناڤئێکدا چوویە، کو د شیاندا ئەوێدا هەیە، بهێتە بەراوردکرن یان وەکهەڤیکرن ب پۆلینکرنەکا وەکهەڤ ل سەر ئاستێن سینتاکسی و فۆنۆلۆجییێن زمانی(Leech . G, 1974, 12).

ئەڤ جۆری واتایێ ژ دەستپێکا ژیانێ دهێتە فێرکرن. هەروەسا ئەڤ جۆرێ واتایێ، ئەو واتایە ئەوا ئێکەمجار د مێشکێ خەلکیدا دروستدبیت، ئەوژی ل دەمێ ژ لایێ ئاخڤتنکەریڤە پەیف بێی دەوروبەر دهێتە گوتن.

ب ئـەڤێ هەلکـەڤتنێ د شـیاندایە دوو بنـەماییّن پێکهاتـەیی بهێنـە ڕوهنکـرن، کـو بنەرەتێ پێکهاتەیی بۆ هەر یەکەیەکا زمانی ددانن(لیتش،2012، 28-29):

1- بنەمایێ جوداکرنێ- The principle of contrastive ness:

هنـدەك نیشانە بـۆ سیمایێن جوداکـەر بکاردهێن، کـو واتایـا ب خۆڤـە گـرتن و ب خۆڤە نەگرتنێ دگەهینن، کـو نیشانەیا(+) واتایـا ب خۆڤـە گرتنـێ یـان هـەبوونێ ل دەڤ دگەهینیت و نیشانەیا(-) واتایا نەبوونێ ل دەڤ یان ب خۆڤە نەگرتنێ ددەت.

ب ئەڤێ ڕێکێ د شیاندایە واتایـا چـەمکی یـا زمـانی بهێتـە پـۆلینکرن. ئـەوژی ب ڕێکـا بنەمایێ سیمایێن جوداکەر:

بۆ نموونە ل دویڤ ئەڤی بنەمایی، د شیاندایە واتایا پەیڤا (کچ) ب ئـەڤی ڕەنگی بهێتـە دیارکرن:

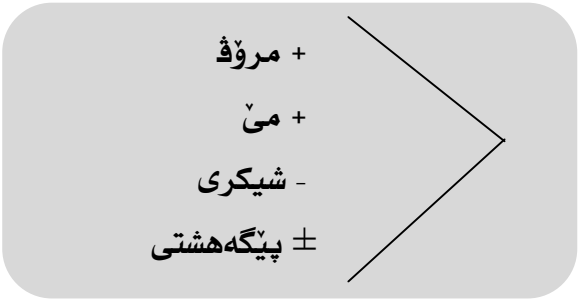

2- بنـەمایێ پێکهێنـێ بنـەرەتی بـۆ پێکهاتێ- The principle of comstituent strecture:

ل ژێـر ڕۆشـنایا ئـەڤی بنـەمایی، یەکـەیێن زمـانییێن مـەزن، کـو پـەیڤن دروسـتدبن، ئەوژی ژ یەکەیێن بچویکتر پێکدهێن، کـو دەنگێن سـەرەکییێن زمانینـە یـان فۆنیمن. ل ژێـر ڕۆناهییـا ئـەڤی بنـەمایی د شـیاندایە هـەر ڕستـەیەکێ بـۆ یەکـەیێن ئـەوێ یـێن ژێپێکهاتی شرۆڤە بکەین، کو ژ یەکەیێن ئەوێ یێن مەزن دەستپێدکەت:(نـاڤ، کـار...هتـد) هەتا یەکەیێن ئەوێ یێن بچویك(لیتش،2012، 29).

ژبەر هندێ بۆ شرۆڤەکرنا واتایا هـەر ڕستەیەکێ پێـدڤی ب هـەبوونا هنـدێ هەیـە، کو نواندنەك ژ ئالییێ سێ ئاستانڤە هەبیت، ئەوژی ئەڤەنە:

1- نواندنا سینتاکسی.

2- نواندنا فۆنۆلۆجی

3- نواندنا سیمانتیکی.

7- **واتایا بارکری یان سەربار**-Connotative Meaning:

واتایا چەمکی ل ئەوی دەمی زێدەتر ڕوهندبیت، ل دەمێ ل گەل واتایا سەربار دهێتە بەراوردکرن. واتایا سەربار بریتییە ژ بەهایێ گەهاندنێ یێ ئەوێ واتایێ ئەوا دهێتە زێدەکرن ل سەر واتایا چەمکی یان هۆشەکی. بۆ نموونە واتایا هۆشەکییا پەیڤا ژن بریتییە:(<+مرۆڤ، - نێر، + پێگەهشتی، +شویکری>).

ئەڤ سیمایە مە بەرەڤ پیڤەرەکێ جێگیر و ورد بۆ بەرجەستەکرنا پەیڤێ دبەن. ئەڤ هەر سێ سیمایێن جوداکەر یێن پەیڤا ژن هەین، ژ ئەوی جیهانێ هاتینە وەرگرتن، ئەوا ئەم تێدا دژین، کو دبنە سیمایێن جوداکەر بۆ تشتێ هەی، ئەوێ پەیڤ ئاماژەیێ پێدکەن، بەلێ واتایا سەربار ل گەل ڕەهەندێن دەلالییێن واتایا هۆشەکییا پەیڤا ژن، ئەوا ژ جیهانا ڕاستەقینەیی هاتییە وەرگرتن، ڕەهەندێن دەلالییێن سەربار و زێدە هەنە، کو ژ تایبەتمەندییێن پیڤەری نەهاتینە وەرگرتن. ئانکو زێدەکرنا ڕەهەندێن دەلالییە ل سەر واتایا چەمکی(سیما و تایبەتمەندییێن مادی)، ئەوژی بریتییە ژ سیما و تایبەتمەندییێن دەروونی و جڤاکی(وەکو ئەو یا خودان هزرەکا هۆزییە یان کۆمەلایەتینە یان تەنۆرەی یان فیستانی دکەتە بەرخۆ یان خودان غەریزەیا دایکینییێیە یان حەز ژ ئاخڤتنێ دکەت یان زادێ خۆش چێدکەت یان حەز ژ گرییێ یان جوانییێ دکەت، هەروەسا ب هندێ یا ناسیارە کو یا بێهێزە و یا سۆزدارە یان ب دلۆڤانە یان نەرمە یان گەلەکا هەستیارە(لیتش، 2012، 32-33).

هەروەسا واتایا سەربار درێژدبیت، هەتا دگەهیتە ئەوان هەمی سیمایێن گرێدای ب تشێن بابەتێ هیمایێ زمانیڤە هەین، کو ژێدەرێ ئەوێ چێدبیت هزرەك بیت، کو تاکی دروستکربیت یان گرۆپەك ژ کەسان یان جڤاك هەمی بیت. دیسان پێدڤییە ئەوێ چەندێ بێژین، واتایا سەربار ژ سەردەمەکی بۆ سەردەمەکی یان ژ جڤاکەکی بۆ جڤاکەکێ دی دهێتە گوهۆرین. بۆ نموونە ئەو سیمایێن بۆ پەیڤا ژن د جڤاکێن ئەورۆپیدا دهێنە دانان جودانە ژ ئەوان سیمایێن جڤاکی ڕۆژهەلاتی بۆ پەیڤا ژن ددانیت. دیسان چێدبیت ئەڤ جۆرێ واتایێ تارادەیەکی ژ کەسەکی بۆ ئێکێ دی ل دویڤ دیتن و بۆچوونا د ناڤ ئاخڤتنا ئێك جڤاکیدا یا جیاواز بیت(لیتش، 2012، 33-34).

ڕاستییەکا جێگیر هەیە، ئەوژی ئەوە، کو واتایێن سەربار، پەراوێزی و ب سەرڤەنە ل دەمێ ب واتایێن چەمکی دهێنە بەراودکرن، ئەوژی کو واتایێن سەربار د جێگیر نین، ئەوژی ژ ئەگەرێ هەبوونا جیاوازییێن مەزنە د ناڤبەرا ڕەوشەنبیری و شارستانیاندا. هەروەسا ژ ئەگەرێ هەبوونا جیاوازییا سەردەمێن میژوویی، هەروەسا ژ ئەنجامێ شارەزاییا کەسی و زانینا ئەویە. ڕاستییەکا دی هەیە، پەراویزی و ب سەرڤەیا واتاییێن سەربار دووپاتدکەت، ئەوژی ئەوە، کو واتایا سەربار یا دیارکری نینە و چ دووماهیك بۆ نینە؛ بەلێ واتایا چەمکی ب ئەوی ڕەنگی نینە و واتایا سەربار ئەواکو دوماهیکا ئەوێ نەهێتە زانین، ئەوژی وەکو زانین و بۆچوونا مەیە دەربارەی ئەوێ جیهانا ئەم تێدا دژین، بێگومان ئەوێ ژی چ دوماهیك بۆ نینە(لیتش، 2012، 35).

ب دیتنا خولی هەر پەیڤەکێ واتایەکا سەرەکی هەیە، ئەوژی واتایا فەرهەنگییە، کو پەیڤ هلدگریت و ئاخڤتنکەرێن ڕەسەنێن زمانی ل سەر ڕێکدکەڤن، کو د شیاندایە ب ناڤێ واتایا چەمکی یان هۆشەکی(درککری) ناڤبکەین؛ بەلێ گەلەك پەیڤ واتایەکا دی هلدگرن، زێدەباری واتایا سەرەکی، ئەڤ واتایەژی ب واتایا سەربار یان لاوەکی دهێتە نافکرن. بۆ نموونە ب کارهینانا واتایا (چالاکی) بۆ مێشا هنگڤینی و (ترسنۆکی) بۆ مشکی و (لاوینی) بۆ گولێ...هتد، سەرەکی نینن بۆ پەیڤێ، بەلکو ئەڤ واتایە واتاییێن سەربارن یان لاوکینە(محمد علی الخولی، 2001، 76-77).

ل خوارێ دێ هەولدەین دوو نموونەیان ل دویڤ واتایا چەمکی و واتایا سەربار شرۆڤەبکەین، کو دێ ب ئەڤی ڕەنگێ ل خوارێ بن:

أ- واتایا چەمکی یان هۆشەکی:

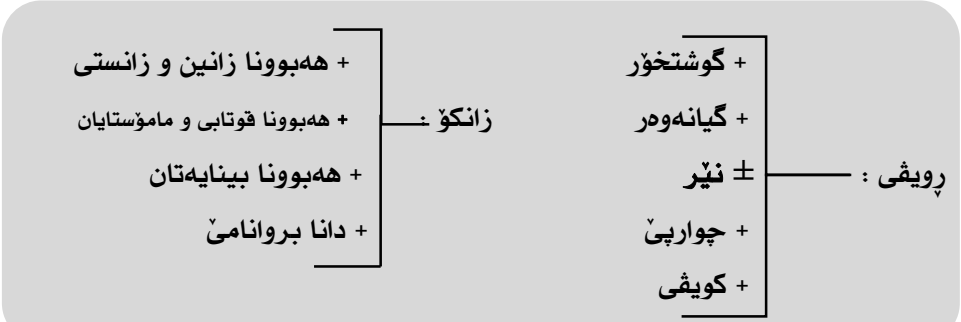

ب- واتایا سەربار:

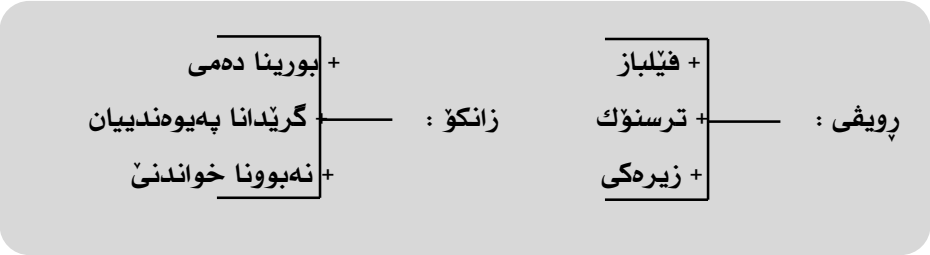

لیچ واتایا سەربار دابەشی ئەڤان جۆرێن ل خوارێ دکەت:

أ- **واتایا شێوازی**-Stylistic Meaning:

واتایا شیوازی پارچەیەکە ژ زمانی کو ب گەهاندن یان ڕەنگڤەدانا بارودۆخێن جڤاکی بۆ بکارهینەرێن ئەوێڕادبیت. د شیاندایە بگەهینە واتایا شیوازییا دەقەکێ دیارکری، ئەوژی ب هاریکاریا زانین و تێگەهشتنا مە بۆ ڕەهەندێن جیاواز و ئاستێن بەرجەستەکرنا زمانی د ناڤ زمانی ب خۆدا.

هندەك پەیڤ هەنە، شێوازەکێ دیارکرییێ درکاندنی هەیە، کو ئەوێ دیالێکتێ دیاردکەت، ئەوا ئەڤ ئاخڤتنکەر ب سەرڤە. هەروەسا هەرێما ئاخڤتنکەری و ڕەهەندێن ئەوێ هەریمێ یێن جڤاکی و جوگرافی دیاردکەت. هەروەسا هندەك دیمەنێن دییێن زمانی هەنە، کو د گرۆپێ خۆدا تشتەکی ل دوور پەیوەندییێن جڤاکی د ناڤبەرا ئاخڤتنکەری و گوهداریدا ڕەنگڤەددەت(لیتش، 2012، 36). ئانکو د زۆربەیا زمانانداا ئاستێن بکارهینان و بەرجەستەکرنا زمانی هەنە. وەکو ئاستێ فەرمی یێ زمانی و ئەدەبی و زمانێ ژیانا ڕۆژانە و دیالێکتان.

خولی ل دوور واتایا شێوازی دبێژیت: مەبەست پێ ئەوە، کو پتریا پەیڤان د زمانیدا ئەو واتایێن هەین، ئاماژەیێ ددەنە ئاستێ ئاخڤتن و شێواز و ئالاڤێ ئاخڤتنێ، کا ئایا ئەو پەیڤ د نڤیسنێدا یان د دانوستاندنێدا یان د گوتارێدا دهێتە بکارهینان؟ و دیاردکەت، کو ئاستێن بکارهینانێ و سیبەرا واتایا شێوازی د ئەڤان پەیڤاندا دیاردبیت:(أمي/ماما)، (والدي/دادي)، (ابي/بابا)، (عقيلتة/حرمە/مرتە)، کو پەیڤێن (ماما و دادي و بابا و حرمە و مرتە) تایبەتن ب(زمانێ نەفەرمی)ڤە و د هەمان

دەمـدا پـەیڤێن(أمـي، والـدي، ابـي، عقیلتـه) تایبـەتن ب زمـانێ فەرمیڤـە(محمد علی الخولی، 2001، 77).

دافـی و کریستالی ڤەکۆلینـەکا نـوی ل دوور ئاستێن ئینگلیـزی پێشکێشـکرن، ل بـن نـافێ- invisitingating English style، کو ئـەوان پیڤـەرێن سـەرەکی بـۆ ئاستێن هەمەجۆرێن ئینگلیزییێ دیارکرن، کو ئەوژی ئەڤەنە:

أ-ئەو سیما و تایبەتمەندییێن شیوازییێن جێگیر:

ئەڤان ڕەهەندێن ل خوارێ ب خۆڤە دگریت:

1- تاکی(زمانێ زەلامی، ئافرەتێ، ژنێ)

2- دیالێکـت(ئـەوژی زمـانی هەرێمـەکا جوگرافییـا دیارکریـە یـان چـینەکا جڤاکییـا دیارکریە)

3- دەم(زمانێ چەرخێ هەژدی...هتد)

ب- دانوستاندن: ئەوژی بریتییە ژ:

1- ڕێك(ئاخڤتن، نڤیسین...هتد)

2- بەشداری(ئاخڤتنەکا درێژ کو ئێك کـەس ب تنـێ باخڤیـت یـان ل دەمـێ ئێـك ل گـەل ناخێ خۆ دئاخیت یان ئاخڤتنا د نافبەرا دوو کەسان یان پترا...هتد)

ج-ئەو سیما و تایبەتمەندییێن شیوازییێن کاتی: ئەڤەژی بریتییە ژ:

1- بسپۆری(زمانێ یاسایی، زمانێ زانستی، زمانێ ڕیکلام و پرۆپاگەندەیێ...هتد)

2- ئاست و پایە(زمانێ ڕێزێ، زمانێ ڕۆژانە، زمانێ بازاری...هتد)

3- شێوە(زمانێ یاداشتنامەیان، زمانێ موحازەراتان، زمانێ نوکتەیان...هتد)

4- تایبەتی(ئاست یان شێوازێ نڤیسەران. وەکو: دیکنـزی یـان هیمنجـوای...هتـد.) (لیتش، 2012، 36-37).

هەر چەندە ئەڤ دابەشکرنە یا تەڤگر نینـە و هنـدەك کێماتی تێدا هەنـە، بـەلێ هـەتا ڕادەیـەکی ئاماژەییێ ددەتـە خـالا جودابوونـا ئاستێ زمـانی د ئێـك زمانیـدا. هەروەسـا یـا دەگمەنە بهێتە دیتن، کو دوو پەیڤ ژ لایێ واتایا چەمکی و واتایا شێوازیڤە وەکو ئـێکبن، ئەڤەژی ئەوێ باوەرییێ بۆ خەلکی چێدکەت، کو بێژن هـەڤواتایێن ڕاستەقینە و تـەواو د زمانیـدا نیـنن. ئەگـەر ئـەم تەماشـەی هـەڤواتایێ بکـەین، ل سـەر ئـەوی بنـەمایی، کـو

هەمەچەشنییەکا(تکافۆ) تەواوە ژ ئالییێ کاریگەریا گەهاندنێڤە، ل ئەوی دەمی دێ یا ب زەحمەت بیت، ئەم نموونەیەکێ ب دەستێ خۆ بێخین، کو ئەڤا مە گوتی ڕەتبکەت یان هەڤدژی ئەوێ بیت. ئەڤجا باشترە ئەم هەڤواتایێ ب ئەوی ڕەنگی بدەنینە نیاسین، کو هەڤچەشنییەکە ل سەر ئاستێ واتایا چەمکی و ل ئەوی دەمی دێ بەرهەنگاری هەڤواتیێن چەمکی بن یان بۆ هندی بچین، کو ب هەمەجۆرییا خۆ یا شێوازییا زێدەڤە گرێدایە و پاشی ڕەهەندێ شێوازی یێ ئاستێ زمانی دێ یێ گرنگ بیت ب شێوەکێ تایبەتی د ژێکجوداکرنا دەربڕینێن هەڤواتادا(لیتش، 2012، 38).

ب- واتایا دەروونی یان کاریگەری-Affictive Meaning:

ئەگەر هندەك بەرفرەهییێ د تێگەهێ هەلویستێ زمانیدا بکەین، دێ بینین، کو زمان دشێت هەست و سۆزێن کەسایەتی یێن ئاخڤتنکەری ڕەنگڤەبدەت، کو هەلویستێ ئەوی ل دەڤ گوهداری یان هەلویستێ ئەوی ژ تشتی یان ژ بابەتێ ئاخڤتنا ئەوی دیاردکەت، ئەڤ جۆرێ واتایێ ب ناڤێ واتایا کاریگەری یان دەروونی دهێتە نافکرن، کو ب ئاشکەرایی د شیاندایە ب ڕێکا واتایا راستەقینە یان واتایا سەربار یا پەیڤێن بکارهاتی دەربڕین ژێ بهێتە کرن، دیسان شێوەیێن ئاوازەییێ ئەوێن دهێنە بەرجەستەکرن د زمانیدا، ڕۆلەکێ گرنگ و مەترسیدار د ئەڤی بواریدا دگێڕیت. وەکو ڕێکخستنا ترانە و سڤکایەتییێکرنێ...هتد(لیتش، 2012، 38-39).

دیسان ئەڤ جۆرێ واتایێ هەتا ئەوی ڕادەی ب ڕێکا پەیڤ و دەربڕینان دهێتەوروژاندن، کو دبیتە هۆیێ هندێ واتاییێن ئەوان پەیڤ و دەربڕینان ژ تاکەکەسەکی بۆ تاکەکەسەکی دی جیاواز بن(محمد علي الخولي، 2001، 72-73). ئەڤ واتایە بارێ دەروونییێ فرێکەری دیار وئاشکەرا دکەت(تالیب حوسێن عەلی، 2011، 25).ئەڤ واتایە ب ڕێکا واتایا چەمکی دهێتەدەربڕین و ب ئەرکێ وروژاندنێ ڕادبیت(Leech,1974 , 19).و چێبیت ئەو وروژاندن و ئازراندنا ژ لایێ واتایا دەروونیڤە دهێتەئەنجامدان، د ناڤبەرا تاکەکەسێن زمانەکێ دیارکریدا یا هەڤپشك بیت(محمد علي الخولي، 2001، 73).وەکو د پەیڤا (دایك)دا دیاردبیت:

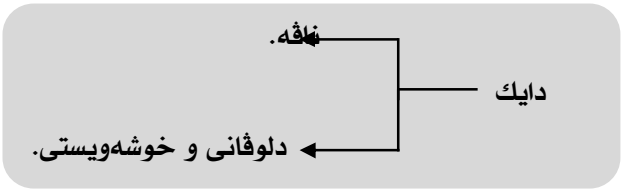

پەیڤێ سێ ئەرکێن د زمانیدا هەین:

1- ل دویف ئاخڤتنکەری دبیتە هەست دەربڕین، کو ڕەنگڤەدانا خودێ(ذات) خۆیە.

2- ل دویف ئەو (تەن و ڕویدان و تشت)ێن کو بەرامبەر ڕادوەستیت، دبیتە هێما.

3- ل دویف گوهداری دبیتە ورووژاندن، چونکی کاریگەرییێ لێدکەت(عەبدولواحید موشیر دزەیی، 2011، 115).

ل دەمێ ئەم دەربڕینێ ژ هەست و سۆزێن خۆ دکەین، چێدبیت پتر ژجۆرەکێ واتایێ تێدا بکاربهێن. وەکو واتایا چەمکی و واتایا سەربار و چێدبیت پەنا بۆ واتایا شێوازی ژێ بهێتە برن(لیتش، 2012، 39).

میسباح دبێژیت واتایا کاریگەری ئێکە ژ جۆرێن واتایا سەربار و ئەڤ جۆرە نواندنا کاریگەرییا سۆزداری یا کارا ل سەر گوهداری دکەت، ژ ئالییێ ب کارهینانا دەربڕینێن زمانییێن دیارکری زێدەباری دەربڕینێن زمانییێن دی، کو بۆ هەمان واتا هاتینە بکارهینان و ئەڤ جۆرێ واتایێ دشێت هەستێن کەسییێن ئاخڤتنکەری ڕەنگڤەبدەت، ئەڤەژی ڕەهەندی کاریگەرییا ئەوی ب تەمامی ب ئەوی تشتێ بەحسدکەت و هەروەسا ڕەهەندێ کاریگەرییا ئەوی ب گوهداری ب خۆڤە دگریت(Al-Sulaimaan.M.M,2010, 70).

خولی ب تێروتەسەلی بەحسێ ئەڤی جۆرێ واتایێ کریە و ب نافێ واتایا دەروونی و وژدانی نافبریە و دبێژیت: هەر چەندە هندەك پەیڤان واتایەکا گشتییا هاوبەش د نافبەرا خودانێن زمانیدا هەیە، کو ژ کەسەکی بۆ کەسەکێ دی ناهێتە گوهۆڕین، کو ب نافێ واتایا دەلالی یان فەرهەنگی یان چەمکی یان سەرەکی دهێتە نیاسین، بەلێ هندەك پەیڤێن زمانی هەنە، کو واتایەکا سۆزداری وژدانی ل گەل واتایا خۆیا دەلالییا سەرەکی هەیە، ژ ئەوان پەیڤێن دەولەمەند ب واتایا وژدانی یان واتایا دەروونی ئەڤانە:

نیشتیمان، دایك، باب، دلسۆزی، هەڤالینی، كوڕ، برا، هەڤال. هەر پەیڤەك ژ ئەڤان پەیڤان واتایەكا سەرەكی یا دەولەمەند و پڕ ژ هەستان ل گەل هەیە. بۆ نموونە: نیشتیمان، د بنەرەتدا جهێ ژدایكبوونێیە یان وەلاتێ ئاكنجیبوون و ئینتمائێیە؛ بەلێ دیسان جهێ یاد و ئاسایش و ئارامییێ و كەسوكار و خۆشتڤییانە . ئەگەر تەماشەی پەیڤا دایك بكەین، كو د بنەرەتدا دایكبوویا زارۆكانە، بەلێ دیسان هیمایە بۆ دلنەرمی و سۆزدارییێ. دیسان ئەو دیاردكەت، كو واتایا وژدانی چێدبیت یا گشتی بیت یان تایبەتی بیت. واتایا وژدانییا گشتی یا هەڤپشكە د ناڤبەرا خودان و تاكەكەسێن زمانیدا و هەمی تاكەكەسێن ئەوی زمانی هاوبەشن د تێگەهشتنا واتایێن وژدانییێن گرێدای ئەوان پەیڤانڤە. وەكو واتایێن وژدانییێن ل گەل پەیڤێن: باب، برا، نیشتیمان هەی. بەلێ واتایا وژدانییا تایبەت، كو پشتبەستنێ ل سەر سەربۆرا تایبەت ب كەسیڤە دكەت. بۆ نموونە ئەگەر زارۆكەك ژ لایێ سەیڤەهاتە لەقدان، ل ئەوی دەمی (سە) دێ واتایەكا وژدانییا نێگەتیڤ و خراب ل دەڤ زارۆكی هەبیت یان دێ ل دەڤ پەیدابیت(محمد علي الخولي، 2001، 72-73).

واتایێن وژدانی یان دەروونی دوو جۆرن، ئەوژی ئەڤەنە:

1- واتایێن ئەرێنی، كو هەست و سۆزێن، وەكو: وەفاداری و دلۆڤانی و هەڤالینی و براتی و خۆشی و كەیف و دلخۆشی و ڕازیبوونێ ب خۆڤە دگریت.

2- واتایێن نەرێنی، حالاتێن وەكو: ستەمێ و شەڕ و تۆرەبوون و ڕەقاتی و بێزارییێ ب خۆڤە دگریت(محمد علي الخولي، 2001، 73).

ج- واتایا ڕەنگڤەدانێ-Reflected Meaning:

ئەو واتایە ئەوا ژ ئەنجامێ هەبوونا دوو واتاییان بۆ تێگەهێ ئێك پەیڤێ ب دەستڤەدهێت، كو ئێك ژ واتایێن پەیڤێ وروژاندنێ ل واتایا دی دكەت ئەوا دەربڕینێ ژێ دكەت یان ئاماژەیێ پێدكەت. بۆ نموونە پەیڤا comforting , comfort د زمانێ ڕۆژانەدا ب واتایا ڕازیبوون و دلنیابوونێ دهێت، بەلێ د چارچۆڤی ئایینیدا ب واتایا پشتەڤان یان پالپشت دهێت(ليتش، 2012، 39-40). دیسان پەیڤا ئەجنە ژ بلی واتایا هندێ، كو بوونەوەرەكە، هەروەسا د زمانێ ڕۆژانەدا ترسێ دئازرینیت. هەر هەمان تشت بۆ پەیڤا مار و دوپشكی ژی دروستە.

پێدڤییه ئەوێ چەندێ بێژین، کو ئێك ژ هەر دوو واتایێنپەیڤێ، واتایا خۆ یا دووێ دیارناکەت، ئەگەر پەیڤێ هێزەکا واتاییا ئاماژەییا کونترۆلکری نەبیت، ئەڤجا چ ل سەر ئاستێ بەرجەستەکرنەکا بەربەلاڤ بیت یان ل سەر ئاستێ بەرجەستەکرنا رێژەییا دەستنیشانکری بیت یان ژ ئالییێ هێزا بیرهینانێ یان هەڤبەندا واتایا پەیڤێ د بەرجەستەکرنێدا بیت(لیتش، 2012، 40).

دیسان واتایا رەنگڤەدانێ گرێدای ئەوێ دیاردێیە، ئەوا ل دەمێ پەیڤ واتایێن قەدەغەکری رەنگڤەددەت، کو ب واتایێن تابۆ دهێتە نیاسین. هەر وەکو ئەو پەیڤێن واتایێن ئەوان گرێدای ب فیزیۆلۆجیا سێکسیڤە(لیتش، 2012، 40). وەکو:

- رابوون(1) هەلسان(واتایا ئاسایی)
- رابوون(2) رابوونا ئەندامێ زاوزێ یێ رەگەزێ نێر(واتایا قەدەغەکری)
- ڤەرسی(1) ژدەست دەرکەت(واتایا ئاسایی)
- ڤەرسی(2)هاتنا ئافا ئەندامێ زاوزێ یێ رەگەزێ نێر(واتایا قەدەغەکری)
- رازان(1) نڤستن(واتایا ئاسایی)
- رازان(2) چوونا دەڤ ئافرەتێ(واتایا قەدەغەکری)

د ئەڤی بواریدا بلومفێلد دبێژیت: ل ژێر ئاشناییا ئێك ژ واتایێن پەیڤێ ل گەل واتایێن قەدەغەکری، وە لێ دهێت، واتایا ئاسایی ژناڤبچیت. وەکو(زێ) دوو واتا هەنە:

- زێ(1)رویباری مەزن(واتایا ئاسایی)
- زێ(2)زێیێ مێیێنە(واتایا قەدەغەکری) (عەبدولواحید موشیر دزەیی، 2011، 122).

ژ هەژییە بێژین، ل دەمێ دوو پەیڤان یان پتر هەمان شێوە هەبیت، هەر وەکو د نموونەیێن ل سەریدا دیاردبیت، دبێژنێ هاوبێژ.

د-واتایا پێکڤەهاتنێ(هاوریێتی)[1]-Collective meaning:

بۆ واتایا پێکڤەهاتێ چەند پێناسەیەك یێن هاتینە گوتن، کو ل خوارێ دێ هەولدوین، چەند پێناسەیەکان رێزبکەین:

---

[1] گەلەکجاران د ناڤ ژێدەرێن زمانیدا، ئەڤ بابەتە ل بن چەند دەربڕین و زاراڤێن جودا دهێتە بەحسکرن. وەکو: تیۆرا پێکڤەهاتنێ(هەڤالینی یان هاوریێتی)، کۆتێن پێکڤە هاتنی، پێکڤەهاتن، واتایا پێکڤەهاتنێ.

1- لـیچ دبێـژیت: ئـەڤ جـۆرێ واتـایێ ، ژ ئـالییێ گرێـدانا پـەیڤێ ب واتایـا پـەیڤێن دیڤەدهێتـە بجهێنـان، کـو ل گـەل ئەواندهێتـە بکارهینـان، چـونکی ل گـەل یـا هاتییـە گونجان، هەر چەندە هندەك جاران ڕێ دهێتە دان، ل گەل هندەك پەیڤێن دی بهێت یـان ل گـەل بهێتـە گرێـدان. بـۆ نموونـە هـەر دوو پـەیڤێن(handsome) و (pretty) هاوبەشـن د واتایـا گشـتیدا، ئـەوژی جوانییـا دیتنییـە، بـەڵێ ئـەو ژێکجـودادبن ژ ئـالییێ جۆرێن پەیڤێن ل گـەل دهێنـە بکارهینـان یـان د دەوروبـەرێن ئەوانـدا دهێنـە گوتن، کـو ئەو پەیڤێن ل گەل ئەوان پەیڤان دهێن، ئەڤێن ل خوارێنە:

-Pretty(girl, boy, woman, flower, garden, coller, village etc…)
Handsome(boy, man, car, vessal, over, coat, airlinet,
-typewriter etc…)

هەر وەکو چەوا واتایا پێکڤەهاتنێ ل گـەل هـەڤالناڤی دهێت، هەروەسـا ل گـەل کـاران ژی دهێت، کو هندەك کارێن دیـارکری ل گـەل نـاڤێن دیـارکری دهـێن و ل گـەل هنـدەکێن دی نـاهێن، ئـەوژی ژبـەرکو پابەنـدن ب ئەوانڤـە. بـۆ نموونـە هـەر دوو کـارێن(stroll, wander) هاوبەشـن د واتایـا گشـتیدا، ئـەوژی(برێڤەدچـیت یـان ل دوور دزڤرێـت یـان گـــەرێ دکـــەت) بـــەڵێ پـــەیڤا cow ل گـــەل پـــەیڤا (wander)دهێـــت، نـــەکو پەیڤا(strell)(ليتش، 2012، 41).

2- میچـیکو.ك. سـەبارەت پیناسـەیا واتایـا پێکڤـەهاتنێ دبێـژیت: بریتییـە ژ سـەپاندنا کۆتان ل سەر چەوانییا بکارهینانا پەیڤان ب ڕەخ ئێکڤە(نيان عثمان شريف، 2013، 64).

3- (George.w) ل دوور پێناسـەیا واتایـا پێکڤـەهاتنێ دبێـژیت: بریتییـە ژ یاسـایێن پەیڤان، کو بۆ مە دیاردکەن، چەوا پـەیڤ ل گـەل پـەیڤێن دی ب ڕەخ هەڤدووڤـە دهـێن. هەروەسـا بـۆ مـە دیاردکـەت، کـو ئـەو پـەیڤ چێـدبیت ل پـێش یـان ل پـاش پـەیڤێن دی بهێن.

4- د فەرهەنگا(دار العلم للمتلازمات اللفظية)یا(حەسـەن غەزالـە) دا هاتییـە، کـو واتایـا پێکڤـەهاتنێ بریتییـە ژ پـەیڤێن ب ڕەخ هەڤـە، کـو گەلـەك د زمانیـدا دووبـارەدبن و ب شێوەکێ گشتی دیاردکەت، کا چ پـەیڤ ل گـەل پەیڤـەکا دی د زمانیـدا دهێت و بـاراپتر ب

شـێوەکێ بـەدیهی ژ لایـێ ئاخفتنکـەرێن زمـانێ ناوچـەییڤە دهێتـە بکارهینـان(نیان عثمان شریف، 2013، 64-65).

5- میسـباح ل دوور واتایـا پێکڤـەهاتنێ دبێـژیت: واتایـەکا سـەربارا خواسـتییە بـۆ دەربڕینا زمانی ب ڕێکا واتایا دەربڕینێن دی و باراپتر پێڤە دهێتە گرێدان. وەکو:

- دەستەکێ گولان.

- ڕەڤدەکا سەیان(Al-Sulaimaan.M.M,2010,70).

6- نیان عوسمان شـەریف دبێـژیت: واتایـا پێکڤـەهاتنێ بریتییـە ژ پێکڤـەهاتنا پـەیڤێ ل گـەل پەیڤـەکا دی یـان کۆمـەکا پـەیڤێن فەرهـەنگی ئـەوژی ب شـێوەیەکێ ڕەمـەکی، کـو گەلەك د زمانیـدا دووبـارەدبن، کـو د کارهینانێـدا بەربەلاڤـدبن و ئاسـایی دبـن(نیان عثمان شریف، 2013، 66).

7- ستیڤن ئولمان ل دوور ب خۆڤـەگرتنێ یـان واتایـا ب خۆڤـەگرتنێ دبێـژیت: بریتییـە ژ گرێـدانا ئاسـاییا پەیڤـەکێ د زمانیـدا ب پـەیڤێن دییـێن دەستنیشـانکریڤە. دیسـان د پێناسەکا دیـدا دبێـژیت: بریتییـە ژ کارهینانـا دوو یەکـەیێن فەرهـەنگییێن ژێکجودا، کـو بکارهینانا هەر ئێك ژ ئەوان پاراپتر ب یا دویڤەگرێدایە(أحمد دراج، 2015، 113).

8- عەبدولفـەتاح بـەرکاوی سـەبارەت پێناسـەیا واتایـا پێکڤـەهاتنێ دبێـژیت: بریتییـە ژ پێکڤـەهاتنا پێشبینیکری یـان ڕاهاتنـا پـەیڤێ ل گـەل ئـەوان پـەیڤێن دی ئـەوێن ل گـەل ئەوێ پەیڤێ د دەوروبەریدا دهێن دگونجیت(أحمد دراج، 2015، 113).

هەمی نموونە پێکڤەگرێدای یـان هاتنـا ل گـەل ئێك پێـدڤی ناکـەن، ل بـن ڕۆشـنایا واتایـا پێکڤەهاتی بهێنـە شـرۆڤەکرن، بـەلکو چێـدبن هنـدەك ژ ئـەوان بـۆ جـوداهییێن شـێوازی بزڤرن و چێدبیت هندەکێن دی بۆ جوداهییێن هۆشەکی یان چەمکی بزڤرن.

چـەمکێ پێکڤـەهاتنێ ل دەڤ فێرسـی دهێتـە هـژمارتن شـێوەیەك ژ شـێوەییێن پەیوەندییێن ئاسۆیی یێن فەرهەنگی د ناڤبـەرا ڕەگـەزێن نێزیکی ئێکدا، کـو یـا گونجایـە زارافێ پێکهاتە-structure ل سەر بهێتە بکارهینان. هەروەسا فێرسی ددیت، کـو پـەیڤا هەڤال ل گەل پـەیڤا دی، کـو ب بەشـەك ژ واتـا ئـەوێ پەیڤێدهێتـە هـژمارتن. هەروەسـا فێرسـی ئامـاژە ب هنـدێ دا، کـو پێکڤـەهاتن جـەختێ ل سـەر ئێـك جـۆرێ دەوروبـەری دکەت، ئەوژی دەوروبەرێ زمانییە(أحمد دراج، 2015، 113-115).

ئـەڤجا د واتایـا پیکڤەهاتنێـدا، ئـەو گرنگـە بهێتـە گـوتن: کـو هاتنـا هنـدەك پـەیڤان ل دەمێ گەلەك ل گەل ئێك دهێنە بکارهینان، دبیتە هۆیێ هنـدێ، کـو گوتنـا ئێـك ژ ئـەوان پەیڤان داخوازا پەیڤا دی دکەت. وەکو:(بیك و زاڤا، ڕەڤدا گۆرکـان، جەلـەبێ پـەزی، کۆمـا مرۆڤان، ئەسمانێ شین، گورگورا عـەوران، شڕشـڕا ئـاڤێ، زرینـا گوهدرێـژی، ڕەوینـا سـەی، چڕچڕا چیچکان).

ئەگـەر تەماشـەی ئـەڤان نموونـەیێن ل سـەری بکـەین، دێ بیـنین، کـو نابیـت ئـەو سیسـتەمێ پێکڤـەهاتنێ یـان هـەڤالینییێ بهێتـە شـکاندن، ئـەوێ واقعـی ل سـەر زمـانی سەپاندنی، کو بوویە ئەگەرێ دروستکرنا کۆتێن پێکڤـەهاتنێ یـان هـاورێتی. ئـەڤجا هـەر دەمێ ئەڤ کۆتێن هاورێتی هاتنـە شـکاندن، دێ لادان یـان بەزانـدن د کـۆتێ پێکڤەهاتنێـدا دروسـتبیت و دێ ڕێکنەکـەڤتنا واتـایی دروسـت بیـت. هـەروەکو ل دەمـێ زڕیـن ل گـەل سەی بهێت و ڕەوین ل گەل گوهدرێژی بهێت.

پێدڤییـە ئـەوێ چـەندێ بێـژین، کـو ئـەڤ پێکڤەگرێـدانێن ب ڕەخ هەڤـە دهـێن، ب دیمەنەك ژ دیمەنێن گونجانێ د بەرجەستەکرنا زمانیـدا دهێنـە هـژمارتن، ل سـەر ئاسـتێ واتاسازییا هۆشەکی(چەمکی) و خـۆ ئەگـەر واتایـا پێکڤـەهاتنێ وەکـو سـیفەتەکا تایبـەت بهێت بۆ پەیڤین ب تنێ ل گەل ئێك د ڕەوشتێ ئـەوان یـێ ئـەرکی د نـاڤ زمانیـدادهێن. ژ ئالیێەکێ دیڤە بنەمایێ گشتگیرکرنێ د بەرجەستەکرنا زمانیدا هەیە، کو بەرهـەڤی بـۆ پـەیڤێ هەیـە، ل گـەل پـەیڤێن هەمـەجۆر یـان د دەوروبـەرێ ئەوێـدا بهێـت، ئەڤـەژی ژ ئەگەرێ بەرفرەهبوونا سنوورێ ئەوێ یێ ئەرکی یێ جیاوکە(لیتش، 2012، 41-42). ئـەوژی ئەگەر د واتاسازییێدا ڕێك پێ نەهێتە دان، د پراگماتیکێدا ئاساییە و ڕێکـێ ددەتـە ئـەڤێ بەرفرەهییێ. وەکو:

- گۆڤارەکا بێدەنگ.
- خەونەکا ســـۆر.
- بەفرەکا گـــەرم.

ئـەڤ نموونـەیێن ل سـەری ژ لایـێ واتاسـازییێڤە بەزانـدنا واتایـا پێکڤەهاتنێیـە، بـەلێ پراگماتیك ب ڕێکا دەوروبەری دشێت ڕاڤەبکەت و ڕوهنبکەت.

ب شێوەکێ گشتی واتایا پێکڤەهاتنێ ژ لایێ واتاسازییێڤە دابەشدبیتە سەر:

أ- واتایا پێکهاتنێ یا فەکری(یان ئازاد):

ئەڤ جۆرێ پێکهاتنێ بریتییە ژ پێکهاتنا دوو پەیڤان یان پتر، کو د ئێک دەربڕینێدا دەردکەڤیت، بێیکو چ پەیوەندییا پێکهاتنێ د ناڤبەرا ئەوان پیڤاندا هەبیت، کو د ئەڤان پێکهاتناندا ئازادییا ئالوگۆرکرنێ هەیە، ب مەرجەکی پابەندییا دەوروبەرێ واتایی یێ پێکهاتنێ بهێتە کرن(نیان عثمان شریف،2013 ، 74). وەکو:

- خانییێ بلند.
- عەسمانێ بلند.

ب- واتایا پێکهاتنێ یا گرتی یان بەند(یان یا ب رێکوپێک):

ئەڤ جۆرە بریتییە ژ پێکهاتنا دوو پەیڤان یان پتر، کو د دەوروبەریدا ل گەل ئێک دهێنە بکارهینان، کو دبیتە هۆیی دروستکرنا یەکە یان دەربڕینەکا زمانییا کۆتدارکری، ژ لایێ رێزمان و واتاییڤە(ئانکو یا ب زەحمەتە ئالوگۆرن ل گەل پەیڤێن دی بهێتە کرن)(نیان عثمان شریف،2013 ، 74).وەکو:

- کچا جوان.
- کورێ لاو.

فێرس ئاماژەیێ ب دوو جۆرێن پێکهاتنێ ددەت، ئەوژی ئەڤەنە:

أ- پێکهاتنا ئاسایی: ئەڤ جۆرێ پێکهاتنێ یێ ئاساییە ، کو تێدا پێشبینی ب هاتنا پەیڤێ ل گەل پەیڤەکا دی دهێتە کرن. ئەڤ جۆرە د جۆرێنجیاوازێن ئاخڤتنیدا هەیە، وەکو ئەو هەمی نموونەییێن ل سەری هاتینە پەحسکرن.

ب-پیکهاتنا نەئاسایی یان رەوان: ئەڤ جۆرە یی جودایە ژ جۆرێ ئێکێ، کو هاتنا پەیڤان ل گەل ئێک یا ڕەچاڤکری نینە، کو ب ناڤێ پیکهاتنا ڕەوان دهێتە نافکرن، کو هندەک نڤیسەر یان داهێنەرێن دیارکری ئەڤێ پێکهاتنێ دادهێنن(أحمد مختار عمر، 2006، 77).وەکو:

- پێلێن ڕەش.
- بەحرا خوینێ.
- دەریا ئەڤینێ.
- گەمیا خەمان.

- ئەگەرێن دروستبوونا واتایا پێکڤەهاتنێ:

ژێـدەرێ دروسـتکرنا واتایـا پێکڤـەهاتنێ، جیهانـا سـەربۆرییە د ژینگەهـەکا دیارکریدا.ئەڤەیە بڕیارێ ددەت ب پەسەندکرنا پێکڤەهاتنا پەیڤەکی ل گەل پەیڤەکا دی، هەروەسا رەتکرنا پەیڤەکا دی ل گەل ئەوێ پەیڤێ، خۆ بلا چەند واتا یا یەکسان بیت. وەکو نەپەسندکرنا هاتنا پەیڤا (ستەڤل) ل گەل پەیڤا (پەز)ی و پەسەندکرنا هاتنا پەیڤا (گۆڤ) ل گەل پەیڤا(پەز)ی.(أحمد دراج، 2015، 113-114).

ب دیتنا ئێک ژ زانایێن نوی، کو دوو خال بڕیارێ ل سەر چەمك یان تێگەهێ پێکڤەهاتنێ یان هاورێتییێ ددەن، ئەوژی ئەڤەنە:

1- **پەیوەندییێن فەرهەنگی د ناڤبەرا پەیڤێن هەڤال یان هاورێتیدا**

2- **زێدە ئیحتمالییەتا هاتنێ و شیانا پێشبینیکرن یان بۆچوونا هاتنا ژمارەیەك ژ پەیڤان ل گەل ئێك ب شێوەیێ هەڤالینی د دەوروبەریدا.**

- گرنگییێن واتایا پێکڤەهاتنێ:

واتایا پێکڤەهاتنێ چەند گرنگییەك هەنە، ئەوژی ئەڤێن ل خوارێنە:

1- **ڕێکخستنا پەیڤان ب شێوەکی نموونەیی دکەت و ئەڤەژی زانیاریێن گرنگ ل دوور واتایێ ددەت و ئەڤەژی گریمانەیا هەبوونا جۆرێن جیاواز ژ پەیوەندییان د ناڤبەرا پێکڤەهاتن و واتایێدا دکەت.**

2- **واتایا پێکڤەهاتنێ ب ڕاڤەکرنا چەوانییا کارکرنا زمانی د مێشکیداڕادبیت، چونکی نموونەیەکە گرێدایە ب زمانڤانییا دەروونیڤە.**

3-**پەیڤێن پێکڤەهاتی گرنگییەکا تایبەت ل دەڤ دانەرێن فەرهەنگان هەنە، ئەوێن هەولداین ب کۆمکرنا پەیڤان ڕابووین و ئێخستینە د ناڤ فەرهەنگاندا.**

4- **پێدڤیبووونا خۆ د فێربوونا زمانێ بیانیدا چەسپاندیە.**

5- **زانینا واتایا پێکڤەهاتنێ گەلەگ گرنگە د پرۆسێسا وەرگێڕانێدا، ژ بەر هندێ وەرگێڕانێ گرنگی پێدایە**(نیان عثمان شریف، 86-87).

8- **واتایا بابەتی**-Themantic Meaning:

ئەڤ جۆرێ واتایێ،واتایەکا ڤەگوهاستییە ب ڕێکا وروژاندنا شێوازێ ڤیایی، ئەوێ ئاخڤتنکەر یان نڤیسەر نامە یان پەیاما خۆ پێ ڕێکدئێخیت. ئەوژی ب ڕێکا هەلبژارتنێ

د ناڤبەرا پێکهاتاندا، ئەوێن د شیاندا بیت بهێنـه گوتن یـان ب ڕێکا جـەختکرنێ ل سـەر پەیڤەکێ د نـاڤ پێکهاتێـدا، ئـەوژی ب ڕێکا بکارهینانـا هێـزێ، کـو دبیتـه پـەیڤا سـەنتەر-focusد ناڤ پێکهاتێدا یان ب ڕێکا بکارهینانا پەیڤێن بۆ دووپـاتکرنێ دهـێن(لیتش، 2012، 44). وەکو پەیڤێن بۆ سویندخوارنێ دهێن(ب خودێ، وەلاهی)...هتد.

هەروەسـا واتـا د ناڤبـەرا ڕستەیا بکـەر دیـار و ڕستـەیا بکـەر نـەدیار ژێـدا دهێتـه گوهۆڕین، کو هـەر ئێـك ژ ئـەوان بەهایـەکێ گەهانـدنێ یـێ جیـاواز هەیـه، ئـەوژی ژ بـەر دەوروبەرێن جودانه، ئەوێن هەر ئێك ژ ئەوان تێدا دهێتـه گـوتن، هـەر چـەندە ئـەو هـەر دوو ڕستە د ئێك واتایا گشتیدا دزڤرن(لیتش، 2012، 44). وەکو:

- من خانی هەڕفاند.(ڕستەیا بکەر دیار)
- خانی هاتە هەرفاندن.(رستەیا بکەر نەدیار)

ل دوماهیکێ پێدڤییە ئەوێ چەندێ بێژین، کو د شیاندایە ب دوو شـێوەیان یـان پـتر ژ پێکهاتـان دەربڕینـێ ژ ئێـك واتـایێ بکـەین، هـەر چـەندە ئێـك واتـا د ناڤبـەرا ئەوانـدا هەیە، بەڵێ کاریگەرییا ئەوان یا گەهاندنێ تا ڕادەیەکی ژێکجودانە و هـەر ئێـك ژ ئـەوان د دەوروبـەرێ ئـەوان یـێ تایبەتـدا دهێتـه گـوتن. هـەر وەکـو د ئـەڤان ڕستەیێن ل خوارێـدا دیاردبیت:

1- ماسی د ئاڤێدا دژیت.
2- د ئاڤێدا ماسی دژیت.

دڕستەیا ئێکێدا بـۆ ئاخڤتنکـەری گـرنگترە بەحسێ (ماسـی)یـێ بکـەت، بـەڵێ د ڕسـتەیا دووێدا بۆ ئاخڤتنکەری گرنگە بەحسێ (د ئاڤێدا) بکەت، لـەورا د ڕسـتەیا (1)دا جـەخت ل سـەر پـەیڤا(ماسـی) کریـە و د ڕسـتەیا(2)دا جـەخت ل سـەر گرێیـا هـەڤالکارێ جهـی(د ئاڤێدا) کریە.

9- **واتایا هەڤبەند**-Associative Meaning:

ئـەڤ جـۆرێ واتـایێ، بریتییـە ژ ئـەوان واتـایێن گرێـدای ب پـەیڤا بکارهاتیڤـە. دەسـتەیێن جیاواز ژ خـەلکی ئامـاژە و گرێـدانێن جـودا یـێن گرێـدای ب پەیڤێڤـە هەنـە. بـۆ نموونـە پەیڤەکا وەکو (شرەنقە-needle) چێدبیت ئەڤ واتایە پێڤە بهێنە گرێدان:(ئـێش و ژانـو

خـــوین...هتـــد). ئـــەڤ هەڤبەندکرنـــە ژ کەســـەکی بـــۆ کەســـەکێ دی دهێتـــە گوهـۆڕین(G,2006,100Yule.). دیسان پـەیڤا مامۆستا، ئـەڤ پەیڤـە یـان واتایـە پێڤـە د بەندن، ئەوژی ئەڤەنە:(خواندن، قوتابخانە، قوتابی، ئەزموون...هتد.)

خولی سەبارەت ئەڤی جۆرێ واتـایێ دبێژیت: واتایـا هەڤبەنـد بریتییـە ژ ئـەوان هـەمی تشت و تێگەهان ئەوێن د مێشکێ کەسـیدا ئامـادەدبن، ل دەمـێ پەیڤـەکێ دخوینیـت یـان گوهلێدبیت. بـۆ نموونـە ل دەمـێ مرۆڤی گـوھ ل پـەیڤا (شـەڤ)دبیـت، ڕەنگـە د مێشکێ مرۆڤیـدا ڕۆژ، بێهنڤـەدان، بێـدەنگی، سـتێر و هـەیڤ ئامـادەبن. ئەڤـە هـەمی دبنـە واتایـا هەڤبەند بۆ پەیڤا (شەڤ)(محمد علي الخولي، 1982، 25).

لـیچ دبێـژیت: واتایـا هەڤبەنـد بریتییـە ژ ئـەوی جـۆرێ واتـایێ، کـو ب ڕێکخسـتنا هۆکارێن هەمەجۆر ڕادبیـت، کـو یـا ب زەحمەتـە بهێتـە کێشان یـان پیڤـان، ئـەڤجا ژ بـەر هندێ یا ب زەحمەتە ب شێوەکێ سیستیماتیکی ڤەکۆلین لـێ بهێتـە کـرن، ب تنـێ ب ڕێکا ئـالاڤێن ئامـاری نـەبیت. دیسان جێگیربوونـا ئـەوێ کێمتـرە ژ واتایـا هۆشـەکی و ل دویـڤ شارەزاییا کەسی یان ئاخڤتنکەری هەمەجۆر دبیت(لیتش، 2012، 43).

هەر چەندە ئەڤ جۆرە ژ کەسـەکی بـۆ کەسـەکێ دی دهێتـە گوهـۆڕین، بـەلێ ل گـەل هندێ ب ڕێکەك ژ ڕێکێن پیڤانا واتایێ دهێتە هژمارتن(بنێرە: پیڤانا واتایێ)

10- **واتایـا مەبەسـتدار و اتایـا راڤـەکری**- Intended and Interpreted Meaning:

لـیچ ئـەڤان هـەر دوو جـۆرێن واتـایێ ب ئـەڤی ڕەنگی ژێکجودادکـەت. ب دیتنـا ئـەوی واتایـا مەبەسـتدار Intended Meaning، ئـەو جـۆرێ واتاییـە ئـەوا د مێشـکی ئاخڤتنکەریدا دزڤریت، ل دەمـێ پەیاما خۆ یان نامـەیا خـۆ دادرێـژیت؛ بـەلێ ل دوور واتایـا ڕاڤـەکرنێInterpreted Meaningدبێـژیت: ئـەڤ جـۆرێ واتـایێ، بریتییـە ژ واتایـا ئاخڤتنکەری بۆ مێشکی گوهـداری، ئـەوژی ل دەمـێ نامـەیا ئاخڤتنکـەری وەردگریـت(لیتش، 2012، 46).

11- **واتـایا دەربڕینێ**-Expressive Meaning:

ئـەڤ جـۆرێ واتـایێ بریتییـە ژ دەربڕینـەکا نەڕاسـتەوخۆ ژ هەسـت و سـۆز و هەلسەنگاندن و هەلویستێن کەسایەتی(سبستیان لوبنر، 2011، 102).

ل دەمێ مرۆڤ تشتەکی دبێژیت، ئەڤە دبیتە دەربڕین ژ هەست و سۆزان یان بیر و بۆچوونان یان هەلویستێن کەسی. ل دەمێ (سارە) دبێژیت: "سەی کراسی من یێ شین دڕاند" چێدبیت گریمانا هندێ بهێتە کرن، کو ئەو یا ب تۆرەیی یان بێزاریی یان بێئومێدی دبێژیت، بەلێ یا ئاساییە ژی ئەو ڕستە ب شێوەکی بابەتی، بێ لایەنی، کو چ سۆز و دەربڕین ژ هەستێن دی تێدا نەبیت بهێتە گوتن. وەکو شانازی یان سڤکایەتی یان دلخۆشی و چێدبیت ب جوانی یان ب کرێتی بهێتە گوتن و بلەز یان ب هێدی بهێتە گوتن، ئانکو ب دەنگەکێ بلند یان نزم بهێتە گوتن. چێدبیت ئەڤ هەمی شیانێن دروستکرنا گوتنێ دەربڕین بیت ژ هەست و سۆزێن سارەیێ و هەلویستێ ئەوێ ژ سەی، خۆ ئەگەر سارە ئەڤێ ڕستەیێ ب بێ لایەنی ژی بێژیت، ل ئەوی دەمی دێ بەرژەنگێن خۆیەتییێن دیارکری ژێ دیاربن، ئەوژی ژ ئالییێ هەلبژارتنا پەیڤا(دڕاند)، دیسان ژ ئالییێ نافکرنا سەی ب سەی بێیکو هینانا نافێ ئەوی، هەروەسا ژ ئالییێ هندێڤە، کو بابەتی بۆ خودانا سەی بهێتە گوتن...هتد، ب ئەڤێ واتایێ هەر گوتنەك ب ئاگایی یان بێ ئاگایی دیسان بۆ دەربڕینکرن ژ هەست و هەلویست و هەلسەنگاندنێن تایبەت دهێتە بکارهینان(سبستیان لوبنر، 2011، 95).

جۆن لاینر دەربارەی ئەڤی جۆرێ واتایێ دبێژیت: واتایا دەربڕینی، ئەو جۆری واتاییێە ئەوا ئاخڤتنکەر ب ڕێکا ئەوێ دەربڕینێ ژ بۆچوون و دیتن و هەست و سۆزین خۆ دکەت و ئەڤ واتایە دکەڤیتە د ناڤ سنووڕێ شیوازگەری و پراگماتیکێدا (Lyons.J, 1995, 44).

میسباح د پێناسەکرنا واتایا دەربڕینیدا دبێژیت: واتایا دەربڕینێبەشەکە ژ واتایا فەرهەنگی، کو کاریگەرییێ ل سەر ئەڤان تەوەرێن واتایێ دکەت:(دەربڕینێن دیارکری و جورێ واتایا پەیڤێ و دەربڕینێن سەربەخۆ ژ دەوربەرێ گوتنێ.) جۆرێ بەربەلافتر ئەوژی پەیڤێن ب کارهاتینە بۆ ئەنجامدانا دەربڕینێ ژ هەست و سۆزان. وەکو: oh, wo...هتد.

هەروەسا میسباح دیاردکەت، کو هەست و سۆز ب دوو ڕێکان دەربڕین ژێ دهێتە کرن، ئەوژی ئەڤەنە:

أ- ب شێوەکی خۆیەتی و ڕاستەوخۆ، ئەوژی ب ڕێکا ئالافێن دەربڕینێ.

ب- ب شێوەکی بابەتی ب ڕێکا دروستکرنا ڕستەیین خودان واتایێن وەسفی. بۆ نموونە جوداهی د ناڤبەرا (ouch) و(that hurts - ئەڤە ب ژانە)دا ئەوە، کو (that - hurts ئەڤە ب ژانە)ڕستەیەکە، کو خودان واتایەکا وەسفییا ڕێکخستییە، کو ژ هزرەکێ پێکدهێت، ئەوژی ئەوە، کو ئەڤە یا ب ژانە، بەلێ(ouch - ب واتایا ئیشانەکا ژنشکەکێڤە دهێت) و د شیاندایە بەرسڤی ل سەر ئەوێ ڕستەیێ بدەین ب گوتنا: (really – ڕاستە)یان ب دەربڕینا:(That is bad– ئەڤە یا خرابە) (Al-Sulaimaan.M.M,2010,71).

12- **واتایا جڤاکی**-Social Meaning:

ئەڤ جۆرێ واتایێ ئاماژەیێ ب پەیوەندییێن جڤاکی و ب دەستڤەهینانا کارلێکرنین جڤاکییێن بژارە ددەت. دانوستاندنێن کارلێکرنا جڤاکی، ئانکو چالاکییێن هەڤپشک، کو ب ڕێکا هەڤکاری ل گەل هاوبەشێن دی ل دویڤ یاسایێن جڤاکییێن دیارکری ب دەستڤە دهێت و هەر گوتنا زمانی بۆ کەسێن دی د تۆرا جڤاکییا پێشکێشکریدا دهێتە ڕاڤەکرن، کو ئەوژی کریارا پەیوەندیکرنێیە، ئەڤجا ژ بەر هندێ ئاخڤتن بەردەوام ئەرکەکێ جڤاکییە و مرۆڤ دشێت بێژیت زمان ب پلەیا ئێکێ، ئەرکەکێ جڤاکییە و ئەڤ گوتنە یا جیاواز نابیت ژ ئەوێ گوتنا دبێژیت، زمان د بنەرەتدا ڕێکا پەیوەندیکرنێیە، ل دەمێ ئەم ب کریارا پەیوەندیکرنێ ڕادبین، ئانکو ل دەمێ زانیاریێەکێ دگەهینیت، ئەڤە ب ڕاستەخۆیی بەشەکێ گرنگە ژ کارلێکرنا جڤاکی(سبستیان لوبنر، 2011، 85).

ب دیتنا گەلەك ژ زانیێن واتاسازییێ، یا ڕوهن و ب سانەهی نینە، جوداهی د ناڤبەرا واتایا جڤاکی و واتایا دەربڕیدا بهێتە کرن، بەلێ ل گەل هندێ ژێکجوداکرنا ئەوان یا ب زەحمەت نینە، د واتایا جڤاکیدا واتایا پەیڤێن جڤاکی ژ ئالییێ یاسایان ژ بۆ پراکتیزکرنا کارلێکرنا جڤاکیدهێنە دیارکرن. ئەڤ یاسایە جەختێ ل سەر ئەوی بارودۆخی دکەت ئەوێ د چارچۆڤێ ئەویدا ئەڤ پەیڤ و ڕێژەیە دهێنە بکارهینان. وەکو بکارهینانا پەیڤێن تایبەت ب ڕویێن سوپاسیکرن و لێبورین خواستن و پیرۆزباهیکرن و خواترخواستن و شێوازێن فەرمی و نەفەرمی و دەربڕینێن زمانخۆشی. وەکو ئەز شەرم ژ تە دکەم، سەرچاڤان، تۆ ژ هندێ مەزنتری، ما ئەگەر ئەز بۆ تە نەکەم

...هتد. پێچەوانەی ئەڤێ چەندێ دەربڕینێن یاسایێن دی ئەوێن گرێدای ب هەلکەڤتا خۆیەتی نەکو هەلکەڤتا جڤاکی دچنە د ناڤ واتایا دەربڕیدا. ئەڤجا پەیڤین تایبەت ب سوپاسیکرن و لێبورین خواستن...هتد ناچنە د ناڤ واتایا دەربڕیدا، ژ بەرکو ئەو نەخودان هەست و سۆرزێن ڕاستەقینەینە، بەلکو پەیوەندییەکا جڤاکی هەنە (سبستیان لوبنر، 2011، 110-103).

کریستال ل دوور واتایا جڤاکی دبێژیت: د واتایا جڤاکیدا هەلبژارتنا ڕستەیێ چێدبیت ڕاستەوخۆ کارتێکرنێ ل سەر پەیوەندییا جڤاکی د ناڤبەرا ئاخڤتنکەری و گوهداریدا بکەت و ب ئەڤی ڕەنگی ئەو دەربڕینێن دهێنە ڤەگوهاستن، کو ڕێز و ڕەق و توندی...هتد تێدا هەنە و ئەڤەژی کاریگەرییێ ل بارودۆخ و ڕۆلێ مرۆڤی د جڤاکیدا دکەت(Crystal.D,1997,107).

میسباح سەبارەت واتایا جڤاکی دبێژیت: ئەڤ جۆرێ واتایێ ئاماژەیێ ددەتە پەیوەندییێن جڤاکی و کارئەنجامدانێ بۆ کارێن جڤاکی و ئەڤ واتایە بەشەکە ژ واتایا فەرهەنگییا پەیڤێن دیارکری و دەربڕین و پێکهاتێن ڕێزمانی. ئەڤجا هەبوونا هەر دەربڕینەکێ د واتایا جڤاکیدا، ئەو یا سەربەخۆیە ژ دەوروبەرێ دیارکری بۆ گوتنێ و ئەڤە بەشەکە ژ واتایا دەربڕینی. وەکو:Hi .hello... هتد (Al-Sulaimaan.M.M,2010,69).

13- واتایا ڤەهاندنێ-Prosodic Meaning:

ئەڤ جۆرە پەیوەندە ب ڕێکا ڕستە پێ هاتییە گوتن، ئەوژی ب ڕێکا بکارهینانا کێشناسییا زمانی، کو ب ئەڤێ چەندێ د شیاندایە واتا پێ بهێتە گوهۆرین. بۆ نموونە هەر گوهۆرینەکا هەستپێکری د دووپاتکرنێدا بهێتە کرن، دبیتە هۆیێ هندێ ڕستە ب ڕەنگەکێ ئاشکەراتر بهێتە ڕاڤەکرن. ڤەهاندنا زمانی بۆ مە دیاردکەت، کا د شیاندایە کیژ زانیاری د ڕستەیێدا بهێتە دان و کیژ زانیارییان واتایەکا تایبەت هەیە و ئەولەویەت و بەرایی دایێ(Crystal.D,1997,107). ئانکو پێکهاتە مفای ژ ئەڤی جۆرێ واتایێ دبینیت ژ بۆ ژێکجوداکرنێ د ناڤبەرا ئەوێ زانیاریییێدا ئەوا گوهدار دزانیت و زانیاریا گوهدار نەزانیت. ئەڤەژی زێدەتر ب ڕێکا فۆنیمێن نەکەرتی ژئێك دهێنە جوداکرن.

14- **واتایا رێزمانی**-Gramatical Meaning:

ئەڤ واتایە گرێدای ئەوێ بیرۆکێیە، کو ئەو کاتیگۆر یان پـۆلێن رێزمـانی ئـەوێن ژلایێ شرۆڤەکرنا رێزمانیڤە هاتینە دانان یان دروستکرن، د شـیاندایە ژ ئـالییێ واتاییڤـە بهێنە شرۆڤەکرن(Crystal.D,1997,107). بۆ نموونـە هـەتا ڕستەیەك ژ لایـێ رێزمانیڤـە یـا دروسـت بیـت، دڤێـت رۆلـێن واتـایی ل سـەر پـەیرەو ببـن. بـۆ نموونـە:کارێ(مراربـوو) پێدڤی ب ئێك رۆڵی هەیـە، ئـەوژی (کارتێکراو)ە و نابیـت ژ رۆڵەلـەکی زێـدەتر هـەبیت، چونکی کارێ ڕستەیی تێنەپەرە. ب ئەڤی ڕەنگی ل خوارێ:

- کوتر مراربوو.

- *من کوتر مراربوو.

هنـدەك زمانڤـان د پێناسـەکرنا واتایـا رێزمانیـدا دبێـژن، واتایـا رێزمـانی ئـەو واتایـە ئەوا ، ل دەمێ ڕسـتە ژ لایـێ سینتاکسـێڤە دهێتـە شـرۆڤەکرنب دەسـتڤە دهێـت. ئـانکو ل دەمـێ (بکـەر، بـەرکار و کـار) د نـاڤ ڕسـتەییدا دهێنـە دەستنیشـانکرن، واتایـا رێزمـانی ب دەستڤەدهێت.

-ئازادی دیوار بۆیاغکر.(بکەر+بەرکار+کار).

خولی د پێناسەکرنا واتایـا رێزمانیـدا دبێـژیت: واتایـا رێزمـانی ژ رێزبوونـا پـەیڤان و پاشگرێن مۆرفۆلۆجی و پەیڤێن ئـەرکی دهێتـە وەرگـرتن و دبێـژیت ئـەڤ جـۆرێ واتـایێ بەشەکە ژ واتایـا ڕسـتەیی، ئـەواکو ژ واتایـا پـەیڤێ و واتایـا رێزمـانی پێکدهێت(محمد علي الخولي، 1982، 111).

د فەرهەنگا(معجم المصطلحات اللغوية)دا هاتییە، کو واتایا رێزمـانی بریتییـە ژ واتایـا پـەیڤێ د پێکهاتێـدا، ئـانکو د کارهینانـا زمانیـدا، پێچـەوانەی واتایـا فەرهـەنگییا ڕووت و ئەڤ واتایە واتایەکا ڕاستەقینەیە، ئانکو یا دویر نینە ژ پێکهاتەییێ(رمزي منير بعلبكي، 1990، 218).

15- **واتایا پراگماتیکی**- PragmaticMeaning:

واتایا پراگماتیکی بریتییە ژ ئەوێ واتایێ، ئـەوا ل دەمـێ ئـەرك ب رێکا ڕسـتەیێ د نـاڤ گوتـارێ یـان ئاخڤتنێـدا ب دەسـتڤە دهێـت(Crystal.D,1997,107)، کـو ئەڤـەژی ئـەوێ

چەندێ دگەهینیت، کو ئەرك یان واتایا ڕستەیێ د کارهینانێدا ب دەستڤەدهێت. بۆ نموونە:

- **دیوار بگوهن**.

ئەڤ ڕستەیە ڕستەیەکا ڕاگەهاندنە، بەڵێ ب ڕێکا بکارهینانێ دشێت ببیتە ئاگەهدارکرن یان تونج یان هەر کردەیەکا دی، کو ئەڤە دبنە واتا و ئەرکێن ئەوێ ڕستەیێ د ناڤ کارهینان و دەوروبەریدا.

ژ هەژییە بیژین، کو واتایا پراگماتیکی، هەمی واتایێن دەربڕینێ و هەڤبەند و جڤاکی...هتد ب خۆڤە دگریت.

16- **واتایا ڤەگەڕانێ**-Denotative Meaning:

ئەڤ جۆرێ واتایێ جەختێ ل ئەوێ پەیوەندییا د ناڤبەرا زمان و (تشتێن ژدەرڤەی زمانی و ڕویدانان یان حالەت یان بارودۆخەکێ دیارکری)دا دکەت (Crystal.D,1992,248). ئانکو د ڤێرێدا زمان دەربڕینێ ژ ڕەخ و دۆرێن خۆ دکەت.

خولی ل دوور ئەڤی جۆرێ واتایێ دبێژیت: واتایا ڤەگەڕانێ بریتییە ژ ئەوێ پەیوەندییا د ناڤبەرا پەیڤ و ئەوا پەیڤ ئاماژەیێ پێدکەت، ژ تشت یان کەس یان سیفەتەکی یان ڕویدانەکێ ژدەرڤەی سیستەمێ زمانی و ئەڤەژی واتایا پەیڤێیە، کو هەمی ئاخڤتنکەرێن زمانی تێدگەهن(محمد علي الخولي، 1982، 68-69).

17- **واتایا دەوروبەری**- Contextual Meaning:

هندەك جاران د پێناسەکرنا ئەڤی جۆرێ واتایێدا پەنا بۆ دەوروبەرێ زمانی دهێتە برن. ئەوژی ل دەمێ واتایا دەوروبەری دهێتە پێناسەکرن، بریتییە ژ ئەوان پەیڤێن ل ڕەخ و دۆرێن پەیڤەکا دیارکری دهێن و هاریکارییێ د ڕوهنکرنا واتایا ئەوێ پەیڤێدا دکەن؛ بەڵێ یا باو و بەربەلاڤتر ئەوە، کو واتایا دەوروبەری زێدەتر مەبەست پێ ئەو واتایە ئەوا ب ڕێکا دەوروبەرێ ژ دەرڤەی زمانی ب دەستڤە دهێت.

ب دیتنا کریستالێئەڤ جۆرێ واتایێ بریتییە ژ کاریگەرییا فاکتەرێن ژدەرڤەی زمانی ل سەر زمانی و ئەڤەژی کاریگەرییێ ل تێگەهشتن و درککرن و ڕاڤەکرنا زمانی

دکەت(Crystal.D,1992,248).ئانکو دەوروبەر پیڤەرە بۆ تێگەهشتن و ڕافەکرنا تەماما ڕستەیێ یان هەر یەکەیەکا دییا واتایی. بۆ نموونە ئەڤ ڕستە:(تۆ دێ ئەوی بینی.) ل دویف دەوروبەری دشێت ب واتایا گەفکرنێ بهێت.

ب دیتنا بەعلەبەکی، واتایا دەوروبەر، ئەو واتایە ئەوا نواندنا ئەوێ پەیوەندییا د ناڤبەرا زمان و دەوروبەرێ باردا دکەت، ل ئەوی دەمی پەیڤێ دێ واتایەکا دەوروبەری هەبیت، ئەوژی ل دەمێ دەوروبەرێ ڕویدانێ کاریگەری ل سەر تێگەهشتنا ئەوێ هەبیت. ئانکو واتایا فەرهەنگی ژ دەوروبەرەکی بۆ ئیکێ دی دهێتە گوهۆڕین، هەروەسا دمینیتە ل سەر ئەوێ پەیوەندییا د ناڤبەرا ئاخڤتنکەر و گوهداریدا هەی(رمزي منير بعلبكي، 1990، 120). بۆ نموونە پەیڤا (فیل) ل دویف دەوروبەری دشێت بیتە(مرۆڤ)، ئەوژی ل دەمێ تۆ پەسنا زیرەکییا کەسەکێ خودان شیان و بهێز بکەی و بێژی: ئەو چ فیل بوو.

18- **واتایا لۆجیکی**- Logical Meaning :

د ڤێرێدا واتایا ڕستەیێ دهێتە دەستنیشانکرن، ئەوژی ب ڕێکا کۆمەك ژ ئاماژەکارییێن لۆجیکی. وەکو پێکهاتە و دویڤچوونێ(Downes.s,2009,1).

مەبەست ژ واتایا لۆجیکی، واتایا بۆ هاتییە دانان یان واتایا پەیڤانە، ژبەر هندێ دهێتە گوتن، واتایا لۆجیکی تێگەهشتنا واتاییێیە ب ڕێکا پەیڤان(عبدالقادر عبدالجليل، 2006، 255).

لۆجیکناس بۆ هندێ دچن و جەختێ ل سەر ئەوێ چەندێ دکەن، کو یاسایێن لۆجیکی نواندنا ڕەگەزێن واتایێ د بەیاناتێن لۆجیکیدا دکەن، ئەوێن تشتێن بەرعاقل تێدا دیاردبن- (مەدلول ب ڕێکا گوتنێ)- ئەوژی ژ ئالییێ هەبوونا ئەوێ بۆ لایەنێن شیانێ ل سەر فەدیتن و دیارکرنا واتایێ(عبدالقادر عبدالجليل، 2006، 255).

د باوەرا لۆجیکناساندا: یاسایا لۆجیکی = یاسایا پەیڤان و ژ کاکل و کرۆکی ئەڤێ هزرێ، ئەڤ سێیانییا تشتان(ناڤ، کار، ئامراز) هاتە بەرهەمهینان.

- ناڤ: ئەو پەیڤا تاکە ئەوا ئاماژەیێ ب واتایێ ددەت و ژ دیارکرنا دەمێیا ڤالایە.
- کار: ئەڤەژی ئاماژەیێ ب واتایێ ددەت، بەلێ ل ڤێرێ دەم تێدا هەیە، بەرۆڤاژی ناڤی.
- ئامراز: ئالافێ پێکڤەگرێدانێیە(عبدالقادر عبدالجليل، 2006، 255).

لۆجیکناس ل ئەڤێ چەندێ ڕانەوەستان، بەلکو زێدە ل سەر پەیڤێن سادە و نەسادە ئاخڤتن و ئەو پەیوەندییا پەیڤان ب بەرمەعقولیەتێڤە دبەت دیارکرن و هەروەسا ڕادەیێ واتایێ د چارچۆچەڤەیێ دال یان فۆرمی و سروشتێ ئەویدا؛ ئانکو وەسا دیارە، کو خالا پێگڤە گرێدانێ د ناڤبەرا تێگەهێن هۆشەکی و کاریگەرییا ئەوێ ل سەر تێگەهشتنا دیاردەیا زمانیدا هەیە. هەروەسا ب شێوەکێ هویر ل سەر دووانییا دال و مەدلولێ ئاخڤتن. ل سەر ئەوی بنەمای د ڤەکۆلینا واتایێداخالا دەستپێکرنێیە و ب درێژی ل سەر ئەوێ مشتومۆرا ل سەر ئەڤێ دووانییێ هەی ئاخڤتن و وەسا بۆ چوون، کو مێشك(عقل) د ئەڤێ هاوکێشێدا یێ ب زەحمەتە، کو خالا هەڤپشکا گشتییە د ناڤبەرا سنووری دال و مەدلولێدا(عبدالقادر عبدالجلیل، 2006، 255-256).

دال د دیتنا لۆجیکناساندا، دوو لایەنێن هەین، ئەوژی: هەبوونا ژدەرڤە و ڕەنگڤەدانا ژناڤدایە. هەروەسا لۆجیکناس هەولا هندێ دکەن، بگەهنە ئەوێ دیتنا هزرییا گشتگیر د دروستکرنا یاسایێن لۆجیکێدا، داکو بشێن مەدلولی کونترۆل و زەبتبکەن(عبدالقادر عبدالجلیل، 2006، 256).

ب دیتنا دەراجی واتایا لۆجیکی- کو ئەو ب واتایا عەقلی ژی ناڤدکەت-، بریتییە ژ ئامادەبوونا واتایەکا نەئامادەبووی ب ڕێکا ڕاستییەکا ئامادەبووی. بۆ نموونە ڕاستییێن ئامادەبووی. وەکو: دویکێل، دەنگێ عەوران و دیتنا بریسیان. واتایێن نەئامادەبووی بریتینە ژ: ئاگر، کەڤتنا باران و بەفرێ. کو د ئەڤێ واتایێدا د شیانا عەقلیدا هەیە ب ڕێکا ئەوی بگەهیتە تێگەهشتنا سروشتێ د ناڤبەرا دال و مەدلولیدا. وەکو پەیوەندییا د ناڤبەرا ئەگەر و ئەنجامیدا. وەکو پەیوەندییا د ناڤبەرا دیتنا دویکێلێ و دەرئەنجامکرنا واتایا ئەوێ ل سەر ئاگری(احمد دراج، 48، 2015- 49).

19- **واتایا پۆزیتڤ**-Positive Meaning:

ئەڤ جۆرێ واتایێ بریتییە ژ ئەوێ واتایا ڕستە ددەت، کو چێدبیت جەخت ل ڕاستییا ئەوێ یان نەڕاستییا ئەوێ ب شێوەکێ کارەکی بهێتەکرن.

20- **واتایا واتاسازی**-Semantical Meaning:

د ڤێرێدا واتا یا ڕاستەقینەیە یان ڕاستە. بۆ نموونە: ڕستەیا (بەفر یا سپییە.) دێ یا ڕاست بیت، ئەگەر بەفر یا سپی بیت.

21- **واتایا میتافۆری**-Metaphorical Meaning:

ئەڤ جۆرێ واتایێ ب ڕێکا مەجازێ دهێتە دەستنیشانکرن، نەکو ب ڕێکا وروژاندنەکا **فعلی** (Downes.s,2009, 2).

ئەڤ جۆرێ واتایێ بریتییە ژ واتایا نەحەرفییا پەیڤ و دەربڕینان. د ئەڤی بواریدا، خولی دبێژیت: (واتایا میتافۆری بریتییە ژ ئەوێ واتایا پەیڤێ، ئەوا جودا ژ واتایا حەرفی)(محمد علي الخولي، 1982، 168).بۆ نموونە وەکو ل دەمێ (گول) بۆ کچێ بهیتە بکارهینان (گۆرگ) ژی بۆ مرۆڤێ درندە بهێتە خواستن و بکارهینان

22- **واتایا ئەرکی**-Functional Meaning:

د ئەڤی جۆرێ واتایێدا ڕستە واتایا ئەوێ چەندێ ددەت، ئەوا پێخەمەت ئەوێ هاتییە بکارهینان. بۆ نموونە ڕستەیا هەوالدان دشێت بیتە ئاموژگاری ل دویڤ ئەوی جهێ ڕستە تێدا هاتییە بکارهینان. وەکو:(ئەو مرۆڤە یێ نەخۆشە.)

23- **واتایا حەرفی**-Literal Meaning:

د ڤێرێدا ئەو واتا دهێتە گەهاندن و گوتن. پشت ب واتایا فەرهەنگییا پەیڤان دبەستیت (بنیڕە واتایا چەمکی) (Downes.s,2009,1-2).

ب دیتنا بەعلەبەکی واتایا حەرفی بریتییە ژ ئەوێ واتایێ ئەوا پشت ب واتایا نەمیتافۆرییا پەیڤان یان دەربڕینان دبەستیت(رمزي منير بعلبكي، 1990، 290).

ب دیتنا میسباحی واتایا حەرفی، ئەوواتایا تەقلیدییە، ئەوا بۆ دەربڕینا زمانی دزڤریت و ئەڤ جۆرێ واتایێ ژ پەیڤ و پێکهاتا سینتاکسییا دەربڕینا زمانی دهێتە بەرهەمهینان. د ئەڤی جۆرێ واتایێدا ئاخڤتنکەر ب ڕێکەکا ڕوهن و بێ لاینگری دئاخڤیت و هەمی کەس ب سانەهی تێدگەهن، چونکی پشت ب واتایا حەرفییا پەیڤ و پێکهاتێ دهێتە بەستن(Al-Sulaimaan.M.M,2010,68). بۆ نموونە واتایا حەرفییا ڕستەیا:(نیرۆژ یا سارە.)، ئەوە، کو نیرۆژ یا گەرم نینە .

24- **واتایا نەحەرفی**-Non-Literal Meaning:

ئەو واتایا بەرزەیە، کو دهێتە وەسفکرن ب رێکا ب کارهینانا زارافێن لۆجیکییێن مەجاز و سڤکایەتپێکرن و میتۆنۆمییێ ... هتد. وەکو ل دەمێ بهێتە گوتن: دەم ژ زێڕییە.

25- **واتایا گەهاندنێ**-Communicative Meaning:

بریتییە ژ واتایا گوتنێ وەکو کردەیەکا گەهاندنێ د بارودۆخەکێ جڤاکییێ دهێتە دان. ئەڤەژی ژ ژدەرڤەی مەودایێ واتاسازییێدایە، سەرەرای هندێ دبیتە کاکلا ڤەکۆلینێ د پراگاتیکێدا و ئەڤەژی سەرەدەرییێ ل گەل تیۆرا کردەیێن ئاخڤتنێ دکەت.

26-**واتایا ئاخڤتنکەری**-SpeakerMeaning:

ئەڤەژی بریتییە ژ ئەوێ واتایا ئاخڤتنکەری مەبەست بیت، ئانکو ئەو واتایە ئەوا ئاخڤتنکەری دڤێت بگەهینیت یان ڤەبگوهێزیت ل دەمێ دئاخڤیت. ئەڤ واتایە پاکانەکرن(سەرگەرمکرن) و سەرزەنشکرن و ستایش و سڤکایەتی و ڤیانێ...هتد ب خۆڤەدگریت. دیسان ئەڤ واتایە ل دەڤ فەیلەسۆف گرایسی دبیتە واتایا نەسروشتی(Al-Sulaimaan.M.M,2010,65).

27- **واتایا پێشگریمانەیی**-Propsitional Meaning:

ئەڤە بریتییە ژ ڕافەکرنا واتایا ڕستەیێ ب رێکا بکارهینانا هزرێن دارشتی ژ فەلسەفە و لۆجیکێ. بۆ نموونە ڕستەیەکا وەکو:(ئەگەر ئەو هاتبا دا هێتە گوشتن.)، کەواتە واتایا پێشگریمانەیێ ئەوە: هێشتا ئەو نەهاتییە کوشتن.

28- **واتایا ئاشکەرا و واتایا ڤەشارتی:**

أ- **واتایا ئاشکەرا**- Explicit Meaning:

ئەڤ جۆرێ واتایێ ئاماژەیی ددەتە زانیارییێن دەربڕی ب ڕەنگەکێ ئاشکەرا، ئەوژی ب رێکا واژەیێن زمانی و شیوەییێن ڕێزمانی و ئەڤ جۆری واتایێ بەشەکە ژ واتایا سەرفە یا دەربڕینا زمانی یان فۆرمێ زمانی.

ب- واتایا نەئاشکەرا(ڤەشارتی) -ImplictMeaning :

ئەڤ جۆرێ واتایێ ئاماژەیێ ددەتە زانیارییان، لێ زانیاری بەشەکن ژ گەهاندنا تەمام یان گشتی، ئەواکو نڤێسەری یان ئاخڤتنکەری مەبەست بیت. ئانکو د ئەڤێ واتاییدا مەبەست یا ل پشت واتایێن فەرهەنگی و ئاشکەرایێن پەیڤان هەی(Al-Sulaimaan.M.M,2010, 67 **).**

ل ڤێرێ دێ هەولدەین جوداهییێ د ناڤبەرا واتایا ئاشکەرا و واتایا ڤەشارتیدا دیاربکەین. واتایا ئاشکەرا واتایەکا دەربڕیە، بەلێ واتایا ڤەشارتی واتایەکا نەئاشکەرایە و ب ڕێکا واتایا ئاشکەرا و دەوروبەری ب دەستڤە دهێت. بۆ ژیکجوداکرنا ئەڤان هەر دوو جۆرین واتایێ دێ ئەڤێ نموونەیا ل خوارێ وەرگرین:

- قوتابخانە هەمی بەردا.

واتایا ئاشکەرا یا ئەڤێ ڕستەیا ل سەری ئەوە، کو قوتابخانە هاتە بەردان؛ بەلێ واتایا ڤەشارتی بریتییە ژ بەردانا قوتابییان، ئەڤەژی بێگومان ب ڕێکا دەوروبەری دهێتە دیارکرن، کەواتە واتایا ڕستەیا ڤەشارتی پشت ب واتایا ڕستەیا ئاشکەرا و دەوروبەری دبەستیت.

دیسان ب ڕێکا ئەڤێ ڕستەیا ل خوارێ دێ هەولدەین، ئەڤان هەر دوو جۆرێن واتایێ ژێکجودابکەین:

- گوند یێ ل سەر ئاڤێ.

واتایا ڤەشارتییا ئەڤێ ڕستەیێ ئەوە، کو ئەو گوند یێ ل بەر کنارێن ئاڤێ پشتب واتایا ئاشکەرا دبەستیت، ئەوا ژ ئەنجامێ ئەڤان کەرەستێن زمانی:(گوند+ل سەر+ ئاڤێ) د ڕستەیا ل سەریدا ب دەستڤە هاتییە.

29- **واتایا گوتنێ**-Utterance Meaning:

ئەڤ جۆرێ واتایێ پشت ب هەمی لایەنێن لاوەکییێن واتایێ دبەستیت و ب تایبەتی ئەوێن پەیوەندی ب دەوروبەریڤە هەی و ئەڤ چەندە ڕێکێ ددەتە مە ئەم تشتەکی بێژین و مە تشتەکێ دی مەبەست بیت و هۆکارێ سەرەکی ئەوێ کاریگەرییێ ل ئەڤی جۆرێ واتایێ دکەت، ئەوژی دەوروبەرێ بار و ئاماژە و واتایا جێگیر و بەهایێ ڕاستییێ ڕستەیا ڕاگەهاندنێیە. د شیاندا بێژین، کو واتایا گوتنێ گەنجینە یان بەرهەمێ پەیڤ و پێکهاتا

سینتاکسییه بۆ دەربڕینا زمانی و دەوروبەرێ گوتنێ، ئەوێ ئاماژەکرن و ڕاستی دەربڕین کاریگەری ل سەر کری(Al-Sulaimaan.M.M,2010, 65).

ب دیتنا جون لاینزی واتایا گوتنێ بەشەکە ژ واتایا ڕستەیێ، کو ڕاستەوخۆ پەیوەندی ب تایبەتمەندییێن ڕێزمانی و پەیڤانڤە نینە، بەلکو ب ڕێکا لایەنێ پەرەزمانی و دەوروبەری ڕستە تێدا هاتییە گوتن ب دەستڤە دهێت. ئانکو ل دەمێ ڕستە د ناڤ دەوروبەریدا دهێتە گوتن، واتایا گوتنێ ب دەستڤە دهێت. بۆ نموونە ڕستەیا(هاژ خۆ هەبە.) ل دویف دەوروبەری دشێت ب واتایا گەفکرنێ بهێت و ئەڤە دبیتە واتایا گوتنێ.

هەر ل دوور واتایا گوتنێ سبستیان لوبنەر، هەوەکو جون لاینزی دبێژیت: ئەڤ جۆرێ واتایێ ب ڕێکا ب کارهینانا دەربڕینەکێ یان ڕستەیەکێ د ناڤ دەوروبەریدادهێتە دەرئەنجامکرن (Lobner.S,2002,9).

30- **واتایا باگرەوەندی**-Background Meaning:

ئەڤ جۆرێ واتایێ زانیاریان ل دوور بارودۆخێ نوکە و گریمانەکرنێ و پەیوەندییا د ناڤبەرا گریمانەکرن و بارودۆخێ نوکەدا ددەت. هەروەسا زانیاریان ل سەر بارودۆخێ بەرفرەهتر پێشکێشدکەت. بۆ نموونە ئەگەر تەماشەی ئەڤان هەر دوو ڕستەیان بکەین:

-Do you want any thing meaning mending?
-Do you wan any thing meaning mending?

د ڤێریدا ئەم دشێین دەرئەنجامێ هندێ بکەین، کو ئاخڤتنکەر سەر ب دوو دەڤەرێن جوداڤەنە(Al-Sulaimaan.M.M,2010,73). دیسان ئەگەر تەماشەی ئەڤان هەر دوو ڕستەیێن ل خوارێ د زمانێ کوردیدا بکەین، دێ شێین دەرئەنجاما هندێ بکەین، کو خودانێن ئەڤان هەر دوو ڕستەیان سەر ب دوو دەڤەرێن ژێکجودانە:

- ئەڤرۆ حەتاڤە.(دهۆك)
- ئەڤرۆ تاڤە.(سێمێل)

- مە برنج و ئاڤك لێنان (دهۆك)
- مە برنج و مەدفێنی چێکرن(زاخۆ)

- ئەوێ ئافکا کولندا چێکر.(دهۆك)
- ئەوێ ئافکا کوندکا چێکر.(ئامێدی)

- دێ چم تۆفکا کرم.(دهۆك)
- دێ چم(دندکا کرم.(شنگال)

31- **واتایا تەجرییی**-Experiential Meaning:

ئـەڤ جـۆرێ واتـایێ زانیاریـیـان ل دوور پرۆسـێس و تشـتێ هاوبـەش و بارودۆخـان پێشکێشدکەت بۆ هەر کاودانەکا بچویکا دهێتـە وەسفکرن و ئـەڤ جـۆرێ واتـایێ بەشـەکە ژ واتایا گوتنێ(Al-Sulaimaan.M.M,2010, 72-73). بـۆ نموونـە د ئـەڤێ ڕستێدا (کورد دێ بنە دەولـەت.)ئـەڤ زانیاریـیـە هەنـە:(کورد مللەتەکـە.)،(کـوردان تـا نوکـە دەولـەت نینـە.)،(کورد خودان دۆزن.)...هتد.

32- **واتایا ڕێژەیی**-Relative Meaning:

بریتییـە ژ ئـەوان پـەیڤێن واتایـەکا ڕێـژەیی هـەی. وەکـو (نێزیـك، دویـر)،(بچـویك، مەزن)،(گران، سڤك)،(ئاسان، زەحمـەت). ئـەڤ ڕێـژەیی بوونـەژی بـۆ هنـدێ دزڤریـت، کـو ژ کەسەکی بۆ کەسەکێ دی دهێتە گوهۆڕین، هەروەسا ژ دەمـەکی بـۆ دەمـەکێ دی...هتـد. بـۆ نموونە نێزیك ل دەڤ تە، چێدبیت ل دەڤ کەسـەکێ دی دویـر بیـت...هتـد(محمد علي الخولي، 2001، 71-72).

33- **واتایا ڕەوشەنبیری**-Cultural Meaning:

پێناسە:

1- واتایـا ڕەوشـەنبیری ب واتایـا جڤاکیڤـە گرێدایـە و ئـەو واتایـە ئـەوا پـەیڤ یـان ڕستـە ئاماژەیێ پێدکەت و گرێدایە ب شارستانییەکا دیارکریڤە یان ب جڤاکـەکێ دیارکریڤـە(محمد علي الخولي، 1982، 260).

2- واتایا ڕەوشەنبیری: ئەو واتایە ئەوا گرێدای ب ژیـان و دابونـەریتێن گـەل و مللەتانڤـە و ئـەڤ واتایـە دهێتـە زانـین د چارچـۆڤێ هـزرا گرۆپەکیـدا ئـەوێن ل دویـڤ سیستـەمەکی ژ سنوور و دابونەریتان دچن. هەر وەکـو د ڕەفتـارێ گرۆپەکیـدا دیاردبیـت، ئەوژی‌د هنـدەك سـەرەدەری و بۆنـە و هەلکـەڤتێن ئـەوی یـێن جڤاکیـدا. وەکـو ڕێـورەسمێن سـلاڤکرن و

پێشـوازیکرنێ و رێـورەسمێن سـەرەدانێ و خـوارنێ. هەروەسـا لایـەنێن بیروبـاوەران ژی دچـنە د نـاڤ ئـەڤی واتاییّـدا. وەکـو: سـجود و رکـوع و ئاماژەکرنـا ئـەوان ب ملکەچـبوون و خۆشـــکاندنێ. هەروەســا ئـــەرکێن حـــەجی و کاریگـــەرییا ئـــەوان ل ســـەر دەروونـــێ موسلمانان(محمود عكاشة، 2002، 17).

3-واتایـا رەوشـەنبیری: ئـەڤ جـۆرێ واتـایێ گرێدایـە ب هندێڤـە، کـو ئەنجامـدانا کـاری(اداء) واتایا خۆ یا تایبەت و دیارکری د دەوروبـەرێ خـۆ یـێ رەوشـەنبیری یـان کەلچـەریدا هەیـە. بـۆ نموونـە ماجیکرنـا ئـافرەتێ د رەوشـنبیری و کەلچـەرێ ئیسـلامێدا ژ لایـێ شـەرعیڤە حـەرام و قەدەغەیـە، بـەلێ د کەلچـەرێ رۆژئاڤا و هنـدەك کەلچـەرێن دیـدا، ب دیمەنـەك ژ دیمـــەنێن ســـلاڤکرنێ یـــان دیارکرنـــا رێزگرتنـــێ دهێتـــە هـــژمارتن(Al-Sulaimaan.M.M,2010,73).

ژ ئـەڤان هـەمی پێناسـەیان دیاردبیـت، کـو واتایـا رەوشـەنبیری ئـەو واتایـە ئـەوا د رەنگڤـەدانا کریـارێن جڤاکـەکێ دیارکریـدا بەرچـاڤدبن، ئەڤـەژی بێگومـان کاریگـەرییا دابونـەریت و ئـایین و کـۆتێن جڤـاکی ل سـەرە، وەکـو سـلاڤکرن و دەربـڕینێن تایبـەت ب سەرەخۆشیکرن و رەتکرن و پیرۆزباهییانڤە...هتد.

34- **واتـایا فەرمی**Formal Meaning:-

بریتییە ژ پەیوەنـدییا د ناڤبـەرا یەکـەیا زمـانی یـان زاراڤـەکێ زمـانی ژ سیسـتەمی ل گـەل یەکەیەکا زمانی یان شـێوەیەکی یـان نموونەیـەکێ ژ سیسـتەمی، کـو سـەر ب هـەمان ئاسـتێ زمـانی بیـت و بریتییـە ژ پەیوەنـدییا د ناڤبـەرا تشـتان ل دەڤ هـەمان خـالێ یـان ئاسـتی ل دویڤ مەودایێ درککرنێ. ئانکو پەیڤەکە گرێدایە ب پەیڤەکا دیڤە. وەکو:(پشیك)گرێدایـە ب پەیڤێن وەکو:(شیر، میاو، فەرۆ)ڤە.

35- **واتـایا نەدیار**- Meaning:Impersonal

ئەڤـە جۆرەکـە ژ واتـایێ، کـو ژ ئـالییێ هـەر دوو واتـایین تـەجربی و لـۆجیکی پێکڤـە زانیاریـیـان ل دوور بـارودۆخێ گریمانـەکرنێ یـان ئـەو بـارودۆخێ هاتییـە وەسـفکرن پێشکیشدکەت و ئەڤ هەر دوو واتایە پێکهێنێن واتایا گوتنێ پێکدهینن.

36- **واتـایا ب دەستڤەهاتی**-Performative Meaning:

ئەڤە جۆرەکە ژ واتایێ و بەشەکە ژ ئەنجامدانا کارێ ب دەستڤەهاتی، ئەوژی ب ڕێکا گوتنا کردەیەکا ب دەستڤەهاتییا دیارکری، کو کاکلا کارئەنجامدانێ دروستدکەت. وەکو: داخوازی، فەرماندان، ڕژدبوون، هۆشداری...هتد(Al-Sulaimaan.M.M,2010,73-75).

37- **واتایا فەرهەنگی**-Lexical Meaning:

مەبەست ژ ئەڤی جۆرێ واتایێ، ئەو واتایا یەکەیێن فەرهەنگییە، ئانکو واتایا پەیڤایە، کو پارچێن سەرەکینە بۆ ئاخڤتنێ. وەکو: ناڤ، کار، ئامراز...هتد. دیسان ئەڤ جۆرێ واتایێ ب واتایا پەیڤان دهێتە نیاسین.

ب دیتنا عەبدولجەلیلی واتایا فەرهەنگی بریتییە ژ واتایێن یەکەیێن زمانی د ناڤ فەرهەنگێدا، کو ل دویڤ چارچۆڤێ قوتابخانەیێن فەرهەنگی دهێنە ڕێکخستن. ئەڤ واتایێن پەیڤێ ئەوێن د ناڤ فەرهەنگێدا هەین، ب ڕێکا دەوروبەری دهێنە دەستنیشانکرن. هەروەسا ئاماژەیێ ب هندێ ددەت، کو سێ زانستان پەیوەندی ب واتایا فەرهەنگیڤە هەیە، ئەوژی:(واتاسازی، زانستێ فەرهەنگێ-Lexicography[1]، زانستی واژەیان-Vocabulary)[2]1ە(عبدالقادر عبدالجليل، 2006، 217-219).

---

[1] زانستێ فەرهەنگێ(فەرهەنگسازی): ئەڤە ڤەکۆلینێ ل دروستکرنا فەرهەنگێ دکەت، ژ ئالییێ کۆمکرن و دانانێ، ئانکو ژ ئالییێ کۆمکرنا کەرەستێ زمانی بۆ فەرهەنگێ ب بەرچاڤەرگرتنا جۆر و قەبارەیێ فەرهەنگێ و ئارمانج ژ دانانا فەرهەنگێ، هەروەسا ڕێکخستنا دەروازەیان و ئامادەکرنا شرۆڤەکرن و پێناسەیان و وێنە و نموونەیێن ل گەل ئەوێ چەندێ و بەرچاڤەرگرتنا هەر چ تشتێ گرێدای ب پرۆسێسێن هونەرییێن تایبەت ب دانانا فەرهەنگانڤە هەی، هەتاکو فەرهەنگێ ب شێوەیێ ئەوێ یێ دوماهیکێ دەربێخیت ژ ئالییێ هەلبژارتنا جۆرێ بەرپەری و بەرگکرن و دەرهێنانێ و ئەڤە ژێدەرێ خۆ ژ لێکسیکۆلۆجی و تیۆرا فەرهەنگێ وەردگریت. پێدڤییە ئەو چەندە ژی بهێتە گوتن، کو ل ئەڤێ دوماهیکێ بکارهینانا کۆمپیۆتەر د کۆمکرنا کەرەستێ زمانیدا و ڕێکخستنا ئەویدا بوویە ئالاڤ یان ڕێکەکا داویی پێهێنەر د هونەرێ دروستکرنا فەرهەنگێدا و ئەڤەژی بوویە ئەگەرێ ئافراندنا جۆرەکێ دی یێ فەرهەنگسازییێ، کو ب ناڤێ فەرهەنگسازییا کومپیۆتەری دهێتە نیاسین(حلمي خليل، 2014، 79).

[2] زانستێ واژەیان-Vocabulary: بریتییە ژ کۆمەکا یەکەیێن فەرهەنگی د زمانیدا، کو پەیڤن، هەروەسا ب ناڤێ–Lexicon ژی دهێتە نافکرن. نابیت ڕیژەیێن فەرهەنگێن واژەیێن زمانی هەمییێبۆ ئاخڤتنکەرێن زمانی پشتبەست پێ بهێتەکرن. ئەڤەژی بۆ هندێ دزڤریت، کو گەلەك ڤەگۆر هەنە، کو پێدڤییە ب بەرچاڤ بهێنە وەرگرتن، وەکو: پیڤەرێ تاقیکرنێ، ئەڤەژی پێڤەرەکێ ڕوهن نینە، مەزنترین

بەعلەبەکی ل دوور ئـەڤی جـۆرێ واتـایێ دبێـژیت: واتایـا فەرهـەنگی بریتییـە ژ واتایـا پەیڤێ ژدەرڤەی بکارهینانا زمانی، ئانکو واتایا ئەوێ هەر وەکو د فەرهەنگێدا هـەی، کـو ژ دەرڤەی دەوروبەرێ سینتاکسییە، ژ بـەر هنـدێ واتایـا فەرهـەنگی یـا دویـرە بـۆ بکارهینانـا ڕاستەقینە د ناڤ زمانیدا(رمزي منير بعلبكي، 1990، 281).

ب دیتنا دەراجی، واتایا فەرهەنگی بریتییە ژ واتایێن هەمـەجۆر بـۆ پـەیڤان، ئـەوێن فەرهەنگ ب شێوەکی ڕێکخستی ڤەکۆلینێ لێ دکەن، ئەڤجا ب ڕێزکرنـا پـەیڤان چ ل دویـف دەنگان بیت یان ل دویف هیجائێ بیت یـان ل دویـف ئەبجـەدییێ د زمانیـدا بیـت(أحمد دراج، 2015، 62).

ئەڤ جۆرێ واتایێ بریتییە ژ ئـەوێ واتایـا د کۆگـەها فەرهـەنگا ئاماژەپێکریـدا هـەی، بێیکو تەماشەی پێکڤەهاتنێن زمانی بهێتـە کـرن، ئـەواکو واتـایێن نـوی ددەتـە پـەیڤێ یـان چێدبیت واتایـا فەرهـەنگی بگوهۆڕیـت بـۆ واتایـەکێ کـو دشـیانا فەرهەنگێدا نـەبیت پـێ ڕابیـت و ئەڤـە زانسـتەکە، کـو دچـیتە د بـن زانسـتێ واژەیانـدا، کـو ئـەڤ زانسـتە ب نەراستەوخۆیی دان ب سـەربەخۆیی و جودابـوونێ بـۆ پـەیڤێ دکـەت، هـەر چـەندە ئـەڤ زانسـتە د ڤـەکۆلینا بابـەتێن خـۆدایێ سـەربەخۆیە، بـەلێ ژ ئالییـەکێ دیڤـە گرنگییـێ ب بابـەتێن واتـاییێن پەیوەندییـەکا بهێـز ب واتاسـازییێڤە هـەین ددەت. هەروەسـا زانسـتی واژەیان پەیوەندییەکا بهێز ب لیکسیکۆلۆژییڤە هەیـە. کـو ئەڤـە هـەمی ڤـەکۆلینێ ل واتایـا

فەرهەنگێن زمانییێن ئینگلیزی نێزیکی پتر ژ نیف مەلیون پەیڤانە و گەلەك پەیڤێن د ناڤ دیالیکتێن ناوچەیی و جیهانیدا ب خۆڤە ناگریت(Cryatal.D,1992,412).هەروەسا کریستال ئاماژەیێ ب دوو جۆرێن واژەیان ددەت و جوداهییێ د ناڤبەرا ئەواندا دکەت، ئەوژی زانستی واژەیێ یێ زانراوە Active Vocabulary ئەڤەژی ئاماژەییب یەکەیێن فەرهەنگییێن خەلك بکاردهینن ددەت، بەلێ جۆرێ دی کو ب ناڤێ زانستێ واژەیێ یێ نەزانراو ناڤدکەت، ئەڤەژی ئاماژەیێ ددەتە ئەوان پەیڤێن واتایا ئەوان دهێتە وانین، بەلێ وەکو جۆرێ ئێکێ ژ لایێ خەلکیڤە ناهێنە بکارهینان(Crystal.D,1985,326).

د پەرتووکا (دراسات في اللسانيات التطبيقية)دا هاتییە، کو زانستێ واژەیان، ئەو زانستەیە ئەوێ ڤەکۆلینێ ل لڤین و جۆلەیا سامانێ واژەیان دکەت، هەروەسا تایبەتە ب ڤەکۆلینا واژەیان ژ ئالییێ بڕە و هەمەجۆرییا ئەوان، هەروەسا ژمارەیا پەیڤێن د بوارەکێ دیارکریدا دهێنە بکارهینان و پەیڤێن خواستی د ناڤبەرا زماناندا و پەیڤێن چالاك ئەوێن ئاخڤتنکەر ب زمانەکێ دیارکری بکاردهینن و پەیڤێن سست و هەر تشتێ پەیوەندی ب واژەیانڤە هەی(حلمي خليل، 2014، 63).

فەرهەنگییا پەیڤێ دکەن و هزرا نوییا زمانی بۆ هندێ دچیت، کو د شرۆڤەکرنا واتایا پەیڤێدا، پەنا بۆ سیمایێن جوداکەرێن بچویك بهێتە برن. هەروەسا ڤەکۆلینێن نوی دبینن، کو نابیت فەرهەنگ ب تنێ پابەند بیت ژ بۆ شرۆڤەکرنا واتایا ناڤ و کار و ڕویدانان، بەلکو پێدڤییە ل سەر ئامراز و ئەرکێن سینتاکسییێن پەیڤان ژی تۆماربکەت.

ئەڤ جۆرێ واتایێ هندەك جاران ب ناڤێ واتایا هۆشەکی یان واتایا چەمکی یان وەسفی دهێتە نیاسین، ژ بەر هندێ د شیاندایە ئەڤ جۆرێ واتایێ ب ڕێکا سیمایێن جوداکەر بهێتە دەستنیشانکرن. وەکو پەیڤا زەلام، خودان ئەڤان سیمایێن جوداکەرە:(<+مرۆڤ،+نێر، +پێگەهشتی،+ب ژن>).

هندەك زمانڤان وێڤەتر ژ ئەڤا سەری دچن و دبێژن: ڕەگەزێن نەزمانی ژی ڕۆلەکێ گرنگ د دیارکرنا واتایا فەرهەنگیدا دبینن. وەکو کەسایەتییا ئاخڤتنکەری و کەسایەتییا گوهداری و ئەو پەیوەندییا د ناڤبەرا ئەواندا، هەروەسا دەوروبەرێ نەزمانی ب گشتی. وەکو سەڤا و حالەتێ سیاسی و ئامادەبوونا کەسان.

38- **واتایا پێکهاتەیی**-Structural Meaning:

ئەڤ واتایە بریتییە ژ ئەوێ واتایێ ئەوا دهێتە دارشتن ب ئەوێ ڕێکا ڕستە پێ پێکدهێت. ئانکو ئەڤێ واتایێ پەیوەندی ب واتایا ڕێزمانی یان زمانیڤە هەیە.

واتایا زمانی-Linguistic Meaning، بریتییە ژ واتایا ڕستەیێ، کو ب ڕێکا واتایا ئەوێ یا فەرهەنگی و واتایا ئەوێ یا پێکهاتەیی یان ڕێزمانی دروستدبیت(محمد علي الخولي، 1982، 156).

د فەرهەنگا (المعجم الاكاديمي في علم اللغة و الصوتيات)دا هاتییە، کو واتایا پێکهاتەیی یا ڕستەیێ جەختێ ل سەر ئەرکێ هەر پەیڤەکێ و پاشگرێن مۆرفۆلۆجی و ئاوازەیا برگەیێ یا هەر پەیڤەکێ تێدا دکەت(محمد سعيد احديد، 2007، 100).

39- **واتایا فۆنەتیکی**-Phonetical Meaning:

ئەڤێ واتایێ گرێدانەکا ڕاستەوخۆ د ناڤبەرا دەنگێن دیاکریدا هەیە و ئەو تشتێ ژ جیهانا ژدەرڤەدا ڕەنگڤەددەن . هەر وەکو د حالەتێن لاسایکرنا دەنگیدا دیاردبیت. وەکو(تەق تەق، ڕەق ڕەق...هتد) (Al-Sulaimaan.M.M,2010, 65-66).

خولی هەر د واتایا فۆنەتیکێدا دبێژیت: هندەك پەیف هەنە، دەنگێ ئەوان بەشداریێ د دروستکرنا واتایا ئەواندا دکەت. وەکو: شڕشڕا ئافێ، قڕقڕا قڕی...هتد. ئەڤ پەیفە شێوەیێ ئەوان یێ دەنگی وەکهڤییەك ل گەل مەدلولی ئەوان د جیهانا ژدەرڤەدا هەنە، خۆ ئەگەر وەکهەڤییەکا بەشی ژی بیت. ئەڤ پەیفە د هەمی زمانانداهەنە. ئەڤ پەیفە د ژمارەیا خۆدا کێمن، بەلێ ب هەر ئاوایەکی بیت، خودان هەبوونن(محمد علي الخولي، 2002، 2001، 77-78).

د هندەك ژێدەراندا ئەڤ واتایە ب نافی واتایا سروشتی ژی دهێتە نافکرن، کو د فێرێدا وەکهەڤییەك یان جۆرەك ژ هەلکەفتێ د نافبەرا دەنگ و مودلولیدا هەیە.

40- **واتایا سۆزداری**-Emotive Meaning:

ئەو جۆرە ژ واتایا دەربڕینێن زمانی، کو زمانێ هەست و سۆزان ب خۆڤە دگریت و ئەڤ جۆرێ واتایێ دچیتە د واتایا دەروونی یان کاریگەریدا.

41- **واتایا بنەرەتی**- Basic Meaning:

ئەڤ جۆرێ واتایێ یا ل سەر بنەرەتێ واتایا ئەزموونگەری و لۆجیکی و کەسی هاتییە دانان و ئەڤ جۆرە زانیارییان ل دوور بارودۆخ و دیتن و بۆچوونێن ئاخڤتنکەری پێشکێشدکەت و د ئەڤی جۆرێ واتاییدا ئاخڤتنکەر خۆ دکەتە د ناڤ پەیامێدا و دبیتە دانەرێ پەیامێ و ل سەر ئەویە پەیوەندییێن ناڤخۆییێن پەیامێ و بەهایێ ڕیژەیی بۆ زانیاریان بۆ هەر پارچەیەکا پەیامێ بەرچاڤ وەربگریت و پێدڤییە ل سەر ئاخڤتنکەری ئەڤان پرسیاران ژ خۆ بکەت:

- چەوا ئەڤ پارچە ژ پەیاما ئەوی ب پارچێن دییێن پەیاما ئەویڤە دهێتە گرێدان؟
- چەند خال هەنە، کو ئاخڤتنکەری دڤێت گوهدار ژ پەیاما ئەوی فێربن؟

ل ئەوی دەمی ئاخڤتنکەر دێ پەیاما خۆ ڕێکئیخیت: پێکڤەگریدان و واتایێ، ب ڕێکا کو بشێت زانیارییان بدەتە گوهداری ل دوور بەرسڤێن ئەو گەهشتییێ ل سەر پرسیارێن پێشوو، ژ بەر هندێ پێدڤییە ئاخڤتنکەر واتایا دەقی ل سەر واتایا بنەرەتییا خۆ

زێدەبکەت، ئانکو ئاخڤتنکەر دچیتە د ناڤ دەقیدا و واتایا بنەرەتییا پەیاما خۆ ب ڕێکا واتایا دەقی دگەهینیت.

42- **واتایا دەرئە نجامی یان ئیستدلالی** -:Infrerential Meaning

ئەڤ جۆرێ واتایێ بریتییە ژ ئەوێ واتایێ ئەوا ب ڕێکا واتایەکا دیدەهێتە گەهاندن . بۆ نموونە:

- هەمی زەلام دێ مرن، ئەگەر سقرات زەلام بیت، کەواتە سوقرات دێ مریت.

43-**واتایا کەسی یان تاکەکەسی**-Interpersonal Meaning:

ئەڤ جۆرێ واتایێ گرێدایە ب زانیارییێن ل دوور بارودۆخێ نوکە و ئێکسەر، ئانکو تایبەتە ب دیتنا نڤێسەری یان ئاخڤتنکەری ل دەڤ گوهداران یان خواندەڤانان. هەروەسا ل دوور پێشبینییێن نڤێسەری یان ئاخڤتنکەری بەرامبەر خواندەڤانان یان جەماوەری و ئەڤ جۆرێ واتایێ دهێتە بەرهەمهینان ب ڕێکا کارلێکرنا ڕوی ب ڕوی.

44- **واتایا ورد یان ئێکسەر**- Straightforward Meaning :

ئەڤ واتایە ئەوێ چەندێ دگەهینیت ئەوا ئاخڤتنکەر دبێژیت. هندەك جاران ئەڤ واتایە ب ناڤێ واتایا سروشتی یان واتایا ڕاستەوخۆ دهێتە ناڤکرن. بۆ نموونە ئەڤ ڕستە:(ئەڤ ترۆمپێلە یا نوییە.) واتایا ئەوێ یا ورد و هویر ب ڕێکا پەیڤێن:(ئەڤ...ە+ترۆمبێل+ نوی+Ø) ب دەستڤە هاتییە و گوهە نادەتە هندێ ما بۆ چ مەبەست و ل کیرێ و بۆ کێ هاتییە گوتن.

45- **واتایا سڤکایەتییێکرنێ**-Ironical Meaning:

ئەڤ جۆرێ واتایێ بەرۆڤاژی ئەوێ واتاییە ئەوا ئاخڤتنکەر دەردبڕیت یان دبێژیت و هندەك جاران دبێژنە ئەڤی جۆرێ واتایێ تەهکومی-Sarcustic Meaning. د ئەڤی جۆرێ واتاییدا ئاخڤتنکەر نرخ و بەهایێ تشتی کێمبکەت. ئەڤجا ب شێوەیێ ڕاستەوخۆ بیت یان ب نەڕاستەوخۆ بیت(Al-Sulaimaan.M.M,2010,71-73).

نەژادێ پەیڤا Ironical بۆ پەیڤا یونانی-eironezaدزڤریت، کو ب واتایا فێلکرن یان بەرزەکرن یان نەزانینەکا جیاواز دهێت. زارافێ سڤکایەتییێکرن ئالافەکێ ئەدەبییە یان

تەکنیکی ڕەوانبێژییە یان حالەتەکە کو ژێکجودابوونەکا بهێز یان جیاوازییەکا بەرچاڤ تێدا هەیە، کو ئەوژی دکەڤیتە پشتی مەبەستا ئاسانا پەیڤان یان کریاران(http://en.wikipedia.org/wiki/irony).

سڤکایەتیپێکرن ب چەند شێوەیان هاتییە پێناسەکرن، ل خوارێ دێ هەولدەین چەند پێناسەیەکان بدەینە نیاسین:

أ- فاولەر-Fowler، دەربارەی سڤکایەتیپێکرنێ دبێژیت: شێوەکە ژ گوتنێ ، کو دوو جەماوەر تێدا بەشدارن، کو هندەك ژێ گوهداریا ئاخڤتنێ دکەن و تێناگەهن، بەلێ هندەکێن دی ل ئاخڤتنێ دگەهن، ئەو ئاخڤتنا دگەهیتە گوهێ گوهداری، ژ بەرکو مەبەستا ئاخڤتنکەری پترە ژ ئەوا دبێژیت(Fowler.H.W,1965,306).

ب- ئامانت-Amante دەربارەی پێناسەیا سڤکایەتیکرنێ دبێژیت: سڤکایەتیپێکرن دیاردەکا پراگماتیکییە، کو بۆشاهییەك د ناڤبەرا ئەوا دهێتە گوتندا و ئەوا مەبەست بیت ل دەڤ ئاخڤتنکەریهەیە(Amante.D.J,1981,77).

ج- فیرسکویرن-Verschueren ل دوور پێناسەیا سڤکایەتیپێکرنێ دبێژیت: سڤکایەتیپێکرن ئەوە، کو واتایێن ئالۆز ب تەمامی هەڤدژبن ژ ئەوا هاتییە گوتن(Verschueren.J,1999,34-35).

د- د فەرهەنگا Webesterدا هاتییە، کو سڤاکەیەتیپێکرن بریتییە ژ کارهینانا پەیڤان ژبۆ ڤەگوهاستنا ئەوێ واتایێ ئەوا جودا ژ واتایا ڕاستەقینە (Sigar.A.H & Taha.Z.S,2012,797).

هـ- کریوز و کەواکسی بۆ هندی دچن، کو پەیاما سڤکایەتیپێکرنێ، پەیامەکا نەراستە، کو ئەو زانیاریێن تێدا دهێنە پێشکێشکرن هەلویستەکێ بەرۆڤاژی یان هەڤدژ هەیە ل گەل نیازا ئاخڤتنکەری و گوهدار وەسا تێدگەهیت، کو ئەو زانیاریە د ڕاست نینن(Kruez.R.J,2007,1).

و- سڤکایەتیپێکرن دیاردەیەکا پراگماتیکی – سیمانتیکییە، کو بەرۆڤاژییەك د ناڤبەرا ئەوا دهێتە گوتن و ئەوا مەبەستداردا هەیە(Sigar.A.H & Taha.Z.S,2012,797).

سڤکایەتیپێکرن دیاردەکە ئاخڤتنکەر بکاردهینیت، بۆ هندێ داکو مەبەستا خۆ بەرامبەر کێشەیەکێ یان بابەتەکی یان کەسەکی یان تشتەکێ...هتد دەربڕیت. بەلێ ل

گەل هندێ سڤکایەتیپێکرنێ پلە هەنە، واتە هندەکجاران سڤکایەتیپێکرن یا تۆندە و گوهدار پێ تۆرە دبیت. وەکو ل دەمێ بەحسێ کێماسییا ئەندامێن لەشێ کەسەکی و ب ئامادەبوونا ئەوی کەسی بهێتە کرن...هتد و هندەکجاران ژی سڤکایەتیپێکرنیا سڤکە و کەسێ بەرامبەر پێ تۆرە نابیت. پێخەمەت ئەڤا دوماهیکێ گەلەکجاران ئاخڤتنکەر ب جوانی و ڕوی خۆشیڤە ئاخڤتنا خۆ دەردبڕیت(شیرزاد سەبری عەلی، 2014، 187-188).

ئەڤێن ل خوارێ چەند نموونەیەکن بۆ دیاردەیا سڤکایەتیپێکرنێ:

- ل دەمێ مرۆڤەك بێژیتە مرۆڤەکێ ترسنۆك: ب ڕاستی تۆ ڕۆستەمی.

د ئەڤێ نموونا ل سەریدا، لادان د بنەمایێ چەواییدا هەیە، چونکی ڕۆستەم سیمبۆلە بۆ مێرچاکییێ نەکو بۆ ترسنۆکییێ، هەر وەکو د نموونا ل سەریدا هاتی. ئەڤجا ئەڤ نموونە دێ واتایا شکاندن و تۆربوونێ دەت، ل دەمێ کەیفخۆشی و جوانییا دەربڕینێ ل گەل ئەوێ ڕستەیێ نەبن.

- ل دەمێ مرۆڤەك ب کەنی و ڕوی خۆشیڤە بێژیتە مرۆڤەکێ ڕەش: ب ڕاستی تۆ هەیڤا چاردە شەڤی. ل ئەوی دەمی سڤکایەتیپێکرن دێ چارچۆڤەك دی وەرگریت و شکاندن تێدا نامینیت و کارڤەدانا ئەوێ ڕستەیێ ل سەر گوهداری دێ یا سڤك بیت.

46- واتایا شیکاری و واتایا تەرکیبی:

أ- واتایا شیکاری-Analystical Meaning:

بریتییە ژ ئەوێ واتایێ ئەوا ڕاست بیت، ئەوژی ب گورەی پەیوەندییان د ناڤبەرا پەیڤێن ڕستەیێدا، کو دبێژنە ئەڤان جۆرین ڕستەیێن شیکاری، ئەڤ ڕستەیە ڕاستییا ئەوان ژناڤدایە و پێدڤی ب هندێ ناکەت، ئەم بزڤرینە جیهانا ژدەرڤە بۆ سەلماندنا ڕاستییا ئەوێ، ل ڤێری ڕاستی یان ڕاستگۆیی یا هەڤچشنا واتاییێە بۆ واقی، ئانکو هەڤچەشنە بۆ حەقیقەتێ. ژ بەر هندێ ڕستەیا شیکاری هەر دەم یا ڕاستە ئەڤەژی ب ڕێکا پەیوەندییێن د ناڤبەرا پەیڤاندا ب دەستڤە دهێت، نەکو ڤەگەڕیانێ بۆ واقع و جیهانا ژدەرڤە(محمد علي الخولي، 2001، 65).بۆ نموونە: ڕستەیا (بیژنێ هەڤژین نەمایە.) هەروەسا ڕستەیا(سێڤ جۆرەکە ژ فێقی.) و (گورك گیانەوەرە.) پێدڤی ب هندێ ناکەن، ئەم ڤەبگەڕینە واقعی و ڕاستییا ئەوان دیاربکەین، چونکی ئەڤ ڕستە ب خۆ ڕاستن، ئانکو

د ناڤ خۆدا ڕاستن، ڕاستن ب گوڕەی هندێ، کو بیژنێ هەڤڕین نەمایە و سێف فێقییە و گورگ ژی گیانەوەرە.

ب- واتایا تەرکیبی-Synthetic Meaning:

ئەڤ جۆرێ واتایێ چێدبیت ڕاست بیت یان ڕاست نەبیت، ڕاستییا ئەڤێ واتایێ ب ڕێکا هویربوون ل سەر ڕستەیێ ب خۆ ب دەستڤە ناهێت، ئانکو د ئەڤێ واتایێدا چ تشت د ڕستەیێ ب خۆدا نینن، سەلماندنا ڕاستی یان نەراستییا ڕستەیێ بکەت، ڕاستییا ئەڤێ ڕستەیێ دهێتە سەلماندن ب ڕێکا تەئکیدکرنێ د جیهانا ژدەرڤەدا، ئەڤجا ئەگەر ڕستە ل گەل جیهانا ژدەرڤەیا هەڤچەشن بیت ، ل ئەوی دەمی ئەو ڕستە یا ڕاستە و ئەگەر پێچەوانەیی جیهانا ژدەرڤە بیت، ل ئەوی دەمی ئەو ڕستە یا ڕاست نینە(محمد علي الخولي، 2001، 65-66). بۆ نموونە ڕستەیا(ڕێژین مامۆستایە.)،(برایێ نەوزادی نوژدارە.)...هتد. ئەگەر ئەم تەماشەی ئەڤان ڕستەیان بکەین، ئەم نەشێین بێژین ئەو ڕستە ڕاستن ب ڕێکا هویربینیکرنێ ل ڕستەیێ ب خۆ، بەلکو پێدڤییە بۆ سەلماندنا ڕستەیێ ئەم ڤەبگەڕینە واقعی و جیهانا ژدەرڤە و هندەك جاران بۆ سەلماندنا ڕاستییا ئەڤی جۆرێ ڕستەیێ د واقعیدا پێدڤییە پرسیار بهێتە کرن. وەکو بێژین:(ڕێژین مامۆستایەکا زیرەکە.) د ڤێرێدا بۆ سەلماندنا ڕاستییێ پێدڤی ب پرسیارکرنێ هەیە، ئەڤجا چ ژ قوتابییێن ڕێژینێ بیت یان ژ هەر کەسەکێ دی بیت.

پێدڤییە ئەوێ چەندێ ژی بێژین، کو جۆرەکێ دییێ ڕستەیێ ل گەل ئەڤان جۆرێن ڕستەیان دهێتە گوتن، کو هەمی پێکڤە دبنە جۆرێن ڕستەیێ ژ لایێ لۆجیکیڤە، ئەوژی ڕستەیا هەڤدژە، ل خوارێ دێ هەولدەین کورتییەکێ ل سەر ڕستەیا هەڤدژ-contradiction بدەینە خویاکرن:

ڕستەیا هەڤدژ، ئەو جۆرێ ڕستەییە، ئەوا ژ ئەنجامێ نەرێکرنا ڕستەیا شیکاری ب دەستڤە دهێت و ڕستەیا هەڤدژ هەمی گاڤان ڕستەیەکا ڕاست نینە، ژبەرکو ئەو بەردەوام ڕستەیا شیکارییا ڕاست دکەتە نەرێ(محمد علي الخولي، 2001، 67). وەکو، بێژین:

- قوتابی مرۆڤە.

ئەڤ ڕستەیا ل سەری ڕستەیەکا شیکارییا ڕاستە، بەلێ ئەگەر بهێتە نەرێکرن، دێ بیتە ڕستەیەکا هەڤدژ، کو دێ بیتە:

- قوتابی مرۆڤ نینە.

هەروەسا نەرێکرنا ڕستەیا شیکارییا ڕاست:(فیل گیانەوەرە.) دبیتە ڕستەیا هەڤدژا نەڕاست، ئەوژی(فیل گیانەوەر نینە.) ئەڤجا ڕاست نەبوونا ڕستەیێ، نە ژ ئەنجامی هەڤدژییا ئەوێیە بۆ واقعی یان بۆ ڕاستییێن جیهانا ژدەرڤە، بەلکو ڕاست نەبوونا ئەوێ یا ژ ئەنجامی هەڤدژییەکا ناڤخۆییە، کو د ناڤ ڕستەیێ ب خۆدا پەیدابوویە. بۆ نموونە ڕستەیا (فیل گیانەوەر نینە.) نەرێیا هندێ دکەت، کو فیل گیانەوەر بیت و فیل ب حوکمێ واتایا ئەوێ گیانەوەرە، ئەڤجا ئەڤ ڕستەیە نەرێیا ڕاستییەکا زمانی دکەت، کو گیانەوەربوون ژ سیمایێن واتایا فیلییە، کو ڕستەیا شیکاری بەردەوام یا ڕاستە و ڕستەیا هەڤدژ، نەرێیا ڕستەیا شیکارییە، ئەڤجا ژ بەر هندێ ڕستەیا هەڤدژ یا ڕاست نینە(محمد علي الخولي، 2001، 67).

ئەگەر ڕستەیا هەڤدژ یا ئەرێ بیت، ئەڤجا زێدەکرنا نیشانەیا نەرێ ل گەل دکەتە ڕستەیەکا شیکاری. وەکو: فیل ڕووەک ← فیل ڕووەک نینە. بەلێ ئەگەر ڕستەیا هەڤدژ یا نەرێ بیت، ل دەمێ نیشانەیا نەرێ بهێتە لادان، ل ئەوی دەمی ئەو ڕستەیە، دێ بیتە ڕستەیا شیکاری. وەکو: فیل گیانەوەر نینە ← فیل گیانەوەرە(محمد علي الخولي، 2001، 67).

ئەگەر ب هویری تەماشەی ڕستەیا شیکاری و ڕستەیا تەرکیبی و ڕستەیا هەڤدژ بکەین، دێ بینین، ب تنێ ڕستەیا تەرکیبی زانیاریان بۆ گوهداری ل سەر جیهانا ژدەرڤە پێشکێشدکەت، بەلێ ڕستەیا شیکاری و ڕستەیا هەڤدژ زانیاریان بۆ گوهداری ل سەر جیهانا ژدەرڤە پێشکێشناکەن. زێدەباری ئەڤێ چەندێ، سیمایێن شیکاری و تەرکیبی و هەڤدژ، سیمانە بۆ واتایێن ڕستەیێ، نەکو سیمانە بۆ واتایێن پەیڤان(محمد علي الخولي، 2001، 67-68).

47- **واتایا ڕەوانبێژی**- Retorical Meaning:

ڕەوانبێژی د ئارمانجێن خۆ یێن بنەڕەتیدا هەولا بەرفرهکرنێ د بازنێ واتایێدا دکەت و هاڤێتنا ڕەنگانە ل سەر وێنەیان، بۆ هندێ داکو ب شێوەکێ گونجای بهێتە هەبوونێ.

واتایا ڕەوانبێژی، کو دبیتە واتایا واتایێ، ئەڤەژی ب ڕێکێن جودا واتایێ دگەهینیت و هێزەکا سەرکردەیی ددەتە واتایێ، ئەڤەژی زێدەبوونەکێ د ڕۆهنکرنا پێکهاتا واتایێدا ڕەنگڤەددەت، ل سەر ئەوی بنەمایی کو واتایا ڕەوانبێژی واتایەکا فۆل و کویرە(کو ب ڕێکا دەوروبەرێ بار و دەمی ئاماژە پێدهێتە دان). ئەڤەژی داخوازا لێکوەرگەڕانا هزری و خواستنا مێشکی دکەت. ب تایبەتی د بواڕێن خواستن و خوازەیێدا و هونەرێن دی یێ ڕەوانبێژی(عبدالقادر عبدالجليل، 2006، 237).

خولی د پێناسەکرنا واتایا ڕەوانبێژیدا دبێژیت: واتایا ڕەوانبیژی سازدانا(تدبیر) زمانییە و مەبەست پێ واتایا دویرە ژ پەیڤان یان ڕستەیان. ئەڤ واتایە ب ڕێکا هەر سێ لقێن ڕەوانبیژییێ:(واتاناسی، رونبیژی، جوانکاری) ب دەستڤە دهێت. ئەو وێنەیێ واتایێ چێدبیت لێکچواندن بیت یان خواستن بیت یان درکە بیت(محمد علي الخولي، 1982، 94).

48- **واتایا گشتی**-General Meaning:

ئەڤ جۆرێ واتایێ ب شێوەکێ گشتی گرێدای تەخەکا دیارکریە. وەکو واتایا پەیڤا (cat)، کو ب کەسەکێ تاکڤە گرێدای نینە(محمد علي الخولي، 1982، 105).

ژ ئەڤێ چەندێ بۆ مە دیاردبیت، کو واتایا گشتی پەیوەندی ب واتایا سیمانتیکیڤە هەیە، چونکی د واتایا سیمانتیکیژیدا واتایا گشتییە و ڕێکەڤتنا هەمی تاکەکەسێن ئەوی تەخی یان جڤاکی ل سەر هەیە. بۆ نموونە وەکو پەیڤا (گول) د ناڤ کوردانداً، کو ب واتایا ڕووەك دهێت.

49- **واتایا تەواو یان تەواوکار**-Total Meaning:

ئەڤ واتایە واتایا ڕستەییێیە، کو ژ واتا ئەوێ یا ڕێزمانی و واتایا ئەوێ یا فەرهەنگی و واتایا ئەوێ یا جڤاکی دروستدبیت، ئانکو واتایا تەواوکار، ب تنێ ب ڕێکا واتایا پێکهاتەیی یان ڕێزمانی ب دەستڤە ناهێت، بەلکو بارودۆخێ جڤاکی ڕۆلێ خۆ د دیارکرنا واتایا ئەوێ یا تەواو و تەڤگردا دبینیت. بۆ نموونە:

- ئەزبەنی چەوانی.

ئەڤ ڕستە ل دویڤ بارودۆخێ جڤاکی چێدبیت ب واتایا ترانە بهێت، کو ل ئەڤی دەمی واتایا ئەوێ ڕستەیێ ل دویڤ پەیڤێن د ناڤ پێکهاتێدا هەین ب دەستڤە ناهێت.

50- **واتایا فۆنۆلۆجی**-Phonological Meaning:

ئەڤ جۆرێ واتایێ دهێتە بکارهینان بۆ ئاماژەکرنا ئەوێ واتایا فۆنیم پێ ڕادبیت، ئەوژی د هندەك د یاردەیێن زمانیدا. وەکو قافیە و سەجع و ڕەگەزدۆزییێ[1](رمزي منير بعلبكي، 1990، 377).

ب دیتنا عوکاشەی واتایا فۆنۆلۆجی بریتییە ژ ئەوی جۆری واتایێ ئەوا ب ڕێکا فۆنیمێن کەرتی و نەکەرتی ب دەستڤە دهێت. وەکو هێز و ئاواز و ڕاوستانێ...هتد(محمود عكاشة، 2011، 17-18).

بۆ نموونە د ناڤ فۆنۆلۆجییا کوردیدا، دەمێ دەستنیشانکرنا فۆنیمێن ئەوێ ب ڕێکا (جۆتوکە –Minimal pair) یان. فۆنیم ڕۆلەکێ مەزن د دیارکرنا واتایێدا دبینیت و هەر ل سەر ئەڤی بنەما و شەنگستەی واتا پەیڤان ژ ئێك دهێتە جوداکرن.هەروەکو دەرکەرڤتنا فۆنیمێن: /ب/و/س/و/د/ دپەیڤێن (بار) و (سار) و (دار)دا ،کو د ڤێرێدا ژ ئەنجامێ هاتنا ئەوان هەر سێ فۆنیمێن جودا د ئەوان هەر سێ پەیڤێن ل سەریدا؛ واتایێن جودا ل ئەوان پەیڤان پەیداکرینە،هەروەسا فۆنیمێن نەکەرتی ژی ڕۆلەکێ مەزن د دیارکرنا واتا ئەوان یەکەیێن واتاییدا دبینن، ئەوێن ل گەل دەردکەڤن.

بۆ نموونە جھ گوهۆڕینا (هێز –Stress)ێ، د پەیڤەکا دیارکریدا، دبیتە ئەگەرێ گوهۆڕینا واتا ئەوێ پەیڤێ، وەکو د پەیڤا (فرین)دا، دیاردبیت، ئەوژی دەمێ هێز دکەڤیتە سەر ڤاوێ برگەیا ئێکێ یا ئەوێ پەیڤێ دێ ب واتایا (ئەو فرین)هێت؛ بەڵێ ل دەمێ هێز بکەڤیتە سەر ڤاوێ برگا دوماهیکێ ژ هەمان پەیڤێ، دێ بیتە (ناڤێ کاری) .

51- **واتایا بەرفرەه و واتایا بەرتەنگ:**

أ- **واتایا بەرفرەه**-Widened Meaning:

ئەڤ جۆرێ واتایێ یێ تایبەتە ب هندێ، کو واتایا ڕەسەنا هندەك پەیڤان ب سەرڤەچوونا دەمی بەرفرەه دبیت(محمد علي الخولي، 1982، 310).بۆ نموونە پەیڤا (روستەم) نوکە بەرفەهبوویە و بۆ هەمی مرۆڤێن خودان هێز و زیرەك بکاردهێت. دیسان پەیڤا (دەر) واتایا ئەوێ بەرفرەهبوویە، چونکی ئەڤ پەیڤە د کەڤندا ب واتایا (جھ) دهات، لێ نوکە زێدەباری ئەوێ واتایێ ب واتایا (دەرفەت)ژی دهێت.

ب-واتایا بەرتەنگ-Narrowed Meaning:

ئەڤ جۆرێ واتایێ بەرۆڤاژی واتایا بەرفرەهە، ئانکو د ئەڤی جۆرێ واتاییدا، واتایا پەیڤێ ب رێکا ب سەرڤەچوونا دەمی بەرتەنگ دبیت. بۆ نموونە پەیڤا (دیڤ) دکەڤندا بۆ ئەردەکێ بەرفرەه دهات، لێ نوکە واتایا ئەوێ بەرتەنگبوویە و ب تنێ ل هندەك دەڤەران ئەو واتایا بەرتەنك بکاردهێت، ئەوژی ب واتایا (دەرفەت) دهێت، کو ئەو دبێژن: ئەگەر من دیڤا خۆ دیت، دێ فلان کاری بۆ تە کەم.

52- **واتایا هونەری:**

ئەو واتایە ئەوا وێنە و پەیکەر و شێوە و لقین و نواندنا ب دەنگ و بێدەنگ، ئاماژەیێ پێددەن.هەروەسا ڕاڤەکرنێن دیاردەیێن سروشتی ژی ئاماژەیێ ب واتایان ددەن، کو د دەروونیدا ئامادەبوونا خۆ دکەن. وەکو ڕۆژئاڤا بوون د بواری ئەدەبیدا ئاماژەیە بۆ لاوازبوون و پیراتییێ و هەیبەتێ. هەروەسا وێنەیێ زەلامێ پیر، ڕەمزە بۆ زڤستانێ. هەروەسا وەرگرتنا ڕەنگێن گولان، ڕەمزن بۆ هەست و سۆزان. ڕەنگێ سپی ڕەمزە بۆ پاکی و پاقژییێ و ڕەنگێ سۆر ڕەمزە بۆ ئەڤینێ یان وروژاندنێ و ڕەنگێ ڕەش، ڕەمزە بۆ خەمۆکی و پەژارەیێ(محمود عكاشة، 2002، 16-17).

هەروەسا واتایا شێوەیان ژی دچیتە د ناڤ ئەڤێ واتاییدا. بۆ نموونە: خاچ د مەسیحییەتێدا ئاماژەیە بۆ هلاویستنا مەسیحی و هزرێن دیارکری ل دەڤ مەسیحییان پەیدادکەت، کو گرێدایە ب تەنگاڤییا مەسیحی و قوربان و هەلە و چوتیکرنێ دەربارەری ئەوی. هەروەسا ئەو شێوەیێن کو ل دەڤ شوعی و مارکسییان هەین، ئاماژەیێ ب هندەك هزران ددەن، کو گرێدایە ب رێبازا ئەوانڤە. هەروەسا خودانێن هندەك رێباز و ڕەوتان هندەك شێوە هەنە، کو ئاماژەیێ ب هندەك هزران ددەن، کو ئەو باوەرییێ پێ دهینن(محمود عكاشة، 2002، 17).

پیدڤییە ئاماژەیێ ب ئەوێ چەندێ بدەین، کو د چەرخێ نویدا، واتایا هونەری هەمەجۆر بوویە و هندەك بارودۆخێن جودا وەرگرتینە. هەروەسا ڕێبازین هونەری بەرچاڤەرگرتینە، کو بووینە ئەگەرێ هندێ گەلەك یا ب دەربڕین و هەمەجۆر بیت.واتایا هونەری زەحمەترین جۆرە ژ جۆرێن واتایێ، ئەوژی ژبەر تێکراسی و ئالۆزییا ئەوێیە و هندەکجاران ژبەر زەحمەتییا ڕاڤەکرنا ئەڤی جۆرێ واتاییێە. هەروەسا قۆناغا

دەربڕینکرنێ ب وێنە و نیگار یان پەیکەران بەری قۆناغا پەیدابوونا نڤیسینێ بوویە، ژبەرکو وێنە و پەیکەر ئاماژەیێ ب واتایا خۆ ددەن، بەلێ نڤیسین ب تنێ هێمایە، کو جڤاك ل سەر ڕێکدکەڤیت(محمود عكاشة، 2002، 16-17).

53- واتایا واژەیی یان واتایا دانایی:

ئەڤ جۆرێ واتایێ ب واتایا زمانی یان واتایا هەڤچەشن یان واتایا عەقلی دهێتە نافکرن. ئەڤ جۆرێ واتایێ بریتییە ژ دەلالەتا پەیڤان ل سەر ئەوان واتاییّن بۆ هاتینە دانان. وەکو دەلالەتا ئەسمان و ئەرد و دیواران ل سەر ئەوان واتاییّن بۆ ئەوان هاتینە دانان(محمود عكاشة، 2002، 15).

ئەڤ جۆرێ واتاییّواتایەکا زارافەییە، ئەو واتایە ئەوا جڤاك ل سەر ڕێککەڤتی، ژبەر هندێ ب واتایا نەریتی ژی دهێتە نافکرن. ئەو واتایە ئەوا د شیانا مێشکێ مرۆڤیدا نەبیت درککرنێ پێ بکەت، بەری زانینا پەیوەندییا د ناڤبەرا دال و مەدلولیدا یان گەهشتنا کلیلێن گرێدانێ د ناڤبەرا هەر ئێك ژ دال و مەدلولیدا(أحمد دراج، 2015، 48).

ئانکو د ڤێرێدا تێگەهشتنا مێشکی بۆ ئەڤی جۆرێ واتایێ پشتی زانینا ئەوێ پەیوەندییێ دهێت ئەوا د ناڤبەرا دال و مەدلولیدا هەی.

ئەڤ جۆرێ واتایێ دابەشدبیتە سەر ئەڤان جۆران:

أ- واتایا پەیڤێ دبیتە بەشەك ژ چەمك یان تێگەهێ خۆ. وەکو دەلالەتا هەلاشی(سقف) بۆ خانی و ئەڤە ب واتایا ب خۆڤەگرتنێ دهێتە نافکرن.

ب- واتایا پەیڤێ ژدەرڤەی چەمکێ خۆ بیت. وەکو دەلالەتا هەلاشی بۆ دیواری، ژبەرکو هەبوونا بانی دڤێت دیوارهەبن و ئەڤە ب واتایا پابەندی دهێتە نافکرن(محمود عكاشة، 2002، 15).

ج-واتایا پەیڤی ب تەمامی هەڤچەشن بیت ل گەل چەمکێ خۆ، کو ئەڤە ب واتایا هەڤچەشن(مطابق) دهێتە نافکرن. وەکو پەیڤا زەلام، کو ئەڤان سیمایێن واتایی ب خۆڤەدگریت:<+مرۆڤ، +نێر، +پێگەشتی>. ئەڤ هەمی سیمایێن واتایی دبنە واتایا هەڤچەشن بۆ پەیڤێ.

54- واتایا ئیحائی:

ئەڤ جۆرێ واتایێ بۆ هندێ دچیت، کو زێدەباری ئاماژەکرنا پەیڤێن تاك ب ڕوویدان یان تشتێن دیارکری. دیسان ئاماژیێ یان ئیحائێ ب پێڤەرین دی دکەت. بۆ نموونە پەیڤا (خطر-مەترسی) ئیحائا هندێ هەیە، کو پێشبینییا هندێ دهێتە کرن، تشتەکێ خراب ڕوی بدەت، بەلێ پەیڤا (خوارنگەه) یان (ئاهەنگ) ئیحائا هندێ هەیە، کو تشێن خۆش هەنە، کو جوداکەرێ دەلالیdifferentianlSemantics[1] ب پیڤانا ئەوان ڕادبیت(جمعه سید یوسف، 1990، 129).

55- واتایا ئیشارەتێ یان ئیشارەیی:

ئەو جۆرێ واتایە، ئەواکو تێدا لڤینێن لەشی و ئیشاراتێن دی دهێنە بکارهینان و واتایێ ددەن. وەکو نیشانێن ڕێکان و ڕێنیشاندان بۆ چیا و جهێن مەترسیدار، هەروەسا ئیشارەتێن هاتنوچوونێ و دەریاوانی و کەشتیوانی و هەر ئیشارەتەکا دی ئەوێن دشێن واتایێ بگەهینن(محمود عكاشة، 2002، 15).

56-واتایا شێوەیی یان سیمایی یان ڕۆخساری:

ئەو حالەتە ئەوێ دئاخڤیت، بێیکو پەیڤان بکاربهینیت، هەروەسا ئاماژەیێ ددەت بێیکو ئاماژە بۆ بهێتەکرن. هەر وەکو د حالەتێ شێوەیێ تۆرەبوون یان کەیفخۆشبوونێدا یان

---

[1] جوداکەرێ دەلالی ئێکە ژ پیڤەرێن بڕەیی یێن نوی بۆ واتایێ. کو ئوزگورد و سوسی و تاننبیومی هەولا پیڤانا واتایا وژدانی و بەرسڤدانێن هەلچوونێ کرینە، ئەوێن پەیف کارتیکرنێ لێ دکەن، ئەوژی ب ڕێکا بکارهینانا بەرپەر و پێنڤێسی، کو پەیف دهێتە پێشکێشکرن و داخواز ژ تاکەکەسان دهێتە کرن، کو تقدیراتان بدەنێ، ل سەر چەند ژ پیڤەرێن دوو چەمسەری، کو ماوە د ناڤبەرا هەر دوو چەمسەراندا هەیە یان د ناڤبەرا هەر دوو دوماهیکێن پێکڤەگرێدایدا و ئەنجام دێ پیڤەرەکێ خودان هەفت پلە بیت، کو تەقدیر دێ هێنە وەرگرتن و دێ ب شێوەیێ ئاماری هێنە شرۆڤەکرن. ئەو سیفاتێن دهێنە پێشکێشکرن، ل سەر سێ دەستەیان دابەشدبن، ئەوژی ئەڤەنە: هۆکارێ هەلسەنگاندنێ، ژ ئالییێ: باش – خراب، گەشبین - ڕەشبین...هتد، و هۆکارێ هێزێ، ئەوژی ژ ئالییێ: بهێز- بێهێز، مەزن- بچویك و هۆکارێ چالاکییێ ژ ئالییێ: چالاك – نێگەتیف، خێرا- هێواش (جمعه سید یوسف، 1990، 137-138).

ئەو ترسا ل سەر ڕویی دیاردبیت، هەروەسا هێزا دەنگی و ڕەفتار و جلوبەرگ و ڕەنگ و دیمەنێن سروشتی و شێوەیێ تشتان ژی دچنە دبن ئەڤی جۆرێ واتایێدا.

57- واتایا ڕێنڤیس یان نڤێسینێ یان واتایا وێنەی:

هێمایێن پیتان و هێمایێن ژمارەیان و دەلالەتا وێنە و شێوەیان ژی دچنە د بن ئەڤی جۆرێ واتایێدا.

58- واتایا دەنگی :

ئەڤەژی ئەوان دیاردەیێن وەکو: هێز و ئاوازە و ڕیتم و پلە و هێز سیمایێ دەنگی ب خۆڤەدگریت هەروەسا دەنگێن تشتان و دەلالەتا ئەوان د سروشتیدا. دیسان دەنگێن دەستکرد. وەکو موزیك و دەنگێن هۆشداری و پاپۆر و زەنگەیان دچنە د بن ئەڤی جۆرێ واتایێدا (محمود عكاشة، 2002، 16).

59- واتایا ئامادەکاری یان بیرهینانێ:

کروز ل دوور واتایا ئامادەکاری یان بیرهینانێ دبێژیت: ئەو واتایە ئەوا هندەك پەیڤان بێی هندەك پەیڤێن دی هەی، ئەوژی ژ بۆ ئامادەکرنا وێنە و هەستێن گوهداری ب شێوەکێ پتر ژ ئەوا واتایا وەسفی یان دەربڕینێ هەی و ئەڤە واتایێ ب شێوەکێ ڕوهنتر دیاردکەت. ڕیکلام و پرۆپاگەندە ژ بۆ هەر کەلوپەلەکێ ئیستهلاکی پشت ب ئەڤێ واتایێ دبەستیت. هەروەسا ئەڤ واتایە د زمانێ ئەدەبیژیدا دهێتە بکارهینان ب ئارمانجا بەشداریيا خوانەڤانی بۆ نڤێسەری یان دانەری د تەمامکرنا وێنە و واتایێن ڤەشارتی د کارێ هونەریدا(د. أ. کروز،2000، 149).

60- واتایا بەرهەمهینانێ[1]-Generative meaning:

ئەڤ واتایە گرێدایە ب تیۆرا بەرهەمهینان و ڤەگوهاستنا چومسکی. ئەڤ واتایە جەختێ ل هندێ دکەت، کو هەمی ڕستە ژ ئێك بنیاتێ(پێکهات) واتایی دهێنە بەرهەمهینان و دەربڕین ژ ئەڤی بنیاتی ب ڕێکا دەنگی دهێتەکرن ب هندەك مەسەلەیێن کو وەکهەڤی مەسەلەیێن لۆجیکینە و ئەو زمانڤانێن گرنگییێ ب ئەڤێ

[1] بۆ پتر پێزانینان ل دوور واتایا بەرهەمهینانێ، بنێرە: واتاسازییا بەرهەمهینانێ ژ ئەڤێ پەرتووکێ.

تیـۆرێ ددەن بـۆ هنـدێ دچـن، کـو پەیوەنـدی د ناڤبـەرا ڕستەیاندا هەیـە(سامی عیاد حنا و أخرون، 1997، 53). هەر وەکو د ئەڤان هەر دوو ڕستەیێن ل خوارێدا دیاردبیـت، کـو دهێتـە دیتن پەیوەندییێن لۆجیکی یێن بنەرەتی د ناڤبەرا ئەواندا هەنە:

أ- برایێ من قارەمانێ ئاسیا بوو.

ب- قارمانییا ئاسیا برایێ من یێ قارەمان دهینتە بیرا من.

دارشتا شێوەیی یا ئەڤان هەر دوو ڕستەیێن ل سەری د ئەڤێ مەسەلێدا دیاردبیت:

1- ئاخڤتنکەر: ئەزم.

2- پرۆسەیا درککرنێ: قارمانییا ئاسیاییە.

3- وەکهەڤی: برایە.

پشکا شەشێ: تیۆرێن واتایی:

گەلەك تیۆر ل دوور واتایێ هەنە، کو ئارمانجا ئەڤان تیۆران هەولدانە ژ بـۆ بەرسڤدانا ئەڤێ پرسیارا تەقلیدی:(واتا چییە؟).

پرانییا زانا ل سەر هندی رێککەڤتینە، کو واتا دیاردەیەکا ئالۆزە و سروشتێ واتایێ هەتا نهۆ مشتومڕ ل سەر هەیە و د شیاندا نینە، بڕیارێ ل سەر بدەین، هەتاکو تیۆرەکا واتاییا هەمەجۆرا سیستەمی نەهێتە بکارهینان(Al-Sulaimaan.M.M,2010, 136).

بەری ئەم بهێین بەحسێ تیۆرێن واتایێ بکەین، پێدڤییە ئاماژە ب خالەکێ بهێتە دان، ئەوژی ئەوە، کو ژ ئەوان بەلگەیێن ل سەر سەلماندنا هەبوونا زەحمەتیێ ل لێگەڕیانا ل کێشەیا واتایێ، ئەوە مرۆڤ ج رێککەڤتنان یان نیمچە رێککەڤتنان ل سەر تیۆرێن واتایێ ئەوێن زانایێن لۆجیکێ و فەلسەفەیێ داناین ژ بـۆ دەستنیشانکرنا مەرجێن واتایا دروست بـۆ پـەیف و دەربڕینـان نابینیت. بـەلکو بۆچـوون و پـۆلینکرنێن ژێکجـودا بـۆ ئەڤان تیۆران هاتینە دانان(البدرواي زهران، 2008، 211)، کو هەر ئێك ژ ئەوان ب دویر ژ یێن دی تەماشەی واتایێ دکەت و واتایێ ب جودا د خالەکا دیارکریدا دبینیت. ل خوارێ دێ هەولدەین بەحسێ هندەك تیۆران ژ تیۆرێن واتایێ بکەین:

1- **تیۆرا ئاماژەیێ**-The referential Theary:

ئـەڤ تیـۆرە ب سـانەهیترین تیـۆرێن واتاییـە، هەروەسـا ژ هـەمییان ڕوهـنتر و ئاشکەراترە ودبیت ژ هەمییان دروستر بیت.

ئەڤ تیۆرە ئێکە ژ کەڤنترین تیۆرێن تایبەت ب ڤەکۆلینا واتاییڤە، کو د شیاندایە ئەڤ تیـۆرە د پـەرتووکێن ئەفلاتۆنیـدا بهێتـە دیـتن، ژ بـەر هنـدێ هنـدەك ژ فەیلەسـۆف و زانـایێن زمـانی ئـەڤێ تیـۆرێ ب تیـۆرا ئـەفلاتۆنی ناڤدکـەن و هنـدەکێن دی د ئـەوێ باوەرێدانە، کو ئەڤ تیۆرە بۆ سەردەمێ ئادەم و حەوایێ دزڤریت، ل دەمـێ خودێ تـەعالا ئادەم و حەوا فێری ناڤان د واقعیدا کرین و ژبـەر ئـەڤێ ئەگـەرێ هنـدەك ژ فەیلەسـۆفان دبێژنـە ئـەڤێ تیـۆرێ، تیـۆرا نـافکرنێ-The naming Theaey(Al-Sulaimaan.M.M,2010, 121).

ل دویف ئەڤێ تیۆرێ هـەر تشتەکێ نافەك بـۆ بهێتـەدانان، ئـەو نافە ئاماژەیێ ب ئـەوی تشـتی ددەت و ئـەو تشـتە ب ئـەوی نـافی دهێتـە نیاسـین و ژ هـەر نافـەکێ دی دهێتـە جوداکرن(رشيد عبدالرحمن العبيدي، 2002، 177).ئەڤـەژی هۆکارەکێ دییـە، کـو ئـەڤ تیـۆرە ب تیۆرا نافکرنێ بهێتە نیاسین.

ئەڤ تیۆرە ل سـەر ئـەڤان پرسیاران هاتییـە دانـان: واتایـا دەربڕینـا زمـانی چییە؟ و ئاماژەیێ ب چ دکەت؟

ل دویف ئـەڤێ تیـۆرێ، دڤێت مـرۆڤ هـزر ل پـەیڤا فـۆرم-Signifier و ئـەو تشـتێ نواندنا ئەوێ پەیڤێ دکەت بکـەت، کـو واتایـە-Signified و پەیوەنـدی د نافبـەرا ئـەڤان هەر دووکاندا پەیوەندییەکا ڕاستەوخۆیە، ژ بەر هندێ پـەیف نـافن بـۆ تشـتان. هەروەسـا بێترانـد ڕسـلی بانگـەوازییا هنـدێ کـر، کـو کـەس نەشـێت واتایـا پـەیڤا(پـەنیر-chesse) بزانیـت، ئەگـەر ئـەوی زانینـەکا نـەزمانی ل سـەر پـەنیری نـەبیت، ئەڤـەژی ژ ئـەنجامێ سەربۆرێ ب دەستڤە دهێت، ژ بەر هندێ د شیاندایە دەرئەنجامێ هنـدێ بکـەین، کـو واتـا ل دویـف ئـەڤێ تیـۆرێ نافکرنەکـە ژ ئـەوێ پەیوەنـدییا د نافبـەرا فـۆرم و واتاییـدا دەستپێدکەت(Al-Sulaimaan.M.M,2010, 122).

لایەنگرێن ئەڤێ تیۆرێ بیر و بۆچوونێن جودا هەنە:

1- واتا پەیڤێ ئەوە، کو ئاماژەیێ پێ بکەت.

2- واتا پەیڤێ، بریتییە ژ ئەوێ پەیوەنـدییا د نافبـەرا دەربـڕین و ئاماژەپێکرنێـدا(تـەن)، کو ب ڕێکا هزرێ دهێتە ئەنجامدان

ئـەڤجا ئەگـەر بۆچـوونا (1)بهیتـە پەسـەندکرن، ل ئـەوی دەمـی ب تنـێ دوو لایـێن سێگۆشـەیێ ب خۆڤـە دگریـت، ئـەوژی (هیمـا، ئامـاژەپێکری)یـە، بـەڵێ ئەگـەر بۆچـوونا (2)ێ بهێتـە پەسـەندکرن، ل ئـەوی دەمـی، دێ هـەر سـێ لایـێن سیگۆشـەیا ئوگـدن و ڕیچاردزی ب خۆڤـە گریـت، چـونکی هـزر، هێمـا و ئامـاژەپێکری پێکڤـە گرێـددەت(أحمد مختار عمر، 2006، 55). ئەو سیگۆشەیە ژی ئەڤا ل خوارێیە:

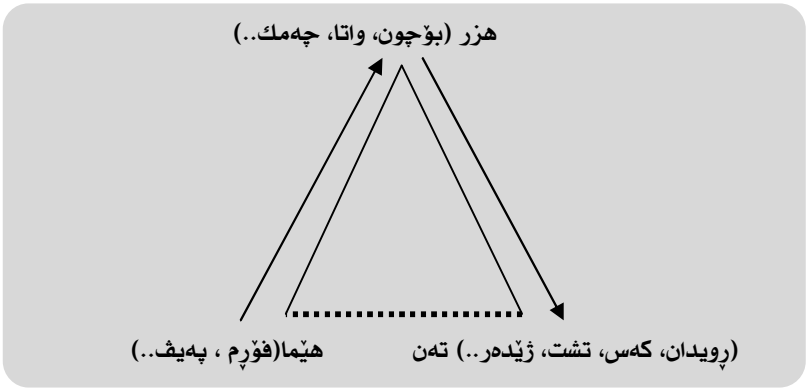

پەیوەندییەکا نەڕاستەوخۆیە

1- **هێما: هێما د زمانیدا بریتییە ژ دەنگێن ڕێکخستی. وەکو (دار)**

2- **هزر یان ناڤەرۆکا مێشکی: ئەڤە د مێشکێ گوهداریدا ئاماده دبیت ل دەمێ گوھ ل پەیڤێ دبیت.**

3- **تەن یان تشت یان بابەت، ئەڤە تشتێ مەبەستداره، کو (دار) ب خۆیە.**

د ئەڤێ سێگۆشەیا واتاییدا، ئەوا ئوگدن و ڕیچاردزی د پەرتووکا واتایا واتایێدا، ل سالا 1923ز بەلاڤکری. هێما (پەیف.. هتد) ، ب ڕێکا پەیوەندییەکا ڕاستەوخۆ ب هزرێڤە دهێتەگرێدان، هەروەسا ئەو هزر ب ڕێکا پەیوەندییەکا ڕاستەوخۆ ب تەنی د جیهانا ژ دەرڤەدا دهێتە گرێدان؛ژبەر هندێ ئەو هێلا د ناڤبەرا هێما و هزرێدا و هزر و تەنیدا د ڕاستەوخۆ و ئێکسەرن ،کەواتە هێما ئاماژێب تەنی د جیهانا ژدەرڤەدا دکەت ب ڕێکا هزرێ، ئانکو ئەو ئاماژەیا د ناڤبەرا هێما و تەنیدا هەی یا ڕاستەوخۆنینە هەر وەکو د ئەوێ سێگۆشەیا واتاییا سەریدا دیاردبییت(شاهر الحسن، 2001، 28) .

ئەڤ ڕێبازا فەلسەفیا ژیری – سێگۆشەیا واتایی – هەمی زانایێن ڤەکۆلینێ ل واتایێ دکەن – ژ فەیلوسوف وزمانڤانان – پەسەند نەکر، کو هندەك ژ وان (هزر)ێ، ڕەتدکەن، کو ببیتە ناڤەند د ناڤبەرا هێما و تەنیدا، ب دیتنا وان هێما ئێکسەر، بێ هزر ئاماژێ ب تەنێ د جیهانا ژدەرڤەدا دکەت (شاهر الحسن، 2001، 28). **ئەڤ دیتنە هەر مە دزڤرینیتە بۆچوونا (ئەفلاتوون)ی (پەیف و تەن).**

(ئولـان)، سـەبارەت سێگۆشـەیا واتاییـا (ئوگـدن وڕیچـاردز)ی دبێـژیت: د شـیاندایە ئێکەمجار ئەم خۆ ژ (تەن، تشت... هتد) خـلاس کـەین، ژبـەرکو ڤەکۆلـەرێ زمـانی پـەیف بـۆ گرنگە نەکو (تشت یان تەن.. هتد)، هـەر وەکـو د ئـەوێ سێگۆشـەیا واتاییـدا دیـاربووی،کو چ پەیوەنـدییێن ئێکسـەر و ڕاسـتەخۆ د ناڤبـەرا یـەپف و تەنیـدا نیـنن، بـەڵێ یـا گـرنگ بـۆ زمانڤانی، ئەو گرنگییێ ل لایێ چەپێ ژ ئەوێ سێگۆشـەیێ بـدەت، ئـانکو گرنگییـێ ب ئـەوێ هێلا د ناڤبەرا هێما و هزرێدا بدەت، هەروەسا (ئولـان)ی، ئـەو هـەر دوو زاراڤ (هێمـا و هـزر) ب زاراڤـێن (فـۆڕم و واتـا) گوهـارتن ئـانکول جهـێ (هێمـا)یـێ (فـۆڕم) بکارهینـا و ل جهـێ (هزر)ێ (واتا) ، ئەوژی بۆ هندێ داکو پتر ل گەل زاراڤێن زمـانی بگـونجن(ستیفن أولمان، 1997، 78) . ژبەر هندێ د پێناسەکرنا واتاییدا ئەوی دگوت: واتـا پەیوەندیـەکا ئـالوگۆرە د ناڤبـەرا فۆڕم وواتاییدا. ئەڤەژی هەر هەمان بۆچوونا (دی سوسێر)ی بوو، بۆ واتایێ.

جـون لاینـز دبێـژیت واتایـا هـەر دەربڕینـەکێ بریتییـە ژ ئـەوێ ئاماژەپێکرنـا دەربـڕین ئاماژەیێ پێددەت یان ئەوا دەربـڕین نوانـدنا ئـەوێ دکـەت. ئـانکو دار واتایـا داڕێ ددەت و پەیڤا (سە-dog) یان ب واتایا جۆرێن گشتی یێن سەیان دهێت یـان تایبـەتییا بنـەرەتییا هەر سەیەك پێ هاوبەشدبیت(Lyons.J,1995,40).

ل خوارێ دێ هەولدەین پۆختەیێ ئەڤێ تیـۆرێ د ئـەڤان خالانـدا بدەینـە دیـارکرن(عزمی اسلام، 1985، 48-50):

1- هێمـایێ یـان پـەیڤێ ل ئـەوی دەمـی دێ واتـا هـەبیت، ل دەمـێ ئامـاژەیێ ب تشـەکێ دیارکری بدەت یان نواندنا بابەتەکی بکەت.

2- ئەو بابەت یان ئاماژە بۆ کری یان مەدلول دبیتە واتایا هێمایێ.

3- ل ئەوی دەمی دوو هێما دبنـە هـەڤواتا ل دەمـێ ئامـاژەیێ ب هـەمان تشتی بـدەن یـان نواندنا بابەتەکی بکەن.

4- ئەڤجا هەتاکو مـرۆڤ واتایـا هێمایـەکێ شـرۆڤە بکـەت یـان ڕاڤەبکـەت، ب تنـێ ئـەو دێ پێدڤی ب هندێ هەبیت، بەحسێ ئەوی بابەتی یان تشی بکەت ئەوێ هێمـا نوانـدنا ئـەوی دکـەت یـان ئامـاژەیێ پێـددەت. بێگومـان ئـەڤ تیـۆرە ڕاسـتییا خـۆ ژ ڕاسـتییا گریمـانێ وەردگریـت، ئـەوژی ئـەوە، کـو هێمـا بـاراپتر دهێتـە بکارهینـان ژبـۆ ئامـاژەپێکرنێ یـان

نواندنا تشتەکی بکەت، کو ئەو ب خۆ نەبیت، کو ئەو تشتێ دی، ئەو دبیتە واتایا هێمایێ.

5- لایەنگرێن ئەڤێ تیۆرێ جوداهییێ د ناڤبەرا دوو جۆران ژ پەیوەندییێن ئاماژەیی یان پەیوەندییێن نواندنێ دکەن:

أ- جۆرێ ئێکێ ژ پەیوەندییان، کو هێما د ئەڤی جۆریدا ب تنێ نواندنا ئێك تشتی دکەت یان ئاماژەیێ ب بابەتەکێ دیارکری دکەت، کو دبێژنە ئەڤان هێمایان، هێمایێن تاك- Singular symbol. ئەڤ هێمایە ئاماژەیێ ب ئەوی بابەتی ددەت، ژ بەر هندێ ئەو تشت یان بابەت ب واتایا هێمایێ دهێتە ناڤکرن. ئەڤجا (توفیق ئەلحەکیم) و (پاشایا نوکە یا بریتانیا) دوو هێمایێن تاکن، ئێك ژ ئەوان ئاماژەیێ ب زەلامەکێ دیارکری ددەت و ئەو زەلام(توفیق ئەلحەکیم) دبیتە واتا و یێ دی ئاماژەیێ ب ئافرەتەکێ ددەت و ئەو ئافرەت(پاشایا نوکە یا بریتانیا) دبیتە واتا بۆ ئەوێ هێمایێ.

ب- جۆرێ دووێ ژ پەیوەندییان، هێما تێدا نواندنا چەند بابەتەکێن جودا یان دەستەیەك ژ پەیڤان دکەت، ئەڤ هێمایەژی ب هێمایێن گشتی-General symbol دهێتە ناڤکرن. ئەڤ هێمایە ئاماژەیێ ب ئەوان بابەتان ددەت یان ڕاستن بۆ ئەوان و ئەڤ بابەتە ب (ڤەگەران-Denotation) یێن هێمایێ دهێنە ناڤکرن. بۆ نموونە هێمایێن(ئافرەت) و (ژمارەیا دەستپێکی) دوو هیمایێن گشتینە، یێ ئێکێ ئاماژەیێ یان یێ ڕاستە بۆ هەمی ئافرەتان بهێت، کو ئەو هەمی ئافرەت دبنە ڤەگەڕان یان ماصەداق بۆ ئەڤی هێمایێ، بەڵێ یێ دی ئاماژەیێ ب هەمی ژمارەیێن دەستپێکی ددەت، کو ئەڤە هەمی نواندنا ڤەگەڕانێن ئەوێ هێمایێ دکەن.

کەواتە د ئەڤێ تیۆرێدا واتایا پەیڤان بریتییە ژ ئەوێ چەندا پەیڤ ئاماژەیێ پێددەن و پەیوەندی د ناڤبەرا دەربڕین و ئاماژەپێکرنا دەربڕینێدا ب ڤەگەڕان یان ئاماژەکرنا زمانی یان ئاماژەکرنا سیمانتیکی یان ب دەلالەت دهێتە ناڤکرن. ئانکو واتایا هەر دەربڕینەکێ بریتییە ژ ئەوی تشتێ ئاماژەپێ دهێتە کرن.

أ- باشییێن تیۆرا ئاماژەیێ:

هەر چەندە ئەڤێ تیۆرێ وەکو هەمی تیۆرێن دی چەند کێماسی هەنە، بەلێ ل گەل هندێ ئەڤێ تیۆرێ چەند باشییەك ژی هەنە، کو ل خوارێ دێ هەولدەین، بەحسێ هندەك ژ ئەوان باشییان کەین:

1- **ئەو تێگەهێن تیۆری ئەوێن تیۆرا ئاماژەیێ پێشکێشکرین، هاریکاری ل ڤەکۆلینا هندەك کێشەیێن واتایی یێن خودان سروشتەکێ لۆجیك کر و ب تایبەتی: هەڤواتا و دژواتا و هایپۆنیم و جیاوازی و بوارێن فەرهەنگی و پەیوەندییێن ئاماژەیی و پەیوەندییێن واتایی ڕۆلەکی مەزن د ڕوهنکرنا ئەوان کێشەیاندا هەبوو و مەبەست ژ پەیوەندییا ئاماژەیی ئەو پەیوەندییە ئەوا د ناڤبەرا یەکەیا فەرهەنگی و ئەو واتایا د جیهانا ژدەرڤەدا ئاماژە پێ دهێتەکرن هەی. هەر وەکو پەیڤا زەلام کو ئاماژەیێ ددەتە(مرۆڤ و هەڕاش و نێر)ی. بەلێ پەیوەندییا واتایی، بریتییە ژ ئەوێ پەیوەندییا یەکەیا فەرهەنگی ب یەکەیێن دییێن فەرهەنگیڤە ئەوێن د ناڤ زمانیدا ب دەستڤە دهێن، کو ئەڤ پەیوەندییە بۆ ژێکجوداکرنا تێگەهان ژ ئێك و دوویا گرنگە، بۆ نموونە پەیڤا زەلام واتایەکێ دگەهینیت، کو ئافرەت یان کچ یان کورِ ناگەهینیتو ب ئەڤێ چەندێ یەکەیێن فەرهەنگی (ئافرەت) و (کور) و (کچ) هاریکارییێ د دیارکرنا تێگەهێ زەلامیدا دکەن، هەر وەکو چەواد کەڤندا دهاتە گوتن، یەکەیێنفەرهەنگی ب هەڤدژێن خۆ ژ ئێك و دوو دهێنە جوداکرن(محمد محمد يونس علي، 2004، 23).**

2- **ئەڤ تیۆرە سەرنجا مرۆڤی بۆ گەلەك ڕاستییێن گرنگ ل دوور واتایا هێمایێ ڕادکێشیت، کو ئەڤەژی بابەتەکە، یا پێدڤییە هەر تیۆرەکا دییا گونجای بۆ واتایێ بەرچاڤ وەربگریت. ئەوژی ئەوە، کو ئەڤ تیۆرە، ئەوێ چەندی بۆ مە دیاردکەت، کو هێمایێن دەستنیشانکری خودان مەدلول یان ڤەگەڕانن. ئەڤجا هەر تیۆرەکا دی یا گونجای بۆ واتایێ دڤێت ئەڤێ چەندێ ڕاڤە بکەت.**

3- **ئەڤ تیۆرە بۆ مە دیاردکەت، کو پەیوەندییەکا بهێز هەیە، د ناڤبەرا ئەوی هیماییدا کو واتا هەبیت و یێ خودان مەدلول یان ڤەگەڕان بیت. بۆ نموونە هێمایێ(ئێکەم سەرۆکێ وەلاتێن ئێکگرتی) ئاماژەیە بۆ (جورج واشنتۆنی)، ژ بەرکو ئەو هێما، ئەوێ چەندێ دگەهینیت، بەلێ ئەگەر ئەڤی هیمایی واتایەکا جودا هەبیت،کو گومان تێدا**

نینـه، ئـەو ئاماژەیێ ب جـورج واشـنتۆنی ناکـەت – بـۆ نموونـه ئەگـەر گریمانـا هنـدێ بکەین، کو ئەو چەندە دهێتە گەهاندن، ئەو هیمایەکێ دی بگەهینیت. وەکـو:(جـوانترین ئافرەت د ژیانێدا)-. ئەڤجا ژ بەر هندێ هەر تیۆرەکا گونجای بیت بۆ واتـایێ دڤێت ئـەڤێ پێکڤەگرێـدانێ د ناڤبـەرا واتـایێ و مەدلولیـدا د حالـەتێ هیمـایێن تاکـدا ڕاڤەبکـەت و ب هەمان شێوە د ناڤبەرا واتا و ڤەگەڕانێدا د حالەتێ هێمـایێن گشـتیدا، بێیکـو ئـەو چـەندە یا پێدڤی بیت، بهێتە گوتن، کـو مـەدلولێ هێمـایێ، ئـەوە واتایـا ئەوێیـە(عزمی اسلام، 1985، 54-55).

ب- کێماسییێن تیۆرا ئاماژەیێ:

دێ هەولدەین کێماسییێن ئەڤێ تیۆرێ د ئەڤان خالێن ل خوارێدا دیاربکەین:

1- ئەڤ تیۆرە ب تنێ ناڤێن نەلڤ ب خۆڤـە دگریـت، ئـەوێن ئامـاژەیێ ب تشـێن بینـرایێن نەلڤ دکەت و ئەڤ تیۆرە بەشێن دییێن ئاخڤتنێ ب خۆڤە ناگریت. وەکـو (کـار)ان ئـەوێن ئاماژەیێ ب لڤینـێ ددەن و ئـامرازێن پەیوەنـدییێ ئـەوێن ئامـاژەیێ ب پەیوەنـدییێ ددەن و هەڤالناڤان ئەوێن ئاماژەیێ ب جۆر و کوالتییێ ددەن، کو ل دویڤ ئـەڤێ تیـۆرێ بەشـێن ئاخڤتنێ نواندنا تشتان د جیهانا ڕاستەقینەدا ناکەن.

2- هنـدەك نـاڤ هەنـه، گرێـدای تشـانه، کـو د شـیاندا نینـه د جیهانـا ڕاسـتەقینەدا بهێنـه دیـتن. وەکـو گیانـدارێن خـرافی، کـو ئەڤـە ئامـاژەیێ ب تشـتان د جیهانـا ژدەرڤـەدا ناکـەن. وەکو: ئەجنە و هەسپێ ب چەنك.

3- هنـدەك نـاڤێن ڕووت، ئامـاژەیێ ب تشـێن مـادی د جیهانـا سـەربۆراندناکەن. وەکـو: ئەڤینی، هیڤی و ئومێد و کەرب و کین...هتد.

4- هندەك ناڤ هەنه، ئاماژەیێ ب جۆرێن جیـاواز یـێن ئـەوی تشـتی دکـەن. هـەر وەکـو د پەیڤا (کورسی)دا دیاردبیت، کو چێدبیت ئاماژەیێ ب کورسییا داری یـان کورسـییا ئاسـنی یان هەر جۆرەکێ دییێ کورسییێ بدەت.

5- هنـدەك جـاران دوو ناڤـان يـان دەربڕينـان هـەمان ئامـاژە يـان ژێـدەر د جيهانـا ڕاستەقينەدا هەيە. هەر وەكو د حالـەتێ ستێرا سپێدە و ستێرا ئێڤاريـدا دياردبيـت، كـو ئەڤە هەر دوو ئاماژەيێ ب ئێك تشتى ددەن، ئەوژى ئەختەرا ڤينۆسە[1].

6- ڕەنگێن كەسكەسۆرى(قەوز و قوزەحێ)، كـو ئاشكەرايە ئەڤە دياردەيـەكا گـەردوونييا ڕاستەقينەيە، كو ب شێوەيێن جياواز د زمانێن جياوازدا هاتييـە پـۆلينكرن. بـۆ نموونـە د هنـدەك زمانانـدا، كەسكەسـۆر بـۆ سـێ ڕەنگـان هاتييـە، هـەر وەكـو د زمـانێ نافـاهۆدا دياردبيت، كو د ئەڤى خشتەيى ل خواريدا، ئەڤ چەندە پتر ڕوهندبيت:

ژ	زمانێ ناڤاهۆ	زمانێ ئينگليزى	زمانێ عەرەبى	زمانێ كوردى
1	Ticil	Red	أحمر	سۆر
2	Tico	Orange and yellow	برتقالي و أصفر	پرتقالى و زەر
3	Vootliz	Blue, green,purple	أزرق، أخضر، أقحواني	شين و كەسك و پرتەقالييێ تارى(ئەقحوانى)

[1] د ڤێرێـدا پێدڤييـە جـوداهييێ د ناڤبـەرا واتـا و مەدلوليـدا بكـەين و ئـەوان هـەر دوو زارافـان ژێكجودابكـەين: ب ديتنـا فريگـەى، چێدبيت دوو دەربڕينـان هـەمان مـەدلول هـەبيت، بـەلێ هـەمان واتـا نـەبيت. فريگـە بـۆ بەلگانـدنا ئاخڤتنـا خـۆ دبێژيت:(ستێرا سپێدەيێ) و (ستێرا ئيڤارى) ئامـاژەيێ ب هەمان بابەتى ددەن، ئەوژى ئەختەرا ڤينۆسە، بەلێ ئەوان هەر دووكان هەمان واتا نينە. ئانكو ئـەو واتايـا ئەم ژ (ستێرا سپێدەيێ)تێدگـەهن، ئـەو واتـا نينـە ئـەوا ئـەم ژ (ستێرا ئێڤارى) تێدگـەهن، هـەر چـەندە مەدلولێ ئەوان ئێكە، ئەوژى (ئەختەرا ڤينۆس)ە. ئەڤەژى ئەوێ چەندێ دگەهينيت، كو چێدبيت نموونـە ل سـەر هێمـايێن زمـانى هـەبن، كـو هـەمان مـەدلول يـان ڤەگـەڕان هـەبن، بێيكـو ژ لايـێ واتايێڤـە ببنـە هەڤواتا(عزمى اسلام، 1985، 53).

7- زاراڤ یان تشێن گەردوونی چێدبیت ژ لایێ ڕەگەزیڤە د ناڤ زمانێن جیاوازدابهێنە گوهۆڕین، بۆ پەیڤا (هەیڤ -Moon) د زمانێ کوردی و ئینگلیزیدا یا مێیە، بەڵێ د زمانێ عەرەبیدا یێ نێرە و پەیڤا (ژیان-) د زمانێ عەرەبی و کوردیدا یا مێیە، بەڵێ د زمانێ تشیکیدا یێ نێرە و پەیڤا دەریا د زمانی عەرەبیدا یێ نێرە، بەڵێ د زمانێ کوردی و یونانیدا یا مێیە. ئەڤجا ئەڤ جودابوونە ئاریشەیان د وەرگێڕانێدا پەیدادکەت ب تایبەتی د هوزانێدا(Al-Sulaimaan.M.M,2010,121-123).

8-لاینگەرێن ئەڤێ تیۆرێ نەشێن جوداهییێ د ناڤبەرا واتایا پەیڤێ(هیمایێ) و مەدلولێ ئەوێدا بکەن یان ئەو بابەتێ ئاماژەیێ پێ ددەت. ل گەل ئەڤێ چەندێ دیارکرنا ئەڤێ جوداهییێ بابەتەکێ پێدڤییە یان ئەم دێ کەڤینە د ناڤ گەلەك تێکەلبوون و تەمومژییێدا. د ڤێرێدا د شیاندایە جوداهییێ د ناڤبەرا واتایا هیمایێ (پەیڤێ) و مەدلولێ ئەوێدا بکەین. ئەوژی ل دویڤ جۆرێ پەیڤێیان هیمایێ. ئەگەر هێما یێ تاك بیت یان یێ گشتی بیت. ل ڤێری پێدڤییە جوداهییێ د ناڤبەرا واتایا هیمایێ تاك (کو د ئەڤی حالەتیدا دبێژنێ sense) و مەدلولێ-referent ئەوێ هیمایێدا بکەین، هەروەسا د ناڤبەرا واتایا هیمایێ گشتی(کو ب درککرن-connotation دهێتە نافکرن) و ڤەگەڕانا-Denotation ئەوێ هیمایێدا. ئانکو واتا-meaning دێ بۆ هەر دوو هێمایان: (تاك و گشتی) بیت، کو د حالەتێ ئێکێدا ب sense دهێتە نافکرن و د حالەتێ دووێدا ب درککرن، بەڵێ بابەتێ ئەو هێما ئاماژەیێ پی ددەت، د حالەتێ هێمایا تاکدا ب مەدلول دهێتە نافکرن و د حالەتێ هیمایا گشتیدا ب ڤەگەڕان دهێتە نافکرن، کو د شیاندایە ئەڤێ چەندێ ب ئەڤی ڕەنگی ل خوارێ کورتبکەین:

هێمایا تاك		هیمایا گشتی
ژ ئالییێ واتایێڤە-meaning	sense– هۆش هەیە	درککرن-connotation هەیە
ژ ئالییێ ئاماژەپێکرنێڤە	refrent-مەدلول هەیە	ڤەگەڕان - denotation هەیە

9- هنـدەك پـەیف هەنـە، كوخـودان واتانـە، بێیكـو مـەدلول هـەبن(یـان خـودان دركـكـرنن بێیكو ڤەگەڕان هەبن) بۆ نموونـە دەربڕینـا(پاشـایێ نوكـە یـێ فەرەنسـا) ئامـاژەیێ ب چ د جیهانـا ژدەرڤـەدا نـادەت، هەرچـەند د كەڤنـدا فەرەنسـا پاشـا هـەبوون. ئـەڤجا ئـەڤ چەندەژی دبیتە گرفتەك بۆ تیۆرا ئامـاژەیێ یـان دبیتـە گوتنـەكا نەڕاسـت ژ لایـێ تیـۆرا ئاماژەییڤە.

10- چێدبیت پەیڤێ واتایەكا جێگیر هەبیت، بـەڵێ بـۆ ئاماژەپێكرنـا تشـتان یـان بابـەتێن جودا و هەمەجۆر بهێتە بكارهینان. د حالەتێ هێمایێن گشتیدا . وەكو هێمایا(چێل)، كـو باراپتر دهێتە دیتن، كو هەر جارەكێ دەلالەتەك یان ئاماژەپێكرنەكا جودا هەیە، كـو تێـدا دهێتە بكارهینان، بەڵێ واتایا ئەوێ هەر دمینیتە ئێك.

11- د شیاندا هەیە، واتایا هێمایێ بهێتە ڤەگوهاسـتن یـان گەهانـدن، بێیكـو مـەدلول یـان ڤەگەڕانا ئەوێ هێمایێ بهێتە گوتن یان ڕوهنكـرن. بـۆ نموونـە دەربـرینـا (پاشـایا نوكـە یـا بریتانیا)د شیاندایە بهێتە ڕاڤەكرن، ب ئەوێ وەسفێ، كو هێمایەكە دهێتـە بكارهینـان بـۆ ئاماژەپێكرنـا ئـەوێ خـانمێ ل دەمـی بكارهینانـا ئـەوێ هێمـایێ، كـو ئـەو دبیتـە پاشـایا نافكری، بێیكو ب دروستی بهێتە دیاركرن یان دەستنیشانكرن(عزمی اسلام، 1985، 51-54).

ژ ئـەڤان كێماسـییێن ل سـەری دیاردبیـت، كـو چـەند لـوغزەك هەنـە، كـو گرێـدای ئـەڤێ تیۆرێنە، ئەوژی ئەڤێن ل خوارێنە(Batty.C,2008, 1-2):

1- ئاماژەكرنا ڕوهن و دیار بۆ تشتێن هـەبوون نـەبیت. بـۆ نموونـە كەسـەكێ ڕاسـتەقینە نینە، كو سوپەرمان ئاماژەیێ پێ بكەت. ل دویڤ ئـەڤێ تیـۆرێ سـوپەرمانی چ واتـا نـینن. ئـەڤجا هـەر ڕسـتەیەكا دەربڕینـا سـوپەرمان تێـدا هـەبیت، دێ یـا بـێ واتـا بیـت. بـەڵێ ب شێوەكێ ژیریی دبێژین: ئەڤ ڕستەیە یا دروستە.

2- نەبوونا تشتان: هەر وەكو د ڕستەیا ل خوارێدا دیاردبیت:

-Pegasus never existed.

- هەسپێ ب چەنگ چ هەبوونەك بۆ نینە.

ئـەڤ ڕسـتەیە وەسـا دیاردبیـت، كـو ڕسـتەیەكا دروسـتە، بـەڵێ وەسـا نینـە، ژبـەركو ئـەو گیانداڕە د هەبوونێدا نینە، ئەڤجا ئەگەر ڕستە ل دوور هەسپێ ب چـەنك - Pegasus بیت، ل ئەوی دەمی دڤێت ژ لایێ واتایێڤە یا دروست نەبیت.

3- لوغزێ فریگەی ل دوور هەبوونان. ئەگەر ئەڤان نموونەیان وەربگرین:

1-Mark Twain = Samuel Clemens.

2-The morning star = the evening star.

هەر ئێک ژ ڕستەیا (1 و 2) ڕستەیێن زانیارینە، ژ بەرکو دشیاندایە ئەم تشتەکی ژ هەر دوو ڕستەیا فێربببین، هەر چەند ئەو هەر دوو ڕستە د راستن، بەلێ ئەم فێری تشتەکێ گرنگ ژ هەر دوو ڕستەیان نابین.

4- بنەمایێ جهگوهۆڕینێ: ئەگەر دەربڕینەك ب دەربڕینەکا دی بهێتە گوهۆڕین ، کو هەمان واتا هەبیت، ل ئەوی دەمی تۆ بهایێ ئەوێ یێ ڕاستەقینە دپارێزی، ئەڤجا ئەگەر تیۆرا ئاماژەیێ یا ڕاست بیت، ل ئەوی دەمی هەر دوو(Mark Twain و Samuel Clemens) دێ هەمان واتا هەبن.

2- **تیۆرا هۆشەکی**-Theory of Mentalistic(Image Theary):

چێدبیت ئەو چەندە بهێتە گوتن، کو واتا نواندنا تشتێ ڕاستەقینەیە د واقعیدا و چێدبیت تشتێن هۆشەکی (عقلی)بن. ژ بۆ ئەڤێ چەندێ ئەگەر نموونەیا هەسپەکێ ب چەنك - Pegasusببینین، ل دوور ئەڤێ نموونەیێ هەزرەك بۆ ئەڤێ چەندێ د مێشکیدا هەیە و چێدبیت ئەڤ هزرە، ئەو بیت واتایا هەسپێ ب چەنك. ئەڤ نموونەیا نموونەیی چێدبیت د بۆچوونا هەر دوو زانا Glucksbery and Danks دا بهێتە دیتن، ئەوا دبێژیت: واتایێن هەر پەیڤەك ددەت بریتییە ژ کۆمەکا هەست و وێنە و هزر و چەمکێن موحتەمل و ئاماژەکرنێن کو چێدبیت، تاکەکەس بشێت ب دەرئەنجاما ئەوێ ڕابیت، ل دەمێ گوه ل ئەوێ پەیڤی دبیت یان ل دەمێ چارەسەرکرنا پەیڤێ دکەت.

دروشمێ ئەڤێ تیۆرێ، پیتا(M)ە.

د ئەڤێ تیۆرێدا واتا وەسا دیاردبیت، کو دەربڕینەکا خودان هزر یان بۆچوونەکا گرێدایە ب واتایێڤە د مێشکێ هەر کەسەکێدا، کو ئەڤێ دەربڕینێ بزانیت یان فێری ئەڤێ دەربڕینێ ببیت و ژ بەر ئەڤێ ئەگەرێ، ئەڤ تیۆرە ب تیۆرا هۆشەکی دهێتە نافکرن(Al-Sulaimaan.M.M,2010, 124).

تیۆرا هۆشەکی یان هزری بۆ زانایێ ئینگلیزی، جون لۆکی دزڤریت، ب دیتنا ئەوی، زمان ڕێکا دەربازبوونا هزرانە یان ڤەگوهاستنەکا ژدەرڤەیە بۆ پێدانێن نافخۆیی(Al-Sulaimaan.M.M,2010, 124)و دبێژیت: دڤێت بکارهینانا پەیڤان ئاماژەیەکا ڕاستەوخۆیا هزرێ بیت. ئانکو ل دویڤ ئەڤێ تیۆرێ ل ئەوی دەمی پەیڤ واتادار دبیت، کو هزرەکێ یان چەمکەکێیان وێنەیەکی دروستبکەت(عەبدولواحید موشیر دزەیی، 2011، 79).

ل دویڤ ئەڤێ تیۆرێ (واتا) ئەو کۆمەلا وێنێن هۆشەکییە،کو پەیوەندی ب ئێك و دووڤە هەیە و ب ڕێکا پەیڤێ یان گوتنێ ژ کەسێ ئاخڤتنکەر بۆ کەسێ گوهدار دهێنە ڤەگوهاستن(عزمي اسلام،1980، 55).

ئانکو ل دەڤ لاینگرێن ئەڤێ تیۆرێ واتا، هزرە و هزر مولکێ ئاخڤتنکەرییە. خودانێن ئەڤێ تیۆرێ دبینن، هزر گرێدایە ب حالەتەکی ژ درککرنا هۆشەکی ل دەڤ گشت خەلکی، ئەڤەیە وە ل گەهاندنێ دکەت، کو جێبەجێ ببەت.

ب دیتنا Akmajian.A واتا هەر دەربڕینەکێ بریتییە ژ هزرەکێ یان هزرێن گرێدای ب ئەڤێ دەربڕینێڤە د ناڤ میشکێ ئاخڤتنکەریدا(2001,232& other,Akmajian.A).

هەر ل دوور واتایێ د تیۆرا هۆشەکیدا، جون لاینز دبێژیت: واتایا دەربڕینێ هزرە یان ئەو چەمکەیە، کو گرێدایە ب ئەوێ دەربڕینێڤە، ئەوژی د مێشکێ هەر کەسەکیدا، کو ئەوێ دەربڕینێ بزانیت(عبدالقادر عبدالجلیل، 2006، 181).

پلاتۆی-plato هەولدا هزرا ئەڤێ تیۆرێ پێشکێشبکەت, ب دیتنا ئەوی واتایا پەیڤەکا دیارکری ب هزرەکا دیارکری د ناڤ مێشکی مرۆڤیدا گرێدایە و ب دیتنا ئەوی ئەڤ تیۆرە دشێت گرفتا ستێرا سپێدە و ئێڤاری چارەسەر بکەت. ستێرا سپێدەیێ چێدبیت هەمان تشت بیت، هەر وەکو ستێرا ئێڤاری د جیهانا ژدەرڤەدا، بەلێ هزرا گرێدای ب هەر دوو ستێرانڤە چێدبیت ژێکجودا بیت.

هەڤواتا ل دویڤ ئەڤێ تیۆرێ ئەوە، ل دەمێ دوو دەربڕینان یان پتر هەمان هزر یان چەمك... هتد هەبیت، وەکو (ئاوارە و دەربەدەر)، بەلێ ل ڤێرێ هندەك جاران ئەو کێشە ژی د ناڤ هندەك نموونەیاندا پەیدادبیت، کو هندەك دەربڕینان هەست و هزرێن زێدەتر ب خۆڤە دگرن، کو ئەو هزر و دەربڕین ل دەڤ هەمان دەربڕینا دی یا هەڤواتا

ئەوێ ناهێتە دیتن(2001,232,Akmajian.A& other,). ئەڤەژی ئەوێ ڕاستییێ بۆ مە دسەلینیت، کو هەڤواتا تەمام د زمانیدا ب زەحمەت هەبیت یان بهێتە دیتن. هەر وەکو د نموونەیا (کورە)،(نەبین)دا، دیاردبیت، کو پەیڤا (نەبین) هەست و هزرا ئەوێ جوانتر و ماقویلترە، ژ هزر و هەستا پەیڤا(کورە) هلدگریت.

پرسیارەکا بەدیهی د ئەڤێ تیۆرێدا سەرهلددەت، ئەوژی ئەوە پەیڤا هزر-idia چ ب خۆڤە دگریت؟ بێگومان ڕکەبەرایەتییێن مێشکی ل دەڤ هەمی کەسان وەکو ئێک نینن. ئەگەر کەسەکی گوھ ل پەیڤا فراولە-Strawberry بوو، چێدبیت د مێشکێ ئەویدا ئامانەك تژی فراولە دروستببیت، کو یا ئالاندی بیت ب تەبەقەکێ ژ پەنیری، بەلێ کەسێ دی چێدبیت تەخیولا فراولێ ل شەکرا هێرای بکەت یان ل گەل هەر تشتەکێ دی و چێدبیت کەسەك ژ مە هزرا فراولەیێ ژی هلنەگریت، ل دەمێ ئەوی حەساسییەت بەرامبەر فراولەیێ هەبیت. ئەڤجا هەتاکو ژ ئالییێ کارەکیڤە هزر تەمام بن بۆ بکارهینانێ، ئەو پێدڤی ب هندەك گشتگیرکرنێ هەیە، کو ژ ئاستێ تاکی یێ تاکەکەسان دەربازببیت، بەلێ یا ب زەحمەتە بگەهینە ئەڤێ گشتگیرکرنێ بێی پەنایێ ببین بۆ چەمکێ هزرێ و ئەڤ تشتە د تێگەهێ ئەفلاتۆنیدا تشتە ب شێوەکێ مژاوی د مێشکێ ئەویدا هەیە. ئەڤجا ئەگەر مە تیۆرەکا گونجای بۆ ڤەکۆلینا واتاییێن پەیڤان ڤیا و ب شێوەکێ ئاماری بهێتە پراکتیکرن، ل ئەوی دەمی ئەم دێ پێدڤی ب تیۆرەکا دی بین، کو پشتبەستنێ ل سەر ئاماژە و هزران نەکەت.

هەر وەکو بەری نوکە مە دیارکری، ئەڤ تیۆرە واتایێ وەکو: هزر یان وێنە یان چەمك دبینیت. ل سەری واتا وەکو هزر هاتە بەحسکرن، ل خوارێ دێ

هەولدەین، واتایێ وەکو وێنە و چەمك شرۆڤەبکەین:

أ- واتا وەکو وێنە :

ل ڤێرێ ئەگەر ئەم واتایێ وەکو وێنە یان وێنەیێ هۆشەکی دابنین، ئەڤ گریمانەکرنە دێ ل گەل هندەك نموونەیان یا گونجای بیت. وەکو نموونەییێن(بورج ئیفل، هەسپێ ب چەنك)، ئەڤ گریمانەکرنە گەلەك یا ڕوهن و ئاشکەرا نابیت، ل گەل پەیڤێن. وەکو:(سە، سێگۆشە، کریارەکا وەکو لێدانێ). بۆ نموونە ئەگەر ئەم گریمانەیا هندێ بکەین، کو ئێك ژ مە تەخیلێ ل هندێ بکەت، کو (y) ددانیتە(x)ی، ل ئەوی

دەمی ئەقی وێنەی دێ هندەك سیما هەبن، كو د بنەرەتی و سەرەكی نینن بۆ وێنەیێ لێدانێ. وەكو ڕەگەزێ ب لێدانێ ڕابووی و ئەوی چەوا و ب چ دانایێ ...هتد.

ب شێوەكێ گشتی وێنەیێ هۆشەكی ب تنێ بەس نینە، كو بیتە واتا هەتاكو بۆ ناڤ و كارێن بەربەلاڤ ژی، ئەگەر ئەم گریمانەیا هندێ بكەین كو چەند پێ دڤێت، هەتاكو ئەم بشێین وێنەیەكێ گونجای ل ئەوێساتی بۆ ئەڤان ناڤ و كاران بهینین؟ چ پێدڤییە ئەم ل گەل پەیڤێن دی ئەنجامبدەین، بۆ ب دەستڤەهینانا وێنەیێ ئەوان؟(2001,233& other,Akmajian.A).

ب- واتا وەكو چەمك:

ئێك ژ ڕێكێن دی بۆ گرفتا دەستنیشانكرنا واتایێ ئەوە، كو تەماشەی هزرێ وەكو چەمك(تێگەه) بهێتە كرن. ئانكو وەكو پۆلێن نواندنا مێشكی. گرفتێن ئەڤێ تیۆرێ ل دەمێ تەماشەی هزرێ یان واتایێ وەكو چەمك دكەت، د ئەڤان خالێن ل خوارێدا دیاردبیت(2001,234,Akmajian.A& other):

1- هندەك چەمك هەنە، ژ هندەك چەمكێن دی نموونەیترن. گەلەك ژ چەمكێن ئاخڤتنكەری زانیاریێن دیاركری ب خۆڤە دگرن، زانیاری نەبەشەكن ژ واتایا پەیڤێ ئەوا دەربڕینێ ژێ دكەت، هەر وەكو هەبوونا ڕەهەندێن دەروونی د دەربڕینەكا نموونەییدا. ئەڤ چەندە دبیتە ئەگەر هندەك چەمك ژ هندەكێن دی نموونەیی تربن. بۆ نموونە بالندەیێ (بەرسۆرك-ابو الحناء) پتر نموونەیی تره بۆ بالندەیی ژ بەتریقێ.

2- هەرچەندە چەمك وەكو واتا بۆ هندەك پەیڤان دهێنە بكارهینان. وەكو نافێن بەربەلاڤ و هەڤالناڤان و چێدبیت كارژی بن، بەلێ ل گەل هندێ گەلەك پەیڤ هەنە، كو ناڤەرۆكا ڕوهن بۆ تێگەهشتنێ نینن. وەكو:(ب تنێ، هەلەو، نە...).

3- یا ڕوهن نینە، كا كیژ چەمك دێ بۆ ڕستەیێ هێتە دەستنیشانكرن، هەر چەندە ڕستە خودان واتایەكا ڕوهن و ئاشكەرایە.

3- **تیۆرا هۆشەكییا نوی**- the new mentalistic theory:

ب دیتنا تیۆرا هۆشەكییا نوی، دڤێت گومانبرن(حدس) و پێشبینیكرن(تأمل)، ڕۆلەكێ مەزن د ڤەدیتنا زمانیدا بگێڕن. ئەڤە پێنگاڤەكا كورتە بەرەڤ دیتنا واتایێ ژ ئالییێ هەبوونێن هۆشەكی كو ب چەمك دهێنە نیاسین. دهێتە گوتن ئەگەر ئەم

بەختەوەر نەبین بۆ وەرگرتنا هەبوونا ئەڤان هەبوونان(کیانات) یان تشێن تیۆری، دڤیت ئەم ل فیزیکەکا هەڤتەریب بگەڕین، کو پێشنیارا هەبوونا ئەڤان تشتان یان هەبوونێن نەبینرای(کیانات غیر مرئیە) بکەت، وەکو (نیترۆن)ێ. دیسان ئاماژە ب هندێ دهێتە کرن، کو چ ئەگەر نینن بۆ رەتکرنا هەبوونا نیترۆنی(Al-Sulaimaan.M.M,2010, 124-125).

ئەڤ گوتنا ل سەری دڤێت بهێتە ڕەتکرن، ژ بەر ئەڤان خالێن ل خوارێ دیارکری:

أ- خۆ ئەگەر چەمك د مێشکیدا بۆ نیترۆنانهەبن ژی ، دێ بنە ڕا و بۆچوونێن کەسۆکی و ناهێتە زانین، کا واتا چییە.

ب- مشت و مـڕ ل دوور گومانبرن و پێشبینیکرنێ هەیە، مـرۆڤ دشێت پێشبینییا پرسیاران ل سەر زمانی بکەت، بێیکو چاڤەرێ پێدانین سەربۆری و تۆمار و تێکستێن ڕاستەقینە بن(Al-Sulaimaan.M.M,2010, 125).

د شیاندا هەیە، بگەهینە دەرئەنجامەکی، کو گرفتا واتایێ ب تنێ ئەو نینە، لێگەڕیانێ ل هەبوونەکا ئاماژەیی(کیان ایحائی) بکەن، کو ب واتا بهێتە نیاسین، بەلکو زێدەباری هندێ دڤێت هەولدان ژی هەبیت بۆ تێگەهشتنێ، کا چەوا پەیڤ و ڕستە دشێن تشتی بگەهینن، ب هەر حالەکی بیت یان چەوا دی شێن خودان واتا بن و ل فێرێ گومانبرن و پیشبینیکرنێ ڕۆلی خۆ د ئەڤێ چەندێدا دبینن.

4- **تیۆرا مەدلولی**-Sense theory of meaning The:

فریگە- Frege دبێژیت: د شیانا هزرێدا نینە ببیتە واتا، ژ بەرکو هزر تاکەکەسینە و دەربازدبن، بەلێ واتا یا بابەتییە و ب شێوەکێ ڕێژەیی د جێگیرن. ئەم زمانی بکاردهینین ژ بۆ ڤەگوهاستنا زانیارییان ژ کەسەکی بۆ کەسەکێ دی و ئاماژە ب تنێ یا بەس نینە، ژ بەرکو ئەگەر زمان ب تنی ژ فۆرم و ئاماژەیێ پێکبهێت، ل ئەوی دەمی پێکهاتەیەکا وەکو ڕستەیا (A) دێ هەمان زانیارییێن ڕستەیا (B) هلگریت.

A: ستێرا سپێدێ= ستێرا سپێدەیێ.

B: ستێرا سپێدێ= ستێرا ئێڤاری.

بەلێ (Frege)ی گوت: ڕستەیا(B) هەمان زانیارییێن ڕستەیا(A) هلناگریت، بەلێ ئەم دشێین ڕستەیا(A) ب ڕاست بدانین و باوەربکەین. چارەکرنا فریگەی بۆ ئەڤێ ڕستەیێ،

ئەو گریمانەیە، کو هەمی دەربڕینێن ئاماژەیی ل گەل ئاماژەیێ خودان مەدلولن-Sense و ئەڤەژی ئەو ڕێکە ئەوا ئاماژەیێ پێشکێشدکەت، کو یا ناسیارە سەبارەت بکارهێنەرێ زمانی(2001,235,Akmajian.A& other).

(Frege)ی گریمانەیا هندێ کر، کو هەمی ڕستەیان مەدلول هەنە. ڕستەیا ڕاگەهاندنێ، مەدلولێ ئەوێ، ئەو مەرجن، کو وە لێ دکەت یا ڕاست بیت. ئانکو تێگەهشتنا هەر ڕستەیەکێ ل دویف ئەڤێ تیۆرێ، ئەو زانینە ئەوا ل بن هەر بارودۆخەکی، کو ڕستە یا ڕاست بیت و دبێژنێ مەرجێن ڕاستییێ و هێمایێ ئەڤێ تیۆرێ(S)ە. کەواتە واتایا ڕستەیێ، مەرجێ ئەوێ ڕازیکرن و قایلکرنە و واتایا پەیف و دەربڕینان، ئەو بەشداریکرنە ئەوا پێ ڕادبن بۆ مەرجێ راستییێ د ناڤ ڕستەیێدا(2001,235,Akmajian.A& other).

سیمایێن تیۆرا مەدلولی:

أ- واتا ل ڤێرێ یەکسان نینە ل گەل ئاماژە و هزر و بۆچوون و چەمکان.

ب- بەرۆڤاژی تیۆرا ئاماژە و هۆشەکی، ئەڤ تیۆرە گرنگییەکا واتایی ددەتە ڕستەیێ، نەکو پەیف و دەربڕینان(2001,236,Akmajian.A& other).

ج- واتا ل ڤێرێ یەکسانە ل گەل مەرجێ ڕاستییا ڕستەیێ.

5- **تیۆرا ڕەفتاری یان ڕەوشتکاری**-The behaviourist theory:

ئەو تەمومژی و کیماسییێن ب تیۆرا هۆشەکیڤە هاتینە گرێدان،خەلك پالدا، کو خۆ ژ ئەڤێ تیۆرێ دویربێخن، ئەوژی ژ بۆ بەرژەوەندییا ئەوێ تیۆرێ بوو، ئەوا ڕاستییێن نوی هینابنە هەبوونێ، کو ئەوژی تیۆرا ڕەفتاری یان ڕەوشتکارییە.

ئەڤ تیۆرە یا گرێدایە ب زانایێن وەکو واستۆن و بافلوڤ و وایسیڤە.زانایێن زمانی ڕابوون ئەڤ تیۆرە د گەلەك ڤەکۆلینداندا پراکتیکرن و ئەڤ چەندە بۆ ئەگەرێ دروستکرنا لقەکێ دی ژ زمانڤانییێ، کو پەیوەندی ب دەروونناسییێڤە هەبوو، کو دبێژنێ زمانڤانییا دەروونی.

تیۆرا ڕەفتاری ب ناڤی تیۆرا سایکۆلۆجی ژی دهێتە ناڤکرن. ئەڤ تیۆرە، تیۆرەکا ماددییە، گرنگییەکا مەزن ب لایەنێ میکانیکی فیزیکی دا، بێی گرنگیدان ب هزرێ یان بۆچوونێ ئەوا د هەر دوو تیۆرێن ئاماژە و هۆشەکیدا بەلاڤبووین.

ئەڤێ تیۆرێ چالاکییەکا بەرچاڤ ل ئەمریکا دیت، کو کارێ ئەوێ یان چالاکییا ئەوێ ب تنێ نەکەڤتە سەر دەروونناس و فەیلەسۆفان. دیسان زمانڤانان ژی گرنگیپێدا، تیۆرا ڕەفتاری ل سەر بنەرەتێ ڕەتکرنا ئەوێ بۆ هۆش و زاراڤێن زەینی هاتە دروستکرن و جەختکرن ل سەر تێبینیکرنا ڕاستەوخۆ کر، ژ ئالییێ پشتبەستن ب سەربۆران و د ئەڤی بیاڤیدا زاراڤەیێن زمانی پەیدابوون، کو د کارهینانیدابەربەلاڤن. وەکو ڕەفتارێ زمانی، ڕەفتارێ درکاندنێ و سروشتێ زمانی و سروشتێ درکاندی و بەرزەکرنا چەمکێن درککرن و هەست و نەستان(حسام البهنساوي، 2009، 63).

لایەنگەرێن ئەڤێ تیۆرێ دبینن، زمان دیاردەیەکا ڕەفتارییا بەرجاڤە و دشیاندا هەیە بهێتە تێبینیکرن و پیڤان، بەلکو دشیاندایە ڤەکۆلین لێ بهێتەکرن ب پشتبەستن ب نموونەیا هاندەر و بەرسڤدانێ(مهدي اسعد عرار، 2002، 35).

د ئەڤێ تیۆرێدا وەسفکرنا زمانی ل سەر بنەرەتێ هاندەرStimuli - و کارڤەدان و بەرسڤدانێیە-Response و بلۆمفێلد ب پێشەنگێ ئەڤێ تیۆرێ دهێتە هژمارتن، کو ب زانایێن دەروونناسی، وەکو واتسون و وایسیڤە کاریگەربوو و ئەڤێ دوماهیکێ کاریگەرییەکا مەزن ل سەر ئاڕاستەکرنا تیۆرا ئەوی یا زمانی ب گشتی و دیتنا ئەوی د واتاسازییێدا ب تایبەتی هەبوو(حسام البهنساوي، 2009، 57-58).

کەواتە تیۆرا ڕەفتاری ل سەر دوو تێگەهان هاتییە ئاڤاکرن، ئەوژی: هاندەر و بەرسڤدانن، کو ئەڤ زاراڤە د دەروونناسییا ڕەفتاریدا د بەرنیاسن و هاندەر ل سەر ڕویدانێن پێش ئاخڤتنێدهێتە ناڤکرن ، بەلێ ڕویدانێن پشتی ئاخڤتنێ ب بەرسڤدانا گوهداری دهێتە ناڤکرن و ب ئەڤی ڕەنگی، هەلویستێ ئاخڤتنێ دروستبیت:

1- ڕویدانێن کارەکییێن پێشوەخت بۆ پرۆسێسا ئاخڤتنێ.

2- ئاخڤتن.

3- ڕویدانێن کارەکی یێن پشتی ئاخڤتنێ.

بۆ ڕوهنکرنا ئەڤێ چەندێ بلۆمفێلد، ئەڤێ نموونەیێ دهینیت:

1- جاك و جێل د كولانەكا پەرژانكریدا هاتن و چوونێ دكەن و جێل یا برسییە و سێڤی ب داریڤە دبینیت.{هاندەر}

2- جێل دەنگان ب قۆرك و ئەزمان و لێڤێن خۆ دبێژیت.{ئاخڤتن}

3- جاك خۆ ژ پەرژانی دەربازدكەت و بەر ب داریڤە دچیت و سێڤێ دكەت، پاشی بۆ جێلێ دهینیت و ددەتێ و سێڤێ دخۆت.{بەرسڤدان}

ب ئەڤی شێوەی دانوستاندن د ناڤبەرا ئەواندا بەردەوام دبیت، ب شێوەیەكی هەر ئاخڤتنەك هاندەرێ ئاخڤتنەكا دییە. ئەڤجا ئاخڤتن دبیتە گشتگیر بۆ ئەوی هەلویستێ، كو تێدا ئەو ئاخڤتن ژ لایێ ئاخڤتنكەریڤە دهێتە گوتن و ئەو بەرسڤدانا ل دەڤ گوهداری پەیدادكەت(محمد محمد يونس علي، 2004، 25-26).

بلۆمفێلد ب ئێكەم زانا دهێتە هژمارتن، كو مفا ژ كارهینانا بنەمایێن قوتابخانەیا دەروونناسی وەرگرتی و ئەڤ بنەمایە ژی ئەڤێن ل خوارێنە:

1- رەفتارێ ڕوهن و دیار:

دلنیانەبوون ژ هەمی زارافەیێن دەروونی، وەكو: مێشك، چەمك، هزر...هتد و ڕەتكرنەكا ئەوان ب شیوەكێ تەواو، ئەڤەژی بۆ هندێیە داكو وەكو ڕێكەك ژ بۆ ب دەستڤەهینانا بەیاناتێن دروست ژ دەروونناسییێ ب دەستڤە بهێن، ژ بەر هندێ دەروونناسی دڤێت یا هویربیت بۆ ئەو تشتێ شایەنێ تێبینیكرنێ ب ڕەنگەكێ ئاشكەرا هەبیت و دڤێت گرنگییێ ب ڕەفتارێ دیار بدەت، نەكو ب حالاتێن هۆشەكییێن شایەنێ تێبینیكرنێ نەبیت.

2- یەكسانیكرنا ڕەفتارێ گیانەوەری ب ڕەفتارێ مرۆڤی:

ئەڤەژی واتایا ئەوێ ئەوە، كو چ جوداهی د ناڤبەرا ڕەفتارێ مرۆڤی و ڕەفتارێ گیانەوەریدا نینە، و دویر ژ كارهینانا زمانی، مرۆڤ و گیانەوەر بەشداریێ ل ریّكا لێگەڕیا ل دویڤ خوارن چوونێ ژ بۆ پرۆسیاتییێ دكەن(Al- 130-131 .(Sulaimaan.M.M,2010,

3- كێمكرنا ڕۆلێ غەریزێ و پالدەر و شیانێن زكماییێن دی و جەختكرن ل سەر ئەوی ڕۆلی، ئەوێ فێركرن د وەرگرتنا نموونەیێن ڕەفتاریدا دگێڕیت و جەختكرنا ئەوێ ل

سـەر پـەروەردەیێ زێـدەترە ژ سروشـتی، هەروەسـا رێـژەیا تشـتێ گەلـەك بـۆ ژینگـەهێ و تشتێ کێم بۆ بۆماوەییێ(أحمد مختار عمر، 2006، 60).

کەواتـە زانـایێن ئـەڤێ تیـۆرێ گرنگـی ب ژینگـەهێ و چـەندییا کاریگـەرییا ئـەوێ ل سـەر رەفتـارێ زمـانی دا، ل گـەل کێمکرنـا گرنگیـدان ب رۆلـێن بۆمـاوەیی و سروشـتێ مرۆڤی و شیانێن زکماکی(حسام البهنساوي، 2009، 57).

4- میکانزم:

جەختکرنـەکا کەلـەك بهێتـە کـرن ل سـەر پێشـبینیکرن و تـۆخمێ ئاسـایی د ئەنجامـدانا گوتنێدا. بۆ نموونە(Al-Sulaimaan.M.M,2010, 131):

کار ⟵ کارڤەدان ⟵ هاندەر ⟵ بەرسڤدان.

تیـۆرا بلۆمفیلـدی ل سـەر بنەمایـەکی هاتییـە دانـان، ئـەوژی ئـەوە، کـو واتایـا هـەر دەربڕینەکی یان هاندەر دێ ئازرینیت یان بەرسـڤە دێ ئازرینیـت یـان پێکهاتییـە ژ هـەر دووکـان د هەلکـەڤتێن تایبەتـدا بـۆ گـوتنێ. بلۆمفیلـد هەولـددەت واتایـا فـۆرمێ زمـانی پێناسـەبکەت. ئـەوژی بریتییـە ژ پەیوەنـدییا د ناڤبـەرا هانـدەر(S) و بەرسـڤێدا(R)(Al-Sulaimaan.M.M,2010, 132). ب واتایـەکا دی واتایـا تایبـەت ب فۆرمێ زمانیڤە بریتییە ژ ئەوی بارودۆخێ ئاخڤتنکەر تێدا دئاخڤیت و ئـەو بەسـڤدانا ل دەڤ گوهداری پەیدادکەت. ب ئەڤێ چەندێ واتایا پەیڤێ پابەند دبیت ب ئازرانـدن یـان هاندەرێ ئاخڤتنکەری یان کارڤەدانا گوهداری بۆ ئەوێ پەیڤێ.

کەواتە بلۆمفیلد د پێناسـەکرنا واتایێدا دبێژیت: واتـا بریتییـە ژ هەلویستەکی، کـو تێـدا پالـدەر و هانـدەرەکێ دیـارکری دهێتـە گـوتن و هەروەسـا ژ بەرسـڤدانەکێ یـان کارڤەدانـەکێ، کـو هانـدەر د دەروونـێ گوهداریداداخوازدکـەت (عقيد خالد حمودي العزاوي، 2013، 68). ئـانکو واتـا د ئـەڤێ تیۆرێـدا بریتییـە ژ ئـەوی حالـەتێ ئـاخڤتن تێـدا دهێتـە گوتن و ئەو کارڤەدانا ل دەڤ گوهداری پەیدادبیت.

بلۆمفیلد گەهشتە ئەنجامەکی، کو واتا حالەت ب خوێیە و ئەوی ئەڤە ڕوهنکـر ئـەوژی ب رێکا ڕویدانا جاك و جێلێ، -ئەوا بەری نوکە، ئاماژە پێ هاتییە کرن-. ئەڤ هـەر دووکـە هـەڤالێن ئێـك بـوون و د کولانەکێـدا دچـوون. جێـل یـا برسـیبوو و سـێڤەکێ دبینیـت و دبێژیتە جاکی ئەز یا برسیمە. ئەڤجا ئەگەر جێل ب تنێ بـا، ئـەو ب خـۆ داچیت سـێڤی

هینیت. ئانکو دا هاندەرەك(S) ل دەڤ پەیدابیت، کو کارڤەدانەکێ بەرهەمدهینیت و ئەوژی لڤینە بۆ هینانا سێڤی.

⟶ RS

ئەڤ سەهمە نواندنا پەیوەندییەکا ئاسایی دکەت، هاندەر ئەگەرە و بەرسڤدان کاریگەرییە و پێکڤەگرێدانا هەر دووکان، ڕەنگڤەدانا هاندەر- بەرسڤدانێیە.

هەر چەندە جاك ل گەل جێلێ بوو، بەلێ هاندەری کارڤەدانەکا زمانی بەرهەمهێنایە، ئەوژی ئاخڤتنە بۆ جاکی و هێماژی (r) ا بچویکە و زنجیرەکا دەنگی هاندەرەکێ زمانی (s) بەرهەمهینایە، ئەڤەژی ژ کارڤەدانەکا نەزمانی(R) هاتییە بەرهەمهینان و ئەوژی هینانا سێڤێیە و ئەڤ هێلکارییا ل خوارێ ئەڤێ چەندێ ڕوهندکەت(Al-132-133 ,Sulaimaan.M.M,2010):

ڕویدانا سروشتی ڕویدانا ڕاستەقینە /زارەکی ڕویدانا ڕاستەقینە/زارەکی ڕویدانا سروشتی

S ⟶ r..... s ⟶ R

واتا ل دەڤ بلۆمفێلدی، ژ ئەوێ پەیوەندییا د ناڤبەرا ئاخڤتن (s,r) و ڕویدانا سروشتیدا(S,R) پێکهاتییە، ل ڤێرێ هەمی تایبەتمەندییێن پەیوەندیدار د ناڤبەرا جاك و جێلێدا بەشداریێ تێدا دکەن و هزرا بلۆمفیلدی بۆ ئەڤێ چەندێ ئەوە، کو ڕویدانێن زمانی و جەستەیی پشتبەستنێ ل سەر هۆکارێن بەرهەڤ دکەت، ئەوێن کو ژ مێژوویا گشتییا ژیانا جاك و جێلی پێکدهێن.

(S,R) هەر دووك پێکڤە بەندن و هەر دووك (ناڤەرۆك)ێ پێکدهینن، بەلێ (s.....r) زنجیرەکا دەنگییە، کو فۆرمی یان گوتنێ پێکدهینیت(عەبدولواحید موشیر دزەیی، 2011، 82).

ڕەفتارێ زمانی ئەوێ بلۆمفێلدی جێبەجێکری وە لێ کر، ڕەگەزێن نەزمانی ئەوێن گرێدای ب کریارا ئاخڤتنێڤە بهینیتە د ناڤ بازنێ واتایێدا و ب خال و داخوازەکا پێدڤی بۆ تێگەهشتنا واتایێ هژمارت، بەلێ ئەو ل دوماهیکا تیۆرا خۆ، ئەوێ بڕیاری ددەت، کو بۆکەسێ ئاسایی کارڤەدانەکا کارەکی گرنگە و قوتابییێ زمانی و ڤەکۆلەرێ ئەوێ

گرنگییێ ب کریارا زمانی ددەن، کو ئەڤە ڕێکەکە بۆ ئارمانجێن مەزن (مهدي اسعد عرار، 2002، 37-38).

د دیتنا بلۆمفیدیدا شرۆڤەکرنا واتایێ خالەکا لاوازە د ڤەکۆلینا زمانیدا و دێ هۆسا مینیت، هەتاکو زانینا مرۆڤایەتییێ بگەهیتە قۆناغەکا پیشکەڤتیتر ژ ئەڤا نوکە هەی و ئەگەرێ ڕەشەبینییا بلۆمفیلدی بۆ ئەڤێ چەندێ بۆ باوەریا ئەوی دزڤریت، کو دەستنیشانکرنەکا هویر بۆ واتایا پەیڤان داخوازا وەسفەکا زانستییا تەواو بۆ تشت و حالەت و پرۆسێسێن پەیف ئاماژەییێ پێددەن دکەت، ئانکو ئەوێن پەیف بۆ ڤەدگەڕن یان بۆ ئەوان دبیتە جێگر(بدیل) و ئەڤە بۆ ژمارەیەکا کێم یا پەیڤان دروستە. وەکو: نافێن ڕووەکان و گیانەوەران یان هندەك کەرەستێن سروشتی، کو د شیاندایە ب وردی بهێنە دەستنیشانکرن ب ڕێکا زارافێن زانستی یێن تایبەت ب لقەکی ژ لقێن وەکو(ڕووەك-گیانەوە-کیمیا)، بەلێ ئەڤ چەندە یا ب سانەهی نینە بۆ پارا پتریا پەیڤان. وەکو: ئەڤینی، کەربوکین....هتد(حسام البهنساوي، 2009، 58).

تیۆرا بلۆمفیلدی هیزا خۆ ژ دەستدا، ل دەمی درککرن ب هندێ کری، کو ئارمانجا مەزن ژ هۆکارێن بەرهەڤ، نەناسراون و د شیاندا نینە بهێتە نیاسین. ئەو تیۆرا ژ ئەڤێ زەحمەتێ دەربازبووی، ئەوژی تیۆرا(Skinner 1957)بوو.

بیانۆیێن بنەرەتی ئەڤەنە:

1- ڕەفتارێ مرۆڤی دشیاندایە حسابا ئەوی بهێتە کرن ب ڕێکەکا نە یا جیاواز ژ ڕەفتارێ جوردان د بارودۆخێن تاقیکرنێدا.

2- د شیاندایە ڕەفتار د بیافێ کریارین بەرچاڤدا بهێتە کرن، بێیکو ئاماژەییێ ب پێکهاتا ناڤخۆیی یا گیاندارێن زیندی بهێتە کرن.

تێگەهێن سەرەکی بریتینە ژ هاندەر و بەرسڤدان و بهێزبوونان، بەلێ ئەڤ تیۆرە ل گرفتێن هەمان جۆران دەربازبوویە، کو گەلەك یا ئاسانە هاندەر و بەرسڤدان و ڕویدانێن بەرهەڤ د تاقیگەهێدا بهێنە دەستنیشانکرن و پتریا ڕەفتارێ مرۆڤی و ب تایبەتی زمان، گەلەك یی ئالۆزە ب ئەڤێ چەندێ ب دەستڤە بهێت(Al- 133 .(Sulaimaan.M.M,2010,

باشییێن ئەڤێ تیۆری:

د ئەڤێ تیۆرێدا باشییەك هەیە، ئەوژی ئەوە، کو د شیاندایە گوتنا واتادار ژ گوتنا بێ واتا بهێتە جوداکرن، ل سەر ئەوی بنەمایی، کو گوتنا واتادار کارڤەدانێ ل دەڤ گوهداری دروستدکەت و کار ل ڕەفتارێ ئەوی دکەت. هەر وەکو د نموونەیا جاك و جێلێدا دیاردبیت(عەبدوللا عەزیز محەمەد بابان، 2010-2011).

ڕەخنەگرتن ل تیۆرا بلۆمفیێلدی:

هەر چەندە تیۆرا ڕەفتاری وەسا دیاردبیت، کو سەرکەڤتن د بیاڤێ زالبوونا خۆدا ب سەر تەمومژییا هزران د تیۆرا هۆشەکیدا ب دەستێ خۆڤە هینا، بەلێ ل گەل هندێ ئەڤ تیۆرە ژ کێماسییان یا ڤالا نینە.

1- ب هەر حال بیت، تیۆرا بلۆمفیلدی بەرهەنگاری گەلەك ڕەخنەیان بوو، ژ بەرکو د شیانا ئەوێدا نەبوو، جوداهییێ د ناڤبەرا جۆرێن جودا یێن واتایێدا بکەت، هەر چەندە واتایا دەوروبەر بۆ پەیڤەکا وەکو (خوێ) د کارهینانا خۆ یا رۆژانەدا یا جودایە ژ واتایا دەوروبەر بۆ(Nacl)، کو ئەڤە هێمایەکێ کیماییە بۆ خوێ- بۆ کلوریدا سۆدیۆمێ. هەروەسا تێگەهێ ئەوێ بۆ هۆکارێن بەرهەڤ، ل بن کاریگەرییا پشتبەستنێ ب گشتی بوون و بێی هەبوونا بابەتی بوونێ ب ڕێڤە دچیت(Al-Sulaimaan.M.M,2010, 133-134).

2- چێدبیت ئێك پەیڤ چەند ئازراندن و بەرسڤدانێن ئازراندی یێن زێدە بدەت. بۆ نموونە پەیڤا (Jazz) د هندەك بارودۆخاندا چێدبیت ئاخڤتنکەر بۆ ئازراندنا ئاوازەیێن جازی بکاربهینیت، ئەوا گوهلێدبیت و د بارودۆخەکێ دیدا چێدبیت بێژیت ژبۆ وەرگرتن یان وەرنەگرتنا ئەوێ موزیکا د ئەوی ساتیدا گوهلێدبیت. دیسان کەسەکێ ناویزە کو زانین ل سەر موزیکا(Jazz) نەبیت، چێدبیت ئەڤێ پەیڤێ بۆ ئاماژەکرنا موزیکا (هیپ هۆپ)بێژیت. ل سەر هەمان پیڤەری ڕەنگڤەدانا خەلکی بەرامبەر پەیڤا (Jazz) ب تەمامی جیاوازە.

ئەڤجا ژ بەرهندێ دشیاندایە بێژین: هەر گوتنەکا زمانی ژمارەکا کارڤەدانان ل سەر ئەڤان هاندەران ئەوێن بئازراندنێ ڕادبن هەنە. ئەڤ چەندە دبیتە ئەگەر کو یا

مەحال بیت، وەسفا واتایا تایبەت ب پەیڤێڤە ژ ئالییێ هاندەر و کارڤەدانان ب دەستڤە بهێت. زێدەباری ئەڤێ چەندێ لایەنگرێن تیۆرا ڕەفتاری دیتنەکا ڤەشارتی و لاواز هەیە، ل دوور ئەوێ چەندا کو پێدڤییە وەسفا ڕەفتاری بۆ واتایێ بهێتە کرن. د ئەڤی بواریدا بلۆمفیێلد دبێژیت: یا پێدڤییە پەنایێ ببەینە بەر تیۆرێن کاتی، ل دەمێ وەسفا زانستی یا مەحال بیت.

3- تیۆرا ڕەفتاری باراپترپا پەیڤێن زمانی فەرامۆشکرن، ب تایبەتی ئەوێن کو ب زەحمەتن یان مەحالن تاقیکرن ل سەر بهێتە کرن یان پێرابوونێن ڤەدیتنێ بۆ بهێنە ئەنجامدان، کو ئەڤ پەیڤ بەرسڤدانێ ئەنجام نادەن، ئەوژی ژ بەر سروشتێ ئەوانە، کو ل گەل بنەمایێن فیزیکی میکانیکی ناگونجن. وەکو پەیڤێن مەعنەوی. وەکو: ئەڤینی، نەڤیان و پەیڤێن ئەبستراکتی. وەکو: جوانی و کرێتی و هەتا پەیڤێن دی یێن دەربڕینێ ژ هزر و سەمتێن سیاسی و هزری و فەلسەفی و جڤاکی...هتد دکەن.

4- سەربۆران، ئەو پێرابوویین ڕەفتارکاران سەلماندییە، کو د شرۆڤەکرنا ڕویدانێن زمانیدا هویر نینن و پێرابوونێن ڤەدیتنێ ئەوێن لاینگەرێن ئەڤێ تیۆرێ پێرابووین، نەگەهشتینە ئەنجامێن دلخۆشکەر و گەلەك تەمومژییێ ب خۆڤە دگریت و ئەڤەژی دبیتە ئەگەر کو نەگەهیتە شرۆڤەکرنێن زمانییێن هویر ل سەر هەمی ئاستان ب تایبەتی واتایێ(حسام البهنساوي، 2009، 63).

زانایێ زمانی، چومسکی ل پەیمانگەها MIT، ڤەکۆلینێن خۆ د چارچۆڤەیێ تیۆرا ڕەفتاریدا دەستپێکرن، ئەوژی ل سەر دەستێ ماموستایێ خۆ زیلج هاریسی و ئەو گەهشتە ئەنجامەکێ نێگەتیڤ، پشتی دویڤچوونا ئەوی بۆ ماوەیێ شەش سالان بێی ب دەستڤەهینانا ئەنجامەکێ دلخۆشکەر ژ ڤەکۆلین و سەربۆر و پێرابوونێن ڤەدیتنێ ئەوێن ئەو ل گەل هەڤالێن خۆ پێرابووی(نوعم تشومسكي، 1997، 135).

5- ئەڤ تیۆرە ل سەر بنەرەتێ ئەوان سەربۆرێن گرێدای ب فێرکرنا ڕەفتارێ گیانەوەران هاتییە ئەنجامدان پاشی بۆ مرۆڤی د کارهینانا ئەویدا بۆ هێمایێن درکاندی هاتییە ڤەگوهاستن و ئەڤەژی مەزنترین هەلەیە، ژ بەرکو ئەوا ل سەر گیانەوەران دهێتە پراکتیکرن، چێدبیت ل سەر مرۆڤی پراکتیك نەبیت.

6- ئالستۆن دبێژیت: هەتاکو ئەڤ تیۆرە بهێتە بکارهینان دڤێت بەرژەنگێن هاوبەش هەبن و ب تایبەتی بۆ هەر هەلویستەکی کو تێدا رویدانەکا دیارکری ب واتایەکا دیارکری بهێتە گوتن، هەروەسا دڤێت بەرژەنگێن هاوبەش ب هەمی بەرسڤدانانڤە هەبن، ئەوێن ژ ئەنجامێ گوتنا هەر دەربڕینەکا دیارکری ب واتایەکا دیارکریڤە ب دەستڤە دهێت(أحمد مختار عمر، 2006، 63-65). بۆ نموونە ڕویڤییەکێ ڕەش گرێدای نینە ب ئەوی هەلویستیڤە ئەوێ ئەم ڕویڤییەکی تێدا دبینین یان دهێتە گوتن.

د ئەڤی بواریدا جون لاینز دبێژیت: چ جۆرە گرێدانەك د ناڤبەرا پەیڤ و ئەو هەلویستێن تێدا بکارهاتی نینە، هەتا ئەوی ڕادەیی، کو دشیاندا بیت دگەلدا پێشبینی ب ڕویدانا پەیڤێن دیارکری بهێتە کرن، وەکو دەرئەنجامێ ڕەفتارەکی، کو نەریتان بڕیار ل سەر دابیت و د شیاندابیت پێشبینی بۆ بهێتە کرن ب ڕێکا هەمان هەلویستی و دبینیت کو چیچکا نێر گرێدای نینە ب هەلویستێ چیچکەك تێدا دهێتە دیتن(محمد محمد يونس علي، 2004، 27).

6- تیۆرا دەوروبەری:

تیۆرا دەوروبەری ئەو سەمت بوو ئەوا قوتابخانەیا لەندن پێ هاتییە نیاسین، ئەڤ تیۆرە گرنگییێ ب تەماشەکرنا دەوروبەرێن جیاواز ددەت، ئەوێن پەیڤ تێدا بکاردهێت، ژ بۆ هندێ داکو ل سەر واتایا ئەوێ ڕابوەستیت.

د ئەڤێ تیۆرێدا واتایا دەربڕینا زمانی دهێتە دەستنیشانکرن ب ڕێکا بکارهینانا دەربڕینێ د زمانیدا، ئەوژی ئەگەر ل گەل هەڤچەشن نەبوو. دیسان ئەڤ تیۆرە دهێتە ناڤکرن ب (Meaning is use Theory). ئەڤ تیۆرە پشتبەستنێ ل سەر دەوروبەرێهەلویستی- context of situation دکەت. زاراڤێ دەوروبەرێ بار گرێدای ناڤێ دوو زانایێن ب ناڤودەنگە، ئەوژی مالینۆسکی زانایی ئەنتڕۆپۆلۆجی و فێرس زانایی زمانی. ئەڤان هەر دوو زانایان گوت: د شیاندایە واتا بهێتە دەستنیشانکرن ب ڕێکا دەوروبەرێ بکارهینانێ، بەلێ هەر ئێك ژ ئەوان ب ڕێکەکا جیاواز.

مالینۆسکی بۆ هندێ دچیت، کو دەوروبەرێ هەلویستی بەشەکە ژ پرۆسێسا جڤاکی و تەکەز ل سەر گرنگییا ڕۆلێ ئەرکی یێ زمانی کریە و دیارکریە، کو پەیڤ یان دەربڕینێن زمانی، واتایێ ناڤەگوهێزن، بەلکو خودان ئەرکێن جڤاکینە و باشترین

نموونه بۆ ئەڤێ چەندێ دەربڕینێن(سپێدە باش و چەوانی و ئێڤار باش...هتد)ن. ئەڤ دەربڕینە بۆ ڤەگوهاستنا واتایێ ناهینە بکارهینان، بەلکو بۆ دروستکرنا پەیوەندییا جڤاکی دهێنە بکارهینان. دیسان مالینۆسکی بۆ هندێ دچیت، کو زمان خۆدیك نینە بۆ هزرێن ڕەنگڤەدای، بەلکو حالەتەکێ کریاریە یان ڕویدانییە، نەکو پەیوەندییەکا بەرامبەرە بۆ هزران(Al-Sulaimaan.M.M,2010, 128).

ئەڤ تیۆرە د شیاندایە بهێتە ڕەتکرن، ئەوژی ژبەر دوو ئەگەران:

1- باوەرییا ئەوی ئەوبوو، کو حالەت یان شێوەیێ کریارێ، د سادەترین پێدڤیاتییێن مرۆڤیدا ب شێوەکێ ئاشکەرا ناهێتە دیتن، هەر وەکو ئەوی د زمانێ زارۆکاندا یان زمانێ جڤاکێن دەستپێکیدا ڕوهنکری، بەلێ ئەو یێ دروست نەبوو، هەر چەندە هندەك جڤاکێن دەستپێکی هەنە، کو هەژارن بەرامبەر زانین و کارامەییێن جڤاکێن پێشکەڤتی، بەلێ چ لۆجیك نین، کو ب ڕێکا ئەوێ، زمانی ب زمانەکێ دەستپێکی دابنین، د ڕاستیدا چ زمان ژ زمانەکێ دی باشتر نینە و پێشکەڤتنا ئەڤان زمانان پشتبەستنێ ب داهێنانا ئالاڤێن تەکنیکی و ئامیرێن کەهرەبائی...هتد، دکەت.

2- دیتنا مالینۆسکی چ یاسایان ژبۆ کارکرنا هەر تیۆرەکا واتاییناەت. هەروەسا ئەوی، ئەو ڕێکا کو ب هاریکارییا ئەوێ چارەسەرییا دەوروبەری ب شێوەکێ ڕێکخستی بکەت، دانوستاندن ل سەر نەکر، ژ بۆ پێشکێشکرنا دیارکرنا واتایێ. بۆ نموونە ئەو ڕابوو ب دانوستاندنا (ڤەگێران و پێشکێشکرنا چیرۆك)ێ، بەلێ ل ڤێرێ دەوروبەر د هەمی دەماندا ئەو ب خۆیە(خواندەڤانێ چیرۆکێ و گوهدارن)خۆ ئەگەر چیرۆك یا چەوا بیت. ئەگەر دەوروبەر وەکو ئیشارەکێ بۆ واتایێ هاتە وەرگرتن، ل ئەوی دەمی هەمی چیرۆك دێ هەمان واتا هەبیت. چارەسەرییا مالینۆسکی بۆ ئەڤێ ئاریشەیێ ئەو بوو، ئەوژی بەرچاڤەرگرتنا دەوروبەرێ لاوەکی بوو، ئەوژی ئەو دەوروبەرە ئەوێ ل گەل چیرۆکێ هەی، بەلێ ئەڤە هەژی تێبینییێ نینە و د شیاندا نینە ب شێوەیەکێ بابەتی پێناسەیا ئەوێ بهێتە کرن(Al-Sulaimaan.M.M,2010, 129).

بەلێ فێرس بۆ هندێ دچیت، کو دەوروبەرێ بار، بریتییە ژ ئالاڤەکێ زمانی، کو دشیاندایە ل سەر زمانی بهێتە پراکتیکرن، کو ئەڤان خالان ب خۆڤە دگریت:

- کردەیێن زارەکی و نەزارەکی یێن هەڤپشکێن ئاخڤتنێ(ئاخڤتنکەر و گوهدار)

- بابەتێ پەیوەندی ب ڕویدانا گوتارێڤە هەی.
- کاریگەرییا کردەییێن زارەکی ل سەر گوهداران(Al-Sulaimaan.M.M,2010, 129).

فێرسی دەرئەنجامێ هندێ کر، کو واتا بریتییە ژ تۆرەکا گشتی بۆ پەیوەندییێن فۆرمی (زمانی) و دەوروبەری(نەزمانی).

فێرس بۆ هندێ دچیت، کو واتایا پەیڤە ناهێتە ڤەدیتن و دیارکرن، ب تنێ ب ڕێکا دانانا ئەوێیە د دەوروبەرێن ژێکجودادا(میشال عازار مخایل،2012، 52).

ژ ئەوان ڕەخنەییێن ئاڕاستەی دیتنا فێرسی بووین، ئەڤێن ل خوارێنە:

1- فێرسی دیتنەکا تەڤگر بۆ پێکهاتا زمانی پێشکێش نەکر، بەلکو ب تنێ تیۆرەك بۆ سیمانتیکی پێشکێشکر، بەڵێ پێدڤییە واتا پیکهاتەیەك بیت ژ پەیوەندییێن دەوروبەری، هەروەسا ژ دەنگ و ڕستەسازی و فەرهەنگ و واتاسازییێ.

2- فێرس د کارهینانا خۆدا بۆ زاراڤێ دەوروبەرێ سنووردار و دیارکری نەبوو ، هەروەسا ئاخڤتنا ئەوی ل سەر هەلویستی یێ ڕوهن نەبوو، بەلکو یا تەمومژاوی بوو، هەروەسا ئەوی زێدەبێژییەکا گەلەك کر، ل دەمی سەنگەکا زێدە دایە دەوروبەری(أحمد مختار عمر، 2006، 73).

ب دیتنا نیدای، دەورروبەر دبیتە سێ جۆر ئەوژی ئەڤەنە:

1- دەوروبەرێ ڕاستەوخۆ: ئەو دەوروبەرە ئەوێ پەیف تێدا دهێتە بکارهینان ژ بۆ دەستنیشانکرنا واتایێ د ئەوێ ژینگەها ڕاستەوخۆدا.

2- دەوروبەرێ نەراستەوخۆ: ئەو دەوروبەرە ئەوێ پەیف تێدا دهێتە بکارهینان، ژ بۆ ئاماژەپێدان ب مەدلولێن نەراستەوخۆ.

3- دەوروبەرێ ئیحالی: ئەو دەوروبەرە ئەوێ پەیف ب شێوەیێ میتافۆری تێدا دهێتە بکارهینان و ئەڤە ژ زمانەکی بۆ زمانەکێ دی دهێتە گوهۆڕین. هەر وەکو بکارهینانا میتافۆرا گیناوەران ژ بۆ دەربڕینی ژ جوانییێ(أحمد دراج، 2015، 111-112). وەکو: دڵ شێری، چاڤێن غەزاڵ، سەرێ جونەگای، ستۆیێ زەرافێ.

K.Ammer پیشنیارا دەوروبەری بۆ چار جۆران کر، ئەوژی ئەڤەنە:

أ- دەوروبەرێ زمانی-Linguistic context:

ئـەڤ جـۆرێ دەوروبـەری بریتییـە ژ دیارکرنـا واتایـا پـەیڤێ ب ڕێکـا پـەیڤێن ڕەخ و دۆر، ئەڤەژی ئەوێ چەندێ دیاردکەت، کو پەیڤێ واتایەکا گشتی هەیە و ب ڕێکـا پـەیڤێن ل پاش و پێش دهێتە دیارکرن. وەکو واتایا پـەیڤا (سـەر سـپی) د نـاڤ ئـەڤان نموونـەیێن ل خوارێدا:

- سەر سپی شەڤێدی ل مالا زاڤای بوو.(ب واتایا شیرەتکارا بیکێ دهێت.)
- خەم و کۆڤانان سەر سپی کر؟(ب واتایا ڕەنگێ پرچێ دهێت.)

هەروەسا پاش و پێشکرنا جهێن پەیڤان د ناڤ پێکهاتێدا، کاریگـەرییێ ل واتـایی دکـەت و دبیتە ئەگەرێ گوهۆرینا واتایا پێکهاتێ. وەکو:

- شرینێ نەوزاد دیت.
- نەوزادی شرین دیت.

ب- دەوروبەرێ دەروونی یان سۆزداری -Emotionalcontext :

ئـەڤ دەوروبـەرە پلـەیا هێـز و بێهیزییـێ د هەلچـوونێدا دەستنیشـاندکەت ، ئەڤـەژی جەختێ یان زێدەبیژییێ یان میانەڕەوییێ(اعتدال) جێبەجێدکەت(أحمد مختار عمر، 2006، 71).بۆ نموونە پـەیڤا پلـەیا هێـزێ د پـەیڤێن(نـەبین) و (کـورە)دا وەکـو ئێـك نیـنن، هـەر چەندە هەر دووك د بناغێ واتایێدا هاوبەشن.

أ- دەوربەرێ هەلویستی-Context Situation:

ب دیتنا فێرسی، دەوروبەرێهەلویستی زاراڤەکێ بەرفرەهـە، ب تنـێ دەوروبـەرێن زمـانی ب خۆڤـە ناگریـت، بـەلکو دیسـان دەوروبـەرێ کەلچـەری و گـوتنێن ئاخڤتنکـەر و نەئاخڤتنکـەران و کریـارین ئـەوان و هـەر تشـتەکێ پەیوەندییـەکا ڕاسـتەوخۆ ب گوتنـا بکارهاتی و کاریگەرییا ڕویدانا ئاخڤتنێڤە هەی ڤەدگریت. جیفری ئەلز بـۆ هنـدی چـوو، کـو تێگـەهێ دەوروبـەرێ بـار، ژ گـرنگترین چـالاکییێن فێرسـی بـوو، د تیـۆرا ئـەوی یـا دەوروبەریدا(محمد محمد يونس علي، 2004، 27).

مەبەست پێ هەلویستێ ژدەرڤەیە ئـەوێ پـەیڤ تێـدا بکاردهێـت(أحمد مختار عمر، 2006، 71). وەکـو: پـەیڤا(نـەخێر)، ئـەڤ پەیڤـە دهێتـە گـوتن، پشـتی گوهـدار کریـارەکێ ڕەتدکەت.

د- دەوروبەرێ کەلچەری- Culturalcontext:

دڤێرێدا دڤێت دەوروبەرێ رەوشەنبیری و جڤاکی بهێنە دەستنیشانکرن، ئەوێ پەیف تێدا دهێتە بکارهینان(أحمد مختار عمر، 2006، 71).بۆ نموونە پەیڤێن (هەڤژین) و (ژن)د ناڤ جڤاکێ کوردیدا، کو هەر ئێك ژ ئەوان ئاماژەیێ ب چینەکا دیارکری دکەت،کو پەیڤا (هەڤژین) ئاماژەیە بۆ چینەکا بەرز،بەلێ پەیڤا (ژن) د ناڤ چینەکا نزمدا بکاردهێت.

زانستی ئەنترۆپۆلۆجیا پشتەڤانییا تیۆرا دەوروبەری کر، هەروەسا پشتەڤانی ژ لایی فەلسەفێ ژی بۆ تیۆرا دەوروبەری هاتە کرن. فەیلەسوف فیتگنشتاینی پشتەڤانییا هندێ کر، کو واتایا پەیڤێ بریتییە ژ کارهینانا ئەوێ د دەوروبەریدا. هەروەسا پشتەڤانی ژ لایێ دەروونناسییێ ژیڤە هات، کو گەلەك ژ زانایێن دەروونناسییێ پشتەڤانییا دیتن و تیۆرا دەوروبەری کرن(أحمد مختار عمر، 2006، 71-72).

زانایێ زمانی ئولمانی تیۆرا دەوروبەری ب پێنگاڤەکا بەرهەڤکار بۆ ڕێبازا شیکاری هژمارت و گوت: دڤێت فەرهەنگساز(دروستکەرێ فەرهەنگێ) ئێکەمجار تێبینییا هەر پەیڤەکێ د دەوروبەرێ ئەوێدا بکەت(هەر وەکو د ئاخڤتنێدا یان د دەقێ نڤێسیدا دهێتە گوتن). ب واتایەکا دی دڤێت ئەم پەیڤێ د واقعێ ئەوێ یێ پراکتیکیدا(ئانکو د ئاخڤتنێدا) ڤەکۆلینێ لێ بکەین و پاشی ئەم ژ ئەڤان ڕویدانێن واقعی، دەرئەنجاما هۆکارێ هاوبەشێ گشتی دکەین و دێ تۆمار کەین، کو ئەو واتا یان واتانە بۆ پەیڤێ. هەروەسا ئولمان دبینیت: پشتی کو دروستکەرێ فەرهەنگێ ژمارەیەك ژ دەوروبەران تۆماردکەت، ئەوێن پەیف تێدا بکاردهیت، هەروەسا ل دەمێ زانیارییێن زێدە ل سەر واتایێن پەیڤێ ل دوور لایەنێن پراکتیکی د ناڤ دەوروبەران ددەت، ل ئەوی دەمی دێ بیاڤ و بوار بەرامبەر ڕێباز یان تیۆرا شیکاری دڤەکری بن(أحمد مختار عمر، 2006، 72).

ژ بەر ئەڤێ چەندێ ئولمان یێ ڕژدبوو ل سەر ئەوێ هۆشداریێ، کو هەر دوو تیۆرێن شیکاری و دەوروبەر بەرۆڤاژی ئێك نینن، بەلکو نواندنا دوو پێنگاڤێن ل دویف ئێکن د هەمان ئاڕاستەدا.

گرنگترین سیمایێن تیۆا دەوروبەری ئەڤێن ل خوارێنە:

أ- ل دویف گوتنا ئولمانی، ئەڤ تیۆرە وە ل واتایێ دکەت، بۆ تێبینیکرن و شرۆڤەکرنا بابەتی یا ئاسان بیت و ل دویف ئاخڤتنا فێرسی، کو ئەو، واتایێ ژ پشکنینا حالەتێن هۆشەکی یێن نافخۆیی دویردئێخیت، ئەوێن ب لوغز دهێنە هژمارتن، هەر چەند

هەولدان بۆ چارەسەرکرنا ئەوێ بهێتە کرن هەروەسا واتا، چارەسەریا پەیڤان، ل سەر ئەوی بنەمایی دکەت ، کو ڕویدانن یان کردەنە یان نەریتن، کو ل سەر بابەتیبوون و تێبینکرنێ د ژیانا گرۆپێ دەوروبەرێ مەدایا قایلە(أحمد مختار عمر، 2006، 73).

ب- گرنگترین سیما و بابەتیبوون د ئەڤی تیۆرێدا ئەوە، کو ژ پێکهاتا زمانی و ئەو دوروبەرێ کەلچەری ئەوێ پەیوەندی پێڤە هەیدەرنەکەڤتییە.

ج- جەختکرنا ئەڤێ تیۆرێ ل سەر لایەنێ ئەرکی ژ زمانی، کو ئەڤە ب گرنگترین لایەن ژ بۆ تەماشەکرنا ئەرکێن زمانی دهێتە هژمارتن، ژ بەر ئەڤێ چەندێیە، زمانێ مرۆڤی هاتییە دروستکرن، ب ئەوێ وەسفێ کو گرنگترین ئالافێ گەهاندنێیە(محمد محمد یونس علی، 2004، 31-32).

ب شێوەکێ گشتی چەند ڕەخنە و کێماسییەك کەڤتینە د ڕێکا ئەڤێ تیۆرێدا، ئەڤێن ل خوارێ هندەك ژ ئەوانن:

أ- ئەو زێدەبێژییا دایە ڕۆلێ دەوروبەری د دیارکرنا واتایێدا بوو ئەگەرێ پشتگوهئێخستنا ئەرکێ ڤەگەڕانێ و ئاماژەکرنێ بۆ پەیڤان، زێدەباری پەراوێزکرنا ڕستەیێن زمانی ژ ئالییێ ئاماژەکرنا پەیڤان بۆ وێنەیێ زەینی، هەروەسا ئاماژەپێکرنا ئەوێ بۆ ڕاستییێن ژدەرڤە ل سەر ئاستێ پەیڤێ، هەروەسا پشتگوهئێخستنا ڕێژەیا ژدەرڤە یان مەرجێن ڕاستییێ بۆ ڕستەیان، ئەوێن گرنگییا ئەوان د ڤەکۆلینا پەیوەندییان د ناڤبەرا پەیڤێن فەرهەنگی و هەروەسا د ناڤبەرا ڕستەیین زمانیدا دیاردبیت. وەکو: هەڤواتا، هایپۆنیم، دژواتا و جیاوازی...هتد.

ب- ئەڤ تیۆرە واتایێ دکەتە سەروکانیا ئێکانە، کو توخمێن زمانی واتایێن خۆ ژێوەربگرن. ئانکو د ڤێرێدا پەیڤ دهێتە لێکچواندن ب گیانەوەرێ(الحرباء)، کو ڕەنگێ ئەوی ل دویڤ جهی دهێتە گوهۆڕین (محمد محمد یونس علی، 2004، 32).

7- تیۆرا بوارێن واتایی:

ئەگەر تیۆرا دەوروبەری ب گرنگترین دەستکەڤتییێن قوتابخانا زمانییا ئینگلیزیبهێتە هژمارتن، هەروەسا تیۆرێن ڕەفتاری و(بەرهەمهینان و ڤەگوهاستن) و تیۆرا شرۆڤەکرنا پێکهاتان و تیۆرا کردەیێن ئاخڤتنێ هەمی ب بەرهەمێن ڕەنجا قوتابخانا زمانییا ئەمریکی بهێنە هژمارتن، بەلێ قوتابخانەیا زمانییا ئەلمانی بۆ ماوێ

چـەند سـالان، مـەزنترین کارگـەھ بـوو ژ بـۆ دەرئێخستنا زانـایێن زمـانی ل ڕۆژئاڤـای و ڕۆژهـــەلاتی و ژ دەســـتکەڤتێن ئـــەوێ د بـــواڕێ واتاییّـــدا، تیـــۆرا بـــواڕێن واتـــایی پێشکێشکر(احمد دراج، 2015، 125).

هـەر چـەندە ئـەنجامێن دەسـتپێکی بـۆ تیـۆرا بـواڕێن واتـایی ل دەسـتپێکا چـەرخێ بیستێ دیاربوون، ل سەر بنـەرەتێ هـزرا بـەهای-Value ل دەڤ دی سوسـێری ب پیڤـەرێ ل سـەر هەسـپی یـان فیلـی د یاریـا شـەترەنجێدا، کـو بـەهایێ خـۆ ژ سـیفەتا بۆمـاوەیی وەرناگریت وەکو شێوە و قـەبارەی، بـەلکو بـەهایێ خـۆ وەردگریـت ل دەمـێ ب کـارێ خـۆ سـەبارەت پارچـەیێن دی ڕادبیـت، کـو ئەڤـە ب لایـەنێ پێکڤەگرێـدانێ دهێتـە نـاڤکرن، ئەڤجا ئەوا د ناڤبەرا پەیڤاندا هەی ژ ئـالییێ واتـایێن ئەوانڤـە، ب تنـێ جوداهینـە، نـەکو سـنووڕێن جـێگیرن، بـەلێ بنـەمایێن تیـۆرێ ل سـالا 1934ز ل سـەر دەسـتێ زمانڤـانێ ئـەلمانی تریـری تـەواوبوون، بـەلێ ئـەڤ تیـۆرە کاریگـەری و بـەلاڤبوونا ئـەوێ کێمتربـوو ژ تیـۆرا هەڤچەرخا ئەوێ، ئەوا دهێتە ناڤکرن تیـۆرا ڕەفتارییا زانـایێ ئـەمریکی بلومفێلدی، هەروەسـا ژ تیـۆرا بەرهـەمهینان و ڤەگوهاسـتنێ یـا چومسـکی ئـەوا ل سـالا 1957ز دەرکەڤتی کێمتر بەلاڤبوونا خۆ هەبوو، بـەلێ ل ئـەڤان دوماهیکـان ڤەکۆلـەران گرنگییـەکا بەرچاڤ د بواڕێ واتاییّدا ب تیـۆرا بواڕێن واتایی دایە(احمد دراج، 2015، 125-126).

کێلگـە یـان بـواڕێ واتـایی- Semantic fieldsیـان بـواڕێ فەرهـەنگی- Lexical fieldستوینەکە، کو یەکـەیێن زمـانی د بنـدا ڕێـزدبن یـان کۆمـدبن، کـو تایبەتمەنـدییێن هاوبەش ئەوان پێکڤە گرێددەت. وەکو ڕەنگان، نەخۆشییان، خزمایـەتییێ...هتـد. کەواتـە ئەڤـە بڕەیـەکا دیارکریـە بـۆ بەشـەکێ زمـانی د ئێـک کێلگـە یـان بواریـدا، کـو تێگەهشـتنا ئـەوێ پێـدڤی ب درککـرن و تێگەهشـتنا کۆمـەکا پەیڤانـە، کـو پەیوەندییـەکا واتـایی د ناڤبەرا ئەواندا هەبیت(عبدالقادر عبدالجلیل، 2006، 183).

هـەر ل دوور پێناسـەیا بـواڕێن واتـایی. جـون لاینـز دبێـژیت: بـواڕێ واتـایی گرۆپەکێ بەشییە بـۆ پـەیڤێن زمـانی. واتایـا ئـەڤێ پێناسـەیێ ئـەوە، کـو بـوار یـان کێلگـە پێکهاتییە ژ کۆمەکا کێم ژ پـەیڤان، کـو گرێـدای بابەتەکینـە و دەربڕینـێ ژێ دکـەن(احمد دراج، 2015، 126).

جورج مونان د پێناسەیا بواریێ واتاییدا دبێژیت: بـواریێ واتـایی بریتییـە ژ ئێخستنا یەکەیان د بن ئێـك تێگەهێ گشتیدا، کـو تێگەهشتن ب دەستڤە ناهێـت، ب تنـێ ب رێکا ئەوی تێگەهی نەبیت، کو پەیڤێ ب تنێ واتا نینە، بـەلکو واتـا ئـەوێ دهێتـە دیـارکرن ب لێگـەرپانا ئـەوێ ل گـەل نێـزیکترین پـەیڤان بـۆ ئـەوی پـەیڤێ د چارچـۆڤێ ئێـك گرۆپیدا(احمد دراج، 2015، 126).

ئولمان دەربارەی پێناسەیا بواریێ واتـایی دبێژیت: بـواریێ واتـایی کەرەتـەکێ تـەواوە ژ کەرەستێ زمـانی دەربرینـێ ژ بیاڤـەکێ تایبـەت ژ شـارەزاییێ دکـەت(میشال عـازار میخایـل، 2012، 57).

کریستال دبێـژیت بـواریێ واتـایی تیۆرەکـە، کـو ل سـالێن سـیهان ژ سـەدێ نـوزدەیێ پێشڤەچـوو و ئـەڤ تیـۆرە دبێـژیت: پـەیڤێن زمـانی ب سـانەهی سـەر ب یەکـەیێن سـەربەخۆڤە نیـنن، هـەر وەکـو فەرهـەنگ ئـەڤێ چـەندێ پێشـنیاردکەن. بـەلکو پـەیڤێن رێکخستنێ د رۆبـەران یـان بواراندا دچـنە د نـاڤ هـەڤرادا و هەڤـدوو ب رێکـێن جیـاواز ددەنە نیاسین. ئەو پەیڤێن ئاماژەیێ ب رەنگان ددەن، باراپتر دهێنـە وەرگـرتن، کـو ئـەو بـوارەکێ واتاییـنـە. واتایـا هـویر بـۆ پـەیڤا رەنگـی ب تنـێ دێ ب رێکـا دانانـا پـەیڤێ ب پەیوەنـدییا ئـەوێ ب زاراڤێن دیڤەهێتـە زانـین ، ئـەوێن ل گـەل ئـەوان د دەستنیشـانکرنا شەبەنگا رەنگیداب دەستڤەدهێن(Crystal.D,1988,274).

ماسوێس د پێناسـەکرنا بـواریێ واتاییـدا دبێـژیت: بـواریێ واتـایی کۆمـەکا پـەیڤان ب خۆڤـــەدگریت یـــان هـــایپۆنیمن بـــۆ زاراڤـــەکێ تـــەڤگر. وەکـــو زاراڤـــێ رەنگی(Mathews.P.H,2007,360).

ژ ئەڤان هـەمی پێناسـەیان بـۆ مـە دیاردبیـت، کـو بـواریێ واتـایی بریتییـە ژ کۆمـەکا پـەیڤان و هـەمییان پەیوەندییـەك ل گـەل ئێـك هەیـە، ئـەڤجا چـێدبیت دژواتـا بـن یـان هـەڤواتا یـان جیـاوازی...هتـد بـن و ئـەو هـەمی پـەیڤ دبـن پەیڤـەکا گشـتی د زمانیـدا کۆمدبن. وەکو بواریێ پلەیێن سەربازی، کو پێکهاتییـە ژ (جیـداریێ دووێ، جیـداریێ ئێکـێ، پێشەنگ، پێشـرەو ، پێشکار، سـەرهەنگ(سـەردار)، پێشـەوا(ڕاگـر)، لیـوا، فـەریق، فـەریقی ئێکێ)، هەروەسا بواریێ رەنگان بریتییە ژ(سۆر، رەش، سپی، کەسك، زەر، شین...هتد.)

ئـەڤ تیـۆرە ل دویـف یاسـایەکی هاتییـە دانـان، ئـەوژی ئـەوە، کـو تێگەهشـتنا واتایـا پـەیڤێ پشتبەسـتنێ ب پـەیڤێن دی دکـەت، ئـەوێن ب ئـەوێ پەیڤێڤـە گرێـدای ژ لایـێ واتایێڤە یـان ئـەم واتایـا پـەیڤێ ب رِێکا کۆمکرنـا پـەیڤێن زمـانی د بـوار یـان کێلگەیێن واتایێدادزانین(احمد دراج، 2015، 126).

لایەنگەرێن ئەڤێ تیۆرێ ل سەر هندێ رِێککەڤتینە، کو ئەگەر مە ڤیـا ب وردی واتایـا هەر پەیڤەکێ ژ ئەڤان بـواران یـان کێلگەیان دەستنیشانبکەین، پێدڤییـە ئێکەمجار ئـەم دەسـتپێبکەین ب دەستنیشـانکرنا پەیوەنـدییێن واتـایی ئـەوێن پـەیڤ د نـاڤخۆدا د نـاڤ ئـەڤی بـواری یـان ئـەوی بواریـدا، پێڤـە دهێنـە گرێـدان، ژبـەرکو پـەیڤ ل دویـڤ ئـەڤێ تیـۆرێ بـەهایێ ئـەوێ ژ ئـەوێ ب خـۆ ناهێتـە دەستنیشانکرن، بـەلکو دهێتـە دیارکرن ل دویڤ جهێ ئەوێ یـێ واتـایی د نـاڤ بـوارەکێ واتـاییێ دیارکریـدا(احمد دراج، 2015، 126)، ژ بەرهندێ خودانێن ئەڤێ تیۆرێ دبینن، هـەتاکو واتـا ب تـەمامی بهێتـە زانیـنن، پێدڤییـە ڤـــەکۆلین ل داڤ یـــان دەزییـــێ پێکڤەگرێـــدانێ د ناڤبـــەرا ئـــەوان بەشـــان د نـــاڤ کیلگەیێدابهێتـەکرن، کـو ب مەرجـەکی سـەر ب ئـەوێ کیلگەیێڤـە بـن(عبدالقادر عبدالجليل، 2006، 183).

هندەکان تێگەهێ بواریّ واتایی بەرفرەهکر، کو ئەڤان بابەتان ب خۆڤە دگریت:

1- پەیڤێن هەڤواتا و پەیڤێن دژواتا. A.Jolles ئێکەم کەس بوو، کو پـەیڤێن هـەڤواتا و دژواتا سەر ب بوارێن واتاییڤە هژمارتن.

2- کێشێن گەردانکرنی(اوزان اشتقاقیه)، کو ب ناڤێ بوارێن مۆرفۆسیمانتیك ناڤکر.

3- بەشێن ئاخڤتنێ و پۆلینکرنێن ئەوان یێن سینتاکسی.

4- بـوارێن ئاسۆیی-Syntagmatic Fields کـو گرۆپـەکێ پـەیڤان ب خۆڤـە دگریـت، کو ب رِێکا بکارهینانێ پێکڤە دهێنە گرێدان(میشال عازار میخایل، 2012، 57-58).

ژ هەژییە بێژین، کو W.porzing ئێکەم کەس بوو، ڤـەکۆلین ل ئـەڤان بـواران کـری، ئەوژی ل دەمێ گرنگی ب پەیڤان دای. وەکو:

(سـە-رِەویـــن)، (هەســپ- شـەهین)، (گـول- ڤـــــەبوون)، (خـوارن- پێشکێشـکرن)، (ب رِیڤەچـوون- پـــێ)، (ڤەگوهاسـتن- ترۆمبێـل)، (بینـین- چـاڤ)، (گوهلێبـوون- گـوه)، (زەر-سـەر)... هتد(میشال عازار میخایل، 2012، 57-58).

تیۆرا بواریْن واتایی تۆرەکا بەرفرەه ژ لق و تایان هەیە، وەکو تۆرا ئەنترنیْتیْیە و ئەڤ تـۆرە خزمـەتێ بـۆ هـەمی پشکداران پێشکێشدکەت و خزمـەتا ئـەوێ هاتـە کـرن، هەتاکو بۆ ئەگەرێ دانانا فەرهـەنگێن بـواریْن واتـایی. وەکو فەرهـەنگا ڕوجـزا ئینگلیـزی، کـو ل دویـڤ واتـایێ هاتییـە ڕێکخسـتن و ئەڤـە ئێکـە ژ ڕێکـین واتاسـازییا وەسـفییا بەرهەمهێنـەر. دیسـان عـەرەبان ژی فەرهـەنگێن ئـەڤی جـۆری هەنـە، کـو بـەری فەرهەنگنڤێسـێن ڕۆژئـاڤی نڤێسـاینە. وەکـو فەرهـەنکا (المخصـص) یـا (ئـیبن سینا)ی(عبدالقادر عبدالجلیل، 2006، 183).

بـۆ پـتر روهنکرنـا ئـەڤێ چـەندا مـە گـوتی، د ئـەڤی جـۆرێ فەرهەنگێـدا، ژ بـۆ دیارکرنـا واتایـا پـەیڤان، فەرهـەنگنڤێس ڕادبیـت، ئـەوان پـەیڤان ئێـك ل دویـڤ ئێـك روهندکەت، ئەوێن هەمییان پەیوەندی پێکڤە هـەبن و سـەر ب بوارەکیڤـە بـن. هـەروەکو بواریْ ڕەنگی یان بواری لەشکەری یان فێقی یـان خزمایـەتییێ. ئـانکو ل ڤێـرێ ڕێکخسـتن و ڕێزبوونا پەیڤان ل دویڤ واتاییێیە.

ئـەڤی تیـۆرێ گرنگییـەك د ڤـەکۆلینا واتاسـازییا وەسـفی و پراکتیکـرنێن ئەوێـدا دیتییـە و شـیا دیتنـەکا نـوی بـۆ چارسـەرکرنا سـنووریْن پـەیڤێن زمـانی ، ل سـەر ئاسـتێ دروسـتکرنا واتاییێپێشکێشـبکەت ، بـەلێ ل دومـاهییێ هـەر ب دیتنـەکا زمـانی-فەرهـەنگی دمینیـت، کـو هنـدەك کێماسـی بەرهـەنگاردبن ژبـۆ دناڤئێکداچـوونێ د ناڤبـەرا پێکهـاتێن ئێـك بـواریْ واتاییـدا. وەکـو پێکهـاتێن بـواریْ واتـاییێ تەمـەنی، کـو هنـدەکجاران د ناڤئێکداچـوون. د ناڤبـەرا پـەیڤێن ئـەڤی بـواری:(زارۆك، گـەنج، زەلام، پیرەمـیر)یـدا دروستدبیت(عبدالقادر عبدالجلیل، 2006، 183).

دیسـان ئـەڤێ تیـۆرێ گرنگییـەکا تایبـەت بـۆ پەیوەنـدییێن واتـایی د نـاڤ چارچـۆڤێ زمانیـدا ب دەسـتڤە هینایـە. وەکـو هـەڤواتا و هاڤبێـژ و دژواتـا و بـەش و گشـت و جیـاوازی...هتـد، هەروەسـا تیشـکێ دئێخیتـە سـەر بـواریْن مۆرفۆسـیمانتیکی(کێشـێن گـەردانکری)، هەروەسـا تیـۆرین ب خۆڤـەگرتنی(هـاورێتی). وەکـو گرێـدانا پـەیڤا (حەلانـدن) ب (ئاسـن، زێـڕ، زیـڤ، فـافۆنی...هتـد)ڤـە. هەروەسـا سـیگمێنتێن دناڤئیکداچووی-Overlaping Segments ئەڤە بریتییە ژ گرۆپەکێ یەکەیان، کو هەر ئێك ژ ئـەوان، ئـەوا پشـتی خـۆ ب خۆڤـەدگریت. وەکـو:(چـرکە، خۆلـەك، دەمـژمێر،

ڕۆژ، حـــەفتی، هـــەیف، ســـال، عەقـــد، چـــەرخ. هەروەســـا گرنگییـــێ ب نیشـــانەییێن ب خۆڤـەگرتنێ د دابەشـکرن و شـرۆڤەکرنا سـیماییێن پێکهاتانـدا ددەت. وەکـو: گیانـدار= ڕووەك، گیانەوە، مرۆڤ(عبدالقادر عبدالجليل، 2006، 183).

- سروشتێ بواریٚ واتـایی:

ئایا د شیاندا هەیـە پـەیڤان ل دویـڤ بـواریٚن ئـەوان یـێن واتـایی یـان بـواریٚن ئـەوان یـێن فەرهـەنگی دابەشبکەین؟ و چـەوا ئـەڤ پۆلینکرنـە دێ دروسـت بیـت؟ ئایـا هـەر دوو پـەیڤێن تـرۆمبێل و بورتەقال سەر ب ئێك بواریڤەنـە؟ ئەڤـە دێ دروسـتبیت ئەگـەر ئـەو بـوار (هـەبوون) یـان (تشـت) بیـت، بـەلێ ترومبێـل سـەر ب بـوارەکێ بەرتـەنگترە، ئـەوژی ئـالافێن ڤەگوهاسـتنێنە و بورتقـال ژی سـەر ب بـوارەکێ بەرتـەنگترە ئـەوژی بـواریٚ فێقییە(محمد علي الخولي، 2001، 175).

ئەڤجا هەر چەند بەرتـەنگی د بـواریٚ واتاییـدا پەیـدابیت، پـەیڤێن سـەر ب بـواریٚ واتاییڤـە کـێمتر لێـدهین، بـۆ نموونـە بـواریٚ گیانـەوەران، هزارەهـا گیانـەوەران ب خۆڤـە دگریت، بەلێ بواریٚ بالندەیان سەدەهان بالندەنە، ژبـەرکو بـواریٚ بالنـدەیان بەرتـەنگترە ژ بـواریٚ گیانـەوەران و ب ئـەڤی ڕەنگـی و بـواریٚ بالنـدەییێن دەریاییێب دەهـان بالنـدەیان ب خۆڤەدگریت، ژبەرکو ئەو بەرتەنگترە ژ بواریٚ بالندەیان ب گشـتی(محمد علي الخولي، 2001، 175). هەرەسا هەمان تشت بۆ بواریٚ ترۆمبێلان ژی دروستە...هتد.

- بۆچوونا تریری ل سەر بواریٚن واتـایی:

1- پـەیف بیـاڤێ گشـتی یـێن بـواری ب خۆڤـەدگرن، هەروەسـا بـوارژی بیـاڤێ گشـتی یـێن دەولەمەندییا پەیڤان ب خۆڤە دگرن.

2- ئەو تەماشەی سامانێ پەیڤان د چارچۆڤێ دیتنا سانکرۆنی(میـژووی)دادکـەت، ل سـەر ئەوی بنەرەتی کو هەمی ژ ئالییێ واتاییڤە دابەشدبن و ئەڤ سـامانە دابەشـی ئـەوا بـواران دبیت، کو بۆ پەیوەندییێن پلەدار دابەشدارن و واتـا پـەیڤێ گرێدایـە ب واتـایێن پـەیڤێن نێزیکی ئەوێ پەیڤێ ژ لایێ واتایێڤە.

3- واتایێن پەیڤان ژ ئالییێ ژمارە و جهـێ ئـەوان د بـواریٚ گشـتیدادهێنە دەستنیشـانکرن، گوهـدارژی نەشـێت واتایـا پـەیڤێ دەستنیشـانبکەت، ئەگـەر پـەیڤێن دییـێن بـواری و

چـەندییا پەیوەنـدییێن واتـایی ئـەوێن پێکڤەگرێددەننـەزانیت(عقيد خالد حمودي العزاوي، 2013، 77-78).

- بەلاڤکرن و دابەشکرنا پەیڤان ل سەر بوارێن واتایی:

ئەگەر مە ڤیا سەرەدەرییێ ل گەل بوارێن واتـایی و بـەلاڤکرنا پـەیڤان ل سـەر بکـەین، پیدڤییە ر ئەڤان پێنگاڤین ل خوارێرەچاڤبکەین:

1- پێدڤییە ئێکەمجار ئەم بوارێن واتاییێن سەرەکی دەستنیشانبکەین.

2- پشـتی هینگـێ، دشـیاندایە بـوارێن واتـاییێن سـەرەکی دابەشـبکەینە سـەر بـوارێن واتـاییێن لقـی. بـۆ نموونـە:مـرۆڤ، نێـر یـان مێیـە و هـەر ئێـك یـان پێگەهشـتییە یـان پێگەهشـتی نینـە و ب ئـەڤی ڕەنگـی بـۆ هـەمی بـوارێن دی دروسـتە. دیسـان نەخۆشـی دشـیاندایە دابەشـبکەین بـۆ نەخۆشـییێن کۆئەنـدامێ هەرسـکرنێ و نەخۆشـییێن کۆئەندامێ هەناسەدانێ و نەخۆشییێن کۆئەندامێ دەماری...هتد.

3- دێ مە ژمارەکا سنووردار ژ بوارێن واتاییێن لقی هەبیت.

4- دێ ب بەلاڤکرن و دابەشکرنا پـەیڤان ل سـەر بـوارێن لقێدەسـتپێکەین (نـەکو ل سـەر بوارێن سەرەکی).

5- هەر پەیڤەکا فەرهەنگی دڤێت بچیتە سەر بوارەکێ لقی و ئەگـەر دیـاربوو پەیڤـەك ل گـەل چ بـوارەکێ ناگونجیـت، ئەڤـەژی ئاماژەیـە بـۆ کێماسـییان ل سـەر ژمارەیـەکا بـوار و جۆرێن ئەوان، ئەڤەژی داخوازا دووبارە چاڤپێخشاندنێ د بەلاڤکرنا بواراندا دکەت.

6- یا گرنگ ئەوە تێبینییا هندێ بکەین، کو پەیڤەك ب تنێ سەر ب ئێك بـوارێ لقییـە و نابیت پەیڤەك سەر ب دوو بوارانڤە بیت(محمد علي الخولي، 2001، 178-179).

- ئارمانجێن تیۆرا بوارێ واتـایی و پراکتیکرنێن ئەوێ پێن فەرهەنگی:

ئەڤێن ل خوارێ هندەك ژ ئارمانجێن تیۆرا بوارێن واتاییـنە:

1- دانانـا ڕێکـان ژ بـۆ شـرۆڤەکرنا پێکهاتـا زمـانی و ئـەوژی ب دانانـا ڕێبازەکـا تـەڤگر و تـەمام و ڕوهـن ژ بـۆ دانەنیاسـینا واتـایێن پـەیڤان، ئـەوژی ب ڕێکـا گرێـدانا ئـەوان ب پەیڤێن هاورێتی یان نێزیك یان د کارهینانێدا ل گەل دهـێن و کۆمکرنـا هـەمی پـەیڤێن زمانی ب ئەڤی شێوەی.

2- ئاسانکرنا هەلبـژارتنا تۆرەڤانی یـان ڤەکۆلـەری و وەرگێـڕی بـۆ پـەیڤان ئـەوێن ئـەوی دڤێت دەربـڕینێ ژێ بکەت و د هەمی بواراندا.

3- چارەسەرکرنا گرۆپێن پێگۆهگرێدای ژ پەیڤان و ئەنجامدانا ڤەکۆلینا ڕووبـێن وەکهـەڤ یـان بەرامبـەر یـان جیـاواز د ناڤبـەرا ئەوانـدا، کـو چ فەرهـەنگێن دی ژبلـی فەرهـەنگێن بواری واتایی نەشێن ئەڤی کاری ئەنجامبدەن.

4- ڤەدیتنا بۆشاهییێن فەرهـەنگی یـان (بۆشاهییێن ئـەرکی) ئـانکو هـەژاریا فەرهـەنگا زمانی بۆ هندەك پەیڤان ب بەراورد ب زمانـەکێ دی. هنـدەك دبیـنن، کـو ئـەڤ بۆشاهییە ڕەوشـــەنبیرینە(کەلچـــەرینە) زێـــدەتر ژ هنـــدێ کـــو فەرهـــەنگی بـــن، کـــو گرێـــدای ئاخڤتنکەرێنزمانینە زێدەتر ژ هندێ کو گرێـدای زمـانی ب خـۆ بـن(رزاق جعفر الزيرجاوي، 2010، 115).

- بنەماییێن تیۆرا بواریێ واتـایی:

أ- یەکەیا فەرهەنگی دڤێت سەر ب ئێك بواریێ واتاییڤە زێدەتر نەبیت. ئـانکو دڤێت هـەر یەکەیەکا فەرهەنگی ئینتیمائا خۆ بۆ ئێك بواریێ واتایی تۆماربکەت.

ب- دڤێت پشتبەستن ب دەوروبەری بهێتە کرن، ئەوێ پەیف تێدا دهێت.

ج- نابیت ڤەکۆلینا پـەیڤان ب سـەربەخۆ ژ پێکهاتـا ئـەوێ یـا سینتاکسـیبهێتە کـرن (أحمد مختار عمر، 2006، 80).

بنیاتێ ئەڤێ تیۆرێ ل سەر ئەڤان تەوەرێن ل خوارێ ب ڕێڤەدچیت:

1- یەکـــەیا فەرهـــەنگی یـــان لێکســـیم د نـــاڤخۆدا تـــۆرەکێ ژ پەیوەنـــدییێن واتـــایی دروستدکەت.

2- دەوروبـەرەکێ واتـایی ئـەڤان یەکـەیێن فەرهـەنگی کۆمدکـەت، هنـدەکجاران ل گـەل دەوروبەرێن دی یێن مادی یان مەعنەوی تێکەلدبیت.

3- میشکێ مرۆڤی ل دەمێ کاردکەت، ب ڕێکا زمانی کاردکەت، پاشی ئەو ئـەوان یەکـەیێن سـەر ب بـواران یـان کیلگـەیێن واتایڤـە د بیردانکێـدا دپارێزیـت (عقيد خالد حمودي العزاوي، 2013، 76-77).

- پۆلینکرنا چەمکان(تێگەهان):

فەرهەنگا (Greek New Testament) چەمکان د ناڤ بـواریّن واتاییـدا دابەشـی چار جۆرێنسەرەکی دکەت، ئەوژی ئەڤێن ل خوارێنە:

1- **هەبوون: وەکو:پەرتووك، ترۆمبێل، دار، چیا، دەریا، ماسی...هتد.**

2- **ڕویدان:وەکو:ڕوینشت، غاردا، ڕابوو، نڤێسی، خواند، ب ڕێڤەچوو....هتد.**

3- **ئەبستراکت: وەکو:هزرکرن، خواندن، تۆرەبوون، بەختەوەربوون....هتد.**

4- **پەیوەنـدی: ئەڤـەژی ئـامرازێن پەیوەنـدییێ ب خۆڤـە دگریـت. وەکـو: بـۆ، ل، ژ، چونکی...هتد.**

دشیاندایە بوار یان گرۆپێ ئێکێ ب ناڤێ هەبوونان ناڤبکەین و بوار یـان گرۆپـێ دووێ د واتاسازییێدا ڕویدانن یان کارن د سینتاکسیدا، گرۆپـێ سـێیێ د واتاسـازییێدا ئەبسـتراکتن یان ناڤێن کارینە(چاوگ)ن د سینتاکسێدا، گـرۆپ یـان بـواریّ دومـاهییێ، پەیوەنـدی یـان پـەیڤێن پێکڤەگرێدانێنـە د واتاسـازییێدا یـان ئـامرازن د سینتاکسـێدا (محمد علي الخولي، 2001، 179).

- سیمایێن تیۆرا بواریّن واتـایی:

1- **بواریّن واتایی ئاسانکارییێ د ڤـەدیتنا پەیوەنـدییان د ناڤبـەرا واتـایێن پەیڤاندادکـەت: هـەڤواتا، دژواتـا...هتـد، ژبـەرکو ئـەڤ پەیوەندییـە د بنەرەتـدا پەیوەندینـە د ناڤبـەرا پەیڤێن ئێك بواریّ واتاییدا. کۆمکرنا پەیڤان د بواریّن واتاییـدا دبیتـە هۆکاریّ پرۆسـەیا ڤەدیتنێ د ناڤ پەیوەندییاندا، پرۆسەیەکا سانەهی و ئاسان بیت.**

2- **فەرهـەنگا تەقلیـدی لیستەکا هیجائی یـان ئـەلفابائی بـۆ پـەیڤێن زمـانی ددەتـە مـە، بێیکو لیستەکێ ل سـەر بنـەرەتێ واتـایێ کۆمبکـەت. ئـەلفابێیا فەرهـەنگی ڕێکەکـە بـۆ ب جهەینانا کارەکی ب تنێیـە، ئـەوژی سـانەهیکرنا ڕێکخسـتن و لێزڤرینێیـە، بـەلێ ل دویـڤ بـواریّن واتـایی د شـیاندایە فەرهـەنگان دروسـتبکەین، کـو پشتبەسـتنێ ل سـەر چـەمك و بـواریّن واتـایی بهێتـە کـرن، ل جهـێ ئـەوان فەرهـەنگێن پشتبەسـتنێ ل سـەر لیسـتەیێن ئـەلفابێیێن ڕێکخسـتی دکـەن و ب ئـەڤێ چـەندێ کـۆمکرن د ناڤبـەرا سـیمایێ بـوار و سیمایێ ڕێکخستنا ئەلفابائێ دهێتە کرن.**

3- دابەشکرنا پەیڤان بۆ بواریّن واتایی، ڤەکۆلینێن بەراورد د ناڤبەرا زمانانـدا تـەڤگرتر و ئاسانتر دکەت، کو دێ ب شێوەکێ سانەهیتر زانین، کا وەکهەڤی د ناڤبەرا زمانانـدا و کـا بەرامبەری ل سەر ئاستێ بوار و پەیڤان؟

4- بـواریّن واتـایی وێنـەکێ تـەواو ل سـەر سروشـتێ زمـانی و پـەیڤێن ئـەوی ددەتەمـە ل جهێ لیستەکێ، کو سەدان هزار پەیڤێن ژێکجودا ب خوّڤە دگریت، کـو چ پێکڤەگرێـدان د ناڤبـەرا ئەوانـدا نـەبیت. لێ بـوار یـان کێلگـە ب خـوّ، پێکڤەگرێـدانێن واتـایی د ناڤبـەرا پەیڤانـدا دیاردکـەت، ژبـەرکو ئـەو، پشتبەسـتنێ ل سـەر واتـایێ، پـوّلینکرن و کوّمکرنـا پەیڤان دکەت (محمد علي الخولي، 2001، 181-182).

- کێماسییێن تیوّرا بواریّن واتـایی:

1- دەستنیشانکرنا واتایا پـەیڤێ د چارچـوّڤێ ئێـك بواریـدا، ل سـەر بنـەرەتێ پەیوەنـدییا ئەوێ ب پەیڤێن دیڤە، دبیتـە ئەگـەرێ پەیـداکرنا تەگـەر و کوّسـپێن لـوّجیکی، کـو ئـەڤێ تیوّرێ دکەتە د بازنەکیدا.

2- چ سـنووریّن ژدەرڤـە یـێن ڕوهـن و ئاشـکەرا د ناڤبـەرا بـواریّن واتاییـدا نیـنن، ژبـەرکو دەزییێن پێکڤەگرێدانێ د ناڤبەرا بواراندا دگەهنە ئێك، نەکو ب تەمامی ژێکدابڕینە.

3- ئـەڤ تیـوّرە ل سـەر بنـەمایێن خوانـدنێ(استقراء) نەهاتییـە دانـان و بـوار(کێلگـە) ژی ناهێتە هژمارتن، کو ببیتە نموونەیەکا زمانی.

4- ئـەڤ تیـوّرە و پراکتیکرنـا ئـەوێ یـا زمـانی و ئـەنجامێن ئـەوێ یـێن بەرجەسـتە ل دەڤ ترير و لایەنگەرێن ئەوی ل سەر ئێك ڕێکێ ب ڕێڤەناچن(عقيد خالد حمودي العزاوي، 2013، 83).

8- **تیوّرا شیکاری یـان تیـوّرا شـرۆڤەکرنا پێکهاتـەیی-** Componential analysis of Meaning:

ئـەڤ تیـوّرە ب شـرۆڤەکرنا واتـا پـەیڤان د نـاڤ بـواریّن واتاییـدارادبیت ، بـۆ هنـدێ داکو واتا پەیڤان ب وردی و هویری بهێنە دیارکرن و ژێکجوداکرن.

گرنگییا ئەڤێ تیوّرێ بۆ ئەرکێ ئەوێ دزڤریت، ئەوێ دگێڕیت، ئانکو بکارهینانـا ئـەوێ بـۆ جێبـەجێکرنا زانینـا واتایـا داخوازکریـە د گەلـەك بـواریّن زمانیـدا. وەکـو: میتـافوّر و

هەڤواتا و هاوبێژێ، لێ ژبەرکو تیۆرا بواریێن واتایی گرنگییێ ب شێوەیێ پۆلینکرنێ و واتایێن ئەوێ ل سەر بنەرەتێ شرۆڤەکرنا لقی بۆ شێوەیاندەت، ژبەر هندێ ئەڤ تیۆرە ل گەل تیۆرا شیکاری هەڤدگریت ئەواکو گرنگییێ ب دەستنیشانکرنا پێکهاتا پەیڤێ ب رێکا تایبەتمەندی و سیمایێن ئەوێ یێن ناڤخۆییددەت (عقيد خالد حمودي العزاوي، 2013، 84).

ئێکەمجار پەیدابوونا زاراڤێ شیکارکرن یان شرۆڤەکرنا واتایێ گرێدایە ب ئەنتروپۆلۆجییێ ئەمریکی جودینافی، د ڤەکۆلینا ئەویدا بۆ پەیڤێن خزمایەتییێ ل سالا 1956. پشتی ئەوی چەند ڤەکۆلینێن دی هاتن، کو پشتبەستن ل سەر رێبازا پێکهاتەیی د شرۆڤەکرنا واتایێدا دکەن. ئەڤ تیۆرە ل سەر دوو بۆچوونان رادبیت: بۆچوونا ئێکێ گریمانا هەبوونا سیمایێن جوداکەرا دکەت و بۆچوونا دووێ گرنگییێ ب رۆلێ ئەکتیفێ واتایێ د شرۆڤەکرنا زمانیدا ددەت(احمد دراج، 2015، 139).

ئەڤ تیۆرە - ئەواکو خێر د پەیدابوون و پێشکەڤتنا ئەوێدا بۆ قوتابخانەیا زمانییا ئەمریکی دزڤریت- ل سەر ئەڤێ هزرا سەرەکی رادبیت: واتایا پەیڤێ ل دویڤ ئەوان سیمایێن جوداکەر ئەوێن هلدگریت دهێتە دەستنیشانکرن و رستە تێدا بۆ رەگەزێن ئەوێ دهێتە شرۆڤەکرن و ئەو رەگەز ژی بۆ پێکهاتێن(سیمایێن) ئەوان دهێتە شرۆڤەکرن، ئەڤەژی ل دەڤ کاتز و فۆدوری. و پرۆسێسا شرۆڤەکرن یان شیکارکرنێ د سێ قۆناغاندا دەربازدبیت:

1- پەیڤێن هەر بوارەکی(کێلگەیەکێ) شرۆڤەدکەت، ل گەل دیارکرنا پەیوەندییان د ناڤبەرا واتایێن ئەواندا(وەکو هەڤواتا، دژواتا، جیاوازی، هایپۆنیم(عەبدولواحید موشیر دزەیی، 2011، 92). ئەڤ جۆرە ژ شرۆڤەکرنێ رادبیت ب ڤەکۆلینا تیۆرا بواریێن واتایی. ئانکو ئەڤ تیۆرە رادبیت ب دورپێچکرنا پەیڤێن نێزیکی هەڤ د واتایێدا، ئەوێن ل گەل ئێک، بوارەکێ واتایی دروستدکەن. وەکو بواریێ رەنگان، بواریێ خزمایەتییێ، بواریێ لڤینێ...هتد، ژ بەر هەڤپشکییا ئەوان د سیما و پێکهاتێن واتاییدا(احمد دراج، 2015، 139).

2- پەیڤێن هاوبێژ و فرەواتا شرۆڤەدکەت ب زڤراندنا ئەوان بۆ پێکهاتێن ئەوان یان واتاییێن ئەوان ییێن هەمەجۆر(میشال عازل، 2012، 92).

پشـتی پەیـدابوونا تیـۆرا چومسـکی یـا بەرهـەمهینان و ڤەگوهاسـتنێ[1] هـەر دوو قوتـابییێن ئـەوی (کـاتز و فـۆدور)ل سـەر پێشـڤەبرنا تیـۆرا ئـەوی د بـەردەوامبوون و ب تایبـەتی لایـەنێ واتـایی یـێ ئـەوێ تیـۆرێ و پشـتی مـەزاختنا ڕەنجـەکا زێـدە، شـیان چارچۆڤەکێ نوی بۆ تیۆرا واتایێ دابنن، کو ڕادبیت ب تێکەلکرنا تیۆرا دەوروبـەری ل گـەل تیۆرا بواڕێ واتایی ب ئارمانجا شرۆڤەکرنا پێکهاتێن ژمارەیەك ژ پـەیڤێن وەکهـەڤ ژ ئـالییێ دەوروبـەران ئـەوێن ئـەو پـەیف تێـدا هـاتین. کـاتز و فـۆدوری نموونـەیا (Bachelor) یـا هەڤپێژ د شرۆڤەکرنا خۆدا بکارهینایە. ب ئەڤی ڕەنگێ ل خوارێ(احمد دراج، 2015، 140)

[1] بەری نوکە ئاماژە ب هندێ هاتە دان، کو چومسکی ل دەستپێکێ گرنگی ب واتایێ نەددا، بەڵێ پشتی هینگێ ب تایبەتی پشتی ڤەکۆلینێن کاتز و فۆدوری ژبۆ دارشتنا تیۆرا ڤەگوهاستنێ، گرنگی ب واتایێ دا، کو پشتی هینگی ب تیۆرا نموونەیی هاتە نافکرن. کاتز و فۆدوری پێکهێنێ واتایی ل گەل پێکهێنێ سینتاکسی هینایە د ناڤ تیۆرا واتاییدا(تیۆرا شیکاری)، ئەڤە ئەو بۆچوون بوو ئەوا چومسکی پشتی هینگێ ڤیای و ئەوی ئەو تیۆر ب باشترین تیۆر د شرۆڤەکرنا واتایێدا وەسفکر، کو گرنگی ب پێکهێنێ واتایی ددا و بەشداری د پێشڤەبرنا واتاسازییا پێکهاتەییدا کر. پشتی هینگێ تیۆر پێشکەڤت، ژ پێخەمەت پێشکێشکرنا چارەیەکا ئاسان و تەڤگر بۆ ئاریشەیا واتایێ، ئەوژی پشتبەستن بوو ب پێکهێنێ واتاییێ ڕووت ل جهێ هندێ کو ژ پیکهێنێ سینتاکسی دەستپێبکەت، ئانکو دارشتنا ڕستەییێ ژ بەرهەمهینانا پێکهاتا ژناڤدا یا سینتاکسی دەستپێناکەت، بەلکو ب بەرهەمهینانا پێکهێنێ واتاییێ ڕووت نواندنا واتایێ دهێتە کرن و ملکەچی گەلەك ڤەگوهاستنان دبیت، کو ب ڕێکا ئەوێ پەیف دهێنە دناڤدا هەتا دگەهنە ناڤ پێکهاتا ژدەرڤە و ئەڤەبوو ب نافێ تیۆرا واتایا بەرهەمهینانێ هاتییە نافکرن، کو وە ل ڕاڤەکرنێن واتاییێن کارلێکری کر، کو ب پلەیا ئێکێ ل گەل دەروازەیێن فەرهەنگی بیت(رزاق جعفر الزيرجاوي، 2010، 108-110).

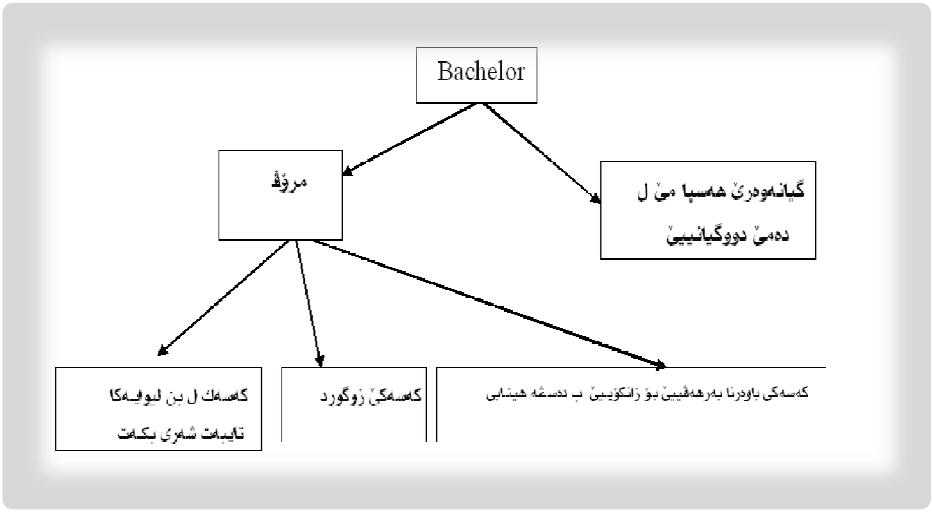

د زمـانی کوردیژیـدا نموونـه گەلـەك هەنـه، ئـەم ژی دێ نموونـەیا (خـال) یـا هاوبێـژ وەرگرین:

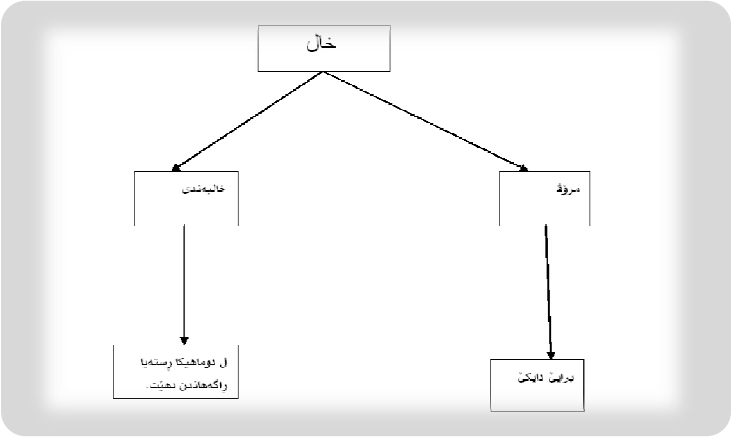

ب ڕێکا ئەوێ شرۆڤەکرنا پێکهاتـەییا ئـەوان هـەر دوو دایگـرامێن ل سـەری ئـەڤ هـەر سـێ ڕەگـەز:(دەستنیشـانکەرێ سینتاکسـی، دەسستنیشـانکەرێ واتـایی و جوداکـەر) دهێنـه دەستنیشانکرن(احمد دراج، 2015، 141):

أ- **دەستنیشـانکەرێ سینتاکسـی-Grammatical markers: ئەڤـه ب دەستنیشـانکرنا نفشێ پەیڤێ د دابەشکرنێدارادبیت: ناڤ، کار، هەڤالناڤ، تاك، کۆم.**

ب- دەستنیشانکەرێ واتایی- Semanticmarkers: ئەڤە ب دەستنیشانکرنا جۆرێ نفشێ پەیڤێڕادبیت. وەکو: گیاندارە، نەگیاندار، مرۆڤ، ڕووەك، نەلف، نێر، مێ....هتد.

ج- جوداکەر-Distinguishers: بەلێ جوداکەر واتایا دوماهیکێ یا پەیڤێ د دەوروبەریدا ڤەبڕدکەت.

3- شرۆڤەکرنا واتا پەیڤێ بۆ ڕەگەزێن ئەوێ یێن بەشی، ئانکو بۆ سیمایێن جوداکەر(حسام البهنساوي، 2009، 105).

پشتی ب دوماهیك هاتنێ ژ دەستنیشانکرنا بوارێن واتایی، ڤەکۆلەر دێ ب دوو پرۆسێسان ڕابیت، ئەوژی ئەڤەنە:

أ- خرڤەکرنا سیمایێن هاوبەش ئەوێن بۆ کۆمکرنا پەیڤان د بوارەکیداهاریکارییێ دکەن.

ب- دەستنیشانکرنا سیمایێن جوداکەر د ناڤبەرا پەیڤێن ئێك بواریدا(احمد دراج، 2015، 142).

پەیف (سیمایێن واتایی)	باب	دایك	مام	خال	مەت	خالەت	کوڕ	کچ	کوڕێ برای	کوڕێ خویشکێ
نێر	+	-	+	+	-	-	+	-	+	-
مێ	-	+	-	-	+	+	-	+	-	+
نەوەکێ مەزنتر	+	+	+	+	+	+	-	-	-	-
نەوەکێ بچویکتر	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+
هەمان نەوە	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+
مرۆڤاتییەکا ڕاستەوخۆ	+	+	-	-	-	-	+	+	-	-
مرۆڤاتییەکا نەڕاستەوخۆ	-	-	+	+	+	+	-	-	+	+

د شیاندایه ئەڤێ رێکی بۆ شرۆڤەکرنا واتایا پەیڤێ بۆ رەگەزێن ئەوێ یێن بەشیوەرگرین:
(احمد دراج، 2015، 142)

ب ئەڤێ رێکێ د شیاندایه سیمایێن واتایی ئەوێن هەر پەیڤەك سەبارەت ئاخڤتنکەری هلدگریت بزانین. ئەڤجا ئەوا پەیرەو دبیت ل سەر پەیڤێن خزمایەتییێ، هەر وەکو ل سەری دیاردبیت، دێ یا دروست بیت د شرۆڤەکرنا پەیڤێن دیداپەیرەو ببیت ، ئەڤجا چ ناڤ بیت یان کار بیت. هەر چەندە ئەڤێ تیۆرێ شیانەکا دیار د شرۆڤەکرنا پێکهاتێن پەیڤێ ژ ئالییێ واتایێڤە ب دەستڤە هینایە، بەلێ هەتا نوکە بەرسڤەکا دروست ل دوور شرۆڤەکرنا رۆنان و دەربڕینانب دەستڤە نەهینایە (احمد دراج، 2015، 143).

9- تیۆرا کاتز و فۆدۆری:

ئەڤ تیۆرە ژ لایێ هەر دوو زانا J.A.Foder و J.J.Kats یڤە د پەرتووکا ئەواندا ئەوا ب ناڤێ (پێکهاتا تیۆرا واتایی) هاتە پێشکیشکرن، کو ل سالا 1963ز هاتییە چاپکرن و د شیاندایه ئەڤێ تیۆرێ ب هەولەکا زمانییا پێشکەڤتییا ئێکێ بهژمێرین، کو رۆل و گرنگی دابیتە بنەمایێ پێکهاتەیی-Compositionlity و ئەڤەژی ب پشتبەستن ل سەر سینتاکس و سیمانتیکێهاتییە دانان ، ئەوژی ئەوە، کو واتایا رستەیێ ب شێوەیێ بەشی ب رێکا واتایا پەیڤان دهێتە دەستنیشانکرن، ئەوێن د رستەیێدا هەین و ب شێوەیێ بەشییێ دی ب رێکا پێکهاتا سینتاکسییا رستەیی دهێتە دەستنیشانکرن. کاتز و فۆدەری رۆلێ دەوروبەرێ بار و جیهانا ژدەرڤە ژ ڤەکۆلینا خۆ ڤەدەرکرن و هەمی گرنگییا ئەوان ب واتایا رستەیێ بوو، زێدەباری واتایا گوتنێ و ل دویڤ ئەوان د شیاندا هەیە، ب تنێ پشتبەستنێ ب زانینا زمانی بکەین، د دەسنیشانکرنا هندێدا، کو واتایا رستەیێ چییە؟ و رستەیا ناوێزە چییە؟ هەروەسا رستەیا هەڤدژ یان رستەیا تەمومژ بزانین و بشێین دیاربکەین. ئەگەر تەماشەی رستەیێن ل خوارێ بکەین، ئەو چەندە دێ بۆ مە دیاربیت:

-His type writer has bad intention.

- ئامیرێ ئەوی یێ چاپکرنێ، نیازەکا خراب هەیە.(ڕستەیەکا ناوێزەیە)

-Her tall brother is short.

- برایێ ئەوێ یێ درێژ، یێ کورتە.(ڕستەکا هەڤدژە)

-He lost his glasses.

-د ئەڤێ ڕستەیێدا تەمومژییەکا لێکسیکی هەیە، چونکی(glasses) د ز مانێ ئینگلیزیدا دوو واتا هەنە، ئەوژی (بەرچاڤك) و (گلاس)ە.

ل دەڤ کاتز و فۆدەری پەیوەندی، بریتییە ژ پەیوەندییا واتایی-sense و د شیاندایە واتا ب ڕێکا زانینا زمانی بهێتە دەستنیشانکرن و ئەگەر ل پشت دویرئیخستنا دەوروبەرێ بار ئەوە، ژ بەرکو ب باوەرا ئەوان چ تیۆرین واتاییێن تەڤگر نینن، کو شیان هەبیت ئەوێ بڕەیا زۆر ژ زانینا مرۆڤی و شارەزاییا مرۆڤی بژمێریت و ب بەرچاڤ وەربگریت و ب ئەڤێ چەندێ تیۆرێ چ دوماهیك بۆ نابیت(Al-Sulaimaan.M.M,2010, 135).

هەر چەوا بیت، ئەڤ تیۆر بەرهنگاری چەند ڕەخنەیان بوو، ژ بەرکو باوەرا ڕەخنەگران ئەو بوو، زانینا زمانی و باگرەوەندێ زمانی ژ جیهانا سەربۆران هاتینە و پترپا دەربڕینێن زمانی ل دویف ژێدەرێ ئەوان د واقعیدا د هەلکەڤتێن جودادا(دەوروبەرێ بار) هاتینە دانان وپشتبەستنێ پێ دکەن (Al-Al-Al-Sulaimaan.M.M,2010, 135-136).

10- تیۆرا مەرجین ڕاستەقینە Theory of Truth Conditionl:-

بنچینەیا ئەڤێ تیۆرێ دزڤریتەڤە بۆ زانایێ ماتماتیك و لۆجیکی، ئەوژی(تراسك ئەلفرێد)بوو، ئەوژی ل سالێن سیهێ ژ سەدێ بیستی، کو ئەوی هەولدایە، واتایێ ب چەمکێ ڕاستییێ د بوارێ زمان و بیرکارییێدا گرێبدەت و ڕاستی کرە پیڤەرەك بۆ واتایێ، د ئەڤی بواریدا دڤێت ئەم ل دویف ڕاستییێ بگەڕین و بزڤرینە واقعی داکو بگەهینە ڕاستی و نەڕاستییا ڕستەیێ(عەبدولواحید موشیر دزەیی، 2011، 194).

هزرا فەلسەفی یا هندەك زانایێن د ئەڤی بواریدا کاردکرن ئەوبوو، کو پشتبەستن ل سەر ڕاستییێ دکرن وەکو پیڤەرەك بۆ واتایێ. د ئەڤی بواریدا دڤێت دویڤچوون و ڤەکۆلین ل دیارکرنا ڕویدانان بهێتە کرن، کو وە ل ڕستەیێ دکەن، یا ڕاست بیت یان ڕاست نەبیت. وەکو ژ دیتنێن ئینسایکلۆپیدیا بریتانی دیاردبیت ، کو ئەڤان کاران

هاندەر و پالدەر ژبۆ پەیدابوونا ئەڤان تیۆران دروستکرن، ئەوێن بۆ هندێ دچن، کو تێگەهێ (واتایێ) د شیاندایە ب شێوەکێ ڕوهن ب ڕێکا (ڕاستی)یێ بهێتە ڕاڤەکرن، نەکو ب ڕێکا ئاماژەیێ(عبدالقادر عبدالجليل، 194،2006).

جون لاینز ل دوور ئەڤێ تیۆرێ دبێژیت: تیۆرا مەرجێن ڕاستییێ ب پێشییەکا مێژوویی بۆ تیۆرا سەلماندنێ دهێتە دانان. ئەڤێ تیۆرێ گەلەك شێوەیێن هەمەجۆر هەنە، کو ب شێوەکێ کێم ژ شێوەیێن تیۆرا سەلماندنێ جودادبن و ئەڤ هەر دوو تیۆرە د پەسەندبوونا خۆدا بۆ ئەڤێ گریمانێ هاوبەش دبن: دانا وەسفەکێ بۆ واتایا ڕستەیێ، دمینیتە ل سەر دەستنیشانکرنا مەرجان، ب ڕێکا هەلویستان ب دەستڤە دهێت یان حالەتێ هەبوونێ، کو ئارمانجا ڕستەیێیە وەسفبکەت، کا ڕاستە یان نە(عبدالقادر عبدالجليل، 2006، 195).

پشتی خواندنا مە بۆ پۆلینکرنێن تیۆرێ و ئەو گریمانێن پێشکێشدکەت، ژ بۆ هەولا پێشکێشکرنا تیۆرەکێ بۆ ڕاستییێ، ل سەر ئەوی بنەرەتی کو تیۆرەکە بۆ واتایێ. ئەڤجا پشتی ڕاستییا گوتنا مە: (بەفر یا سپییە.)، کو ئەوێ ڕاستییێ ددەت، (کو بەفر یا سپییە) هەروەسا دڤێت نەڕاستییا گوتنا مە ژی بدەت، ئانکو واتایا: (پیش یێ کەسکە) نادەت، ئانکو ب ڕێکا مەرجێن ڕاستییێ، واتا دهێنە دەستنیشانکرن(عبدالقادر عبدالجليل، 2006، 195).

تارسکی ژبۆ سەلماندنا ڕاستییا ڕستەیێ، دبێژیت پێدڤییە ئەم هویربینییا زانینێ ب مەرجێن پشتبەستن پێدهێتەکرن بکەین، کو ب ڕێکا ئەوان مەرجان ڕستە یا ڕاست بیت(عبدالقادر عبدالجليل، 2006، 195). دیسان دەیڤیدسونی ژی پێشنیارا هندێ کر، ژبۆ هندێ هەتاکو ئەم واتایا ڕستەیێ بزانین، پێدڤییە ئەم ئەوان مەرجان بزانین ئەوێن ڕستە ب ڕێکا ئەوان یا ڕاست بیت(عبدالمجيد جحفة، 2000، 34).

ئەڤ تیۆرە پشتبەستنێ ب فەلسەفە و لۆجیکێ دکەت و د شیاندا نینە د زمانیدا بهێتە پراکتیکرن، بەلکو تیۆرا زمانی نەشێت ئەڤان ڕەهەندان د چارچۆڤێ تێگەهشتنا واتایێدا بەرجەستبکەت، بەلێ ل گەل هندێ وەکو تیۆر د بیافێ واتایێدا دمینیت(عبدالقادر عبدالجليل، 2006، 195).

11- **تیۆرا مۆر-کواین:**

ئەڤ تیۆرە ل سەر هزرێن جورج موری هاتییە دانان، کو دبینیت شرۆڤەکرنا واتایا پەیڤێ یان ڕستەیێ د دوو قۆناغاندا دەربازببیت:

أ-قۆناغا دابەشکرنێ: ئانکو شرۆڤەکرن و هەلوەشاندنا پەیڤێ بۆ پێکهاتێن ئەوێ(عەبدولواحید موشیر دزەیی، 2011، 97). وەکو:

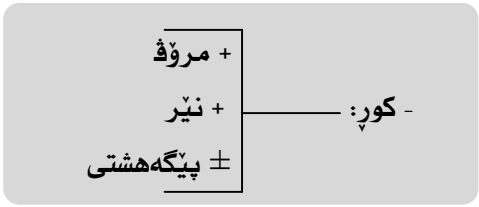

ب- قۆناغا جوداکرنێ: مەبەست پێ بکارهینانا پەیڤێیە د چەند دەوروبەرێن زمانیدا، پاشی ئامارکرنا ئەوان ڕستەیان دێ هێتەکرن، ئەوێن کو پەیف تێدا بکاردهێت، پاشی دێ سیمایێن هاوبەش و جودا هێنە دیارکرن(عەبدولواحید موشیر دزەیی، 2011، 97). بۆ نموونە پەیڤەکا وەکو: ژن

- **ئەو ژن چوو.** **ژن=+مرۆڤ، +پێگەهشتی،+مێ.**
- **ئەو ژن دایکا ئازادییە.** **ژن=+مرۆڤ، +پێگەهشتی،+مێ، +شیکری.**
- **تۆ ژنی.** **ژن=+مرۆڤ، +پێگەهشتی، +مێ، +کابانی، + زیرەکی.**

سیمایێن هاوبەش: +مرۆڤ، +پێگەهشتی،+مێ.

سیمایێن جودا: +شیکری، +کابانی، +زیرەکی.

ئەڤێ تیۆرێ سێ پیڤەرێن شرۆڤەکرنێ هەنە، ئەوژی ئەڤەنە: یەکسانییا لۆجیکی و وەرگێڕان و هەڤواتانە(عەبدولواحید موشیر دزەیی، 2011، 98).

هەر چەندە ئەڤ تیۆرە وەکو پتریا تیۆرێن دییێن زمانی گەلەك بەرهەنگاری ڕەخنەیێ نەبوو، بەلێ ل گەل هندێ هندەك تیۆرێن دی دیاربوون، کو جێگرەکێ گونجایی بۆ ئەڤێ تیۆرێ پێشکێشکر و ژ ئەوانژی (و.ف.کواین 1908) بوو، کو کواین بۆ هندێ دچوو، کو بۆچوونا واتایا پەیڤێ ژ هەبوونا بۆچوونێن دی یێن ژلایێ لۆجیکیڤە یەکسان بۆ ئەوێ پەیڤێ هاتییە، کو ئەڤی بەرهەمی ب هەڤواتا ناڤدکەت، لێ ژبەرکو هەڤواتا بەری جێگیربوونا واتایێ د مێشکیدا بدەستڤەناهێت، ژبەر هندێ هەولدا

کێشەیا هـەڤواتایێ ب ڕێکا تیـۆرا ڕەفتاریچارەبکەت ، ئـەواکو پشتبەستنێ ب هانـدەر و بەرسڤدانێ دکەت، کو هەڤواتا دێ هەبیت، ل دەمێ بەرسڤدان بـۆ دوو ڕستەیان یـان دوو پـەیڤان ئێـك بیـت. بـەڵ ئـەڤێ تیـۆرێ چارە بـۆ هـەمی ڕستەیان پێشکێشنەکر، ژبـەرکو بنەرەتێ بۆچوونا هندەك ژ ئەوان یا دەروونییە، کو ژ کەسـەکی بـۆ کەسـەکێ دی دهێتـە گوهـۆرین، ژبـەر هنـدێ کـواینی دیتنـا خـۆ ڕاستڤەکر، ئـەوژی ب پشتبەسـتن ب پیڤـەرێ ڕاستییێ د هەر دوو ڕستەیان یان هەر دوو پەیڤاندا، ئـەڤجا ئەگـەر هـەر دوو پـەیڤان یـان هەر دوو ڕستەیان هـەمان واتـا(مصداق) هـەبیت، ل ئـەوی دەمـی ئـەم دێ بێژینـە ئـەوان هـەڤواتا و ب ئـەڤێ چـەندێ ئـەو بۆچـوونا واتـایێ د جێبـەجێکرنا خـۆدا ب واقعیڤـە گرێددەت(احمد دراج، 2015، 144).

12- **تیۆرا مەسەلەیێ**-The Proposition Theary:

مەسەلە ب شێوەکی تـەواو یـا گشتییە. ئـەڤ تیـۆرە وێنەیـەکێ نیگارکری پەیدادکـەت. ئەگەر گریمانەیا هندێ بکـەین، کـو مـە زنجیرەیـەك ژ پـەیڤان(s) هەیـە و خـودان واتانـە، هەروەسـا مـە زنجیرەکا دی ژ پـەیڤان(g) هـەبیت و ئـەو پـەیڤ خـودان واتـایێن ئاشکەرا نـەبن، ئـەڤجا ژ بـەر هنـدێ جـوداهی د ناڤبـەرا (s) و (g) دا چـییە؟ ل دویـڤ روسـیل و مـووری، کـو ناڤەرۆکـەك یـان مەسـەلەیەك هەیـە، کـو (p)ە، کـو (s) د پەیوەندییـەکا تایبەتـدا نوانـدنا ئـەوێ دکـەت. (s) ڕسـتەیەکە بـۆ زمانـەکێ تایبـەت، بـەڵ (g) چ پەیوەندییێ ب هەر ڕەگەزەکیڤە هەلناگریت(Traditional Theories of Meaning,69).

مەسـەلە بریتییـە ژ ئـەوان تشـان ئـەوێن گرێـدای ب حالـەتێن عەقلیڤـە. هەروەسـا مەسەلە هلگرێن جەوهەرینە بۆ ڕاستی و هەلەیان. ئـەڤجا ل دەمـێ ڕستە یـا ڕاست بیـت یان هەلە بیت، ل ئەوی دەمی ئەنجام ب تنێ دێ ئەو بیـت، کـو ئـەو مەسـەلەیا دەربڕینـێ ژێ دکەت یان دێ ڕاست بیت یان هەلە بیت. بۆ نموونە:

-پاشایێ نوکەیێ بریتانیا یێ سەر رویتە.

بێگومان ئەڤ ڕستە یا دروست نینـە، کـو ڕاستی و نەراستییا ڕستەیێ پشتبەسـتنێ ل سەر دەمێ یان ڕۆژگارێ گوتنا ڕستەیێ دکەت و وە ل ڕستەیێ دکـەت، کـو یـا ڕاست بیـت یان ڕاست نەبیت، ئەوژی ئەو مەسەلەیە ئەوا دەربڕین ژێ دهێتە کرن.

گەلەك ژ دانـەرێن تیـۆرا مەسـەلەیێ، خـۆ ب هزرەكێڤـە دگرێـدەن، ئـەوژی ئـەوە، كـو مەسەلە ژ بەشـێن هۆشـەكییێن ڕووت پێكـدهێت. بـۆ نموونـە پـەیڤا (بـەفر) دەربڕینـەكا خودان واتایە، كو دەربڕینێ ژ هزرەكا تـەواو ناكـەت، بـەلكو دەربڕینـێ ژ تشـتەكی دكـەت، كو ئەو بەشەكە ژ گەلەك مەسەلەیان(Traditional Theories of Meaning,70).

ئـەڤێ تیـۆرێ وەكـو تیـۆرێن دی چـەند گێماسـی و نـەرازیبوون ل سـەر هەنـە. ئـەوژی ئەڤێن ل خوارێنە:

1- مەسـەلە د واتایێـدا د نامۆنـە و ب زەحمـەتن بـۆ سـەربۆرا مـە ژ بـۆ گوهلێبـوون و تێگەهشتنا پەیڤان.

2- ئەڤ تیۆرە تشتەكی ڕوهناكەت، بەلكو پێدانان دووبارە دكەت.

3- هەر تشتەك واتایێ دروستبكەت، ئەو ڕۆلەكێ میكانیكی د جڤاكێ مرۆڤانـدا دگێڕیـت، ب ئـەڤێ چـەندێ هنـدەك ژ واتـایێ ژ ئـەنجامێ گوتنـا هنـدەك پـەیڤان ب دەسـتڤە دهێت(Traditional Theories of Meaning,71-72).

13- تیۆرا سەلماندنێ- یان ڤەكۆلینێTheory of verifiifiability:

ئەڤە ئیك ژ تیۆرێن دییە د بیاڤێ جیهانا واتایێدا، كو هەولددەت ئەرگومێنتان پێشكێشبكەت و بەلگەیان بەرچاڤبكەت، كو پشتبەستنێ ل سەر تێگەهێ سەلماندن و ڤەكۆلینێ د دیاركرنا واتایێدا دكەت. جون لاینز ل دوور ئەڤێ تیۆرێ دبێژیت: ئەڤێ تیۆرێ پەیوەندی یا ب ڕاستییێڤە هەی، هەر وەكو ژ ناڤێ ئەوێ دیاردبیت. ئەڤ تیۆرە د بنەرەتدا ب بزاڤا فەلسەفییا دانایيا لۆجیكیڤە هاتییە گرێدان. ئەواكو ئەندامێن بازنەیا ڤییەنا دانایی، ئەوژی ئێكسەر ل پێش شەڕێ جیهانییێ دووێ. هەر چەندە نوكە فەلسەفەیا دانایی. هەر وەكو كارێ تیۆرا سەلماندنێ ب تەمامی یا زیندی نینە، بەلێ ل گەل هندێ ئەوێ گرنگییەكا مەزن د پێشئێخستنا واتاسازییا فەلسەفییا نویدا هەبوو. گەلەك ژ بانگەوازێن ئەڤێ فەلسەفێ ئەكتیڤی د پرۆسەیا ئافاكرنا سیستەمیدا بۆ شرۆڤەكرنا زمانێ ئەنجامدان، كو ئەڤێ ب شێوەكێ ڕاستەوخۆ بوو ئەگەرێ دانانا ڕێكێن واتاسازییا فۆرمییا نوی(عبدالقادر عبدالجلیل، 2006 ،191-192).

ڕایل-Ryle، ل دوور تیۆرا سەلماندنێ دبێژیت: ئەڤێ تیۆرێ بەشداری د ڤەدیتنا ڕاستییەكا گرنگدا كریە، ئەوژی ئەوە، كو ئەم تشتەكێ بەرعاقل ب گەلەك ڕێكێن جودا

دبێژین، هەروەسا ئەم ب پر و پووچ و بێ ڕامان ب ڕێکێن جودا و هەمەجۆر دئاخڤین(عبدالقادر عبدالجلیل، 2006، 192).

تیۆرا سەلماندنێ یان ڤەکۆلینێ پێشنیارا دارشتنەکا دی د دەستنیشانکرنا واتایێدا دکەت و ئەڤ تیۆرە ل سەر بنەمایێ ڤەکۆلین یان سەلماندنێ هاتییە دانان. د ئەڤی بواریدا شلیك دبێژیت: دەستنیشانکرنا واتایا ڕستەیێ بریتییە ژ دەستنیشانکرنا ئەوان یاسایان ئەوێن بکارهینانا ئەوێ ڕستەیێ ڕێکدئێخن و ئەڤە ب خۆ دەستنیشانکرنا ڕێکێیە ئەوا ئەم ب ڕێکا ئەوێ ڕاستی یا نەراستییا ڕستەیێ دسەلینین. ب دەربڕینەکا دی، واتایا مەسەلەیێ ئەو ڕێکە ئەوا ڕاستی و نەڕاستی ژێ دهێتە سەلماندن(عبدالمجید جحفة، 2000، 28).

وەسا دیارە، کو ئەو ڕەگەزێن ئەڤ تیۆرە ل سەر ڕادبیت، یا تایبەتە ب ڕستە و پێکهاتێن ڕاگەهاندنڤە (ئیخباریڤە). وەکو ڕستەیا: ترۆمبێل یا سۆرە. کو چێدبیت ئەم باوەربکەین یان نە، ئەوژی ب ڕێکا دیتنێ، بەلێ ڕستە و پێکهاتێن ئینشائی د شیاندا نینە بهێتە سەلماندن. بۆ نموونە چەوا ئەم دێ شێین سەلماندنا ئەڤان پێکهاتەیان بکەین: (وانەیا خۆ بنڤێسە.) یان دیسان ڕستەیا فەرماندان ژی:(یێ بێخەم نەبە.) دیسان ڕستەیا پرس ژی:(ئەرێ ماموّستا دهێت؟). ئەڤ ڕستە ژدەرڤەی بازنێ وەسفا ڤەکۆلینێ یان سەلماندنێنە، دیسان هەمان تشت سەبارەت پێکهات و ڕستەیێن دەمێ داهاتی ژی دروستە. وەکو (ئەز دێ چمە زاخۆ.)، کو د شیاندا نینە ئەڤان ڕستەیان بێخینە د بیاڤێ (ڕاستی/نەڕاستی)ییدا، ژبەرکو کارەکێ مەحالە ل سەر ئاستێ (گەڕیان ل دوور ڕاستییا سەربۆریی(تەجریبی)) بهێتە ئەنجامدان(عبدالقادر عبدالجلیل، 2006، 192).

هەر چەندە، تیۆرا سەلماندنی شیا بەشەکێ کێم ژ پێکهاتان بێخیتە د چارچۆڤێ سەلماندنێدا، بەلێ نەشیایە سەلماندنا پەیوەندییێن واتایی ئەوێن فرەدال هەین و فرەمەدلول هەین بکەت. هەروەسا شیانا سەلماندنا حەلاندنا یەکەیێن زمانی و بەرامبەرکرنا یەکەیێن زمانی ژی نینە(عبدالقادر عبدالجلیل، 2006، 192).

ئارمانجا لایەنگەرێن ئەڤێ تیۆرێ ئەو بوو، هەتکبەرییا بنەما و ئەحکامێن میتافیزیقی بکەن، کو ئەو دبینن، بێ واتانە. ئەڤجا ئەو ئەحکامێن ڕێکێ ددەن، کو سەلماندنا یان ڤەکۆلینا سەربۆری بهێتە کرن(ژ ئالییێ ڕاستی و نەڕاستییێڤە) ئەو ب

تنێ خودان واتایه و ئەحکامێن لۆجیکییێن ڕاست یان نەڕاست، ئەون ب ڕێکا شرۆڤەکرنا ئەوان پشتگیری بهێتە کرن، ل سەر ئەوی بنەمای کو ئەحکامن ل دوور دەربڕینێن زمانی. ب ئەڤێ چەندێ ئەڤ ڕێچکە بەرگرییێ ژ شرۆڤەکرنا زمانی و تیۆرا سەربۆری د ڤەکۆلینا زمانیدا دکەت. ژ گرفتێن ئەڤێ شرۆڤەکرنێ جوداهییێ بێخیتە (د ناڤبەرا ئەوان ئەحکاماندا، ئەوێن کو د شیاندا نەبیت سەلماندنا ئەوان بهێتەکرن ب تنێ بۆ ئەگەرێن زانستی) و (ئەوان ئەحکامێن کو دشیاندا نەبیت سەلماندنا ئەوان بهێتەکرن، ژبەرکو چ واتا نینن). ئەڤجا ب شێوەکێ گشتی ئەڤ پێشکێشکرنە د ڤەکۆلینا زمانیدا، کو بۆچوونا ئەوێ ب تشتەکیڤە ژدەرڤە ژ زمانی دگرێدەت. ئەڤجا ڕستەیا (جنۆکێ بچویك.) چێدبیت چ جھ د تیۆرا زانستی(مرۆڤی)دا نەبیت. ھەروەسا ڕستەیا (سیبەرا من یا زەرە.)، کو یا ڕاست نینە، سەلماندنا ئەوێ بهێتە کرن، بەلێ ل گەل ھندێ، ھەر دوو ڕستەیان واتا ھەنە، ل سەر ئەوی بنەمای، کو ئەو ھەر دوو ڕستە د وەسفکرنا سەربۆرییا زمانیدا ھاتینە بەرجەستەکرن و بەحسکرن (عبدالمجید جحفة، 2000، 29).

ئەو کێشەیێن کو سەلماندنا سەربۆری، شیانا دیارکرنا ڕاستی و نەڕاستییا ئەوان دکەن، ب تنێ ئەون ئەوێن ھلگرێن ڕەھەندێن واتایی ھەین. ئەو کارێن فەلسەفی لۆجیکی، ژدەرڤەی چارچۆڤێ زمانی ھاتینە وەرگرتن، ژبەر ھندێ دشیاندا نینە ب شێوەکێ تەڤگر پشتبەستن د ڕاڤەکرنا دیاردەیا واتایێدا پێ بهێتە کرن (عبدالقادر عبدالجلیل، 2006 ،193).

14- تیۆرا لۆجیکی:

ڕوانگەھا ئەڤێ تیۆرێ بۆ واتایێ ب درێژەپێدانا زانیارییێن ھزرێن پێشوویێن خۆ دھێتە ھەژمارتن(سەلام ناوخۆش و نەریمان خۆشناو ،2009 ،314). ئانکو ل دویڤ ھزرێن پێشوو دچیت و بەردەوامبوونا ئەوان ھزرایە.

ئەڤ تیۆرە ژ لایێ کۆمەکا زانایان، وەکو شلیك و کارناب و جون ئایر و فردریك و ایزمانی...ھتد ھاتییە دانان. شلیك داھێنەرێ ئەڤێ تیۆرێیە و بۆ ھندێ دچیت، کو واتا سەلماندنا ڕاستییا ئاخڤتنێیە، کو ل گەل جیھانا واقعی دگونجیت، کو ب بۆچوونا تاقیکرنا شیلیکی ناڤکریە و ئەوی سێ پیڤەر بۆ واتایا پەیڤێ دانایە. وەکو:

1- ئاماژە بۆ ئاماژەپێکری. ئانکو دڤێرێدا ئاماژە ب مەدلوولی دھێتە دان.

2- هاوشانی و هەڤواتایی.

3- بکارهێنان د دەوروبەرێ زمانیدا(عەبدولواحید موشیر دزەیی، 2011، 95).

شلیك دوو جۆرێن شیانان ژێکجودادکەت:

أ- شیانا تاقیکرنێ: ئەو واتایە کو ل گەل دەستوورێ واقع و سروشتی دگونجیت.

ب- شیانا لۆجیکی: گونجانا پەیڤان ل گەل یاسایێن زمانی(عەبدولواحید موشیر دزەیی، 2011، 95-96).

کارناب دبێژیت: زمان ب تنێ پێکهاتن و رێکەڤتنا رێزمانی نینە، بەلکو هلگرێ واقع و دەربڕینێیە. جون ئایر و فردریك و ایزمان دبێژن: رستەیێ چ واتا نینە، تاکو ڕاستییی نەسەلینیت و هەر ڕاستییەکا ب دەستڤە بهێت یا رێژەییە(عەبدولواحید موشیر دزەیی، 2011، 96).

نیۆرس و هامبل د ئەوێ باوەرێدانە، ئەو چەندا دبێژیت " کو واقعێ ئەزموونگەری دەستپێکە بۆ گەهشتنا واتایێ" پێدڤییە ب پرۆتۆکۆلەکی دەستپێبکەت و ئەو پرۆتۆکۆل پێشوەخت ڕاستگۆیێن مە پەسەسند بکەت(سەلام ناوخۆش و نەریمان خۆشناو ،2009 ،314).

ل دوماهییێ پێدڤییە ئەوێ چەندێ بێژین: ئەڤ تیۆرە ل دویڤ واتایا ڕاست و سنووردار دگەڕیت، کو ب چ ڕەنگان ئەم ناگەهینێ(عەبدولواحید موشیر دزەیی، 2011، 96).

15- تیۆرا پراگماتیکێ:

ئەڤ تیۆرە ب شرۆڤەکرنا دەقی یان ئاخڤتنێ ب شرۆڤەکرنەکا تمامڕادبیت ، کو ئەڤەژی ب هاریکاریا پێکهێنێ زمانی و پێکهێنێ نەزمانی ب هەمی لایێن ئەوێڤە ب دەستڤە دهێت(احمد دراج، 2015، 146)، ژ بەرکو ل دەمێ واتا دەقی یان ئاخڤتنێ ل دویڤ ئەڤێ تیۆرێ دهێتە شرۆڤەکرن، پشتبەستن ب تنێ ب واتایا پێکهاتا زمانی ناهێتە کرن، بەلکو دەم و جھ و کەس...هتد ڕۆلێ خۆ دبینن، زێدەباری بەرچاڤەرگرتنا ئەوێ یەکەیێ کا ژ کێ بۆ کێ و بۆچی و چەوا و ل چ هەلکەڤتنێ هاتییە گوتن.

پێکهێنێ زمانی ژ ڕستە و پێکهاتێن زارەکی پێکدهێت و پێکهێنێ نەزمانی بریتییە ژ هەمی ب خۆڤەگرتنێن زمانی و نەزمانی ئەوێن ل گەل زارکرنا ئاخڤتنکەری دهێن.

وەکو: ئاوازە، هێز، لقین، دەربـڕینێن لەشی و لـەزاتییا نوانـدنا ئـاخڤتنێ(احمد دراج، 2015، 146).

ئەڤ هەمی ب خوڤگرتنێن ل گەل ئاخڤتنێ ب هێزڤە بەشداریێ د دەستنیشانکرنا مەبەستا ئاخڤتنکەریدا یان ئەو واتایا ئاخڤتنکەر ب وردی دبێژیتدکەن.

ئەو بۆچوونا د تیۆرا پراگماتیکیدا دهێتە گوتن، نێزیکە بۆ ئەوێ گوتنا ڕەوانبێژی ئەوا دبێژیت: "هەر جهەکی گوتنا خۆ هەیە" . د ئەڤی بواریدا دهێتە گوتن: ئەو چەندە ناهێتە بەرزەکرن، کو جهێن ئاخڤتنێ ژێکجودانە، جهێ سۆپاسیکرنێ یێ جودایە ژ جهێ گازندە و سکالایێ و جهێ پیرۆزباهیکرنێ یێ جودایە ژ جهێ بەهیێ و جهێ ستایشکرنێ یێ جیاوازە ژ جهێ خراب گوتنێ و جهێ ڕاستییێ یێ جیاوازە ژ جهێ نەراستی گوتنێ...هتد و زێدەبوونا پەیوەندییا ئاخڤتنێ د دەرگەهێ باشی و ڕازیبوون و نزمبوونا ئەوێدا ل دویڤ ئەوی جهێ ئاخڤتن تێدا دهێتە گوتن دمینیت، ئەوە ئەم دبێژنی پێدڤییەتا حالەتی(احمد دراج، 2015، 146-147).

ئەڤە هەمی دبنە ئەگەرێ گوهۆرپنا ئاڕاستەیا واتایا مەدلولی یان ئاخڤتنێ، ئەوژی ل دەمێ جە دهێتە گوهۆڕین. ئەڤجا ژ بەرهندێ پەیڤا ل جهێ نەخۆشییێ دهێتە بکارهینان، واتایا ئەوێ یا جیاوازە ل دەمی بۆ دەربڕینا خۆشییێ دهێتە بکارهینان و پرسیارکرن یا جیاوازە ژ نەرازییێ، خۆ ئەگەر ئێک پەیڤ ژی بیت(احمد دراج، 2015، 147).وەکو:

- بەلێ ئەزبەنی.(ئەگەر ئەڤێ ڕستەیێ مرۆڤەکێ ئاسایێ بێژیتە ئاغایەیەکی یان ئەفسەرەکی ل ئەوی دەمی دێ بیتە ڕێزلێنان؛ بەلێ ئەگەر بەرۆڤاژی بیت دێ بیتە توانج و سڤکایەتیپێکرن)

بیتر ئارنست مەودایێ تیۆرا پراگماتیکێ دیاردکەت و دبێژیت: پراگماتیك یان تیۆرا پراگماتیکێ گرنگییێ ب تشت و ئەوان پرۆسەیان ددەت ئەوێن ژ ئەوی سنووری یان خالێ دەربازدبن و د شیاندا نەبیت ڕێبازێن زمانڤانییا سیستەمی(سینتاکس) ل دوور زمانی بگەهیتێ. دیسان پراگماتیکێ ب شیوەکێ باش پەیوەندی ب ئەوێ چەندێڤە هەیە ئەوا ب شێوەکێ بەرفرەه د ناڤبەرا ڕێزاندا دهێتە وەسفکرن. بێگومان ئەڤ پرۆسەژی

پابەندی هندەك یاسایێن جێگیرە، کو مرۆڤ دشێت ب شێوەکێ کارەکی لێبگەڕیت و وەسفبکەت(بیتر ارنست، 2014، 24).

دیسان بیتر ئارنست ئاماژەیێ ب تێگەهێ پراگماتیکێ د کەڤن و نویدا ددەت و دبێژیت: pragma د یونانێدا ب واتایا تشت یان کاروبار بەلکو ب واتایا شول و بزاڤ ژی دهێت، بەلێ پراگماتیك د سەردەمێ نوکەدا، ئاڕاستەیەکا زانستییە ب کاکلا ئاخڤتنێ و وەسفکرنا زمانی د کارهینانا ئەوی یا دیارکریدا ددەت(بیتر ارنست، 2014، 25).

ئێك ژ هەڤچەرخان بۆ هندێ دچیت، کو تیۆرا پراگماتیکێ گەلەك نێزیکە ل گەل بارێ لۆجیکی د پشتبەستنا ئەوێدا ل سەر تێبینییا هەستییا ڕاستەوخۆ و ئەڤ تێگەهە گەلەك نێزیکە ژ تێگەهێ خودانێن تیۆرا ڕەفتاری د هاندەر و بەرسڤدانێدا(احمد دراج، 2015، 147).

پێرس دبینیت، کو واتا د واقعێ سەربۆرێدا جێبەجێدبیت و بۆچوونا مە بۆ تشتێ دهێتە دانان ب پشتبەستنا بۆچوونا مە بۆ پاشماوەیێ ئەوێ یێ زانستییە. ئانکو شەقلێ ئەرکی یێ تشتی ئەوە بۆچوونا مە بۆ دەستنیشاندکەت، ئانکو بۆچوونا مە بۆ واتایا کارەبێ بریتییە ژ کۆمەکا ئەرکان ئەوا د واقعیدا پێ ڕادبیت. وەکو: ڕوناهییا گلۆپێ یان زڤرینا ماکینەیان د کارگەهاندا یان بارگەکرنا دینەمۆیێ کارەبی یان بارگەکرنا موبایلێ و ئەڤەژی ئەوێ چەندێ دگەهینیت، کو واتایا پەیڤا کارەب، ئەوە کو ئەو پێ ڕادبیت. ل دویڤ ئەوا بوری، ب دیتنا پێرسی، کو ئەو بۆچوونێن چ پاشماوەیان ژ خۆ بەرهەمنەهینن، چ واتا نینن(احمد دراج، 2015، 147).

16-تیۆرا کردەیێن ئاخڤتنێ[1]-Theory of Speech Acts:

ژ گرنگترین بوار و ڕێکێن پراگماتیکێ، ئەوژی پراکتیکرنا چەمکێ کردەیێن ئاخڤتنێیە. چەمکێ سەرەکییێ ئەڤێ تیۆرێ ئەوە، کو زمان کردەیێن گەهاندنێ جێبەجێدکەت.

سەرکێش و دروستکەرێ ئەڤێ تیۆرێ ئوستنە. ئەڤە فەیلەسۆفەکێ زانکۆیا ئوکسفوردە ل چەرخێ بیستێ. هەروەسا ئەڤە ئێکە ژ ڕەخنەگرێن ب ناڤودەنگ. دیسان دیتن و

[1] د هندەك ژێدەراندا تیۆرا کردەیێن زمانی ژی بۆ دهێتە بکارهینان.

بۆچوونێن ئوستنی بوونه جهێ گرنگیپێدانا فەیلەسۆف و دەروونناس و زمانڤان و کۆمەلناسان...هتد(عبدالقادر عبدالجلیل، 2006، 193).

ئەڤجا نابیت ب تنێ ژ ئالییێ دیتنێن دەروونیڤه تەماشەی کردەیا ئاخڤتنێ بهێته کرن، بەلکو چەند لایەنەك بەشداریێ دکەن، ژ ئەوان ژی:

أ- ل ایەنێ دەروونی ب شێوەکێ گشتی: کو ئەڤه پرسیارێن سەرەکی ل دوور پێکهاتا کردەیان ب خۆڤەدگریت. وەکو: زانین، هەلویست، رۆلێ سیستەمێن بەهادار، پێشکەڤتنێن پلانێن کردەیێ...هتد.

ب- لایەنی دەروونی کۆمەلایەتی: چارچۆڤێ کردەیێن دەستنیشانکری د جڤاکەکیدا ب خۆڤه دگریت. وەکو: شیان، مەرج، ئەنجامێن کردەیان د هەلویستەکێ کۆمەلایەتییێ دیارکریدا.

ج- لایەنێ تیۆری پەیوەندیداری: ئەڤەژی یا تایبەته ب تیۆرا پەیوەندییێ د شێوەیێ نموونەیێن پەیوەندییێ یان بۆچوونێن کارلێکرنێدا د ناڤبەرا پەیوەندیکرن و جڤاکیدا و ل دویڤ ئەڤێ پرسیارێ دگەڕیت: چەوا کردەییێن زمانی د کردەییێن گشتیدا دشێن بهینه وەسفکرن؟

د- لایەنی فەلسەفی: پەیوەندی د ناڤبەرا کرده و هزرکرنێدا، هەروەسا د ناڤبەرا زمان و واقعیدا بابەتەکێ د چارچۆڤی تیۆرێدا دروستدکەتبۆ زانینا پیڤەرێن ڕەوشتی و جوانییێ.

هـ- لایەنی سیمیۆتیکی: کرده و کردەیێن بەشی د چارچۆڤێ دروستکرنەکا تایبەتدا ب تیۆرا کردەیێن ئاخڤتنیڤه ب خۆڤه دگریت(بیتز ارنست، 2014، 53-54).

ئوستنی تیۆرەکا پێشکەڤتی بۆ کردەیێن ئاخڤتنێ پێشکێشنەکر، ل دویڤ تێگەهێ زارافێ(تیۆر)ێ. هەر وەکو جون لاینز دبێژیت: کو ئارمانجا ئوستنی ئەو بوو بەرسڤا فەیلەسۆفێن تیۆرا سەلماندن و مەرجێن ڕاستییێ بدەت. کو ئەو دیتن و بۆچوونێن ئەوی هەین، هەولدانبوون ژبۆ هەلوەشاندنا پەیوەندییێن ئەوان تیۆران و ب درەودەرئێخستنا دژایەتییا ئەوان، ئەوێن ئەرکێ زمانی ب تنێ دورپێچدکرن ل بەرهەمهینانا پێکهاتێن ڕاست و نەڕاستێن ل دویڤ شارەزاییێ ب دەستڤەدهێن(عبدالقادر عبدالجلیل، 2006، 193).

ب واتایەکا دی ئارمانجا سەرەکییا ئوستنی بەرسینگرتنا ئەوێ بۆچوونێ بوو، ئەوا دگوت، کو ئەرکێ فەلسەفییێ گرنگ بۆ زمانی ئەوە، کو دەربڕینێن ڕاست و نەڕاست دروستبکەت و ئوستنی دیارکر، کو گەلەك ئەرکێن دی بۆ زمانی هەنە، ب ئەڤێ چەندێ ڤەکۆلینێن ئوستنی بوونە بەرێ بنیاتی بۆ لاینگەرێن ئەوی.

ژ لایەکێ دیڤە پەیدابوونا ئەڤێ تیۆرێ کارڤەدانەك بوو ل دوور ئەوا ئوستنی ب ناڤێ(هەلەیا وەسفی- descriptive fallacy) ناڤکری. کو ئەڤ دیتنە دبێژیت: ڕستەیا ڕاگەهاندن(خبەری) بەردەوام بۆ وەسفکرنا حالەتەکی یان هندەك ڕاستییان دهێتە بکارهینان، کو دڤێت ب شێوەکێ ڕاست یان نەڕاست بگەهینیت(Malmkjar.K,2010, 497). ئوستنی ئاماژە ب هندێ دا، کو هەر ڕستەیەك چ ڕاگەهاندن بیت یان نە دشێت ل دویڤ دەوروبەری چەند کردەیەکان بگەهینیت.

کردەیا ئاخڤتنێ د فەلسەفا ئوستنیدا، هەر وەکو جون لاینز دبینیت، کو بەرهەمهینانا هەر ئێك ژ زمانێ نڤێسی و زمانێ ئاخڤتنێ ب خۆڤە دگریت. کردە د دیتنا فەیلەسۆف ئوستنیدا، کریارە یان ئەو چالاکییا ب خۆڤەگرتییە، ژبۆ ب دەستڤەهینانا ئەڤی جۆری ژ ڕستەیان یان پێکهاتان و ئەڤ چالاکییە ئەوێ واتایێ ل دوور ئەوان ڕستەیان یان پێکهاتەیان دەدتە مە(عبدالقادر عبدالجلیل، 2006 ،193).

ئوستنی پێشنیارا هندێ کر، کو کردەیا ئاخڤتنێ ئەو یەکەیا ئاخڤتنێیە ژ بۆ نواندنا ئەرکێن جیاواز د گەهاندنێدا دهێتە بکارهینان و د شیاندایە کردەیێن دیارکری ب ڕێکا بکارهینانا زمانی بهێنە جێبەجێکرن(AL-Marrani.Y.M,2010,166) .

کردەیا ئاخڤتنکەری دڤێت بەرەڤ ئارمانج و ئەنجامەکێ دیارکری یا ئاڕاستەکری بچیت. وەکو: پیرۆزباهی یان سەرەخۆشیکرن یان لێبورینخواستن یان ڕەتکرن یان توانجدانان...هتد. ب ئەڤێ چەندێ جوداهی د ناڤبەرا کردەیێ ب خۆ و ئارمانجا ئەوێدا دهێتەکرن(بیتر ارنست، 2014، 50).

ل دویڤ ئوستنی هەر گوتنەك د شیاندایە ب سێ ڕێکان بهێتە وەسفکرن، ب واتایەکا دی ل دەمێ ئەم دئاخڤین سێ کردە دهێنە ئەنجامدان، ئەوژی ئەڤەنە:

أ- کردەیا گوتنێ-Locutionary act: ئەڤە گوتن یان درکاندنە بۆ ڕستەیێ یان پێکهاتەیەکە کو واتایێ هلدگریت.

ب- کردەیا مەبەستێ-Illocutionary act: ئەڤە کردەیا داخوازکریە ل سەر ئاستێ ئەنجامدانێ د بواری گازیکرن یان پرساریدا یان هەر پێکهاتەکا دی ل سەر ئاستێ دانوستاندنێ.

ج- کردەیا پاش ئەنجامدانێ perlocutionactry : ئەڤە بواری گوهداریە د پراکتیکرنێدا، ئەوژی ل دویڤ قایلبوونا ئەوی و ب رێکا نواندنێ بۆ ئەوی جێبەجێدبیت(عبدالقادر عبدالجليل، 2006، 193-194)و(AL-Marrani.L.M,2010,166)

د شیاندایە ئەڤان هەر سێ کردەیان ل سەر ئەڤێ نموونەیێ پراکتیکبکەین، ئەو نموونەژی ئەوە: (تاوانباری بەرنەدە.) کردەیا ئێکێ ئاخڤتنە یان دەربڕینە ب فەرماندانێ و یا دووێ ئەنجامدانا فەرماندانا داخوازکریە و یا سێیێ بنەمایێ قایلبوونا گرێدای پاداشت یان سزادانێیە ...هتد.

ژ ئەنجامێ ئەڤێ دیتنێ هەمییێ، ئوستنی دڤیا کیماسییێن بەرهەمهێنەرێ پیڤەری د ڕاستی و نەڕاستییێدا بسەلمینیت، ژبەرکو ئەو ژێدەرەکێ تەڤگر بۆ واتایێ ب دەستڤەنادەت، هەروەسا چەند کار و کریارێن دی هەنە، هاریکارن ژبۆ گەهشتنا ڕێکێن تێگەهشتنێ ئەوێن پشتبەستنێ ل سەر پەیماندان و خەلاتبەخشین و یاسایان دکەن(عبدالقادر عبدالجليل، 2006، 194).

ئوستنی دوو زارافێن نوی بۆ گوتنێ پێشکێشکرن، ئەوژی کارێ ڕاپەراندن- Performative و کاری ڕانەپەراندن - Constantive[1]بوون. ئوستن ل دوور کارێ ڕاپەراندنێ دبێژیت: کارێ ڕاپەراندنێ، ئەو گوتنن ئەوێن جۆرەکێ تایبەت ژ کردەییێن ڕاپەراندنێ ب خۆڤە دگرن ژ ئالییێ هێزا پێشکێشکرنا کردەییڤە. ئانکو تاکەکەس ب تنێ تشتەکی نابێژیت، بەلکو ب دروستی ب کارێ تشتی ڕادبیت و ئوستن جوداهییا کارێ ڕاپەرادنێ ژ کارێ ڕانەپەراندنێ کر، کو کارێن ڕانەپەراندنێ کو د شیاندا نینە ڕاستی یان نەڕاستییا ئەوان بهێتە دیارکرن(Justova.V,2006,7) و (Horn.L.R & Ward.G,2006, 54).

[1] بۆ پتر پێزانینان ل دوور کارێ ڕاپەراندن و ڕانەپەراندن و ژێکجوداکرنا ئەوان، بنێرە: (قەیس کاکل توفیق، 1995 ، 45-46).

ب دیتنا فەیلەسۆفێ ئەمریکی، سیرلی-J.R.Searle ل دەمی مرۆڤ دئاخڤیت، ئەو کردەییێن ئاخڤتنێ جێبەجێدکەت. وەکو ئەڤان کردەیان:(دانا بڕیاران، دانا فەرمانان، پێشکێشکرنا پرسیاران، دروستکرنا پەیمانان). دیسان سیریل ل دوور ئەڤێ چەندێ دبێژیت: هەر پەیوەندییەکا زمانی کردەییێن زمانی و ب پەیڤێن دی ب خۆڤەدگریت و کردەییێن ئاخڤتنێ بریتییە ژ یەکەییێن زمانی، نەکو ب تنێ پیکهاتێن زمانییێن دەستکردن، بەلکو تێگەهشتنا ئەڤان یەکەیان ل گەل هەڤ د ئەوی دەوروبەرێ تێدا هاتییە گوتن ئەو بنەرەتە بۆ ڤەکرنا کۆدێ واتایا گوتنێ(Justova.V,2006,6) و ب دەسڤەهینانا کردەیا مەبەستدار.

ئەڤجا ئەگەر کارلێکرن وەکو پیڤەرەکێ بنەرەتییێ دی ل سەر کردەیێ هاتە زێدەکرن، ل ئەوی دەمی ئەو دێ ب تێگەهێ کردەیا جڤاکی ب دوماهیك هێت. ژ ئەڤی ڕوانگەهیڤە تەماشەی کردەیا زمانی دهێتەکرن، ل دەمێ ب کێمیڤە د ناڤبەرا هەر دوو هەڤکویڤێن پەیوەندیکرنێدا هەبیت، ل سەر ئەوی بنەرەتی کو بەشەکە ژ کردەیا جڤاکی. ماکسی ڤیبر ب پێشەنگ د بواڕێ کردەیا جڤاکیدا دهێتە هژمارتن، کو ئەو دبینیت کردە ڕەفتارەکێ مرۆڤییە، کو ئاخڤتنکەر یان بکەر ب شێوەکێ خودی پێڤە دهێتە گرێدان. کردەیا جڤاکی ب ڕێکا ئاڕاستەکرنا ئەوێ بەکۆ ڕەفتارەکێ دی دهێتە دەستنیشانکرن(بیتر ارنست، 2014، 50-51).

ڤیرنر هۆلی ئەڤی تێگەهێ گشتی بەرەتەنگ دکەت، ئەوژی ب دانانا حەفت پیڤەران، ئەوژی ئەڤەنە:(پێگیریکرن ب واتایێ، ئاڕاستەیا ئاڕاستەبۆکری، شیانا کونترۆلکرنێ، پێکیریکرن ب یاسایێ، شیانا محاسەبەکرنێ، پێڤەگرێدان، دویڤچوونا ڕاڤەکرنێ) و ل سەر ئاستێ دی نموونەییێن مەبەستداری و ئەنقەستی و هوشیاری هەنە. ئەڤجا ئەگەر مرۆڤ ڕزامەندی د ناڤبەرا ئەڤان هەر دوو نەخشەیاندا کر، ل ئەوی دەمی ئەو دێ چار کردەییێن جودا ب دەستێ خۆڤە ئێخیت: کردەیەکا هۆشی، کردەیەکا ڕوتینی، کردەیەکا ب زۆری، کردەیەکا چەوت و هەلە(بیتر ارنست، 2014، 51).

هەتاکو مرۆڤ ل کردەیا زمانی(ئاخڤتنێ) بگەهیت، نەخشەیەك ژ نەخشەیان هەیە، کو دشێت ل دویڤ بچیت، ئەوژی ئەڤەیە: تەماشەی کردەیا زمانی بکەت، کو ئەو دویڤ

ئێکهاتنەکا ئاسۆییە، کو ل جهـ و دەمەکی دیارکریە و ل دویف ئەڤێ چەندێ کردەیا زمانی دهێتە دەستنیشانکرن ب رێکا:

أ- مەرجێن ئەوێ یان ئەگەرێن ئەوێ، ئانکو هەر حالەتەکێ گرێدای ب نموونەیا کردەیێ ل بەرێ یان ل دەمێ ئەنجامدانا کردەیێ.

ب-ئارمانجا ئەوێ، ئانکو ڕوویدان یان ئەو حالەتێ ئاخڤتنکەری مەبەست بیت بۆ ئەنجامدانا کردەیێ.

ج-ئەنجامێ ئەوێ، ئانکو حالەتێ واقعی یێ نەزمانی پشتی ئەنجامدانا کردەیێ(بیتر ارنست، 2014، 53).

کورتییا ئەڤێ تیۆرێ ئەڤەیە: ئەڤ تیۆرە، ل سەر گریمانەیەکێ هاتییە دانان، ئەوژی ئەوە: زمان شێوەکە ژ ڕەفتاری. ب دیتنا ئوستنی ئەڤ تیۆرە بریتییە ژ ئەوان کردەیێن د گوتنا تشتەکیدا دهێنە ئەنجامدان. ب دیتنا سیریلی بریتییە ژ بچویکترین یەکەیێ د پەیوەندیکرنا زمانیدا و ئەو گوتنە ئەوا خزمەتا ئەرکەکێ دیارکری د پەیوەندیکرنێ یان گەهاندێدا دکەت. ئەڤ تیۆرە هەوللدەت ئەوێ چەندێ ڕوهنبکەت، کا چەوا گوتنێن تایبەت ب ئاخڤتنکەریڤە دبنە خودان پەیوەندی ب جیهانا ژدەرڤەڤە(AL-Qahtani.H.A,2009,33).

17- تیۆرا دانایی(الوضعية):

هندەك ژ زانایێن لۆجیکێ، ئەڤی نافی ددانە سەر ئەڤێ تیۆرێ. ژ پێشەنگێن ئەڤێ تیۆرێ: شلیك و ئوتۆنیراسن. شلیك دبینیت: واتایا مەسەلەیەکێ ژ مەسەلەیێن واتایێ ب دەستڤە دهێت، ئەوژی ب پێگیریکرن ب سێ مەرجان، ئەوژی ئەڤەنە(محمود فهمي زيدان، 1985، 125) و(احمد دراج، 2015، 145) :

1- ئاماژەکرن ب نافکرنا یان واتایا دەستنیشانکەری.

2- یەکسانی و هەڤواتا.

3- بکارهینان د دەوروبەرێ زمانیدا.

مەرجێ ئێکێ، گرێدایە ب تشان د جیهانا ژدەرڤەدا، بەلێ مەرجێ دووێ گرێدایە ب پەیڤانڤە ئەوێن دەربڕینێ ژ واتایێن سەربۆری دکەن. وەکو: سێگۆشە، دار، دەرگەه، بەلێ مەرجێ سێیێ گرێدایە ب ئەوان پەیڤانڤە، ئەوێن چ واتا نەیی ب تنێ د

دەوروبەریدا نەبیت یان ئەوێن دەربڕینێ ژ چ واتایێن سەربۆری نەکەن. وەکو: کەواتە، واتە، ئانکو...هتد.

ئێك ژ هەڤچەرخان بۆ هندێ دچیت، ئەڤ تیۆرە خودان نەزعەکا جێبەجێکەر و داویهێنەر و سەلماندییە، پراکتیکرنا ئەوێ یا تایبەتە ب تنێ ل سەر ڕستەیێن ڕاگەهاندن(ئیخباری)، کو پێ خەبەری ل سەر تشتەکێ دیارکری ددەت،ژبەرکو ڕاستی و نەڕاستییێ هلدگریت. وەکو ڕستەیێن: ئەسمان یێ شینە یان ئەسمان یێ سۆرە؛ بەلێ ڕستەیێن ئینشائی و فەرمان ڕستەیا پرس یان ڕستەیا داخوازی ، دشیاندا نینە ژ ئەوان بگەهینە سەلماندنەکێ یان پشتراستبوونا جێبەجێبوونا ئەوان(احمد دراج، 2015، 145).

وەکو د ئەڤان ڕستەیێن ل خوارێدا دیاردبیت:

- ڕەنگە ئەو دەرگەهی بگریت. (ڕستەیا ئینشائی)
- دەرگەهی بگرە. (ڕستەیا فەرمان)
- دێ شێی دەرگەهی بگری؟ (ڕستەیا پرس)
- ژ کەرەما خۆ دەرگەهی بگرە!! (ڕستەیا داخوازی)

18- **تیۆرا دەفرا واتایێ**-Container view of meaning:

ئەڤ تیۆرە هێڤێنەکێ بنەرەتییە بۆ هەمی تیۆرین دی ئەوێن تەماشە و ڤەکۆلینێ ل واتایا پەیڤا زمانی دکەن و ئەڤ تیۆرە گریمانا هندێ دکەت، کو زمان د ناڤ خودێ خۆدا تشتەکێ تەواوە ، هەروەسا سیستەمەکێ سەربەخۆ و تەواوە و پەیڤ ئاماژەیێ ب خۆ ددەن و ژمارەیەك ژ واتایێن دەستنیشانکری و بەرچاڤ ب خۆڤە دگرن و واتا تایبەتییەکە د ناڤ پەیڤێدا و د شیاندایە ب سەربەخۆیی ژ کارهینەرێ زمانی ڤەکۆلینێ لێ بکەین، ژبەر هندێ ئەڤ تیۆرە کاریگەرییا د گرێدانا پەیڤان و هەلبژارتنا دەوروبەرێ گونجایدا پشتگوه دهاڤێت و گریمانا هەبوونا پەیوەندییەکا میکانزمی د ناڤبەرا پەیڤان و تشتان یان ڕویدانان و واتایێن پەیڤاندا دکەت و ئەڤ پەیوەندییە ل سەر بنەرەتێ هندێ ڕادبیت، کو دشیاندا هەیە واتایێن پەیڤان ب شێوەکێ سنووردار بهێنە دەستنیشانکرن، هەر وەکو فەرهەنگ ب ئەوێ چەندێ ڕادبن(جعفر الزيرجاوي، 2010، 110).

بۆ نموونە د فەرهەنگا ئەستێرە گەشەدا، ئەڤ پەیڤێن ل خوارێ ئەڤان واتایان ددەن:

- شێواز: اسلوب، نهج، لهجه، نسق.

- شێلم:لفت، شلغم، سلجم(فاضل نظام الدين، 1989، 362).

، د ئـەڤێ تیۆرێـدا ئاخڤتنکـەر ب تنـێ بکارهینـەرەکێ نێگەتیفـە بـۆ سیسـتەمەکێ سەربەخۆ،زێدەباری هەبوونا تێگەهەکێ تەواوێ وەکهـڤ ل سـەر ئاستێ ڕستەیێ ژی (رزاق جعفر الزيرجاوي، 2010، 110).

ژ ئـەوان نـەرازیبوونێن ئاڕاسـتەی تیـۆرێ بـووین. گەلـەك پـەیڤ هەنـە، بێـی دەوروبەرێکوتێـدا بکـاردهێن چ واتـا نینـە و گەلـەك ژ ئـەوان پـەیڤان سـیبەرا واتایێ(واتایـەکا لاوەکی) یـا هـەی، کـو ئەڤـەژی ل سـەر واتایـا سـەرەکی دهێتـە زێدەکرن. زێدەباری ئەوێ، ئەڤ تیۆرە ئاریشەیا هاوبێژ و فرەواتـایێ چارەناکەت و چ واتـایێن ئـەوان دیارناکـەت ئـەوا ئاخڤتنکـەری مەبەسـت بیـت، ئـەڤ چـەندەژی ناهێتـە زانـین ب ڕێکـا دەوروبەرێ ئەوێ نەبیت(زراق جعفر الزيرجاوي، 2010، 110).

وەسـا دیـارە، کـو ئـەڤ تیـۆرە ب تـەمامی ل گـەل تیـۆرا دەوروبـەرێیا هەڤـدژە ، کـو کاریگەرییا دەوروبەری دویردئیخیت، سەرەرای هندێ، کو دەوروبەری گرنگییـەکا بەرچاڤ د ڕاڤەکرنا واتایێدا هەیە(زراق جعفر الزيرجاوي، 2010، 110).

19- تیۆرا ژێدەرکەڤتنا واتایێ- Emergence view of meaning:

ئەڤ تیۆرە ژ لایێ هەر دوو دانەرێن پەرتووکا(تێگەهشتنا واتـایێ)، ئـەوژی (تیرینس موور و کریستین کارلنغ)ن هاتییە دانان ، ئەوژی وەکو کارڤەدانەکێ بوو بۆ تیـۆرا دەفـرا واتایێ(زراق جعفر الزيرجاوي، 2010، 111).

پۆختا ئەڤێ تیۆرێ ئـەوە، کـو زمـان بـێ ڕۆلێ بکارهینـەرێ زمـانی نەشێت واتـایێ ب تەمامی بگەهینیتە گوهداری.

ئـەڤ تیـۆرە رۆلـەکێ مـەزن ددەتـە ئاخڤتنکـەری یـان بکارهینـەرێ زمـانی د دەستنیشانکرنا واتایێدا، چونکی ئەڤ تیۆرە دبینیت، کـو زمـان ب تنـێ، نەشێت واتـایێ بگەهینیت و ڤەبگوهێزیت، ژبـەرکو ئـەو بەشـەکێ ڕەسـەن یـان پێدڤی نینـە د پەیڤانـدا، بەلکو ئەو ژێ و ژ ئەوێ هەلدقولیت و هەر بکارهینەرەکێ زمـانی ژ ئـەنجامێ ئاگەهـداری و شارەزاییا خۆیا ژ ژینگەها خۆ گەلەك تشت وەرگرتینە، کو شییایە نواندن و وەرگرتنا

ئەوان بکەت و بوویە ئەگەرێ هندێ، کو بشێت هزرا خۆ و واتایێن ئەوان بگەهینیتە گوهداری، ئەڤجا ژبەر هندێ پێدڤییە گرنگی ب پەیوەندییا د ناڤبەرا زمان و درککرنا بکارهینەرێ زمانیدا بۆ واقعی بهێتەدان(زراق جعفر الزيرجاوي، 2010، 111).

ئەڤ تیۆرە گەلەك گرنگییێ ددەتە جوداهییا هەستان و ئەوێن کاریگەرییێ لێدکەن ژ سیستەمێن ئەرکییێن دەماری و ئەو جوداهییێن د بواری درککرن و هەستیدا.... هتد هەین ژ کەسەکی بۆ کەسەکێ دی و گریمانا هندێ دکەت، خۆ ئەگەر پرۆسەیێن هەستی ل دەڤ تاکەسان وەکهەڤبن، بەلێ درککرنا واقعی و پێکهاتێن ئەوێ دهێنە گوهۆڕین ب گوهۆڕینا کارلێکرنا پرۆسەیێن هەستی ل گەل پرۆسەیێن ئاڕاستەکرنا هشارییێ یا گرێدای ب سیستەمێ ئەرکییێ دەماریی بۆ مرۆڤی، کو ژ ئەڤێ چەندێ پرۆسەیێن ئەرکی و دەماری و هۆشەکی و سۆزداری دهێنە بەرهەمهینان، ئەڤجا ئەگەر بکارهینەرێ زمانی هاتە پشگوههاڤێتن، دێ بیتە هۆیێ نەگونجانا تیۆرا واتایی، هەروەسا پەیوەندی دێ هێتە دابڕین ب نهێنییێن زمانی و بابەتی و واتایێن ئەوێ ل دەمێ بکارهینانا دروست، ئەڤجا درککرنا واقعێ تاك یێ بکارهینەرێ زمانی و کاریکەرییا نەیەکسان یا زمانی ل سەر تاکەکەسان، بابەتە کو ڤەکۆلین و تیۆرێن پیشوەخت هند گرنگی پێ نەدایە(زراق جعفر الزيرجاوي، 2010، 111).

ئەڤ تیۆرە پتر ژ ئەوا ئەو شایستە ددەتە بکارهینەرێ زمانی و پرۆسەیێن ئەوێ یێن ناڤخۆیی. ئەڤ تیۆرە، هەر وەکو هندەکێن دێ دبینن، کو زمان بەشداریێ د نەپەیوەندیکرنێدا پتر ژ بەشداریا ئەوێ د پەیوەندیکرنێدا دکەت(عبدالقادر الفاسي الفهري، 1985، 41).ئەڤە دیتنەکە، کو گەلەك ئاسانکاریێ ددەتە کارێ ئالاڤێن گەهاندنا زمانی و کارێ ئالاڤێن گەهاندنا نەزمانی مەزندکەت. ئەڤەژی ڕاڤەکرنەکێ ددەتە مە بۆ گەلەك کاران، کو نە ئەو کارن ئەوێن د بنەرەتدا بۆ هاتییە دانان، ئەو ڕاڤەکرنەکێ ددەتە مە بۆ واقی، کو ب تاکانە بۆ بکارهینەرێ زمانی دبینیت، بەلێ ئەو، بۆ مە تێگەهشتنا زمانی ڕاڤەناکەت(رزاق جعفر الزيرجاوي، 2010، 111-112).

20- **تیۆرا گرنیپێدانێ یان پێدڤییاتییێ**-Theory of importance:

پشـــتی فریگـــەی ئـــەو تیـــۆرە ڕەتکـــری ئـــەوا دبێـــژیت: واتایـــا دەربڕینـــێ د نـــاڤ ژێدەریدایە(مەدلول). پێشنیارا تیۆرەکا دی کـر و ئـەو تیـۆر دبێـژیت واتایـا دەربڕینـێ ب ڕێکا ئاماژەدانێ بۆ ژێدەری دیاردبیـت. ب ئـەڤێ چـەندێ پیـدڤی و گرنگـە ل سـەر مـە، ئەم تێبگەهین، کو (ستێرا سپێدەیێ) و (ستێرا ئێڤاری) ب دوو ڕێکـێن جـودا ئامـاژەیێ ب ژێـدەرێ خـۆ یـێ هاوبـەش ددەن، ئـەوژی (سـتێرا ڤینـۆس)ە. ئـەڤ هـەر دوو ڕێکەنـە، دوو واتایێن جیاواز بـۆ ئـەوان هـەر دوو دەربڕینـان ب دەسـتڤە دهینـن، هـەر چـەندە ژێـدەرێ ئەوان ئێکە. ب ئەڤێ چەندێ واتا د ژێدەریدا نینە، بـەلکو د ئـەوێ چـەوانییێدایە، کـو ب ئەوێ ئەم بۆچوونـێ د ئـەوێ ڕاسـتییا ژدەرڤـەدا دکـەین، کـو ئـەوە ژێـدەر (عبدالمجيد جحفة، 2000، 35).

21- **تیۆرا ڕێچکەی یان ڕەوت**–Theory of Dispositional:

تونـدی و سـنوور دەبارزبوونـا ئـەڤێ تیـۆرێ کـێمترە ژ ئـەوێ ڕوانگـەھ و دیتنـێ، ئـەوا تیۆرا ڕەفتاری ل سەر دچوو، کو ئەڤ تیۆرە بۆ ماهییەتا واتایێ هاتییە پێشکێشکرن.

خودان و لاینگرێن ئەڤێ تیۆرێ، ڕەفتارکار(ڕەوشـتکار) ب خۆنـە، پشـتی ئـەو ل سـەر تیـۆرا خـۆ یـا ڕەفتـاری د ڕاڤـەکرنا واتایێـدا ب ئاگـەھاتین، ئـەو دتیـۆرا ڕێچـکەییدا مرۆڤی ب شێوەیێ نەچاری پێشکێشی ھۆکارێن ھانـدەر و بەرسـڤدانێ دکـەن. جـون لاینـز د ئاخڤتنا خـۆدا ل سـەر ئـەڤێ تیـۆرێدبێـژیت: ئاڕاسـتەیا تیـۆرا ڕێچـکەیی ل سـەر ھنـدێ ڕادبیت، کو گرێـدان د ناڤبـەرا ھانـدەر و بەرسـڤدانێدا، ل سـەر بنـەمایێ پێکڤەگرێدانـەکا میکانزمی نینە، بەلکو ئارەزوومییە(عبدالقادر عبدالجليل، 2006، 196).

تیـۆرا ڕەفتـاری ھـەروەکو بـەری نوکـە ھاتییـە بەحسکرن، کـو ھەولـددا واتـایێ پابەنـد بکـەت ب ئـەوێ دووانییـا ھانـدەر و بەرسـڤدانێ، بـەلێ ئـەڤ تیـۆرە دبینیـت، کـو ل جھـێ بەرسڤدانا ڕاستەوخۆیا یا تیۆرا ڕەفتـاری، د تیـۆرا ڕێچـکەییدا بەرسـڤدان د ناڤبـەرا ھـەر دوو لایـەنێن دووانییـا ھانـدەر و بەرسـڤدانێدا ب دەسـتڤەدھێت، ل سـەر بنـەمایێ چەسـپاندنا (کـردارێ پێکڤەگرێـدانێ) داکـو ئـارەزوو یـان دیـتن بـۆ بەرسـڤدانێ بھێتـە بەرھەمھینان(عبدالقادر عبدالجليل، 2006، 196).

جـون لاینـــز د ڕوهنکرنـــا ئـــەڤێ دانـــەیا ڕاســـتڤەکریدا ژ تیـــۆرا ڕەفتـــاری، دیـــارکر: لاینگرێن ئەڤێ تیۆرێ د چەسپاندنا ئارەزوویێن دەستنیشانکریدا، ئـەوێن ب هەرگوتنـەکا زمانێ مرۆڤیڤە گرێدای سەرکەڤتی نەبوون(عبدالقادر عبدالجلیل، 2006، 197).

پشکا حەفتێ: پەیوەندییێن واتایی:

هەر تیۆرەکا واتایا فەرهەنگی دڤێت گرنگییێ ب تێبنیکرنا واتاییێن نـوی و شـرۆڤەکرنا ئـەوان بـدەت و هنـدەك ڕێـك ژبـۆ دەستنیشـانکرنا پەیوەنـدییێن واتـایی د ناڤبـەرا دەروازەییێن فەرهەنگیداهەبن. هەروەسا دڤێت ب ڕەچاڤکرنا جوداهییێ د ناڤبـەرا یەکـەیا تـاك یـا خـودان ئێـك دەروازەیـا فەرهـەنگی و یەکـەیا چـەند واتـا، ئـەوێن ب چـەند دەروازەیانڤە دهێنە گرێـدان ڕابیـت. ئـەڤجا حوکمـدان ل سـەر هنـدێ، کـو دوو یەکـەییێن ژلایـێ دەنگیڤـە وەکهـەڤبن و ژلایـێ واتاییێڤـە جیـاواز بـن، ئایـا دێ ب ئێـك یەکـە یـان دوو یەکە هێنە دانان، کـو ئەڤەژیشتبەستنێ ل سـەر هنـدێ دکـەت، کـا ئـەو تیـۆرا واتـایی چ میکانزم و بنەما هەنە و پێشکێشکرینە، هەروەسا چەوانییا ئەو بنەما پـێ کاردکـەن، ژبـۆ دیتنا پەیوەندییێن بەرپرس ل سەر دانانا پێکڤەگرێدانەکا واتاییا دیارکری. ئـەڤ بنـەما و ئەڤ میکانزمە دەستنیشاندکەن،کا ئەو هـەر دوو یەکـەییێن فەرهـەنگی ئـەوێن دوو واتـایین پێکڤە گرێدای هەین ب ئێك یەکـەیا فەرهـەنگی یـا چـەند واتـا هـەبن بهێتـە نواندن یـان نـە. د هـەر دوو حالەتانـدا حوکمـدان ل سـەر ئـەڤێ چـەندێ پێدڤییـە ل دویـڤ گرۆپـەکا دیارکری ژ یاسایێن پەیوەندییێن واتایی بهێتە دانان(حسام البهنساوي، 2009، 117).

پەیوەنـدییێن واتـایی-Sense relations [1] زارافـەکێ زمـانییێ نوییـە، ڤـەکۆلینا پەیوەندییان د ناڤبەرا پەیڤیاندا دکەت ژ ئالییێهاوبێژ و هەڤواتا و دژواتـایێ...هتـد. ئـەڤ زارافە نوکە د ناڤ بواریّ واتاییّدا دهێتە دیتن(نسيم عون،2005، 177).ب واتایـەکا دێزارافـێ پەیوەنـدییێن واتـایی گرێـدای پەیوەنـدییا پەیڤێیـە ب پـەیڤێن دیڤـە د نـاڤ هـەمان زماندا. وەکو گرێدانا پـەیڤا (چـێل)ێ ب (گیانـەوەر)ی و (گا) و (گامێشی)ڤـە. هەروەسـا گرێـدانا پـەیڤا (سـپی)ب (ڕەش) و (زەر)یڤـە...هتـد.گرنگییـا پراکتیکـی بـۆ پەیوەنـدییێن واتـایی د ڤـەکۆلینا هـەڤواتا و دژواتـا و هـایپۆنیم ... و پۆلینکرنـا پـەیڤان د بـوارین فەرهەنگیدا دیاردبیت(محمد محمد يونس علي، 2007، 111).ئانکو زارافـێ پەیوەنـدییێن واتـایی تایبەتە ب دیارکرنا هەر پەیوەندییەکا واتایی، کو د ناڤ پەیڤێن زمانیدا هەبیت.

---

[1] پەیوەنییا واتایی، د زمانێ کوردیدا ب نافێ (پەوەندییا جهی) ژی دهێتە نافکرن.

ب دیتنا ماسوێسی پەیوەندی یان پەیوەندییێن واتایی بریتییە ژ هەر پەیوەندییەکا د ناڤبـــەرا یەکـــەیێن فەرهەنگیـــدا ل دویـــڤ ســـیتەمێ ســـیمانتیکی یـــێ زمانی(Mathews.P.H, 2007, 364).

جون لاینـز ئاماژەیێ ب هنـدێ ددەت، کو هـەر پەیوەندییەکا د ناڤبـەرا پـەیڤا زمـانی و پـەیڤ و دەربـڕینێن دییـێن هـەمان سیتسـەمێ زمانیـدا ب پەیوەنـدییا واتـایی دهێتـە نیاسین(Lyons.J, 1996, 79).

پێدڤییە ئاماژەیێ ب ئەوێ چەندێ بدەین، کو جـوداهی د ناڤبـەرا پەیوەنـدییێن واتـایی و پەیوەندییا ئاماژەییدا هەیە.

پەیوەندیا ئامـاژەیی-**Reference relation** ، مەبەست پـێ پەیوەنـدییا پەیڤێیـە ب جیهانـا ژدەرڤـە،کو ئامـاژێ ب تشـتی یـان ڕوویـدانێ یـان چـەوایی یـان دیـاردەکێ، یـان هەرتشتەکێ دی د ئەوێ جیهانێدا دکەت(محمد محمد يونس علي، 2007، 111).

کەواتە ل ڤێرێ بۆ مە دیاردبیت، کـو پەیوەنـدییێن واتـایی د نـاڤ زمانیـدا کاردکـەت، بەڵێ پەیوەندییا ئاماژەیی، ئاماژەیێ ب ژدەرڤەی زمانی ددەت.

پەیوەندییێن واتایی ل سەر دوو جۆران دابەشدبن، ئەوژی ئەڤەنە:

أ- پەیوەندییا ستوونی-Paradigmatic relation :

زارافێ پەیوەندییا ستوونی بەرامبەر زارافێ پەیوەندییا ئاسۆیی ڕادوەستیت. پەیوەنـدییا ستوونی ب نواندنا پۆلینکرنا کاتیگۆرین مۆرفۆلۆجی ب شێوەکێ ستوونی ڕادبیـت. وەکـو (جهاڤ ل جهـێ جهنـافی، نـاڤ ل جهـێ نـافی، هـەڤالناڤ ل جهـێ هـەڤالناڤی، ئـامراز ل جهـێ ئامرازی...هتد) و ئـەڤ پـۆلێن ڕێزمـانی ڕۆلـەکێ گـرنگ د دروستکرنا پێکهاتـە و ئافاکرنـا پێکهاتەیاندا دگێرن و دەستنیشانکرنا ئـەڤان ڕەگـەزان یـان کـاتیگۆران پینگاڤـا ئێکێیـە،کو ل پـێش شـرۆڤەکرنا زمـانی بـۆ ڕستـەیێ دهێـت(سامی عياد حنا و آخرون، 1997، 98-99).

کریسـتال ل دوور پەیوەنـدییا ستوونی دبێـژیت: پەیوەنـدییا ستوونی بریتییـە ل جـە دانانیـان ئالوگۆرکرنـا لێکسـیمان(پـەیڤان) ل جهـێ هەڤـدوو ب شـێوەکێ سـتوونی (Crystal.D, 1997,105). ئـالان کـرۆز دبێـژیت: پەیوەنـدییا ستوونی بریتییـە ژ هاتنـا هەلبـژارتنێن واتـاییێن بەربـەلاڤ د خالـەکا دیارکریـدا د نـاڤ ڕستەیێدا. دڤێرێـدا ئـەو

پـــەیڤێن دهێنـــە هەلبـــژارتن ل جهـــێن ئێکـــودوو، ســـەر ب هـــەمان پـــۆلا رێزمانیڤەنـە(Cruse.A,2004, 145-146). د ئینسایکلۆپیدیایێدا هاتییە، کو پەیوەندییا ستوونی ئەوە، کو هەر زاراڤەکێ زمانی پەیوەندییەکا پرادیگماتیکی(ستوونی) ل گەل زاراڤێن دی هەبیت، ئەوێن دشیاندا بیت جهێ ئەوێ بگریت. وەکو:(cat, dog) (http:// www.encyclopedia.com/ topic/ paradigmatic_and_syntagmatic.aspx).

پەیوەندییا ستوونی د ناڤ واتاسازییێدا ئەڤان دیاردەیان ب خۆڤە دگریت:

1- **هەڤواتا**-Synonmys :

- چەمکێ هەڤواتایێ:

هەڤواتا ژ پەیوەندییێن دییێن واتایی یا جودایە، ژبەرکو ئەو دهێتە پێناسەکرن، ب رێکا دەستنیشانکرنا هندێ کا چ وەکهەڤە د ناڤبەرا پەیڤاندا زێدەباری هندێ کا چ یێ جیاوازە(Murphy.M.L,2003,139).

هەڤواتا پەیوەندییا وەکهەڤییە د واتایێدا. ڤەکۆلین ل سەر هەڤواتایێ پرۆسەیەکا دویر و درێژە، بەلێ پێدڤییە ژبیرنەکەین، کو پەیڤان ب شێوەکێ ڤەبڕ و رەها هەمان واتا نابیت. ئانکو یا دەگمەنە، کو دوو پەیڤان یان پتر هەمان واتا هەبیت. ئەڤەژی ژبەر جوداهییێن شێوازی و دەڤەری و سۆزداری و چەند جیاوازییێن دییە. دیسان دەوروبەری ژی رۆلێ خۆ د ئەڤی بیاڤیدا هەیە، کو چێدبیت دوو پەیڤ د دەوروبەرەکیدا هەڤواتا بن، بەلێ د رستەکا دیدا هەڤواتا نەبن(Crystal.D, 1997,105). بۆ نموونە هەر دوو پەیڤێن:(گەنگەشە، دانوستاندن) د ئەڤێ رستەییێدا: (منگەنگەشە، دانوستاندنا ناما خۆ یا ماستەرێ کر) دبنە هەڤواتا، بەلێ ئەو هەر دوو پەیڤ د ئەڤێ رستەییێدا: (من.....ل سەر نەحەقییێ ل گەل ئەوی کر) نابنە هەڤواتا.

بەلێ ل گەل هندێ گرۆپەك ژ زمانڤانان هەنە، کو باوەری ب پەیڤێن هەڤواتا هەیە و دبێژن: هەر کەسەکێ خودانێ زمانی ئەگەر بڤێت پەیڤەکێ رۆهنبکەت، ئەو دێ ب رێکا هەڤواتایێ رۆهنکەن و ب ئەڤێ چەندێ ئەو باوەرییێ ب هەڤواتابوونێ دهینن(عەبدولواحید موشیر دزەیی، 2009، 110). ئانکو د باوەرا ئەواندا پەیڤێن هەڤواتا دشێن جهێ ئێك و دوو د ئاخڤتێدا بگرن.

لێ ئەم ژی ل گەل ئەوێ بۆچوونێینە، کو هەڤواتا تەواو د زمانیدا ب زەحمەت هەبیت، بەلێ د دوو دیالێکتێن ئێك زمانیدا ئەڤ جۆرێ هەڤواتایێ هەبوونا خۆ هەیە، هەر وەکو د ئەڤان نموونەیاندا دیاردبیت:

– ژنمام: ئامۆژن.

- دفن: لووت.

- هەیڤ: مانگ.

- دەم: کات.

دیاردەیا هەڤواتایێ گرنگییەکا بەرچاڤ د واتاسازیێدا هەیە. د ئەڤی بواریدا، گوین دبێژیت: هەڤواتا کارەکێ دەستپێکییە بۆ تیۆرا واتایێ(Qunine.W.V,1961,22).

ب دیتنا مۆرفی ئاخڤتنکەرێن زمانی دشێن ب دوو رێکان هەڤواتایێ بزانن، ئەوژی ئەڤەنە:

1- ب رێکا بنەمایێ ژێکجوداییێ د فۆرمیدا: د ڤێریدا هەڤواتا دهێتە زانین، ب رێکا هندێ، کو فۆرمێ پەیڤان ژێکجودایە، بەلێ هەڤپشکی د واتایێدا هەیە. ئەڤەژی دمینیتە سەر چەندییا زانینا مە بۆ پەیڤان. ئانکو د ڤێریدا ئافراندنا پەیڤێن هەڤواتا دهێتە هەلکرن و پاشی هەلسەنگاندنا ئەو پەیڤێن هەلبژارتی دهێتە کرن.

2- ب رێکا نواندنێن میشکییێن جێگیر بۆ هەڤواتایان: ئەڤ رێکە گریمانا هندێ دکەت، کو هەڤواتا د ناڤ مێشکیدا عەمبارکرینە و بۆ زانینا هەڤواتایێ دڤێت پەنا بۆ مێشکی بهێتە برن. د ئەڤێ رێکێدا زانیاری جێگیرن، کو بەشەکن ژ نواندنا هۆشەکی بۆ پەیڤان(Murphy.M.L,2003,139).

دیاردەیا هەڤواتایێ وەکو هەمی پەیوەندیییێن واتایی ژلایێ گەلەك زانایێن زمانیڤە هاتییە پێناسەکرن. ب ئەڤی رەنگێ ل خوارێ:

1- کرۆز ل دوور پێناسەیا هەڤواتایێ دبێژیت: هەڤواتا ئەوە کو یەکەیێن فەرهەنگی،چەمك یان واتایێن ئەوان هەڤچەشن و وەکهەڤبن ژلایێ سیمایێ واتاییڤە(Cruse.D.A,1986,267).

2- فرۆمکین و هەڤالێن ئەوی دبێژن: هەڤواتا بریتییە ژ ئەوان پەیڤان یان دەربڕینان، کو هەمان واتا د هندەك یان گەلەك دەوروبەراندا هەبیت(Fromkin.V & other, 2003,189).

3- جورج یۆل د پێناسەکرنا هەڤواتایێدا دبێژیت:هەڤواتا بریتییە ژ دوو پەیڤان یان پتر کو هەمان واتا هەبیت یان واتایێن ئەوان گەلەك نێزیکی ل گەل ئێك هەبیت و ئەڤ پەیڤێن هەڤواتا باراپتر نەکو بەردەوام دشێن جهێ ئێك و دوو د ناڤ ڕستەیێدا بگرن(Yule.G,2006,104).

4- جون لاینز سەبارەت هەڤواتایێ دبێژیت: ئەو دەربڕینێن هەمان واتا هەی، ئەو هەڤواتانە(Lyons.J, 1996, 60).

5- کاوی ل دوور پێناسەیا هەڤواتایێ دبێژیت:هەڤواتا وەکهەڤییە د واتایێدا و ئاماژەیێ ب هندێ ددەت، کو ئێك ژ گرفتێن دەسنیشانکرنا هەڤواتایێ ئەوە، کو زێدەباری هندێ دوو پەیف ژلایێ واتایێڤە یەکسانن، لێ جێدبیت ژلایێ پێگیریکرن د فەرمیاتاندا ژێکجودا بن. وەکو (swift) یان (rapid)پتر فەرمینە ژ (quick)یان (fast)(Cowie.A.P,2009 , 35).

6- ماسوێس دبێژیت: هەڤواتا بریتییە ژ پەیوەندییا د ناڤبەرا دوو پەیڤێن فەرهەنگیدا، کو واتایەکا هەڤپشك هەبیت(Mathews.P.H, 2007,396).

7- بۆلینچەر د پێناسەکرنا هەڤواتایێدا دبێژیت: هەڤواتا چەند پەیڤەکن کو هەمان واتا هەبن. و دیاردکەت، هەڤواتا ئەوە کو دوو پەیف یان پتر بشێن جهی ئێك و دوو بگرن، بێیکو واتا بهێتە گوهۆڕین(Bolinger.D,1977,171).

ژ ئەنجامێ ئەڤان هەمی پێناسەیێن ل سەری د شیاندایە پێناسەیا هەڤواتایێ ب ئەڤی ڕەنگی بکەین: (أ) هەمان واتا یان ئاماژەیێ ب هەمان تشتی بدەت، ئەوێ(ب) هەی یان ئاماژەیێ پێددەت. وەکو (پەیڤ، وشە)، (دەربەدەر، ئاوارە)، (جوان، ڕند)، (قوتابی، خوێندکار)...هتد.

- هۆکارێن دروستبوونا هەڤواتایێ:

زمانڤان هندەك خالان ژ بۆ پەیدابوون یان دروستبوونا هەڤواتایێ دەستنیشاندکەن، کو بریتینە ژ:

1- **جیاوازییا دیالیکت و شێوەزار و دەڤۆکان هۆکارەکە بۆ دوستبوونا هەڤواتایێ(محمد سعد محمد، 2007، 197-198). ب ئەڤی ڕەنگێ ل خوارێ:**

أ- ژ ئەنجامێ جوداهییا دیالیکتان. وەکو: پەیڤ:وشە. ڕۆژەڤ: کۆڕۆژ.

ب- ژئەنجامێ جوداهییا شێوەزاران. وەکو:لێڤکرن:زارکرن.

ج- ژ ئەنجامێ جوداهییا دەڤۆکان. وەکو: زەبەش:شتی: شمتی.

2- **زێدە بکارهینانا شێوازێ گوتارێ و هەلچوونێ چێدبیت ب سەرڤەچوونا دەمی هەڤواتایێ دروستبکەت. چێدبیت ئاخڤتنکەر یان گوتاربێژ پەیڤەکێ بکاربهینیت و د دویڤدا پەیڤەکا دی بێژیت، کو نێزیکی ئەوێ بیت، ئەوژی بۆ زێدەکرنا جەختکرنێیە و ئەو پێکهاتە بەربەلاڤبیت و ئەو هەر دوو پەیڤ د کارهینانێدا دبنە هەڤواتا(محمد سعد محمد، 2007، 199). وەکو:**

- ستەم و زۆریی.

- گفت و گۆ.

- پەرش و بەلاڤ.

- هەڤال و هۆگر.

3- **ل دەمێ تشتەکی د بنەرەتدا ئێك ناڤ هەبیت، ئەو ناڤ ب گەلەك هەڤالناڤان بهێتە وەسفکرن، ئەوژی ژ ئەنجامێ هەبوونا تایبەتمەندییێن جیاوازە یێن ئەوی تشتی، پاشی ئەو هەڤالناڤ وەکو ناڤ دهێنە بکارهینان و ئەو دهێنە ژبیرکرن، کو هەڤالناڤ بوون(عقيد خالد حمودي العزاوي، 2013، 123). وەکو نافێن لەشکەری: پێشمەرگە، شەڕڤان، قارەمان، وەلاتپارێز...هتد.**

4- **بەرهەمهێنان: ئانکو بەرهەمهێنانا پەیڤێن نوی بۆ واتایان، کو د بنەرەتدا پەیڤ د ناڤ زمانیدا هەبن(عقيد خالد حمودي العزاوي، 2013، 123). وەکو: (سازان) بۆ (ڕێککەڤتن)ێ و (مژار) بۆ(کێشە)یێ و (ڕۆژەڤ) بۆ (ڕویدانێن ڕۆژ)ێ و (چاند) بۆ (ڕەوشەنبیری)ییێ و (کۆبوون) بۆ (پلێت)ان.**

5- خواستن: مەبەست پێ ئەوە، ل دەمێ ئاخفتنکەرێن زمانی پەیڤان ژ زمانێندی وەربگرن، کو ئەوان د زمانێ خۆدا پەیف بەرامبەر پەیڤێن خواستی هەبن(عقيد خالد حمودي العزاوي، 2013، 123). وەکو:

- پرۆسێس: کریار.
- ئەرگومێنت: بەهانە.
- دیالێکت: زار.
- شوناس: ناسنامە.
- پرۆبلیم: ئاریشە، کێشە.
- رەفیق: هاورێ، هەڤال.

6- میتافۆر: ل دەمێ پەیڤەك یان چەند پەیڤێن میتافۆری ل بەرامبەر پەیڤەکا ئاسایی بکاربهێن. وەکو:

- کچ: هەیڤ، وەلات، گول، گیان...هتد.

7- تابۆ: ل دەمێ د ناڤ جڤاکیدا هندەك پەیف هەبن، کو د شیانا تاکەکەسێن ئەوی جڤاکیدا نەبیت، ئەوان پەیڤان بکاربهینن چ ژ ئەنجامێ شەرمێ بیت یان ترسێ بیت...هتد ئەڤجا دێ ڕابن ل هندەك پەیڤێن دی گەڕن، کو تیگەهەکێ ئەرێنی بەرامبەر پەیڤێن تابۆ هەبیت. وەکو:

- سەرەتان: پەنچەشێر.
- کورە: نابین.
- تەرم:جەنازە.
- ئەجنە: ژمەچێتر.
- سەقەت:پەککەفتی
- دین: نەدروست-نەتەمام.
- .....: عەورەت.

- جۆرێن هەڤواتایێ:

هەڤواتایێ چەند جۆرەك هەنە. وەکو:

1- **هەڤواتایا تەواو**-Absolute Synonym:

ئـــەو هەڤواتایـــە ئـــەوا پـــەیڤان واتایـــەکا هەڤچەشـــن و تـــەواو د هـــەمی بـــوار و هـــەمی دەوروبەرانداهـــەبیت(Mathews.P.H, 2007,396).جـــون لاینـــز ل دوور ئـــەڤی جـــۆری هـــەڤواتایێ دبێـــژیت: ئـــەڤ جۆرێهەڤواتاییێهـــەبوونا ئەوێگەلـــەك یادەگمەنـــە د زمـــانێن سروشتیدا و ئاماژەیێ ب هندێ ددەت، کو دوو دەربڕین دێ بنە هـەڤواتاییێن تـەواو، ب تنـێ ئەگەر ئەڤ هەر سێمەرجە تێدا هەبن:

أ- هەمی واتاییێن ئەوێ هەڤچەشن بن.

ب- د هەمی دەوروبەراندا هەڤواتا بن.

ج- ژ ئالییێ واتاییێڤە یەکسان بن. ئانکو واتاییێن ئـەوان د هـەمی ڕەهەنـدێن واتایـا وەسـفی و نەوەسفیداوەکەهڤبن (Lyons.J,1996,60).

بۆلینچەر دبێژیت: دابێشەیا هـەڤواتایا تـەواو دابێشەیەکە مشـتومڕ ل سـەر هەیـە، ژبـەر هندێ ئەز پێشنیارا زارافێ(non-synonymy) دکـەم، ئـەوژی ژبـەر نـەبوونا هـەڤواتایا تـەواوە و ل دەڤ بۆلینچـەری هـەر فۆرمـەکێ زمـانی ب تنـێ واتـا هەیـە، ژبـەر هندێـدوو پـەیڤان چـێدبیت واتـاییێن ژ هـەڤ نێزیـك هـەبن، بـەلێ دشـیاندا نابیـت واتـاییێن ئـەوان هەڤچەشن بن(Bolinger.D,1977,171)..

ئەگەر تەماشەی ئەڤان نموونەییێن ل خوارێ د زمانێ کوردیدا بکەین:

- یاریزان: یاریکەر
- زمانەوانی:زمانناسی
- کۆمەلناسی:کۆمەلزانی

د ئـەوان نموونـەیین ل سـەریدا کـو زارافـن، جوداکرنـا ئـەوان گەلـەك یـا بزەحمەتـە و نەهاتییە کرن و ب هەڤواتاییێن تەواو دهێنە هـژمارتن. د نـاڤ پـەیڤێن دیژیـدا، چـەندین نموونەییێن ژ ئەڤی جۆری هەنە. وەکو:

- لوغم: مین.
- قوتابی: خوێندکار.
- ئازادی: سەربەستی.
- بەندیخانە: زیندان(شیروان حسین حمد، 2010، 28-29).

بـەڵ دفێرێـدا دفێـت ئامـاژەیـێ ب ئـەوێ چـەندێ بـدەین، کـو هـەڤواتایا تـەواو ئەگـەر د زمانیدا هەبیت دێ بۆ ماوەیەکێ کورت بیت و دشێن د قۆناغەکێدا جهی ئێکودوو بگـرن، پاشی مـژداری و تەمومژێـد چـەمکێ ئەوانـدا ڕوویـددەت(شیروان حسین حمد، 2010، 28-29). ئـانکو هـەبوونا هـەڤواتایا تـەواو د زمانیـدا کاتییـە و پشـتی ماوەیـەکی ب تـەواویی و ب ڕەهایی پەیڤێن هەڤواتا نەشێن جهێ ئێك و دوو بگرن. وەکو:

- کۆچبەر : ئاوارە.
- ئێش : ژان.
- هەڤال : هۆگر.
- قوتابی : فێرخواز.

2- هەڤواتا نەتەواو -Partial Synonym:

ئـەو هەڤواتایـە ئـەوا واتـایێن پـەیڤێن ئـەوێ د هنـدەك دەوروبەرانـدا یـان ب تنـێ د حالەتێ لێکگوهۆرینا ئێك ژ ئەواندا ب یـا دیـد هەڤچەشـن، بـەڵ ئەڤـە مـەرجێن دروسـت بـۆ ڕسـتەیێناگوهۆڕن(Mathews.P.H, 2007,396). جـون لاینـز ل دوور ئـەڤی جـۆرێ هـەڤواتایێ دبێـژیت:ئـەڤ جـۆرێ هـەڤواتایێ ب جێبـەجێکرنا پیڤـەرێ ناسـنامەیا واتـایێ ڕادبیـت، بـەڵ ژبـەر چـەند ئەگـەرەکان د جێبـەجێکرنا مـەرجێن هـەڤواتایا تـەواودا سـەرکەڤتی نابیـت(Lyons.J,1996,60). ئـانکو هـەمی مـەرجێن هـەڤواتایا تـەواو د ئـەڤی جۆرێ هەڤواتاییدا ناهێنە دیتن، ژبەر هندێ ب هەڤواتایا نەتەواو دهێتە هژمارتن.

میسـباح تێگـەهکێ نێزیـك ژ تێگـەهێن لاینـز و ماسوێسـیبۆ پێناسـەیا هـەڤواتایا نەتـەواو هەیـە و دبێژیت: هـەڤواتایا نەتەواوبریتییـە ژ ئـەوان یەکـەیێن زمـانی ئـەوێن ب تـەمامی د واتاییـدا وەکوئێـك نـەبن، بـەڵ ئـەو ب شـێوەکێ مـۆکم پێکڤـە گرێداینـە. وەکو:(wood:forest) و (wide:broad)(Al-Sulaimaan.M.M,2010, 205). ئـانکو دڤێرێـدا دوو پەیڤ گەلەك لێك نێـزیکن، کـو ب سـانەهی د شـیاندا نـەبیت ژێکجودابکـەین، ب تنـێ ب ڕێکـا تایبەتمەنـدییێن واتـایی نـەبیت، کـو د واتایـا لاوەکـی و نەوەسـفیدا ژێکجـودا دبـن(عەبدولواحد مشیر دزەیی، 2009، 115). بـۆ ئـەڤی جـۆری گەلـەك نموونـە د زمـانێ کوردیـدا هەنە. وەکو:

- دارستان:جەنگەل.

- شار: باژێر.
- کار: شۆل.
- فێنك: هین.
- پەیف: وشە.
- واتا:ڕامان.

زانـایێن زمـانی دیاردکـەن، کـو هـەڤواتایا نەتـەواو دێ جیـاوازی تێـدا پەیـدابیت ژ ئـەڤان ئالییانڤە(بنێرە: Al-Sulaimaan.M.M,2010, 206):

أ- جیاوازییـا دیالیکتـان: هنـدەك گـرۆپێن هـەڤواتایان سـەر ب دیـالێکتێن جیاوازڤەنـە. بـۆ نموونە(fall) ل ئەمریکا بکاردهێت و ل بریتانیا بەرامبەری ئەوێ (autumn) بکاردهێت.

ب- هەمەجۆرییا شێوازی: لێکسیم یـان پـەیف چێدبیت سـەر ب شـێوازێن جیاوازڤـە بـن. بـۆ نموونە لێکسیما(هەڤژین) فەرمیتزە ژ (ژن).

ج- جیـاوازییێن سـۆزداری:ژمارەیـەکا زۆر ژ هـەڤواتایان د واتایـا سـۆزداریدا ژ ئێـك جیـاوازن. بۆ نموونـە د کوردیـدا لێکسیما (مامـا) سـۆزداریتزە ژ لێکسیما (دا) و د ئینگلیزیـدا، لێکسیما (daddy) سۆزداریتزە ژ لێکسیما(father)، کو هەر دوو ب واتایا (باب)ی دهێن.

د- هەمەجۆرییا پێکهاتەیێ: هندەك ژ هەڤواتایان ژ لایێ پیکهاتەیێڤەسـنووردان یـان پابەنـدن ، ئانکو ب تنێ ل گەل پەیڤان دهێن. بۆ نموونە د ئینگلیزیدا(die) چێدبیت ل گـەل مـرۆڤ و ڕووەك و گیانـەوەران بهێـت، بـەلێ(pass away) ب تنـێ ل گـەل مرۆڤـان بکاردهێـت. د کوردییدا (مر) ل گەل مرۆڤی دهێت، بەلێ (مرار) ب تنێ ل گەل گیانەوەران بکاردهێت.

هـ- جیاوازی یان هەمەجۆرییا ئاماژەداریی(ئیحائی): هندەك جاران ئـەو جیاوازییـا د نافبـەرا پەیڤێن هەڤواتایاندا پەیدادبیت، بـۆ هۆکارێ ئامـاژەداریێ دزڤریـت. بـۆ نموونـە جـوداهی د نافبـەرا (wood)و(forest)دا بـۆ جیاوازییـا قـەبارەی و هشـکاتییێ دزڤریـت. دیسـان د کوردییێ ژیدا جوداهی د نافبەرا (نزبە) و (ڕەز)یدا بـۆ جوداهییـا هنـدێ دزڤریـت، کـو نـزبـە ئاماژەیێ ب ڕەزەکێ نـوی چاندی ددەت و ڕەز ئامـاژەیێ ب ڕەزەکـێ کـەڤنتر ددەت. هەروەسـا جوداهی د نافبەرا (ڕویبار) و (جـەلال)دا ئـەوە، کـو ڕوبـەرێ ڕویبـاری بـەرفرەهتر و درێـژترە ژ(جەلال)ی.

3- **نێزیکییاهەڤواتایی**-Near Synonym:

د ئـەڤی جۆریـدا وەکهـەڤی ژ لایـێ واتایێڤـە د نافبـەرا دەربڕینانـدا گەلەکـە یـان پیچـەکە، لێ ئـەو د واتایێداهەڤچەشـن نیـنن. وەکـو پـەیڤێن: (mist) و (fog) د زمـانێ ئینگلیزیـدا(Lyons.J,1996,60). ب واتایـەکا دی نێزیکییـا هـەڤواتایی ل دەمـەکێ دروسـت دبیت، کو واتایا کەرەستەیان لێك نێزیکە و ب تەماشەکرنێ ژێکجودا دبن.وەکو:

- **ژن و ئافرەت**(عەبدولواحد مشیر دزەیی، 2009، 115).

- **کچ:کیژ.**

– **مر: سەکتی.**

- **پاشڤەزڤرین: ڤەکێشان.**

- **مێك:قۆمچك.**

- **هڕ: با.**

4- **هەڤواتایا درککرنێ**-CognitiveSynonym:

بریتییـە ژ جووتـەك ژ یەکـەیێن فەرهـەنگی، کـو دڤێـت ئـەوان یەکـەیێن فەرهـەنگی یـان پەیڤانهنـدەك تایبەتمەنـدییێن واتـاییێن هەڤپشـك هـەبن.گەلـەك کـێم ژ هـەڤواتایێن درککرنێهەنـە، کـو واتایـەکا تـەواو هـەبیت، کـو د ڤێرێـدا پترێـا حالـەتێن یەکـەیێن فەرهـــەنگی، کـــو چـــەند یـــا کـــێم ژی بیـــت دڤێـــت د واتایێـــدا جیـــاواز بیـت(Cruse.D.A,1986,266).ئـانکو دڤێرێـدا ئـەو دوو پـەیڤ یـان پـتر د واتایـا خـۆ یـا ڕاگەهاندیدا دویر ژ ئاماژەیێن سۆزداری یـان کاریگـەری ڕێککەڤتینـە، بـەلێ ژ لایێسیبەرا ئـەوان یـا مەعنەویڤـە جیـاوازن و ئەڤـەژی د دەوروبەریـدا دیاردبیـت(محمد محمد یونس علي،2004، 78).

د هەڤواتایا درککرنێدا دوو مەرج هەنە:

1- **دڤێت ئەو هەر دوو پەیڤ یان پـتر ژ ئـالییێ سینتاکسیڤە هەڤچەشـن بـن. وەکـو:(نـاڤ: ناڤ)...هتد.**

2- **دڤێـــت مـــەرجێن ڕاســـتییێ بەرچـــاڤەربگرن. وەکـــو:** (Freedom:Liberty) (Shehab.E,2009,872).

ئانكو د ڤێرێدا هەر دوو پەيڤ ژ لايێ واتايێڤە ب سانەهى ناهێنە جوداكرن و ئاماژەيێ ب هـــەمان تشـــتى ددەن، بـــەلێ د كارهينـــان و دەوروبەريـــدا ژێكجـــودادبن. وەكـــو پەيڤێن:(بەدەن: سينگ) د ئەڤان ڕستەياندا:

- (سينگ،بەدەن)ا ئەوێ چەند بەرفرەهە.
- (سينگ، بەدەن)ا ئەوێ گەلەك سپييە.

5- هەڤواتايا ئاماژەيى:

د ئـەڤى جـۆرێ هەڤواتايێـدا دوو پـەيڤ يـان پـتر د ئاماژەپێكرنێـدا ڕێككەڤتينـە، بـەلێ د واتايێن خۆ يێن ڤەگەڕانێدا جياوازيەك هەيە(محمد محمد يونس علي،2004، 77). بـۆ نموونـە ئەڤ پەيڤە:(سەرۆك، پێشمەرگە) سـەبارەت:(مسعود بـارزانى) دبنـە هـەڤواتا، ديسان ئـەڤ پەيڤـە دشـێن ئامـاژەيێ ب كەســەكێ دى ژى بكـەن، ئـەوژى ئەگـەر دەوروبـەر هاتـە گوهۆڕين. ئەڤەژى ب حـوكمێ هندێيـە كـو واتايـا ئـەوان يـا ڤەگەڕانـدنێ ڕێـددەن، كـو بـۆ هەر كەسەكێ دى بهێنە بكارهينان، كو واتايێن ئەوان ل سەر پراكتيك ببن.

- هەڤواتـا د نـاڤ تيۆرێن واتـاييدا:

هەڤواتا د هەر تيۆرەكا واتاييدا ب شێوەكى دروستدبيت. بۆ نموونە:

1- تيۆرا ئاماژەيى:

زانـايێن ئـەڤێ تيـۆرى دبيـنن، كـو هـەڤواتا د ئـەڤێ تيۆرێـدا ل ئـەوى دەمـى دروسـتدبيت، ل دەمـێ دوو دەربـڕين ل گـەل هـەمان تشـتى ب هـەمان شـێوە بهێنـە بكارهينـان و ئامـاژەيێ پێبـدەن(حسام البهنساوي، 2009، 161) . بـۆ نموونـە: هـەر دوو دەربـڕينێن: (سـتێرا سـپێدەيێ) و (سـتێرا ئێڤـارى) ئامـاژەيێ ب ئێـك تشـتى ددەن، كـو ئەوژى (ستێرا ڤينۆس)ە (عەبدولواحيد موشير دزەيى، 2011، 79) .

2- تيۆرا هۆشەكى:

لاينگەرێن ئەڤێ تيۆرێ دبينن، ل دەمێ دوو دەربڕين ئاماژەيێ ب هەمان هـزرا هۆشـەكى يان وێنەيى يان چەمكى بدەن، ئەو دبنە هـەڤواتا(حسام البهنساوي، 2009، 161). بـۆ نموونـە: هەر دوو پـەيڤێن:(ئـافرەت) و (ژن) د پـرۆسـەيا پەيوەندىكرنێـدا، هـەمان هـزرا هۆشـەكى يان وێنە يان چەمكى د ناڤ مێشكيدا دروستدكەن، لـەوا ل دويـڤ ئـەڤێ تيـۆرێ دێ بنـە هەڤواتا.

3- **تیۆرا رەفتاری(رەوشتکاری):**

خودانێن ئەڤێ تیۆرێ دبینن، ل دەمێدوو دەربڕین یان پترد پرۆسەیا پەیوەندیکرنێدا هەمان کارڤەدان هەبن، ئەو دبنە هەڤواتا(حسام البهنساوي، 2009، 161). بۆ نموونە:

- جحێلان کوردستان بەردا.

- جحێلان کوردستان هێلا.

د ئەڤان نموونەیێن ل سەریدا(بەردا، هێلا)هەڤواتانە، چونکی د پرۆسەیا پەیوەندیکرنێدا هەمان کارڤەدان هەنە.

4- **تیۆرا شیکاری:**

لایەنگرێن ئەڤێ تیۆرێ دبینن، کو هەڤواتا ل ئەوی دەمی دروستدبیت، ل دەمێ هەر دوو پەیڤ بەشداریێ د کۆمەکا سیمایێن سەرەکییێن جوداکرنێدا بکەن(حسام البهنساوي، 2009، 161).بۆ نموونە هەر دوو پەیڤێن (دیکل و کەلەشێر) دبنە هەڤواتا چونکی هلگرێن ئەڤان سیمایێن واتاییێن سەرەکینە:(<+بالندە، +کەهی، +نێر>)

5-**تیۆرا دەوروبەر(بکارهینانی):**

د تیۆرا دەوروبەریدا هەڤواتا ل ئەوی دەمی دروستدبیت، ل دەمێ دوو پەیڤ یان دوو ڕستەبۆ ئێك مەبەستێ بکاربهێن(عەبدوللا عەزیز محەمەد بابان، 2010-2011).بۆنموونە هەر دوو پەیڤێن (باش و خراب) ل دویڤ ئاوازە و دەوروبەری دشێنببنە هەڤواتا، ئەوژی ل دەمێ ئێك واتایێ بدەن یان بۆ ئێك مەبەستێ بهێنە بکارهینان.وەکو ل خوارێ دیاردبن:

1- **ئەو مامۆستایەکێ باشە. (ئەگەر ب ئاسایی ئەو ڕستە بهێتە گوتن، ل ڤێرێ(باش) دێ واتایا خۆ یا فەرهەنگی دەت.)**

2- **ئەو مامۆستایەکێ خرابە!(ئەگەر ب سەرسۆرمانی ئەو ڕستە بهێتە گوتن، ل ڤێرێ (خراب) دێ ب واتایا (باش) هێت.)**

دیسان ئەڤ ڕستەیێن ل خوارێ ژی ل دویڤ ئاوازە و دەوروبەری دشێن ببنە هەڤواتا بۆ ئێك:

1- بهێی دێ کەفی.(ئەگەر ئاوازە بەرزبیت، ل ڤێرێ ڕستە دێ ب واتایا بەرۆڤاژی هێت، ئانکو دێ واتایا نەهێی دێ کەفی دەت.)

2- نەهێی دێ کەفی.(ئەگەر ئاوازە ئاسۆیی بیت، دێ ئەڤ ڕستە هەمان واتایا حەرفی دەت.)

- پیڤەر و مەرجێنڕاست بڕیاردانێ ل سەر هەڤواتابوونێ:

ب شیوەکی گشتی چەند پیڤەرەکو مەرجێن ڕاستبڕیاردانێ ل سەر هەڤواتابوونێ ژلایێ زمانڤانڤە هاتینە دانان، ئەوژی ئەڤەنە:

1- ئالوگۆرکرنا پەیڤان د دەوروبەریدا: د ڤێرێدا د شیاندایە پەیڤا(س) دابنینە جهێ پەیڤا (ص) د دەوروبەرەکیدا، بێیکو واتایا ڕستەیێ بهێتە گوهۆڕین. ئەڤجا ئەگەر ئەڤ چەندە هاتە ئەنجامدان، ل ئەوی دەمی هەر دوو پەیڤ هەڤواتانە(محمد علي الخولي، 2001، 96).بۆ نموونە:

-ئەو دەنگان لێڤدکەت.

- ئەو دەنگان زاردکەت.

د ئەڤان هەر دوو ڕستەیاندا(لێڤدکەت، زاردکەت) هەڤواتانە، چونکی دشێن جهێ ئێکودوو بگرن.

2- دڤێت ڕێککەڤتنەکا تەمام ل سەر واتایێ د ناڤبەرا دوو پەیڤاندا هەبیت، ئەوژی هەر چ نەبیت د مێشکی پتریا تاکەکەسێن گرۆپەکێ زمانیدا، ئەوژی د ناڤ د ژینگەهەکێدا بن(محمد سعد محمد، 2007، 180).ب ئەڤێ چەندێ (فێربوون) و (زانین) نابنە هەڤواتا بۆ ئێك.

3- پیدڤییە ئەو پەیڤ ئەوێن ب هەڤواتا دهێنە هژمارتن هەڤدەم بن. ئانکو د ئێك دەمیدا بن، کو دبێژنە ئەڤێ ڕێکێ (سایکرۆنیك)، ئانکو د دەمێن ددویڤئێکدا نەبن، کو ئەڤە ب (دایکرۆنیك) دهێتە نافکرن. ئەڤجا ل ڤێرێ بەراوردکرنا واتایێن پەیڤان بۆ دەستنیشانکرنا هەڤواتایێ، پێدڤییە ئەو پەیڤ د ئێك سەردەمیدا بن، نەکو د چەند سەردەمێن د دویڤئێکدا بن(محمد سعد محمد، 2007، 180). وەکو: ئاوارە و پەنابەر.

4- نابیـت ئێـك ژ پـەیڤان ژ ئـەنجامێ گوهۆرینـا دەنگـی ب دەسـتڤەهاتبیت، چـونکی د بنەرەتـدا ئێـك پەیڤـە و پـەیڤا دی ژ ئـەنجامێ گوهۆڕینـا دەنگـی هـەر ژ پـەیڤا ئێکـێ پەیدابوویە(حسام البهنساوي، 2009، 173).

5- ئێکگرتنـا ژینگـەها زمـانی: هنـدەك ژ زمانڤانـان بـۆ هـەڤواتایێ ئـەڤی مـەرجی پەسەنددکەن، کو پێدڤییە ئەو پەیڤ سەر ب ئێـك دیالێکتێڤـە بـن، نـەکو دوو دیـالیکتێن ژێکجودابن، چونکی د ئاخڤتنا پێکگوهۆرینا ئەڤان پەیڤێن هـەڤواتا ل جهـێ هەڤـدوو، دێ بیتە ئەگەر گونجان د ئاخڤتنێدا نەمینیت(محمد سعد محمد، 2007، 181).

2- **دژواتا**-Antonymy:

پەیڤا Antonymyیا ژ زمانێ گریکی هاتییە وەرگرتن، کو ژ دوو پشکان پێکدهێت، ئـەوژی: (Ant +nymy)=(opposite+name). ئـەڤجا دژواتـا دبیتـە هەڤـدژی د واتایێدا. ئانکو دوو پەیڤ ئەگەر د واتایێدا بـەرۆڤاژی ئێکودوو بـن، ئـەو دێ بنـە دژواتـا، ب تنێ د حالەتێ ئاماژەپێکرنا ئـەوان ب دوو تشتێن جیـاواز ب تـەمامی. بـۆ نموونـە ئـەڤ هەڤالنافـە دژواتانـە:(old:young، گـەنج: پـیر)و (quick:slow، هێـواش: بلـەز) و (big:small، بچـیك:مـەزن). ئـەڤجا واتـایێن ئـەڤان هـەڤالنافان دشـیاندایە ژ ئـالییێ قەبارە و تەمەن و تیرەیڤە...هتدبهێنە پیڤان (Al-Sulaimaan.M.M,2010, 207).

پێدڤییە ئاماژەیێ ب ئـەوێ چـەندێ بـدەین، کـو زارافـێ Antonymy ل سـالا 1867ز ژلایێ زانا(G.J.Smith) یڤە هاتییە بکارهینان بۆ دژواتایێ.

دیاردەیا دژواتایێ بەشدارییێ د ئەڤان سیفەت و سالۆخەتێن ل خوارێدا دکەت:

1- ب ڕەنگـەکێ گشـتی باراپـتریـیـا جـووتێن دژواتـاییێ هـەڤالنافن و هنـدەك ژێ کـار و نافن...هتد.

2- ئەندامێن جووتێن دژواتایێ ئاماژەیێ ب پلەیێن هنـدەك تایبەتمەنـدییان ددەن، وەکـو: درێژیی، لەزاتیێ، کێشێ...هتد.

3- ل دەمێ تەرکیزەکا پتر ل سـەر ئەنـدامێن جـووتێن دژواتـایێ دهێتـە کـرن. دیاردبیـت، کـو ئـەو جـووت پـەیڤ ئاڕاسـتەیا ئـەوان یـا پێچـەوانەیی هەڤدوویـە ل سـەر درێـژییا پیڤەری(Cruse.D.A,1986,204). وەکو:(گەلەك، هندەك).

دژواتا هەر وەکو پەیوەندییەکا واتایی، کو سەر ب پەیوەندییەکا ستوونیڤەیە، ژ لایێ گەلەك زمانانڤە هاتییە پێناسەکرن و پترپا ئەوان پێناسەیان د بازنەکیدا دزڤرن، ئانکو ئێك ناڤەرۆکە ب چەند شێوازێن جیاواز دهێتە دەربڕین، ئەوژی ئەوە، کو "دوو پەیڤ د واتایێدا بەرۆڤاژی ئێکودوو بن".ئەو پێناسە ژی ئەڤەنە:

1- کریستال ل دوور پێناسەیا دژواتایێ دبێژیت: ئەڤە بریتییە ژ پەیوەندییا هەڤدژییێ یان بەرۆڤاژییە د واتایێدا و ئەڤ دیاردەیە ب تەمامی ژ هەڤواتایێ جودایە (Crystal.D, 1997,105).

2- فرۆمکین و هەڤالێن ئەوێ دبێژن: پەیڤێن بەرۆڤاژی د واتایێدا ب دژواتا دهێنە نیاسین(Fromkin.V & other, 2003,190).

3- مۆرفی ل دوور پێناسەیا دژواتایێ دبێژیت: دژواتا بریتییە ژ پەیوەندییا هەڤدژییێ د ناڤبەرا پەیڤاندا(Murphy.M.L,2003,169).

4- ئالان کرۆز دبێژیت: پترپا ئەوا د حالەتێ بەرۆڤاژییێدا هاتییە ڤەکۆلینکرن، ئەو پەیوەندییا دژواتاییێە، ئەڤجا ل گەل تێبینییا هندێ، نەکو هەر دژواتایەك، دبیتەهەڤواتایا بۆ بەرۆڤاژییێ(Cruse.A,2004,169).

5- جۆرج یوّل دبێژیت: دوو پەیڤێن واتایێن ئەوان بەرۆڤاژی ئێکبن ب دژواتا دهێنە نیاسین(Yule.G,2006,104).

6- ئەورەحمان حاجی مارف دبێژیت:"وشەی دژواتا بەو وشانە دەوترێ کە لە مانادا بەرامبەر یەکتر دژ وەستاون، وەکو گەورە- بچوك زۆر- کەم..."(ئەورەحمانی حاجی مارف، 1975، 23)

-هۆکارێن دروستبوونا دژواتایێ:

بۆ دروستبوونا دژواتایێ چەند هۆکارەك هەنە، ئەڤێن ل خوارێ هندەك ژ ئەوان هۆکارانە:

1- سڤکاتیپێکرن: ل دەمێ کەسەکی بڤێت سڤکاتییێ ب کەسەکی بکەت، کو سیفەتەکا خراب لێ هەبیت، ئەو دێ ڕابیت ب سیفەتەکا بەرۆڤاژی ، ئەوی کەسی وەسفکەت، کو د واتایێدا دژی ئەوێ بیت(محمد سعد محمد، 2007، 165).هەر وەکو بێژیتە کەسەکێ ترسنۆك، وەرە میّرچاك یان میّرخواز.

2- ڕێزگرتن: هەر وەکو ل دەمێ گرۆپەکێ زمانی سیفەکا جوان یان خۆش دانیتە سەر کەسەکی کو سیفەتەکا نەڤیای ل دەڤ هەبیت، کو نە ب ئیرادا ئەوی ئەو سیفەتە ل دەڤ پەیدابیت. هەر وەکو نافکرنا کورەیی ب چافساخی(محمد سعد محمد، 2007، 166).

3- گەشبینی: ژ پێخەمەت پەیداکرنا گەشبینییێ، هندەك جاران مرۆڤ ب هندەك سیفاتێن بەرۆڤاژی دهێنە وەسفکرن. وەکو بێژیتە مرۆڤێ نەساخ، تۆ یێ ساخ و ساخلەمی.

4- ترس ژ حەسەدێ: هەر وەکو ل دەمێ ژ ترسا حەسەدێ و چافلێدانی، مرۆڤ یان گرۆپەکا مرۆڤان ڕابن تشێن ساخ و ساخلەم ب نافێن دژی ئەوان نافبکەن(محمد سعد محمد، 2007، 166).وەکو ل دەمێ زارۆکەکێ قەلەو ب لاوازی بهێتە وەسفکرن، هندەك نافێن زارۆکێن خۆ دکەنە (کریت).

5- پێکڤەهاتن د هۆشیدا:گەلەکجاران ئامادەکرن یان بیرهینانا واتا پەیڤەکێ دمێشکیدا، داخوازا واتایا دژی ئەوێ دهێتە کرن. بۆ نموونە بیرهینانا ڕەنگێ سپی بیرهاتنا ڕەنگێ ڕەش ژی دهێتە کرن و بیرهینانا کێم فامییێ بیرهاتنا زیرەکییێ ژی دهێتە کرن، ئەڤەژی واتایا هندێ دگەهینیت، کو پەیوەندییا دژاتییێ، پەیوەندییەکا بهێزە د ناڤبەرا واتایاندا(محمد سعد محمد، 2007، 169).

6- ستایشکرن: گەلەکجاران ستایشکرنا تشتەکی یان کەسەکی، پەیڤەك بۆ دهێتە بکارهینان، کو مەدلول و واتایەکا هەڤدژ هەیە. بۆ نموونە ل دەمێ دبێژینە ژ نەکا کابانی و زیرەك، کو نافێ ئەوێ نەسرین بیت: نەسرین زەلامە. ئەو ب خۆ نەسرین د بنەرەتدا ژنە.

7- ڕوهنکرنا واتایا پەیڤێ: ئەوژی ل دەمێ مرۆڤ پێخەمەت تێگەهشتنا کەسێ بەرامبەر هەولددەت، پەیڤا مەبەستدار ب ڕێکا پەیڤا هەڤدژ ڕوهن و دیاربکەت. وەکو:

- زیرەك: تەمبەل.
- کورە:چافساخ.
- کریت: بەرکەفتی(جوان).
- ...هتد.

- جۆرێن دژواتایێ:

دژواتایێ چەند جۆرەك هەنە. وەکو:

1- **دژواتایا پلەدار**-GradableAntonymy:

جۆرج یوّل دوو خالان بۆ دانەنیاسینا ئەڤی جۆرێ دژواتایێ دیاردکەت، کو ئەڤەنە:

أ- دشیاندایە د حالەتێ بەراوردکرنا پێکهاتەیێدا بهێتە بکارهینان(Yule.G,2006,105).

وەکو:

- ئەز ژ تە بلندترم.

- بۆ نێچیرێ پلنگ ژ ڕوپەی زیرەکترە.

ب-د حالەتێ نەرێکرنا ئێك ژ دژواتاییێن پلەداردا، یا دی ب خۆڤە ناگریت:

- ترۆمبێلا من یا نوی نینە.

ئەڤ ڕستەیە، ئەڤێ ڕستەیا ل خوارێ ب خۆڤە ناگریت:

- ترۆمبێلا من یا نوییە.

مۆرفی دبێژیت دژواتا دێ یا پلەدار بیت، ل دەمێ ب وەسفکرنا تایبەتییا (حالەتی یان لڤینێ) ڕادبیت، دژواتا پلەدار شیانا وەرگرتنا پەیڤێن وەکو:(گەلەك، پیچەك)هەیە. هەروەسا دشێت د پێکهاتاندا بەراورد و بالاییێ بدەتە هەڤالناڤێ. وەکو د هەڤالناڤێ (مەزن)دا دیاردبیت(Murphy.M.L,2003,189).

د ئەڤی جۆرێ دژواتایێدا هەر دوو پەیڤێن دژواتا هەر ئێك ژ ئەوان ل ڕەخەکی بەرۆڤاژی ئێکن، بەلێ د ناڤبەرا ئەواندا پلە هەنە. وەکو د ئەڤان جووتەیاندا دیاردبیت:(نێزیك X دویر) و (جوان X کرێت) و (ئاسان X زەحمەت) و (سارX گەرم)، کو هەر ئێك ژ ئەوان ژ نێزیك و دویرێڤە پلە هەنە، هەروەسا جوان و کرێتییێژی پلە هەنە. وەکو بێژین: گەلەك یا جوانە، کێم یا جوانە، تارادەیەکێ یا جوانە. ئانکو هەر جووتەك ژ ئەڤان دژواتایان دژواتایەکا پلەدارە(محمد علي الخولي، 2001، 120).

2- **دژواتایا نە پلدار**-Non Gradable Antonymy :

ل گەل ئەڤی جۆرێ دژواتاییێحالەتێ بەراوردکرنا پێکهاتەیی ناهێتە بکارهینان، کو دشیاندا نینە بەراوردکرنا کەسەکێ مری ل گەل کەسەکێ مریتر بهێتە کرن. دیسان د ئەڤی جۆرێ دژواتایێدا حالەتێ نەرێکرنێ حالەتەکێ دی ب خۆڤە دگریت(Yule.G,2006,105). بۆ نموونە:

- باب و باپیرێن من د ساخ نینن.

ئەڤ ڕستەیا ل سەری ب تەمامی واتایا ئەڤێ ڕستەیێ ددەت:

- باب و باپیرێن من د مرینە.

هـەر چـەندە د شـیاندا هەیـە، د نـاڤ زمانیـدا ب ڕێکـا نـەرێ، دژواتـا نەپلـەدار بهێتـە دەستنیشـانکرن(زێنـدیX نەزێنـدی)، بـەلێ بـاراپتر د ئـەڤی جـۆرێ دژواتایێـدا پـەیڤا پێچەوانەیا ئەوێ دهێتە بکارهینان(Yule.G,2006,105).وەکو:

- نێرXمێ.

- ژنافداX ژدەرڤە.

ئەڤ جۆرێ دژواتایێ بۆ جووتێن هەڤدژهاتییە بکارهینـان ، وەکـو (ژنX زەلام)، (مـریX زینـدی). لـیچ ئـەڤی جـووتی ب پۆلینکرنـەکا دووانـی نافدکـەت. ئـەڤجا ئەگـەر X زەلام بیت، ل ئەوی دەمی نابیت،X ژن بیت و ئەگەر X یێ ب ژن بیت، نابیت X یـێ بێـژن بیت(Johnes.S,2002,16).

ئەڤ جۆری دژواتایێ ب گەلەك نافێن دیژی دهێتە نافکرن، وەکو دژواتایا بهێـز، کـو ئەڤـە یا ڤەبڕە و هەلبژارتنا سێیێ نینە، وەکو مـرۆڤ یـان یـێ زیندییـە یـان یـێ مرییـە. دیسان یان یێ نێرە یان یا مێیە، هەروەسا یان یـێ ب ژنـە یـان یـێ زگـۆردە و هەلبـژارتنا سـێیێ تێدا نینە، ژبەر هندێ ئەڤە دژواتایەکا دووانییە و هەلبژارتنا سـێیێ ڕەتدکـەت، هەروەسـا پلەبوونێ ژی پەسەند ناکەت، کـو دشـیاندا نینـە بێـژین: گەلـەك یێزگـۆردە و گەلـەك یـێ مرییە و گەلەك یێ نێرە...هتد(محمد علي الخولي، 2001، 117).

جون سـەعید ئـەڤی جـۆرێ دژواتـایێ ب نـافێ دژواتایـا ساکار-SimpleAntonymy نافدکەت و دیاردکەت، کو پەیوەندی د نافبەرا پەیڤاندا د ئەوێ چـەندێدایە، کـو شـێوەیێ نەرێکرنا ئێك ژ پەیڤان، شـێوەیێ پەسـەندییا یـا دی دگـەهینیت، کـو ئـەڤ جـۆرە ب نـافێ دژواتایـا تـەواوکاری یـان ب جـووتێن دووانـی- pairs birary ژی دهێتـە نافکرن(Saeed.J.I,2009,67).

گەلەك زانا ئەڤی جـۆرێ دژواتـایێ ب نـافێ دژواتایـا نەپلـەدار نافدکـەن، ژبـەرکو ئـەڤ جـۆرە پلـەبوونێ د پەیڤانـدا ڕەتدکـەت و هنـدەکێن دی دبێژنێـدژواتایا ڕاسـتەقینە، ژبەرکو ژ هەمی جۆرێن دژواتایێ هەڤدژترە و هندەکێن دی دبێـژنێ دژواتایـا تـەواوکاری-

Complemenyary(محمد علي الخولي، 2001، 117) .ژبەرکو د ڤێرێدا ل دەمێ ئێک ژ ئەوان نەرێدکەین، ل ئەوی دەمی ئەم یا دی پەسەندکەین(عەبدولواحید موشیر دزەیی، 2011، 146) و پێچەوانەژی. ئەڤجا ئەگەر بێژین: ئەو کوڕ زگۆردە، ئەڤە ئەوێ چەندێ ڕەتدکەت، کو ئەو کوڕ یێ بژن بیت و ل دەمێ دبێژین: ئەو کوڕ یێ ب ژنە ئەڤە ئەوێ ڕەتدکەت، کو ئەو کوڕ یێ زگۆرد بیت. دیسان ئەگەر بێژین ئەو زارۆك کچە، کو ئەو چەندە هاتە ڕەتکرن، کو ئەو زارۆك کوڕ بیت و پێچەوانەژی ل دەمێ دبێژین: ئەو زارۆك کچ نینە، کو ئەو چەندە مە پەسەندکر، کو ئەو زارۆك کوڕە.

ل ڤێرێ پێدڤییە جوداهییێ د ناڤبەرا دژواتایا پلەدار و نەپلەدارا دیاربکەین، کو دژواتایا پلەدار شیان بۆ پلەبوونێ هەیە، بەلێ دژواتایا نەپلەدار شیان بۆ پلەبوونێ نینە(Crystal.D, 1997,105). وەکو بێژین: گەلەك شرین، کێم شرین، تارادەیەکیشرین، بەلێ دشیاندا نینە د ئەڤێ نموونەیا دژواتایێدا(ب ژن: زگۆرد)دا بێژین: گەلەك ب ژن، کێم ب ژن ، تارادەیەکی ب ژ نیان گەلەك زگۆرد یان کێم زگۆرد...هتد.

3- دژواتایا پێکگوهۆڕ:

هندەك پەیڤ هەنە، کو سەر ب دژواتا پلەدار و نەپلەدارڤە نینن، بەلکو سەر ب دژواتا پێکگوهۆڕڤەنە. هەروەکو پەیڤێن: (خودان و کرێچی). بەلێ دڤێت ئەو چەندە ژی بهێتە گوتن، کو بواری بەرفرەه بۆ دژواتا پێکگوهۆر، ئەوژی پەیوەندییێن خزماتییێنە. ئەڤجا ئەگەر X باپیر بیت، ل ئەوی دەمی Y دێ نەڤییX بیت. ب هەمان حالەت (باب)دژواتایەکا پێکگوهۆڕە بۆ (کوڕ)ی یان (کچ)ێ(Johnes.S,2002,17).

4- دژواتایا چەمسەری-Polar Antonymy:

د ئەڤی جۆرێ دژواتایێدا ئەندامەك ژی جێدبیت د ڕستەیا پرسیاردا ب دەسڤە بهێت وئەندامێ دی د هەمان ڕستەییدا جێبەجێنابیت(Murphy.M.L,2003,189).

وەکو د ئەڤان نموونەییێن ل خوارێدا دیاردبیت:

1- درێژییا ئەڤێ شەریتێ چەندە؟

2- کورتییا ئەڤێ شەریتێ چەندە؟

ئـەو دژواتایـا د ڕستـەیا پرسـیاریدا ب دەسـتڤە دهێـت، خواندنـەکا بێلایـەن هەیـە، بـۆ نموونـە د ڕستەیا (1)دا، گریمانـا هنـدێ ناهێتـە کـرن، کـو شـەریت گەلـەك یـا درێـژە و د ڕستەیا (2)ژیدا گریمانا هندێ ناهێتە کرن، کـو شـەریت گەلـەك یـا کورتـە، کـو هـەر دوو پەیڤێن دژواتا د پێکهاتێن بەراوردکریدا ب هەمان شێوە دهێنە ڕاڤەکرن.

ئالان کرۆز ل دوور دژواتایا چەمسەری، کـو ب نـاڤی (polarity) ناڤدکـەت دبێـژیت: ل ڤێـرێ زاراڤ یـان نێگەتیڤـە یـان پۆزەتیڤـە و دابەشـی چـەند جـۆران دکـەت، کـو ئـەڤێن ل خوارێنە(Cruse.A,2004,169-170):

أ- چەمسـەرێ مۆرفۆلـۆجی-Morphollogycalpolarity: دڤێرێـدا ئێـك ژ زاراڤـان گیرەکەکێ نێگەتیف هەیە و یێ دی نینە. وەکو:(هێزxبێهێز).

ب- چەمسـەرێ لـۆجیکی-polarityLogical: ئـەڤ جـۆرە پشتبەسـتنێ ل سـەر هنـدێ دکەت، کو زاراڤێ نێگەتیڤ یان نەرێ، یێ دی ناهێلیت. بـۆ نموونـە: نـەرێ نـەرێیا درێـژی دبیتە درێژ. دیسان ئەگـەر هـەر دوو زاراڤـێن(ڕاست و هەلە) وەربگـرین، کـو ڕاست یـێ یەکسانە بۆ ئەوی زاراڤیـێ هەلە نەبیت.

ج- چەمسەرێ تایبەت- privatepolarity: دڤێرێدا ئێك ژ زاراڤان گرێدایـە ب تشتەکێ بەرچاڤ و ئامادەیە، بەڵێ زاراڤێ دی گرێـدای تشـتەکێ نەئامادەیـە. وەکـو: زینـدی و مـری. زینـدی یـێ پۆزەتیڤـە و مـری یـێ نیگەتیڤـە، ژبـەرکو تشـتێ زینـدی سـیمایێن ئامـادە و بەرچاڤ هەنە. وەکو: لڤین، بەرسڤدەر، هۆش...هتد، بەڵێ تشـتێ مـری ئـەڤ سـیمایە نـینن. دیسـان هـەر دوو زاراڤـین:(ب ژن، زگـۆرد)، یـێ ب ژن یـێ پۆزەتیڤـە، بـەڵێ زگـۆرد یـی نیگەتیڤە، ژبەرکو کەسێ ب ژن هەڤژین هەیە، بەڵێ کەسێ زگۆرد هەڤژین نینە.

د- چەمسـەرێ هەلسـەنگێنەر-Evaluativepolarity: دڤێرێـدا ئێـك ژ زاراڤـان یـی پۆزەتیڤە ژلایێ هەلسەنگاندنێڤە و یێ دی نێگەتیڤە. وەکو:

- باش× خراب.
- پاقژ×پیس.
- دلۆڤان×دلرەق.
- جوان×کرێت.
- گەنج ×پیر.

5- **دژواتایا هاوتایی یان یەکسانی(مکافئ)**-Equipollent Antonymy:

ئـــــەڤ جـــــۆرێ دژواتـــــایێ د بـــــەلافکرن و ڕافەکرنێـــــدایێ وەکهەڤە(Murphy.M.L,2003,189).هەر وەکو د ئەڤان نموونەیاندا دیاردبیت:

1- **ئاڤ چەند یا گەرمە؟(یا پێگیرە)**

2- **ئاڤ چەند یا سارە؟ (یا پێگیرە)**

هەر دوو ڕستە گریمانا هندێ دکەن، کو ئاڤ یا گەرمە یان سارە و بەراوردکرن یا پەسەند نینە. ب واتایەکا دی ڕستەیا (1)دا گریمانا هندێ دهێتە کرن، کو ئاڤ یا گەرمە و ڕستەیا (2)یدا گریمانا هندێ دهێتە کرن، کو ئاڤ یا سارە.ئەڤجا ژ بەر هندێ د ئەڤی جۆرێ دژواتاییدا"هەر دوو پەیڤێن دژواتا بێلایەن نینن، بەلکو پێگیرن، گریمانەیێ بکەن"(Cruse.A,2004,165).

6- **دژواتایا تێکهەلکێشای**-OverlapingAntonymy:

د ئەڤی جۆرێ دژواتاییدا وەکهەڤی د بەلافکرن و ڕافەکرنێدا ناهێتە دیتن، ئانکو یا جودایە. بۆ نموونە(Murphy.M.L,2003,189):

1- **ئەڤ ترۆمبێلەچەند یا باشە؟(یا بێلایەنە)**

2- **ئەڤ ترۆمبێلە چەند یا خرابە؟(یا پێگیرە)**

د ڕستەیا پرسیارا ئەڤی جۆرێ دژواتاییدا، ئێك ژ پەیڤێن جووتێن دژواتایێ، خواندنەکا بێلایەن هەیە و یا دی خواندنەکا پێگیر هەیە و ئەڤ خواندنە گریمانا بەرسڤێ بۆ پرسیارێ دکەت، ئانکو ڕستەیا (1) گریمانا هندێ ناکەت، کو ترۆمبێل یا باشە، بەلێ ڕستەیا (2) گریمانا هندێ دکەت، کو ترۆمبێل یا خرابە، کو ئەڤە دبیتە ئەگەر کو دوو لایەن هەبن، ئێك ئەرێنییە و یێ دی نەرێنییە. د ئەڤی بواریدا کرۆز دبێژیت: " ئەڤ جۆرێ دژواتایێ یێ بەرنیاسە ب هەبوونا دوو چەمسەران، ئێك ژ وانان ئەرێنییە. وەکو:(باش، جوان، پاقژ، ڕەوشت پاقژ) و یێ دی یێ نەرێنییە وەکو:(خراب، کرێت، پیس، ڕەوشت پیس)"(هدى عبدالقادر قاسم، 2008، 72).

تایبەتمەنییەکا ئەڤی جۆرێ دژواتایێ نەژاد دیارکرنە. بۆ نموونە:(باشX خراب)، ئەگەر هەر دوو تشت د پلەیا خرابییێدا ژێکجیاواز بن، ل ئەوی دەمی چێدبیت، ئێك ژ مە ئێك ژ تشتان خرابتر ژ تشتێ دی وەسفبکەت(Cruse.A,2004,166).

7- **نیشانداری**-Markedness:

ئـەڤ تێگەهـە بـاراپتر ل سـەر جـووتێن دژواتایاندهێتـە پـەیرەوکرن. ئێـك ژ ئـەوان نیشـــانداریيە-Marked و یـــێ دی بێنیشـــانداریيە-Unmarked . ئـــەڤ زارافـــە ب شـیوەیێن جیـاواز ژ لایـێ زمانانڤـە هاتییـە بکارهینـان. جـون لاینـزی سـێ جـۆر بـۆ نیشانداریيێ دەستنیشانکرینە، ئەوژی ئەڤێن ل خوارێنە:

أ- نیشـــانداریيا مۆرفۆلـــۆجی-MorphologicalMarkedness: دڤێرێـــدا ئێـــك ژ ئەندامێن دژواتایێ، نیشانەکا مۆرفۆلۆجی وەردگریت و ب نیشانداری دهیتـە نیاسـین و یێ دی وەرناگریت. وەکو:

-possible ⟶ (impossible)

ئەڤ نموونەیا ل سەری نیشانەیا مۆرفۆلۆجی(im) وەرگرتییە و نەشێت نیشانەیا (un) وەربگریت(Cruse.A,2004,168). دیسان د کوردییێدا ئـەڤ جـۆری نیشـانداریيێ هەیـە. وەکو:

- خۆش ⟵ نەخۆش.
- هۆش ⟵ بێهۆش.
- گومان ⟵ بێگومان.

ب- نیشـــانداریيا بـــەلافکرنێ-distributionalMarkedness: زارافێ بێنیشـــانداری ل دویـف ئـەڤی جـۆری ئـەو زارافەیـە، ئـەوێ د گـەل دەوروبەرانـدا ب دەسـتڤە دهێـت یـان د جۆرێن دەوروبەراندا و ل دویف ئـەڤی پیڤـەری. د شـیاندایە بێـژین، کـو زارافـێ(Long) یـێ بێنیشانداریيە، ل دویف ئەوا گریدای ب زارافێ(short)ڤە، ژبـەرکو زارافـێ(Long)ل گەل دەڕبرینان دهێتە بکارهینان(Cruse.A,2004,168):

-This one is ten metters Long.
-What is its Length?
-How Long is it?

د کوردییێدا زاراڤێ (درێژ) بەرامبەر (کورت) یێ بێنیشاندارە، ژ بەرکود گەلەك دەوروبەراندا بکاردهێت. وەکو:

-ئەڤ جادە گەلەك یا درێژە. بەلێ ڕستەیا:(ئەڤ جادە گەلەك یا کورتە) ناهێتە گوتن.

- درێژییا ئەوێ چەندە؟بەلێ ڕستەیا:(کورتییا ئەوێ چەندە؟) ناهێتە گوتن.

- ئەڤە چەند درێژە؟ بەلێ ڕستەیا:(ئەڤە چەند کورتە؟) ناهێتە گوتن.

ج- نیشانداریا سیمانتیکی-SemanticMarkedness: دڤێرێدا زاراڤێ بێنیشانداری ئەوە د دەوروبەراندا دهێتە بکارهینان و یێ بەرفرەهە و زاراڤێ بێنیشانداری دشێت زاراڤێ نیشانداری ب خۆڤە بگریت. دیسان زاراڤێ بێنیشانداری یێ بێلایەنە، کو هەڤدژییەکا سروشتێ تێدا هەیە. وەکو(Cruse.A,2004,168):

-The Lion and Lioness were Lying.

د ئەڤێ نموونەیا ل سەریدا هەڤدژییا ڕەگەزی د ناڤبەرا شێراندا هەیە، کو (Lion، شێرێ نێرە) و (Lioness، شێرێ مێیە).

-We sawa group of Lions in the distance.

د ئەڤی نموونەیا ل سەریدا هەڤدژییا ڕەگەزی یا بێلایەنە و پەیڤا (Lion) هەر دوو ڕەگەزان ب خۆڤە دگریت، ئانکو (نێرx مێ)

د زمانێ کوردیدا، هەر ئێك ژ پەیڤێن(گا، چێل) ب نیشاندار دهێنە دانان، بەلێ د نموونەیا (گرۆپەکێچێلان د ناڤ باغچەیدا بوون.) پەیڤا (چێل) ب بێنیشانداری دهێتە دانان، چونکی بێلایەنە و ڕەگەزێ نێر(گا) و ڕەگەزێ مێ(چێل)ێ ب خۆڤە دگریت.

8- **دژواتایا ناڕاستەدار**-Directional Antonymy:

ئەڤ جۆرێ دژواتایێ د ناڤ ئاڕاستەیێن پێچەوانەیی ئێکداب دەستڤە دهێت(عەبدولواحید موشیر دزەیی، 2011، 148) و ئەڤ جۆرە دابەشدبیتە سەر:

أ- **دژواتایا ستوونی**-Vertical Antonymy:

د ئەڤی جۆرێ دژواتاییێدا هەر دوو پەیف ئاماژەیێ ددەنە دوو ئاڕاستەییێن ستوونی، وەکو:(باکوورxڕۆژهەلات)، (باکوور x ڕۆژئاڤا) ، (ڕۆژهەلاتx باشوور)، (باشوور xڕۆژئاڤا)(محمد علي الخولي، 2001، 120).

ب- دژواتایا دریژەپێدانێ-Extensional Antonymy:

د ئەڤی جۆرێ دژواتاییێدا هەر دوو پەیف دریژەپێدانن بۆ ئێکودوو و هەر دووك دکەڤنە سەر ئیك هێلێ، نەکو د حالەتێ ستوونیدانە. وەکو ڕۆژهەلات/باکوور، بەلکو پەیڤێن دژواتا د ئەڤی جۆریدا دریژەپێدانن بۆ ئێکودوو ل سەر ئێك هێلا ڕاست. وەکو:(ڕۆژهەلات x ڕۆژئاڤا)، (باکوور x باشوور) و (سەر x بن))(محمد علي الخولي، 2001، 121).

9- دژواتایا بەرۆڤاژی-Reversives:

ئەڤە ب دەستەیەکا پێچەوانەییا ئاڕاستەییڤەگرێدایە ، کو ئاڕاستەییێن ڕاستە هێل ب خۆڤە دگریت. وەکو : (سەرx بن)، (باشوورx باکوور). کرۆز ئەڤی جۆرێ دژواتاییێ، ب (Antipodals) نافدکەت. دیسان ئەڤی جۆرێ دژواتاییێ تایبەتییەکا ئاماژەداریی بۆ لڤینێ هەیە، کو ئەوژی جهێن بەرۆڤاژی و پێچەوانەیی ئێك و دوونە(Cruse.A,2004,166). وەکو (ڕۆژهەلاتx ڕۆژئاڤا)، (دهێتx دچیت)، (دژیتx دمریت)...هتد.

هەر ل دوور ئەڤی جۆرێ دژواتاییێ جون سەعید دبێژیت: د ڤێرێدا هەر دوو پەیڤێن دژواتا ئاماژەییێ ب لڤینێ ددەن، کو ئێك ژ پەیڤان وەسفا لڤینێ ل ئێك ئاڕاستەیی دکەت و پەیڤا دی وەسفا هەمان لڤینێ بۆ ئاراستەیەکێ دی دکەت(سەر x بن) و (پالددەتx دکێشیت)(Saeed.J.I,2009,67).

کرۆز ئەڤی جۆری دژواتایی ب جۆرەك ژ جۆرین دژواتایا ئاڕاستەدار ددانیت(هدى عبدالقادر قاسم، 2008، 76-78)

10- لێکوەرگێڕای-Converses:

ئەڤ جۆرێ دژواتاییێ ل دەڤ ئالان کرۆزی ب لقەك ژ دژواتایا ئاڕاستەدار دهیتە هژمارتن. ل هندەك دەمان ب جۆرەك ژ هەڤواتاییێ دهێتە دانان. بۆ نموونە:(A,B)،

ئەگـەر(A: ل سـەر) بیـت و (B: ل بـن) بیـت. پەیوەنـدی د ناڤبـەرا (A) و (B)دا د شیاندایە ب دوو ڕێکان دەربڕینێ ژێبکەین، ئـەوژی ئـەوە کـو د شیاندایە بێژین: (A) ل سـەر (B)یـە یـان (B) ل بـن (A)یـە(Cruse.A,2004,167). هەروەسـا ئەڤـە چـەند نموونەیەکێن دینە ژ ئەڤی جۆری دژواتایێ:

- دارا بابێ نەوزادییە. - نەوزاد کوڕێ دارایە.

-ئەز یێ ل ڕەخێ تە یێ ڕاستێ. - تۆ یێ ل ڕەخێ من یێ چەپێ.

ئانکو د ئەڤی جۆرێ دژواتایێدا فـەرە پێکڤەگرێدان د ناڤبـەرا پـەیڤێن دژواتـادا هـەبیت، بۆ نموونـە چ فـروتن بـێ کـرین نـینن و چ هاوسـەر بـێ هەڤـژین نـینن و چ فێربـوون بـێ فێرکرن نینە و چ کوڕ بێ باب نینە. ئەڤجا ژبەر هنـدێ (فـروتن x کـرین) و (فێربـوونx فێرکرن) و (هاوسەرx هەڤژین) و (کوڕx باب) جووتن ژ دژواتـایێن لێکگـوەرگێرای یـان د حالەتێ دژواتایا لێکگوەرگێڕایدانە، کو دهێتە تێبنیکرن، کو پەیوەندییـەکا پێکگوهـۆری د ناڤبـەرا هـەر دوو لایەنانـدا هەیـە(محمد علي الخولي، 2001، 110).هـەر وەکـو د ئـەڤان نموونەیاندا ئەڤ چەندە باشتر ڕوهندبیت:

- نەسرین هەڤژینا ئازادییە. - ئازاد هاوسەرێ نەسرینێیە.

- من کتێب فروتە ئازادی. - ئازادی کتێب ژ من کری.

- ئازاد کوڕێ دارایە. - دارا بابێ ئازادییە.

11- دژواتا بەشی-partialAntonymy[1]:

د هـەر جووتـەکێ ئـەڤێ دژواتایێـدا، پـەیڤا ئێکـێ دبیتـە بەشـەك ژ پـەیڤا دووێ. وەکـو: (بـەرگ، پـەرتووك)، (دیـوار، خـانی)، (تبـل، دەسـت)، (پـەردە، گـوه)...هتـد. دڤێرێـدا چـێدبیت نیشـانەیا خستنەسـەرێ د ناڤبـەرا ئەوانـدا بهێـت، ب ئـەڤی ڕەنگـی: بـەرگێ پەرتووکێ، دیوارێ خانی...هتـد و دشیاندا نینـە پـاش و پێشکرن د جهـێ ئەوانـدا بهێتـە کرن. وەکو بێژین: پەرتووکا بەرگی، خانیێ دیواری...هتد(محمد علي الخولي، 2001، 122).

12- دژواتایا دووانی یان دوو پەیڤی-BilateralAntonymy:

[1] هندەك ژ زمانڤان ئەڤی جۆرێ دژواتایێ، ب جۆرەك ژ دیاردەیا جیاوازییێ ددانـن(عەبدولواحید موشیر دزەیی، 2011، 143).

د ئەڤی جۆرێ دژواتایێدا، هەڤدژی د ناڤبەرا دوو پەیڤاندایە. کو دژواتایا بەشی، دژواتایا بەرۆڤاژی، لێکوەرگێرای، دژواتایا ستوونی...هتد دچنە د بن ئەڤی جۆرێ دژواتایێدا.

13- دژواتایا ئێك پەیڤی:

د ئەڤی جۆرێ دژواتایێدا ئێك پەیڤ هەیە، کو دوو واتایێن دژی ئێك ددەت، کو ئەڤەژی تەمومژییێ د زمانیدا پەیدادکەت و ژ ئەنجامێ گەشە و گوهۆڕینێ د زمانیدا پەدابوویە. هەروەسا هندەکجاران دەڤۆك و شێوەزار و هاتنا پەیڤێن بیانی ژی، هۆکارێن پەیدابوونا هندەك ژ ئەڤان دژواتایانە.وەکو د نموونەیێن ل خوارێدا دیاردبیت:

- پەیڤا (لێگەڕان) دوو واتایێن دژی ئێك هەنە، ئەوژی:(دویڤچوون، دەست ژێ بەردان)(عەبدولواحید مشیر دزەیی، 2009، 97).
- پەیڤا (ل بەرخۆکرن)دوو واتایێن دژی ئێك هەنە، ئەوژی:(ئێخستن، کرنە بەرخۆیە).
- پەیڤا (بۆش) دوو واتایێن دژی ئێك هەنە، ئەوژی:(پڕ و مشە، ڤالایە).

3- جیاوازی-Incompatibility[1]:

گەلەك ژ لێکسیمان(پەیڤان) دکەڤنە دبن ئەڤێناڤکرنێدا، کو سەر ب هەمان بواری یان دابەشکرنێنە. وەکو ڕەنگان:(کەسك، زەر، شین...هتد). هەروەسا زاراڤێن تایبەت ب فێڤی و ڕۆژێن حەفتییێڤە...هتد(Crystal.D, 1997,105). جونز لاینز ل دوور ئەڤێ دیاردەیێ دبێژیت:ئەڤ دیاردەیە ئاماژەیێ ب بەراوردکرنێن پیکڤەگرێدای د بواری واتاییدا ددەت. وەکو: زڤستان، هاڤین، پائیز، بەهار و ئەو دیاردکەت، کو دوو گرۆپێن گرتی هەنە، ئەوژی ئەڤەنە:

---

[1] محەمەد عەلی ئەلخولی دبێژیت: دشیاندایە دیاردەیا جیاوازییێ ب ناڤێ **دژواتایا هەمەجۆر یان نەدووانی-Multiple Antonymy** ناڤبکەین و ئەو دیاردکەت، کو دڤێرێدا دژواتا د ناڤبەرا پتر ژ دوو پەیڤێن گرۆپەکیدا هەیە و ئەو هەر سێ جۆرێن جیاوازییێ ب جۆرێن دژواتایێ ناڤدکەت و دبێژیتێ: دژواتایا بازنەیی، دژواتایا پلەیی، دژواتایا ب خۆڤەگرتنێ و نموونەیێن ئەڤان هەر سێ جۆران دکەتە نموونە بۆ دژواتایا هەمەجۆر(محمد علي الخولي، 2001، 126-127).

أ- گرۆپێن گرتییێن بەردەوام دزڤرینێدا. وەکو: ڕۆژین حەفتییێ.
ب- گـرۆپێن زنجیرەیـی. ژمارەیـا ئـەڤان پـترە و ئەنـدامێن ئـەوێ زێـدەترن. وەکـو: پیتـێن ئەبجەدی(Lyons.J, 1977, 288).

ئـانکو دڤێرێـدا دڤێـت پـەیڤێن جیـاواز ئێکـودوو ب خۆڤـە نـەگرن و ئـەوان پـەیڤان زارافـەکێ گشـتی هـەبیت. وەکـو: ڕەنگـان، پلـەیێن سـەربازی، ڕۆژێـن حـەفتییێ، هـەیڤێن سالێ...هتد(عەبدولواحید موشیر دزەیی، 2011، 143).

جیاوازی دبیتە چەند جۆرەك، وەکو:

أ- جیاوازییا بازنەیی:دڤێرێدا پەیوەندی د ناڤبەرا پەیڤێن هەر گرۆپەکیدا پەیوەندییەکا بازنەییە، نەکو پەیوەندییەکا هێلییە، دەستپێکا حەفتییێ، چێدبیت هـەر ڕۆژەك بیت و دوماهییـا ئـەوێ ژی چـیدبیت هـەر ڕۆژەك بیـت. د ڕاسـتیدا ل هنـدەك وەلاتـان وەکـو ئـەمریکا، حـەفتییا ئـەوێ ل دووشـەمبێ دەسـتپێدکەت و ل پـتریـا وەلاتـێن موسـلمانان دەسـتپێکرنا حـەفتییا ئـەوان ڕۆژا شـەمبییێیە و ل هنـدەك وەلاتـێن دی ل ئێکشـەمبێ دەستپێدکەت. هەروەسا دوماهیکا حەفتییێ ژی ژ وەلاتەکی بۆ وەلاتـەکێ دی یـا جیـاوازە، ئەوژی دمینیتە سەر هندێ کا دەستپێکا حـەفتییێ کیـژ ڕۆژە. ئـەڤجا ئەگـەر ل وەلاتـەکی حەفتییا ئەوان ل شەمبییێ دەستپێبکەت، حەفتییا ئـەوان ب ڕۆژا ئـەینییێ ب دوماهیـك دهێت. ب ئەڤێ چەندێ ڕۆژێن حەفتییێ ب شێوەکێ بازنـەیی دزڤـرن. دیسان پەیوەنـدی د ناڤبەرا وەرزێن سالێدا:(هـافین، پـائیز، زڤستان، بـەهار) پەیوەندییـەکا جیاوازییـە، کـو ئەوژی ب شێوەکێ بازنەیی دزڤرن. ئەڤجا پەیوەندی د ناڤبـەرا هـەر پەیڤـەکێ و پەیڤـەکا دی د ناڤ هەمان بازنێدا دبیتـە پەیوەنـدییا جیـاوازییێ(محمد علي الخولي، 2001، 122-123). بـۆ نموونـە پەیوەنـدی د ناڤبـەر سێشـەمب و ئەینییێـدا. هەروەسـا پەیوەنـدی د ناڤبـەرا پـائییز و بەهارێـدا و پەیوەنـدی د ناڤبـەرا کانوونـا ئێکـێ و ئازارێـدا پەیوەندییـەکا جیاوازییا بازنەییە.

ب- جیاوازییا پلەیی: دڤێرێدا پەیڤ د هەر گرۆپەکیدا پلە ب پلە سەردکەڤیت، ژ نـزم بـۆ بلنـد، ل دویـڤ زنجیرەیـەکا جـێگیر و هنـدەك دبێژنـە ئـەڤی جـۆری جیاوازییـا هـەرەمی، ژبـەرکو پـەیڤ ل دویـڤ ڕێکخسـتنەکا هـەرەمی ب سـەردکەڤیت. وەکـو پلـەیێن سـەربازیی:(جیـدارێ دووێ، جیـدارێ ئێکـێ، پێشـەنگ، پێشـرەو، پێشـەوا، عەمیـد، لیـوا،

فـەریق) و پلـەیێن مامۆستـایین زانکـۆیێ:(مامۆستایێ هاریکـار، مامۆستا، پرۆفیسـۆرێ هاریکار، پرۆفیسۆر)...هتد(محمد علي الخولي، 2001، 124).

جـوداهی د ناڤبـەرا جیاوازییـا بازنـەیی و جیاوازییـا پلەییـدا د ئـەوێ چـەندێدایە، کـو گرۆپـێ پلـەیی ل سـەر ڕاستە هێلـەکێ دچیت، کـو دەستپێکەکا نـزم و دەستپێکەکا بلنـد هەیـە، بـەڵێ گرۆپـا بازنـەیی خـالا دەستپێکێ و خـالا دومـاهییێ نینـە، چـونکی ئـەو ب شـێوەکێ بازنـەیی دزڤریـت. ژ لایـێ ئەندازەیڤـە ڕاستە هێـل(هـێلا ڕاست)، دەسـتپێك و دوماهیـك هەیـە، بەڵێبازنـەیێ چ دەسـتپێك و دوماهیـك نینـە، بـەلکو هێلـەکا بازنـەییا پێکڤە گرێدای هەیە(محمد علي الخولي، 2001، 124).

ج- جیاوازییـــا ب خۆڤـــەگرتنێ: ئـــەڤ جـــۆرێ جیـــاوازییێ د ناڤبـــەرا پـــەیڤێن ب خۆڤـەگرتن(هـایپۆنیم)ێدایـە، کـو هـەر پەیڤـەك جیـاوازە ژ پـەیڤێن هـەمان گرۆپـی. بـۆ نموونە: پرتەقال، سێڤ، موز دچـنە دبـن ئـەڤی جـۆرێ دژواتایێـدا و ئـەڤ جـۆرە ب ئـەوی ناڤی هاتییە نافکرن، ژبەرکو پەیڤا فێقی ئـەوان هـەمی پـەیڤان: (برتـەقال، سـێڤ، مـوز) ب خۆڤەدگریت(محمد علي الخولي، 2001، 125).

4- بەش و گشت-Meronymy:

ئەڤ زاراڤە بریتییە ژ پەیوەندییا پەیڤا بـەش ب پـەیڤا گشتڤە و هـەر دوو پێکڤە دبیتـە دیاردەیەك و ب نـاڤێ میرۆنیمـی دهێتـە نیاسین. ئـەڤ دیـاردە ب تنـێ د زمانیـدا گرنگییـا خۆ نینە بەلکو د ئەدەبی ژیدا هەیـە و د ئەدەبیـدا د بابـەتێ خوازێـدا ڤـەکۆلین لێدهێتـە کرن.

زاراڤـێ میرۆنیمـی پەیوەنـدییا بەشـی ب گشـتیڤە د ناڤبـەرا پەیڤانـدا ڕوهندکـەت. بـۆ نموونـە بەرپـەر بەشـەکە ژ پـەرتووکێ. زاراڤـێ میرۆنیمـی پەیوەندییـەکا بهێـز ب جیهانـا مادیڤـە هەیـە و د ڕاستیدا ژ جیهانـا مـادی هاتییـە وەرگـرتن. زاراڤـێ میرۆنیمـی ژ پـەیڤا (گریکی-mero، کو ب واتایا بەش دهێت)هاتییە وەرگـرتن و هنـدەك زانـایێن واتاسـازییێ بـۆ ئـەڤێ دیاردەیـا واتـایی پێشـنیارا بکارهینانـا زاراڤـێ-partonymyکرینـە. هنـدەك زانـــایێن واتاســـازییێ ب ئـــەڤی ڕەنگـــی پێناســـەیا میرۆنیمـــی کریـــە، کـــو بریتییـــە ژ پەیوەندییـەکا واتاییـا پێکهاتـەیی د ناڤبـەرا یەکـەیێن زمانیـدا ئـەوێن ئاماژەیێ ددەنـە

بەشـــــان(Meronymys) و یەکـــــەیێن زمـــــانی ئـــــەوێن ئامـــــاژەیێ ب گشتان(Holonymys)ددەن(Al-Sulaimaan.M.M,2010, 223-224).

میرۆنیمی ب چەند شێوەیەکان هاتییە پێناسەکرن:

1- مـۆرفی و جـون سـەعید د پێناسـەکرنا میرۆنیمیێـدا دبێـژن: میرۆنیمـی بریتییـە ژ پەیوەنـدییا بەشـی ب گشـتیڤە د ناڤبـەرا پـەیڤێن زمانیـدا(Murphy.M.L,2003,216) و(Saeed.J.I,2009,70).

2- کـرۆز سـەبارەت پێناسـەیا پەیوەنـدییا میرۆنیمییـێ دبێـژیت: میرۆنیمـی بریتییـە ژ پەیوەنـدییا بەشـی ب گشـتیڤە و ئـەڤ زاراڤـە ملکەچـی ژمارەیـەکا زۆر ژ هۆکـارێن ئـالۆز دبیت ب بەراورد ل گـەل پەیوەنـدییێن پۆلینکریڤـە(Cruse.D.A,1986,157)، ژبەرهنـدێ زمانڤـان دبێـژن: میرۆنیمـی دیاردەیـەکا ئـالۆزە و ئێـك ژ زمانڤانـان دبێـژیت: دڤێـت ئـەم وەکو گرۆپەك ژ پەیوەندییان سەرەدەرییێ ل گەل میرۆنیمییـێ بکـەین، نـەکو وەکـو تاکـە پەیوەندییەك.

3- ماسـوێس دبێـژیت: میرۆنیمـی بریتییـە ژ ئـەوێ پەیوەنـدییا د ناڤبـەرا پـەیڤێن فەرهەنگیـدا هـەی، کـو دڤێرێـدا ئـەو تشـتێن ئامـاژەپێکری ب رێکـا پـەیڤێ ئـەو دبیتـە بەشەك ژ ئەوێ ئاماژەپێدانێ ب رێکا پەیڤەکا دی(Mathews.P.H, 2007,242).

هنـدەك ژ زانـایێن واتاسـازییێ واتایـا میرۆنیمیـێ ب چـار تێگـەهان ڕوهندکـەن، ئـەوژی ئەڤێن ل خوارێنە:

أ- پەیوەندییا پێکهاتێن ئەرکی ژ گشتی. وەکو: تایێرە: ترۆمبێل.

ب- پەیوەندییا بەشی ب گشتی، دابەشی بەشان دبیت. وەکو: کەر: نان.

ج- پەیوەندییا ئەندامی. وەکو: خۆمەزنکرن(غرور): شێر.

د- پەیوەندییا ب خۆڤەگرتنا گرۆپێ. وەکو: گوشت: خوارن(Al-Sulaimaan.M.M,2010,224).

یەکەیا زمانی X دبیتە بەشەك بۆ Y ئەگەر X د دیارکرنا سیفاتێن خۆدا بەشـەك بیـت ژ Y (Al-Sulaimaan.M.M,2010,224). وەکو:

- مل: لەش.

- تایێرە:پایسکل.

- تبل: دەست.

- دیوار: خانی.

مـۆرفی هـەر دوو دیـاردەییّن (Meronymy) و (Holonymy) ب ئـەوێ چـەندێ ژێکجـودا کرینـە، کـو میرۆنیمـی بریتییـە ژ پەیوەنـدییا بەشـی ب گشـتیڤە. وەکـو کابینـا فرۆکەڤانی بەشەکە ژ فرۆکەیێ؛ بەلی دیاردەیا هۆلۆنیمی پەیوەنـدییا بـەرۆڤاژی ب خۆڤـە دگریت، ئانکو فرۆکە هۆلۆنیمییە بۆ کابینەیا فرۆکەڤانی(Murphy.M.L,2003,230).

کـرۆز بـۆ ژێکجوداکرنـا هـەر دوو زاراڤـێن(Holonymy) و (Holo-meronymy) ئەڤێ نموونەیێ دهینیت: چێدبیت بەلگێ ڕووەکی، بیتە بەشەك ژ بـەلگی(ئەگـەر بـەلگی چق هەبن) یان گشت بەلگەیی ب خۆڤە بگریـت، (ئەگـەر بـەلگی چـق نـەبن). ئـەڤجا چـق دبیتە (Holo-meronymy)و بەلگ دبیتە(Holonymy)(Cruse.D.A,1986,165).

أ- تـایبە تمەندییێن میرۆنیمییێ:

میرۆنیمییێ چەند تایبەتمەندی هەنە. وەکو:

1- ئەگـەر ئێـك ژ ڕەگـەزان د پەیوەنـدییا میرۆنیمیـدا ئامـاژەیێ بدەتـە تشـتەکێ مـادییێ پێکڤە گرێدای، ل ئەوی دەمی دڤێت ڕەگەزێ دی ژی ب هەمان شێوە بیت. وەکـو:(دەسـت-لەش).

2- ئەگەر ئێك ژ ڕەگەزان د ناڤ میرۆنیمییدا ئامـاژەیێ بدەتـە دەڤـەرەکا جـوگرافی، دڤێـت ڕەگەزێ دی ژی ب هەمان شێوە بیت. وەکو:(ئەلمانیا-ئەورۆپا).

3- ئەگەر ئێك ژ ڕەگەزێن میرۆنیمییێ ناڤـەکێ ئەبسـتراکت بیـت، دڤێـت ڕەگـەزێ دی ژی ب هەمان شێوە بیت(Cruse.D.A,1986,168).وەکو:(ئوکسجین-با).

ئەڤجا ژ ئەڤێ چەندا ل سەری دیاردبیت، کو دڤێـت هـەر دوو پـەیڤ د نـاڤ میرۆنیمییدا سـەر ب ئێـك بیاڤیڤـە بـن، ئـانکو نابیـت بـەش دەڤـەرەکا جـوگرافی بیـت و گشـت ناڤـەکێ ئەبسـتراکت بیـت، بـەلکو دڤێـت هـەر دوو پـەیڤ د هـەمان گرۆپیـدا بـن، لێ ب مەرجـەکێ ئێك ئەوان پەیڤان بەش بیت و یا دی گشت بیت.

ب- جۆرێن میرۆنیمییێ:

زانا وینستون ئیتەل ب پێشڤەبرنا پەیوەندییێن میرۆنیمی(بەش- گشت)ڕابوو، ئەوژی ب پشتبەستن ل سەر سەربۆرێن زمانڤانییا دەروونی، ئەواکو جۆرێن پەیوەندییێن واتایی ڕوهندکەت ژ ئالییێ ئاخڤتنکەرێن سروشتییێن زمانێ ئینگلیزی د کارهینانا دەربڕینا (part of) و شەش جۆر ژ میرۆنیمی دەستنیشانکرن، ئەوژی ئەڤەنە:

أ- بەش - تەڤایی-Component- Integral: ئەڤە ب دیارکرنا پەیوەندییێ د ناڤبەرا بەش و پێکهاتەیێدارادبیت. وەکو:(بزوێنەر- ترۆمبێل)(Ittoo.A& Boume.G,-,4)، (پەنجەر- خانی)...هتد.

ب- ئەندام – کۆمەل-Member- collection: دڤێرێدا پەیڤ ئەندامەکە د ناڤ کۆمەلێدا . وەکو: (زاروک- خێزان)،(پاپۆر-ئستۆل)...هتد(Ittoo.A& Boume.G,-,4). جون سەعید د شرۆڤەکرنا ئەڤی جۆرێ بەش و گشتێدا دبێژیت: ئەڤە بریتییە ژ ئەوێ پەیوەندییا د ناڤبەرا ئەو پەیڤا بۆ ئێك دانەیێ و پەیڤا بۆ گرۆپەك ژ دانەیان دهێتە بکارهینان . وەکو:

- پەز-جەلەب.

- ماسی-ڕەڤدە.

- دار-دارستان(Saeed.J.I,2009, 71).

ج- پارچە - بارستە(کتلة)-Portion- mass: ئەڤە بریتییە ژ پەیوەندییا د ناڤبەرا پارچە و گشت و مەودایێ مادیدا(Ittoo.A& Boume.G,-,4)، کو دڤێرێدا گەلەکجاران کێشێ ڕۆلێ خۆ هەیە. وەکو:(غرام-کێلوگرام)، (کیلوگرام- تەن).

جون سەعید ل دوور ئەڤی جۆرێ میرۆنیمیێ دبێژیت: ئەڤ جۆرە ئەوێ پەیوەندییێ ب خۆڤە دگریت، ئەوا د ناڤبەرا ناڤێ بارستەیێ و ئەو یەکەیا بۆ پیڤان یان دابەشکرنێ دهێتە بکارهینان. وەکو:

- دلۆپ-شلە. وەکو: دلۆپەك ژ شللەیێ.

- لب - خوێ. وەکو: گەردیلەك ژ خوێ(Saeed.J.I,2009, 71-72).

- دندك- هنار. وەکو: دندکەك ژ هنارێ.

د- مادە-تشت-Material-object: ئەڤە بریتییە ژ ئەوێ پەیوەندییا د ناڤبەرا تشت و ئـەو مـادەیێن(کەرەستەیێن) ژێ هاتییـە دروستکرن. وەکـو:(تـری-مـەی)(Ittoo.A& Boume.G,-,4)، (برتەقال-شەربەت)...هتد.

هـ- جهـ-ڕوبـەر- Place-Area : ئەڤە ئاماژەیێ ددەتـە پەیوەنـدییا د ناڤبـەرا ڕوبـەر و جهـێن دچـنە د ناڤـدا. وەکـو:(هولەنـدا-ئـەورۆپا)(Ittoo.A& Boume.G,-,4)، (دهـۆك-کوردستان)....هتد. ئانکو هولەنـدا بەشـەکە ژ ئـەورۆپا و دهـۆك بەشـەکە ژ کوردسـتانێ و سێمێل بەشەکە ژ دهۆکێ...هتد.

ر-سـیما- چـالاکی-Feature- activity: ئەڤـە نوانـدنا ئـەوێ پەیوەنـدییێ دکـەت، ئـەوا د ناڤبـەرا قۆناغێن چـالاکییەکا دیارکریـدا. وەکـو: (گـۆل-یـاری)(Ittoo.A& Boume.G,-,4)، (داعیران-خوارن)...هتد.

5- هایپۆنیمی(دا پۆشین)-Hyponymy[1]:

- چەمکێ هایپۆنیمی:

هایپۆنیمی ئێکە ژ گرنگترین ئەوان پەیوەنـدییان ئـەوێ ب ڕێکخستنا پـەیڤێن تایبـەت ب زمانیڤـە ڕادبـن و ئەڤـە بریتییـە ژ ئـەوێ پەیوەنـدییا د ناڤبـەرا سـێف و فێقیـدا و د شـیاندایە بێـژین: کـو سـێف هایپۆنیمـە بـۆ فێقـی و ژ ئـالییێ بەرۆڤاژیڤـە فێقـی پـەیڤا گشتگیرە بۆ سێڤێ و ئەڤ پەیڤا گشتگیر ب (Superordinate) دهێتە نافکرن.

---

[1] ل فێـرێ پێدڤییـە ئاماژەیێ ب ئـەوێ چـەندێ بـدەین، کـو جـوداهی د ناڤبـەرا پـەیڤا هـایپۆنیمی و هایپۆنیمدا هەیە، ئەوژی ئەوە، کو هایپۆنیمی بریتییە ژ ئەوێ پەیوەندییا د ناڤبـەرا پـەیڤێن ژێـر و پەیڤا سەردا هەی؛ بەلێ هایپۆنیم: ب پەیڤا ژێر دهێتە نیاسین، کو واتایا ئـەوێ دکەڤیتـە دبـن واتایـا پەیڤا سەردا، ژبەرکو واتایا پەیڤا سەر، واتایەکا گشتگیرترە، بۆ نموونە پـەیڤا سـەر(هونـەر)ە، چـونکی پەیڤەکا تەڤگر و گشتگیرە، بەلێ پەیڤێن(مۆزیك، هـۆزان، پەیکـەرتاش، سـترار...هتـد) ئـەڤ هـەر چـار پەیڤـە ب پـەیڤێن ژێـر دهێنـە دانـان و پـەیڤا هونـەر هـەر چـار پـەیڤێن دی ب خۆڤـە دگریـت و پەیوەندی د ناڤبەرا پەیڤێن ژێر و پەیڤا تەڤگرتر یـان سـەر ب دیاردەیـا هـایپۆنیمی دهێتـە نـافکرن (رمزي منير بعلبكي، 223،1990).

هەر چەندە هایپۆنیمی بریتییە ژ پەیوەندییەکا ستوونی، ئانکو پرادیگماتیکی، بەڵێ ل گەل هندێ ئەنجامێن ئاسۆیی ئانکو سینتاگماتیکی ژی هەنە، کو هندەك دەربڕین هەنە، یەکەیێن ئەوێ ب شێوەکێ نموونەیی پێکڤە گرێدایینە. هەر وەکو د ئەڤان نموونەیێن ل خوارێدا دیاردبیت:

-باجانك و زەرزەواتێن دی.

- زەرزەوات و جۆرێن دی ژ باجانکان(Cruse.A,2004, 148).

هایپۆنیم ژبەر ئەوێ گرنگییا هەی، ژ لایێ گەلەك زانایانڤە هاتییە پێناسەکرن. وەکو:

أ- جون سەعید ل دوور هایپۆنیمی دبێژیت: هایپۆنیمی ئەوە، کو چەند پەیڤێن تایبەت بچنە دبن زاراڤەکێ گشتیدا. وەکو:(گیانەوەر) زاراڤێ گشتییە و هەر دوو پەیڤێن:(سە) و (پشیك) ب خۆڤە دگریت(Saeed.J.I,2009,69).

2- جۆرج یۆل دبێژیت: هایپۆنیمی بریتییە ژ ئەوێ پەیوەندییێ کو واتایا پەیڤەکێ واتایا پەیڤەکا دی ب خۆڤە بگریت، کو دڤێرێدا پەیڤا تەڤگر و پەیڤا تایبەت هەیە و پەیوەندی د ناڤبەرا ئەواندا ب پەیوەندییا هایپۆنیمی دهێتە هژمارتن. دیسان پەیوەندی پەیڤێن تایبەت ب ئێك و دووڤە ب کۆ-هایپۆنیم دهێتە هژمارتن(Yule.G,2006,105-106).

3- کاوی دبێژیت: هایپۆنیمی واتایا ئەوی ئەوە، کو پەیڤەك پەیڤەکا دی داپۆشیت یان ب خۆڤە بگریت و دیاردکەت، کو د هایپۆنیمییدا دوو زاراڤ بکاردهین، ئەوژی ئەڤەنە:

أ- پەیڤا تەڤگر- Superordinate: وەکو(سە-dog)

ب- پەیڤا تایبەت یان ژێر-Hyponym: وەکو(کولی-collie[1])(Cowie.A.P,2009 ,40)یان گەمبول یان گەور یان پاش درِ، کو ئەڤە ناڤێن سەیێن کوردینە.

4- کریستال دبێژیت:هایپۆنیمی گرێدای تێگەهێ ب خۆڤەگرتنێیە، هەر وەکو بێژین: X جۆرەکە ژ Y(Crystal.D,1997,105).

5- ماسوێس دبێژیت: هایپۆنیمی بریتییە ژ پەیوەندییا د ناڤبەرا دوو یەکەیێن زمانیدا، کو واتایا واژەیا ئێکێ دچیتە د ناڤ واتایا واژەیا دووێدا(Mathews.P.H, 2007,180).

---

[1] ئەڤە جۆرەکێ سەیە، ئەوژی سەیەکێ ئوسترالییێ گرە.

6- چارلز مەیەر دبیژیت: ئەڤ پەیوەندییە ئەوە، کو واتایا پەیڤەکێ دچیتە د ناڤ واتایا پەیڤەکا بەرفرەهترا، ئانکو دبیتە هایپۆنیم بۆ پەیڤا خودان واتایا بەرفرەهتر. وەکو سەیێ بودل هایپۆنیمە بۆ پەیڤا سە(Meyer.C.F,2009,174).

ژ ئەنجامێ ئەڤان هەمی پێناسەیان دشیاندایە بێژین: هایپۆنیمی بریتییە ژ پەیوەندییا جۆری د ناڤبەرا دوو کەرەستاندا، بۆ نموونە(A) جۆرەکە ژ (B) ئانکو د پەیوەندییا هایپۆنیمیدا. دڤێرێدا (B) واتایا ئەوێ بەرفرەهترە ژ واتایا پەیڤا(A). وەکو: بەبەغە جۆرەکە ژ بالندەیان.

زارافێ هایپۆنیمی ژ زمانێ گریکی هاتییە دارشتن و ژ دوو پارچەیان پێکدهێت، ئەوژی(Hyp+nymy)، کو ب واتایا (بن+ ناڤ)ی دهێت و هایپۆنیمی ئاماژەیێ ب پەیوەندییا هەرەمی زنجیرەیی د ناڤبەرا واتایێن پەیڤاندا ددەت، کو واتایا پەیڤەکێ دچیتە د بن واتایا پەیڤەك یان لێکسیمەکا دیڤە و ئەڤ چەندە گەلەك د زانستێ زیندەوەرزانییێدا دهێتە دیتن و ب تایبەتی د پۆلینکرنا جیهانیدا بۆ پەیڤێ، کو واتایا پەیڤا پلنگ دچیتە دبن واتایا پشیکێدا، ژبەرکو پلنگژ خێزانا پشیکێ دهێتە دانان. د شیاندایە ئەڤێ چەندێ د ئەڤی دایگرامێ ل خوارێدا دیاربکەین(Al-Sulaimaan.M.M,2010,197-198):

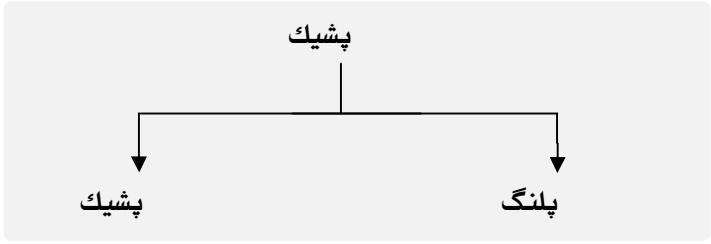

ئەڤجا د شیاندایە بێژین، کو دەربڕینا زمانی(f) دەربڕینا (g) ب خۆڤە دگریت، ئەگەر (f) بشێت (g) داپۆشیت.

ژ لایێ لۆجیکیڤە، پەیڤا هایپۆنیمی ب ئەوێ واتایێ دهێت، کو (A)، (B) ب خۆڤە دگریت، ل دەمێ (B) ب تنێ د ئەوی حالەتیدا بیت، کو واتایا (B) جۆرەك بیت ژ واتایا(A) و (A) دبیتە هایپێرنمی یان پەیڤا گشت یان پەیڤا سەر یان سەرخان بۆ (B)

و (B) دبیتەHyponym یانsubordinate یان پەیڤا ل ژێر یان پەیڤا تایبەت یان ژێرخان بۆ (A). ژ ئەنجامێ ئەڤێ چەندێ هایپۆنیمی بریتییە ژ پەیوەندییا د ناڤبەرا پەیڤاندا دهێت، ئەوا ژ ئەوێ واتایا د ناڤبەرا واتایێن ئەواندا دهێت. ئەڤجا ژبەر هندێ ل دەمێ ئەم دبێژین، واتایەك واتایەکا دی ب خۆڤە دگریت، ل ئەوی دەمی ئەو پەیوەندییە ب هایپۆنیمی دهێتە ناڤکرن. وەکو: گیانەوەر پەیڤا سە ب خۆڤە دگریت. جۆرج یوّل بۆ هندێ دچیت، کو پەیوەندییا هایپۆنیمی، وەکو هەمان هزرا (جۆرەکە ژ...)ی، وەکو سە جۆرەکە ژ گیانەوەری(Al-Sulaimaan.M.M,2010,199-201).

ئەڤجا هایپۆنیمی بریتییە ژ پەیوەندییەکا هەرەمی د ناڤبەرا زاراڤاندا هەبیت، کو واتایا ئێك ژ ئەوان دچیتە بن واتایا دیدا. بۆ نموونە هەمی پەیڤێن (گول محەمەدی، نەسرین، دالیا، تۆلین، شیلان، بەیبین، ڕحان، سولین...هتد) هەمی واتایا گولێ ددەن و هەمی دبنە هایپۆنیم بۆ گولێ و گول دبیتە پەیڤا گشتگیرSuperordinate-یان سەر-Hypernymy و پەیوەندی د ناڤبەرا جۆرێن گولاندا ب(کۆ- هایپۆنیم-Co-hyponym)دهێتە ناڤکرن(Al-Sulaimaan.M.M,2010,201). هەروەسا هەمان تشت بۆ ڕەنگی و جۆرێن ئەوی ژی دروستە، دێ هەولدەین د ئەڤێ هێلکاریا ل خوارێدا ئەڤێ چەندێ ڕوهنبکەین:

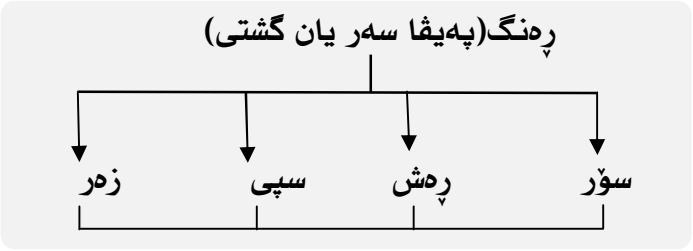

کۆ- هایپۆنیمن بۆ ڕەنگی.

ئەڤجا کۆ-هایپۆنیم دبیتە ئەو پەیف ئەوێن دچنە دبن زاراڤێ گشتی یان پەیڤا سەر، بۆ نموونە: سە و پشیك کۆ-هایپۆنیمن بۆ پەیڤا گیانەوەر.

چارلز مەیەر ل دوور شرۆڤەکرنا زاراڤێ کۆ-هایپۆنیم دبێژیت: ئەڤ زاراڤە بریتییە ژ کۆمەکا پەیڤان. وەکو: کورسی، تەخت، قەنەپە..هتد کو دبنە کۆ- هایپۆنیمن بۆ

پەیڤەکا گشتگیر کو موبیلیاتە و موبیلیات دبیتەپەیڤا سەر بۆ ئەوان، ئانکو ئەو پەیڤ هەمی پەیڤان ب خۆڤەدگریت(Meyer.C.F,2009,151).

جون لاینز ل دوور ئەوا گرێدای ب (کۆ-هایپۆنیمێ)ڤە دبێژیت: ل دەمێ ناڤەك X پەیڤا تەڤگر(سەر) بیت، بۆ پتر ژ هایپۆنیمەکێ، ل ئەوی دەمی ئەڤ دەربڕین دێ د پەسەند بن و دێ خودان واتا بن. هەر وەکو: چێل و جۆرێن دی ژ گیانەوەران. ئەڤەژی واتایا ئەوێ ئەوە، کو چێل ب تنێ تاکە ئەندام ژ دەستەیا گیانەوەران نینە(Lyons.J, 1977, 293).

کەواتە پەیوەندی د ناڤبەرا پەیڤێن چێل و جۆرێن دییێن گیانەوەران ئانکو د ناڤبەرا پەیڤێن ژێردا ب کۆ-هایپۆنیم دهێتە ناڤکرن. هەروەسا پەیوەندییا پەیڤا زەر، ب سۆر و ڕەش و سپی و شینی ب کۆ-هایپۆنیم دهێتە ناڤکرن.

ئەگەر ب وردی تەماشەی پەیڤێن کو دبنە کۆ-هایپۆنیم بۆ ئێکودوو بکەین، دێ بینین، کو دێ پەیڤا سەر یان پەیڤا گشتی دێ بیتە پەیڤ یان زاراڤەکێ لاوەکی بەرامبەر ئەوێ پەیوەندییا کۆ-هایپۆنیمێ د ناڤبەرا پەیڤێن ژێرێن خۆدا هەی.

- هایپۆنیمی و ب خۆڤەگرتن:

د شیاندایە گەلەکجاران پێناسەیا هایپۆنیمییبهێتە کرن، ژ ئالییێ گرێدانا ئەوێ ب خۆڤەگرتنێڤە- Entailment ئەوژی د ناڤبەرا ئەوان ڕستەیاندا ئەوێن ب تنێ ژ لایێ ئەوان یەکەیێن فەرهەنگیڤەژێکجودابن،ئەوێن هاتینە هەلبژارتن(Cruse.A,2004, 149).

بۆ نموونە:

-ئەڤە سێڤە. (ئەڤ ڕستە دچیتە د ناڤ ڕستەیا ل خوارێدا، بەلێ نابیتە ب خۆڤەگرتن بۆ ئەوێ).

- ئەڤە فیقییە.

بەلێ ئەگەر ئەم پێچەوانە بکەین، ل ئەوی دەمی دێ بیتە ب خۆڤەگرتن، چونکی فێقی سێڤێ ب خۆڤە دگریت، بەلی سیڤ فیقی هەمییی ب خۆڤە ناگریت. د ئەڤی حالەتیدا هایپۆنیمی و ب خۆڤەگرتن دبنە ئێك.

دوو جۆر ژ زەحمەتییان د ناڤ ئەڤێ پیناسەیا هایپۆنیمێدا هەنە، ئەوژی ئەڤەنە:

1- ئەو ڕستەیێن هایپۆنیم(پەیڤا ژێر) تێدا هەین، بەردەوام ڕستەیێن هەڤچەشن ل گەل پەیڤا گشتگیر- Superordinateب خۆڤە ناگرن. بۆ نموونە: هەر چەندە

ڕستەیا:(ئەڤە تۆلیپە.) دچیتە د ناڤ ڕستەیا:(ئەڤە گولە.)دا، بەڵێ ڕستەیا (ئەڤە تۆلیپ نینە.) ناچیتە د ناڤ ڕستەیا (ئەڤە گول نینە.)دا.

2- هایپۆنیمی د ناڤبەرا ئەوان ڕستەیاندا ئەوێندهێنە هەلبژارتن، هەمی گاڤانپەیڤا هایپۆنیم ناهێتە دەستنیشانکرن(Cruse.A,2004, 149). وەکو:

- گوللە یامایە د ناڤ ڕانێ ئازادیدا.
- گوللە یامایە د ناڤ پێ ئازادیدا.

ئەگەر تەماشەی ئەڤان نموونەیێن ل سەری بکەین، دێ بینین، کو (ڕان) نابیتە پەیڤا هایپۆنیم بۆ (پێ).

- هایپۆنیمی و ڤەگوهاستن:

هایپۆنیمی بریتییە ژ پەیوەندییەکا ڤەگوهاستی، ئەڤجا ئەگەر(A) هایپۆنیم بیت بۆ (B) و (B) هایپۆنیم بیت بۆ (C)، ل ئەوی دەمی (A) دبیتە هایپۆنیم بۆ (C). وەکو:

- سەلەمۆن جۆرەکە ژ ماسیان.
- ماسی جۆرکە ژ گیانەوەران.

د ئەڤێ نموونەیا ل سەریدا(سەلەمۆن) هایپۆنیمە بۆ(ماسی) و (ماسی) هایپۆنیمە بۆ (گیانەوەر)ی. کەواتە، (سەلەمۆن) دبیتە هایپۆنیم بۆ (گیانەوەر)ی(Cruse.A,2004, 149).

هندەك جاران مەسەلەیا ڤەگوهاستنێ سەرکەڤتی نابیت. وەکو د ئەڤان نموونەیێن ل خوارێدا یاردبیت(Cruse.A,2004, 149):

- کورسییا ترۆمبیلێ جۆرەکە ژ کورسییان.
- کورسییا ترۆمبیلێ جۆرەکە ژ موبیلیاتان.(د ئەڤێ نموونەیێدا ڤەگوهاستن یا سەرکەڤتی نینە، چونکی کورسییا ترۆمبێلێ نابیتە جۆرەك ژ موبیلیاتان.) ب واتایەکا دی ڕاستە کورسییا ترۆمبێلێ هایپۆنیمە بۆ کورسییێ و کورسی هایپۆنیمە بۆ موبیلیاتان، بەڵێ کورسییا ترۆمبێلێ نابیتە هایپۆنیم بۆ موبیلیاتان.

- هایپۆنیمی و میرۆنیمی:

جوداهی د ناڤبەرا ئەڤان هەر دوو دیاردەیان د هندێدایە، پەیوەندییا میرۆنیمی(بەش و گشت) د ناڤبەرا دوو چەمکاندا نیشانددەت. ئەڤەژی وەکی هایپۆنیمێیە و ڕێزبەندییەك د ناڤبەرا بەش و گشتێ پێکهێنەرێ ئەوێدا هەیە. لێ ب ئەڤێ چەندێ ژ هایپۆنیمێ

جودادبیت، کو ئەو پەیڤا ب بەش دهێتە نیاسین، پشکەکە ژ پەیڤا گشت، وەکو (تل)، کو پشکەکە ژ دەستی یان پێی و جۆرەك ژ ئەوان نینە، لێ د هایپۆنیمێدا (نێرگز) جۆرەکێ (گول)ێیە(عەبدولسەلام نەجمەدین و شیرزاد صبری عەلی، 2011، 185).

- **تاکسۆنۆمی**-Taxonomy:

تاکسۆنۆمی زانستێ پۆلینکرنێیە. نەژادێ ئەڤێ پەیڤێ بۆ زمانێ گریگی دزڤریت. ژ(Taxis)کو واتایا رێکخستنێ ددەت و (nomos) کو ب واتایا یاسا یان زانست دهێت(یوسف شەریف، ،). تاکسۆنۆمی ب شێوەکێ گشتی ئاماژەیێ ددەتە پۆلینکرنا تشتی یان چەمکان و ئەڤە ژ میرۆنۆمی جودادبیت، ئەواکو ئاماژەیێ ب پۆلینکرنا بەش و گشتی ددەت.

پتر ژ پۆلینکرنان، پێکهاتەکا هەرەمی هەیە و ئەو تاکسۆنیما یەکەیێن تاکسۆنیمی بکاردهینیت ب Taxonدهێتە نافکرن.

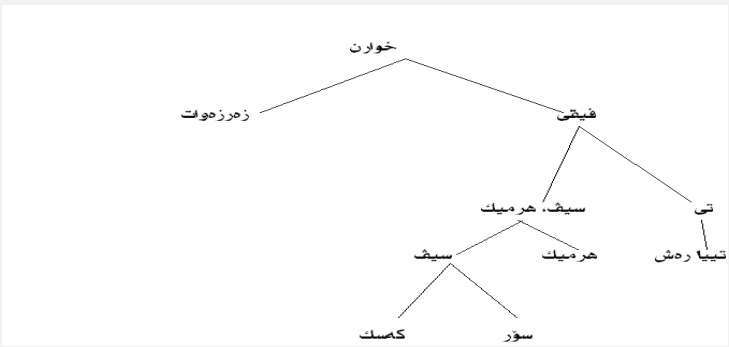

ئەڤ دیاردەیە بریتییە ژ پۆلینکرنا تێگەهان د پەیوەندییێن هایپۆنیم یان پەیوەندییێن کۆ-هایپۆنیمدا.

جون سەعید دیاردکەت، تاکسۆنۆمی بریتییە ژ سیستەمێ دابەشکرنێ. هندەك جاران زارافێ دژواتا بۆ وەسفکرنا ئەوان پەیڤێن د هەمان ئاستدا د تاکسۆنۆمییێدا هەین دهێتە بکارهینان. هەر وەکو هاتییە دیارکرن، تاکسۆنۆمی سیستەمێ دابەشکرنێیە. وەکو سیفاتێن رەنگان:(سۆر، شین، زەر، کەسك...هتد) و دشیاندایە بێژین: سۆر و شین ئەندامن د تاکسۆنۆمییێدا، لەوا ژ هەڤدووجیاوازن(Saeed.J.I,2009,68).

هەروەسا جۆن سەعید ئاماژەیێ ب دوو جۆرێن تاکسۆنۆمیان ددەت، ئەوژی ئەڤەنە:

1- تاکسۆنۆمییا گرتی-Closed Taxonomy: د ئەڤی جۆرێ تاکسۆنۆمییدا دشیاندا نینە، چ تشتان یان پەیڤان ل سەر زێدەبکەین. وەکو ڕۆژێن حەفتییێ.

2- تاکسۆنۆمییا ڤەکری-OpenedTaxonomy:د ئەڤی جۆرێ تاکسۆنۆمییدا دشیاندا هەیە، تشت یان پەیڤ ل سەر بهێنە زیدەکرن. وەکو تاما ئایسی کریمێ، ژبەرکو تامێن نوی ل دویڤ ڤیان و ئارەزوویێ بۆ هەنە، لەوا دڤێرێدا تاکسۆنۆمی دێ یا ڤەکری بیت(Saeed.J.I,2009,68).

کریستال د شرۆڤەکرنا ئەڤێ دیاردەیێدا دبێژیت: ب شێوەکێ گشتی ئەڤ زارافە بریتییە ژ پۆلینکرنا خودی بۆ ئاماژەپێدانا شرۆڤەکرنا زمانی و سالۆخدانێ، ئەوا تایبەت ب شێوەکێ بەلاڤ یان یا تایبەت ب پۆلینکرنێڤە(Crystal.D,1988,305).

بنەرەتێ پۆلینکرنێ چێدبیت کاتی بیت یان تۆپۆلۆجی بیت یان ئەرکی بیت...هتد و ئەو یەکەیێن پۆلینکری، چێدبیت تایبەتمەندی و یەکە و پەیڤ و پێکهاتێن زمانی یان زمان یان دیالێکت بن(Crystal.D,1988,305).

ئەڤجا پەیڤا سەر یان گشت، سەرخانەکا تاکسۆنیمییە بۆ پەیڤین ژێر خۆ و هەمی پەیڤێن ژێر دبنە کۆ-تاکسۆنیم دناڤ ئێکدا(عەبدوللا عەزیز محەمەد بابان، 2005، 77)، ب ئەڤێ چەندێ تاکسۆنیم و هایپۆنیمی دبنە ئێك، چونکی د هەر دووکاندا پەیڤا گشت و پەیڤێن تایبەت هەنە، ئەڤە ژلایەکێڤە و ژ لایەکێ دیڤە هەر دابەشکرنەکا لقی ژی ب تاکسۆنیم دهێتە هژمارتن. وەکو سەرخانا (سێڤ-هرمیك)، کو (فێقی)یە و ئەو پەیڤێن دچنە دبندا.

ب شێوەکێ گشتی ل دەمێ ئەم بەراوردییا هەر دوو دیاردەیێن هایپۆنیمی و تاکسۆنیمی دکەین، دیاردبیت، کو ژ گەلەك لایانڤە وەکو ئێکن، ب تایبەتی ژ لایێ پێکهاتن و وەرگرتنا زارافەیانڤە، کو هەر دووك شێوەیێ هەرەمی وەردگرن، هەروەسا زارافەکێ گشتی، کو گۆگایەکا گشتییە و هلگرا هەمی سیمایێن ژێرخانێنە و پێکڤە کۆمدکەت. ژێرخانێن هەر دووکان دبنە(کۆتاکسۆنیم) و (کۆ-هایپۆنیم) د گەل ئێکدا. دیسان ژێرخانێن ئەوان ل گەل ئێك ب جیاواز دمینن(عەبدوللا عەزیز محەمەد بابان، 2005، 79).

جیاوازییا سەرەکی، کو ئەڤان هەر دوو دیاردەیان ژێکجودا بکەت، ئەوە:

أ- هایپۆنیمی دیاردەیەکا تاك لایەنە و پەیڤا ژێرخان ب سەرخانێڤە گرێددەت. وەکو:

- نێرگز جۆرەکە ژ گولێ.

- سە جۆرەکە ژ گیانەوەری.

ب- تاکسـۆنیمی دیاردەیـەکا بەرفرەهـە و شـرۆڤەکرن و گرتنـا چـەندین گـرۆپێن جیاوازجیاوازە، واتە شرۆڤەکرنا هەر دوو ئاستێن (ستوونی) و (ئاسۆیی)یە. وەکو:

- نای، زورنا، تەپل جۆرەکن ژ ئامیرێن موزیکێ.

- نێرگز و دالیا و نەسرین جۆرەکن ژ گولێ(عەبدوللا عەزیز محەمەد بابان، 2005، 79).

6- هیترۆنیمی-Heteronymy:

هیترۆنیمی دیاردەیەکا فەرهەنگییە، کو پـتر ژ دوو دەربـڕینێن زمـانی ب خۆڤـە دگریـت. باشـترین نموونـە بـۆ ئـەوێ، وەکـو گرۆپـێ زارافـێن تایبـەت ب ڕۆژێـن حـەفتییێ و گرۆپێ-زارافێن ڕەنگـان و زارافـێن جـۆرێن گیانـەوەران و تـرۆمبێلان...هتـد. گرۆپـێ زارافـێن هیترۆنیمـی پێکڤـە پێکهاتەیـەکا بـەرفرەه ژ گریمانـان دروسـتدکەن(Al-Sulaimaan.M.M,2010,222).

ژ لایێ لۆجیکێڤە هەر جووتەك ژ هیترۆنیمـان دبنـە هەڤدژ،ب تنـێ ئەگـەر X سێشـەمب بیت و دشیاندا نەبیت، کو چارشـەمب بیت. هەروەسـا ئەگـەر Xپشیك بیت و دشـیاندا نابیت X کێڤریشك بیت...هتد(Al-Sulaimaan.M.M,2010,222).

هەروەسـا هیترۆنیمـی گرێـدای نینـە ب پیڤەرانڤـە، هەروەسـاهەڤدژێن بهێـز ژێتێـدا نیـنن، بـەلکو ئەنـدامن ژ دەسـتەیەکا دەربـڕینێن جیـاواز، کـو بـاراپتر پـەیڤا سـەری-hyperonymهەیـە. گەلـەك بـوارێن بـەرفرەه بـۆ زارافـێن هیترۆنیمـی هەنـە، وەکـو گـرۆپێن بـەرفرەهCo-subordinates د پلـەیێن مەزنـدا، هـەروەکو د زارافـێن گـول و بالنـدە و ڕووەك و گیانـەوەر و ڕەڤـدێن سـەیان و جـۆرێن پـێلاڤ و چـلك و خـوارن و ترۆمبیلاندا...هتد هەی(Al-Sulaimaan.M.M,2010,222-223).

Co-hyponyms بـاراپتر ل هـەمان ئاسـتێ پلـەبوونا فەرهـەنگییا سروشـتییە و ژ گرۆپەکێژ هیترۆنیمان ب دەستڤە دهێت(Al-Sulaimaan.M.M,2010,223).

دویـر ژ ناڤان، گەلـەك ژ بـواریّن کـاریّن هیترۆنیمـی هەنـە . وەکـو کـاریّن ئامـاژەییّ ب چـالاکییّن مرۆڤـی ددەن. وەکـو:(دخـوّت، ڤـەدخوّت، دنڤیـت، کاردکـەت، سـەمایی دکەت...هتد). هەروەسا کاریّن جودایّن لڤینـیّ، هـەر وەکـود ئـەڤیّ هیّلکاریـیا ل خوارێـدا دیاردبیت(Al-Sulaimaan.M.M,2010, 223):

کاریّن لڤینیّ-Verb of motion

غارددەت سەردەستان دچیت دفڕیت ب ریّڤەدچیت مەلەڤانییان دکەت

7-**نموونەیا بنەرەت**-prototype:

دڤێرێدا واتایا پەیڤان ژ لایێ حالاتێن جیاوکڤە(ممیز)دهێتە پێناسەکرن،خوّ ئەگـەر سـەر ب چ دەستەیێڤە بیت.بوّ نموونە ل دەمیّ مرۆڤ هزر ل بالندەیـەکیّ وەکـو (بەرسـوّرك-ابـو الحناء)دکەت، کو ئەڤی بالندەیی، سیمایێن بنەرەتی یێن بالنـدەیی هەنـە، زێـدەتر ژ ئێکـیّ دی. وەکو: بەتە، باز، وشترمرخیّ(نەعامە).

د ئـەڤی حالەتیـدا بەرسـوورك و وەکهـەڤێن ئـەوی حـالاتێن نموونەییـنـە یـان نموونـەیا بنەرەتە بوّ بالندەیی. ئەڤجا واتایا بالندەیی پێدڤییە ژ ئـالییّ نموونـەیا بنەرەتڤـە بهێتـە پێناسـەکرن. وەکـو بالندەییبەرسـوورك و وەکهـەڤێن ئـەوی، ل گـەل جـوّرێن دی ئـەوێن بەشداریییّ د هندەك سیمایاندا دکەن(Mathews.P.H, 2007,325).

ئەڤ بوّچـوونە ل گـەل رایـا بالندەییهاتـە گرێـدان ، کـو دەلالـەتان چ واتـایێن ورد و هـویر نیـنن.ئـەڤ بوّچـوونە ل سـەر دیمـەنێن دییـێن زمـانی دهێتـە پـەیرەوکرن. بـوّ نموونـە پەیڤا(شین) خودان سیمایەکیّ نموونەییە(Mathews.P.H, 2007, 325).

د ویکیپیـدیادا ب ئـەڤی ڕەنگـی بەحسـیّ نموونـەیا ڕەسـەن هاتییـە کـرن، زاراڤەکـە کـو ئێك ژ ئەندامێن دەستەی یان پۆلێ بنەرەتیتر و مەرکەزیترە ژ ئەنـدامێن دی، بـوّ نموونـە ل دەمـیّ پرسـیار ل سـەر دانـا نموونەیـەکیّ ل سـەر چـەمکیّ (کەلوپـەلێن نـاڤ مـالیّ-موبیلیـات)ان دهێتـە کـرن، ل ئـەوی دەمـی کورسـی ژ هـەمی کەلوپـەلێن دی زێـدەتر دگەهیتە گوهی.

ئـەڤجا د پێناسـەکرنا بالندەیـدا ب پشتبەسـتن ل سـەر نموونـەیا بنـەرەت، دشـیاندایە پێناسەیا بالندەی بکەین، کو ئەڤان سیمایان ب خۆڤە دگریت:(خودان پەرە، شیانا فڕینێ هەیە، خودان نکلە).

هدسون ب ئەڤی ڕەنگی پێناسەیا نموونەیا بنەرەت دکەت: ل دویڤ ئەڤێ تیۆرێ ئەم د چەمکی ناگەهین، ئەگەر پشت ب کومەکا تایبەتمەندییان ببەستین، بەلکو بۆ تێگەهشتنا چەمکی پێدڤییە پشت ب نموونا بنەرەتی ببەستین، کو بریتییە ژ وەسفکرنا نموونی بۆ چەمکی ب خۆ(هدسون، 1978، 138).ب ئەڤێ چەندێ چەمکێ (گورگ) دهێتە پێناسەکرن، کو وەسفەکا نموونەیی بۆ گورگی ب خۆڤە دگریت(شێرزاد سەبری عەلی، 2011، 32).

دیسان هدسون ئەڤان تایبەتمەندییان بۆ تێورا نموونا بنەرەت ددانیت:

أ - هندەك ژ سەربۆرێن زانستی، جەختێ ل سەر هێزا تیۆرا نموونا بنەرەت دکەن، ئەگەر هات ل گەل تیۆرا سیمایێن جوداکەر بهێتە بەراوردکرن. ژ کومەکا مەزنا مرۆڤان هاتە داخوازکرن، کو ژمارەکا زۆرا بالندەیان ل دویڤ نواندنا ئەوان بۆ چەمکێ (فرندە - مەل - طائر) ڕێك بخەن. پرانییائەوان ل سەر ڕێکخستنەکا دەستنیشانکری ڕێککەڤتن، ئەوژی ئەو بوو، کو بالندێ (بەر سۆرك - ابو الحناء) و (حاجی ڕەشك - الخطاف) زێدەتر ژ هەر چەمکەکی نواندنا چەمکێ (فرندەی - مەل) دکەن و نواندنا مریشك و بەتریقێ کێمتر بوو.

ب - ئەڤ تیۆرە جەختێ ل سەر هندێ دکەت، کو فێربوونا نموونا بنەرەت چێدبیت د قۆناغا زاروکینییدا بریتی بیت ژ فێربوونا هژمارەکا کێما نموونەیان، بێیکو پێکولا نیاسینا شێوەیان بکەت، لێ د تیۆرا سیمایێن جوداکەردا بۆ فێربوونا چەمکەکێ ب ئەڤی ڕەنگی، پێدڤییە هژمارەکا زۆر ژ نموونە و نموونێن هەڤدژ فێربیت .

ج - ئەڤ تیۆرە ڕێ ب جۆرەکی ژ (نەرماتییەکا ئەفراندی - المروونة الخلاقة) د پراکتیکرنا چەمکان د ژیانا مەیا ڕۆژانەدا ددەت، ئانکو هەتا ڕادەیەکی پێشبینیا سنووڕێ چەمکان و ڕێژا وان دکەت، بۆ نموونە پرتەقال نموونەکا بنەرەتە بۆ فێقی و کەرەفس نموونەکا بنەرەتە بۆ زەرزەواتی(هدسون، 1978، 138-140).

ب- پەیوەندییا ئاسۆیی-Syntagmatic relation:

ئـەڤ پەیوەندییـە د ناڤبـەرا یەکەیانـداب شـێوەکێ ئاسـۆیی د نـاڤ هـەمان ڕستەیێدا ڕویددەت.وەکو:

- کچکێل دوور کێلگەیێ کرەغار.

کریستال ل دوور پەیوەندییا ئاسۆیی دبێژیت: ئەڤ پەیوەندییە ب رێکا هاتنا پەیڤان ل دویـــڤ ئێـــك ب شـــێوەکێ ئاســـۆیی ب دەســـتڤەدهێت(Crystal.D, 1997,105).د ئینسایکلۆپیدیایێدا هاتییە کو پەیوەندییا ئاسۆیی ئەوە، کو هەر زاراڤەکێ زمانی پەیوەندییەکا ئاسۆیی ل گەل یەکەیێن زمانی هەبیت، ئەوێن د هەمان پێکهاتەیێدا دهێن (http:// www.encyclopedia.com/ topic/ paradigmatic_and_syntagmatic.aspx).

زاراڤێ پەیوەندییا ئاسۆیی بریتییە ژ پەیوەندییێن ل دویڤ ئێك هاتی د ناڤبەرا یەکەیێن زمانی و پەیڤ و گرێ و یەکەیێن زمانییێن دیدا، ئەڤەژی ژ ئەنجامێ هەبوونا ئەوانایە پێکڤە د دویڤئێکهاتنەکا دیارکریدا(سامي عياد حنا و أخرون، 1997، 138).

دشیاندایە بێژین د پەیوەندییا ئاسۆییدا، پەیڤەك ژ پەیڤان پەیوەندییەکا ئاسۆیی یان سینتاکسی ل گەل پەیڤێن دی هەیە، بەلێ د پەیوەندییا ستوونیدا د شیاندایە د گرێ یان ڕستەیێدا پەیڤەك ل جهێ پەیڤەکا دی بهێتە دانان(سامي عياد حنا و أخرون، 1997، 138). وەکو:

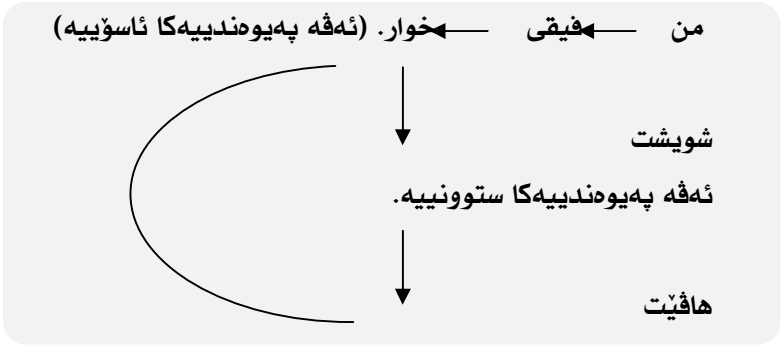

ئەڤجا پێدڤییە د پەیوەندییا ستوونیدا، ئاماژەیێ ب ئەوێ چەندێ بدەین، کو کار د ڕستەیێدا کەرەستێ دەستهەلاتدارە وبڕیارێ ددەت، کاچەند پشکداران وەربگریت، ژ ئەڤی ڕوانگەهیڤە کاری ژ لایێ خۆڤە ڕۆل هەیە، ژ بۆ ئەنجامدانا ڕێکخستنا پەیڤان ب شێوەکی ئاسۆیی و و ئاسایی و لۆجیکی د سنووری گرێ یان ڕستەیێدا.

پشکا هەشتێ: تەمومژییا واتایی:

1- چەمکێ تەمومژییا واتایی:

بۆ زارافێ تەمومـژییا واتـایی، چـەند زارافـەکێن دی ژی یـێن. وەکو:(تـەمی واتـایی) یان (لێلی)(سەلام ناوخۆش، 2005، 155)یان(تەمومژی) یان (مژداریا واتـایی)...هتـد دهێنـه بکارهینان.

تەمومژی د گیرەك و پەیف و ڕستە و گوتار و وێنە و هونەریدا هەیە. د هەمی حالەتێن تەمومژییێدا ئەوە ڕاڤەکرن و واتاییێن جودا هەبن.

د شیاندایە ئاماژەییێ ب هندێ بدەین، کو تەمومـژییا واتـایی بریتییـە ژ هـەبوونا پـتر ژ واتایەکێ یان بریتییە ژ تێگەهشتنا پتر ژ ڕێکەکێ بۆ دەربڕینا زمانی.

هەر دەربڕینەك دێ یا تەمومژ بیت، ئەگەر پتر ژ واتایەکا دیـارا چـاڤەرێکری هـەبیت. ب هـەر حـال بیـت و ژلایـێ پراکتیکیڤـە د شـیاندایە هـەر دەربڕینـەکێ پـتر ژ ڕێکـەکێ د هنـــدەك دەوروبـــەرێن دیـــدا ڕاڤەبکـــەین. ئـــەڤ دەربـــڕینێن تەمومـــژ گرێـــدای ئـــەوان دەربڕینانە ئەوێن پتر ژ واتایەکا فەرهەنگی هەبیت(Cruse.A, 2006,10).

ئەگەر دەوروبـەر نەبیت،تەمومـژییا واتـایی ئێـك ژ گرفـت و ئاریشـایە، کـو د دەقـێن زمـانێ سروشـتیدا ڕوێـددەت، تێگەهشـتنا حـالاتێن تەمومـژییێ ب شـێوەیەکێ نـەڕوهنن، ئەگـەر بهێتـە بـەراوردکرن ب حـالاتێن دی(Gleich.B & other, -, 2). بـەلێ‌پترێا دەربڕینێن تەمومژ د زمانێن سروشتیدا، ڕێکێ نادەن ژبـۆ پەیـدابوونا گـرفتێن ڕاڤـەکرنێ و ئەڤ چەندە ب شێوەکێ تایبەتی بۆ هندێ دزڤریت، کـو ئێـك ژ ڕاڤـەکرنان یـا گونجـایترە بۆ دەوروبەری پتر ژ ڕاڤەکرنێن جێگر(بدیل). پرۆسەیا هەلبژارتنان ژ جێگـرێن تەمومـژ ب پرۆسەیا ڤەکرنا تەمومژییێ دهێتە نیاسین(Cruse.A, 2006,10).

خواندنێن تەمومژێن ڕاستەقینەیی، خودان چەند تایبەتمەندییەکن، کو ئەڤە ئاماژەییێ ددەنە هەلبژارتنێن تەمومژاوی:

1- د کارهینانا زمانێ سروشتیدا، ل دەمێ ئاخفتنکەر دەربڕینەکا تەمومژ بکاردهینیت، ئەو ب تنێ بەرهڤ بکارهینانا ئێك ڕاڤەکرنێڤە دچیت و ئەو پێشبینییا هندێ ژ گوهداری دکەت، کو ئەو دێ ئەوێ ڕاڤەکرنێ گەهیت.

2- ب شێوەکێ نموونەیی، د شیاندا نینە د ناڤبەرا خواندن یان ڕاڤەکرنێن جێگردا خۆ ژ هەلبژارتنان دویربێخین. وەکو د ئەڤێ نموونەیا ل خوارێدا دیاردبیت:

-Why don't you bring a friend?

- بۆچی تە هەڤالەکا کچ نەهینایە؟

- بۆچی تە هەڤالەکێ کورِ نەهینایە؟

د ئەڤێ ڕستەیا ل سەرییا زمانێ ئینگلیزیدا، پەیڤا (friend) بۆ نێر و مێ دهێتە بکارهینان. هەروەسا د ئەڤێ نموونەیا ل خوارێدا پەیڤا (bank) بۆ کنارێ ڕویباری و دەزگەهەکێ دارایی، کو بانکە دهێتە بکارهینان.

-I will meet you at the bank.

3- دەربڕینێن تەمومژ کۆتێن ناسنامەیێ پەیدادکەن(Cruse.A, 2006,10-11).

4- هەر دوو واتا د هەمان دەمدا ئەکتیف دبن. ل دەمێ ئەم خۆ ژ کارهینانا دەوروبەری دویردئێخین. وەکو:

- ئەڤرۆ ڕۆژەکا گەلەك خۆشە.

پەیڤا(ڕۆژ) د نموونەیا ل سەریدا دوو واتا هەنە، ئەوژی(حەتاڤ) و (ڕۆژا حەڤتییێ)یە.

دین-Dean هەر د بابەتێ تەمومژییا واتاییدا ئاماژەیێ ب سێ زاراڤان ددەت، ئەوژی ئەڤەنە: (تەمومژی، فرەواتا، نەئاشکەرایی) و دبێژیت ئەڤ زاراڤە د واتاسازییا درککرنێدا دهێنە بکارهینان، ژ بۆ ئاماژەکرنا حالاتێن جودا بۆ هەمەجۆرییا واتایی و ل دەڤ دینی، ئەڤ هەر سێ دیاردە زنجیرەیەکێ د ناڤبەرا ناسنامەیا واتاسازییا گشتی(نەئاشکەرایی-vagueness)و جوداهییا واتاسازییا گشتیدا(تەمومژیی- ambiguity) پێکدهینن. ب ئەڤێ چەندێ فرەواتا-polysmy حالەتەکە دکەڤیتدا ل جهەکێ د ناڤبەرا زاراڤێن نەئاشکەرایی و تمومژییێدا. ئەڤجا سنوور د ناڤبەرا دەستەیێن نەئاشکەرایی و تەمومژی و فرەواتاییدا، سنوورەکێ ڕوهن نینە(Dean.P, 1988, 327).

ل دوور پێناسەیا تەمومـژییا واتـایی، چـەند زمانڤانـان هەولدایـە پێناسـەیا ئـەڤێ دیاردەیێ بکەن. وەکو:

1- خولی دبێژیت: تەمومژییا واتایی ئەوە، کو ئێك پەیڤێ یان ئێـك ڕستەیێ دوو واتـایێن جودا هەبن(محمد علي الخولي، 2001، 164).

2- کریسـتال ل دوور پێناسـەیا تەمومـژییا واتـایی دبێـژیت: تەمومـژی ئاماژەکرنـە ب پەیڤەکێ یان ڕستەیەکێ، کو دەربڕینێ پتر ژ واتایەکێ بکەت، ئـەڤ ئاماژەپێکرنـە دڤێـت ژ لایێ زمانیڤە سەرەدەری د گەلدا بهێتە کرن(Crystal.D,1998, 15).

3- دافید توگی تەمومژییا واتایی ب هندێ وەسفکریە کـو دیاردەیـەکا زمانییـە، ل دەمـێ دوو واتـا یـان پـتر گرێـدای شـیوەکێ فۆنۆلـۆجی بـن. ئـانکو تەمومـژی گرێـدای پەیڤـەکا دیارکریا خودان واتایەکا دیارکری نینە(David.T,1993,168).

4-لوبنر دبێژیت: تەمومژییا واتـایی زارافەکـە بـۆ دەستنیشانکرنا دیاردەیـەکێ کـو پـتر ژ واتایـــەکێ هـــەبیت و ئـــەڤان واتایـــان ب گشـــتی چ تشـــتێن هەڤپشـــك نیـــنن(Lobner.S,2002,39).

5- ئـاتلاس جـای دەربـارەی تەمومـژییا واتـایی دبێـژیت: تەمومـژییا واتـایی ب شـێوەکێ گشتی بریتییە ژ ئەوی حالەتی ئەوێ دەربڕینا زمانی ڕافـەکرنێن هەمـەجۆر یـان واتـایێن هەمەجۆر هەبن(Atlas.J,1989,155).

6- هارتمان و ستورك پێناسەیا تەمومـژییا واتـایی دکـەن، کـو ئـەو پێکهاتەیـە ئـەوا پـتر ژ ڕافەکرنەکێ هەبیت(Hartman.R.R.K&Stork,1976,11).

پتریـا ئـەڤان پێناسـەیێن ل سـەری ل سـەر هنـدێ ڕێککەڤتینـە، کـو تـەموژییا واتـایی ئەوە ل دەمێ کەرەستەیەکی زمانیب پتر ژ ڕێکەکێ بهێتـە ڕافـەکرن یـان پـتر ژ واتایـەکی بدەت.

پێدڤییە ل فێرێ ئاماژەیێ ب ئەوێ چـەندێ بـدەین، کـو ژبلـی تەمومـژییا واتـایی د نـاڤ زانسـتێ واتایێـدا، زارافـێ تەمومـژییا پراگمـاتیکی ژی هەیـە. ئـەڤ جـۆرە ئامـاژەیێ ب ڕەوشەکێ ددەت، کو دەوروبەرێ دەربڕینێ ڕافـەکرنێن هەمـەجۆر ددەتـێ. ئـەڤجا د ئـەڤی حالەتیـدا هـەتاکو ئـەڤ تەمومژییـە نـەمینیت، پێدڤییـە نیـاز و مەبەسـتا کەسـی و سـۆزا

ئەوی و بۆچوونا ئەوی بهێتە شرۆڤەکرن و ئەڤە هەمی کارێن ب زەحمەتن. هەر وەکو د ئەڤێ نموونەیا ل خوارێدا دیاردبیت(K.A.M & Anto.B,2014,392-393):

-ئەز ژی حەز ژ تە دکەم.

د شیاندایە ئەڤ ڕستەیە ب ئەڤی ڕەنگی بهێتە ڕاڤەکرن:

أ- ئەز حەز ژ تە دکەم، هەر وەکو تۆ حەز ژ من دکەی.

ب- ئەز حەز ژ تە دکەم، هەر وەکو کەسەکێ دی حەز ژ تە دکەت.

ج- ئەز حەز ژ تە دکەم و تۆ حەز ژ ئێکێ دی دکەی.

د-ئەز حەز ژ تە دکەم زێدەباری بالکێشییا تە.

2- هۆکارێن پەیدابوونا تەمومژییا واتایی:

بۆ پەیدابوونا تەمومژییا واتایی چەند هۆکارەك هەنە، ئەڤێن ل خوارێ هندەك ژ ئەوان هۆکارانە:

أ- ڕێککەفت:

گەلەکجاران ژ ئەنجامێ ڕێککەفتێ و بێ ئاگەهییا ئاخڤتنکەرێن زمانی هندەك پەیڤان بکاردهینن و ب ڕێکەفت ژ لایێ دەنگیڤە وەکی هندەك پەیڤێن دینە و د ئەنجامدا دبیتە هۆیێ پەیدابوونا تەمومژییا واتایی. وەکو:

- دەق(1)(تێکست)

- دەق(2)(دەقێن ل سەر پیستێ مرۆڤان دهێنەچێکرن)

- دەق(3)(دەقێ ماتانێ، کێلانێ، کابانێ...هتد)

2- پێدڤییاتییا زمانی:

گەلەکجاران ئاخڤتنکەرێن زمانی کەموکوڕی و بۆشاهییان ژ لایێ پەیڤانڤە د ناڤ زمانێ خۆدا دبینن. ئەڤ چەندە ئەوان نەچاردکەت پەنایێ ببنە بەر چەند ڕێکان ژ بۆ نەهێلانا بۆشاهییێ. ئێك ژ ئەوان ڕێکان ئەوە: واتایێن پەیڤێن خۆ بەرفرەهدکەن. ئەڤەژی زێدەتر د پەیڤێن فرەواتادا دیاردبن. بێگومان فرەواتاژی تەمومژییێ د واتایێن پەیڤێن زمانیدا پەیدادکەت. وەکو بکارهینانا پەیڤا (پڕ) بۆ: (1-تژی2-گەلەك). یان دێ ڕابن پەیڤان ژ هندەك زمانێن دی وەرگرن، کو چێدبیت ئەو پەیڤ ل گەل پەیڤێن

زمانی ببنه هاوبێژ. وەکو:

(1

دین(1)(شێت و بێ عاقل: د زمانێ کوردیدا)

دین(2)(ئاین: د زمانێ عەرەبیدا)

(2

بیر(1)(هزر: د زمانێ کوردیدا)

بیر(2)(بئر: بیرا ئاڤێیە: د زمانێ عەرەبیدا)

3- ستراکچەر و پێکهاتە:

هندەك جاران هۆکارێ دروستبوونا تەمومژییا واتایی بۆ پێکهات و ستركچەرێ هندەك گرێ و ڕستەیان دزڤریت. ئەڤەژی دبیتە هۆیێ هندێ کو ئەوێ پتر ژ ڕاڤەکرن و شرۆڤەکرنەکێ هەبیت. وەکو:(کچ و کوڕێ زیرەك هاتن.) ئەڤێ ڕستەیێ پتر ژ ڕاڤەکرنەکێ بۆ هەیە:

أ- جارەکێ هەڤالنافێ زیرەك ب تنێ بۆ پەیڤا (کوڕ)ی دزڤریت.

ب- جارا دیهەڤالنافێ زیرەك بۆ هەر دوو پەیڤێن(کچ و کوڕ) دزڤریت.

4- کەرەستێن نەکەرتی:

هندەك جاران کەرەستێن نەکەرتی:(هێز، ئاوازە، ڕاوەستان)[1] دبنە ئەگەرێ دروستبوونا تەمومژییا واتایی، چونکی وە ل کەرەستێن زمانی دکەن، کو پتر ژ واتایەکێ هەبیت. وەکو پەیڤا (هاتن)، کو ئەگەر هێز، ل سەر بزوێنا بڕگەیا ئێکێ بیت، دێ بیتە کار؛ بەلێ ل سەر بزوێنا بڕگەیا دوماهیکێ بیت، دێ بیتە ناڤ.

5- سروشتێ هندەك جهناڤان :

د حالەتی بکارهینانا هندەك جهناڤاندا، تەمومژی پەیدادبیت. ئەڤ تەمومژییە هەر وەکو هۆرسی دبێژیت: د شیاندایە بێژینێ تەمومژییا ژێدەرەکی. وەکو:

- ئازاد نزانیت، کا ئەو دێ هێت یان نە.

---

[1] بۆ پتر پێزانینان ل دوور هێز و ئاوازە و ڕاوەستانێ، بنێرە: بابەتێ(واتاسازی و دەنگسازی) ژ ئەڤێ پەرتووکێ.

د ئەڤێ ڕستەیا ل سەریدا جهنافێ(ئەو) لێڵی یان تەمومژییەك دروستكریە، چونكی یا دیار نینە، كا جهنافێ(ئەو) بۆ ئازادی دژڤریت یان بۆ ئیكێ دی(سەلام ناوخۆش، 2005، 157).

هندەك جاران جهناڤ و هەڤالناڤێن ئاماژەیێ(نیشانە) تەمومژییا واتایی دروستدكەن. بۆ نموونە ئەگەر د هۆلەكێدا هژمارەكا كچان تێدا هەبیت و بهێتە گوتن:

- ئەڤ كچە یا جوانە.

د ئەڤێ نموونا ل سەریدا، تەمومژی د واتایا هەڤالناڤێ ئاماژەیێ(ئەڤ...ە)دا، هەیە، چونكی ناهێتە زانین كا كیژ كچە: (یا درێژ یان یا كورت)، (یا خودان تەمەن یان یا بچویك)، (یا سپی یان یا ئەسمەر).

3- **جۆرێن تەمومژییا واتایی:**

ویلیام ئیمپسۆن ل سالا 1930ز حەفت جۆر بۆ تەمومژییا واتایی دانایە، ئەوژی ئەڤەنە:

1- میتافۆر: ل دەمێ دوو تشت وەكهەڤبن، بەلێ ئەوان تایبەتمەندییێن جودا هەبن.

2- دوو واتا یان پتر د ناڤ ئێك واتایێدا بن. ئانكو بكارهینانا پتر ژ دوو میتافۆرێن جیاواز د ناڤ ئێك میتافۆرێدا.

3 -دوو هزر ب ڕێكا دەوروبەری پێكڤە دگرێدای بن و ب ئێك پەیڤی ئەو هەر دوو هزر بهێنە گەهاندن.

4- دوو واتا یان پتر كو ل گەل ئێك ڕێكناكەڤن، بەلێ پێكڤە دهێنە گرێدان داكو هزرەكا ئالۆز د مێشكێ دانەریدا ڕوهنبكەن.

5- ل دەمێ دانەر هزرا خۆ د نڤێسینێدا پێشكێشدكەت، بەلێ ئەو لێكچواندنا هەی دوو پەیامێن دانەری دیاربكەت.

6- ل دەمێ گوتن یان ئاخڤتن چ تشتان نەبێژیت، ل ڤێرێ خواندەڤان نەچاردبن ب ئافراندنا ئاخڤتنەكا تایبەت ب خۆڤە ڕابن.

7- دوو پەیڤ د دەوروبەریدا هەڤدژی ئێكبن و دابەشكرنەكا سەرەكی بۆ مێشكی دانەری پێشكێشبكەن.

(http://en.wikipedia.org/wiki/Seven-Types-of-Ambiguity)

ب شێوەکێ گشتی تەمومژییا واتایی دبیتە دوو جۆر:

أ- تەمومژییا واتایا پەیڤێ:

پەیڤێ دێ واتایەکا تەمومژ هەبیت، ئەگەر پتر ژ واتایەکێ هەبیت. ئەڤەژی زێدەتر د پەیڤێن فرەواتا و هاوبێژدا دیاردبیت.

ئەو جۆرێ تەمومژییێ ئەوێ ژ ئەنجامێ تەمومژییا واتایا پەیڤێ ب دەستڤەدهێت، ئەوژی ل دەمێ پەیڤەکێ پتر ژ واتایەکێ هەبیت، ب ناڤێ تەمومژییا فەرهەنگی- Lexical Ambiguity دهێتە ناڤکرن(Berry.D.M & other, 2003,10).

- فرەواتا(پۆلواتا)[1]-polysemy:

پەیڤا (فرەواتا)ژی ژ دوو مۆرفیمان پێکدهێت، مۆرفیما ئێکێ(فرە) مۆرفیمەکا بەندە، کو ب واتایا (گەلەك)دهێت و مۆرفیما دووێ، مۆرفیمەکا سەربەخۆیە، ئەوژی مۆرفیما(واتا)یە و ئەو هەر دوو مۆرفیمە پێکڤە واتا(گەلەك واتایی)دگەهینیت.

ل بەری بەحسێ فرەواتا ئانکو پۆلیزمی بکەین، پێدڤییە ئاماژەیێ ب زارافەکێ دی بکەین، کو گەلەکجاران ل فرەواتایێ دهێتە بەحسکرن، ئەوژی زارافێ مۆنۆزیمییە-

---

[1] پێدڤییە ئاماژێ ب ئەوێ چەندێژی بدەین، کو فرەواتا د زمانێ کوردیدا ب تنێ ب پەیڤێڤە تایبەت نینە، بەلکو هندەك جاران، فرەواتا د ناڤ مۆرفیمێن بەند و د ناڤ ڕستانژیدا هەیە، ب ئەڤی ڕەنگێ ل خوارێ:

أ-فرەواتا د مۆرفیما بەنددا: وەکو:

(لێ):ئەڤ پێشگرە زێدەتر واتا (چوونە ناڤ) دگەهینیت:

1-لێ نا.

2-لێ کر.

3-لێ بر.

4- لێ خست(صباح رشید قادر، 2000، 30).

پێدڤییە ئەوێ چەندێ بێژین، کو (لێ) د دیالێکتا ژووروودا چوونە سەر ڕۆخساری زێدەتر مەبەستە. وەکو:

-لێ بر :1- ژێ بر.(سرینەوە) 2-تشتەکێ کەسەکێ بر. 3- بەلێ بر(وەکو:دا ئەز ئینم، بەلێ ئەوی بر.)

-لێ کر:1-بارین(بارانێ لێ کر.) 2- تشتەکێ ئەوی چنی. 3-بەلێ کر، وەکو(دا ئەز ئەوی کاری کەم، بەلێ ئەوی کر.)

ب- فرەواتا د ئاستێ ڕستێدا. دێ د ناڤ تەمومژییا واتایا ڕستەیێدا هێتە بەحسکرن.

Monosemy، مەبەست ژ ئەڤی زارڤی ئەوە، کو ئێك پەیڤ ل دەمێ ئێك واتا هەبیت و مۆنۆنیزمی بەرۆڤاژی فرەواتاییێیە. وەکو: پەیڤێن (ترۆمبێل) و (نڤستن)...هتد. دیاردەیا مۆنیزمی ئاریشەیەیان بۆ وەرگێڕان د پرۆسەیا وەرگێڕانێدا دروستناکەت(Al-Sulaimaan.M.M,2010,220).

بەردەوام بەحسا فرەواتا و هاوبێژێ ل گەل ئێك دهێتە کرن، بەلێ فرەواتا زێدەتر دهێتە بکارهینان. هەروەسا د ڕاستیدا فرەواتایێ بەهایەکێ دووجارکی بۆ ئاخڤتنکەرێن زمانی هەیە، ژ ئەوی ئالیڤە، کو ئەو بۆ پەیڤێ واتایێن نوی پەیدادکەت، زێدەباری هەبوونا ئەو واتایا د بنەرەتدا هەی. هەروەسا یا ئابووری ژییە، ژبەرکو ئەوێ واتایێن هەمەجۆرێن خودان پەیوەندی هەنە، کو ب ئێك پەیڤێ دەربڕینێ ژێ دکەت و د پەیوەندیکرنێدا مفا ژێ دهێتە وەرگرتن(Cowie.A.P,2009 , 26).

فرەواتا ئەنجامێ ئەوان پەیڤایە ئەوێن ب بورینا دەمی واتایێن نوی وەردگرن، بەلێ بەشداریێ ب هەمان شێوەیێ فۆنۆلۆجی دکەن و وەسا دیاردبن، کو خودان واتایێن جودانە. هەروەسا واتایێن پەیڤا فرەواتا بەردەوام بەشداریێ ب هەمان باگرەوەندی ئیتیمۆلۆجی دکەن، هەروەسا ئەوان واتایێن پەیڤا فرەواتا پەیوەندی پێکڤە هەیە(Langacker.R, Concpt…,1991,268).

زانایێن زمانی فرەواتا ب ئەڤی ڕەنگی دایە پێناسەکرن:

1- بالر ل دوور فرەواتایێ دبێژیت: فرەواتا ئەوە کو پەیڤەکێ چەند واتایەکێن جیاواز هەبن.

2- مسباح د پێناسەکرنا فرەواتایێدا دبێژیت: فرەواتا دیاردەیەکا زمانییە، د ڤێرێدا لێکسیمەکێ پتر ژ واتایەکێ هەیە و ئەو واتایە ب هەڤدووڤە دگرێداینە. ئەڤجا ئەو پەیڤێن چەمك و واتایێن هەمەجۆر هەبن و پێکڤەگرێدانەك د ناڤبەرا ئەواندا هەبیت، ب فرەواتا دهێنە نیاسین(Al-Sulaimaan.M.M,2010,211).

3- جون سەعید د پێناسەکرنا فرەواتایێدا دبێژیت: جوداهییەکا دیار ژ ئالییێ فەرهەنگیڤە د ناڤبەرا هاوبێژ و فرەواتایێدا هەیە. هەر دووك سەرەدەرییێ ل گەل واتایێن هەمەجۆر بۆ ئێك پەیڤا هەمان دەنگ دکەن، بەلێ د فرەواتایێدا ب ئەڤی شێوەی

بەحس لێدهیتـه کـرن: ل دەمـێ چـەمك یـان واتـا، ئـەوێن دهێنـه دیـارکرن پەیوەنـدی ب ئێکودووقه هەبیت(Saeed.J.I,2009,64).

4- جورج یول، سەبارەت فرەواتایێ دبێژیت: فرەواتا ئەوە ئێك ژ پـەیڤان(چ زارەکـی بیـت یـان نڤێسـی بیـت) واتـایێن هەمـەجۆر هـەبن، کـو پەیوەنـدی ب ئێکودووقـه هـەبیت. بـۆ نموونـه پـەیڤا (head) ئامـاژەیێ ب تشـتەکی ل بلنـداهییا لەشـی ددەت یـان کەسـەکی ل کۆپیتا کۆمپانییێ...هتد. ئەڤجا ئەگەر د فەرهەنگێدا پـەیڤێ چـەند واتایـەك هـەبن، ئـەو دێ بیتـه فرەواتـا، کـو دێ ئـەوێ پـەیڤێ ئێـك دەروازە هـەبیت، ل گـەل دیارکرنـا چـەند واتایێن جودا بۆ ئەوێ پەیڤێ، بەلێ ئەگەر دوو پەیف هاوبێژ بـن، ل ئـەوی دەمـی دێ دوو دەروازە د فەرهەنگێدا هەنە(Yule.G,2006,107).

5- کاوی ل سەر پێناسەیا فرەواتایێ دبێژیت: فرەواتـا ئـەوە پەیڤـەکێ دوو واتـایێن جـودا یان پتر هەبن، بەلێ ئەوان واتایان پەیوەندی پێکڤە هەنە(Cowie.A.P,2009 , 25).

6- جون لاینز، دەبارەی پێناسەیا فرەواتـایێ دبێژیت: بریتییـه ژ چـەند واتایـان بـۆ ئێـك لێکسیمێ(پـەیڤێ). د ڤێرێـدا ئەڤـه دبیتـه تایبەتمەنـدی بـۆ لێکسیمێ(Lyons.J, 1996, 58).

7- فـرومکین فکتوریـا سـەبارەت پێناسـەیا فرەواتـایێ دبێـژیت: ئـەو پـەیڤێن واتـایێن هەمـــەجۆر هـــەین و ژ لایـــێ میژوویـیڤـــه پێکڤەگرێدانـــەك هـــەبیت، دبێـــژنێ فرەواتا(Fromkin.V & other, 2003,192).

8- کریستال دبێژیت: ئەو حالەتێن لێکسیمەك ئاماژە ب چەند واتایان ددەت، دبێژنێ فرەواتا(Crystal.D, 1997,106).

9- ستیڤن ئولمان دەربارەی پێناسەیا فرەواتایێ دبێژیت: فرەواتا ئەوە ل دەمێ هەمان پەیڤێ دوو واتا یان پتر هەبن(Ullmann.S,1977,158).

10-ئەورەحمان حاجی مارف، دەربارەی فرەواتایێ دبێژیت: فرەواتا ئەوە پەیڤەك چەند واتایەکان ب خوّڤە بکریت و ئـەو واتایـه ژ ئێـك نێزیـك بـن(ئەورەحمانی حاجی مارف، 1975، 9).

ژ ئـەنجامێ ئـەڤان هـەمی پێناسـەیێن ل سـەری، د شـیاندایه بێـژین: فرەواتـایی ئـەوە پەیڤـەك پـتر ژ واتایـەکێ وەربگریـت، بـەلێ ب مەرجـەکی سـیماییێن هەڤپشـك د ناڤبـەرا

واتـایێن ئـەوێ پەیڤێـدا هـەبن. ئـانکو نێزیکـی و جـۆرە پەیوەندییـەك د ناڤبـەرا واتـایێن ئەوێ یەیڤێدا هەبیت. وەکو د ئەڤان نموونـاندا دیاردبیت:

- گر: 1- گرێ ئاخێ

2- گراتیی

سیمایێ هاوبەش د ناڤبەرا ئەواندا(مەزناتی)یە.

- شاخ:1- چییا

2-شاخێ گیانەوەری

سیمایێ هاوبەش د ناڤبەرا ئەواندا(بلند)یە.

- ڕۆژ:1- حەتاڤ

2- ڕۆژێن حەڤتییێ.

سیمایێ هاوبەش د ناڤبەرا ئەواندا(روناهییە).

- خۆرت:1- گەنج

2- پێچێبووی.

سیمایێ هاوبەش د ناڤبەرا ئەواندا(هێز)ە.

- پڕ:1- تژی

2- گەلەك

سیمایێ هاوبەش د ناڤبەرا ئەواندا(زۆر)یە.

- جۆرێن فرەواتـایێ:

فرەواتا ل دویڤ جۆرێ ئەوێ پەیوەندییا د ناڤبەرا واتـایێن ئەوێـدا هـەی، ب چـەندین ڕێکـان دهێتە پۆلینکرن(سازان رضا معین، 2005، 45):

a- فرەواتـایا هێلی و نەهێلی:

1- فرەواتـایا هێلی:

دوو واتایێن پەیڤەکا فرەواتا ل دەمێ پەیوەندییەکا هێلـی د ناڤبـەرا ئەوانـدا دروسـتدبیت، کو ئێك ژ واتایێن ئەوێ ژ یـا دی بنـەرەتیترە. بـۆ نموونـە ئەگـەر (A) ژ (B) بنـەرەتیترببیت، ل ئەوی دەمی (A) بسپۆری ژ (B) زێدەتر هەیە و پەیوەندییەکا هێلی د ناڤبەرا ئەواندا

دهێته هەبوونێ و فرەواتایا هێلی چەند شێوەیەك هەنە، ئەوژی ئەڤانە:

أ- هایپۆنیمی(داپۆشین): ئەوێ پەیڤێ ب خۆڤە دگریت، کو واتایەکا بەرفرەه و واتایەکا بەرتەنگ هەبیت. وەکو پەیڤا (ڤەخوارن) د ئەڤان هەر دوو ڕستەیاندا:

- ڕۆژەکێ پێش نشتەرگەریا خۆ نابیت چ ڤەخۆی. (ڤەخوارنا هەمی تشتان)

- ئازاد ڤەناخۆت بیبسییەکێ بۆ بهینە. (ڤەخوارنا مەیی)

ب- پارەنۆمی(گشت و بەش): د ئەڤی جۆرێ فرەواتایێدا، ئێك ژ واتایێن ئەوێ بەشەکە ژ واتایا دی. ب واتایەکا دی ئەڤی جۆرێ فرەواتایێ دوو واتا یان زێدەتر هەنە. جارەکێهەمییێ ڤەدگریت و جارەکا دی ب تنێ بەشەکی ب خۆڤە دگریت، کو ب ڕێکا دەوروبەری پەیدادبیت. وەکو: خانی، دیوار، دەرگەه، پەنجەر،...هتد. بۆ نموونە پەیڤا(خانی) فرەواتایە و دوو واتا هەنە:

- خانییێ خۆ فرۆت. (هەمی خانی ب خۆڤەدگریت)

- خانییێ خۆ بۆیاغکر. (بەشەك ژ خانی ب خۆڤە دگریت، کو ئەوژی(دیوارن)).

ج- بەرفرەهی(بەرینی)- Supordination : د ڤێرێدا پەیڤا فرەواتا دوو واتا یان زێدەتر هەنە، ئێك ژ ئەوان بەرفرەه و بەرینە، کو دیاردەیەکا زۆر ب خۆڤە دگریت و واتایا دی بەرتەنگە، کو ب ڕێکا دەوروبەری دروستدبیت. وەکو پەیڤا (نان)، کو دوو واتایان ب خۆڤە دگریت(سازان رضا معین، 2005، 46-47):

- زەلام نانی پەیدادکەت و ژن مالێ ب ڕێڤەدبەت. (ڕزق و مەعیشەت)

- ئازاد چوو نانی بکریت. (سەوك و سەمۆن)

2- فرەواتایا نەهێلی:

ئەڤ جۆرێ فرەواتایێ خوازە و دڕکەیێ ب خۆڤە دگریت(سازان رضا معین، 2005، 46-47). ب ئەڤی ڕەنگێ ل خوارێ:

أ- خوازە(میتافۆر-Metaphor)[1]:

[1] گەلەك زمانڤانان پێناسەیا میتافۆرێ کریە. وەکو:

أ-میتافۆر بەشەکە ژ گوتارێ و ئەوە تۆ هزر د تشتەکیدا(a)دا بکەی، بەلێ ئەو تشت، تشتەکێ دی (b) بیت(Malmkjar.K,2010,263).

خوازه د ڕستەیێدا ئەوە، ل دەمێ پەیڤەك د ناڤ زمانیدا هەبیت و ڕێککەڤتن ژ لایێ ئاخڤتنکەرێن زمانی ل سەر هەبیت، بەلێ هۆزانڤان یان هەر ئێکێ دی ئەوێ پەیڤێ بۆ واتایەکا دی ڤەبگوهێزیت(رمزي منير بعلبكي، 1990، 306-307)، کو ڕامان و نامۆییێ ب خۆڤە دگریت، کو ب ڕێکا دەوروبەری دهێتە دیارکرن(بەکر عومر عەلی، 2000، 86). وەکو پەیڤا (ڕویڤی) د ئەڤان ڕستەیێن ل خوارێدا دیاردبیت:

- ڕویڤی و شێر ل گەل ئێك ناهێنە بەراوردکرن.
- ئەو ڕویڤییە ل گەل هەڤالان.

د ڕستەیا (1)دا، پەیڤا (ڕویڤی) ب واتایا خۆ یا فەرهەنگی بکارهاتییە و د ڕستەیا دووێدا ب واتایا خۆ یا فەرهەنگی بکارنەهاتییە، بەلێ ل گەل هندێ ئەو هەر دوو واتایە گەلەك ژێکدویرنەکەڤتینە و هەر دووك واتا د سیفەتێ(ترسنۆکییێ)دا ئێکودوو دگرن، کو ئەڤە دیاردەیا فرەواتاییێپەیدادکەت.

ب- لادڕکە(میتۆنۆمی-Metonymy):

جۆرج یۆل ل ددور پێناسەیا دڕکەیێ(میتۆنیمی) دبێژیت: بریتییە ژ کارهینانا پەیڤان ژبۆ ئاماژەپێکرنا پەیوەندییا ب خۆڤەگرتنێ. ئانکو بکارهینانا پەیڤێیە بۆ ئاماژەپێکرنا پەیڤەکا دی. وەکو:(بەتل/ئاڤ)(Yule.G,2006,108).

میسباح دبێژیت: دڕکە جۆرەکە ژ گوهۆرینا واتایێ، کو ب ڕێکا ئەوێ، واتایا پەیڤێ یان گرۆپەك ژ پەیڤان دهێتە گوهۆڕین، ئەوژی ل دەمێ بۆ پەیڤەکا دی دهێتە بکارهینان، کو پەیوەندی پێڤە هەبیت(Al-Sulaimaan.M.M,2010,227).

کاوی دبێژیت: دڕکە ئەو بەشە ژ ئاخڤتنێ ئەوێ ژ ئەنجامێ بکارهینانا ناڤێ تشتەکی بۆ ناڤێ تشتەکێ دیدروستدبیت ، کو پەیوەندی پێڤە هەبیت (Cowie.A.P,2009 , 32).

ب- بکارهینانا خوازەییا هەمەجۆر بۆ زمانی ئەو میتافۆرە. ئەوا بکارهینانا میتافۆرێ بۆ هەر کارهینانەکێ دهینیتە پێش، ئەوژی بریتییە ژ ئەوێ پەیوەندییا د ناڤبەرا واتایا نەحەرفی و واتایا حەرفیدا، کو د میتافۆرێدا پەیوەندییەکا وەکهەڤی هەیە(Yule.G,2006,107).

فرومکین فکتوریا دبێژیت: دڕکە بریتییە ژ پەیڤەکی، کو ل جهی پەیڤەکا دی دهێتە بکارهینان، کو پێکهاتەگرێدان پێکڤە هەنە. وەکو:(تاج بۆ پەیڤا پاشایی)(Fromkin.V & other, 2003,192).

بەعلەبەکی ب ڕەنگەکێ ئاشکەراتر پێناسەیا دڕکەیێ دکەت و دبێژیت:دڕکە ئەوە پەیڤەکێ دوو واتا هەبن، کو د ڤێرێدا دڤێت واتایا دووێ(نەرەسەن) مەبەست بیت، ل گەل هەبوونا بەلگەیەکی کو واتایا ئێکێ(ڕەسەن) مەبەست نینە(رمزي منير بعلبكي، 1990، 307)، وەکو:

- قوتابخانێ هەمییێ ئەزموون کرن.

د ئەڤێ نموونەیا ل سەریدا، (قوتابخانە) ب واتایا (قوتابی) هاتییە، نەکو واتایا ڕەسەن ئەوا هەی، بەلگە ژی ئەوە، کو قوتابی ئەزموونان دکەن، نەکو (قوتابخانە).

b- فرەواتایا رێك و نەرێك:

1- فرەواتایا رێك[1]:

د ئەڤی جۆرێ فرەواتاییدا تارادەیەکی پێشبینی ب ئەوێ پەیوەندییێ دهێتە کرن، ئەوا د ناڤبەرا واتایێن پەیڤا فرەواتا هەی، ئەڤەژی ژ ئەنجامێ گەلەك دووبارەبوونێ ب دەستڤە دهێت(سازان رضا معين، 2005، 46-47). وەکو ئەوێ پەیوەندییا د ناڤبەرا هەر دوو واتایێن پەیڤا (بەردان) یان (شاخ)...دا هەی. بۆ نموونە تەماشەی هەر دوو واتایێن پەیڤا (بەردان) بکە:

- بەردان:1-تەلاق

2- بەردانا زیندانیەکی.

دیسان (دڕکە-میتۆنۆمی)ژی ب جۆرەك ژ فرەواتایا رێك دهێتە هژمارتن(سازان رضا معين، 2005، 50). وەکو:

- هنار:1- دار: هنارەکا بلندە.

2- بەر: هنارەکا ترشە.

---

[1] بۆ ئەڤی جۆرێ فرەواتایێ گەلەك نموونە هەنە. وەکو پەیڤێن فرەواتا(شاخ)، (گر)،(ڕۆژ)، (پڕ). بۆ پتر پێزانینان ل سەر ئەڤان نموونەیان. بنێرە:(بابەتێ فرەواتا-polysemy) ژ ئەڤێ پەرتووکێ.

کەواتە، ئـەو فرەواتـایێن ب ڕێکا دەوروبـەرێ زمـانی ب دەسـتڤە دهـێن، ب فرەواتـایێن ڕێك دهێنە هژمارتن(سازان رضا معین، 2005، 52). تەماشەی ئەڤان نموونەیان بکە:

ڕستە	پەیڤا فرەواتا	واتا ل دویڤ دەوروبەرێ زمانی
- جریەکێ قەلەوە - جری یێ بێ تامە.	جری جری	گیانەوەرە گوشت
- خانی هۆزانڤانەکێ مەزنە. - بەردەوام خانی دخوینم.	خانی خانی	هوزانڤان بەرهەم
- نەخۆشخانەکا مەزمە. - نەخۆشخانە ڤالابوو.	نەخۆشخانە نەخۆشخانە	ئاڤاهی کارمەند

2- فرەواتایا نەرێك:

نەرێکترین جۆرێ فرەواتایێ، ئەوە کو واتایێن ئەوان ب ڕێکا میتـافۆرێ ب دەسـتڤە دهـێن. ئـەڤ واتایـە ناهێنەپێشبینیکرن و دەوروبـەر و چـەندین بنـەمایێن دی، ئـەوێ پەیوەنـدییا د ناڤبەرا واتایێن ئەوێدا هـەی دەستنیشاندکەن. وەکو ئـەوان خـوازەیێن، کـو واتایـا ئـەوان ژ ئەندامێن لەشێ مرۆڤی هاتینە خواستن، کو پێشبینییا هندێ ناهێتە کرن، پـەیڤا (پـێ)، کـو بەشێ خوارێ یێ لەشێ مرۆڤییە، بەرامبەر پەیڤا (سەر) ڕابوەسـتیت، چـونکی بەشـێ سـەرێ لەشێ مرۆڤی دگەهینیت. هـەر وەکـو د ئـەڤان نموونـەیێن ل خوارێـدا بەرجەسـتەدبیت(سازان رضا معین، 2005، 50-51):

- سەرکار * ژێر کار *پێ کار
- سەرهەنگ * ژێر هەنگ *پێ هەنگ
- سەرکەڤتی * ژێر کەڤتی *پێ کەڤتی
- سەرزەمین ژێر زەمین *پێ زەمین

د نموونـەیێن:(سـەرکار، سـەرهەنگ، سـەرکەڤتی، سـەرزەمین)دا پێشـبینییا هنـدێ ناهێتـە کرن، کو پەیڤا (سەر) بەشێ سەرێ لەشێ مرۆڤی دگەهینیت.

- ژێدەر و هۆکارێن دروستبوونا فرەواتایێ:

1- **ئابووری: ئاشکەرایە، کو هژمارا واتایان پترە ژ هژمارا پەیڤان. بێگومان واتا بەردەوام پەیدادبن. ئەڤجا یا ب سانەهی نینە پەیڤ بۆ هەمی واتایێن نوی بهێنە دروستکرن. ئەڤجا دێ ئەوان واتایێن نوی دانە بەر ئەوێ پەیڤا هەی و دڤێرێدا ل سەر بنەرەتێ هەبوونا وەکهەڤییەکێ یان پەیوەندییێ واتا دهێنە پالدان بۆ پشت پەیڤێ.**

2- **میتافۆر: میتافۆر چێدبیت ژ پەیوەندییا جهی بیت. وەکو:(مسر ئیدانەدکەت.) ل ڤێرێ مەبەست پێ (خەلکێ مسر)یە، کو ل ڤێرێ مسر ب واتایا خەلك دهێت یان ژی چێدبیت ژ ئەنجامێ پەیوەندییا بەشی بیت. وەکو: تبلێن خۆ کرنە د گوهێ خۆدا. ل ڤێرێ تبل ب واتا سەرێ تبلێ دهێت.**

3- **یۆفیمیزم: ئەڤەژی جوانکرنا ئاخڤتنێیە، کو جڤاك بکاردهینیت**(محمد علي الخولي، 2001، 146-148). **ئەڤ دیاردەیە، کەلەك جاران دبیتە ئەگەرێ دروستبوونا فرەواتایێ. وەکو ل جهێ خۆڤەکیشانێ، ڤەگەڕان دهێتە بکارهینان. ل ڤێرێ ڤەگەڕان ب ئەڤان واتایان دهێت: زڤرین، خۆڤەکێشان، کو سیمایێ هەڤبەش د ناڤبەرا هەر دوو واتایاندا، نەمانە ل جهی.**

4- **ڤەگوهاستن د پراکتیکرنێدا: ئەڤ دیاردەیە دهێتە تێبینیکرن ژ ئالییێ بکارهینانا هەڤالناڤانڤە، کو ئەڤەژی بەرەڤ گوهۆرینێ د واتایا ئەواندا دچیت، ئەوژی ل دویڤ ئەوی ناڤی ئەوێ وەسفدکەت. زانایێ سویدی(ئارن رودسکوگەر-**Arne Rudskoger) **ڕابوو ب ڤەکۆلینا ئەڤی حالەتی، ل دوور هەڤالناڤێن زمانێ ئینگلیزی . بۆ نموونە هەڤالناڤێ**(handson) **ئاماژەیێ ب ئەڤان واتایان ددەت، ئەوژی ل دویڤ ئەوی ناڤی ئەوێ وەسفدکەت**(Ullmann.S,1977,160):

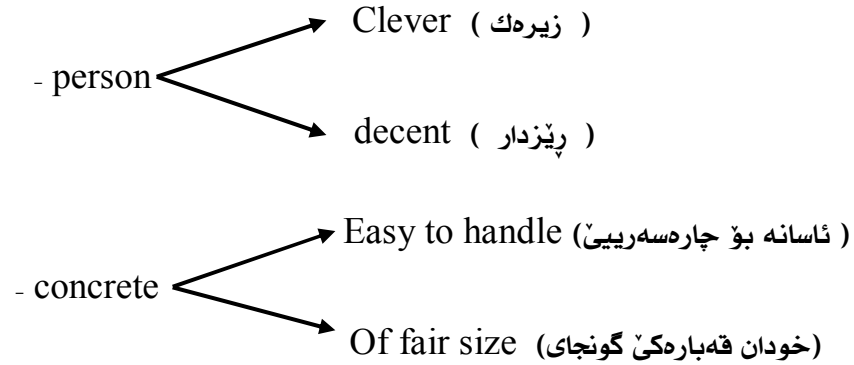

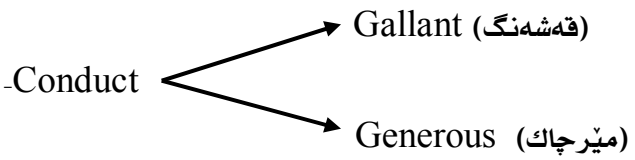

نموونە بۆ زمانێ کوردی هەڤالنافێ (بلند) واتایا ئەوێ دهێتە گوهۆڕین، ل دویف ئەوی نافێ وەسفدکەت، هەر وەکو د ئەڤان نموونەییّن ل خوارێدا دیاردبیت:

-ئەڤ چیایە یێ بلندە. (ب واتایا بەرزی و مەزنی هاتییە، ئەوژی ژبەر پەیڤا چیا).

-ئەڤرۆ دولار یێ بلندە. (ب واتایا نرخ و بها هاتییە، ئەوژی ژبەر پەیڤا دولار).

-ئاستێ وی ماموستای یێ بلندە. (ب واتایا زانین و زانست هاتییە، ئەوژی ژبەر پەیڤا ماموّستا)(شیرزاد سەبری عەلی، 2011، 33).

5- بسپۆری د ژینگەهەکا جڤاکیدا: سەبارەت کەسەکێ پارێزەر یان ئەوێ د یاسایێدا کاردکەت، زارافێ(action) ب واتایا (کارێ یاسایی)دهێت، بەلێ ل دەڤ سەربازی ب واتایا کریارا لەشکەری دهێت. د ئەڤی حالەتیدا، کو چێدبیت هەمان پەیڤ چەند تێگەهێن بسپۆری وەربگریت، بەلێ ب تنێ ئێک واتایێ د ژینگەهکا تایبەتدا دگەهینیت (Ullmann.S,1977,161).هەروەسا پەیڤا (ڕەگ) د زمانیدا ب واتایا ڕەگێ کاری دهێت و د بیاڤێ چاندنێدا ب واتایا ڕەگێ دارێ دهێت و د بیاڤێ نوژداریێدا ب ڕەگێ ددانی دهێت.

6- هاوبێژا دووبارە دهێتە شرۆڤەکرن: ل دەمێ دوو پەیڤ ژ لایێ دەنگیڤە وەکو ئێکبن و د واتایێدا ژێکجودابن، ئەڤە ب هەمان پەیڤ دهێتە دیتن، بەلێ ب واتایێن جودا. هەر چەندە هەر دوو زارافێن هاوبێژ و فرەواتا ژ ژێدەرێن جودا دهێن، بەلێ ئاخڤتنکەرێ زمانی یێ ب نەژادێ ئەڤان پەیڤانیێ ب ئاگەهە نینە.

7- کاریگەرییا ژدەرڤە: ئێک ژ ڕێکێن کو د شیاندا بیت، زمانەك کاریگەرییێ ل سەر زمانەکێ دی بکەت، گوهۆڕینە د واتایا پەیڤێدا. بۆ نموونە پەیڤا (parlement) یا فەرەنسی د نەژاددا ب واتایا (ئاخڤتن)دهات، ئەوژی ژ کارێ(parler- دئاخڤیت) هاتییە، پاشی ب واتایا (دادگەها دادوەری) هات، پاشی و ل ژێر کاریگەرییا زمانێ ئینگلیزی، ب واتایا (کۆمەلا یاسادانانێ)دهێت(Ullmann.S,1977,164-165).

- هاوبێژ[1]-Homonymy:

هاوبێژ مل ب ملێ فرەواتا و هاوواتا و دژواتـا و جیـاوازی و هـایپۆنیم و میرۆنـۆمییێ ئێکـە ژ پەیوەندییێن واتایێ، کو دچیتە د نـاڤ پەیوەندییا ستۆنیدا.

پترێا زمانڤانێن کورد بەحسێ ئەڤێ دیاردێ ل گەل فرەواتایێ ل ژێر نـاڤێ تـەم و مـژییا واتایێ دکەن.

رێـژەیا هاوبێـژێ د زمانەکیـدا بـۆ زمانـەکێ دی دهێتـەگوهۆڕین. ب تایبـەتی د ئـەوان زماناندا دهێتەدیتن، کو پەیڤێن ئێك برگە تێدا زۆر بن. وەکو زمـانێ ئینگلیـزی و فەرەنسی. بـەڵێ ئـەو زمـانێن پـەیڤێن لێکـداییێن ئـەوی گەلـەك بـن، د ئـەوان زمانانـدا رێـژا هـەبوونا پەیڤێن هاوبێژیا کێمە(عەبدوالواحید موشیر دزەیی، 2011، 135).

هاوبێژ د ڤـەکۆلینێن ئەدەبیـدا ب رەگـەزدۆزییا تـەواو دهێتەنیاسین(عەبدوالواحید موشیر دزەیـی، 2011، 133) و دچـیتە د نـاڤ بەشـێ جوانکاریێـدا و دبیتـە هونـەرەك ژ هونـەرێن جوانییـا پـەیڤێ. ئەڤـەژی ئـەوێ چـەندێ دگـەهینیت، کـو هوزانڤـان ل دەمـێ د نـاڤ هـوزانێن خۆدا ئەڤێ دیاردێ بکاردهینیت، ب ئەنقەستە و پێخەمەت جوانکارییا هوزانێیە.

---

[1] پێدڤییە ئاماژێ ب ئەوێ چـەندێژی بـدەین، کـو هاوبێـژ د زمـانێ کوردیـدا ب تنـێ تایبـەت نینـە ب پەیڤێڤە بەلکو هندەك جاران، هاوبێژ د ناڤ مۆرفیمێن بەند و د ناڤ ڕستانژیدا هەیە(صباح رشید قادر، 2000، 18-24)، ب ئەڤی ڕەنگێ ل خوارێ:

أ-هاوبێژ د مۆرفیما بەندا: وەکو:

(1

(ان1): نیشانا چاوگییە. وەکو: کێلان، هێلان.

(ان2): نیشانا کۆمکرنێییە: جوتیاران، فوتابیان.

(2

(ن1): نوونا چاوگییە. وەکو:چوون، هاتن.

(ن2): جهنافێ لکاوە بۆ کەسێ دووێ و سێ کۆم.وەکو:

دووێ کۆم:هوین هاتن.

سێ کۆم: ئەو هاتن.

ب-هاوبێژ د ڕستێدا: دێ د ناڤ تەمومژییا واتایا ڕستەیێدا هێتە بەحسکرن.

هندەك جارانژ ئەگەرێ ب سەرفەچوونا دەمی، واتایا هندەك پەیڤێن فرەواتا ژئێك دویر كەڤتینە و پەیڤێن هاوبێژ یێن دروستكرین. وەكو:

زێ(1)(ئەندامێ مێینە)

زێ(2)(ڕویبارێ زۆر گەورە) (ئەورەحمان حاجی مارف، 18،1975).

پەیڤا هاوبێژ د زمانێ كوردیدا ژ دوو مۆرفیمان پێكدهێت، ئێك ژ ئەوان مۆرفیما بەندە، ئەوژی (هەڤ)ە، كو ب واتایا (چەند) دهێت و یا دی (بێژ)، كو مۆرفیما تەوەرە، كو ب واتایا (واژە -لفظ) دهێت، كو هەر دوو مۆرفیم پێكڤە واتایا(چەند واژە-تعدد لفظي)دگەهینیت.

گەلەك پێناسە بۆ هاوبێژێ ژ لایێ زمانڤانانڤە هاتینە گوتن. بۆ نموونە:

1- بالەر ل دوور پێناسەیا هاوبێژێ دبیژیت: هاوبێژ ئەوە، چەند پەیڤێن وەكو ئێك چەند واتایێن جیاواز هەبن.

2- میسباح د پێناسەكرنا هاوبێژیدا دبێژیت: ئەڤ زارافە ئاماژەیێ ب دیاردەیەكێ ددەت، كو دوو لێكسیم یان پتر، كو هەمان شێوە یان دەنگ هەبیت، بەلێ واتایێن ئەوان ب تەمامی ژێكجودابن. هەروەسا ئاماژەیێ ب ئەوێ چەندێ ژی ددەت، كو هەر لێكسیمەكا(پەیڤەكا) هاوبێژ دەروازەیەك هەیە و بۆ هەر ئێك ژ ئەوان ژمارەك یان پیتەك دهێتە دانان(Al-Sulaimaan.M.M,2010,215).

3- جون سەعید ل دوور پیناسەیا هاوبێژێ دبێژیت: بریتییە ژ ئەوان واتایێن كو پەیوەندی و پێكڤەگرێدان ل گەل ئێك بۆ هەمان پەیڤا دەنگێنەبیت.

4- جورج یول ل دوور پێناسەیا هاوبێژێ دبێژیت: ئەوە دوو پەیڤێن وەكو ئێك، بەلێ خودان واتایێن جودا، دوو دەروازە د ناڤ فەرهەنگێدا هەبن(Yule.G,2006,107).

5- كاوی ل دوور پیناسەیا هاوبێژێ دبێژیت: هاوبێژ ئەوە دوو پەیڤان یان پتر، هەمان ڕێنڤیس یان خودان هەمان دەنگ بن، بەلێ د واتایێدا ب تەمامی ژێكجودانە(Cowie.A.P,2009 , 25).

6- جون لاینز دەربارەی پێناسەیا هاوبێژێ دبێژیت: هاوبێژ ب شێوەیێ تەقلیدی دهێتە پێناسەكرن، كو پەیڤێن جیاواز ژ لایێ واتایێڤە هەمان شێوە هەبن. بەلێ د ئەڤێ پێناسەیێدا كێماسی هەنە، چونكی د ڕاستیدا گەلەك زمان هەنە، كو پەیڤێن(لیكسیمێن)

ئەوان نە ب تنێ ئێك شێوە هەیە، بەلکو چەند شێوەیەك هەنە، کو هاوتایی و هەڤچەشنییا سینتاکسی د ناڤبەرا ئەواندا نینە، (ئانکو سەر ب ئێك پۆلا رێزمانیڤە نینن)(Lyons.J, 1996, 55).

7- کریستال د پێناسەکرنا هاوبێژێدا دبێژیت: هاوبێژ ئەوە ئاماژەیێ ب ئەوان حالەتان بدەت، ل دەمێ دوو لێکسیمان یان پتر هەمان شێوە هەبیت(Crystal.D, 1997,106).

8- ستیڤن ئولمان دەربارەی پێناسەیا هاوبێژێ دبێژیت: هاوبێژ ئەوە ل دەمێ دوو پەیڤ یان پتر ژ لایێ دەنگیڤە وەکو ئێکبن، بەلێ ژلایێ واتایێڤە ژێکجودابن(Ullmann.S,1977,159).

9- ئەورەحمانی حاجی مارف، ل دوور پێناسا هاوبێژێ د زمانێ کوردیدا دبێژیت:((چۆن لە گشت زمانێکدا، هەروەها لە زمانی کوردیدا وشە هەن کە بەخوێندنەوە و نوسین وەك یەکن، بەلأم مانایان جیاوازە))(ئەورەحمان حاجی مارف، 1975، 14).

ئەگەر تەماشەی پێناسێن ل سەری بکەین دێ بینین ئەو هەمی پێناسە ل سەر هندێ رێکەڤتینە، کو هاوبێژ ئەوە دوو پەیڤ یان پتر ژ لایێ فۆرمیڤە وەکو ئێکن، بەلێ واتایا ئەوان یا ژێکجودایە. وەکو د ئەڤان نموونەیاندا دیاردبیت:

1) بیر(1)(بیرا ئافێ)
بیر(2)(هزر)
2) یر(1)(نەڕوون)
تیر(2)(تیرا کڤانێ)
3) دەق(1)(تێکست)
دەق(2)(دەقێن ل سەر پیستێ مرۆڤان دهێنەچێکرن)
4) خاڤ(1): خام
خاڤ(2):سست.
خاڤ(3): بێ خوێ.
خاڤ(4): نەکەلی.
5) ئازار:(1) خەم و نەخۆشی
ئازار:(2)مەها ئازارێ

6) پشتی(1): بار.

پشتی(2):پشتی هنگی یان پشتی تشتەکی.

- جۆرێن هاوبێژێ[1]:

هاوبێژێ چەند جۆرەك هەنە. وەکو:

أ- هاوبێژا تەواو یان ڤەبر-Absolute homonymy:

جون لاینز دبێژیت: د ئەڤی جۆرێهاوبێژێدا دڤێت ئەڤ مەرجێن ل خوارێ هەبن، زێدەباری هەبوونا مەرجێ سەرەکی کو "دڤێتئەو پەیف د نڤێسین و گوتنێدا وەکو ئێك بن". ئەو هەر سێ مەرج ژی ئەڤەنە:

أ- ژ لایێ واتاییڤە پەیوەندی د ناڤبەرا ئەوان پەیڤان نەبیت.

ب- ئەوان پەیڤان هەمان شێوە هەبیت یان ژلایێ شێوەیڤە هەڤچەشن بن.

ج- دڤێت هەڤچەشنییا سینتاکسی د ناڤبەرا پەیڤاندا هەبیت. ئانکو سەر ب هەمان پۆلا رێزمانیڤە بن(Lyons.J, 1996, 55). وەکو:

1) بارکرن(1):بارکرنا دەمژمێرێ

بارکرن(2): بارکرنا کەلوبەلان

---

[1] جون سەعید هاوبێژ ب پشتبەستن ل سەر رەفتارێ ئەوان یێ سینتاکسی و رێنڤیسێ هاوبێژێ دابەشی ئەڤان جۆرێن ل خوارێ دکەت:

أ-ئەو لێکسیمێن هەمان پۆلا رێزمانی هەبیت ل گەل هەبوونا هەمان رێنڤیسێ. وەکو:(Lap:n) و (Lap:n).

ب-ئەو لێکسیمێن، کو پۆلا رێزمانییا ئەوان ژێکجودابیت، بەلێ هەمان رێنڤیس هەبیت. وەکو:(ring , wring).

ج-ئەو لێکسیمێن، کو پۆلا ئەوان یا رێزمانی ژێکجودا بیت، بەلێ هەمان رێنڤیس هەبیت. وەکو:(keep:v) و (keep:n).

د- ئەو لێکسیمێن، کو پۆلا ئەوان یا رێزمانی هەروەسا رێنڤیسا ئەوان ژی ژێکجودا بیت. وەکو:(knot) و (not)(Saeed.J.I,2009,63-64).

2) کرمانج(1)کورد
کرمانج(2)کارکەر
3) تیژ(1) تامەکا دژوار.
تیژ(2) خۆشییا کێرێ

ب- هاوبێژا نەتەواو- Partial homonymy:

جـون لاینـز دبێـژیت: هاوبێـژ، دێ ب هاوبێـژەکا نەتـەمام یـان بەشـی هێتـە نـافکرن، ئەگەر ئەڤ مەرجە هەبن:

1- ناسنامەیا شێوەی دڤێت هەبیت، ئانکو ئەوان پەیڤان هەمان شێوە هەبیت.

2- ئێك مەرج یان دوو مەرجێن سەری هەبن، نەکو هەر سێ مـەرج(Lyons.J, 1996, 5). وەکـو: (will:n) و (will:v) د زمـانێ ئینگلیزیـدا. د ئـەڤێ نموونەیێـدا مـەرجێ سـێیێ نینـە، چـونکی سـەر ب هـەمان پـۆلا ئاخڤتنێڤـە نینـن(Al-Sulaimaan.M.M,2010, 217).نموونە بۆ ئەڤێ دیاردەیێ د زمانێ کوردیدا. وەکو:

1) سەرکەڤت:(کار)
سەرکەڤت:(ناڤ)
2) هەلکەڤت(کار)
هەلکەڤت(ناڤ)

د زمانێ کوردیدا فەتاح مامە عەلی، ئەڤێ دیاردەیێ ب نـاڤێ (لەتـە هاوبێـژ- Partial Homonymy) ناڤدکەت و ب ئەڤی رەنگی پێناسەدکەت، لەتـە هاوبیـژ ئـەوە، مۆرفیمـەکا سەربەخۆ و بەند هەمان فۆرم و واتا هەبن. وەکو:

1) یار:خۆشەویست
یار:جوتیار(فتاح مامە عەلی، 1989،57).
2) دار:درەخت.(ناڤە)
دار:دیندار.(پاشگرە)
3) ساز: ناڤێ ئامیرەکێ مۆزیکێیە(ناڤ)
ساز:دانساز(پاشگر)

4) دێر: دێرا فەلەیان(ناڤ)
دێر:چاڤدێر(پاشگر)
5) بەر: بەرهەم(ناڤ)
بەر: بەر-الحجر(ناڤ)
بەر:دلبەر(پاشگر)
6) دەر: دەرگەه
دەر:دەرهێنان(پێشگر)
7) سەر: سەرێ مرۆڤی(ناڤە)
سەر: سەرکەفت(پێشگر)
8) پێ:لنگ(ناڤە)
پێزانین:(پێشگر)

ج- هەڤدەنگ- Homophone[1]:

هەڤدەنگ ب ئەڤی ڕەنگی هاتییە پێناسەکرن:

1- هەڤدەنگ ئەو حالەتە، ل دەمێ دوو پەیڤ ب هەمان ڕێك بهێنە زارکرن، بەلێ دوو شێوەیێن جیاواز د نڤێسینێدا هەبن (http:// html) learning community.akbar…..com.

2- محەمەد مەعروف فەتاح دەربارەی هەڤدەنگییێ (هاودەنگێ) دبێژیت: ئەو پەیڤن، کو د گوتنێدا وەکو ئێکن، بەلێ ب شێوەکێ جیاواز دهێنەنڤێسین و ئاماژەیێ ب هندێ ددەت، کو ئەڤ دیاردە د زمانێ کوردییێدا نینە(محمد معروف فتاح، 2011، 174).

[1] پێدڤییە ئاماژەیێ ب ئەوێ چەندێ بدەین، کو د ناڤ هندەك خەلکێن دەڤۆکا دهۆکێدا ئەڤ دیاردەیە هندەك جاران دهێتە دیتن. بۆ نموونە:(سویر، سیر) ئەڤان هەر دوو نموونەیان ل دەڤ ئەوان هەمان زارکرن هەیە، هەر چەندە د ڕێنڤیسێدا ژێکجودانە. ئەڤەژی بۆ نەبوونا دیاردەیا دیڤسۆنگێ ل ئەوێ دەڤۆکێ دزفریت، کو مەبەست ژ دیڤسۆنگێ ئەوە دوو بزوێن د ئێك برگەیێدا بهێن. ئەڤجا ژبەر هندێ دیڤسۆنگا(وی) ل دەڤ ئەوان نینە و ل جهێ ئەوێ ب تنێ (ی) دهێتە زارکرن.

3- میسباح دەربارەی هەڤدەنگییێ دبێژیت: هەڤدەنگ ئەوە دوو پەیف یان پتر ژ دوو پەیڤێن جیاواز، کو هەمان گۆکردن(زارکرن) هەیە، بەلێ رێنڤیس و واتایێن ئەوان ژ هەڤجودانە. وەکو: (see, sea)، (week, weak)(Al-Sulaimaan.M.M,2010, 218).

4- کریستال دبێژیت: هەڤدەنگ ئەوە، کو پەیڤان هەمان زارکرن هەبیت، بەلێ رێنڤیس یا جودابیت. وەکو:(through, threw)(Crystal.D, 1997,106).

ژ ئەنجامێ ئەڤان هەمی پێناسەیان دشێین بێژین: هەڤدەنگ ئەوە هەمان زارکرن بۆ ئەوان پەیڤان هەبیت، ئەوێن د نڤێسینێدا ژێکجودابن.

د- هەڤپیت-Homograph:

هاوپیت ب ئەڤی رەنگی هاتییە پێناسەکرن:

1- هەڤپیت ئەوە ل دەمێ دوو پەیڤان هەمان شێوەیێ نڤێسینێ یان هەمان فۆرم هەبیت، بەلێ ب شێوەیێن جیاواز بهێنە زارکرنhttp:// html) learning community.akbar…..com).

2- محەمەد مەعروف فەتاح دەربارەی هەڤپیتێ(هاوپیتێ) دبێژیت: هاوپیت ئەو پەیڤن، کو دنڤێسینیدا وەکو ئێکن، بەلێ د گوتن و دەربڕینێدا ژێکجودانە(محمد معروف فتاح، 2011، 174).

3- کریستال دبیژیت: هەڤپیت ئەوان پەیڤان ب خۆڤە دگریت، کو د نڤێسینێدا وەکو ئێکبن، بەلێ دەربڕین و زارکرانا ئەوان ژ هەڤجودابن(Crystal.D, 1997,106).

4- میسباح دبێژیت: هەڤپیت ئەوە دوو پەیڤان یان پتر هەمان رێنڤیس هەبیت، بەلێ ژلایێ زارکرن و دەربڕینێڤە ژێکجودابن و دڤێت واتایا ئەوان ژی ب تەمامی یا ژێکجودابیت. وەکو (Lead Li:d)، (Led Lead)(Al-Sulaimaan.M.M,2010, 218).

ژ ئەنجامێ ئەڤان هەمی پێناسەیان دشێین بێژین: هەڤپیت ئەوە زارکرنەکا جودا بۆ ئەوان پەیڤان هەبیت، ئەوێن د نڤێسینێدا وەکو ئێکبن. د زمانێ کوردی گەلەك نموونە بۆ ئەڤێ دیاردەیێ هەنە، وەکو:

1) کەر(1):گوهدرێژ
کەر(2):پارچە

2) کا:کانێ
کا:ئالیکا پەزی و دەواران

3) تازی(1):بەهی

تازی(2)رویس

4) تا(1):ئێشا تایێ

تا(2):لق

5) تی(1): برایێ هەڤژینێ ژنێ

تی(2):تییا خوارنێ(فێقی)

6) پیر(1):پیرێ ئێزدیان

پیر(2): دانعەمر

- گرنگییا هاوبێژێ و بهایێ ئەوێ یێ زمانی:

1- هاوبێژبەشداریێ د دەولەمەندکرنا زمانیدا دکەت، کو ب ئەڤێ ڕێکێ پەیڤ بەرهەڤدبن، کو ب گەلەك ئەرکان ڕابن. زێدەباری بەردەواميیا ئەوێ کو شیانا بکارهینانێن نوی هەیە، بێیکو پەیڤ واتایێن کەڤن ژ دەست بدەن.

2- مفاوەرگرتن ژ تەمومژییێ و ئیستغلالکرنا ئەوێ وەکو تایبەتمەندییەك بۆ شیوازی، کو ئەدەبیاتێن کەڤن و نوی مفایی ژێ دبینن ب تایبەتی بوارێ ڕەوانبێژییێ.

3- ب شێوەکێ گشتی زمانێن مرۆڤی پەنایێ دبەنە بەر کارهینانا پەیڤێن هاوبێژێ د گەلەك دەربڕینێن خۆدا و ب تایبەتی ڤەگوهاستنا ئەندامێن لەشی د واتایێن میتافۆریدا بۆ پڕکرنا ئەوێ کەموکرییا پەیڤان د فەرهەنگ و سامانێ ئەوان یێ پەیڤاندا هەی. وەکو: سەرێ چیایی، سینگێ ڕۆژی، سەرێ ڕۆژی(حسام البهنساوي، 2009، 192). دفنا خانی...هتد

- هۆکارێن دروستبوونا هاوبێژێ:

ب شێوەکێ گشتی دشیاندایە هۆکارێن دروستبوونا هاوبێژێ دابەشی دوو هۆکارێن سەرەکی بکەین، ئەوژی:(هۆکارێن ناڤخۆیی) و (هۆکارێن ژدەرڤە)نە(حسام البهنساوي، 2009، 179).

ئێك: هۆکارێن ناڤخۆیی:

ئەوژی ئەڤان خالێن ل خوارێ ب خۆڤە دگریت:

1- گەشە و گوهۆڕینا دەنگان: هەر وەکو دوو پەیڤ هەبن، کو د بنەڕەتدا شێوە و واتایا ئەوان ژێکجودابیت، بەلێ گوهۆڕین ب سەر هندەك دەنگێن ئێك ژ ئەوان پەیڤاندا بهێت، کو

بیته هۆیێ هندێ ل گەل پەیڤا دی ژ لایێ دەنگانڤە وەکو ئێك لێ بهێن، بەلێ واتایێن ئەوان هەر ژێکجودا بمینن(حسام البهنساوي، 2009، 182). ب ئەڤی ڕەنگێ ل خوارێ(بنێرە: فتاح مامه عەلی، 1989،30):

أ- گۆهۆڕینا دەنگەکی بۆ دەنگەکێ دی: ل ⟵ ر وەکو: مال ⟵ مار. پشتی گوهۆڕینا دەنگی، هاوبێژ د ناڤبەرا پەیڤا(مار:مال) و (مار: مارێ گیانەوەر)دا پەیدابوویە. یان وەکو د گوهۆڕینا :/ذ / ⟵/ز/ وەکو اذار ⟵ ئازار. پشتی گوهۆڕینا دەنگێ/ذ / د پەیڤا عەرەبییا ناڤبڕیدا بۆ دەنگێ/ ز/ د زمانێ کوردیدا. هاوبێژ د ناڤبەرا پەیڤا(ئازار: هەیڤا 3) و (ئازار: ئێشان و خەم و نەخۆشی)دا پەیدابوویە .

ب-جهگوهۆڕینا دەنگەکی ل گەل دەنگەکێ دی. بۆ نموونە خیز ب جهگوهۆڕینا /خ / و /ز /

خیز > زیخ: زیخ (1): (زیرەك، ددیالێکتا ژووروودا)

زیخ(2)(خیز: د دیالێکتا ناڤەڕاستدا).

ج- هندەگ ژ هاوبێژان ب ڕێکا ژناڤچوونا دەنگەکی یان دوو دەنگان پەیدادبن. وەکو: ددان، پشی ژ ناڤچوونا

دەنگێ/د/، پەیڤا ددان بوویە ددان > دان(1): (ددان)

دان(2): تشتەکی بدەتە کەسەکی.

2- دارشتنا پەیڤێ:

پێکهاتا پەیڤێ دبیتە هۆیێ دروستکرنا پەیڤێن هاوبێژ. ئەڤەژی د ئەوان زمانداندا دیاردبیت، کو پێشگر و پاشگر دبنە هۆیێ دارشتنا پەیڤێن نوی. زمانێ کوردیژی ئێکە ژ ئەوان زمانان و ژمارەکا ئێکجار زۆر ژ پەیف و دەربڕینێن کوردی ب ڕێکا پێشگر و پاشگران دروستدبن. ژ بەر هندێ ژمارەکا زۆرا هاوبێژێن پەیڤا دارشتی دهێنەدیتن. وەکو ئەڤان هاوبێژێن ل خوارێ، کو ل دویڤ یاسایێ(پێشگر+کار) دروستبووینە. ئەوژی ئەڤەنە:

هلگرت(1): هلگرتنا تشتی ب ڕێکا دەستی.

هلگرت(2): داخست.

هلگرت: ڤەشارت(فتاح مامه عەلی، 32،1989).

3- ڕێکەڤت:

چەوا د مێژوویا پەیدابوونا پەیڤێن گشت زمانانداە، هەروەسا د مێژوویا پەیدابوونا پەیڤێن کوردیژیدا وەسا ڕێککەڤتییە، کو دوو پەیڤ یان پتر دابڕاینە ب سەر تشتێ جیاوازدا و ب ڕێککەڤتێ شێوێ دەربڕینا ئەوان وەکو ئێك لێهاتییە(ئەورەحمان حاجی مارف، 18،1975). وەکو:

خڕ(1)(گرۆڤر)

خڕ(2)(هەمی)

دوو: هۆکارێن ژدەرڤە :

ئەوژی ئەڤان خالێن ل خوارێ ب خۆڤە دگریت:

أ- هەمەجۆرییا دیالیکت و جیاوازییا ژینگەهان:

د ڤێرێدا پەیڤێن هاوبێژ، ژ ئەنجامێ هەبوونا دیالێکت و شێوەزارانپەیدابن، ئانکو جیاوازییا ژینگەهان هۆکارەکێ گرنگە بۆ دروستبوونا پەیڤێن هاوبێژ(حسام البهنساوي، 2009، 184).وەکو:

1) تازە(1)(جوان دیسان ب واتایا نهۆ ژی دهێت: د دیالێکتا ژوورووداە)

تازە(2)(نوی: د دیالێکتا ناڤەڕاستدا).

ب- خواستنا پەیڤان ژ زمانێن بیانی:

هندەك پەیڤێن بیانی یێن کەڤتینە د ناڤ زمانێ کوردیدا، وەسا ڕێککەڤتییە ل گەل پەیڤەکا کوردییا ڕەسەندا ژ لایێ نڤێسین و خویندنێڤە وەکو ئێك بن و د هەمان دەمدا هەر ئێك ژ ئەوان واتا تایبەتی و جیاوازا خۆ هەبیت(ئەورەحمان حاجی مارف، 18،1975). وەکو:

أ) بیر(1)(هزر: د زمانێ کوردیدا)

بیر(2)(بئر: بیرا ئافێیە: د زمانێ عەرەبیدا)

ب) مەتین(1)(نافێ چیایە: د زمانێ کوردیدا)

مەتین(2)(بهێز: د زمانێ عەرەبیدا)

- جوداهی د ناڤبەرا فرەواتا و هاوبێژێدا :

هەر چەندە جوداکرنا هاوبێژ وفرەواتایێ هەمی دەمان یا ئاسان نینە، ئەڤەژی ژ بەر هندێیە، کو ئەڤ هەر دوو زاراڤە یێن چووینە د ناڤ ئێکدا، هەتا هندەك زمانڤانێن کورد د ئەوێ باوەرێدانە، کو دبێژن:(پەیڤێن هاوبێژ ژ پەیڤێن فرەواتا یێن دروستبووین)(محمد مەحوی، 2009، 108). د ئەڤی بواریدا ئەورەحمان حاجی مارف دبێژیت: ب سەرڤەچوونا دەمی، واتا هندەك پەیڤێن فرەواتا ژێکدویر کەڤتینە و پەیڤێن هاوبێژ یێن دروستکرین. وەکو:

زێ(1)(ئەندامێ مێینە)

زێ(2)(ڕویبارێ زۆر گەورە) (ئەورەحمان حاجی مارف، 18،1975).

بەڵێ ل گەل هندێ زمانڤانان چەند ڕێکێن بکارهیناین، کو تێدا هاوبێژ و فرەواتا یێن ژێکجوداکرین. ب شێوەکێ گشتی ئەڤ هەر سێ ڕێکێن سەرەکی بۆ ژێکجوداکرنا ئەوان هەنە:

1- هاوبێژ چەند پەیڤەك(لێکسیم)ن، کو واتایێن ئەوان ژێکجودانە، بەڵێ فرەواتا ئێك پەیڤ(لێکسم)ە، لێ خودان چەند واتاییەکێن جودایە.

2– فرەواتا بەرۆڤاژی هاوبێژێیە، کو یا ڕێکخستییە، هەروەسا جوداهی د ناڤبەرا پەیڤاندا بەرامبەری ئەوێ جوداهییێیە ئەوا د ناڤبەرا واتایێن پەیڤێن دیدا هەی.

3-پەیوەندییا مێژوویی پیڤەرەکێ دییە بۆ جوداکرنا هاوبێژێ ژ فرەواتایێ. د ڤێرێدا ئیتیمۆلۆژی[1] پیڤەرە بۆ ژێکجوداکرنا ئەڤان هەر دوو دیاردەیان. ئەڤجا ئەگەر د نەژاددا واتایێن پەیڤان پەیوەندی پێکڤە هەبن ئەو دێ بیتە فرەواتا، بەڵێ ئەگەر نەبیت دێ بیتە هاوبێژ(Ashwaq /unit-11-sense-relations-2-21562898 www.Slideshare.net./Alhamid).بۆ نموونەپەیڤا (تان و پۆ) فرەواتایە، کو ب واتایا(تەڤنکاری و ماتماتیك و گرێ) دهێت، کو ئەڤ هەر سێ واتایە د ئێك خالێدا ئێك و دوو دگرن، ئەوژی مەسەلا ئالۆزییێیە(سەلام ناوخۆش بەکر، 70). بەڵێ ئەڤ جووت پەیڤێن ل

---

[1] ئیتیمۆلۆژی: لقەکە ژ زمانڤانییێ گرنگییێ ب ڤەکۆلینا نەژادێ پەیڤان ددەت، کا ئایا بۆ زمانێ دایکێ دزڤریت یان ژ ئەنجامێ خواستنێ هاتییە. هەروەسا ڤەکۆلینێ ل گەشەکرنا شێوە و واتایا پەیڤێ دکەت(رمزي منير بعلبكي، 1990، 178).

خـواریّ ب هاوبێـژ دهێنـه نیاسـین، چـونکی ب هـیچ شـێوهکی ئـهڤان پـهیڤان پـهیوهنـدی ب ئێکڤه نینه، ئهو پهیڤ ژی ئهڤهنه:

پێڤهدان(1):پێڤهدانا ماری.

پێڤهدان(2):پێڤهدانا دهرگههی.

2- تهمومژییا واتـایا ڕستهیی[1]:

ڕسـته دێ ژلایـێ واتایێڤـه تهمومـژاوی بیـت، ئهگـهر پـتر ژ واتایـهکێ هـهبیت.ئـهڤجا چێدبیت پهیڤهك ببیته هـۆیێ پهیـداکرنا تهمومـژییا واتایـا ڕسـتهیێ و چێدبیت ڕسـته ب خۆ یا تهمومژاوی بیت، ئانکو نهکو ب تنێ ئێك پهیڤ ببیتـه هـۆیێ دروستکرنا ئـهڤێ تهمومژییێ(محمد علي الخولي، 2001، 148-150).

بـیری و هـهڤالێن ئـهوی دهربـارهی تهمومـژییا واتایـا ڕسـتهیێ دبێـژن: ئـهڤ جـۆرێ تهمومـژییێ ل ئـهوی دهمـی ب دهسـتڤه دهێـت، ل دهمـی ئێـك ڕسـته پـتر ژ پێکهاتـهکا ڕێزمانی بدهت و ههر ئێك ژ ئهوان پێکهاتهیان واتایهکا جیاواز هـهبیت. ئـانکو ڕسـتهیهك پـتر ژ پێکهاتهکێ بدهت. وهکو(Berry.D.M & other, 2003,10-11):

-Small car factory.

ئهڤ رسته ئهڤان رافهکرنان یان ئهڤان پیکهاتهیان ب خۆڤه دگریت:

-(Small car) factory. کارگهها(ترۆمبێلێن بچویك)

- Small (car factory).کارگهها بچویکا (ترومبێلان)

ب دیتنـا جـون لاینـزی ئـهڤ جۆرێتهمومـژییێ بهرهـهمێ دوو یـان زێـدهتر ژ پێکهاتێن سینتاکسییێن جیاوازه، کو چێدبیت ببیته هۆیێ تێکهلکرنا پهیڤان و واتایـا ئـهوێ ئـهوه، ڕسته دێ یا تهمومژ بیت، نهکو ب تنێ ژ ئهنجامێ ههبوونا ئێك پـهیڤا زمانییـه، ل دهمـێ پـتر ژ واتایـهکێ هـهبیت، بـهلکو ژبهرهندێیـه، کـو پێکهاتـا سینتاکسـییا ڕسـتهیێ، پـتر ژ ڕافهکرنهکێ ددهت. وهکو(Lyons.J, ,1995,212):

-Young boyes and girls love the adventure play ground.

---

[1] هندهك ژێدهر ئهڤی جۆرێ تهمومژییێ ب ناڤێ (تهمومژییا ڕێزمانی یان سینتاکسی یـان پیکهاتـهیی) ناڤدکهن(Langacker.R, 1991, 432).

ئەڤ ڕستە یا تەمومژاوییە، ژ بەر پەیڤا (Young)، کود شێت ئاماژەیێ ب (Young boyes) یان (Younggirls) یان (Young boyes and girls) بکەت .

هەروەساجون لاینـزحـالاتێن ڕاڤـەکرنا ڕستـەیێ دزڤریتەڤە بـۆ نەدروستییا ڕاڤـەکرنێ د کارهینانا زمانێ سروشتیدا. ئەڤجا دێ هەر واتایەك ب ڕێکا ئـەوێ ڕستـەیێ و دەوروبـەرێ مەبەسـت بیـت و لاینـز ئـەڤان نموونـەیان ژی بـۆ تەمومـژییا واتایـا ڕسـتەیێ دهینیت(Lyons.J, 1995,212)؛

-They can fish.

پەیڤا (fish) کو د شیاندایە دوو ڕاڤەکرن بۆ هەبن ئەوژی یان (کارێ تێنەپەرە یان ناڤە) زێدەباری ئیحتمالییەتا هەبوونا هندێ، کو یان (کارێ هاریکارە یان تێپەرە).

-beautiful girls dress.

چێدبیت ڕاڤەکرنا ئەڤێ ڕستەیێ ئەوێ ب ئەڤان هەر دوو ڕەنگان بیت:

- (beautiful girls) dress.
-beautiful (girls dress).

- ڕێکێن دروستبوونا تەمومژییا واتایا ڕستەیێ:

ئێك: هەبوونا پەیڤێن فرەواتا و هاوبێژ د ناڤ ڕستێدا(عبدولواحید موشیر دزەیی، 2011، 168).وەکو:

1- فرەواتا:

-ئەوێ کۆلیژێ سێ کورسی هەنە.ئەڤێ ڕستێ دوو واتایێن هەین:

أ- ئەوێ کۆلیژێ سێ کورسییێن خواندنا بلند هەنە.

ب- ئەوێ کۆلیژێ سێ کورسییێن ڕوینشتنێ هەنە.

2- هاوبێژ:

- خڕ ل ڤێرێ بوون. ئەڤێ ڕستەیێ دوو واتا هەنە:

أ- مرۆڤێن خڕومڕ(گرۆڤر) ل ڤێرێ بوون.

ب- هەمی مرۆڤ ل ڤێرێ بوون.

دوو: جیاوازییا ئاوازەییا ڕستەیێ:

- هەر چار هاتن.

ئەڤە دوو واتایان ددەت:

1- هەمی چار بوون و هەمی هاتن، ئەگەر هێز ل سەر پەیڤا هەر بیت.)

2- زێدەتر بوون، ب تنێ چار هاتن، ئەگەر هێز ل سەر پەیڤا چار بیت.)(عبدولواحید موشیر دزەیی، 2011، 168- 169).

سێ: گەلەك ژ شێوەیێن ڕێزمانی یێن ئازاد و پێکڤە گرێدای تەمومژاوینە(Ullmann.S,1977,156).بۆ نموونە تماشەی ئەڤی شێوەیێ ڕێزمانییێ ئازاد بکە:(سەرهلدا.) دوو واتا هەنە، ئەوژی ئەڤەنە:(1-شۆرەشێ سەرهلدا، 2- بەتەنی ل سەر هلدا).

چار: هندەك جاران هندەك پێشگر و پاشگران پتر ژ واتایەکێ هەیە و ئەڤەژی دبیتە ئەگەر، کو ڕستەیێ پتر ژ واتایەکێ هەبیت(Ullmann.S,1977,156).وەکو:

-برای ئەو پیاوانە کارەکەی کرد.

د ئەڤێ ڕستەیا ل سەریدا مۆرفیما (انە) دوو واتا هەنە:

1- (انە) پاشگرە، کو هەڤالکاری یان هەڤالناڤی ژ ناڤێ سادە دروستدکەت، کو ل ڤێرێ هەڤالکار دروستکریە.

2- (ان-ە): (ان) نیشانەیا کۆمکرنێیە د زمانێ کوردیدا و مۆرفیما (ە) پاشبەندێ نیشانەییێە(ئەو-ە)(صباح رشید قادر، 2000، 37).ل ڤێرێ ناڤەکێ کۆم دروستکریە.

پێنج: ژێدەرەکێ دی بۆ دروستبوونا تەمومژییا سینتاکسی، بۆ تەمومژییا واتایا گرێ دزڤریت. د ڤێرێدا پەیڤ تەمومژ نینن، بەلێ ل دەمێ د دهێنە لێکدان د ناڤ پێکهاتەکێدا ب دوو واتایان دهێنە شرۆڤەکرن(Ullmann.S,1977,158). وەکو:

- ئازاد و نەوزادێ خۆشتڤی چوون. ئەڤێ ڕستێ ئەڤ دوو واتایە هەنە"

1- خۆشتڤی جارەکی بۆ هەر دووکان دزڤریت. واتە ئازاد و نەوزاد هەر دوو خۆشتڤینە.

2-خۆشتڤی جارەکا دی بەس بۆ نەوزادی دزڤریت.

شەش- ڕێکەکا دی هەیە، کو تەمومژییێ د بیاڤێ ڕستەیێدا پەیدادکەت، ئەوژی ب ناڤێ تەمومژییا مەودایی-Scope Ambigity دهێتە ناڤکرن، ئەڤ جۆرێ تەمومژییا ڕستەیێ گرێدای پێکهاتا سینتاکسییا سەرڤەیە(Chierchia.G & McConnel-Ginet.S, 1993, 33). وەکو:

- ئازاد ل خانی گەڕیا.

د شیاندایە ب ئەڤی ڕەنگی بهێتە ڕاڤەکرن:

1- ئازادی پرسیارا خانی دکەت.

2- ئازادی دەست ژ دویڤچوونا خانی بەردا.

حـەفت: ئێـك ژ ڕێکـێن دی بـۆ ب دەسـتڤەهینانا ئـەڤێ تەمومـژییێ، ئـەوژی شاشـییێن زمانینـە-Language Error، کو دڤێرێـدا نوانـدنا پێکهاتێن ڕێزمـانییێن شـاش یـان هەلە و جەوت دهێتە کرن(Berry.D.M & other, 2003,14-15). وەکو:

-* هەر ڕوناهییەکێ سویچێن خۆ هەیە.

ئەڤێ ڕستەیێ هەلە و شاشییەکا ڕێزمـانی تێدایـە و تەمومـژی پەیداکریـە، ژبـەر هنـدێ چەند ڕاڤەکرنەك بۆ هەنە. ئەوژی ئەڤەنە:

1- هەر ڕوناهییەکێ سویچەك هەیە.

2- هەمی ڕوناهییان سویچەکێ هاوبەش هەیە.

هەشت: تەمومژییا پراگماتیکی ژی تەمومژییێ د واتایا ڕستەیێدا پەیداکـەت، هـەر وەکو بەری نوکە هاتییە دیارکرن، ئەڤ جۆرێ تەمومژییێ ل ئـەوی دەمـی ب دەسـتڤە دهێـت ل دەمـێ ڕسـتەیەکێ واتـایێن هەمـەجۆر د ئـەوی دەوروبەریـدا هـەبیت ئـەوێ ڕسـتە تێـدا هاتییە گوتن و ئەڤە چێدبیت ل ئەوی دەمـی ب دەسـتڤە دهێـت ل دەمـێ ئـەو ئاماژەیـا د دەقیـدا دهێتـە دان، دشـیاندایە دووبـارە ب هنـدەك ڕێکـێن دی بهێتـە چـارەکرن(12Berry.D.M & other, 2003,). وەکو:

- مەتین گەلەك یێ ب زەحمەتە.

د ئـەڤێ نموونـەیا پـەیڤا(مـەتین) چـێدبیت ئامـاژەیێ ب چـیایی بکـەت و چـێدبیت ئاماژەیێ ب نافێ مرۆڤی بدەت.

نـەهـ: جـۆرەکێ دییـێ تەمومـژییێ هەیـە، کـو دبیتـە ئەگـەرێ هنـدێ تەمومـژیی د واتایـا ڕسـتەیێدا پەیـدابیت، ئـەوژی تەمومـژییا پاشـکۆیە-attachment ambiguity ئـەڤ جـۆرە ل ئـەوی دەمـی پەیـدادبیت، ل دەمـێ کەرەسـتەیەك بـۆ پـتر ژ جهـەکی بگونجیـت. ئـانکو دڤێرێـدا گومـان هەیـە، ل سـەر دانـەپالا گرێیـەگێ یـان لارستـەیەکێ بـۆ بەشـەك ژ ڕستەیێ(K.A.M & Anto.B,2014,392). وەکو د ئەڤێ ڕستەیێدا دیاردبیت:

- نەوزادی شیلان ب بەرچاڤکێ دیتبوو.

ئـەڤێ ڕستـەیێ دوو ڕاڤـەکرن هەنـە، ئـەوژی: (نـەوزادی شـیلان ب ڕیکـا بەرچـاڤکێ دیتبوو)یان (نەوزادی شیلان دیتبوو، کو بەرچاڤك ڕاکربوو.)

دڤێرێدا واتا گرێدایە ب گرێیا (ب بەرچاڤکێ) کا ئایا بـۆ نـەوزادی دزڤریـت یـان بـۆ شیلانێ و ئەڤەیە تەمومژییێ د واتایا ئەوێ ڕستەیێدا پەیدادکەت.

دەھ: ڕادە ژی تەمومـژییێ د واتایـا ڕسـتەیێدا پەیدادکـەت، ژبـەرکو چـەندییا تشـتی ب تەمامی دیارناکەت(شوان نجم الدين عمر، 2013، 46). وەکو:

- قوتابیەکێ گەلەك خراب یێ د پۆلێدا.

د ئەڤێ نموونەیا ل سەریدا ناهێتە زانین کا ب دروستی ڕادەیا خرابییێ چەندە؟

یازدە:ل دەمێ ڕستەیەك ب دوو دارشتنێن جیاواز بهێتەشرۆڤەکرن(طالب حسين علي،1998، 81-82). وەکو:(سەرەدانا مرۆڤێن مە یـا خۆشـە). کـو ئـەڤ ڕسـتە ب دوو دارشـتنێن جـودا دهێتـە شرۆڤەکرن، ئەوژی ئەڤەنە:

1- سەرەدانا مرۆڤێن مە بۆ مە یا خۆشە.

2- سەرەدانا مە بۆ مرۆڤێن مە یا خۆشە(ئەمەل جندی فتاح، 2013، 22-23).

- نەهێلان یان لادانا تەمومژییا واتایی:

کریستەر لینـدیلی دوو پێنگاڤـان بـۆ نـەهێلانا تـەموژییا واتایـا پـەیڤێ دەستنیشاندکەت، ئـەوژی ئەڤەنە:

1- دەستنیشانکرنا هـەر واتایـەکا جیـاواز بـۆ هـەر پەیڤـەکێ کـو پەیوەنـدی ب دەقـی یـان گوتارێڤە هەبیت، کو ئەو تەوەرێ ڤەکۆلینێ بیت.

2- ئـەڤ پێنگاڤـە پشتبەسـتنێ ب ئـەوی دەوروبـەری دکـەت ئـەوێ پـەیڤ تیـدا دهیتـە بکارهینان(Lindely.K,2005, 2).

ب شێوەکێ گشتی بۆ نهێلانا تەمومژییا واتایی چەند ڕێك هەنە. وەکو:

1-کەرەستێن نەکەرتی:

کەرەستێن نەکـەرتی(ئـاوازە، هێـز، ڕاوەسـتان...هتـد) هـەر ئێـك ژ ئـەوان ژ ڕەخـێ خۆڤـە دشێت تەمومژییێ د واتایا کەرەستێن زمانیدا نەهێلیت. ب ئەڤی ڕەنگێ ل خوارێ:

أ- هێز: ئەو شداندنە ئەوا دکەڤیتە سەر ئێك ژ برگەیێن پەیڤێ و دکەڤیتـە سـەر بزوێنـی و دشێت واتایا پەیڤێ دەستنیشانبکەت، چونکی ئەرکێ فۆنیمێ دبینیت و دبیتـە ئەگـەرێ

گوهۆڕینـــا واتایـــا پـــەیڤێ، ئـــەوژی ل دویـــڤ گوهۆڕینـــا جهـــێ هێـــزێ د پەیڤێـــدا، چونکی((گەلەك فۆرمێن زمانی د زمانێ کوردیدا د مژدارن و پتر ژ واتایەکێ ددەن و پتر ژ فۆرمەکی دیاردکەن و دهێنە پیش چاڤ. هێز ڕۆڵێ خۆ د ڤەرهڤاندنا مژداریا واندا دبینیت و فۆرمێ وان دەستنیشاندکەت))(ئەمەل جندی فەتاح، 2013، 72).وەکو: (کوشتـــ'ن): دبیتە ناڤ و (کو'شتن): دبیتە کار.

ب-ئـــاوازە: ئـــاوازە بریتییـــە ژ بلنـــدکرن و نزمکرنـــا دەنگـــی ل دەمـــێ ئـــاخڤتنێ ژبـــۆ ئامـــاژەپێکرن ب واتـــایێن جیـــاواز د ئێـــك رستـــەیێدا ژ ڕاگەهانـــدنێ، نـــەرێ بـــۆ پـــرس و سەرسورمان و بەرۆڤاژی(محمد سعید احدید و علي حسن مزبان، 2006، 68). د ئەڤی بواریـــدا وریـــا عومـــەر ئـــەمین دبێـــژیت:((قسـەکەری هـەر زمـانێ دەتـوانی بـەگۆڕینی ئـاوازی ڕستـەکەی چەمکی سەرسورمان و تیـز و گـالتپێکرن و ڕەزایـی و نـارازەیی و ...هتـد دەربـڕی و دەری خا مەبەستی کامە بەشی ڕستەکەیە... واتا هەر ڕستەیەی دەیان واتـا و مەبەسـتی جیـاواز دەبەخشێ بـەپێی ئاوازەکـەی. تەنانـەت هەڵوێسـت و مەبەسـتی شـاراوە و بـاری دەروونـی قسەکەریش بەهۆی ئـاوازی ڕستـەکە دەزانـرێ و ئاشـکەرا دەبـێ))(وریـا عومـەر ئـەمین، 2004، 290).بـۆ نموونـــە: ڕســـتەیا (ئـــازاد قوتابیـــەکێ زیرەکـــە) ڕســـتەیەکا تەمومژاویـــە و دشیاندایە ب ڕێکا گوهۆڕینا ئاوازەیێ ئەوێ، ئەوێ تەمومـژییێ د واتایـا ئـەوێ ڕسـتەیێدا نەهێلین. ب ئەڤی ڕەنگێ ل خوارێ:

1- ئازاد قوتابییەکێ زیرەکە. (ڕاگەهاندن).

2-ئازاد قوتابییەکێ زیرەکە! (سەرسورمان).

3- ئازاد قوتابییەکێ زیرەکە؟(پرسیار).

ج- ڕاوەستان:

ڕاوەستان بریتییە ژ ئەوێ ڕاوەستانا د ناڤبەرا پەیڤان یان بڕگەیانـدا د کریـارا ئاخڤتنێدا ڕوێـددەت ب مەبەسـتا ئامـاژەکرن ب جهـێ ب دوماهیـك هاتنـا پـەیڤێ یـان بڕگـەیێ و

دەستپێکرنا یا دی. ئەڤ ڕاوەستانە ناڤبڕییێ دئێخیتە د ناڤبەرا سنوورێن دەنگێن زمانی و پەیڤاندا، هەروەسا واتایێ ژی دگوهۆڕیت. دیسان واتایا جەختکرن و تۆرەبوون و ڕازیبوونێ ژی ددەت. ئەڤ ڕاوەستانە د ئاخڤتنێدا هەست پێدهیتەکرن و گەهاندنا دەنگی ڕۆلێ خۆ د دیارکرنا ئەڤان ڕاوەستاناندا دبینیت(محمود عكاشة، 20011، 52-53).

ل خوارێ دێ هەولدەین چەند نموونەیەکان بۆ ئەڤێ دیاردەیێ بهینین، داکو بۆ مە دیاربیت، کارڕاوەستانێ، چەند کاریگەری ل سەر گوهۆڕینا واتایێ و نەهێلانا تەمومژییا د واتایێدا هەیە:

- ژنکا سەرسپی هاتە مالا زافای. (ژنکا ل بەر دەرگەهێ بیکی ڕادوەستیت)
- ژنکا سەر + سپی هاتە مالا زافای.(- ڕەنگێ ڕەش)
- سەردار (سەرۆك، دیسان ناڤێ مرۆڤییە ژی)
- سەر+دار(ل سەرداری)

2- بکارهینانا کڤانان:

هندەك جاران تەمومژییا واتایا ڕستەیێ ب ڕێکا کڤانان دهێتە چارەسەکرن(سەلام ناوخۆش، 2005، 172). هەر وەکو د ئەڤێ ڕستەیا ل خوارێ:

- قوتابی و مامۆستایێن من هاتن.

تەمومژیی د ئەڤێ ڕستەیا ل سەریدا هەیە و د شیاندایە ب ڕێکا کڤانان ئەڤان واتایێن ل خوارێ دیاربکەین و تەمومژییێ تێدا نەهێلین:

- (قوتابی) و (مامۆستایێن من) هاتن.

یان:

- (قوتابی و مامۆستایێن من) هاتن.

3- ڤەگەڕاندن بۆ دەوروبەری:

د ڤێرێدا هەر دوو جۆرێن دەوروبەرێ زمانی و نەزمانی دشێن ب چارەسەرکرنا تەمومژییا واتایی ڕابن، ل خوارێ دێ هەولدەین ب جودا بەحسێ ڕۆلێ هەر دوو جۆرێن دەوروبەری د نەهێلانا تەمومژییا واتاییدا بکەین:

أ- دەوروبەرێ زمانی:

دەوروبەرێ زمانی هندەك جاران دشێت تەمومژییا زمـانی نـەهێلیت، ئـەوژی ب رێکا ئەوان پەیف و گرێیێن ل رەخ و دۆرێن پـەیڤێن تەمومـژاوی دهـێن. وەکـو پـەیڤا (کێشا)، کو پەیڤەکا تەمومژاوییە و دەوروبەرێ زمانی دشێت واتایا ئەڤێ پەیڤێ دیاربکەت:

-ئەوی جگارە کێشا.

- ترۆمبێلا ئەوی ترۆمبێلەك کێشا.

- ئەوی زەلامی ژبەر قەلوییێ خۆ کێشا.

ب- دەوروبەرێ نەزمانی:

ئـەڤ دەوروبـەرە بریتییـە ژ هـەر تشـتەکێ ژدەرڤـەی زمـانی، کـو دەم و جـھ و کـەس و کەلتوور و هەر تشتەکێ دی ئـەوێ کاریگـەرییێ ل سـەر زمـانی دکـەت و ژدەرڤـەی زمـانی بیت. ب دەوروبەرێ نەزمانی یان دەوروبەرێ بار دهێتە هژمارتن.

– ئەڤ شیرە چەند یێ خۆشە.

د ئەڤێ نموونا ل سـەریدا دەوروبـەرێ زمـانی نەشـێت تەمومـژییێ نـەهێلیت، ئـەڤجا پەنابرن بۆ دەوروبەرێ نەزمانی دبیتە هۆیێ هنـدێ تەمومـژی د واتایـا ئـەوێ ڕستەیێدا نـەمینیت. ئـانکو زانینـا کـەس و دەم و جهـێ گوتنـا ڕستەیێ دبیتـە ئەگـەرێ نـەهێلانا تەمومـژییا واتـایی و دیاردبیـت، کـا مەبەسـت ژ شـیری، شـیرێ ڤەخوارنێیـە یـان شـیرێ شەرییە.

4- ڤەگەڕان بۆ ناڤ فەرهەنگێ:

فەرهـەنگ ژێـدەرەکێ دییـێ گرنگـە بـۆ نـەهێلانا تەمومـژییێ(سـەلام نـاوخۆش، 2005، 171).ئەڤجا ئەگەر د فەرهەنگێدا پەیڤێ چەند واتایەك هەبن، ئەو دێ بیتـە فرەواتـا، کـو دێ ئەوێ پەیڤێ ئێـك دەروازە هـەبیت، ل گـەل دیارکرنـا چـەند واتـایێن جـودا بـۆ ئـەوێ پـەیڤێ، بـەلێ ئەگـەر دوو پـەیف هاوبێـژ بـن، ل ئـەوی دەمـی دێ دوو دەروازە د فەرهەنگێدا هەبن().Yule.G,2006,107ب ئەڤی ڕەنگێ ل خوارێ:

- فرەواتا د فەرهەنگێدا ب ئەڤی ڕەنگییە:

- گر: 1-گرێ ئاخێ

2- گراتیی(ضخم)

یان چێدبیت ب ئەڤی ڕەنگی بیت:

- گر: گرێ ئاخێ، گراتیی

- هاوبێژ د فەرهەنگێدا ب ئەڤی ڕەنگییە:

بیر(1)(بیرا ئافێ)

بیر(2)(هزر)

لیستا ژێدەران:

أ- ژێدەر ب زمانێ کوردی:

1- ئارا عەلی ئەحمەد،کۆتێن واتایا شێوازی بۆ هەڤ واتایا تەواو ،گوڤەرابادینان، چاپا ئێکێ، چاپخانا خانی، دهۆك، ژ وەشانێن دەزگەها سپیرێز، 2008.

2-ئەمەل جندی فەتاح، فەرهڤاندنا مژداریێ ب رێکا کەرەستێن نەکەرتی،ناما ماستەرێ، فاکولتییا زانستێن مرۆڤایەتی، زانکۆیا زاخۆ، 2013.

3- ئەورەحمانی حاجی مارف، وشەی زمانی کوردی، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد-بەغدا، 1975.

4- بەکر عومەر عەلی،میتافور لە ڕوانگەی زمانەوانییەوە،نامەی دکتۆرا،کۆلیژی زمان،زانکۆی سلێمانی،2000.

5- بائیزێ عەمەری، دیاردێن گرانکرن و سڤککرنا دەنگان د دایالیکتا سەری یا زمانێ کوردی دا، گوڤارا پەیڤ، ژ(35)، 2005.

6- تالێب حوسێن عەلی، واتاسازی، چەند بابەتێکی لێکدانەوەی واتای وشە، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەلات، هەولێر، 2011.

7- دیار عەلی کەمال، گوتاری سیاسی کوردی لە ڕوانگەی پیشگریمانەکانەوە، نامەی دکتورا، کۆلیژی زمان، زانکۆی سەلاحەددین، 2010.

8- سەلام ناوخۆش بەکر، زمانناسی و هەندێ بابەتی زمانناسی کوردی، بلاوکراوەکانی کتێبفرۆشی سۆران، هەولێر.

9- سەلام ناوخۆش و نەریمان خۆشناو، زمانەوانی، بەرگی دووەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی منارە، هەولێر، 2009.

10- سازان رضا معین،واتا و دەوروبەر، نامەی ماستەر، کۆلیژی پەروەردە بۆ زانستە مرۆڤایەتییەکان، زانکۆی سەلاحەددین – هەولێر،2005.

11- سیپان عوسمان عومەر، پەیوەندیا لێکسیکۆلۆژیێ ب واتاسازییێڤە د زمانێ کوردیدا(ڤەکۆلینەکا واتاسازییە)، نامەیا ماستەرێ، فەکولتیا زانستێن مرۆڤایەتی، زانکۆیا زاخۆ، 2013.

12- صباح رشید قادر، هاوبێژ و فرەواتایی لە (گیرەك)دا، نامەی ماستەر، کۆلیژی زمان، زانکۆی سلێمانی، 2000.

13-شوان نجم الدین قادر، دەوروبەر ڕۆڵی لە ڕوونکردنەوەی واتای شیعردا، لێکۆڵینەوەیەکی پراگماتیکییە، نامەی ماستەر، کۆلیژی زمان، زانکۆی سەلاحەدین، 2013.

14- شێرزاد سەبری عەلی، واتا د ناڤبەرا سیمانتیك و پراگماتیکێدا، چاپا ئێکێ، چاپخانەیا خانی، دهۆك، ژ وەشانێن سپیرێز، 2011.

15- ـــــــــــــــ، پراگماتیك، چاپی یەکەم، چاپخانەی حاجی هاشم، لەبڵاوکراوەکانی ئەکادیمیای کوردی، هەولێر، 2014.

16- ـــــــــــــــ و عەبدولسەلام نەجمەدین عەبدوللا، رێزبەندییا کەرتێن جووت پەیڤێ د زمانێ کوردیدا(گوڤەرا بەهدینی وەکو نموونە)، گوڤارا زانکویا دهوك، پەربەندا(17)، ژ(1)، 2014.

17- ـــــــــــــــ و عەبدولسەلام نەجمەدین عەبدوللا، زمانڤانییا کارەکی، چاپا ئێکێ، ژ وەشانێن دەزگەها سپیرێز، دهوك، 2011.

18- شیروان حسین حمد، تێروانینێکی نوێ بۆ سینۆنیم لە زمانی کوردیدا، نامەی ماستەر، کۆلیژی زمان، زانکۆی سلێمانی، 2010.

19- عەبدولاّ عەزیزمحەمەد،گۆڕانی واتای وشە لەزمانی کوردیدا،نامەی ماستەر،کۆلیجی ئاداب،زانکۆی سەلاحەددین – هەولێر ،1990.

20- ـــــــــــــــ،هایپۆنیم و هەندێ پێوەندی واتایی لە زمانی کوردیدا، نامەی دکتۆرا، کۆلیژی زمان، زانکۆی سەلاحەددین، 2005.

21- ـــــــــــــــ، واتاسازی،محازەراتێن خواندنا بلند(ماستەر)، کولیژا ئادابێ، زانکۆیا دهۆکێ، 2010-2011.

22- عەبدولواحید موشیر دزەیی، واتاسازی، چەند لیکۆڵینەوەیەکی سیمانتیکی و پراگماتیکییە، چاپی یەکەم، چاپخانەی خانی،لەبڵاوکراوەکانی دەزگای موکریانی، هەولێر، 2009.

23- ـــــــــــــــ، واتاسازی وشە و ڕستە، چاپی دووەم، چاپخانەی ماردین، هەولێر، 2011.

24- ـــــــــــــــ، واتاسازی، محازەراتێن خواندنا بلند(ماستەر)، کولیژا زمان، زانکۆیا زاخۆ، 2011-2012.

25- ـــــــــــــــ، شێواز و پراگماتیك، چاپا ئێکێ، چاپخانەیا (الروضیة)، ئیستەنبول، ژ وەشانین دەزگەها سپیرێز، 2012.

26- ـــــــــــــــ، لێکسیکۆلۆجی، چاپی دووەم، ناوەندی ئاودێر بۆ چاپ و بلاوکردنەوە، هەولێر، 2014.

27- عەبدولسەلام نەجمەدین عەبدوللا و شێرزاد سەبری عەلی، زمانڤانییا تیۆری، چاپا ئێکێ، ژ وەشانێن دەزگەها سپیرێز، دهوك، 2011.

28- ـــــــــــــــ، شیکردنەوەی دەقی شعری لە ڕووی زمانەوانییەوە، چاپا ئێکێ، چاپخانا حاجی هاشم، هەولێر، 2008.

29- عەبدولوەهاب خالید موسا، هێز و ئاوازە لە دیالێکتی کوردیی ژووروودا، بلاوکراوی ئەکادیمیای کوردی، هەولێر، 2009.

30- فەتاح مامە عەلی، هاوەنگ لە زمانی کوردیدا، نامەی ماستەر، کۆلیجی ئادابی، زانکۆی سەلاحەدین، 1989.

31- فاضل نظام الدین، ئەستێرە گەشە، فەرهەنگێکی کوردی-عەرەبی یە، مطبعة الفنون، بغداد، 1990.

32- فیان سلیمان حاجی سلیڤانەیی، رێککەوتن لە دیالیکتی ژووروی کوردیدا، نامەی ماستەر، کۆلیجی ئادابی، زانکۆی سەلاحەددین، 2001.

33- قەیس کاکل توفیق، جۆرەکانی رستە و تیۆری کردە قسەیەکان، نامەی ماستەر، کۆلیجی ئادابی، زانکۆی سەلاحەددین، 1995.

34- محەمەد مەعروف فەتاح، رێبازێن سینتاکس، محازەراتێن خواندنا بلند(دکتورا)، کولیژا پەروەردە، زانکۆیا سۆران، 2009 – 2010.

35- ــــــــــــــــــــ،لێکۆڵینەوە زمانەوانییەکان، چاپی یەکەم، دەزگای توێژینەوە و بلاوکردنەوەی موکریانی، هەولێر، 2010.

36- ــــــــــــــــــــ، زمانەوانی ، چاپی سێیەم، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، لە بلاوکراوەکانی ئەکادیمیای کوردی، 2011.

37- محەمەدی مەحوی، زانستی هێما و واتا لێکدانەوە، زانکۆی سلێمانی، 2009.

38- نازەنین جەلال ئەحمەد، وشەی لێکدراو لە دیالێکتی کرمانجی خواروی زمانی کوردیدا(لە ڕووی ڕوخسار و ناوەرۆکەوە)، نامەی دکتۆرا، زانکۆی بەغدا، کۆلیژی پەروەردە/ئیبن ڕوشد، 2004.

39- نژیار ئدریس ئەمین، تابۆ د زمانێ کوردیدا، گۆڤەرا بەهدینی وەك نموونە، ناما ماستەرێ، کولیژا ئادابێ، زانکۆیا دهوکێ، 2012.

40- هدی عبدالقادر قاسم، دژواتا د زمانێ کوردیدا، ناما ماستەرێ، زانکۆیا دهۆك، کولیژا ئادابێ، 2008.

41- وریا عومەر ئەمین، چەند ئاسۆیەکی تری زمانەوانی، چاپی یەکەم، بەرگی یەکەم، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، 2004.

42- یوسف شریف، زمانەوانی،

ب- ژێدەر ب زمانێ عەرەبی:

43- ابراهیم انیس،دلالة الالفاظ ،مکتبة الانجلو المصریة،1958.

44- أحمد دراج، علم الدلالة و الیات التولید الدلالي من المقدمات الی احدث النظریات، الطبعة الثانیة، الناشر مکتبة الاداب، القاهرة، 2015.

45- أحمد مختار عمر، علم الدلالة، الطبعة السادسة، عالم الکتب، القاهرة، 2006.

46- أحمد موقت، علم اللغة و الترجمة، الطبعة الاولی، دار القلم العربي، سوریة-حلب، 1997.

47- البدراوي زهران، محاضرات في علم اللغة العام، الجزء الثاني، الطبعة الاولى، دار العالم العربي، القاهرة، 2008.

48- أوزوالد ديكرو و جان ماري سشايفر، القاموس الموسوعي الجديد لعلوم اللسان، ترجمة: منذر عياشي، الطبعة الثانية، الناشر المركز الثقافي العربي، دار البيضاء- المغرب، 2007.

49- بلمر، علم الدلالة، ترجمة: أحمد طاهر حافظ، الطبعة الاولى، الناشر دار الوفاء لدنيا الطباعة و النشر، الاسكندرية، 2012.

50- بيتر ارنست، علم اللغة البراجماتي، ترجمة: سعيد حسن البحيري، الطبعة الاولى، الناشر مكتبة زهراء الشرق، القاهرة، 2014

51- تودوروف و اخرون، المرجع و الدلالة في الفكر اللساني الحديث، ترجمة و تعليق: عبدالقادر القنيني، افريقا الشرق، المغرب، 2000.

52- جمعة سيد يوسف، سيكولوجية اللغة و المرض العقلي، سلسلة عالم المعرفة، سلسلة (140) كويت، 1990.

53- جون لاينز،علم الدلالة،ترجمة:مجيد ماشطة وأخرون، كلية الاداب،جامعة بصرة،1980.

54- جون لاينز، اللغة و المعنى و السياق، ترجمة: عباس صادق عبدالوهاب، الطبعة الاولى، دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد، 1987.

55- حازم علي كمال الدين، علم الدلالة التاريخي، الطبعة الاولى، الناشر مكتبة الاداب، القاهرة، 2006.

56- ـــــــــــــــ، علم الدلالة المقارن، الطبعة الاولى، الناشر مكتبة الاداب، القاهرة، 2007.

57- حسام البهنساوي، علم الدلالة و النظريات الدلالية الحديثة، الطبعة الاولى، الناشر مكتبة زهراء الشرق، القاهرة، 2009.

58- حلمي خليل، دراسات في اللسانيات التطبيقية، دار المعرفة الجامعية، الاسكندرية، 2014.

59- د.أ. كروز،اللغة و المعنى و معنى الكلمة، من(الموسوعة اللغوية)، تحرير:ن.ي.كولينج،ترجمة:محي الدين الحميدي وعبد الله الحميدان، المجلد الاول،النشر العلمي والمطابع،جامعة الملك سعود،رياض،1421(2000).

60- ديرك جيرارتس، نظريات علم الدلالة المعجمي، ترجمة فريق الترجمة من جامعة الاميرة نورة بنت عبدالرحمن، مراجعة و تقديم: محمد العبد، الناشر الاكاديمية الحديثة للكتاب الجامعي، القاهرة، 2013.

61- رجب عبدالجواد ابراهيم، دراسات في الدلالة و المعجم، الناشر دار غريب للطباعة و النشر و التوزيع، القاهرة، 2001.

62- رزاق جعفر الزيرجاوي، نظرية الحقول الدلالية في كتاب المخصص لابن سيده، الطبعة الاولى، الينابيع، دمشق، 2010.

63- رشيد عبدالرحمن العبيدي، مباحث في علم اللغة و اللسانيات، الطبعة الاولى، دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد، 2002.

64- رمزي منير بعلبكي، معجم المصطلحات اللغوية، الطبعة الأولى، دار العلم للملايين، بيروت، 1990.

65- زينايدا بوبوفا و يوسف ستيرنين، اللسانيات الادراكية، ترجمة: تحسين رزاق عزيز، الطبعة الاولى، بيت الحكمة، بغداد، 2012.

66- سامي عياد حنا و اخرون، معجم اللسانيات الحديثة، مكتبة لبنان ناشرون، لبنان، 1997.

67- سبستيان لوبنر، علم الدلالة، ترجمة: سعيد حسن بحيرى، الطبعة الاولى، الناشر مكتبة زهراء الشرق، القاهرة، 2011.

68- ستيفن اولمان،دور الكلمة في اللغة،ترجمة:كمال بشر،الطبعة الثانية عشرة،دار غريب للطباعة والنشر والتوزيع، القاهرة،1997.

69- شاهر الحسن،علم الدلالة السيمانتيكية والبراجماتية في اللغة العربية، الطبعة الاولى،دار الفكر للطباعة والنشر والتوزيع ،عمان،الاردن،2001.

70- صافية زفنكي، التطورات المعجمية و المعجمات اللغوية العامة العربية الحديثة، الهيئة العامة السورية للكتاب، دمشق، 2007.

71- صلاح حسنين، المدخل الى علم الدلالة و علاقته بعلم الانثربولوجيا، علم النفس، الفلسفة، دار الكتاب الحديث، القاهرة، 2010.

72- عبدالجليل مرتاض، اللسانيات الاسلوبية، دار هومة للطباعة و النشر و التوزيع، الجزائير، 2013.

73- عبدالعزيز بن أبراهيم العصيلي، علم اللغة النفسي، الطبعة الاولى، مكتبة الملك فهد الوطنية، الرياض، 2006.

74- عبدالقادر الفاسي الفهري، اللسانيات و اللغة العربية، دار توبقال للنشر، 1985.

75- عبدالقادرعبدالجليل،المعجم الوظيفي لمقايس الأدوات النحوية والصرفية،دار الصفاء للنشر والتوزيع،عمان،الاردن،2006.

76- عبدالمجيد جحفة، مدخل الى الدلالة الحديثة، الطبعة الاولى، دار توبقال للنشر، دار البيضاء، 2000.

77- عبدالمجيد سيد أحمد منصور، علم اللغة النفسي، الرياض، 1982.

78- عدنان بن زريل، اللغة و الدلالة، اراء و نظريات، منشورات اتحاد كتاب العرب، دمشق، 1981.

79- عزمي اسلام، مفهوم المعنى دراسة تحليلية، حوليات كليةالاداب، الحولية السادسة، كويت،1985 .

80- عقيد خالد حمودي العزاوي، علم الدلالة، دراسة و تطبيقات، الطبعة الاولى، دار العصماء، دمشق، سورية، 2013.

81- علي زوين، مباحث في اللغة و علم اللغة، الطبعة الاولى، الناشر: دار الحكمة، بغداد، 2013.

82- فتح اللة أحمد سليمان، مدخل الى علم الدلالة، مكتبة الاداب، القاهرة، 1991.

83- فندريس، اللغة، ترجمة: عبدالحميد الدواخلي و محمد القصاص، القاهرة، 1950.

84- قدور عبداللة الثاني، سيميائية الصورة مغامرة سيميائية في أشهر الارساليات البصرية، الطبعة الاولى، مؤسسة الوراق للنشر و التوزيع، عمان، الاردن، 2007.

85- كلود جرمان وريمون لوبلان، علم الدلالة، ترجمة:نور الهدى لوشن، المكتب الجامعي الحديث، 2006.
86- كمال الزماني، حجاجية الصورة في الخطابة السياسية لدى الامام علي رضي الله عنه، الطبعة الثانية، عالم الكتب الحديث، اربد، الاردن، 2012.
87- كمال الزيتوني، ظاهرة الالتباس في اللسان العربي، بحث في التأويل الدلالي و التداولي لنحو العربية و معجمها، الطبعة الاولى، عالم الكتب الحديث، اربد-الاردن، 2013.
88- ليتش، اللغة الحديثة المعاصرة، علم الدلالة، ترجمة:أحمد طاهر حافظ، الطبعة الاولى، الناشر دار الوفاء لدنيا الطباعة و النشر، الاسكندرية، 2012.
89- مجيد ماشطة، من علم المعاني الى علم الدلالة، مركز الانماء الحضاري، دمشق، 2009.
90- محمد حسن حسن جبل، المعنى اللغوي، الناشر مكتبة الاداب، القاهرة، 2009.
91-محمد سعد محمد، في علم الدلالة، الطبعة الثانية، مكتبة زهراء الشرق، القاهرة، 2007.
92- محمد سعيد احديد و علي حسين مزبان، في اللسانيات، الاصوات و البنية و التركيب و الدلالة، الطبعة الاولى، دار الشموع الثقافة، بنغازي-ليبيا، 2006.
93- ــــــــــــــــ، المعجم الاكاديمي في علم اللغة والصوتيات، الطبعة الاولى، دار شموع الثقافة، بنغازي-ليبيا ، 2007.
94- محمد علي الخولي، معجم علم اللغة النظري (أنكليزي - عربي)، الطبعة الاولى، مكتبة لبنان، بيروت، 1982.
95- محمد علي الخولي، علم الدلالة (علم المعنى)، دار الفلاح للنشر و التوزيع، عمان، 2001.
96- محمد غالي الحاج، المعنى و التوافق، مباديء لتأصيل البحث الدلالي العربي، عالم الكتب الحديث، اربد-الاردن، 2010.
97- محمد محمد يونس علي، مقدمة في علمي الدلالة و التخاطب، الطبعة الاولى، دار الكتاب الجديد المتحدة، بيروت، 2004.
98- محمد محمد يونس علي،المعنى وظلال المعنى،انظمة الدلالة في اللغة العربية، الطبعة الثانية، دار المدار الاسلامي،بيروت، لبنان ،2007.
99-محمود فهمى زيدان، في فلسفة اللغة، دار النهضة العربية، بيروت، 1985.
100- محمود عكاشة، الدلالة اللفظية، مكتبة الانجلو المصرية، القاهرة، 2002.
101- محمود عكاشة،التحليل اللغوي في ضوء علم الدلالة دراسة في الدلالة الصوتيةوالصرفية والنحوية والمعجمية،دار النشر للجامعات ،القاهرة ،2011.
102- مصطفى محمد الحسناوي، واقع لغة الاعلام المعاصر، الطبعة الاولى، دار اسامة للنشر و التوزيع، عمان-الاردن، 2011.
103- ملدريد لارسون، الترجمة و المعنى:دليل التكافؤ عبر اللغات، ترجمة و تعليق:محمد محمد حلمي هليل، لجنة التاليف و التعريب و النشر، جامعة الكويت، 2007.

104- مهدي اسعد العرار، جدل اللفظ و المعنى، دراسة في دلالة الكلمة العربية، الطبعة الاولى، دار وائل للنشر و التوزيع، عمان-الاردن، 2002.

105- ميشال عازار مخايل، اهتمامات علم الدلالة في النظرية و التطبيق، الطبعة الاولى، المؤسسة الحديثة للكتاب ، لبنان، 2012.

106- نسيم عون، الالسنية، محاضرات في علم الدلالة، الطبعة الاولى، الناشر دار الفارابي، بيروت-لبنان، 2005.

107- نوال محمد عطية، علم النفس اللغوي، الطبعة الاولى، الناشر مكتبة الانجلو المصرية، القاهرة، 1975 .

108- نورالهدى لوشن،علم الدلالة،دراسة وتطبيق،المكتب الجامعي الحديث،الازراريطة،الاسكندرية،2006.

109 -نوري جعفر، اللغة و الفكر، الرباط، المغرب، 1971.

110- نوعم تشومسكي، اللغة و المسؤلية، ترجمة: حسام البهنساوي، القاهرة، 1997.

111- نيان عثمان شريف، المتلازمات اللفظية في المثل القراني، الطبعة الاولى، عالم الكتب الحديث، اربد- الاردن، 2013.

112- ن.ي.كولنج،الموسوعةاللغوية،ترجمة:محي الدين حميدي وعبدالله الحميدان، المجلد الثالث،النشرالعلمي والمطابع،جامعة الملك سعود،رياض،1421(2000).

113- هدسون، علم اللغة الاجتماعي، ترجمة: محمود عبدالغني عياد، مراجعة و تقديم: عبدالامير الاعسم، بغداد، 1987.

114- يحيى عبابنة و امنة الزعبي، علم اللغة المعاصر، مقدمات و تطبيقات، دار الكتاب الثقافي، اربد - الاردن ، 2005.

ج- ژێدەر ب زمانێ ئینگلیزی:

115- Adger.D, http://www.//as.ac.uk/resources/gpg/407.

116- Akmajian.A, Linguistics An Introduction to Language and Communicate, 5ed,the MIT Press Cambridge, Massachusetts, London, England, 2001.

117- AL-Marrani.Y.M, Polite Request strategies as produced Yemeni EFL Learners, Language in India, Volume 10, July, 2010.

118- AL-Qahtani.H. Female use of politeness strategies in the Soeech act of offering:A contrastive study between spoken Saudi Arabic and spoken British English, Master thesis, King Saud university, 2009.

119- Al-Sulaimaan.M.M, Semantics and Pragmatics, first edition, Maktab Al-Ula, Mosul, 2010.
120- Amant.D.J, The Theory of Ironic Speech Acts. In Poetics Today, Vol.2, No.2, Duke University Press, 1981.
121- Atlas.J, Philosophy without ambiguity, Oxford university press,1988.
122- Aziz.Y.Y & Lataiwish. M.S, Principles of Translation, Benghazi, Dar AL – Wataneyah, 2000.
123- Batty.C, The Referential Theory of Meaning, 2008.
124- Baker.M,In other words. London:Routledge,1992.
-Barnwell.K, Introduction to Semantics and Translation, Summer Institute of Linguistics, Inc, 1980.
125-Berry.D.M & other, From contract drafting to software specification: Linguistic source of Ambiguity, 2003.
126-Bell.R.T, Translation and Translating: Theory and Practics, London, Logman Group Ltd, 1991.
127- Blommaert.J,Discourse A Critical Introduction, Cambridge University Press ,2005.
128-Bolinger.D, Meaning and Form, London, Longman, 1977.
129-Brown . G & Yule. G, Discourse Analysis,Cambridge,Cambridge university prees, 1983.
130-Catford.J.C, ALinguistic Theory of Translation: an essay on Applied Linguistics, London, Oxford university press, 1965.
chapter-what-is-meaning pdf./Semantics/douBTfine/cc.pku.edu.cn-131
132-Cowie.A.P, Semantics, Oxford university press,2009.
133-Cruse.A, Meaning in Language:An introduction to Semantics and Pragmatics, 2nd edition, Oxforduniversity prees, 2004.
134-Cruse.A, A Gloosary of Semantics and Pragmatics, Edinburge university press, 2006.
135-Cruse .D .A , lexical semantics , Cambridge , Cambridge University Press ,1986.
136-Crystal.D, An Introduction of Linguistics and phonetics, second edition, Basil Blackwell Ltd,1985.
137-Crystal.D, A dictionary of Linguistics &phonetics, second edition, Basil Blackwell, 1988.
138-Crystal.D,An Encyclopedia Dectionary of Language and Languages,Blackwell ,1992.
139-Crystal.D,The Cambridge Encyclopedia of Language, second edition,Cambridge university press, 1997.

140- Chierchia.G & McConnel-Ginet.S,Meaning and Grammar. An Introduction to Semantics, Cambridge, Messachusts:MIT press, 1993.
141-Dale.R.E, The Theory of Meaning, 1996, www.russeell dale.com/ dissertation/ The theory of Meaning .pdf .
142-Dash.N.S, Context and Contextual Word Meaning.
143-David.T, Ambiguity, Polysemy and Vaguenss, 1993.
144- Davies.A& Elder.C,The Hand book of Linguistics, Black Well publishing ,2004.
145-Dean.P, Polysmy and Cognition Lingua, 1988
146-de Beaugrands.R & Dressler. W, Intoduction to Textlinguistics, London, Longman Group Ltd, 1981.
147-Demo.D.A, "Discourse Analysis for Language Teachers",In: Digest, pp. 1-6, 2001.
148-Dhafer.H, Change of Meaning, university of Baghdad, www : scribd.com/doc/226754869/.
149-Downes.s, htt://www.downes.ca / post/5B424,2009.
150-Duny.T.T.H, A study on Syntactic, Semantic and pragmatic features of Exaggeration in English and Vietnamese, university of DANAG,2011.
151- Falk.J.S, Linguististic and Language, A survey of Basic concepts and implications, mishigan state university, 2007.
152- Fasold.R.W & Linton.J.C, An Introduction to Language and Linguistics, Cambridge university prees, 2006.
153-F.Dagfinn, Semantics & Semiotics, Link. Springer.com.
154- F.Doyle.V.T,The Role of Context in Meaning and understanding, Postdam university . USA, 2007.
155-Finch.G, Linguistic Terms and Concepts, machillan press L.TD, 2000.
156-Flower,H,W, Modern English Usage Dictionary,Oxford,Oxforduniversity press,1965.
157-Fredrick.H,http://www.ehw.com-10060884-importanc- semantics html.
158- Fromkin. V and other, An lntroduction to Language,seventh edition, THOMSON, HEINLE, 2003.
159- Friedman.T.L& Male.T.T, An Inverstigation into loss of meaning in translation pross as manifested in the Vietnamese version of the world is flat, college of Foreign Languages, University of Danang, 2012.
160-Gautam.T.R,Loss and gain in Translation from Hindi to English: A stylistic study of Multiple English Translations of Premchands Godaan and Nirmala, Ali Garh Muslim university,Ali Garh, India, 2001.

161-Gleich.B & other, Ambiguity Detection:Twards a tool Explaining Ambiguty Source, pdf.
162-Gramly.S and Patzold. K.M, Asurvey of modren English, second edition, Routledge, London, 2004 .
163– Greenboum.S & Nelson. G, An Introduction to English grammer, 3rd edition, pearson, Logman, 2009.
164-Green,Jonathan,Chashing the sun:Dictionary- Makers and the Dictionaries they make , London:pimlico, Radan Haus,1996
-Guler.K, Theories of Meaning and Truth Conditionon, people. Su.se165 M theories.pdf./~ kgl/
166-Halliday.M.A.K & Hasan.R, Cohesion in English, London, Longman Group Ltd, 1976.
167Hartman.R.R.K&Stork,A dictionary of Language and Linguistics, London. Galliard,1976.
168-Hobi.E.A, Componential Analysis of Meaning , Journal of College of Arts .NO (98) . Al-M`moon University College. Baghdad ,Iraq.
169- Horn.L.R & Ward.G, The Handbook of Pragmatics, Blackwell publishing, 2006.
170-House.J, A Model for Translation Quality Assessment, Tubingen, Narr press, 1977.
/26. htm/EW/Courses. Logics. It //-http171
172
signifirer-signified.htm./concepts/critical-theary/explanations/changing minds.org // http:-
173-http://encyclopedia2.the free dictionary.com / Logical+ Semantics.
174-http://encyclopedia 2. The free dictionary.com/ semantics.
175-http:// English. Answer. Com / definitions/ the-definition-of-utterance.
176- http://English pluse.com /grammer /00000014.htm.
177-http://en.wikipedia.org/wiki/Meaning-philosophy-of- Meaning.
178-http://en.wikipedia.org/wiki/Semantics.
179-http://en.wikipedia.org/wiki/irony.
180-http://en Wikipedia.org/wiki/formal-semantics(Linguistics)
181- http://en. Wikipedia.org/wiki/Meaning-(philosophy- of- Language).
182-http://en.wikipedia.org/wiki/ Seme.
183-http://en.wikipedia.org/wiki/-Seven-Types-of-Ambiguity.

184 -http://en.wikipedia.org/wiki/discourse .
185-http://en.wikipedia.org/wiki/Sign-Linguistics.
186-http://en.wipeople.umass.edu/partee/Nz_2006/Nz2.pdf.
187- http://Kabun village. Blogsport.com.
188-http://community .akbar.blogsport.com learning /2009/ 11/hpmonimy-polysemy-and-homony.html.
189-http://simple.wikipedia.org/wiki/phrase
190-http//sites.google.com /Semantics-studies.
191-http:// sites.google.Why-is-Semantics-studied.
192- http://www.ascilite. Org. au/ajet21 /Murphy 2.htm/.
193- http://.www.britannica.com.Meaning-and-style -in- language
194-http:// www.encyclopedia.com/ topic/ paradigmatic_and_syntagmatic.aspx.
195- http://www.google-uk/? gws-rd…what-is- Meaning.
196-http://www.macillan dictionary.com/ dictionary/british/Sentece.
197-http://www.studymode. Com/essats/The history-of- Semantics-155068.html.
198-http://www.uniheidelberg/md/
Philsem/ Kempakt a seminar/Schiffer king formal semantics pdf.
199-http://www.unizd.hr/portal/36/Kolegiji/Semantics- slides-/.pdf.
200- Types concepts. /7 that Language / Lecture out lines/General / Bsmith/ ~ www.westmont.edu //http:
201-Hurford.J.R & Heasley.B,Semantics: a course book,Campridge University Press , 1996.
202-Ittoo.A & Bouma.G, Semantic Selectional Restrictions for Disambiguating Meronymy Relations, university of Gronigen, (n-d).
203- Johnes.S, Antonymy, Acorpus-based prospective, Routledge, 2002.
204-Johnson.S, http://wordpress.com/2009/12/05/rhetoric- semantics/
205-Justova.V, Direct and Indirect speech acts in English, Masaryk university in Bano, 2006.
206-K.A.M & Anto.B, Ambiguities in natural Language processing, Kannur university , International Journal of Innovative Reseach in cpmputer and communication Engineering, Vol 2, 5, octobar, 2014.
207-Kearns.K, Semantics, 2nd, palgrave macmillan, 2011.

208-Kempson.R.M,Semantics Theary, Cambridge Textbooks in Linguistics,1977.
209-Langacker,R, Concepts, Images and Symbole:The cognitive basis of Grammar, Barlin:mound de Cruyter, 1991.
210-Langacker.R, Foundation of Cognitive Grammar. Volume II, Descriptive Application, Stanford, California;Stanford university press, 1991.
211-Larson.M.L, Meaning Based Translation, A Guid To Cross-Language Equiralence, Second Edition, 1998.
Leech . G , Semantics , London , Longman , 1974.-212
213-Lindely.K, Word Sense Discovery and Disambiguat, university of Helsinki, 2005.
214-Lobner,s, Understanding Semantics, hodder, hodder education, 2002.
215–Lye.J,The problem of Meaning in Literature,
1996,http://www.brocku. Ca/English/jlye/meaning. Php.
216-Lyons.J, Introduction to Theorittical Linguistics,
Campridg{a.o}:Campridge University Press,1995.
217-Lyons.J, LinguisticSemantics an Intriduction,Campridg, Campridge University Press,1996.
218– Lyons.J, Semantics, Volume 1, Campridg , Campridge University Press,1981.
219–Lyons.J, Semantics, Volume 2, Campridg , Campridge University Press,1977.
220-Mathews.P.H, Qxford Concise Dictionary of Linguistics,2nd edition, oxford, Oxford University press , 2007.
221- Malmkjar.K, The Koutledge Linguistics Encyclopedia, 3rd edition, pentledge, 2010.
222-Malo.S.S& Mohammed.F.O,The use of Euphemism and Dysphemism in Bahdenan Dialeect, Journal of university of Dohuk, Humanities and Social Sciences, Vol.17, No.1, 2014.
223- Mcquire.S.B, Translation Studies, Newyork, Methuen,1980.
224-Meaning and Truth, http:webpages.uidaho.edu/morourke…htm.
225 Meyer.F.C, Introducing English Linguistics, Campridge University Press, 2009.
226-Murphy.M.L, Semantic Relations and the lexicon, Antonyms, Synonymy and other Paradigms, Campridge University Press ,2003.
227-Newmark.p, A Text book of translation, London:Prentice Hall, 1988.

228-Nida.E.A, Twards aseince of Translating,Neitherlards, Leiden, E,J,Brill,1964.
229-Nozizwe.D & Ncube.B, Loss and gain in Translation: A case of court Translations, A frican journal of scientific research, vol.12, No.1, 2014.
230Ogden.C.K & Richards.I.A,The Meaning of Meaning- A study of the influence upon thought and of the science of symbolism, A Harvest book Hartcourt, Brace, 1923.
231Osgood.C.E, The measurement of meaning, university of Illinois, Chicago. USA, 1957.
232-Partee.B.H, Formal Semantics in Logics and Linguistics, 2006.
233-Quine, W,V, Two dogmas of Empiricism .In from a logical point at view(2nd), Campridge, M.A:Harvard University Press,1961.
234-Read.A.W, The search for Semantic units,http://www.generalsemantics.org /wp-content/uploads/2011/ 05 / –/332–read.pdf.
235-Regmi.K & other, Understanding the process of Translation and Tranliteration in Qualitative Research, Internationl institute for Qualitative methodology(IIOM), university of Alberta.
236-Richards.C.J & Schmidt,Logman Dictionary of Language Teaching & Applied Linguistics, person Education Limited 4ed , 2010 .
237-Riemer.N, Meaning in the empirical study of Language, Campridge University Press .
-Saeed.J.I, Semantics, third edition,2009. 238
239-Sager. A.H & Taha.Z.S, A Crontrastive study of Expressions in English and Arabic, College of Basic Education Researchers Jornal University of Mousil, Vol.12, No.2, 2012.
240-Schiffrin.D, Approaches to Discourse, Oxford, Basil Blackwell, 1994.
Santoos.D, Semantics and Translation,http:/www.linguateca.pt - Diana / dewn Loard /Santos APL 92 pdf.
241-Shehab.E, The Problem involoved in Translating Arabic Cognitive Synonyms into English, An-Najah National university,2009.
242- Stubbs. M, Discourse Analysis: The Sociolinguistics Analysis of Natural Language, Oxford, Basil Blackwell, 1983.
243-Trask.R.L, Language the basic, Routhedge, 1999.
Traugott.E.C & Kortmann. B, The Semantic Field of ModalCertainty, 244-2007.
245-Ullmann.S, Semantics An in troduction to the science of Meaning, A Black well paper book, 1977.

246−Van Dick. T. A, Text and Context: Exploration in the Semantics and Pragmatics of Discourse, London, Logman Groups Ltd, 1977.
247-Verdenlc.P, Stylistics, Oxford university press, 2002.
248−Verschueren,J, Understanding Pragmatics, London,Arnold, 1999.
- Wenchi.L.W.B & other, Concepts & Meaning, university of249 Chicago.
250-Widdowson.H.G, Exploration in Applied Linguistics, Oxford, Oxford University Press, 1979.
251-Wierzbicka. A, Semantics prine and universe, Oxford, Newyourk, Oxford University press, 1996.
252-Williams.P, The Looking for meaning in all the wrong process, A shadow of the individuation process.
253-Windiari.N.L, The- Roles- of- Semantics- in- Translation.http:// WWW.academia.edu/1426730 /.
.family-resembance/Wittgenstien/www.philosophy- index om-254
unit-11-sense-relations-2-2/AlhamidAshwaq/www.Slideshare.net.-255
.5628981
256-Yule. G,The study of language, third edition, Campridg, Campridge University Press,2006.
257-Zaky.M.M, Translation & Meaning, http:// translation journal.net/journal /14 theary.htm.